

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 2978
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1932

KENT SOSYOLOJİSİ

Yazarlar

- Doç.Dr. Helga RITTERSBERGER-TILIÇ (Ünite 1)*
Öğr.Gör. Abdullah DEVECİ (Ünite 2)
Yrd.Doç.Dr. Fuat GÜLLÜPİNAR (Ünite 3)
Yrd.Doç.Dr. Savaş ÇAĞLAYAN (Ünite 4)
Doç.Dr. Ulaş BAYRAKTAR (Ünite 5)
Yrd.Doç.Dr. Nabide KONAK (Ünite 6)
Yrd.Doç.Dr. Nadide KARKINER (Ünite 7)
Yrd.Doç.Dr. Ayşın F. KOÇAK TURHANOĞLU (Ünite 8)
Yrd.Doç.Dr. Oya BEKLAN ÇETİN (Ünite 9)
Yrd.Doç.Dr. Fuat GÜLLÜPİNAR (Ünite 10)
Doç.Dr. Besime ŞEN (Ünite 11)
Yrd.Doç.Dr. Neriman AÇIKALIN (Ünite 12)

Editör

Doç.Dr. Fatime GÜNEŞ

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
“Uzaktan Öğretim” tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2013 by Anadolu University

All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör

Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Genel Koordinatör Yardımcısı

Arş.Gör.Dr. İrem Erdem Aydın

Öğretim Tasarımcısı

Yrd.Doç.Dr. Alper Altunay

Grafik Tasarım Yönetmenleri

Prof. Tevfik Fikret Uçar

Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Öğr.Gör. Nilgün Salur

Ölçme Değerlendirme Sorumlusu

Öğr.Gör. Günnur Tuba Türksavaş

Dil Yazım Danışmanı

Okt. Ferdi Bozkurt

Grafiker

Nihal Sürücü

Kitap Koordinasyon Birimi

Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni

Prof. Tevfik Fikret Uçar

Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Dizgi

Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

Kent Sosyolojisi

ISBN

978-975-06-1642-6

1. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 18.000 adet basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Ocak 2013

İçindekiler

Önsöz ix

Kavram Olarak Kent Sosyolojisi..... 2

1. ÜNİTE

GİRİŞ	3
KENTSEL UYGARLIKLARIN KÖKENİ	3
ORTAÇAĞ KENTİ	6
1800'LÜ YILLARDA AVRUPA'DA SANAYİ ŞEHRİNİN YÜKSELİŞİ	7
KENT SOSYOLOJİSİNDEN BAHSEDEBİLİR MİYİZ?	8
ÇAĞDAŞ KENT SOSYOLOJİSİ: KENTSEL EKONOMİ POLİTİK	11
POSTMODERN KENTİ KURAMSALLAŞTIRMAK	15
SONUÇ	17
Özet.....	19
Kendimizi Sınayalım.....	22
Kendimiz Sınayalım Yanıt Anahtarı	23
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	23
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	24

Kentlerin Kökeni ve Tarihi 26

2. ÜNİTE

TARİHİ KENT ÇALIŞMALARINDA KENT KAVRAMI	27
İLK YERLEŞİMLER (NEOLİTİK YERLEŞİMLER) VE KENTLER	29
ANTİK DÖNEMDE KENTLER.....	32
ORTA ÇAĞ'DAN MODERN ÇAĞA AVRUPA'DA KENTLER.....	34
SELÇUKLU VE OSMANLI KENTLERİ.....	37
Selçuklu Kentleri	38
Osmanlı Kentleri	39
Özet	43
Kendimizi Sınayalım	46
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	47
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	47
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	49

Kent Kuramları 50

3. ÜNİTE

GİRİŞ	51
TOPLUMSAL TEORİ VE KENTLEŞME: KLASİK KENT KURAMLARI	53
Karl Marx (1818-1883) Ve Frederich Engels (1820-1895):	
Ekonomi Politik Yaklaşım	53
Max Weber (1864-1920): İdeal Tip Olarak Kent	56
Georg Simmel (1858-1918): Kentte Yabancılaşma Sorunu	57
KENT SOSYOLOJİSİNİN YÜKSELİŞİ: ŞİKAGO OKULU	59
Robert Ezra Park (1864-1944): Ekolojik Yaklaşım	60
Kurama Yönelik Eleştiriler.....	63
Ernest Burgers (1866-1966): Ortak Merkezli	
Daireler Kuramı.....	63
Roderick Mckenzie: Kentsel Büyüme Süreci.....	64
Louis Wirth (1897-1952): Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlilik.....	65
Kurama Yönelik Eleştiriler.....	68
ÇAĞDAŞ KENT KURAMLARI.....	69

Henri Lefebvre (1901-1991): Toplumsal Ürün Olarak Mekân.....	69
Manuel Castells (1942-): Kollektif Tüketim ve Kentsel Hareketler	72
David Harvey (1935-): Sermaye Birikimi Olarak Kent	75
SONUÇ	78
Özet.....	79
Kendimizi Sınayalım.....	81
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	82
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	82
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	83

4. ÜNİTE

Göç Kavramı ve Kuramları.....	84
GİRİŞ	85
GÖÇ KAVRAMI	86
GÖÇÜN TANIMI.....	87
Hareket Merkezli Tanımlar	87
Hareketin Sosyal Etken ve Etkilerine Bağlı Tanım	88
GÖÇ KURAMLARI	90
Ravenstein'in Göç Kanunları	90
İtme Çekme Kuramı.....	93
Petersen'in Beş Göç Tipi	95
Kesişen Fırsatlar Kuramı	97
Merkez Çevre Kuramı	98
Göç Sistemleri Kuramı	101
İlişkiler Ağı (Network) Kuramı.....	103
TÜRKİYE'NİN GÖÇ TARİHİ	106
Özet	109
Kendimizi Sınayalım	112
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	113
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	113
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	115

5. ÜNİTE

Yerel Yönetimler.....	116
GİRİŞ	117
KAVRAM OLARAK YEREL YÖNETİMLER	117
Merkezi Yönetim ve Yerinden Yönetim Ayrımı.....	117
Yerel Yönetimlerin Özerkliği	119
Yerel Yönetimlerin Siyasal Meşruiyeti	120
Yerel Yönetimlerin İşlevleri	121
KURUM OLARAK YEREL YÖNETİM	122
Yerel Yönetimlerin Ortaya Çıkışı	123
Yerel Yönetim Sistemleri	125
Yerel Yönetimden Yerel Yönetişime	127
YEREL YÖNETİMLERİ AÇIKLAYAN KURAMLAR	132
Özet	137
Kendimizi Sınayalım	138
Okuma Parçası 1	139
Okuma Parçası 2	139
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	140

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	140
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	141

Küresel Kentler Kuramı ve Araştırmaları 144

6. ÜNİTE

GİRİŞ	145
KENTLEŞME SÜRECİNE YAKLAŞIMLAR	146
KÜRESEL KAPİTALİZMİN YENİDEN YAPILANMASI VE KÜRESEL KENT OLUŞUMU.....	148
DÜNYA KENTİ VE KÜRESEL KENT KAVRAMINA KURAMSAL YAKLAŞIMLAR	149
Dünya Kentleri: Tanımı ve Kapsamı.....	149
Küresel Kentler: Tanımı ve Kapsamı	151
KÜRESEL KENT ARAŞTIRMALARINDA ÖLÇÜM: KÜRESEL KENT HİYERARSİSİ, AĞI VE BAĞLANIRLIĞI	154
Küresel Hizmet Sektörünün Kentteki Yoğunluğu/ Büyüklüğüne Göre Kentleri Sınıflandırma	155
Küresel Düzeyde Oluşturdukları Ağlar ve Bu Ağlar Üzerinden Gerçekleştirdikleri Akışların Yoğunluğuna Göre Sınıflandırma	158
BÜYÜME KOALİSYONU, DEVLET STRATEJİLERİ VE KÜRESEL KENT OLUŞUMU.....	160
Küresel Kent Kuramına Temel Eleştiriler	160
Küresel Kent Oluşum Sürecinde Politik Faktörler: Büyüme Koalisyonu ve Devlet Stratejileri	161
KÜRESEL KENT VE İSTANBUL	163
İstanbul Küresel Kent mi? Küresel Kent Olabilir mi?: Türkiye’de Akademik Ele Alışlar	163
Küresel Kent Ölçümlerinde İstanbul.....	165
Özet.....	168
Kendimizi Sınayalım.....	171
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	172
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	172
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	174

Türkiye’de Tarımsal Dönüşüm 176

7. ÜNİTE

GİRİŞ	177
TARIMDA KAPİTALİZME GEÇİŞ KURAMLARI	177
Küçük Meta Üretimi	179
TÜRKİYE’DE TARIMSAL DÖNÜŞÜMÜ İZLEMEK.....	180
TARIMDA KAPİTALİST DÖNÜŞÜMÜN ARKAPLANI	180
KÜÇÜK KÖYLÜ MÜLKİYETİ VE KÜÇÜK META ÜRETİMİ	182
TARIMDA NEOLİBERAL UYGULAMALAR.....	184
Türkiye’de 1980 Sonrası Tarım Sektörü	187
2000’Lİ YILLARDA TÜRKİYE TARIMI	188
Türkiye Tarımı ve Avrupa Birliği	190
Özet	194
Kendimizi Sınayalım	196
Okuma Parçası	197
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	197
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	198
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	199

8. ÜNİTE

Türkiye'nin Kentleşme Deneyimi (I): 1923-1980	200
GİRİŞ	201
ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ: 1923-1950	202
Ulus Devlet Olma Sürecinde Mekânsal Stratejiler	202
Kentlerin Planlanması ve Yapılı Çevrenin İnşası	204
Konut Yapımı Çalışmaları	206
Kent-içi Ulaşım Biçimleri	206
GÖÇ VE HIZLI KENTLEŞME DÖNEMİ: 1950-1960	207
Siyasal ve Ekonomik Arka Plan	207
Göç Süreci ve Kentleşme	208
Gecekondulaşma ve Apartmanlaşma	208
Kent-içi Ulaşım Biçimleri	210
PLANLI KALKINMA DÖNEMİ: 1960-1980	211
Siyasal ve Ekonomik Arka Plan	211
Dış Göç Süreci	212
Kentlerde Konut Yapısı	212
Kentlerin İkili Yapısı	213
Siyasi ve Ekonomik Yönüyle Gecekondu	214
Kent-içi Ulaşım Biçimleri	217
Özet	219
Kendimizi Sınayalım	222
Okuma Parçası	223
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	224
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	225
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	225

9. ÜNİTE

Gecekondu ve Toplumsal İlişki Ağları	228
GİRİŞ	229
TÜRKİYE'DE KENT ÇALIŞMALARINI ETKİLEYEN YAKLAŞIMLAR	229
TÜRKİYE'DE GECEKONDU OLGUSU	230
Siyasi, Ekonomik Gelişmeler ve Gecekondulaşma	230
Akademik Çabalar: Gecekonduyu Anlamak	235
Birinci Dönem (1950-1960): "Eksik Öteki", "Yanlış Öteki" ya da "Geri Kalmış Öteki"	236
İkinci Dönem (1970'li Yıllar): "Sömürülen/Dezavantajlı Öteki"den "Sakıncalı Öteki"	236
Üçüncü Dönem (1980 ve 1990'lı Yıllar): "Haksız Kazanç Sahibi Gecekondu" ve "Kent Yoksulu Olarak Gecekondu"	239
Dördüncü dönem (2000'li Yıllar): Varoş	239
GECEKONDU VE TOPLUMSAL İLİŞKİ AĞLARI	240
Özet	246
Kendimizi Sınayalım	247
Okuma Parçası 1	248
Okuma Parçası 2	248
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	249
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	249
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	250

Türkiye'nin Kentleşme Deneyimi (II): 1980 Sonrası..... 252**10. ÜNİTE**

GİRİŞ	253
TÜRKİYE'DE NEOLİBERAL DÖNÜŞÜMLER VE KENTLEŞMEYE ETKİLERİ	255
DEĞİŞEN GECEKONDU OLGUSU	259
MEKÂNSAL EŞİTSİZLİK	263
Güvenlikli Siteler	267
DEĞİŞEN GÖÇ BİÇİMLERİ VE KENTLEŞME	268
YEREL YÖNETİMLER VE YÖNETİŞİM OLGUSU	272
Özet.....	277
Kendimizi Sınayalım	279
Okuma Parçası	280
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	281
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	281
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	282

Kentsel Dönüşüm..... 284**11. ÜNİTE**

GİRİŞ	285
“KENTSEL DÖNÜŞÜM” VE KAVRAMSAL TARTIŞMA	285
TARİHSEL ARKA PLAN	288
19. Yüzyıl ve Erken Sanayileşme Dönemi.....	288
2. Dünya Savaşı Sonrası: Refah Kapitalizmi ve Kentler.....	290
1970-1990 Dönemi: Neoliberal Kent.....	293
EKONOMİK GELİŞMEDE KÜLTÜREL STRATEJİLER VE SOYLULAŞTIRMA	295
Soylulaştırma.....	296
TÜRKİYE'DE KENTSEL DÖNÜŞÜM VE YASAL SÜREÇ.....	297
Kentsel Dönüşümün Yasaları Nasıl Bir Beklentiyle Tasarlanmıştır?	299
Kentsel Dönüşümde Katılım.....	301
ALTERNATİF BİR POLİTİKA: KARMA GELİRLİ KONUT ALANLARI.....	302
SONUÇ	303
Özet	305
Kendimizi Sınayalım	306
Okuma Parçası	307
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	309
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	309
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	310

Kent Yoksulluğu..... 312**12. ÜNİTE**

GİRİŞ	313
YOKSULLUK KAVRAMI	314
Yoksulluk Tanımları.....	314
Yoksulluk Sınırı	315
Ulusal Yoksulluk Sınırları	316
Uluslararası Yoksulluk Sınırı	317
Satın Alma Gücü Paritesi (PPP)	317
Yoksulluk Ölçümü	317
Yoksulluk Göstergeleri	319
YOKSULLUĞUN NEDENLERİ	322

KENT YOKSULLUĞU VE BOYUTLARI	328
Kent Yoksulluğunun Boyutları	330
Gelir	330
Sağlık.....	331
Eğitim	332
Güvenlik	333
Savunmasızlık	334
Güçlendirme	334
Eşitsizlik, Kutuplaşma, Toplumsal Dışlanma	336
TÜRKİYE'DE KENT YOKSULLUĞU	338
Özet	342
Kendimizi Sınayalım	343
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	344
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	344
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	346

Önsöz

Kent Sosyolojisi kitabınız uzaktan eğitim yoluyla Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi sosyoloji lisans eğitimi programına katkıda bulunmaya yönelik olarak hazırlanmıştır. Bu kitabının temel amacı, kent sosyolojinin temel kavramalarını, tarihsel olarak kentleşme sürecini ve sosyolojik olarak kentsel yaşamın bütünsel bir çerçevesini güncel tartışmalar altında sunmaktır.

Kitabın birinci bölümünde kavram olarak kent sosyolojisi, ikinci bölümde kentlerin kökeni ve tarihi, üçüncü bölümde kent kuramları, dördüncü bölümde kavram olarak göç ve göç kuramları, beşinci bölümde yerel yönetimler, altıncı bölümde küresel kentler kuramı ve araştırmaları, yedinci bölümde Türkiye’de tarımsal dönüşüm, sekizinci bölümde 1923–1980 arası Türkiye’nin kentleşme deneyimi, dokuzuncu bölümde gecekondü ve toplumsal ilişki ağları, onuncu bölümde 1980 sonrası Türkiye’nin kentleşme deneyimi, on birinci bölümde kentsel dönüşüm ve son bölümde kentsel yoksulluk konuları üzerine yapılan tartışmaları bulabilirsiniz. Tüm ünitelerin sonunda bulacağınız özet, sıra sizde, kendimizi sınavalım ve okuma parçaları bölümleri ele alınan konuların sorgulanarak kavranmasına katkıda bulunacak ve kendinizi sınavınıza yardımcı olacaktır.

Kent Sosyolojisi kitabınızın hazırlanmasında birçok kişinin özverili ve yoğun emeği geçmiştir. Büyük bir özveriyle çalışarak bu kitabın ortaya çıkmasını sağlayan ünite yazarlarımız Doç.Dr. Helga Rittersberger-Tılıç’a, Doç.Dr. Ulaş Bayraktar’a, Doç.Dr. Besime Şen’e, Yrd.Doç.Dr. Neriman Açıkalin’a, Yrd.Doç.Dr. Savaş Çağlayan’a, Yrd.Doç.Dr. Oya Beklan Çetin’e, Yrd.Doç.Dr. Fuat Güllüpınar’a, Yrd.Doç.Dr. Nadide Karginer’e, Doç.Dr. Nahide Konak’a, Yrd.Doç.Dr. Aysin F. Koçak Turhanoglu’na ve Öğr.Gör. Abdullah Deveci’ye teşekkür ederim. Ayrıca Türkçe düzeltmeleri yapan Okt. Ferdi Bozkurt, kitabın dizgi ve grafik tasarımı aşamalarındaki katkılarından dolayı Yrd.Doç.Dr. Alper Altunay’a ve kitabın dizgi ve basım işlerinde harcadıkları yoğun emeklerinden dolayı AÖF dizgi birimine çok teşekkür ederim.

Editör

Doç.Dr. Fatime GÜNEŞ

Amaçlarımız

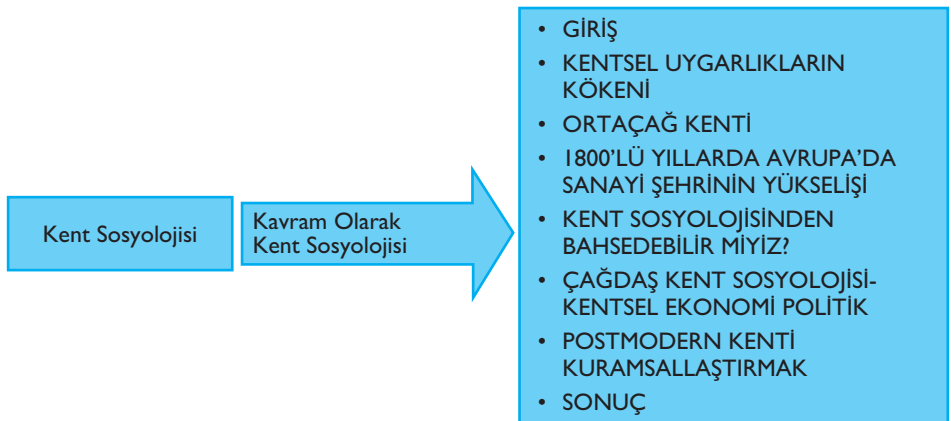
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Kentsel uygarlıkların kökenini ve özelliklerini sıralayabilecek,
- Ortaçağ kentinin gelişimini ve özelliklerini ifade edebilecek,
- Avrupa'da sanayi şehrinin yükselişi ve özelliklerini sıralayabilecek,
- Kent sosyolojisinin oluşmasında etkili olan kişilerin görüşlerini özetleyebilecek,
- Çağdaş kent sosyolojisinde yer alan kişilerin görüşlerini karşılaştırabilecek,
- Postmodern kentin özelliklerini ayırt edebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Antik Kent
- Polis ve Kent Sakini
- Ortaçağ Kenti
- Sanayi Şehri
- Şikago Okulu
- Ekonomi Politik Yaklaşım
- Sosyal-Mekânsal Yaklaşım
- Postmodern Kent

İçindekiler

Kavram Olarak Kent Sosyolojisi

GİRİŞ

Kent sosyolojisi nedir? İlk seferde cevaplandırılması kolay bir soru değildir. Kent ya da şehir nedir? “Kentsel”in anlamı nedir? Kentsel olan mekânsal bir yığılma mıdır? Belirli büyüklükte bir nüfus mudur? Ya da basitçe kırsal olanın karşıtı mıdır?

Bu ünite de, kent sosyolojisine sosyo-mekânsal bir bakışla yaklaşılacaktır. Bu yaklaşıma göre, mekânsal ve çevresel konuların her zaman sosyal ilişkilerin bir bölümü ve parçası olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla çevre konuları sınıf, cinsiyet, yaşam tarzı, iktisat, kültür, siyaset ve eylem planlarının sentezi kentsel bölgelerin gelişiminin esasını oluşturan göstergeler olarak ele alınmalıdır. Bu yaklaşım özellikle Mark Gottdiener ve Ray Hutchison (2011) tarafından savunulmuştur.

İlk olarak, kentsel uygarlıkların kökeni incelenecek ve bu kentlerin özellikleri sıralanacaktır. İkinci bölümde, ortaçağ kentinin oluşumu ve özellikleri; üçüncü bölümde sanayi kentinin yükselişi ve özellikleri; dördüncü bölümde, kent sosyolojisinin oluşmasında ve gelişmesinde etkili olan kişilerin düşünceleri; beşinci bölümde, çağdaş kent sosyolojisinin yükselişi ve ekonomi politik bakış açısından kenti analiz eden kişilerin düşünceleri ve son olarak da postmodern kent kavramsallaştırması incelenecektir.

Kent sosyolojisine sosyo-mekânsal bir bakış, mekânsal ve çevresel konuların her zaman sosyal ilişkilerin bölümü ve parçası olduğu anlamına gelmektedir.

KENTSEL UYGARLIKLARIN KÖKENİ

Kentsel uygarlıkların kökenini ve özelliklerini sıralayabilmek.

Bir kentsel çevre ya da kentsel yığılma, kentlerin ortaya çıkmasının ve ardından gelen kentleşme süreçlerinin sonucudur. Tarihte kentleşmenin kökleri yaklaşık 10.000 yıl kadar geri gitmektedir. Erken dönem Antik kentler Orta Doğu’da (Mezopotamya, Mısır) yaklaşık MÖ 6000 yıl önce, Hindistan’da İndus Vadisi, Çin’de, Girit şehirlerinin Minos uygarlığında yaklaşık MÖ 4000 yıl kadar önce ve Meksika’da yaklaşık 2300 yıl öncesinde bulunabilir (Light, 1983). Bu yerleşkelerdeki nüfus görece günümüz standartlarına göre az olsa da Mohenjo-Daro, İndus Vadisi’nde yaşayanların nüfusu 20.000’e yaklaşmıştır. Kent tarihçisi Lewis Mumford, ilk insan yerleşimlerinin “ölü kentleri ya da Thanatopolis” olduğunu belirtmiştir.

Antik kentler iyi tanımlanmış politik imparatorluklar içinde kilit noktalar olarak tarihte yer aldılar. Babil, Atina, Roma, Mexico City, Pekin vb. gibi merkezi komu-

Polis (Antik Yunan şehir devleti), özünde bir kentin egemenlik alanıyla tanımlanan bir yönetim şeklidir. **Civis** (kent sakini) ise 'kent hayatı' ve 'iyi bir hayat' için kentlerde yaşayan kentli yurttaştır.

ta şehirleri vardı. Diğer şehirler, kara veya su yolları aracılığıyla merkeze bağlıydı. Şehirlerin bilgi, güç, zenginlik ve kontrol gibi tüm kaynakların toplanma merkezi olmaları onların en önemli ortak yapısal özellikleriydi. Devlet, din, uygarlık, aile ve ülke kavramları “şehir” kavramı ile iç içeydi. **Polis** (Antik Yunan şehir devleti), özünde bir kentin egemenlik alanıyla tanımlanan bir yönetim şeklidir. **Civis** (kent sakini) ise 'kent hayatı' ve 'iyi bir hayat' için kentlerde yaşayan kentli yurttaştır. Antik kentler ibadet amaçlı tapınaklar, ticaret amaçlı pazar meydanları ve eğlence amaçlı tiyatrolardan oluşan kamusal mekânlarla tanımlanabilir. Ayrıca, antik kentler iç kalenin etrafını saran surlarla çevrelenmiştir.

Antik kentlerin çoğu sağlıklı barınma koşullarıyla uğraşmaktaydı. Ancak Gideon Sjöberg'e göre (1957), bu şehirler özellikle kendi hinterlandında aynı zamanda güç alanlarıydı. Sürekli savaş tehditlerine karşı, kendilerini güçlü sağlamlaştırma sistemleri ile korumaktaydılar. Aynı zamanda ticaret ve değiş tokuş yeri olmuşlar ve belli bir düzeyde işbölümü ve görece karmaşık iş ve işlevsel düzenleme özelliği göstermişlerdir. Bu şehirlerin aynı zamanda temsil edici bir işlevi vardı. Ayırt edici bir grup semboller ve mekân modelleri kullanılarak inşa edilen yerlerdi. Böylece, örneğin antik Babil'deki Ur kentinde cennetler ve şehir arasındaki geometrik ilişkileri yöneten kozmolojik kodlar kullanılmıştır. Bu dini kodlar da kutsal ve dünyevi mekânları belirlemiştir.

Atina gibi klasik kentler de kozmolojik kodlara göre inşa edilmiştir. Şehir, Tanrıça Athena'yı onurlandırmak için inşa edilmiştir. Temelde bir daire şeklindedir. Dairenin merkezinde topluluğun ve dünyanın merkezi *agora* vardır. Sokaklar merkezden yayılan bir ışınal/radyal ağ olarak düzenlenmiştir. Bu düzenleme temelde pazara kolay erişim gibi ekonomik kaygılar tarafından değil, tüm evlere eşit mesafede olması gerekliliğine dayanan **politik** ilke tarafından belirlenmiştir. Tüm Atinalı yurttaşlar (yabancılar, köleler ve kadınlar hariç) eşit olarak kabul edilmekteydi. Şehir merkezinde vatandaşlar için toplantı salonu, belediye meclisi ve meclis salonu yer almaktaydı.

Klasik Roma askeri gücü simgeliyor ve temsil ediyordu. Cumhuriyetçi fikirler Antik Yunanistan'dan ödünç alınmıştı. Şehir merkezine *forum* denmekteydi. Yükseliş döneminde, bir milyondan fazla sakin Roma'da yaşıyordu. Roma'da bir tatlı su taşıma sistemi ve kamu yolları geliştirilmişti. Yine de yoksul ve zengin mahalleler arasındaki kutuplaşma fark edilir ölçüdeydi. Merkezin dışında kalan yerleşim bölgeleri sosyal sınıflara göre bölünmüştü. Zamanla bu, “çöküş” ve “aylaklık” mekânı (Bir yıl içinde 159 gün resmi tatil olarak ilan edildi) olarak nitelendirilmiş bir yer olarak tanındı. Kentin gereksinimi olan su ve ücretsiz ekmek gibi kaynaklar kırsal alandan sağlanmıştı. Bu durum ormansızlaşma ve toprağın aşırı kullanımıyla sonuçlanan tarımsal arazi talebini artırmıştır. Refah, temelde sadece elitler ve elit soyundan gelen vatandaş için mevcuttu. Patrici sınıfı, plebler karşısında kalıtsal bir grup olarak Roma'da iktidarı ellerinde tutuyorlardı. Hane halkı tüketimi için gerekli eşyaları, ücretli emeği üreten küçük esnaf/zanaatkâr sınıfı yoktu ve çoğunluk politik ve ekonomik hayata katılımın dışında tutulan köle emeği tarafından yapıldı. Mutlaka krallık veya hanedan yasaları Roma şehrine hakimdi.

Pekin Antik Roma'ya benzer köle işgücüne dayanan bir kentti. Hayat hükümdarlığın kontrolü altındaydı. Mançu, İmparatorluğun başkentiydi. Adeta iş ve ticaret kentiydi. Ming hanedanlığı şehir merkezinin kutsal olduğunu iddia ederek girişe sınırlama getirdi. Böylece sözde “Yasak Şehir” ortaya çıktı. Ayrıca gök cisimlerinin göstergeleri gibi kozmolojik semboller kullanılmıştır.

Gordon Childe 1892 Avustralya'nın Sidney şehrinde doğdu. Sidney ve Oxford üniversitelerini bitirmiştir. 1946-1956 yılları arasında Londra Üniversitesinde Tarih Öncesi Arkeolojisi profesörlüğü ve Arkeoloji Enstitüsü yöneticiliği yaptı. G.Childe'in en çok okunan iki kitabı "Tarihte Neler oldu" ve "Kendini Yaratan İnsan"dır. Edinburg'tan sonra 1956 yılında da emekli olduğu Londra Üniversitesindeki Arkeoloji bölümüne dekan olarak atanmıştır. 1957 yılında Avustralya'ya dönmüş ve Blue Mountain de intihar etmiştir. Gordon Childe'in arkeoloji dünyasına kattığı en önemli iki teorisi "Neolitik Devrim/Neolithic Revolution" ve "Kentsel Devrimi/Urban Revolution" dir Bu iki teori üzerine arkeolojik çalışmalar yapmış ve bunların kayıtlarını tutan ilk kişilerden birisidir ve bu çalışma günümüzde de önemini hala korumaktadır.

Gordon Childe (1892-1957)

Eski kentleşme süreçlerini tartışırken, toplumsal yapıların kökenleri hakkında iç görüşler edinmek de mümkündür. **V. Gordon Childe** (1950; 1954) toplumun gelişimini farklı aşamalara ayırır. Childe, şehir kumayı modern yaşam, özel bir dizi sosyal ilişkilerle bağlantılı "kentsel devrim" in bir parçası olarak değerlendirmektedir. **Kentleşme süreçlerini** temelde avcılık ve toplayıcılık yolunu izleyerek gıda üretimine ve yerleşik gruplara dayalı toplumdan; ticaret ve zanaat üretimine dayalı topluma geçiş olarak açıklamaktadır. Childe'ye göre **kentleşme**; emeğin uzmanlaşması, toplumsal görevlerin karşılıklı bağımlılığının artması ve farklı işlevlerin ayrışması aracılığıyla gelişen bir sürecin sonunda gerçekleşmiştir. Gordon Childe "kentsel devrim"i aşağıdaki özelliklerle açıklamıştır:

1. Artan nüfus büyüklüğü ve yoğunluğu,
2. Emeğin uzmanlaşması: zanaatkâr, tüccar, din adamı gibi uzmanlıkların artması,
3. Tapınakların hâkimiyetinde kurulan kentsel mekânlar,
4. Hinterland için gıda üretiminin kontrolü ve artı ürünün depolanması. Toplum üzerinde mutlak kontrole sahip bir egemen sınıf vardır: Rahip, askeri liderler ve yetkililer egemen sınıfın yönetici sınıfını oluştururlar,
5. Yazının icadı: Bilginin işlenmesi için sayısal ve alfabetik belirtme sistemleri vardır,
6. Sanatlarının gelişmesi: Sanat, müzik gibi giderek rafine edilmiş kültürel ifade formları olmalıydı,
7. Bilimlerin gelişimi: Tahmin, ölçüm ve standardizasyon kayıtları (örneğin vergi) tutmak için gereklidir.
8. Diğer merkezler ile uzun mesafeli ticaret mevcuttu,
9. Artık akrabalık yerine aidiyet yaşanan yere bağlıydı.

Childe için antik kentler "uygarlığın beşiği" olmuştur. Childe'in modeli, avcı ve toplayıcı toplumlardan modern kentsel ekonomilere dayalı olanlara geçiş ile nitelendirilen evrimci anlayış üzerine kuruludur. Diğer yaklaşımlar ise, kentleşmenin mutlaka böyle bir yolu takip etmediğini vurgularlar. Araştırmacılar kentlerin Childe'in önerdiği evrimci anlayışın sonucu değil güçlü hükümdarlarının ve onların ticari başarılarının ürünü olduğunu öne sürerler. Bu yaklaşıma göre, ticaret ve devletin gücü büyük şehirleri üretmiştir.

Kentleşme, MÖ 1000 ile MS 500 arasında bir düşüş yaşadı. Merkezî otoriteler gücünü kaybettiği için o dönemki kentlerin kendilerini savunma ihtiyacı doğmuştur. Ortaçağ Avrupası'nda kentleşme düzeyi gerilerken, Asya, Yakın Doğu ve Latin Amerika'daki şehirler zenginleşmiştir.

Childe için kentleşme; emeğin uzmanlaşması, toplumsal görevlerin karşılıklı bağımlılığının artması ve farklı işlevlerin ayrışması aracılığıyla gelişen bir sürecin sonunda gerçekleşmiştir.

Childe'in kentleşme modeli, avcı ve toplayıcı toplumlardan modern kentsel ekonomilere dayalı olanlara geçiş ile nitelendirilen evrimci anlayışına dayanmaktadır. Araştırmacılar ise, kentlerin Childe'in önerdiği evrimci anlayışın sonucu değil, güçlü hükümdarlarının ve onların ticari başarılarının ürünü olduğunu öne sürerler. Bu yaklaşıma göre, ticaret ve devletin gücü büyük şehirleri üretmiştir.

Kentleşme, M.Ö. 1000 ile M.S. 500 arasında bir düşüş yaşamıştır. Ortaçağ Avrupası'nda kentleşme düzeyi gerilerken, Asya, Yakın Doğu ve Latin Amerika'daki şehirler zenginleşmiştir.

İslam hükümdarları Constantinople/İstanbul gibi eski Roma kentlerini devraldı. İslam egemenliği altında Kuzey Afrika ve Yakın Doğu'da da kentler kurulmuştur. Bölgesel genişleme ve yönetimin sonucu olarak, İslam toplumunun kendine özgü bir şehir sistemi vardı ve böylece yöneticiler ticaret ve hinterlandı kontrol edebiliyorlardı.

Aşağı yukarı aynı dönemde (MS 1000-1700), Hindistan'daki şehirlerin refahı, merkezi otoritenin gücünün sonucudur. Şehir, devlet otoritesinin gücüne öylesine bağımlıdır ki, öyle ki bir prensin şehri terk etmesi sonucunda tüm nüfus kentten ayrılabilir. Gottdiener ve Hutchison (2011, s.35) bu dramatik durumu şöyle göstermektedirler; "1663 yılında bir Moğol prensi Delhi'den Keşmir'e bir yolculuğa çıktığında, bütün şehir onu izledi çünkü onun iyilikleri olmadan yaşamlarını sürdüremezlerdi."

Latin Amerika'da Aztek ve İnka medeniyetleri, Tenochtitlan (Meksiko) şehri gibi önemli şehirleri kurdu. Buradaki önemli nokta, Meksika'daki Aztek uygarlığının tarım hinterlandı ile yakın bir ilişki içinde olmasıdır. Ekonomi paraya değil, takas/mübadale sistemine dayanmaktaydı. Kentin rolü, Aztek hükümdarları için idari merkezi olarak hizmet vermek oldu. Avrupa'da sadece geç Ortaçağ'da kentler devletten siyasal bağımsızlık ve özerklik kazandı.

ORTAÇAĞ KENTİ

Ortaçağ kentinin gelişimini ve özelliklerini ifade edebilmek.

Neden Avrupa'da Ortaçağ kentlerinin analizi önemlidir? Roma İmparatorluğu'nun sonunda, merkezî otorite azaldı; yetki, otorite parçalandı ve bu toplumsal ve siyasal düzenin bozulduğu bir dönem oldu. İçte olduğu kadar dıştaki savaşlar bu dönemin tipik bir özelliğiydi. Korunma için artan bir ihtiyaç vardı. Ticaret ve piyasa ilişkileri önemini kaybetti. Henry Pirenne, 10. yüzyıl öncesi tarım medeniyetini tartışırken, bu dönemde orta sınıf bir nüfus (tüccar ve esnaf) ve toplumsal örgütlenmeye (hukuk, kurum kendine özgü) sahip hiçbir şehrin olmadığını iddia etmiştir. Bu şehirler temelde idari merkezler ve kalelerdi. Burgh'lar (kasabalar) duvarla çevrili yerlerdi, nüfus azdı ve sürekli bir şövalye garnizonu, din adamları ve görevlilerden oluşuyordu. Kentin kendisi hiçbir şey üretmiyordu. Onu çevreleyen yerlerin gelirleri ile yaşıyordu. Kentte yaşayanlar hiçbir ayrıcalığa sahip değillerdi.

Geç ortaçağ döneminde (11. yüzyıl'dan 15. yüzyıl'a kadar) Avrupa önemli değişiklikler yaşadı. İstilalar yavaşladı, savaşlar azaldı. Daha huzurlu bu dönemle birlikte nüfus büyüklüğü arttı ve bir tüccar sınıfı ortaya çıktı. Pirenne (1974)'e göre "erken tüccarlar" temelde "vagabond" serserilerdi. Pirenne, profesyonel tüccar bir sınıfın ortaya çıkmasını; köylüler ve hizmetçilere değil, topraktan kopan bireylerin giderek daha önemli bir sayıya ulaşmasına ve giderek özgürleşerek serseriler gibi yaşamaları ile ilişkilendirmiştir. Herkesin lorda bağımlı olduğu zamanlarda, kimseye hesap vermeden her yerde dolaşan "**öncü tüccarlar**" kendilerini doğdukları topraktan koparak özgürleşmişlerdir. Mükemmel konumlandırılan kaleler, tüccarları çekmek için dikilmiştir. Tüccarların gelmesiyle eski 'burgh'lar (kasabalar) genişlemiştir. Yeni gelenler tüccar banliyöleri veya 'portus'lardaki (kent kapıları) yakın alanlara yerleşmişlerdir. İç Kale duvarlarının dışında inşa edilen surlarla genişleyen bu yeni kentsel mekânın sakinlerine **burgher** (kasaba sakini) denmeye başlanmıştır.

Pirenne bu dönemi, ticari canlanma dönemi olarak açıklamaktadır. Pirenne, dış ticaret ile temasın, temelde uzun mesafeli deniz ticaretinin yeniden canlanması demek olduğunu ve bu dış ivmenin bu canlanma altında yatan ana güç olduğunu savunmuştur. Bu dönemde deniz ticaretinde Venedik seçkin bir rol oynadı. Öncelikle İstanbul'la bunu sağlayarak gelişti. Benzer gelişmeler Kuzey'de de yaşandı. Yeni merkez Flanders bölgesinde yer alan Bruges idi. Ticaretin ortaya çıkardığı “**orta sınıf**”ın rolü Pirenne tarafından yoğun olarak vurgulanmaktadır. Pirenne, **siyasi özerklik** ve **yerel öz yönetim** iddiaları arkasındaki itici güç olarak bu sınıfı görmüştür. Orta sınıfların çıkarı sık sık kilise ve soyluların çıkarlarıyla çatışmıştır.

Max Weber'in ortaçağ kentlerine olan ilgisi, özellikle antik toplumların feodalizme ve ardından kapitalizme geçişine olan ilgisine dayanmaktadır. **Weber**'e göre, kentin özel karakteri onların kalelerle kuvvetlendirilmiş yerler oldukları kadar, varlıklarının ticaret ve alışverişe dayanması, şehrin bir pazar yerleşim yeri olmasıdır. Ticaret ve alışveriş önemli olmasına rağmen, Weber'e göre belli bir dereceye kadar siyasi ve idari özerkliğe sahip olmaları da gereklidir. Sivil ve demokratik katılım (kendi özerk yasa ve ilgili dernekler, kendi mahkemeleri) kentsel gelişim için çok önemlidir. Weber ortaya çıkan kent sakini sınıfında devrimci bir karakter de görmüştür.

Pirenne'ye göre, 11.yüzyıl ve 15.yüzyıl Avrupa'da ticari canlanma dönemidir. Bu canlanmanın arkasında yatan ivme dış ticaret ile bağlantısı olan uzun mesafeli ticarettir. Ortaçağda kentlerin gelişiminde canlanan ve gelişen ticaretin ortaya çıkardığı orta sınıfın rolü büyüktür.

Weber'e göre, ortaçağda kentin ayırıcı özellikleri kalelerle çevrilmiş olması, ekonomilerinin ticarete ve alışverişe dayanması ve siyasi ve idari özerkliğe sahip olmalarıdır. Weber için, sivil ve demokratik katılım kentsel gelişim için önemlidir.

Geleneksel kentlerin ortak özelliklerini araştırarak sıralayınız.

1800'LÜ YILLARDA AVRUPA'DA SANAYİ ŞEHRİNİN YÜKSELİŞİ

Avrupa'da sanayi şehrinin yükselişi ve özelliklerini sıralayabilmek.

Kapitalizm, feodal ilişkilerin kırılması sonucunda ortaya çıktı. Teknolojik değişimlerle birlikte sanayi devrimi (1780-1880), büyük şehirlerin sayısında önemli bir artışa yol açmıştır (Jones, 1990). Sanayi devrimiyle birlikte kırsaldan kentsel nüfus akışı başlamıştır. Bu dönemin önemli özelliklerinden biri ölüm oranlarının düşmesi ve göç oranlarının artmasıdır. İş arayan ve emeğini satan nüfus Marx'ın tanımladığı proleterleşmiştir.

Bunun yanı sıra, hijyenik şartlar iyileşmiş, gıda üretimi artmış ve çeşitlenmiştir. Yeni teknolojiler her türlü üretim artışıyla sonuçlanmıştır. Böylece sanayi devrimine paralel olarak kentleşme önem kazanmıştır. **Daunton** (1978), sanayi büyümesinin 18. yüzyılda İngiltere'de gerçekleşen kentsel büyümenin devamı olduğu görüşünü savunmaktadır. Öte yandan 19. yüzyıl'da buhar gücüyle çalışan fabrikaların icadı ile kentsel ekonomilerin ortaya çıktığına dair yaygın görüş daha çok önem kazanmıştır. Daunton, sanayi devriminde kentlerin rolünü, kentsel nüfusun farklı tüketim mallarına artan talebi ile ilişkilendirerek vurgulamıştır. Ona göre aslında bu talep, tarım sektöründe büyük değişikliklere yol açmıştır. Dolayısıyla, kentsel nüfusun talep ettiği gıda, yakıt ve mesleki uzmanlaşma gerektiren diğer ürünlere duyulan ihtiyaç artmıştır. Daunton, sanayileşmeye duyulan talebin arkasında ev pazarının olduğunu ileri sürmüştür. Daunton ayrıca, ortaçağ sonrası lonca sisteminin kontrollü lisansı gibi geleneksel kontroller dışında kalan bu kentlerin, 18. yüzyılda büyüdüğü ve hızla yayıldığını belirtmiştir. Yavaş yavaş gelişen bu kentler aslında Ortaçağ'ın “**özgür**” ve “**özerk**” kentleriydi. Sanayi kentleri 18.yüzyılın ulus devletlerindeki endüstriyel kapitalizmle birlikte ortaya çıkmıştır. Kapitalizm, sermaye birikimine hizmet eden ücretli emek ve emek yoluyla gerçekleştirilen metallerin üretimine bağlıydı.

Friedrich Engels (1820-1895)

Engels 1844 yılında İngiltere'de kapitalist kentlerin toplumsal ve mekânsal düzeyde eşitsizlik ürettiğini ortaya koymaktadır. Kentleşme sürecinde ortaya çıkan toplumsal sorunların önemini vurgulamıştır.

Şehirler bu üretim sürecinin merkezleri haline geldi ve aynı zamanda fabrikaların kurulduğu merkezler oldular. Bankacılık, toptan satış ve ticaret, iletişim ve ulaşım ağları gibi kentsel fonksiyonlar, üretimi olduğu kadar emek gücünü sağlama sürecini de desteklemiştir.

Antik kentlerin aksine, 1800'lü ve 1900'lü yılların Batı Avrupa sanayi şehirleri, dinî ya da kozmolojik kodlara dayanarak değil gelişigüzel gelişmiştir. Bu süreç içinde toprak/arazi, bir emtiaya dönüştü. Ancak önemli olan bir başka gerçek de belirgin sınıf farklılıklarının mekânda ortaya çıkması ve kendini mekânda görünür kılmasıdır. 1844 yılında, İngiltere'de işçi sınıfının yaşam koşullarını irdeleyen **Friedrich Engels** (1845:1996), büyük şehirlerin kenar mahallelerinde yoksulların yaşamının ayrıntılı ve çarpıcı bir tanımını vermektedir. Bu çalışmasında, yoksulların kötü barınma koşullarını, kirlenmiş mahallelerini ve hijyen eksikliğini, gıda ve giyim gibi temel ihtiyaçlarının eksikliğini gösterir. Engels ayrıca, özel sadakaya bağımlı binlerce evsizden bahsetmektedir. Bir anlamıyla ilerleme ve modernleşme arayan, feodal bağlardan kaçanlar için bir umut sembolü olan şehir, diğer anlamıyla yoksul ve varlıklı insanları farklı kentsel mekânlarda yoğunlaştıran bir yer haline geliyordu. Engels, kapitalizmin kentsel mekânda nasıl işlediğini inceledi. Onun önemli katkılardan biri de, geleneksel toplumun çöküşünden sonra ortaya çıkan toplumsal sorunların önemini vurgulamış olmasıdır. Manchester'ı çalışarak, kapitalizme bağladığı zengin ve yoksulun katı ayrışmasını gözlemlemiştir. Zengin ve yoksulların kentsel mekânlarda ayrışmasının tezahürünü **"eşitsiz gelişme"** (*uneven development*) olarak adlandırır.

SIRA SİZDE

2

Banliyöleşme nedir? Araştırınız.

KENT SOSYOLOJİSİNDE BAHSEDEBİLİR MİYİZ?

Kent sosyolojisinin oluşmasında etkili olan kişilerin görüşlerini özetleyebilmek.

Durkheim için şehir "ahlaki uyumun dağılması", Weber için, "hesaplayıcı rasyonelliğin-akılcılığın büyüme"si, Marx için ise kapitalist üretimin gelişimidir.

Ferdinand Tönnies (1855-1935)

Tönnies, sanayileşme/kentleşme dönemini, yüz yüze iletişimin sosyal yaşamı belirlediği topluluktan (Gemeinschaft'tan), zayıflamış sosyal bağlara ve düzenlemelere sahip olmakla karakterize edilen topluma (Gesellschaft'a) bir geçiş olarak açıklamıştır.

Buraya kadar olan tartışmalarda kentin gelişme analizi, toplumsal değişim kuramları ile bağlantılıydı. Kentler veya şehirler tarihsel açıdan önemli yerler olarak ele alınırlar. **Marx**, **Weber** ve **Durkheim**, şehirleri analiz ederken toplumlar da faaliyet gösteren faktörlerin daha geniş bir analizi ile ilgilenmişlerdir. Durkheim için şehir "ahlaki uyumun dağılması" için bir yerdi; **Weber**, "hesaplayıcı rasyonelliğin-akılcılığın büyüme"sinin vurguladı. **Marx** ise kapitalist üretimin gelişimi ile serbest bırakılan yıkıcı güçleri ele aldı.

Endüstri şehri ve endüstri toplumunun ortaya çıkışı ile birlikte toplumsal-siyasal alanlardaki bilim insanları açıklamalar bulmaya ve deneyimlenen dönüşümler hakkında daha derin bir anlayış geliştirmeye çalıştılar. Alman bilim adamı **Ferdinand Tönnies** (1855-1935), topluluk (Gemeinschaft) ve toplum (Gesellschaft) kavram-sallaştırmalarıyla kent sosyolojisi alanında önemli bir konuma sahiptir. Tönnies toplumu analiz ederken temelde evrimsel bir bakış açısı izledi. Sanayileşme/kentleşme dönemini, yüz yüze iletişimin sosyal yaşamı belirlediği *topluluktan* (Gemeinschaft'tan), zayıflamış sosyal bağlara ve düzenlemelere sahip olmakla karakterize edilen topluma (Gesellschaft'a) bir geçiş olarak açıklamıştır. Genellikle bu ayrım, köy ve şehir hayatını ayırt eden ölçüt olarak kullanılmıştır.

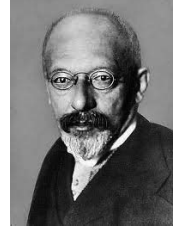
Georg Simmel (1858-1918) kent sosyolojisi tartışmalarına önemli katkıda bulunmuştur. Kentleşmenin kültürel boyutları üzerinde yoğunlaşmıştır ve kentsel ya-

şamın nasıl bireysel bilinç dönüşümlerine yol açtığını ele almıştır. Simmel “Metropolis ve Zihinsel Yaşam” adlı makalesinde, modern yaşamın en büyük sorunlarının bireylerin kendi özerklik ve bireyselliklerini kendi ellerinde tutma iddiasından kaynaklandığını savunmuştur. Kişiliğin dış güçlere nasıl uyum sağladığı sorusunu sormuştur. Ona göre metropol hayatı sinir uyarılarının bir yoğunlaşması, insanın bu koşullara uyum sağlayabilme ve farklı bir tür kişilik geliştirmesi şeklinde sonuçlanmıştır. Simmel metropolün her zaman para ekonomisinin merkezi olduğunu vurguladı. Para ekonomisi, belli bir zihin (intellect) durumuna dayanmaktadır ve bu zihin; faiz, hesaplanabilirlik ve dakiklik gibi nesnel ve ölçülebilir kazançlarla temellendirilmektedir. Onun çalışmaları insanın tarihsel bağlarından kurtulup özgür ve özgün bireyler haline geldiği potansiyeli görerek metropol hayatının özgürleştirici rolü üzerine hala devam eden tartışmalar başlattı.

Georg Simmel’in ABD’de kent sosyolojisi alanının ortaya çıkmasında önemli bir etkisi olmuştur. Eski öğrencileri Albion Small 1893 yılında Şikago’da Sosyoloji Bölümü kurdu. Şikago Okulu uzun bir sürede gelişmiş ve kent sosyolojisi söylemlerine hakim olmuştur. 1914’te *Robert E. Park* bölüme katılmış ve *Roderick McKenzie*, *Ernest Burgess*, *William I. Thomas* ve *Louis Wirth* bu okulun önemli temsilcilerinden bazılarıdır. Böylece Şikago’da “kent sosyolojisi” doğdu. Kent, sosyal araştırma laboratuvarı haline geldi. Bu yıllarda Amerikan şehirleri önemli bir büyüme yaşadı. Göçmenlerin sayısının artması, büyüyen işsizlik ve evsizlikle başa çıkabilmek için sosyal politikalara duyulan ihtiyaç giderek arttı. Bu süreci gözlemleyen Şikago Okulu üyeleri, ‘kentsel’deki toplumsal olayların çalışılması için en uygun yöntemin “nitel araştırmalar yöntemi” olduğu tezini savunmaktaydılar.

Robert E. Park (1865-1944) sosyolojiye, gazetecilik ve o günlerde en önemli siyah Amerikan lideri Booker T. Washington ile uzun vadeli bir asistanlıktan uzanan virajlı bir yoldan geldi. İlgi alanları arasında ırk ilişkileri, sendikalar, etnik mahalleler, evsizlik gibi şehir hayatının tüm yönleri vardı. *Biyolojik metafor ve ekolojik modeller* kentsel toplumsal ilişkilerin analizi için çerçeveleme araçları oldu. Karmaşık sosyal yapılar bir eko-sisteme benzeyen ve olgunluğa doğru ilerleme halinde olan dinamik süreçlerin toplumsal ağları olarak görüldü. **Park**, şehrin farklı yerleri arasındaki karşılıklı bağımlılığı (veya symbiosis, ortak yaşam) göstermek için “yaşam ağı” kavramını kullanmıştır. Doğal alanlara (niş/niche) dayanan bu varsayımlar simbiyotik ilişkileri vurgulayarak tespit edilebilir. Tipik bir örnek Şikago’nun yüksek kirali bir mahallesi ile yakındaki yoksul bir mahallenin (slum) karşılaştırılması çalışmasıdır. Karşılaştırma sonunda durumu iyi olan sakinlerin ev hizmetlerinde gereksinim duydukları ucuz emeğe ve aynı zamanda yasadışı alkol ve ilaçlara kolay erişebildikleri; ancak kenar mahallede yaşayan yoksulların (slum) korunaklı ve iyi durumdaki evlerde el ulaşı (yardımcı) oldukları görülmüştür.

Park’ın doğal ve kentsel çevre arasında kurduğu temel benzerlik bir tür Sosyal Darwinizm’in temelini oluşturmuştur. **Roderick McKenzie** varoluş mücadelesinin temelde konum veya mevkiye dayandığını öne sürmüştür. Mekânsal konum ancak ekonomik rekabet ve hayatta kalma mücadelesine dayanmaktadır. Nüfus da şehir mekânı içinde böyle ayrılmıştır. Bu kentsel örüntülerin incelemesi, kentsel (insan) çevrebilimcilerin (ekolojistlerin) ana konuları oldu. **Ernest Burgess** bu coğrafi temelli keşfin savunucularından biri olmuş ve şehir içindeki arazi kullanımının genişleyen (olgunlaşan) boyutunu açıklamak için “eşmerkezli/özekdeş (*concentric*) *dairesel kuramını*” geliştirdi. Farklı kentsel arazi kullanımının (iş, üretim, farklı sosyal sınıfların barınması, eğlence vb konutlar) düzenli bir model takip ettiğini savundu. **Burgess**’in kentsel büyüme modeli temelde eşmerkezli/özekdeş bölgeler (1920) (*concentric zones*) modelidir. Belirlenen bölgeler şunlardır:

Georg Simmel (1858-1918)

Georg Simmel kentleşmenin kültürel boyutları üzerinde yoğunlaşmıştır ve kentsel yaşamın nasıl bireysel bilinç dönüşümlerine yol açtığını ele almıştır. Ona göre, modern yaşamın en büyük sorunları bireylerin kendi özerklik ve bireyselliklerini kendi ellerinde tutma iddiasından kaynaklanmaktadır.

Robert E. Park (1865-1944)

Burgess’in ilgi alanları arasında ırk ilişkileri, sendikalar, etnik mahalleler, evsizlik gibi şehir hayatının farklı yönleri vardı. Biyolojik metafor ve ekolojik modeller kentsel toplumsal ilişkilerin analizi için çerçeveleme araçları olmuştur.

Ernest Burgess (1886-1966)

Ernest Burgess şehir içindeki arazi kullanımının genişleyen (olgunlaşan) boyutunu açıklamak için "eşmerkezli/özekdeş (concentric) daireler kuramını" geliştirdi. Farklı kentsel arazi kullanımının (iş, üretim, farklı sosyal sınıfların barınması, eğlence vb konutlar) düzenli bir model takip ettiğini savundu.

- Merkezi iş ve ticaret bölgesi (Central Business District, CBD)
- Hem konut hem de iş alanlarının yer aldığı karma alanlar (geçiş bölgesi)
- Alt sınıf yerleşim alanları (şehir içi)
- Orta sınıf konut alanları (dış banliyöler)
- Abonman toplu ulaşım kartı olanların yaşadığı Banliyö (Commuters) bölgesi

Burgess, şehrin büyümesinin her zaman içten yani şehrin merkezinden (CBD) dışa doğru genişleyerek oluştuğunu iddia etmiştir. Böylece, geçiş bölgesi, zaman içinde, dışa doğru hareket eden işletmeler tarafından satın alınacaktır. Şehir merkezi yüksek fiyatlı arazi kullanımı tarafından işgal edilmiştir çünkü ticari işletmeler bu yüksek ücretleri ödeyebilmektedirler. Yerleşim mahalleleri, merkeze gidip gelme maliyetlerine bağlı olarak merkez dışında bulunmaktadır. Böylece bu maliyeti ödeyebilen yüksek gelirli gruplar şehrin en dışında yüksek fiyatlı konut alanlarında yaşamaktadır. Bu yaklaşımda klasik ekonomi kuramlarının etkisi açıktır. Çeşitli arazi kullanımının konumu arazi/toprak için ödeme gücüyle açıklanabilir. Serbest piyasa içinde farklı gruplar arasındaki rekabet her grubun ödeme gücünün yeteceği arazi kullanımıyla sonuçlanır.

Burgess'in *eşmerkezli/özekdeş bölge modeli*, Kuzey Amerika bağlamında etnik niteliklere odaklanmış olması açısından eleştirilmiştir. Diğer modeller temelde, yukarıda açıklanan bölge modelindeki bölgelerin yerine, sektörlerin (Homer Hoyt'un *Sektör Modeli*, 1939) ya da çoklu çekirdeklerin (Chauncey Harris ve Edward Ullman'ın *Çoklu Çekirdek Modeli*, 1945) konması ile meydana gelen büyümeyi izlemişlerdir. Şikago Okulu, toplumsal olayların analizine mekânsal bakış açısıyla yaklaşmıştır. Bir diğer deyişle, kent sosyolojisi alanında sosyo-mekânsal bir bakış açısı geliştirmişlerdir. Dahası, grup ilişkilerini bütünsel bir ağ içinde inceleyen etkileşimsel bir yaklaşımı benimseyerek "*sosyal/toplumsal dünyalar*" kavramını önermişlerdir. Mikro düzeyde bir dizi çalışma yürütmüşlerdir. Bu çalışmaların çoğu kent sosyolojisi alanında "klasik" olarak kabul edilebilecek çalışmalardır. Paul C. Cressey'nin "*Taxi-Dance Hall*" (1932); Fredrick Thrasher'ın "*The of 1,313 Gangs in Şikago*" (1927) Üzerine Bir Çalışma ve Louis Wirth'ün "*Ghetto*" (1928) çalışması ilk akla gelenlerdir. Kentsel topluluk çalışmaları geleneği ve sosyal ağların analizi, kent mahallelerinde fiziksel yakınlığın önemini vurgulayarak; 1950'li ve 1960'lı yıllara kadar süregelmiştir. "*Kritik kitle*"nin önemi, farklı gruplar ya da alt kültürleri oluşturmak için gerekli belli sayıda insanlar, **Claude Fischer**'in (1975) *şebirciliğin alt-kültürel teorisinde* de vurgulanmıştır. Onun anlayışında topluluk yerel mekânın kapatılmasından "kurtarılmış" olarak kabul edilmelidir. Kent, sosyal ilişkilerin bir ağı haline gelir. Bu ağ, süreç ve toplumsal aktörler arasında sivil-mekânsal olmayan aktörler arası bağlantıların oluşturduğu bir sosyal yapı ve bireysel davranış olarak anlaşılır.

Kentsel Ekoloji, sosyal organizasyon dağınıklığı kuramları ve yapısal işlevselcilik hakkında çeşitli varsayımları, birbirine bağlı sosyal sistemlerin etkileşimini vurgulayarak paylaşmışlardır. **Şikago Okulunu** oluşturan bilim insanları, yaptıkları araştırmalarda asıl anlamak istedikleri *kentsel kültüre alışma, bütünleşme (entegrasyon) veya dağılma bususlarıdır*. Bu yaklaşımın ana fikri, kentin çevresinin yeni gelenler (göçmenler) için önemli ölçüde farklı olmasıdır. Göçmenler hızlı uyum sağlamak zorundadırlar ve bu süreç genellikle travmatik deneyimler (düzensizlik) üretir. Bu genel tartışmayı Simmelci bir perspektif ile destekleyerek, Robert E. Park kendi analizinde için "*marjinal insan*" kavramını geliştirdi. Marjinal insan iki farklı kültürün içinde yaşamak zorunda olan bir kişidir. Park'ın marjinal kişilik tipi genellikle yabancının (ya da kozmopolit) rolünü almak zorunda kalır.

Kentin doğası doğal dünyanın bir parçası olarak görülürken, kararlı ve öngörülebilir değişiklikler nüfus artışına bağlı açıklanmış; kentsel arazi kullanımı farklı işlevlerin mekânsal ayrımından, şehir merkeziyle ilişkisinden ve toprak değerlerinden etkilenmiştir. Diğer yandan ortaya çıkan yerleşim desenleri, mekân için farklı sosyal gruplar arasındaki rekabet; ırksal ve etnik gruplar arasındaki *uyum* insanın doğal çevreye adaptasyonunun sonucu olarak görülüyordu. Kentsel toplumsal normların ortaya çıkması *nüfusun büyüklüğü, yoğunluğu ve heterojenliğinin* bir sonucu olarak görülmüştür. Bu üç değişken, **Louis Wirth'un** (1948) "*Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme*" adlı ilham verici çalışmasının temelini oluşturmuştur. Kentleşmeden (kentsel büyüme süreci) ayırt ettiği **kentleşme** kavramını ortaya atmıştır. Kentleşme kavramını kullanırken kentsel yaşamın farklı, ayırt edilebilen durumunu vurgulamak istemiştir. Kentsel yaşam aynı zamanda ırk, etnik köken ve sosyal statü bakımından farklı olmak zorunda olan görece büyük ve yoğun yaşayan nüfusu gerektirmektedir. Bir nüfus ne kadar büyükse, çeşitlilik ve uzmanlaşma düzeyi o derece yüksek olacaktır. Bu da anomi (yabancılaşma) veya dağılma ya yol açabilir, fakat aynı zamanda da özgürleştirici olabilir. Artan *nüfus yoğunluğu* bir yandan sosyal gruplar ve bireyler arasındaki rekabeti artırırken diğer yandan diğerleri ile yakın yaşamdan kaynaklanan bir hoşgörüyü de yol açabilir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, kentsel ekolojik yaklaşım yeni bir ivme kazandı; şehirleri incelemek için yeni girişimler yapıldı. Bunlardan en bilineni Eshrev Shevky ve Wendell Bell'in "Sosyal Alan Analizi" yöntemi (1955) oldu. Bu yöntemle şehirlerdeki alanlar, nüfusların sosyal özellikleri (eğitim, meslek, gelir) temel alınarak sıralanmış ve böylece sosyal sınıf ve etnik grupların haritaları üretilmiştir. Ancak bu tür bir analiz ile elde edilen sonuçların tanımlama düzeyinde kalmış olduğu görülmüştür. Zamanla bilgisayar teknolojisinde meydana gelen gelişmeyle birlikte bu tür analizler farklı ölçekler (küresel ölçekte şehirlerin yapıları analiz edilerek) geliştirmeye başlamıştır. Böylece bu yeni metodolojik yaklaşım *Faktöriyel Ekoloji* olarak adlandırılmıştır.

Kentsel çevrenin sosyal organizasyona uyum sağladığını savunan bir anlayış hala kent sosyolojisinde merkezî bir bakış açısıdır. Öte yandan bu bakış açısına iki eleştiri önemlidir İlk eleştiri, kıt kaynaklar üzerinde rekabetin vurgulanması yerine daha önceden mevcut olan koşullara daha fazla önem verilmesine ilişkindir. Diğer eleştiri ise yerel ve ulusal devlet kurumlarının yanı sıra kentsel arazi piyasasının düzenlenmesinde özel sektörün oynadığı rolü yeterince vurgulamıyor olmasına ilişkindir.

ÇAĞDAŞ KENT SOSYOLOJİSİ-KENTSEL EKONOMİ POLİTİK

Çağdaş kent sosyolojisinde yer alan kişilerin görüşlerini karşılaştırabilmek.

Henri Lefebvre 1960 ve 1970'li yıllardaki yazılarında kent sosyolojisine Marksist bir bakış açısı kazandırmıştır. Bu bakış açısı ile Lefebvre; sermaye yatırımı, kâr, kira ve sınıfsal sömürü gibi kavramların kentsel sosyoloji alanına nasıl dahil edilebileceğini göstermiştir. En önemlisi, özellikle gayrimenkul yatırım sermayesinin ikinci bir devre olarak düşünülmesi gerektiğini, yani sermayenin devreleri (circuits of capital) fikrini ortaya atmasıdır. Bu fikre göre, kâr için gayrimenkul piyasasında satılan araziye yatırım ve daha sonra elde edilen kârla tekrar araziye yatırım yapılır.

Şikago Okulunu oluşturan bilim insanları yaptıkları araştırmalarda esas anlamak istedikleri kentsel kültüre alışma, bütünleşme (entegrasyon) veya dağılma hususlarıdır.

Louis Wirth (1897-1952)

Louis Wirth, nüfusun büyüklüğü, nüfusun yoğunluğu ve nüfusun çeşitliliğinin sonuçlarını analiz eder. Bir nüfus ne kadar büyükse, çeşitlilik ve uzmanlaşma düzeyi o derece yüksek olacaktır. Nüfus yoğunluğu bir yandan sosyal gruplar ve bireyler arasındaki rekabeti artırırken, diğer yandan diğerleri ile yakın yaşamdan kaynaklanan bir hoşgörüyü de yol açabilmektedir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, **Eshrev Shevky ve Wendell Bell** "Sosyal Alan Analizi" yöntemi (1955), şehirlerdeki alanların, nüfusların sosyal özellikleri (eğitim, meslek, gelir) temel alınarak sıralanmış ve böylece sosyal sınıf ve etnik grupların haritaları üretilmiştir.

Henri Lefebvre (1901-1991)

Sermayenin birincil devresi (primary circuit of capital) kısaca para yatırımı, işçi alımı, ürünlerin üretimi, ürünlerin satışı ve yeniden kâr kazanma olarak tanımlanabilir.

Bu fikirlerin yanı sıra **Lefebvre**'in, sosyal faaliyetler ile etkileşimlerin ve mekânın birbirine bağlı olduğu fikrini ileri sürmesi de önemlidir. Sosyal etkileşimler için mekân kullanılmaktadır ama bu etkileşimler aynı zamanda mekânı üretirler. Lefebvre mekânın toplumsal değerler ve anlamlara dayalı olan ve aynı zamanda mekânsal algı ve uygulamaları belirleyen bir toplumsal '*ürün*' olduğunu savunur. Kent- sel mekânının toplumun kendini yeniden üretmesi açısından son derece önemli olduğunu ve farklı sosyal sistemlerde farklı biçimler aldığını vurgulamıştır. Temelde devlet ve yatırımcıların kâr için dikkate aldıkları mekânı '*soyut mekân*' (abstract space) olarak kavramsallaştırır. Buna ek olarak aynı zamanda, gündelik hayatta kullanılan mekânı da '*sosyal mekân*' (social space) olarak isimlendirir. Lefebvre soyut ve sosyal mekân arasındaki çatışmanın sınıf çatışmasına benzer şekilde kapitalist toplumda temel olduğunu savunmuştur. Lefebvre, algılanan (perceived), kavranan/tasavvur edilen (conceived) ve yaşanan (lived) toplumsal pratikleri birbirinden ayırır. Algılanan pratikler, uygulamalar şehrin üretim ve yeniden üretimini gerektirir, kavranan/tasavvur edilen (conceived) şehrin temsilini ifade eder ve yaşanan (lived) ise kentin fenomenolojik (bilinçli olarak deneyimlenen) temsilidir.

Algılanan mekânsal pratik ampirik olarak görülebilir ve gözlemlenebilir. Diğer tüm sosyal pratikler gibi mekânsal pratik kavramsallaştırılmadan önce doğrudan yaşanır. Sosyal ve mekânsal pratik "gerçeklik"tir. Kavranan/tasavvur edilen (conceived) mekân kavramsallaştırılan ya da soyut mekândır; diğer bir deyişle, mekânın temsidir. Bu soyutlamalar bireylerin sosyal ve politik pratiklerinde önemli bir rol oynarlar. Ayrıca mevcut işaretler, kodlar ve bilgiye bağlıdır. Bu mekân, uzmanlar, planlamacılar, sosyal mühendis ve bu alanda çalışan diğer uzmanların tasavvur ettiği mekândır. Soyut mekân mevcut üretim tarzının egemen mekândır. Diğer yandan yaşanan mekân, doğrudan ilişkili görüntüler ve semboller yoluyla yaşanır. Doğrudan deneyimlenen, sosyal mekândır.

Lefebvre için, Batı dünyasında kapitalizmin egemenliği ile toplumsal parçalanma; homojenleşme ve hiyerarşileşme ile belirlenen "soyut mekân" (abstract space) üretimi arasında paralellik vardır. Aynı şekilde Lefebvre, soyut mekânda hüküm süren homojenleştirme güçlerine karşı diyalektik direnç gösteren ve farklılaşarak ayrılan bir mekânın (differential space) oluşma potansiyelinden söz eder.

1970'ler önemli değişiklikler ve mevcut ekolojik bakış açılarına bir eleştiri getirmiştir. Bu girişimler, kentselin analizinde küresel ekonomik yapıların da göz önüne alınması gerektiği yönünde yeni bir katkı geliştirmiştir. Uluslararası ve ulusal ekonomilerin "yeniden yapılanmasının" (restructuring) şehirler üzerinde bariz etkileri vardır. *Siyasal iktisat açısından bakıldığında*, kentsel alan (sphere) hükümet politikaları ile desteklenmiş piyasa güçlerinin fiziksel bir uzantısı olarak düşünülmelidir. Sanayi yatırımlarının yer değiştirmesi, piyasaların uluslararasılaşması, kurumsal rekabetin uluslararasılaşması, üretimden sermayenin çekilmesi, üretimin sermaye yoğun üretime doğru yönelmesi ve istihdamın servis hizmetlerine kayması yeniden yapılanma süreçlerinin bazılarıdır. 1970'lerin Batı dünyasında büyüyen kentler ile büyüyen siyasi ve iktisadi krizler birlikte tanımlanmıştır. Dolayısıyla kentsel yönetimlerin rolü değişmiş, bu değişimlere paralel olarak kentsel kuramlar, küresel ve/veya bölgesel düzeye kadar genişlemeye başlamıştır. Böylece "**kentsel siyasal iktisat**" kaçınılmaz olarak "**yeni kent sosyolojisi**" olmuştur. Güç, iktidar, kaynak ve egemenlik kavramları kentsel analizde kullanılmaya başlanmıştır.

Lefebvre; sermaye yatırımı, kâr, kira ve sınıfsal sömürü gibi kavramların kentsel sosyoloji alanına nasıl dahil edilebileceğini göstermiştir. Temelde devlet ve yatırımcıların kâr için dikkate aldıkları mekânı '*soyut mekân*' (abstract space) olarak kavramsallaştırır. Gündelik hayatta kullanılan mekânı da '*sosyal mekân*' (social space) olarak adlandırır. Lefebvre soyut ve sosyal mekân arasındaki çatışmanın sınıf çatışmasına benzer şekilde kapitalist toplumda temel olduğunu savunmuştur.

Yeni kent sosyolojisinin önemli iddiaları şöyle özetlenebilir:

- Şehirler belirli bir tarihsel bağlamda ekonomik, siyasi ve sosyal ortamların parçaları olarak kabul edilir. Kentler sadece doğal süreçlerin ürünleri kaldırılacak sayılmaz. Şehir, kaynakları ve yatırımları kontrol eden güçlü karar vericiler tarafından yönetilir ve şekillendirilir.
- Kaynak dağıtımı üzerine çatışmalar kentsel mekân ve kentsel yaşamı şekillendirir.
- Hükümetler kentsel dokuların oluşmasında büyük öneme sahiptir; insanların nerede yaşayacağı, işletmeler ve rekreasyon (eğlendiren) alanları gibi alanların nerede yer alacağı hakkındaki karar alma süreçlerinde öncü bir rol üstlenmişlerdir. Yerel yönetim veya siyaset de kaynaklar üzerindeki çatışmaların önemli bir arenasıdır.
- Ekonomik yeniden yapılanma yerel toplulukları etkileyen önemli bir faktördür. Ekonominin küreselleşmesi daha küçük firmaların az ama daha büyük olanlarla birleşmesine yol açar; imalat sanayi de hizmet sektörü tarafından ikame edilir. Şehir ve bölgelerin büyümesi de buna göre değişir, bu nedenle örneğin çalışma ekonomisindeki emek biçimine ilişkin değişiklikler insanların yaşadıkları yerler üzerinde etkiye sahiptir.

“*Kentsel Sorun*” (The Urban Question) (1972) adlı çalışmasında **Manuel Castells**, Şikago okulunun temel yaklaşımlarından biri olan kentin kendi toplumsal örgütlenme yollarını ve davranış biçimlerini ürettiği fikrini eleştirdi. Eleştirisinin temelinde, kente ilişkin asıl sorulması gereken en önemli soru olarak “**Kentseli ne üretti?**” sorusu yer almaktadır. Kentsel ekolojistler tarafından çoğunlukla kullanılan “*kentleşme*” kavramının aslında bir “*mit*” (efsane) olduğunu savunmuştur. Ona göre bu mit liberal kapitalizmin toplumsal biçimlerini belirleyen modernliğin ideolojisi üzerinedir. Castells, kentsel sistemin bireylerin kendi emek güçlerini (devlet aracılı tüketimi: kanalizasyon, elektrik, ulaşım, vb. gibi) yeniden üreten bir sistem olduğunu ve bu nedenle kentsel bir analizin parçası olması gerektiğini savunmuştur.

Ekonomi politik perspektifinin bir başka temsilcisi ise **David Harvey** (1975)’dir. Harvey sermayeyle emeğin tahakkümünün kâr yarattığını Marksist bir bakış açısıyla savunmuştur. “*Sermaye birikim sürecinde*” yapıları çevrenin (konut, altyapı, alışveriş merkezleri, parklar vb) önemini çalışmıştır. Harvey, kapitalist üretim sürecinde şirketlerin üretime yönelik makine ve hammaddeler için yatırım yapmak yerine artık gayrimenkule yatırım yapmaya başladıklarını ileri sürmüştür. Bu anlamıyla **kentsellik**, tıpkı bir endüstriyel ‘ürün’ gibi üretilen kentsel mekânın değişim ve tüketim değerini belirleyen en önemli fiziksel ve sosyal ortamdır. Bu nedenle, bu yapıları çevrenin üretilme yolu “*sermaye birikim sürecinin*” bir parçası haline gelir.

John Logan ve Harvey Molotch (1987) siyaset ve ekonominin şehirlerin şekillenmesinde nasıl etkileşim içinde olduğunu tartışır. Şehirleri, seçkinler tarafından kontrol edilen “**büyüme makineleri**” olarak açıklar. Kimdir bu kentsel seçkinler? Uzun bir liste yapılabilir: Politikacılarla, yerel medyayla başlayan, kamu veya yarı kamu kurumları (örneğin ulaşım ofisleri, elektrik kurumları), müzeler, tiyatrolar ya da profesyonel spor takımları gibi kurumlar, akademisyenler, sendikalar, serbest çalışan profesyoneller aynı zamanda kurumsal kapitalistler. Bu seçkinler kendi işlerinin kârını gözeterek kentlerin büyüme hedefli stratejilerine/eylem planlarına destek olurlar.

Kentsel siyasal iktisat tarafından geliştirilen yeni yaklaşımlar şöyle özetlenebilir: ekonomik dönüşümlerin kent dokusunu nasıl etkilediğini; kamu politikalarının kentsel alanları ve bölgeleri nasıl analiz edeceğini; kentsel mahallelerde yapılan

Manuel Castells (1942-)

Castells, kentsel sistemin bireylerin kendi emek güçlerini (devlet aracılı tüketimi: kanalizasyon, elektrik, ulaşım, vb. gibi) yeniden üreten bir sistem olduğunu ve bu nedenle kentsel bir analizin parçası olması gerektiğini savunmuştur.

David Harvey (1945-)

Harvey için, kentsellik, tıpkı bir endüstriyel ‘ürün’ gibi üretilen kentsel mekânın değişim ve tüketim değerini belirleyen en önemli fiziksel ve sosyal ortamdır. Bu nedenle, bu yapıları çevrenin üretilme yolu “sermaye birikim sürecinin” bir parçası haline gelir.

John Logan ve Harvey Molotch, siyaset ve ekonominin şehirlerin şekillenmesindeki etkileşimini tartışır. Şehirler, seçkinler tarafından kontrol edilen “**büyüme makineleri**”dir. Bu seçkinler kendi işlerinin kârını gözeterek kentlerin büyüme hedefli stratejilerine/eylem planlarına destek olurlar.

Ekonomi politik yaklaşımı; ekonomik dönüşümlerin kent dokusunu nasıl etkilediğini; kamu politikalarının kentsel alanları ve bölgeleri nasıl analiz edeceğini; kentsel mahallelerde yapılan yatırımların niteliğini; kentsel sosyal grupları ve değişim için iddiaları analiz etmeye ve açıklamaya çalışmaktadır.

Sosyo-mekânsal perspektifin temsilcilerinden Gottdiener, gayrimenkul yatırımcıları ve yerel yönetimlerin şehirlerin değişiminde önemli olduğunu savunmuştur.

Manuel Castells, küresel ekonominin birbirine bağlı akışlar (flow) ve düğümlerin (node) mantığına bağlı bir ağ toplumu (network society) kavramını ortaya atmıştır. Bu çerçevede, küresel kentler, artık ulus ötesi şirketlerin merkezi olarak değil, akış mekânları (spaces of flows) olarak tanımlanmaktadır.

yatırımların niteliğini; kentsel sosyal grupları ve değişim için iddiaları analiz etmeye ve açıklamaya çalışır.

Ancak, kentsel siyasal iktisat yaklaşımı da tıpkı makro düzeyde siyasal iktisat yaklaşımı gibi hem yerellikler arasında farklılıklar olduğu noktasında hem de yerel özelliklerin küresel ekonomiye bütünleşme (entegrasyon) düzeyinde fark edilmemesi noktasında eleştirilmektedir. Başka bir eleştiri de bireylerin tutum ve anlayışlarının böyle büyük ölçekli bir analizde yer bulamadığı konusuydu ilişkilidir.

Böylece diğer yorumlar fiziksel mekânın önemini ve mekânın nasıl manipüle edilebildiğini tekrar vurgularlar. Sosyo-mekânsal perspektifin temsilcileri (Gottdiener, 2000) gayrimenkul yatırımcıları ve yerel yönetimlerin şehirlerin değişiminde önemli olduğunu savunmuşlardır. Ancak politik ve ekonomik olduğu kadar kültürel açıdan da önem taşıyan faktörler unutulmamalıdır. Bu anlamıyla 'mekân', insanların kullandıkları semboller ve anlamlarla ilişkilendirildiğinde; kentsel değişim ve büyüme analizi için önem kazanmıştır. Yukarıda detaylandırılmış argümanların ardından küresel ekonomiye bütünleşme (entegrasyon) düzeyinin, kentsel alanlarda emek ve piyasalar üzerinde belirgin sonuçlar doğurabileceği ileri sürülebilir. Küresel ölçekte şehirler, küresel sermaye için oluşturulan temelden doğarlar. Şehirler, farklı kontrol fonksiyonlarını ellerinde tutan ve sermaye yoğunlaşması ve birikimi için yeni alanlar olarak karşımıza çıkarlar. Bu yaklaşımlar, **"dünya şehri"** (world city) kavramını öneren John Friedmann (1986) tarafından vurgulanmıştır. Göç alan küresel kentlerin deneyimi, kentsel alanda farklı sınıfların giderek artan kutuplaşması olarak belirginleşmiştir.

Dünya kenti (world city) kavramının ortaya atılmasından yıllar sonra Saskia Sassen (1996; 2000), küresel kent (global city) kavramını ortaya attı. Küresel kentler sıralamasında ilk beş kent şunlardır: New York, Londra, Tokyo, Paris ve Hong Kong. Sassen aşağıdaki şu iddiaları vurguladı:

- Küresel kentler TNC (Transnational Corporations/Ulus-Aşırı Şirketler)'in yoğunlaştığı küresel merkezlerdir. Dolayısıyla küresel kentler, dünya ekonomisinin komuta noktalarıdır;
- Finans sektöründe özelleşmiş hizmetler için önemli yerlerdir;
- Üretim ağırlıklı endüstri ve yeniliklerin üretildiği alanlardır;
- Ürünler ve yenilikler için en önemli pazarlardır;
- Bankaların ve şirketlerin kümeleşerek güçlendiği merkezlerdir;
- Küresel kent, emeğin küresel işbölümünde özel bir yer tutar ve böylece 'geleneksel' siyasi, dini, idari merkezlerden farklılaşır;
- Küresel kentler, aynı zamanda küresel düzeyde ulaşım ve iletişim merkezleridir;
- Bilgi, medya, eğlence ve yayın merkezidirler;
- Küresel kentler, uzun vadeli yatırımlar için cazibe merkezleridir.

Yeni kent sosyolojisi yaklaşımlarının temelinin, yeni bilgi sistemleri ve teknoloji üzerine yapılan vurgu ve coğrafi konumun ve mekânın önemini kaybettiği fikri oluşturmuştur. **Manuel Castells** (1998), küresel ekonominin birbirine **bağlı akışlar** (flow) ve **düğümlerin** (node) mantığına bağlı bir **ağ toplumu** (network society) kavramını ortaya attı. Bu yaklaşıma göre, küresel kentler, artık ulus ötesi şirketlerin merkezi olarak değil, akış mekânları (spaces of flows) olarak tanımlanmıştır. Bu, Lefebvre'in tartıştığı kent topraklarının değer kazanarak kentsel mekânın büyüdüğü yaklaşımına karşıdır. Modern kapitalizm yine de zaman ve mekânı sıkıştıran yeni teknolojiler yaratarak 'siber mekân' (cyberspace) diye adlandırılan yeni mekânlar üretmektedir. Kentsel analizleri, kentsel bağlamın ötesine genişletmek için yeni kavramlar önem kazanmaktadır.

POSTMODERN KENTİ KURAMSALLAŞTIRMAK

Postmodern kentin özelliklerini ayırt edebilmek.

Postmodern kent üzerine tartışmalar sık sık “*Los Angeles Okulu*” ile bağlantılıdır. **Edward Soja** bu yaklaşımın en bilindik temsilcisidir. Soja, mekân ve toplum arasındaki ilişki hakkında çalışmalar yapmıştır. Postmodern kentsel kuramı, Henri Lefebvre’in kentsel kuramına, daha da önemlisi onun ‘*mekânın üretimi*’ konusunda geliştirdiği fikirlere dayanır. Soja, “Postmetropolis” (2000) adlı çalışmasında Postmodern şehirdeki kentsel dönüşümün altı sürecini Los Angeles kentinin oluşumu ve gelişmesini örneği üzerinden şöyle açıklar:

- Bölgesel kent;
- Yeniden yapılandırılan kentsel siyasal iktisat sürecinde daha esnek (flexi-city/esnek kent) üretim biçimiyle post-fordist sanayi metropolünün oluşumu;
- Kültür, sermaye ve emeğin küreselleştiği bir dünya kenti (Cosmopolis) oluşumu;
- Toplumsal kutuplaşmanın arttığı, sosyal- mekânsal eşitsizlik açıkça görünüldüğü “çifte kent” (ikili kent);
- Son derece kontrollü ve güçlendirilmiş alanlarda kapalı toplulukların yaşadığı carceral kent (Carcereal Archipelagos);
- Gerçek dünyanın simülasyonları ile kentsel yaşam deneyimimizi etkileyen hiper-gerçek (hyper-real) ve taklit/sahte (simulacrum) mekânlardan oluşan sanal kent (SimCity) imgesi.

Kent sosyolojisinde, **insan ekolojisi** (human ecology) ve **kentsel siyasal iktisat**, (urban political economy) birbiriyle yarışan iki paradigmadır. İnsan ekolojisi, sosyo-mekânsal süreçlerin belirleyici olduğunu açıklayan bir yaklaşımın ötesine geçmez iken; siyasal iktisat paradigması sınıf ve sermayenin rolünü kentsel analize dahil eder. Ancak kentsel siyasal iktisat yaklaşımı, kültürün rolünü ekonomik analize hapsederek ihmal etmektedir. Bu yaklaşımlarda önemli olan, kentsel mekânın hangi süreçlerde ortaya çıktığıdır. Ancak bunlar, toplumsal aktiviteler ve mekânın üretilmesi arasındaki ilişkiyi yansıtmamaktadır. Daha ileri bir eleştiri ise, her iki yaklaşımda da devletin rolünün yeterince dikkate alınmamış olması ile ilgilidir. Giriş bölümünde bir **sosyo-mekânsal bakışın** kentsel mekânın daha iyi anlaşılmasını sağladığı ileri sürülmüştü. Bu perspektif kentsel mekânsal süreçlerdeki kültür ve ideolojinin yaşam biçimlerinde sonuçlanan rolünü dahil etme yönündedir. Bu perspektif sadece kent merkezleri üzerine değil, banliyö bölgeleri ve diğer yerleşim bölgelerinde de yoğunlaşarak kentsel analizin genişlemesine açıktır.

Küresel güçler önemlidir; ancak tamamen yerel kentsel ekonomilerin belirleyicisi değildir. Küresel ve yerel kentsel süreçler şehirleri etkiler. Kentleri, küresel, yerel veya ulusalın kavşak alanlarını da dikkate alarak analiz etmek gerekmektedir.

Şehirler ancak daha geniş bir kentsel bölgede sadece kentsel yerlerdir (place). Günümüzde, dünyadan soyutlanmış, yalnızca bir kente özgü kent sosyolojisinden, kentleri daha geniş kentsel bölgelerin parçaları olarak gören; yeni kent sosyolojisine doğru geçişe gereksinim duyulmaktadır. Dünya kentsel nüfusunun 2030 yılında yaklaşık 5 milyar kişiye ulaşması beklenmektedir. Metropol alanlar sadece gelişmiş ülkeler için değil, gelişmekte olan ülkelerde de görülebilir bir gerçekliktir. Shanghai, Buenos Aires, Mexico City, Delhi, İstanbul ilk elde akla gelen örneklerdir. Bu mega kentler (10 milyondan fazla nüfuslu) sadece boyutlarıyla değil, aynı

Edward Soja (1941-)

Postmodern kent üzerine yapılan tartışmalar “*Los Angeles Okulu*” ile bağlantılıdır. Postmodern kentsel kuramı, Henri Lefebvre’in kentsel kuramına, daha da önemlisi onun ‘*mekânın üretimi*’ konusunda geliştirdiği fikirlere dayanır. Postmodern kent yaklaşımının temsilcisi Soja, mekân ve toplum arasındaki ilişki hakkında çalışmalar yapmıştır.

İnsan ekolojisi, sosyo-mekânsal süreçlerin belirleyici olduğunu açıklayan bir yaklaşımın ötesine geçmez iken; siyasal iktisat paradigması sınıf ve sermayenin rolünü kentsel analize dahil eder. Ancak kentsel siyasal iktisat yaklaşımı, kültürün rolünü ekonomik analize hapsederek ihmal etmektedir.

zamanda bölgesi üzerinde sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel egemenliğiyle de farklılaşırlar. Bir yandan yenilik merkezleri diğer yandan çevre bölgeler için önemli komuta merkezleri olmuşlardır.

Kentsel kuramlar içinde **insan ekolojisi yaklaşımı**, küresel ölçekte kentleşme deneyimlerine ilişkin bazı yanlış anlamaları barındırmaktadır. Bu yaklaşıma göre, ilerlemeci bakış açısıyla gelişmekte olan ülkelerin zaman içinde gelişmişlik seviyesine onları ulaştıracak olan modernleşme yolunu takip edecekleri baştan kabul edilmektedir. Daha önce de değinildiği üzere, sosyo-mekânsal perspektif kentsel analizde devletlerin rolünü, sosyo-ekonomik sınıfları ve küresel sermayenin rolünü vurgulamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki yatırımlar, kentleşme süreçlerinin daha iyi anlaşılması için kritik öneme sahiptir. Gelişmekte olan ülkelerde kentleşmenin sosyo-mekânsal yaklaşımı, küresel ağlara önem verir ancak nüfus artışının belirli deneyimleri değişimin daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Kentsel nüfus, küresel ölçekte en yüksek hızda artar ve özellikle mega kentler, göçmenleri çeker. Bu çok sayıda nüfus akışı, gecekondu mahallelerinde (*shantytowns*) yansımaları bulur. Mega-kentlerde gözlenen bu durum, enformel konut ve konut sorunuyla başa çıkma stratejileri yoluyla *destekleme ekonomisi* olarak tanımlanabilir. Özellikle düşük gelirli göçmenler için uygun fiyatlı konutların sağlanamadığı durumlarda, kent yönetiminin de bu sorunu çözmeye istekli olmadığı gözlenmektedir. Örneğin Türkiye’de gecekondu, en basit tanımıyla kentlerin çeperlerinde devletin sahip olduğu araziye sahiplenen yasadışı konutlar olarak tanımlanmaktaydı. Zaman içinde gecekondu bölgeleri kamu hizmetlerine (ulaşım, yol, su, elektrik gibi) kavuşurken gecekonducular da yasal hak ve kazançlara kavuştular. Gecekondu mahallelerinde yaşayan sakinlerin farklı özellikleri vardır. Gecekondu sahibini ya da kiracısını olabirler ancak topraklarını işgal yoluyla elde eden gecekonducular arasından bir grup, zaman içinde spekülâtör işgalcilere dönüşebilirler.

Gecekondu yerleşimlerinin/işgallerin (*shantytowns/squatters*) sadece işçi banyoları ve slum (genellikle şehir içi bölgelerde bozulmuş alanlar) olarak görülmesi gerektiği önerilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde yaşayan kent nüfusunun çoğunluğu bu gibi gecekondu mahallerinde (*shantytowns*) yaşamaktadırlar. Ancak kentsel yoksulluk da artmaktadır. Genellikle ihmal edilen bir konu da, gelişmekte olan dünyadaki kentleşme süreçlerinin siyasi mücadelenin sıklıkla yaşandığı yerler olmasıdır. Hatta kentsel toplumsal hareketlerin küresel ekonomi ile bağlantılı olduğunu iddia edebiliriz. Küresel yatırımlar gelişmekte olan ülkelerde işçi sınıfını etkiler; gelişen ve gelişmiş ülkeleri birleştiren karşılaştırmalı bir bakış, küresel ölçekte kentleşme süreçlerini anlamak için çok önemlidir.

Kentsel toplumsal hareketlere dair açıklamalar, “yeni toplumsal hareketler” çerçevesinde **“kimlik”, “yaşam kalitesi” ve “yurttaşlık”, “yurttaş sorumluluğu”** üzerine yoğunlaşmıştır. Manuel Castells’in ilk çalışmalarından olan Kentsel Sorun (*The Urban Question*, 1977) yurttaşlığı sınıfla birlikte tartışması açısından önemlidir. Castells’in çalışmalarında, taban hareketi olarak kentsel sosyal hareketler farklı grupların, sınıfların birlikteliklerini de göz önüne alır. Sınıfın önemi ilk çalışmalarında klasik anlamda daha açık olsa da, sınıfların keştiği emek ve sermaye dışında çatışmanın ikinci yüzü olan “kolektif tüketim” (*collective consumption*) üzerinden açıklamalar getirdiği çalışmasında (Castells, 1983), bu mahallelerdeki çatışma ve direniş hakkında bize yol gösterici olabilir. Ülkemizde bu konu hakkında yapılan çalışmalar özellikle kentsel dönüşüm uygulamaları sonucunda giderek artmıştır. *Gecekondu anlamı* hakkında Tahire Erman (2001, 2003), gecekondu mahallelerinin kuruluşundan günümüze politik geleneği taşıyan mahalleler hak-

kında Şükrü Aslan (2004, 2011) ve Besime Şen'in (2010, 2011) yaptığı çalışmalar özellikle geri planda tutulan gecekondu mahallelerinin gerçekliklerini, deneyimlerini ortaya koyması ve bugünü anlamamız ve doğru değerlendirmemiz açısından önemlidir.

Kapitalist gelişmenin olmazsa olmazı olan mekân, her geçen gün kentsel mekânları, bununla birlikte bu mahallelerde yaşayanları tasfiye, yer değiştirme şeklinde yaşanan düzenlemelere maruz bırakmaktadır. Mekânın bu şekilde üretimi kentsel kaynakların eşitsiz dağıtılması ve var olan eşitsizliklerin derinleşmesine neden olmaktadır.

SONUÇ

Bu ünite kent sosyolojisine, mekânsal ve çevresel konuların her zaman sosyal ilişkilerin bir bölümü ve parçası olduğunu savunan bir perspektif olan sosyo-mekânsal bir bakışla yaklaşmıştır. Kentler ilk doğuşlarından bugüne kadar *bilgi, güç, zenginlik ve kontrol* yani tüm kaynakların toplanma merkezi olmuşlardır. **Antik kentler** Childe'in da bahsettiği gibi "*uygarlıkların beşiği*" olarak kabul edilmişlerdir. Kentleşme Sjoberg'in de ileri sürdüğü gibi emeğin uzmanlaşması ve toplumsal görevlerin karşılıklı bağımlılığının artması dolayısıyla farklı işlevlerin ayrışması sonucunda gelişmiştir. Genel kanının aksine **Ortaçağ**, kentlerin *ticari canlanmada* oynadığı rol açısından oldukça önemli bir dönemdir. 1780-1880 arası dönemde **Sanayi Devrimi büyük şehirlerin** artışında öneme sahip olmuş; yeni bir dönem başlatmıştır. Fabrikalarla birlikte üretim merkezi haline gelmişlerdir. Bunun yanında kentsel toprak/arazi de emtiaya dönüşmüş ve sınıf farkları belirginleşmiş; işçi sınıfı doğmuştur. Bu farklar kent mekânına *sosyal eşitsizlik, mekânsal eşitsizlik, işçi sınıfı maballeleri* şeklinde yansımıştır. Sanayileşme ve dolayısıyla kentleşme dönemi, endüstri toplumuna yol açarken, sosyal düzenlemeler ailenin görevi olmaktan çıkmış ve **Tönnies** tarafından yüz yüze iletişimin sosyal yaşamı belirlediği cemaatten ve/veya topluluktan (Gemeinschaft'tan) zayıf sosyal bağlara ve düzenlemelere sahip olmakla karakterize edilen topluma Gesellschaft'a (toplum) geçilmiştir. **Simmel**'in açıklamasıyla, para ekonomisi belirli bir zihin yapısına yol açmış ve metropol hayatı sınır uyarılarının bir yoğunlaşması, insanın bu koşullara uyum sağlayabilme ve farklı bir tür kişilik geliştirmesi şeklinde sonuçlanmıştır.

Şikago Ekolü, kent üzerine yaptığı çalışmalarla, kenti bir araştırma laboratuvarı haline getirerek kent sosyolojisine yeni bir yön vermiş, nitel araştırmayı kentlerdeki sosyal olayların çalışılması için en uygun araştırma yöntemi olarak önermiştir. Doğal ve kentsel çevre arasında temel bir bağ kurarak, karmaşık sosyal yapıları bir eko-sisteme benzeyen ve olgunluğa doğru ilerleme halinde dinamik süreçler olarak görmüşlerdir.

1970'lerde bu ekolojik bakışa eleştiri getiren "*yeni kent sosyolojisi*" **ekonomi politik perspektifinden** kente bakarak, kentsel mekânı, hükümet politikaları ile desteklenmiş piyasa güçlerinin fiziksel bir uzantısı olarak tanımlamıştır. Sanayi yatırımlarının yer değiştirmesi, piyasaların uluslararasılaşması, kurumsal rekabetin uluslararasılaşması, üretimden sermayenin çekilmesi, sermaye yoğun üretimin artması ve böylece istihdamın servis sektöründe yoğunlaşması bu yeniden yapılanma süreçlerinin bazıları olmuştur. **Lefebvre** sosyal faaliyetler ve etkileşimlerin ve mekânın birbirine bağlı olduğu fikirlerini ortaya atarak, sosyal etkileşimlerin mekânı hem kullanıp hem de ürettiğinin altını çizmiştir. **Harvey**'e göre kentsellik üretim, değişim ve tüketim için fiziksel ortamdır. Bu yapıyı çevrenin üretilme yolu bu nedenle "*sermaye birikim sürecinin*" bir parçası haline gelmektedir. **Logan ve Mo-**

lotch siyaset ve ekonominin şehirlerin şekillenmesinde nasıl etkileşimde olduğunu tartışır ve kentleri seçkinler tarafından kontrol edilen “büyüme makineleri” olarak tanımlarlar.

Sosyo-mekânsal perspektifin temsilcileri ise gayrimenkul yatırımcıları ve yerel yönetimlerin şehirlerin değişiminde önemli olduğunu savunmuşlar fakat bunun yanında politik ve ekonomik olduğu kadar kültürel etkenlerin de önem taşıdığını ayrıca vurgulamışlardır. Yeni bilgi sistemleri ve teknoloji, yeni bir toplum ve dolayısıyla kentler yaratırken, küresel kentler de zamanla **Castells**’in tanımıyla ulus ötesi şirketlerin merkezi olarak değil, akış mekânları (*spaces of flows*) olarak tanımlanmıştır.

Kentler, sunduğu sosyal, kültürel, ekonomik imkânların özgürleştirici ortamının yanı sıra kaynakların ve imkânların eşitsiz dağıtılması ve kentsel mekânın rantıyla var olan sosyal eşitsizliklerin mekânda derinleşmesine de neden olmaktadır.

Özet

Kentsel uygarlıkların kökenini ve özelliklerini sıralayabilmek.

Tarihte kentleşmenin kökleri yaklaşık 10.000 yıl kadar geri gitmektedir. Erken dönem Antik kentler; Orta Doğu'da (Mezopotamya, Mısır) yaklaşık MÖ 6000 yıl önce, Hindistan'da İndus Vadisi, Çin'de, Girit şehirlerinin Minos uygarlığında yaklaşık MÖ 4000 yıl kadar önce ve Meksika'da yaklaşık MÖ 2300 yıl öncesine dayanmaktadır. **Antik kentler**, politik imparatorlukların kilit noktalarıydılar. Antik kentler ibadet amaçlı tapınaklar, ticaret amaçlı pazar meydanları ve eğlence amaçlı tiyatrolardan oluşan kamusal mekânlarla tanımlanabilir. Ayrıca, antik kentler iç kalenin etrafını saran surlarla çevrelenmiştir. Örneğin, **Atina** gibi klasik kentler de kozmolojik kodlara göre inşa edilmiştir. Tüm Atinalı yurttaşlar (yabancılar, köleler ve kadınlar hariç) eşit olarak kabul edilmekteydi. Şehir merkezinde vatandaşlar için toplantı salonu, belediye meclisi ve meclis salonu yer almaktaydı. **Klasik Roma** askeri gücü simgeliyor ve temsil ediyordu. Cumhuriyetçi fikirler Antik Yunanistan'dan ödünç alınmıştı. Şehir merkezine *forum* denmekteydi. Pekin de, Antik Roma'ya benzer bir köle işgücüne dayanan bir kentti. Kentsel uygarlıkların kökeni tartışılırken, kentleşme sürecinde toplumsal yapıların kökenleri de dikkate alınmaktadır. **V. Gordon Childe** için antik kentler "**uygarlığın beşiği**" olmuştur. Childe'in modeli, avcı ve toplayıcı toplumlardan modern kentsel ekonomilere dayalı olanlara geçiş ile nitelendirilen evrimci anlayış üzerine kuruludur. Diğer yaklaşımlar ise, kentleşmenin mutlaka böyle bir yolu takip etmediğini vurgularlar. Araştırmacılar kentlerin Childe'in önerdiği evrimci anlayışın sonucu değil güçlü hükümdarların ve onların ticari başarılarının ürünü olduğunu öne sürerler. Bu yaklaşıma göre, ticaret ve devletin gücü büyük şehirleri üretmiştir.

Ortaçağ kentinin gelişimini ve özelliklerini ifade edebilmek.

Geç ortaçağ döneminde (11. yüzyıl'dan 15. yüzyıl'a kadar) Avrupa önemli değişiklikler yaşadı. İstilalar yavaşladı, savaşlar azaldı. Daha huzurlu bu dönemle birlikte nüfus büyüklüğü arttı ve bir

tüccar sınıfı ortaya çıktı. **Pirenne**, profesyonel tüccar bir sınıfın ortaya çıkmasını; köylüler ve hizmetçilere değil, topraktan kopan bireylerin giderek daha önemli bir sayıya ulaşmasına ve giderek özgürleşerek serseriler gibi yaşamaları ile ilişkilendirmiştir. Herkesin lorda bağımlı olduğu zamanlarda, kimseye hesap vermeden her yerde dolaşan "**öncü tüccarlar**" kendilerini doğdukları topraktan koparak özgürleşmişlerdir. Mükemmel konumlandırılan kaleler, tüccarları çekmek için dikilmiştir. Tüccarların gelmesiyle eski '*burgh*'lar (kasabalar) genişlemiştir. Yeni gelenler tüccar banliyöleri veya 'portus'lardaki (kent kapıları) yakın alanlara yerleşmişlerdir. İç Kale duvarlarının dışında inşa edilen surlarla genişleyen bu yeni kentsel mekânın sakinlerine burgher (kasaba sakini) denmeye başlanmıştır. Pirenne bu dönemi, ticari canlanma dönemi olarak açıklamaktadır. Pirenne, dış ticaret ile temasın, temelde uzun mesafeli deniz ticaretinin yeniden canlanması demek olduğunu ve dış ivmenin bu canlanma altında yatan ana güç olduğunu savunmuştur. Ortaçağ kentinin canlanmasında uzun mesafeli ticaretin ortaya çıkardığı "orta sınıf"ın rolü önemlidir. **Siyasi özerklik ve yerel öz yönetim** iddiaları arkasındaki itici güç olarak bu sınıf görülmüştür. **Max Weber** ortaçağ kentlerini özellikle antik toplumların feodalizme ve ardından kapitalizme geçişi temelinde ele almaktadır. Ona göre, ortaçağ kentinin özellikleri, kalelerle kuvvetlendirilmiş yerler olması, varlıklarının ticaret ve alışverişe dayanması, şehrin bir pazar yerleşim yeri olması ve belli bir dereceye kadar siyasi ve idari özerkliğe sahip olmasıdır.

Avrupa'da sanayi şehrinin yükselişi ve özelliklerini sıralayabilmek.

Teknolojik değişimlerle birlikte Sanayi Devrimi (1780-1880), büyük şehirlerin sayısında önemli bir artışa yol açmıştır (Jones, 1990). Sanayi devrimiyle birlikte kırsaldan kentsele nüfus akışı başlamıştır. Bu dönemin önemli özelliklerinden biri ölüm oranlarının düşmesi ve göç oranlarının artmasıdır. İş arayan ve emeğini satan nüfus proleterleşmiştir. Bunun yanı sıra, hijyenik şartlar iyileşmiş, gıda üretimi artmış ve çeşitlenmiştir. Ye-

ni teknolojiler her türlü üretim artışıyla sonuçlanmıştır. Böylece sanayi devrimine paralel olarak kentleşme önem kazanmıştır. Daunton, sanayi devriminde kentlerin rolünü, kentsel nüfusun farklı tüketim mallarına artan talebi ile ilişkilendirerek vurgulamıştır. Kentsel nüfusun talep ettiği gıda, yakıt ve mesleki uzmanlaşma gerektiren diğer ürünlere duyulan ihtiyaç artmıştır. Sanayi kentleri 18.yüzyılın ulus devletlerindeki endüstriyel kapitalizmle birlikte ortaya çıkmıştır. Engels 1844 yılında İngiltere’de işçi sınıfın yaşam koşullarını incelediği çalışmasında, sanayi kentinin nasıl eşitsizlik ürettiğini ortaya koymuştur. İşçi sınıfı şehrin kenar mahallelerinde yoksulluk içinde yaşamaktadır.

Kent sosyolojisinin oluşmasında etkili olan kişilerin görüşlerini özetleyebilmek.

Durkheim için şehir “ahlaki uyumun dağılması”, **Weber için**, “hesaplayıcı rasyonelliğin-akılcılığın büyüme”si, **Marx** için ise kapitalist üretimin gelişimidir. **Tönnies**, sanayileşme/kentleşme dönemini, yüz yüze iletişimin sosyal yaşamı belirlediği topluluktan (Gemeinschaft’tan), zayıflamış sosyal bağlara ve düzenlemelere sahip olmakla karakterize edilen topluma, (Gesellschaft’a) bir geçiş olarak açıklamıştır. **Georg Simmel** kentleşmenin kültürel boyutları üzerinde yoğunlaşmıştır ve kentsel yaşamın nasıl bireysel bilinç dönüşümlerine yol açtığını ele almıştır. Georg Simmel’in ABD’de kent sosyolojisi alanının ortaya çıkmasında önemli bir etkisi olmuştur. Şikago Okulu uzun bir sürede gelişmiş ve kent sosyolojisi üzerinde etkili olmuştur. **Robert E. Park, Roderick McKenzie, Ernest Burgess, William I. Thomas ve Louis Wirth** bu okulun önemli temsilcilerinden bazılarıdır. Şikago Okulu üyeleri, ‘kentsel’deki toplumsal olayların çalışılması için en uygun yöntemin “*nitel araştırmalar yöntemi*” olduğu tezini savunmaktaydılar. **Park**’ın ilgi alanları arasında ırk ilişkileri, sendikalar, etnik mahalleler, evsizlik gibi şehir hayatının farklı yönleri vardı. Park, şehrin farklı yerleri arasındaki karşılıklı bağımlılığı (veya symbiosis, ortak yaşam) göstermek için “*yaşam ağı*” kavramını kullanılmıştır. Park’ın doğal ve kentsel çevre arasında kurduğu temel benzerlik bir tür Sosyal Darwinizm’in temelini oluşturmuştur. **Roderick McKenzie** varoluş mücadelesinin temelde konum veya mevkiye

dayandığını öne sürmüştür. **Ernest Burgess** şehir içindeki arazi kullanımının genişleyen (olgunlaşan) boyutunu açıklamak için “*eşmerkezli/özekdeş (concentric) daireler kuramını*” geliştirdi. Farklı kentsel arazi kullanımının (iş, üretim, farklı sosyal sınıfların barınması, eğlence vb konut) düzenli bir model takip ettiğini savundu. **Louis Wirth**, nüfusun büyüklüğü, nüfusun yoğunluğu ve nüfusun çeşitliliğinin sonuçlarını analiz eder. **Eshrev Shevky ve Wendell Bell** “*Sosyal Alan Analizi*” yöntemiyle (1955), şehirlerdeki alanların, nüfusların sosyal özellikleri (eğitim, meslek, gelir) temel alınarak sıralanmış ve böylece sosyal sınıf ve etnik grupların haritaları üretilmiştir. Sonuç olarak, **Şikago Okulunu** oluşturan bilim insanları yaptıkları araştırmalarda esas anlamak istedikleri kentsel kültüre alışma, bütünleşme (entegrasyon) veya dağılma hususlarıdır.

Çağdaş kent sosyolojisinde yer alan kişilerin görüşlerini karşılaştırabilmek.

Henri Lefebvre 1960 ve 1970'li yıllardaki yazılarında kent sosyolojisine Marksist bir bakış açısı kazandırmıştır. Bu bakış açısı ile **Lefebvre**; *sermaye yatırımı, kâr, kira ve sınıfsal sömürü* gibi kavramların kentsel sosyoloji alanına nasıl dahil edilebileceğini göstermiştir. Temelde devlet ve yatırımcıların kâr için dikkate aldıkları mekânı 'soyut mekân' (abstract space) olarak kavramsallaştırır. Gündelik hayatta kullanılan mekânı da 'sosyal mekân' (social space) olarak adlandırır. Lefebvre soyut ve sosyal mekân arasındaki çatışmanın sınıf çatışmasına benzer şekilde kapitalist toplumda temel olduğunu savunmuştur. **Castells**, kentsel sistemin bireylerin kendi emek güçlerini (devlet aracılı tüketimi: kanalizasyon, elektrik, ulaşım, vb. gibi) yeniden üreten bir sistem olduğunu ve bu nedenle kentsel bir analizin parçası olması gerektiğini savunmuştur. **David Harvey** için, kentsellik, tıpkı bir endüstriyel 'ürün' gibi üretilen kentsel mekânın değişim ve tüketim değerini belirleyen en önemli fiziksel ve sosyal ortamdır. Bu nedenle, bu yapı-lı çevrenin üretilme yolu "sermaye birikim sürecinin" bir parçası haline gelir. **John Logan** ve **Harvey Molotch**, siyaset ve ekonominin şehirlerin şekillenmesindeki etkileşimini tartışır. Şehirler, seçkinler tarafından kontrol edilen "*büyüme makineleri*"dir. Bu seçkinler kendi işlerinin kârını gözeterek kentlerin büyüme hedefli stratejilerine/eylem planlarına destek olurlar. Sonuç olarak, çağdaş kent sosyolojisinde etkili olan ekonomi politik yaklaşım, ekonomik dönüşümlerin kent dokusunu nasıl etkilediğini; kamu politikalarının kentsel alanları ve bölgeleri nasıl analiz edeceğini; kentsel mahallelerde yapılan yatırımların niteliğini; kentsel sosyal grupları ve değişim için iddiaları analiz etmeye ve açıklamaya çalışmaktadır.

Postmodern kentin özelliklerini ayırt edebilmek.

Postmodern kentsel kuram, Henri Lefebvre'nin kentsel kuramına, daha da önemlisi onun '*mekânın üretimi*' konusunda geliştirdiği fikirlere dayanır. Soja, Postmodern şehirdeki kentsel dönüşümün altı sürecini Los Angeles kentinin oluşumu ve gelişmesini örneği üzerinden şöyle açıklar: a) Bölgesel kent; b) Yeniden yapılandırılan kentsel siyasal iktisat sürecinde daha esnek (flexi-city/esnek kent) üretim biçimiyle post-fordist sanayi metropolünün oluşumu; c) Kültür, sermaye ve emeğin küreselleştiği bir dünya kenti (Cosmopolis) oluşumu; d) Toplumsal kutuplaşmanın arttığı, sosyal- mekânsal eşitsizlik açıkça görünür olduğu "çifte kent" (ikili kent); e) Son derece kontrollü ve güçlendirilmiş alanlarda kapalı toplulukların yaşadığı carceral kent (Carcereal Archipelagos) f) Gerçek dünyanın simülasyonları ile kentsel yaşam deneyimimizi etkileyen hipergerçek (hyper-real) ve taklit/sahte (simulacrum) mekânlardan oluşan sanal kent (SimCity) imgesi.

Kendimizi Sınavalım

1. Erken dönem Antik Kentler, Orta Doğu'da (Mezopotamya, Mısır) yaklaşık ne zaman kurulmuştur?

- Yaklaşık MÖ 2000 yıl önce.
- Yaklaşık MÖ 1000 yıl önce.
- Yaklaşık MÖ 8000 yıl önce.
- Yaklaşık MÖ 6000 yıl önce.
- Yaklaşık MÖ 1500 yıl önce.

2. Erken dönem Antik Kentler, Hindistan'da İndüs Vadisinde yaklaşık ne zaman kurulmuştur?

- Yaklaşık MÖ 4000 yıl önce.
- Yaklaşık MÖ 1000 yıl önce.
- Yaklaşık MÖ 8000 yıl önce.
- Yaklaşık MÖ 6000 yıl önce.
- Yaklaşık MÖ 1500 yıl önce.

3. Erken dönem Antik Kentler Meksika'da yaklaşık ne zaman kurulmuştur?

- Yaklaşık MÖ 4000 yıl önce.
- Yaklaşık MÖ 1000 yıl önce.
- Yaklaşık MÖ 2300 yıl önce.
- Yaklaşık MÖ 6000 yıl önce.
- Yaklaşık MÖ 1500 yıl önce.

4. Kentleşme süreçlerini temelde avcılık ve toplayıcılık yolunu izleyerek gıda üretimi ve yerleşik gruplara dayalı toplumdandır; ticaret ve zanaat üretimine dayalı topluma geçiş olarak açıklayan kişi aşağıdakilerden hangisidir?

- Karl Marx
- Max Weber
- Gideon Sjoberg
- Henry Pirenne
- Gordon Childe

5. Ortaçağ Avrupa'sında kentlerin canlanması ve gelişmesini uzun mesafeli; ticarete dayandıran düşünür aşağıdakilerden hangisidir?

- Gordon Childe
- Henry Pirenne
- Gideon Sjoberg
- Max Weber
- Friedrich Engels

6. Aşağıdakilerden hangisi 1800'lü yıllarda sanayi kentinin yükselişini etkileyen faktörlerden **değildir**?

- Teknolojik gelişmeler ve sanayi devriminin gerçekleşmesi
- Kırsaldan kentsel alana nüfus göçü
- Ölüm oranlarının düşerek nüfus oranlarının artması
- Kırsal alanda gerçekleşen doğal afetler
- Hijyenik koşulların ve gıda üretiminin gelişmesi

7. "Metropol ve Zihinsel Yaşam" makalesiyle kent sosyolojisinin gelişmesine katkıda bulunan kişi aşağıdakilerden hangisidir?

- Ferdinand Tönnies
- Karl Marx
- Georg Simmel
- Max Weber
- Emile Durkheim

8. Aşağıdaki kişilerden hangisi Şikago Okulu Kentsel Ekoloji yaklaşımının temsilcilerinden **değildir**?

- David Harvey
- Robert E. Park
- Roderick McKenzie
- Ernest Burgess
- Louis Wirth

9. Aşağıdaki kişilerden hangisi Çağdaş Kent Sosyolojisi - Kentsel Ekonomi Politik yaklaşımının temsilcilerinden **değildir**?

- David Harvey
- Henry Lefebvre
- Manuel Castells
- Harvey Molotch
- Roderick McKenzie

10. Mekân ve toplum arasındaki ilişki hakkında araştırmalar yapan ve postmodern kenti kavramsallaştırmasında etkili olan düşünür aşağıdakilerden hangisidir?

- Edward Soja
- Henry Lefebvre
- Manuel Castells
- Harvey Molotch
- John Friedmann

Kendimiz Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d. Yanıtınız yanlışsa, “Kentsel Uygarlıkların Kökeni” konusunu gözden geçiriniz.
2. a. Yanıtınız yanlışsa, “Kentsel uygarlıkların Kökeni” konusunu gözden geçiriniz.
3. c. Yanıtınız yanlışsa, “Kentsel Uygarlıkların Kökeni” konusunu gözden geçiriniz.
4. e. Yanıtınız yanlışsa, “Kentsel Uygarlıkların Kökeni” konusunu gözden geçiriniz.
5. b. Yanıtınız yanlışsa, “Ortaçağ Kenti” konusunu gözden geçiriniz.
6. d. Yanıtınız yanlışsa, “1800’lü Yıllarda Avrupa’da Sanayi Şehrinin Yükselişi” konusunu gözden geçiriniz.
7. c. Yanıtınız yanlışsa, “Kent Sosyolojisinden Bahsedebilir Miyiz?” konusunu gözden geçiriniz.
8. a. Yanıtınız yanlışsa, “Kent Sosyolojisinden Bahsedebilir Miyiz?” konusunu gözden geçiriniz.
9. e. Yanıtınız yanlışsa, “Çağdaş Kent Sosyolojisi-Ekonomi Politik Yaklaşım” konusunu gözden geçiriniz.
- 10.a. Yanıtınız yanlışsa, “Postmodern Kenti Kuram-sallaştırmak” konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Çağdaş kentlerden farklı olan geleneksel kentler küçüktür. Genellikle surlarla çevrilidir. Surlar güvenlik içindir ve kenti kırdan ayırır. Halka ait bir meydan vardır. Kentte dini tapınaklar ve anıtlara rastlanır. Yöneticiler merkezde otururken ayrıcalıksızlar kentin çeperinde oturur. Mahalleler etnik ve dini temelde farklılaşmıştır. Sokaklar dardır.

Sıra Sizde 2

II. Dünya Savaşı’ndan sonra gelişmiş ülkelerin kentleşme özelliklerinden biri banliyöleşmedir. “Banliyö” sözcüğünün kökeni Latince *sub urbe* dir ve ‘kent kontrolü altında’ anlamına gelmektedir. Banliyöler geçimleri kent merkezine bağlı ve yaşam standartları yüksek küçük ev konutlarıdır. Amerika’da 1950’li ve 1960’lı yıllarda yoğun bir banliyöleşme süreci yaşanmıştır. Hava kirliliği, trafik, kalabalık, suçtan kaçış gibi nedenlerle Amerika’da özellikle de beyazlar kent merkezinden kaçarak banliyölere yerleşmişlerdir (Giddens, 2000).

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Aslan, Şükrü. (2004) **1 Mayıs Mahallesi - 1980 öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aslan, Şükrü ve Şen, Besime. (2011) "Politik kimliğin temsil edici mekânları: Çayan Mahallesi", **Toplum ve Bilim**, 120, 109-132, Birikim Yayınları.
- Burgess, E., (1925) "The Growth of the City: An Introduction to a Research Project", **The City**, Park, R., Burgess, E., Mc Kenzie, R. (eds.), 47 - 62, University of Şikago Press: Chicago .
- Castells, Manuel. (1998) **The Rise of the Network Society**. Blackwell: New York.
- Castells, Manuel. (1977) **The Urban Question**. Edward Arnold: London.
- Castells, Manuel. (1983) **The City and the Grassroots**. University of California Press.
- Childe, V. Gordon. (1950) "The Urban Revolution", **Town Planning Review**, 21: 4 - 17.
- Childe, V. Gordon. (1954) **What Happened in History**. Penguin Books: New York.
- Cressey, Paul C. (1932) **The Taxi-Dance Hall: A Sociological Study in Commercialized Recreation and City Life**. University of Şikago Press: Chicago .
- Daunton, Martin J. (1978) "Towns and Economic Growth in Eigtheenth-Century England", Abrams, P. (ed.), **Towns in Societies: Essays in Economic History and Historical Sociology**, Cambridge Univ. Press: N.Y.
- Engels, Friedrich. (1996) "The Great Towns" from The Condition of the Working Class in England 1845", R. T. Le Gates and F. Stout, (eds.), **The City Reader**, Routledge: London.
- Erman, Tahire. (2001) "The Politics of Squatter (Gecekondu) Studies in Turkey: The Changing Representations of Rural Migrants in the Academic Discourse", **Urban Studies**, Vol. 38, No.7, pp. 983-1003, Routledge, Francis and Taylor Group.
- Erman, Tahire. (2003) "The "Other of the Other" and "unregulated territories" in the urban periphery: gecekondu violence in the 2000s with a focus on the Esenler case, Istanbul", **Cities**, Vol. 21, No. 1, pp. 57-68, Elsevier Ltd.
- Fischer, Claude. (1975) "Toward a Subcultural Theory of Urbanism." **American Journal of Sociology** 80: 1319-1341.
- Gans, H. J. (1962) **The Urban Villagers**. Free Press Glencoe.
- Gottdiener, Mark ve Hutchison, Ray. (2011) **The New Urban Sociology**. Fourth edition, Westview Press: Boulder, CO.
- Harvey, David. (1975) "Class-Monopoly Rent, Finance Capital, and the Urban Revolution", **Regional Studies: The Journal of the Regional Studies Association**, 8: 239 - 255.
- Harris, Chauncey ve Ullman, Edward. (1945) "The Nature of Cities", **Annals of the Academy of Political and Social Science**, 242: 7 - 17.
- Jones, E. (1990) **Metropolis**. Oxford University Press: Oxford.
- Lefebvre, Henri. (1991) **The Production of Space**. Blackwell: Oxford.
- Light, Ivan. (1983) **Cities in World Perspective**. New York: Macmillan
- Logan, John ve Molotch, Harvey. (1987) **Urban Fortunes: The Political Economy of Place**. University of California Press: Berkeley and Los Angeles
- Mumford, Lewis. (1961) **The City in History**. Harcourt Brace Jovanovich: New York.
- Mumford, Lewis. (1937) "What is a City?" , in: R. T. Le Gates and F. Stout, (eds.), **The City Reader**, Routledge: London.
- Pirenne, Henri. (1974) **The Medieval Cities. Their Origins and Their Revival of Trade**. Princeton University Press. New Jersey.
- Sassen, S. (1996) "The Global City", in: Fainstein and S. Campbell, (eds.), **Readings in Urban Theory**, Blackwell: Oxford
- Sassen, S. (2000) "New Frontiers Facing Urban Sociology at the Millennium", **British Journal of Sociology**, 51, 143-59.
- Shevky, Eshrev ve Bell, Wendell. (1955) **Social Area Analysis**. Theory, Illustrative Application, and Computational Procedures, Greenwood Press: Westport, CT.
- Simmel, Georg. (1957) "The Metropolis and Mental Life", Hatt, K. and Reiss, A., (eds.), **Cities and Society**, The Free Press,: New York
- Sjoberg, Gideon. (1957) "Pre-Industrial City", P.K. Hatt and A.J. Reiss (eds.), **Cities and Society**, The Free Press: New York.

- Şen, Besime. (2010) "Gülsuyu-Gülensu ve Başbüyük Deneyimleri", Şen, Besime ve Doğan, Ali Ekber (ed.) **Tarih, Sınıflar ve Kent**, 309-353, Dipnot Yayınları.
- Tönnies, Ferdinand. (1957) **Community and Society**, C. Loomis (ed.), Michigan State University: East Lansing.
- Thrasher, Fredrick. (1927) **A study of 1,313 Gangs in Chicago**. University of Chicago Press: Şikako . Gang: A Study
- Weber, Max. (1966) **The City**. Free Press: New York.
- Wirth, Louis. (19=28) **The Ghetto**. University of Şikako Press: Chicago.
- Wirth, Louis. (1996) "Urbanism as a Way of Life", R. T. Le Gates and F. Stout, (eds.), **The City Reader**, Routledge: London

2

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Tarihi kent çalışmalarında kent kavramını tanımlayabilecek,
- Neolitik yerleşimlerin oluşumunu ve özelliklerini sıralayabilecek,
- Antik kentlerin fiziksel özelliklerini ayırt edebilecek,
- Orta Çağ'dan modern çağa Avrupa kentlerin gelişimini özetleyebilecek,
- Selçuklu ve Osmanlı kentlerini karşılaştırabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Kent
- Kentsel Devrim
- Neolitik Yerleşim
- Antik Kent
- Orta Çağ Kenti
- Selçuklu ve Osmanlı Kenti

İçindekiler

Kentlerin Kökeni ve Tarihi

TARİHİ KENT ÇALIŞMALARINDA KENT KAVRAMI

Tarîhî kent çalışmalarında kent kavramını tanımlayabilmek.

Değişik dillerde benzer anlamlar çağrıştıran “kent” sözcüğü, kent kavramına ve kent tarihine ilişkin ipuçları vermektedir. Bu anlam en başta “uygarlık”la ilişkilidir. Arapça’da kentin karşılığı “**medine**”, kentli sözcüğünün karşılığı, “**medeni**” ve uygarlığın karşılığı **medeniyettir**. Latince kent sözcüğünün karşılığı “**cite**”, İngilizcede “**city**” olmuştur. Kentlinin karşılığı “**civil (ized)**”, uygarlığın karşılığı “**civilisation**”dur. Fransızca da kent ve kentten türetilmiş sözcüklerde benzer anlamlar vardır: **Cité** (kent), **civilisé** (kentli), **civilisation** (uygarlık). Bu basit açıklama, kent kavramıyla uygarlık kavramı arasındaki sıkı ilişkiyi, giderek kentli kişinin uygar kişi olduğu varsayımını ortaya koymaktadır (Çizgen, 1994, s. 20).

Fernand Braudel’e göre, bir kent ister büyük olsun ister küçük, içindeki evlerin, anıtların, sokakların toplamından çok daha başka bir şeydir; sadece bir ekonomi, ticaret, sanayi merkezi de değildir. Toplumsal ilişkilerin mekânsal izdüşümü olarak kent, dünyevi olanı kutsal olandan, çalışmayı eğlenceden, kamuya ait olanı özel olandan, erkekleri kadınlardan, aileyi ona yabancı olan her şeyden ayıran sınır çizgileri ağının kendi içinde keşiştiği, aynı zamanda da onun yapısını oluşturduğu bir mekân görünümüyle karşımıza çıkar (Braudel, 1990, s. 125; Mazı, 2008, s. 35). Kent bundan dolayı, sosyolojinin, mimarlık ve sanat tarihinin, tarihin, coğrafyanın, ilahiyatın, psikolojinin, antropoloji veya etnolojinin, askeri ve polisiye politikaların, ekonomiyle ilgili bilimsel disiplinlerin konusu olmuştur.

Değişik bilim disiplinlerinin kent konusuna ilgi duyulması nedeni,

1. Kentlerin ve kentleşmenin modern çağın en çarpıcı olaylarından biri olduğu ve bu olayın bütün dünya için ortak bir olay olarak algılanması,
2. Kentleşmenin günümüzde yaygın olarak görülmesi ve değişik toplum ilişkilerinin ürünü olarak toplumsal olaylar ile kentleşme olgusu arasındaki bağlantılar,
3. Tarihsel ve toplumsal gelişmelerin kent olgusuyla bağıntıları (Tuna, 1987, s. 1-2),
4. Sanat ve mimarlık ile yerleşim tarihinin paralellikleri,
5. Kent tarihi ile uygarlık tarihinin birbiriyle örtüşmesi, başlıkları altında toplanabilir.

Toplumsal ilişkilerin mekânsal izdüşümü olarak kent, dünyevi olanı kutsal olandan, çalışmayı eğlenceden, kamuya ait olanı özel olandan, erkekleri kadınlardan, aileyi ona yabancı olan her şeyden ayıran sınır çizgileri ağının kendi içinde keşiştiği, aynı zamanda da onun yapısını oluşturduğu bir mekân görünümüyle karşımıza çıkar.

Kentleşmenin altı bin yıl öncesine kadar uzanan bir tarihî süreç içinde yer aldığı ve kesintisiz bir gelişmenin ürünü olarak günümüze kadar ulaştığı bilinmektedir. Altı bin yıllık bir geçmişin akışı içinde, toplum farklılaşmalarına bağlı olarak değişik özellikler gösteren kent olayında tanımlanabilir toplumsal ilişkileri yakalamak mümkündür. Bu bağlamda *kentlerin, hangi toplum ilişkilerinin ürünü olduğu, hangi toplumsal gelişme ve örgütlenmenin kentleşmeye yol açtığı ve hangi ihtiyaçları karşıladığı araştırma konuları olmuştur.*

Sosyolojinin araştırma konusu olarak kent, konunun değişik yönlerini ele almaları bakımından bazı sosyologlar ve sosyoloji okulları (ekolleri) ile beraber değerlendirilir. Bu bakımdan A. Comte, H. Spencer, F. Tonnies, K. Marx, H. Pirenne ve M. Weber gibi araştırmacıların kent kuramları temel referanslar olarak görülmektedir. Tüm yorumlarda ortak payda, **şehir olayı** ile Batının geçirdiği **sanayi devrimi** arasında yakın ilişkidir. Sanayileşme hızlı bir kentleşmeye yol açmış ve sanayileşmenin yol açtığı olgular ve dönüşümler en çarpıcı biçimde kendisini kentlerde göstermiştir. Ayrıca kentler, toplumdaki değişiklikleri ve yeni şekillenen toplumun özelliklerini bünyesinde taşımaktadır. Yeni oluşan kent merkezleri ortaya çıkarırken, bu merkezler yeni üretim ilişkilerinin biçimlendirdiği yeni hayat tarzlarının göstergesi olmuşlardır. Ancak kentlerin batı sanayi devriminden çok daha gerilere giden bir olgu olduğu unutulmamalıdır.

Max Weber'in araştırmalarında temel unsur, Batı uygarlığı ve özellikle onun insanlık tarihinde benzersiz niteliklerinin açıklamak olduğu ileri sürülebilir (Tuna, 1987, s. 31). Bu batı merkezli yaklaşım tarzı, daha önceki araştırmacılar da görülmüştü. Gerçekten de Weber sosyolojisinin temel görevi, kapitalizmi açıklamak ve bununla bağlantılı olarak Batı'nın toplumlar arası ilişkilerde ileri ve üstün olduğunu kanıtlamak olmuştur. Bu kanıtlama çabasının çerçevesini **akılcılık** kavramı oluşmaktadır. Weber'e göre, insanlık uygarlığına ilişkin her alan (sanat, yönetim, iş bölümü, kent vb.) ile her dönem (Yunan, Roma, Orta Çağ vb.) ancak bu çerçevede içinde incelenince anlam kazanır (Tuna, 1987, s. 30-31).

Weber'in anlayışına göre, kent, "geleneksel otoritenin tükendiği, karizmatik otoritenin henüz bulunmadığı ve yasal bürokratik otoritenin henüz doğmadığı bir ortamda sürüp giden çıkar çatışmalarının artışıyla ortaya çıkar". Bu bağlamda kent iki bakımdan önem kazanır: İlki, kentler, tarihi ve toplumsal çatışmaların sonucunda otoritenin "akılcılaştırma"sının sahnesi olmuştur. İkincisi ise, "akılcılaştırma" süreci içinde ortaya çıkan özellikler kentlerin özelliklerini belirleyecektir. Bu özgün durum Batı uygarlığının da simgesi olacaktır.

'Akılcılaştırma' süreci içinde oluşan özelliklerden bir tanesi üzerinde önemle durulması gerekir. Kentlerin iktisadi ve siyasi özellikleri yanında, ona gerçek kimliğini kazandıran olgu "**topluluk olma**" özelliğidir. Batı kentlerinin bu özgün özelliği, doğuda ve diğer coğrafyalarda bulunmayan özgünlüktür (Tuna, 1987, s. 35-36). Bu bağlamda M. Weber'e göre, 16.yüzyıl Osmanlı İstanbul'u için ilginç bir saptamada bulunur. Bu tarihlere kadar İstanbul'da tüccarlar, loncalar, yeniçeriler ve sipahiler gibi askerî birlikler ile ulema ve derviş gibi dinî yapılar, diğer tüm mesleki ve mahalli oluşumların kent örgütlenmesi içinde temsil edilme durumları yoktu (Weber, 2000, s. 100). Bundan dolayı da İstanbul'u kentsel yerleşim olarak tanımlamaz. Aynı tespiti mutlakiyet sisteminin özerk kentsel kurumları oluşturmamasına izin vermediği 15 ve 16. yüzyıllar Paris'i için de söyler. Üstelik 16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunun en güçlü olduğu dönemdir. Weber'e göre, daha erken ta-

Weber'e göre, kent, "geleneksel otoritenin tükendiği, karizmatik otoritenin henüz bulunmadığı ve yasal bürokratik otoritenin henüz doğmadığı bir ortamda sürüp giden çıkar çatışmalarının artışıyla ortaya çıkar".

rihlerden itibaren Avrupa kentlerinde, toplumun çeşitli kesimleri özerk yönetim sistem içinde kentsel yaşamın temsili haklarına sahipti. Weber'in Batı merkezli yaklaşım tespitleri tartışmalı alanlar oluşturur.

Weber'e göre, tam bir kentsel topluluk olabilmesi için yerleşim biriminde alış-veriş ve ticari ilişkilerin görece hâkimiyetin temsil edilmesi ve bir bütün olarak şu özelliklerin yerleşim biriminde görülmesi gerekir:

1. **İstihkâm:** Kenti çevreleyen fiziki unsur olarak sur sistemi,
2. **Bir pazar yeri:** Kentin fiziki bir unsuru olarak örgütlemiş ve işlevi tanımlanmış kentsel bölüm),
3. **Hukuk:** Kendine ait bir mahkemesi veya hiç değilse kısmen özerk hukuku olması,
4. **İlgili bir birlik biçimi:** Esnaf loncalarından dinî kurumlara, kente özgü mal üretiminden siyasi-merkezi yönetime kadar uzanan, din, yasa, örf, adet, yurttaşlık ya da uyrukluk bağıyla kentliyi o kentle aidiyetlik ilişki kurduran birlik,
5. **Özerklik:** Hiç değilse kısmen özerklik ve kendi kendine yönetme ve kent sakinlerinin katıldığı seçimlerle iş başına gelen idari yetkililerce yönetim (Weber, 2000, s. 91).

Weber'in bu tespitleri tarihi kentlerin hem fiziki unsurların açıklanması hem de bu tarihi kentlerin kentsel yaşamıyla ilgili sosyal olguların açıklanmasında kullanılabilir kuramsal bir çerçeve oluşturmaktadır.

İLK YERLEŞİMLER (NEOLİTİK YERLEŞİMLER) VE KENTLER

Neolitik yerleşimlerin oluşumunu ve özelliklerini sıralayabilmek.

İnsanlığın milyonlarca yıllık bir yaşam öyküsü vardır. Uygarlık bu uzun süreç içinde yaşanan deneyim ve arayışların birikimiyle biçimlenmiştir. Ancak kültürü oluşturan öğelerin gelişmek yerine değiştiği, yani nicel birikimlerin niteliksel dönüşüme uğradığı dönemler de vardır. Böylesi dönemlerde yeni arayışlar ve yeni çözümlerin etkisiyle hızlı değişimler gerçekleşir. İnsanlık tarihinin görece erken tarihlerindeki bu hızlı değişimlerin binlerce yıl sürdüğünü de belirtmek gerekir. Bir milyon yıldan fazla süren gezginci ve toplayıcı yaşam tarzından Neolitik Dönem'de yerleşik yaşama geçmek, bugünden yarına gerçekleşen bir durum olamazdı. Önceki dönemlerin yavaş ilerleyen değişimlerine göre, Neolitik Dönem'de çok hızlı bir biçimde kültürleşme, siyasallaşma ve kurumsallaşma süreci görülür. Toplumsal ilişkilerden ekonomiye, mimarlıktan teknolojiye kadar kültürü oluşturan öğeler değişerek yeni bir toplumsal yapı oluşmuştur (Özdoğan, 1996, s. 19). **Gordon Childe** Neolitik dönemde gerçekleşen bu hızlı değişim ve dönüşüme "**Neolitik Devrim**" olarak adlandırır.

Günümüz iklim koşulları 14 bin yıl kadar önce oluşmaya başlamış, insanlar mevcut teknolojileri ile doğal çevreye uyum sağlamaya çalışmışlardır. Kimi bölgelerde su ürünleri, balıkçılık önem kazanmış, kimi yerlerde de yabancı bitki ve yemişler insanların beslenmesinde önemli olmuştur. Beslenme kültüründe oluşan bu değişim önceleri mevsimlik, sonraları aynı yerde kalıcı yerleşmelerin kurulmasına

Weber'e göre, bir yerleşimdeki topluluğun kentsel olarak tanımlanabilmesi için, istihkâm, pazar yeri, kendine ait bir mahkemesi, ilgili birlik biçimi ve kısmen de olsa özerkliğe sahip belediye örgütlenmesinin olması gerekir.

Neolitik Dönem'de çok hızlı bir biçimde kültürleşme, siyasallaşma ve kurumsallaşma süreci görülür. Toplumsal ilişkilerden ekonomiye, mimarlıktan teknolojiye kadar kültürü oluşturan öğeler değişerek yeni bir toplumsal yapı oluşmuştur

olanak vermiştir. Bu türde yerleşmeler dünyanın hemen her yerinde görülmektedir. Ancak aynı süreç içinde Anadolu'yu da içine alan Yakın Doğu'da diğer yerlerden farklı bir yaşam modeli, gerçek anlamıyla köy olarak tanımlayabileceğimiz bir yerleşme türü ortaya çıkmıştır. Bu yerleşimlerin diğer yerleşimlerden farklılaşan üç özelliği verilebilir:

1. Bu yerleşimlerin sosyal yapıları ile ilerleyen dönemlerde kent-devlet oluşturma potansiyelleri vardır.
2. Yerleşimlerin yapısı sadece işlevsel açıdan değil toplumsal statü açısından da belli özellikler gösterir.
3. Kült (dîn; tapınmayla ilgili ihtiyaçları karşılayan nesne, eylem, mekânı kapsayan her şey: kült eşya, kült alanı, kült ayini vb. gibi; bir grubun tanrı ya da tanrılarla ilgili inançlar ve ayin gibi dini eylemleri ifade eder) inancı ve bu inanca göre mimari anıtsal özellikler gösterir. İşlevsel özelliklerin yanında mimariyi zenginleştiren bezeme ve sembolik anlamlar dikkat çekicidir (Özdoğan, 1999, s. 20-21).

Türkiye'deki Tarihöncesi Arkeoloji çalışmaları çok sayıda neolitik yerleşim ortaya çıkarmıştır. Bu yerleşmelerden bazıları: Diyarbakır/Ergani'deki Çayönü, Urfa Nevalı Çöri, Akarçaytepe ve Teleilat, Konya - Çatalhöyük, Aksaray - Aşıklı Höyük, Burdur'daki Hacılar ve Höyücek, Bursa/Akçalar Aktopraklık Höyük ve Bursa/İznik Ilıpınar, İstanbul Pendik ve Kırklareli Aşağı Pınar gibi Neolitik Dönem yerleşimleri insanlık tarihinin en önemli tarihî mirasları arasında sayılır.

Kentlerin toplumların örgütlenme biçimine göre üretilen ya da ele geçirilen zenginliklerin ve bu zenginlikleri oluşturan ilişkilerin örgütlendiği ve denetlendiği merkezlerde ortaya çıktığı söylenebilir (Tuna, 1987, s. 9). Neolitik yerleşimler, bu özellikler dikkate alındığında birer kent değildir. İlk kentlerin çıktığı ve aynı zamanda devlet örgütlenmesinin de ilk kez gerçekleştiği dönem Kalkolitik Dönem'dir. **Kalkolitik dönemde** ortaya çıkan bu ilk kentler coğrafyası Yakın Doğu, özellikle de Mezopotamya'dır. Anadolu'dan da bir Kalkolitik Dönem yerleşimi ilk kentlere örnek verilebilir: Yukarı Fırat bölgesinde yer alan **Malatya Arslantepe Höyük**, Kalkolitik dönemin Geç Uruk evresinde (MÖ 4000'nin ikinci yarısı), Fırat vadisi yoluyla hem Mezopotamya hem de Orta Anadolu kültürleriyle ilişki kuran önemli bir kent yerleşimidir. Bu bakımdan Mezopotamya kentlerinin genel özellikleri Arslantepe'de de izlenebilmektedir. Bu yerleşimde, yerel seçkinlerden oluşan sınıf, politik ve dinsel egemenliğin yanı sıra ekonomiyi, ürünün ve üretimin idaresini ellerinde tutmaktaydı. Kerpiçten yapılmış anıtsal binaların bulunduğu geniş alanda **saray, tapınak** ve **artı ürünün** depolandığı binalar bir arada yapılmıştır. Ayrıca çok sayıdaki **mühür baskı** bulunması idari etkinliklerin yoğunluğu ile malları depodan alma ve mühürleme yetkisi olan çok sayıda memurun çalıştığı bir organizasyonu gösterir. **Zengin duvar bezemeleri** merkezî idarenin gücünü meşrulaştıran bir işlev görmektedir. Arslantepe arkeolojik kazılarının bu sonuçları, etkinliklerin merkezileştirildiği, kayıt amacıyla etkin bir mühürleme sisteminin kullanıldığı ve giderek bürokrasinin geliştiği, güçlü siyasî ve dînî kurumları olan bir devlet sistemini işaret etmektedir. Yerleşmenin fiziki yapısı da dînî, iktisadi ve idari etkinlikler için anıtsal boyutlarda bir alan ile konut örneklerinden oluşmuştur (Frangipane, 1999, s. 60-62).

Arkeolojinin tanımladığı tarihsel dönemler nelerdir? Özelliklerini tanımlayınız.

SIRA SİZDE

Gordon Childe, MÖ 3000 yıllarında Mısır, Mezopotamya ve İndüs vadisinde ortaya çıkan toplumsal değişiklikleri “**kentsel devrim**” olarak adlandırmaktadır. Childe’ye göre, bu tarihlerde artık söz konusu olan basit çiftliklerden oluşan küçük toplulukların köy yerleşimlerinden tümüyle farklı olarak kurumlarını oluşturmuş kentlerle birlikte ortaya çıkan devlet organizasyonları vardır. Childe, dinî kurumlarını da oluşturan devletin “melek ve sınıfları” içerdiği söyler (Childe, 1986, s. 146). Bu yeni kentler kapladıkları alan ve nüfus bakımından büyük ve kalabalıktır. Daha da önemlisi, kentsel bir özellik olarak toplumsal işbölümü oluşmuş ve sadece tarımsal üretime dayanmayan üretim biçimleri gelişmiş, uzmanlaşmış meslek ve yönetim kadroları oluşmuştur: Rahipler, prensler, profesyonel askerler, birçok alanda uzmanlaşmış zanaatkâr ve memurlar bu kadroda sayılabilecek kesimlerdir. Kentsel devrim aynı zamanda bürokratik devrimdir. Bu devrimle “toplumdan daha kuvvetli bir devlet” ve sınırsız güce sahip doğu despotları ortaya çıkmıştır (Bumin, 1990, s. 23-24).

Bu kentlerin fiziki çevresini belirleyen kent bölümleri ise, surlarla çevrili kutsal *temenos* alanı ile bunun çevresinde yer alan zanaatkârların üretim yaptıkları ticaret ve konut alanlarından oluşur. Bu kentlerin merkezi, kent tanrıların tapınaklarını içeren bir kaledir (Bumin, 1990, s. 23). Daha önce kent surlarının içinde kalanlar ve kalmayanlar arasında olan hiyerarşik yapı, toplumda işbölümünün gelişmesiyle artık kent içinde de ortaya çıkmış ve kentsel alanda ikili bir mekânsal yapı ortaya çıkmıştır. Kısaca insan-doğa ilişkisinin dönüşerek artık insan-insan ilişkisinin başlangıcını oluşturan bu kentler, aynı zamanda insan düşünce sisteminin de başlangıcını oluşturan mitolojik düşüncenin etkisiyle; kentin ve kent yöneticilerinin de kutsallaştığı bir mekân olmuştur (Mazı, 2008, s. 36-37)

Temenos alanı (tapınak ve kült yerlerini içeren kutsal alan), içinde yönetim ve dini binalarını barındırdığı için en önemli kentsel bölümdür. Bu bölümde *üç yapı* dikkat çekicidir: *Tapınak, saray ve artı ürünler için anıtsal ambar*. Kentlerde ortaya çıkan kurumsallaşmış din, kralın kimliğinde somutlaşmıştır ve toplumsal olarak da önemli bir rol oynamaktadır. Tanrılardan krala geçen kutsallık, kralın tek otorite olmasını meşrulaştırır. “Tanrı-krallar” başka hiç bir iktidar ortaklığı tanımlayacak biçimde tinsel olanla cismani olanı kendi bedenlerinde birleştirirler. İlginçtir, tanrılar da bu krallara kentler başışlamaktadır. **Mısır’da firavun**, tanrı ya da tanrının oğludur. Sümer kralı annesinin karnında kutsal değer, güç ve bilgelikle donatılır. Doğumundan sonra da tanrı tarafından beslenip büyütülür. Tanrı-kralın kendisi, kenti ve ülkesi için yapılacak her şey, artık dinî motiflerle bezenmiş haklı ve kutsal bir iştir. Bu dönemde savaşlar da kurumlaşır. Erich From’un sözleriyle “bir kurum olarak savaş, tıpkı krallık ya da bürokrasi gibi İÖ 3000 yılları dolaylarında yapılan yeni bir icattı” (Bumin, 1990, s. 25).

Sonuç olarak, söz konusu tarihlerde gelişen doğu uygarlıklarının kentler üzerinde kurulduğu söylenebilir. Bu uygarlıklar şaşırtıcı bir biçimde işbölümü ve planlamaya dayalı çalışma düzeni kurmuş; yazıyı, matematiği, yıldızları gözleyip takvim hazırlamayı, tekerlikli kağnyı, karasabanı bulmuştur. Tapınaklarda gözlemevi, kütüphane ve okul bulunurken, kent her bakımdan çok iyi planlanmış bir karakter sunmaktaydı.

Childe’ye göre, MÖ 3000 tarihlerinde basit çiftliklerden oluşan küçük toplulukların, köy yerleşimlerinden tümüyle farklı olarak kurumlarını oluşturmuş kentlerle birlikte ortaya çıkan devlet organizasyonları vardır.

MÖ 3000’li yıllarda gelişen doğu uygarlıklarının kentler üzerinde kurulduğu söylenebilir. Bu uygarlıklar şaşırtıcı bir biçimde işbölümü ve planlamaya dayalı çalışma düzeni kurmuşlar, yazıyı, matematiği, yıldızları gözleyip takvim hazırlamayı, tekerlikli kağnyı, karasabanı bulmuşlardır. Tapınaklarda gözlemevi, kütüphane ve okul bulunurken, kent her bakımdan çok iyi planlanmış bir karakter sunmaktaydı.

ANTİK DÖNEMDE KENTLER

Antik kentlerin fiziksel özelliklerini ayırt edebilmek.

Antik Yunan ve Roma kentleri için çok çeşitli tarihsel kaynak vardır. Bunlar mitoloji metinleri, tiyatro oyun metinleri, felsefi metinler ve Vitruvius'un "Mimarlık Üzerine On Kitap"ı gibi tarihi kaynaklar olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Eski Yunan uygarlığında site (kent), aynı zamanda devlet anlamına geldiğinden, Platon'un "Devlet" adlı eseri, antik kentlerin kurumsal işleyişi için çok önemli kaynaktır. Bunun yanı sıra edebî ve mitoloji metinleri de bu eser kadar önemlidir. Sophokles'in "Antigone" oyununda Hemon'un "*Yalnızca bir kimsenin malı olan site, site değildir*" (Bumin 1990, s. 29) sözü, dönemin kent imgesi ve kent yurttaşlarının kente bakışı hakkında çok şey söyler.

Sümer ve Mısır kentlerinde gördüğümüz *kral-tanrı ve uyruk*, Yunan kentlerinde *yasa ve yurttaş* olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, MÖ 7. yüzyıl Atina'sında, iki bin yıl öncesinde Ur ve Babil'de gördüğümüz alt yapı görülmez. MÖ 8.-5. yüzyıllar Yunan kentinin fiziki çehresi tam anlamıyla olgunlaşmamıştı. Bu dönemde kentlerin plansız olduğu görülür. Lağım suları sokağa dökülmekte ve hijyen yoktur. Anıtsal binalar olmadığı gibi, çıkmaz sokak gibi olumsuz kentsel sorunlar vardır. Ama Arkaik Çağ da **Solon** ve MÖ 5. yüzyıl başında **Kleisthenes** reformları ile çerçevesi çizilen yasalarla oluşturulmuş demokrasi vardır. Atinalı tüm özgür yurttaşların doğuştan doğal üyesi olduğu mecliste, (ekklesia) yönetime ilişkin her türlü düzenlemeyi tartışarak karara bağlıyordu. Yasa önünde herkes eşitti. Kamu işlerinin yürütülmesinde uzmanlık kabul edilmiyor, her yurttaş yaşamı boyunca kamu işlerinden bazılarını üstleniyordu. Herkes konuşmaya, tartışmaya ve sanat üretimine yetenekleri ölçüsünde katılıyordu. Şu rakamlar ilginçtir: Atina'da bir yüzyıl içinde diğerleri arasından seçilmiş 2000 piyes oynanmış, 6000 müzik yorumlanmıştır. Savaş yıllarında kesinti olmadığını düşünerek yılda ortalama 20 oyun demektir. Günümüzde bir şehir için bu sayıya ulaşmak oldukça zordur. Politikada olduğu gibi sanatta da uzmanlaşma olmadığından bu etkinliklere isteyen her Atinalı katılmıştır. Yurttaşlar sadece seyretmekle yetinmiyor, aynı zamanda katılıyorlardı (Bumin, 1990, s. 29).

Yunan kentleri hem bir kent hem bir devletti. Platon ve Aristoteles'in "**polis**"ten kastettikleri kent, böyle bir kenttir. "Polis"ler, akarsu ve dağ silsilelerinin belirlediği doğal sınırlarıyla tarım ve hayvancılık yapılan geniş alanları kapsarlar. Bu alanlarda "polis"e bağlı daha küçük ölçekli "**kome**" adı verilen yerleşimler bulunurdu. Polisler MÖ 5. yüzyılın sonlarından itibaren önemli siyasal karışıklara sahne olmuştur. Demokrasi, önce Tiranlar daha sonra da "yönetici asker" (strategies) eliyle yok edilmiştir. Hellenistik dönem ve onu izleyen Roma İmparatorluğu dönemlerinde kent sosyal ve politik açıdan tümüyle farklılaşmışlardır. Bu kentlerin fiziki yapıları coğrafya ve arazinin durumuna göre ayrıntılarda farklılıklar gösterse de benzer kuruluşa sahiptir. *Bir antik Yunan kentinin fiziki çehresini belirleyen dört bölüm vardır: Akropolis* (yukarı kent), **agora**, konut alanları, **Nekropolis** (ölüler kenti). Akropoliste bir temenos alanı içinde tapınaklar bulunur. Her kentin koruyucu bir tanrısı veya tanrıçası olmasından dolayı, bu tanrı veya tanrıçaya adanmış bir tapınak mutlaka bulunur. Halk meclisi (Ekklesia) dışında yönetim meclisi (bouleuterion) binası, tiyatro,

Atina'da bir yüzyıl içinde diğerleri arasından seçilmiş 2000 piyes oynanmış, 6000 müzik yorumlanmıştır. Savaş yıllarında kesinti olmadığını düşünerek yılda ortalama 20 oyun demektir. Politikada olduğu gibi sanatta da uzmanlaşma olmadığından bu etkinliklere isteyen her Atinalı katılmıştır. Yurttaşlar sadece seyretmekle yetinmiyor, aynı zamanda katılıyorlardı.

stadyum, hamam ve gimnazyum, nimpheum (anıtsal çeşme), sütunlu cadde; Roma döneminde ortaya çıkan Zafer Takları, Hipodrom ve Arenalar, su kemerleri (Aquadük), Bazilika, anfitiyatro gibi kamusal yapılar ve mekânlar hem kentlinin kentle aidiyetlik ilişkisini sağlayan hem de yöneticilerin meşruiyetini sağlayan temel unsurlardır. **Agoralar** ticaret alanlarıdır. Bu alan içinde yer alan en önemli yapılar dükkân sıralarından oluşan *stoalar* oluşturur. Agoralar aynı zamanda kentlilerin bir toplanma merkezidir. Kent sorunları meclis binalarından başka agora meydanında tartışılırdı. Günümüzdeki meydan kavramıyla örtüşen mekânlar Antik Yunan kentlerinde yoktur. Bir pazar yeri olan agoralar kentlinin sosyal ya da kente ilişkin sorunları tartıştığı, bazı zamanlar kişisel görüşlerin tartışmaya sunulduğu mekân işlevi de görüyordu. Agora mekânlarının adı Roma döneminde Latince karşılığı olarak *forum* olarak adlandırılmıştır. Günümüzde herkesin kısıtlanmaksızın görüşünü söyleyebildiği açık oturum biçiminde tanımlayabileceğimiz forum teriminin kökeni Yunan kentindeki agoralarının bu işleviyle ilişkilidir.

Yunan ve Roma kentlerinde görülen yapıların işlevlerini tanımlayınız.

Antik İzmir (Smyrna) kentinde, MÖ 9. yüzyıldan 5. yüzyılın sonuna kadar görülün; önceleri dokusunda çıkmaz sokakları da barındıran kendiliğinden ve düzensiz kent planı, MÖ. 4. yüzyıldan sonra çoğu antik kentte düzenli bir plan şemasına dönüşmüştür. Şehirci ve mimar **Hippodamos'un** ilk kez Miletos'da uyguladığı birbirine dik kesen caddelerden oluşan karelemeli plan tipi daha sonraları tüm antik kentlerde değişik varyasyonlarıyla uygulanmıştır. Bu durum bir anlamda tek tipleşmeyi beraberinde getirmektedir. Yunan kentlerinin demokrasiden uzaklaşmasıyla kent planlamasında bu tek tipleşme zamansal olarak örtüşür. Kente geometrinin girmesi ideal kent arayışlarının bir sonucudur (Bumin 1990, s. 33-36). Hippodamos, bütün ütopyistler gibi; yeni kent isterken yeni bir toplum, hiyerarşi, işbölümünü de istemektedir. Kozmos da gözlenen uyum, yalnızca kentte değil, üç sınıfa ayrılmış toplumda da olmalıdır: **Zanaatkârlar, çiftçiler ve savaşılar**. Hippodamos toprağı üçe bölerek birincisinin gelirini tanrıların kültlerine, ikincisinininkini savaşçılara ve yöneticilere, sonuncusunun ürünlerini de çiftçilere ayırmaktadır (Braudel, 1990, s. 130; Mazi, 2008, s. 42).

Yunan ve Roma dönemi kentleriyle ilişkili olarak dönem inancını oluşturan, bugün mitoloji dediğimiz; *animist* özellikler gösteren ve doğayı kavramsallaştıran çok tanrılı düşünce tarzı, kent tarihi araştırmaları için ayrı bir alan oluşturur. Bugün eski yunan mitolojisi ve inanç sistemi için *pagan* kelimesini kullanıyoruz. Kentlerin, siyasilerin, devletlerin tarihi olduğu gibi kelimelerin de tarihi vardır. Pagan Latince de köylü demektir ve erken Hristiyanlık dönemlerinde eski din alışkanlıklarını kaybetmeyen merkez dışı eğilimler gösteren toplulukları küçümsemek için kullanılmıştır. Oysa Eski Yunan ve Roma kentlerinin kuruluşu ile mitoloji arasında bir bağ vardır. Her kentin kuruluşu bir mitle bağlantılıdır ve kentlerin kurucu ve koruyucu bir tanrıçası veya bir tanrısı vardır: Atina'nın Athena, Argos'un Hera, Efessos'un Artemis, Antakya'nın Tykhe, Aphrodisias'ın Aphrodite olması gibi. Kırsacı kent, bir anlamda tanrıya adanan kutsal bir alandı.

Yunan mitolojisinin tarihî kaynakları nelerdir?

ORTA ÇAĞ'DAN MODERN ÇAĞA AVRUPA'DA KENTLER

Orta Çağ'dan modern çağa Avrupa kentlerin gelişimini özetleyebilmek.

Pirenne'ye göre, kent öncelikle ekonomik yapısı ile tanımlanmalıdır. Bu özellik onu 'kırsal' olandan ayıran özelliktir.

410 yılında Roma kentinin kuzey kavimleri tarafından yağmalanmasıyla Roma İmparatorluğu çöker. Örgütlü toplumun çözülmesi kentlerin fiziki görünümünün yıkımı ile sonuçlanır. Aziz Ambrosius, 387 yılında Kuzey İtalya'da gördükleri karşısında, kentler için "yıkılmış kentlerin cesedi" diye söz eder. Aziz Augustinus ise Roma'nın yağmalanmasından sonra insan etkinliğiyle oluşan kentlerin, insanoğlunun kendi günahları altında yok olduğunu ve Hristiyanlık düzeninin bir "tanrı kenti" olduğunu söylemektedir. Bu azizlerin söyledikleri antik kentlerin düştüğü bunalımı özetlerken, yeni oluşacak kentlerin nitelikleri hakkında da ipuçları vermektedir. Hristiyanlık merkezli kent imgesinin yeni kentlerin kuruluşundaki etkisi böylece belirlenmiş oluyordu (Benevolo, 1995, s. 19). **Henry Pirenne** Orta Çağ kentlerinin ortaya çıkışını, bu kentlerin özelliklerini, hangi toplumsal etkenlerin kenti oluşturduğunu farklı bir bakış açısıyla açıklar. Pirenne'ye göre kent öncelikle ekonomik yapısı ile tanımlanmalıdır. Bu özellik onu "kırsal" olandan ayıran özelliktir. Roma İmparatorluğu yıkıldıktan sonra, gelişmiş antik kentlerin özelliklerini kaybettiği, hatta bazılarında kentsel yaşamın ilerleyen zamanlarda tümüyle söndüğü bilinmektedir. Sönen kentler arasında Anadolu'dan örnekler yer almaktadır. Roma döneminin sonuna kadar Akdeniz, bir iç deniz olması özelliği ile ticaretin gerçekleşmesinde çok önemli rol oynuyordu. Ancak 7. yüzyılda yeni bir dinî, siyasi ve askeri durum ortaya çıkar. Bu tarihlerde İslamiyet çok hızlı bir biçimde yayılarak tüm Akdeniz çevresini etkileyecektir. İslam fetihleri Akdeniz'in ticaret yolu olma özelliğini başkalaştırır. Deniz ticaretinin yoğunlaştığı yerler Suriye ve Mısır sahillerine kayar ve Anadolu sahil bandındaki kentler bu durumdan olumsuz etkilenir. Bu ortam içerisinde Anadolu'nun Akdeniz sahillerindeki antik kentler ticaretten pay alamamalarından dolayı yavaş yavaş kentsel özellikleri yitirmiştir. Side ve Perge gibi kentler 13. yüzyıla gelindiğinde tümüyle terk edilir (Mansel, 1978, s. 17-18; Tanyeli, 1987, s. 1920). Bu durum Pirenne'nin kent olgusunu ticaretle bağlantılı açıklamasını haklı göstermektedir. Avrupa'daki Orta Çağ kentleri, yeni kurulanlar ve kentsel özelliklerini yitirmiş antik kentler üzerinde; ticaretle ilgilenen sınıf, özellikle de tüccarlar aracılığıyla canlanmıştır.

Pirenne'ye göre, Roma İmparatorluğu Akdenizli bir karakter taşımaktadır. Akdeniz çevresindeki yöreler Roma merkezli ticaret ağı içindedir. Avrupa kuzey kavimlerinin saldırıları bu ticaret düzenini bozmaya başlamış, daha sonraları 7. yüzyılda İslam fetihleriyle tümüyle çökmüştür. Bu yıllardan sonra Avrupa başat üretim tarzı olarak "tarım dönemine" girer ve büyük toprak sahipliği kurumu olan senyörlük hızla yaygınlaşır. Avrupa kastlelara ayrılır: Asiller, ruhbanlar ve köylüler. Artık atölye üretimine dayalı sanayi ve bu üretimin ticareti yoktur. Malların olduğu gibi insanların dolaşımı yoktur. Her şey senyörlüğe ait ve her şey hareketsizdir. Yollar bakımsız, köprüler yıkılmıştır. Bu şartlar altında kent hayatı kaybolmuştur (Pirenne, 1984, s. 11-15; Tuna, 1987, s. 23).

Antik kentlerin bu çöküşü, yeni gelişmeleri beraberinde getirmektedir. Eski yerleşimler üzerinde, kaynakların olanak verdiği ölçüde az sayıda belirli bir nüfus barınmayı sürdürmüştür. Bu yerleşimler "**burglar**" ve "**piskoposluk siteleri**"dir. Eski kentin kalıntılarında yapılmış kaleler veya bir katedralin etrafında manastır

ve okulların varlığı ile kentler belirli ölçülerde canlı kalabilmiştir. Ancak, Pirenne'e göre bu yerleşmeler Orta Çağ'ın tarım dönemi içinde birer kent değillerdir. Bu yerleşmelerde barınan nüfus, askerî ve dinî hizmetlilerden oluşmaktaydı. Dönemin yerleşmeleri, Orta Çağ'ın geç devirlerinde ve Yeni Çağ'da gelişecek olan kentlerde gördüğümüz gibi, belli başlı burjuva sınıfı ve belediye örgütlenmesinden yoksundur. Pirenne'ye göre, ticaret ve sanayinin yeniden doğması, tüccarların toparlanması ve elverişli coğrafi koşullar altında, 10. yüzyıl sonrası Orta Çağ ve ilerleyen devirlerde, kenti kent yapan sosyal yapı, tüccar, burjuva ve beledi örgütlenme ile sağlanmıştır.

Piskoposluk kentlerini tanımlayınız.

Roma Devleti'nin siyasal anlamda çöküşü ile kentler kilisenin denetimine girmiştir. Ticaretin sönmesi ve tüccar etkinliklerinin azalması kiliseyi olumsuz yönde etkilememiştir. Bu süreçte kentlerin nüfusu azalıp yoksullaşırken, piskoposların gücü ve zenginliği artmıştır. Belirli bir süre Roma dönemi kentler arası yol ağı devamlılık göstermiş, ancak İslam'ın 7. yüzyıldan itibaren yayılmasına paralel olarak antik kentler yol ağı ortadan kalkmıştır. Ticaretin tümüyle ortadan kalkmasıyla 9. yüzyıldan itibaren kilisenin kentler üzerindeki etkisi mutlaklaşmıştır. Alt tarımsal temele dayalı Merovenj ve Korolenj gibi Orta Çağ devletleri için kent önemsizleşmiştir. Bu aşamada Avrupa kentleri piskoposluk kentlerine dönüşmüştür. Korolenj yöneticileri saraylarını kırsal bölgelere taşımışlardır. Kentler ise, dinsel yönetim merkezleri hâline gelmişlerdir (Bumin, 1990, s. 48-49).

Antik yerleşmelerin üzerine ya da yeni yerleşimlerin dışında, 6. yüzyıldan sonra aziz Benoit'in etkisiyle manastırların "tanrı kenti" imgesiyle yeniden düzenlendiği görülmektedir. İleride kent ütöplastlerini bir ölçüde etkileyen bu manastırlarda günlük yaşam disiplin, dakiklik ve düzen ilkeleriyle oluşturuluyordu. Piskoposluk merkezi bu yerleşmeleri tam anlamıyla kent olarak nitelemek doğru değildir. Orta Çağ kentlerinde yaşayan halkı tanımlamak gerekirse, bir kent halkından söz etmek yerine bir kale halkından söz etmek daha doğru olur. 10. Yüzyılda bu durumu değiştiren olgu ise **ticarettir**. Uzun yol ticareti yapan tüccarlar, manastır ve derebeyi kaleleri çevrelerinde yeni yerleşim yerleri kurarlar. Ticaretle birlikte zanaatçılar da bu yerleşimlere gelirler. Ticaret merkezli bir farklılaşmanın sayesinde ilerleme, kâr ve giderek eşitlik, özgürlük gibi değerler de gelişmeye ve yerleşmeye başlar. Orta Çağ kentleri bu anlamda zenginleşip kuvvetlendikçe yargısal ve yönetsel özerklikler elde etmişlerdir. 15. yüzyıla gelindiğinde ise giderek tasfiye edilen kölelik sisteminin tersine kent nüfusunun büyük çoğunluğu özgür kişilerden oluşmaktadır. Fernand Braudel'in sözleriyle "*Kentin havası özgür kılar*" sözü artık yaşamda karşılığını bulmaktadır (Bumin, 1990, s. 51-54). Orta Çağ kentleri bir bakıma sanayi döneminin ve sanayi kentinin hazırlık süreci olarak görülmektedir. Bu anlayış doğrultusunda kent konusundaki açıklama ve tartışmalar; özellikle yaratıcı vasfıyla Orta Çağ kentinin idealleştirilmesi algısına yol açmıştır (Karakas, 2001, s. 126).

Rönesans ve sonrasında en önemli siyasal değişim ise mutlakîyetçi devletin ortaya çıkmasıdır. Bürokrasi ve ordunun gücü ile temsil edilen bu değişime paralel olarak kentler yeni iktidar biçimini yansıtan bazı yeni düzenlemelere tabi tutulurlar. Eski kentin yapıları, sokakları yeni iktidarın ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmiştir. Mumfurd'un simgesel anlatımı ile Orta Çağ kentlerindeki çan seslerinin yerine "trompet ve borazan" seslerinin duyulmaya başlanması, yeni değişimin göstergeleri olarak değerlendirilmelidir. Kentlerde birbirini dik kesen uzun ve geniş

caddeler, kamusal yapıların görkemli bir şekilde yeniden yapılması **Rönesans ve Barok kentlerin** fiziki yapısını planlar. Çünkü askerler bir daralıp bir genişleyen kıvrılarak uzayan caddelerde gösteri yapamazlardı. Rönesans döneminin mimar ve şehircisi Alberti bu sorunu gözeterek yeni düzenlemeler yapar. Alberti kent tasarımlarında ana yolları ikincil önemdeki yollardan ayırıp ana yolları **“askerî yollar”** olarak adlandırmıştır (Bumin, 1990, s. 58).

SIRA SİZDE

5

Barok kavramı nedir? Araştırınız.

SIRA SİZDE

6

Rönesans dönemini araştırınız.

Orta Çağ'ın organik ve kendiliğinden gelişmiş denebilecek kentleri, Rönesans döneminde bilinçli bir biçimde geometrik düzenlemelere tabi tutulmuştur. Bu durum Roma'nın yıkılışından sonra düzenli kent oluşturmak çabasının ilk uygulamasıdır. Bu gelişme Barok dönemde daha da gelişerek tam anlamıyla geometrik planlama ile sonuçlanır. Bu doğal olanın tümüyle tasfiyesi demektir. Ağaçların yerleştirilmesi bile kentin belirli bir yerinden bakışa göre, perspektif yasalarının düzenlenir. Ağaçlar budanır ve kentin süs ögesine dönüştürülür. Mutlak monarşilerde, ordu ve bürokrasinin disiplin düzen üzerine kurulu anlayışı kentin fiziki yapısını ve yaşamını belirler. Berlin'in 1740 yılı belirlenen nüfus yapısı bu bakımdan ilginçtir. Bu tarihte kent nüfusunun dörtte birini askerler oluşturmaktaydı. Bu askerlerin beslenmesi ve eğlendirilmesi için gerekli yapılar, kentin mekânsal yapısını büyük ölçüde belirlemiştir. Yeni planlamada, ana yollar merkeze ve kraliyet sarayına ulaşacak şekilde inşa edilmiştir (Bumin, 1990, s. 59-60).

Mimar Alberti'den Leonardo de Vinci'ye, Rönesans sanatçıları rasyonel ve simetrik kent tasarımlarıyla birer ütöplast sayılabilir. Her şey **“ideal toplum”** ve **“ideal kent”** düşüncesiyle tasarlanmaktadır. Batı Avrupa'da ticaret ve endüstri kenti olarak büyüyen kentler bünyelerinde birçok sorunu da taşıyordu. Özellikle 15 ve 16. yüzyılda toplumsal krizi T. More'un adlandırması ile İngiltere'yi “koyunların insanları yediği ülkeye” dönüştürmüştür. Gelişen tekstil sanayisi büyük yığınlar hâlinde kentsel alanlara doğru gerçekleşen göçün nedeni olmuştur. Kentin çeperlerine yerleşen bu yığınlar sağlıksız ortamlarda yaşamak zorunda kalmıştır. Bunların yanı sıra, salgın hastalıkların yaygınlaşması da ölüm oranlarının yükselmesine neden olmuştur. Bu olumsuzluklara suç oranlarının yükselmesi ve ahlaki çöküntüyü eklemek de gerekir. Bir yanda gelişen ve zenginleşen sermaye ve temsilcileri, diğer yandan yokluk içinde çapulcu duruma dönüşmüş yığınlar More tarafından büyük bir sorun olarak görülmüştür. More yarattığı ütopyasında iyi yöneticilerle kötülüklerden uzak, eşitliğin olduğu bir dünya tasarlamıştır. Bu tasarımda kent çok iyi organize olan rasyonel ve geometrik özellikler taşımaktadır. Amerika'da İnka kentlerinden esinlenerek oluşturulan ütopyanın kentinde, herkes akşam sekizde yatağa girecek, sabah dörtte uyanacaktır. Çalışma zorunluluğu vardır ve lüks kesinlikle yasaktır. Evlenme yapıları belirlidir. Boş zamanlarında periyodik olarak ne zaman satranç oynayacakları, ne zaman yün eğrilecekleri saptanmış ve bunun dışına çıkılmayacaktır (Bumin, 1990, s. 63-65). Yaşamı ve fiziksel yapısı buna göre tasarlanan bu ütopya kentinde birey tam olarak bir makinenin parçası gibi görülür.

Ütöplast kentçiler tek örnek More değildir. Cabot, III. Napoléon'u örnek alarak oluşturduğu ideal kentinde maksimum eşitlik minimum özgürlük vardır. Bu kentte atölyeler büyük ve temizdir, yorucu işler makineler tarafından yapılmaktadır.

Para yoktur, polis yoktur. Sanat planlama içine alınmıştır. Sanatçılar ideal kentin memurlarıdır. Çocuklar beş yaşında ailelerinden alınır ve ideal kentin yurttaşı olarak eğitilirler. Pikniğin nasıl yapılacağı, çocukların nasıl ve ne zaman dayak yiyecekleri yine belirlenenlerin arasındadır. Kısacası birey hiçbir inisiyatifi olmayan nasıl yaşayacağı saptanmış bir makine parçasıdır. Cabet 1847 yılında Texas'ta toprak satın alıp bu ütopyasını gerçekleştirmek istese de hiçbir zaman başarılı olamamıştır (Bumin, 1990, s. 72-73). İdeal kent imgesi 19. yüzyıl toplumsal yapısına koşut olarak kötülüklerin tasfiyesi amaçlı alternatif kentler sunuyordu. Yaşanılan ile olanın birbirinden bu derece uzaklaştığı ütopya tasarımlar hiçbir zaman gerçekliğe dönüşmemiştir. Ancak, kentsel yaşama müdahale fikri de hiçbir zaman ortadan kalkmamıştır.

SELÇUKLU VE OSMANLI KENTLERİ

Selçuklu ve Osmanlı kentlerini karşılaştırabilmek.

Selçuklu ve Osmanlı kentleri üzerine yapılan araştırmalar, özellikle de fiziki yapısı hakkında yapılan araştırmalar; öncelikle Bizans'tan devralınan kentsel miras ve bu mirasın kendi yapısı içinde erimesi süreçlerinin anlaşılması olarak değerlendirilmelidir. Selçuklu ve Osmanlı dönemleri çok uzun süreçleri (yaklaşık 900 yıl) kapsar ve bu uzun zaman içinde kentlerin toplumsal yapılarının, fiziki yapılarının ve kentsel yaşam biçimlerinin birçok ögesinin süreç içinde değiştiğini düşünebiliriz. Aktüre'ye göre kent gibi çok karmaşık ve çok sayıda değişkeni içeren bir olguyu uzun bir zaman dilimi içinde çözümlenmeye çalışırken, değişkenler içinde önceliği olanları belirlemek gerekir. Aksi takdirde, tüm değişkenleri eşit değerde almak kente ilişkin açıklamaları sonuçsuz bırakacaktır. Çok sayıdaki değişkenlerden,

1. Anadolu'nun siyasal yapısının zaman içinde değişmesi,
2. Anadolu'nun yol sisteminin değişmesine bağlı olarak ticari dolaşım ve ticari merkezlerin değişmesi,
3. Kentin bölgesel kademelenmedeki yerinin ve işlevinin değişmesi (Aktüre, 1984:1-2) gibi değişkenler Anadolu'daki Selçuklu ve Osmanlı kentlerinin fiziki yapılarının analizinde önemli unsurlardır.

İlhan Tekeli'ye göre 16. yüzyıldan başlayarak Cumhuriyet'e kadar, Anadolu yerleşme sisteminde üç farklı **yapı ve dönüşüm** olmuştur. Bunlar;

- 17. yüzyıldaki Klasik Osmanlı Dönemi,
- 17.-18. yüzyıllarda merkezi denetimin zayıflayıp bölgesel beyler gibi davranış gösteren ayanların öneminin attığı dönem ve
- 19. yüzyılda Osmanlının yarı sömürge hâline geldiği dönemlerdir. Söz konusu bu dönemlerde, yerleşme sistemi içinde kent kademelenmeleri, üretim ve ulaşım teknolojileri, artı-ürünün yaratılma ve denetlenme biçimleri kentin niteliğini belirlemektedir (Tekeli, 1980, s. 36-37).

Anadolu'da Türklerin devraldığı kentsel mirasın niteliği hakkında çok az bilgi vardır. 10. -14. yüzyıllar Türk çağı Anadolu'sunun oluşum yılları içinde Bizans kentlerinin nasıl bir dönüşüm geçirdiği arkeolojik kazı sonuçları ve Bizans tarihi kaynaklarının verdiği bilgilerden derlenebilmektedir. Sardes (Manisa/Sart) gibi yerlerde yapılan kazı sonuçlarının sunduğu nümizmatik (tarihi para bilimi) bulgulara dayanak, 12. yüzyıldan sonra Anadolu'daki çoğu Bizans kentinin çöktüğünü anla-

şılmaktadır. Günlük ticaret işlemleri için kullanılan tunç para 12. yüzyıldan sonra giderek azalmıştır. Günlük alışveriş için gerekli olan paranın yokluğu ya da azlığı, bu tür işlemlerin “trampa/değiş tokuş” yöntemiyle gerçekleştiğini gösterir ki, bu ekonomiye kentsel denemez. Piskoposluk kenti listelerinde de terk edilen kentler hakkında bilgi bulunmaktadır. Bu tarihi kaynakların birinde, Yalova yakınlarında bulunan Helenapolis için, terk edildiğinden dolayı “*sefalet kent*” diye bahsedilmiştir (Tanyeli, 1987, s. 16-17). Kentsel yaşantının büyük ölçüde çöktüğü Sardes (Manisa/Sart), Priene (Aydın’da), Pergamon (İzmir/Bergama), Balat (Aydın//Söke’de), Ephesos (İzmir/Selçuk’da) gibi kentlerin 7. yüzyıldan sonra Bizans dönemindeki fiziki yapısı, antik yerleşme alanı üzerine konumlanmış küçük ve birbirinden kopuk yerleşme nüvelerinden oluşan çok parçalı bir görünüm sunar.

Çok parçalı bu kentlerin dışında iyi organize olmuş Bizans kentleri de vardır. İslam’ın yükselişi ve Anadolu’ya yapılan Emevi ve Abbasi seferleri Anadolu yol ağını tümüyle değiştirmiştir. Böylece askeri kaygılarla Başkent Constantinopolis’e (İstanbul) olabildiğince kestirmeden bağlanan yeni yol sistemi oluşmuştur. Bu yollar üzerinde yer alan ve İstanbul’a uzak bölgesel merkez özelliği taşıyan kentlerde, yerleşme alanı sur içindedir. Sur dışına taşan yerleşim çok küçük boyutlardadır. Bu kentlerin *iç kaleleri* yönetim ve askeri işlev taşıyıcı ve organize ticaret yapılabilmektedir. Ankyra (Ankara), İkonion (Konya), Amaseia (Amasya), Smyrna (İzmir), Trapezus (Trabzon), Kolonia (Şebinkarahisar), Attaleia (Antalya), Kaesaria (Kayseri), Prusa (Bursa) kentleri bu özellikleri gösteren kale kentlerdir (Tanyeli, 1987, s. 22-32).

Selçuklu Kentleri

1071 Malazgirt Savaşı ve sonuçları Anadolu siyasi tarihinde bir kırılma noktası oluşturur. Bu tarihten sonra Anadolu çok hızlı bir biçimde Türkleşir ve İslamlaşır. İran ve Orta Asya’dan büyük yığınlar hâlinde göçebe yaşam tarzını sürdüren Türkmen kitleleriyle, yoğun olarak 13. başından sonra kentli göçmenler Anadolu’nun her tarafına dağılırlar. Anadolu Selçuklu Devleti’nin kurucusu Kutalmışoğlu Süleyman Şah 1075 yılında Anadolu’nun batısına kadar ulaşarak İznik’i almış ve burayı kendisinin ikamet ettiği merkeze dönüştürmüştür. Anadolu batısına kadar ulaşan bu askeri zaferler zaman içinde Bizans’ın toparlanmasıyla siyasal ve askerî bir denge oluşmuştur. Genel bir coğrafi sınır oluşturulursa, Sinop Antalya hattının batısı Bizans’ın, doğusu ise Anadolu Selçukluları ve Artukoğulları, Saltukoğulları, Danişmentioğulları, Mengücekoğulları gibi beyliklerin elinde kalmıştır. Bu beylikler zaman içinde Anadolu Selçuklu Devleti’ne tâbi olmuşlardır.

Bu yeni siyasal durum, Anadolu’da bazı kentlerin eskisinden çok daha önemli olmasını sağlamış ve anıtsal kamusal yapılarla donatılan merkezlere dönüştürmüştür. Erzurum (Saltuklu merkezi), Tokat ve Niksar (Danişmentli merkezi), Sivas/Divriği (Mengücek merkezi), Kayseri (önce Danişmentli, sonra Anadolu Selçuklu merkezi), Konya (Anadolu Selçuklu başkenti), Mardin (Artukoğlu merkezi), Sivas, Ankara, Aksaray, Harput, Sinop, Antalya gibi kentler Anadolu’nun Orta Çağ kentleri arasında öne çıkan kentlerdir.

Selçuklu çağı kentlerinin fiziki yapısını belirleyen kent bölümlerinde **kamusal, dini** ve **sivil yapılar** bulunur. Her kentin bir sur sistemi mutlaka vardı. Ancak yerleşimin sur dışına taşıdığı Amasya, Erzurum Kayseri Kırşehir örneklerin yanı sıra, yerleşimi sur sisteminin sınırladığı Ankara, Konya, Sivas, Kütahya, Sinop, Antalya gibi kent modelleri de bulunur. Kentin bölümlerini sur içinde yer alan yönetimsel merkez olarak iç kale, ticaret alanı ve konut alanları (mahalleler) oluşturur. **İç kalede saray, darphane, askeri garnizon, hapishane** gibi yapılar bulunur.

Kentin ticaret alanlarında, *bedesten*, *hanlar*, *dükkanlar* ve *ulu cami* vardır. Orta Çağ'da günümüzden farklı olarak, içinde cuma namazı kılınabilen minberli cami sayısı fazla değildir. Sadece minberli camilerde hutbe okunabilir. Dinî aidiyetlik bakımından devlet başkanları adına okunan hutbe çok etkili olduğundan dolayı, merkezî iktidarın denetleyebileceği yerleşimlerde minberli camiler yapılmıştır. Bu özelliğe sahip camiler yerleşimin büyük camileridir ve genellikle "**ulu cami**" olarak adlandırılır. Ulu camilerin dışında daha küçük boyutlu mescitler mahalle merkezlerinde yer alır. **Mescitler**, namaz kılmanın yanı sıra, ilkokul düzeyinde eğitimin verildiği, mahallelinin toplandığı ve sosyalleştiği yerlerdir. Ticari yapılar içinde **bedestenlerin** özel bir yeri vardır. Bezzasistan da denilen bu yapılar kumaş ticaretin yapıldığı yerler olmasının yanı sıra, kentin bankası gibi işlev de görmekteydi. Esnafın parasının saklandığı, iş bağlantıların yapıldığı, borçların alınıp verildiği bedestenler ticaretin organize edildiği yerlerdir. Eğitim yapıları kent içinde önemli bir grup oluşturur. Kur'an ve hadis eğitimlerinin verildiği, şerri kuralların öğretildiği medreselerin yanı sıra, rasathaneler, darüşşifa (tıp eğitiminin verildiği ve tedavi uygulamalarının yapıldığı yapılar), bimarhane (akıl hastalarının tedavisinin yapıldığı ve ilgili eğitimin verildiği binalar) gibi yapılar, Anadolu Selçuklu kentlerinde bir ya da birden fazla bulunabilmektedir. Sivas örneğinde olduğu gibi eğitime ayrılmış kentsel bölümler olabilir. Sivas'ta İzzettin Keykavus Darüşşifası, Çifte Minareli Medrese, Buruciye Medresesi birbirine yakın konumda yapılmışlardır.

Yukarıda verilen yapı türlerinden başka, tekke, zaviye, hangâh, dergâh, âsîtâne gibi tarikat yapıları ve hamamlar, köprüler, türbeler Anadolu Selçuklu kentlerin fiziki yapısını oluşturan diğer yapılardır.

Osmanlı Kentleri

14. yüzyıl Anadolu'su siyasal ve ekonomik yapının dönüşüm geçirdiği ve bunun sonucu olarak da yol sisteminin değişim geçirdiği bir dönemdir. 14. yüzyılın başında, 1300-1333 yılları arasında; Anadolu'da büyük bir kuraklık yaşandığı için üretim düşmüş ve bunun sonucunda da açlık ve yoksulluk ortaya çıkmıştı. Bu sorunların yanı sıra, İlhanlıların Anadolu'yu denetim altına alma çabaları, sürüp giden savaş ortamı köylünün üretim gücünü azaltan etkenler olmuştur. Bu dönemlerde Anadolu kentlerinin yoğun ticaret yaptığı Mısır, Suriye ve Bizans çöküntü hâlindeydi. Suriye'de sanayi, ticaret ve tarımsal üretim gerilemiş ve para darlığı görülürken, Bizans Devleti ise, Anadolu'yu kaybetmiş, doğu ile ticaret ilişkileri oldukça zayıflamış ve Batılı tüccarların rekabetiyle karşı karşıya kalmıştı. Tüm bu olgular Anadolu'da daha önceki yapıların büyük ölçüde değişmesine ya da tümüyle ortadan kalkmasının neden olmuştur. Bu değişimlerin en önemli olanlarından biri, Anadolu'daki transit ticaret yollarının eski önemlerini yitirmeleri ve ulaşım sisteminin değişmesidir (Akdağ, 1974, s. 44-46).

Ticaretin ve üretimin gerilemesi en çok kenti etkilemiştir. Anadolu'daki bu genel siyasi ve ekonomik duruma karşın, kuraklıktan etkilenmeyen Anadolu'nun kuzeybatısında Osmanlı Beyliği bölgedeki yoğun nüfuslu zengin Bizans kentleriyle yaptığı ticaretle giderek zenginleşmiştir. Anadolu'nun diğer bölgelerinden tacirler Osmanlı-Bizans sınırındaki pazarlara geliyorlardı. Bu ortamda Osmanlı Beyliği sınırlarını genişletmiş, 1326'da Bursa, 1331'de İznik'i almıştır. Anadolu içlerinden gelen göçmenlerle de bölgenin nüfusu artmıştır (Akdağ, 1974, s. 45-46). Konargöçer aşiret yapısından kentsel yaşama evrilen ve giderek devlet organizasyonu kuran Osmanlıların gerçek manada ilk kentleri bu kentler olmuştur. Erken dönem Os-

Anadolu Selçuklu kentinin bölümlerini sur içinde yer alan yönetsel merkez olarak iç kale, ticaret alanı ve konut alanları (mahalleler) oluşturur. İç kalede saray, darphane, askerî garnizon, hapishane gibi bölümler bulunur.

manlı kentleri olarak Bilecik, Bursa, İznik, Yenişehir, Edirne, Ankara, Amasya gibi kentlerde, dönemin tipik mimari yapısı *zaviyeli camiler* yapılmıştır. Plan özelliklerinden dolayı "*ters T planlı camiler*" olarak da adlandırılan bu yapılar çok işlevli yapılarıdır. Dinî işlevinin yanı sıra, bu yapılar bir toplanma merkeziydiler. Şehrin dışında ama ona yakın bir konumda yapılan *zaviyeli camiler* kolonizatör dervişlerin bölgeye gelen göçlerin denetlenmesinde ve bunların iskân edilmesinde bir odak işlevi görüyordu. Şehrin dışında yapılmalarının bir amacı da konargöçerlerin bu yapıların çevresinde bir mahalle oluşturarak yerleşmesini sağlamak olmuştur. Bundan dolayı, erken Osmanlı kentleri birden fazla odağı olan dokulardan oluşur. Bursa örneği ile somutlaştırırsak surlarla çevrili Bizans'tan devralınan kent bölümü merkez odak olurken, bunun çevresinde içinde zaviyeli camiler olan külliyelerin (Orhan Gazi Külliyesi, I. Murat Külliyesi, Yıldırım Külliyesi, Yeşil Külliye, II. Murat Külliyesi, Timurtaş Külliyesi gibi) çevresinde oluşan yerleşimler diğer odakları oluşturmaktadır. Erken dönemlerde bu odakların arasında geniş boşluklar, tarım alanları, mezarlıklar bulunmaktaydı. Devletin merkezîleştiği Fatih döneminden sonra zaviyeli camiler eski önemlerini yitirir. Iskân siyaseti bu tarihlerden sonra merkezî devlet tarafından yapılacaktır.

16. yüzyıldan sonra nüfus yoğunluğu ve olgunlaşmış kurumlarıyla Osmanlı kentleri için çeşitli tanımlar getirilmiştir. Tahrir defterleri (dönemin mali nedenlerle derlenen ve vergiler hakkında bilgi veren defterler) verileriyle, vergi mükelleflerinin sayısal yoğunluğuna göre tanımlanan yerleşimlerden 400-1000 vergi mükellefinin bulunduğu yerleşimler **kasaba**, 1000'den fazla vergi mükellefi olan yerleşimler ise **kent** olarak tanımlanmaktadır. 3000 üstü vergi mükellefi olan kentler ise büyük kentlerdir. 14. yüzyılın ilk yarısında Bursa, Amasya, Ankara gibi kentler büyük ölçekli kentler arasında yer alır. Bu kentler tarım dışı üretimin yoğunluğuyla dikkat çekmektedir. Ayrıca, kentlerde idari düzey açısından bir Sancakbeyi ya da en azından bir Kadı'nın bulunması gereklidir (Faroqhi, 1993, s. 14-18). Kent, Osmanlı belgelerinin diliyle ise "Bazar durur, cuma kılınur" yerlerdir (Karagöz, 1999, s.105). Burada organize olmuş ve devamlılığı olan kentsel bir mekân olarak ticaret alanıyla, minberi olan ve hutbe okunabilen bir cami kastedilmektedir. Camilerin dışında Anadolu Selçuklu döneminden bildiğimiz dini, sivil, eğitim ve ticari yapılar Osmanlı döneminde de görülür. Ancak bu yapıların kente yerleştirilmesinde daha planlı davranıldığı ve külliyeler (yapı topluluğu) şeklinde yapıldıkları görülür. Külliyeler çevrelerindeki yerleşimin odağını oluşturuyorlardı. Külliye içindeki yapıların bakım ve onarım giderleriyle görevli kişilerin maaşları, kurulan vakıf tarafından karşılanırdı.

Osmanlı belgelerinin diliyle kentler "Bazar durur, cuma kılınur" yerlerdir Burada organize olmuş ve devamlılığı olan kentsel bir mekân olarak ticaret alanıyla, minberi olan ve hutbe okunabilen bir cami kastedilmektedir.

Bedestenler yine ticaret alanının en önemli yapılarıdır. Selçuklu döneminde olduğu gibi kentin bankası gibi işlev görmüştür. Bu konuda Osmanlı belgelerinde yeterince olay kaydedilmiştir. Amasya bedesteninden Osmanlı merkezi idaresine ait 30.000 akçe çalınca, bedestenin korunmasından sorumlu yeniçerilerle tüccar kiryacılar arasında sert tartışmalar çıkmıştı. Malatya kapalı çarşının korunabilmesi için yakınlardaki Gerger ve Besni kalelerindeki askerlerin neredeyse yarısı Malatya'ya gönderilmiştir. Çünkü bedestende saklanan malların hepsi satılık tüccar mallarından oluşmuyor, özellikle bağ ya da yaylaya çıktıklarında kent ahalisinin değerli eşyaları da bedestende saklanıyordu (Faroqhi, 1993, s. 33).

Osmanlı kentlerinde vakıf kurumlarının önemli bir rolü vardır. Vakıf, varlıklı kişilerin özellikle taşınmaz mallarının gelirlerini ve mülklerini dini ve sosyal amaçlı hizmetlerde kullanmak için kurdukları kurumlardır. Vakıf, işleyişini düzenleyen bir vakfiye mütevellî heyeti ve 'kadî'nin imzasıyla yürürlüğe girerdi. Vakıf mallarının dini nedenlerden dolayı kamulaştırılmaması ve vergi alınmaması, iyi işleyen bazı vakıfların ekonomik olarak büyümelerinin önünü açmıştır. 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'ndeki taşınmaz malların büyük bir kısmının vakıfların elinde bulunduğu; toplam taşınmazlar içinde vakıfların payının dörtte üç oranına ulaşmış olduğu söylenmektedir (Köprülü, 1983, s.110). Vakıflara ait taşınmaz mallar Anadolu'da pek çok ticaret merkezinin kurulmasında ve gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Erken Osmanlı döneminden itibaren kentlerde sur önemli görülmemiştir. Erken Osmanlı döneminde sur dışı yeni yerleşim odakları kurulduğunu söylemiştik. 16. yüzyıl klasik dönemde de kentin fiziksel yapısı sura bağımlı bir özellik göstermez. Geçmiş dönemlerden kalan surlar savunma amacından ziyade, kentlere kontrollü giriş çıkışları sağlamak içindir. Tüm Akdeniz, Avrupa ve Yakın Doğuda, gücünün zirvesindeki Osmanlı'yı tehdit edebilecek askeri bir güç olmadığından surların bakımına da gerek görülmemiştir. Ancak Anadolu'da 17. yüzyılda Celali isyanları sonucu surların tekrar önem kazandığını sur onarımlarından anlıyoruz.

Osmanlı kentleri için üzerinde durulması gereken önemli konulardan biri kentsel mekân meydanlardır. Osmanlı kentlerinde 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar, batılı anlamda meydan olmamıştır. İstanbul'da Osmanlı öncesi dokunun uzantısı olarak Sultan Ahmet Meydanı (At meydanı) gibi açık alanlar daha çok açık pazar yerleri olarak kullanılmıştır. Oysa batı kentlerinde meydan, 12. yüzyıldan itibaren idari, askeri işlevi olan mekânlardı. Gotik dönemde meydanın özerk yerel yönetim yapıları ve bir katedral (piskoposluk merkezi olan, kilise hiyerarşisi içinde idari bir organın çalıştığı kilise) ile birlikte kentsel bir anlamı vardı. Rönesans ve Barok dönemlerde ise, kent diğer bölümlerin işinsal bir yol ağıyla kendisine bağlandığı ve militer gösterilerin mekânı olarak meydan anlayışı vardır. Osmanlı kentlerinde kentin açık alanları olarak geniş külliye avluları kullanılmıştır. Hemen her kentte en az bir külliye bulunur ve külliyelerin avlusu sosyalleşme mekânıdır. Buralarda buluşulur, sorunlar tartışılır, vakit geçirilirdi. Külliye'nin olmadığı durumlarda mescitlerin önündeki küçük alan ya da mescit avlusu da aynı işlevi görüyordu.

Osmanlı kentlerinde mahalleler, genelde bir mescit çevresinde oluşan konut alanlarında insanların yaşadığı kent birimidir. Bir külliye ya da cami/mescit etrafında gelişen mahalleler, isimlerini genelde bu dinî yapıların kurucularından alırlar. Kurucular bir bey, dini açıdan önemli biri veya tüccar olabilir. Bursa Alâeddin Camisi'nin ve Bursa Timurtaş Paşa Külliyesi'nin odağını oluşturduğu mahalleleri buna örnek olarak verebiliriz. Buna benzer çok sayıda mahalle ismi vardır. Bunun yanı sıra, mesleki birtakım adlarla anılan mahalleler de bulunur. Mahallelerin oluşumunda sınıfsal farklılaşma dikkate alınmamıştır. Farklı zenginlikte aileler değişik boyut ve donanımdaki konutlarda yan yana dizilerek yaşamışlardır. Mahallelerin sınıfsal farklılaşmaya göre bir kademelenme oluşturulmaması başka türden farklıların olamadığı anlamına gelmemektedir. Aynı inanış ve geleneklere sahip dinî ve etnik gruplar kendi mahallerinde yaşamışlardır. Bu anlamda mahalleler kendi içlerine kapalı bir yapı oluşturur. Cemaat ilişkisiyle örgütlenen ve otokontrol sistemiyile mahalle içindeki her türden konu-sorun hakkında mahalleli söz sahibiydi. Mer-

kezî yönetime karşı mahallenin temsiliyeti mahallenin imam, haham veya papazı tarafından yapılmıştır. Bu kişiler, mahalleden alınması gereken vergilerin toplanmasından temizliğe kadar pek çok Şeyden sorumlu tutulmuşlardır. 19. yüzyılda batı modeli kent yönetimi reformlarının devreye girmesiyle, mahallenin yönetimi *mubtarlık* ve *ibtiyalar beyetine* bırakılmıştır.

Genel olarak, Osmanlı kentlerinin kapsadıkları alan bakımından 17. yüzyılda ulaştığı sınırlar 19. yüzyıla kadar değişmemiştir. 19. yüzyılda hem modernleşme hem de Osmanlı Devleti'nin toprak kayıpları nedeniyle kentlerin çehresi değişir. Tekerlekli at arabasının kullanılmaya başlamasıyla birlikte, yolların da genişletilmesi gerekmiştir. Yeniden dizayn edilen devlet kurumları ve ilgili binalar için yeni alanların açılması gerekmiştir. Demiryollarının geçeceği hatlarda yeni düzenlemelere gidilir ve istasyon binaları yapılır. Kaybedilen topraklardan gelen göçmenler için, eski kentsel doku ve onun yol sisteminden farklı karelemeli yani birbirine dik ve paralel uzanan sokaklardan oluşan mahalleler yapılır. Askeri kişlalar kentlerin en anıtsal binaları olur. Modernleşme eski kent odaklarını, kamusal ve dini yapıların önem sırasını değiştirir. En son 17. yüzyılın başında yapılmış ve kentin fiziki yapısının belirleyeni olan büyük programlı külliyeler bir daha yapılmaz ve 19. yüzyıla gelindiğinde kentin genel dokusunun sadece bir parçası olurlar. Cami ve külliye bir odak olarak, yeni oluşan kentsel odaklardan daha önemli değildir. Aynı Şekilde eskiden kentsel ticaretin en önemli yapısı bedestenler eski işlevlerini yitirirler. Kısacası toplumsal ihtiyaçları karşılayan yeni yapı türleri kentin fiziki dokusunun ve kentsel yaşamın belirleyicisi olur.

Özet

Tarihî kent çalışmalarında kent kavramını tanımlayabilmek.

Değişik dillerde benzer anlamlar çağrıştıran “kent” sözcüğü, kent kavramına ve kent tarihine ilişkin ipuçları vermektedir. Bu anlam en başta ‘uygarlık’la ilişkilidir. Arapçada kentin karşılığı ‘medine’, kentli sözcüğünün karşılığı, “medeni” ve uygarlığın karşılığı medeniyettir. İngilizcede kentin karşılığı “city”, kentlinin karşılığı “civil(ized)”, uygarlığın karşılığı “civilisation”dur. Fransızcada da kent ve kentten türetilmiş sözcüklerde benzer anlamlar vardır: Cité (kent), civilisé (kentli), civilisation (uygarlık). Bu basit açıklama, kent kavramıyla uygarlık kavramı arasındaki sıkı ilişkiyi, giderek kentli kişinin uygar kişi olduğu varsayımını ortaya koymaktadır. Weber’e göre, tam bir kentsel topluluk olabilmesi için yerleşim biriminde alışveriş ve ticari ilişkilerin görece hâkimiyetin temsil edilmesi ve bir bütün olarak şu özelliklerin görülmesi gerekir: 1. İstihkâm, 2. Pazar yer, 3. Hukuk, 4. ilgili birlik, 5. Özerklik.

M. Weber’in bu tespitleri tarihî kentlerin hem fiziki unsurların açıklanması hem de bu tarihî kentlerin kentsel yaşamıyla ilgili sosyal olguların açıklanmasında kullanılabilir kuramsal bir çerçeve geliştirmiştir.

Neolitik yerleşimlerin oluşumunu ve özelliklerini sıralayabilmek.

Günümüz iklim koşulları 14 bin yıl kadar önce oluşmaya başlamış, insanlar mevcut teknolojileri ile doğal çevreye uyum sağlamaya çalışmışlardır. “Neolitik Dönem”de kimi bölgelerde su ürünleri, balıkçılık önem kazanmış, kimi yerlerde de yabancı bitki ve yemişler insanların beslenmesinde önemli olmuştur. Beslenme kültüründe oluşan bu değişim önceleri mevsimlik, sonraları aynı yerde kalıcı yerleşmelerin kurulmasına olanak vermiştir. Bu türden yerleşmeler dünyanın hemen her yerinde görülmektedir. Ancak aynı süreç içinde Anadolu’yu da içine alan Yakın Doğu’da diğer yerlerden farklı bir yerleşim ve yaşam modeli olarak köyler ortaya çıkmıştır. Bu yerleşimlerin diğer yerleşimlerden farklılaşan üç özelliği şunlardır: 1. Bu yerleşim-

lerin sosyal yapıları, daha sonraki dönemler için; kent-devlet oluşturma potansiyeline sahiptir. 2. Yerleşimlerin yapısı sadece işlevsel açıdan değil toplumsal statü açısından da önemlidir. 3. Kültüncü ve bu inanca göre mimari anıtsal özellikler gösterir. İşlevsel özelliklerin yanında mimari zenginleştiren bezeme ve sembolik anlamlar dikkat çekicidir.

Antik kentlerin fiziksel özelliklerini ayırt edebilmek.

Yunanlılar kentlerini “polis” olarak adlandırmışlardır. Polisler akarsu ve dağ silsileleri doğal sınırlarıyla tarım ve hayvancılık yapılan geniş alanları kapsar. Bu alanlarda “polis”e bağlı daha küçük ölçekli “kome” adı verilen yerleşimler bulunurdu. Bu kentlerin fiziki yapıları coğrafya ve arazinin durumuna göre ayrıntılarda farklılıklar gösterse de benzer kuruluşa sahiptiler. Bir antik Yunan kentinin fiziki çehresini belirleyen dört bölüm vardır: Akropolis (yukarı kent), agora, konut alanları, Nekropolis (ölüler kenti). Akropoliste bir temenos alanı içinde tapınaklar bulunur. Her kentin koruyucu bir tanrısı veya tanrıçası olmasından dolayı, bu tanrı veya tanrıçaya adanmış bir tapınak mutlaka bulunur. Halk meclisi (Ekklesia) dışında yönetim meclisi (bouleuterion) binası, tiyatro, stadyum, hamam ve gimnazyum, anıtsal çeşme (nimpheum), sütunlu cadde; Roma döneminde ortaya çıkan Zafer Takları, Hipodrom ve Arenalar, su kemerleri (Aquadük), Bazilika, anfiteatro gibi kamusal yapılar ve mekânlar kentlinin kentle aidiyetlik ilişkisini sağlayan yapılarıdır. Agoralar ticaret alanı kentlilerin bir toplanma-sosyalleşme merkezidir.

Orta Çağ'dan modern çağa Avrupa kentlerin gelişimini özetleyebilmek.

Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra ekonomik ve toplumsal çözümlenmeyle Akdeniz çevresi ve Avrupa'daki kentler de büyük ölçüde yıkılırlar. Kır-tarım ekonomisinin hakim olduğu yapı içinde kentler nüfus kaybeder. Bu süreç tarım dışı ekonominin ve ticaretin canlanmasına kadar devam eder. Orta Çağ'da yeni kentler, ya antik kentlerin üstünde, ya manastır çevrelerinde ve ya da feodal beyin şatolarının çevresinde gelişirler. Roma Devleti'nin siyasal anlamda çöküşü ile kentler kilisenin denetimine girmiştir. Ticaretin sönmesi ve tüccarların etkinliklerinin azalması kiliseyi olumsuz yönde etkilememiştir. Bu süreçte kentlerin nüfusu azalır yoksullaşırken, piskoposların gücü ve zenginliği artmıştır. Belirli bir süre Roma dönemi kentler arası yol ağı devamlılık göstermiş ancak İslam'ın 7.yüzyıldan itibaren yayılmasına paralel olarak antik kentler yol ağı ortadan kalkmıştır. Ticaretin tümüyle ortadan kalkmasıyla 19.yüzyıldan itibaren kilisenin kentler üzerindeki etkisi mutlaklaşmıştır. Orta Çağ'da ticaret merkezli bir farklılaşmanın sayesinde ilerleme, kâr ve giderek eşitlik, özgürlük gibi değerlerin yerleştiği anlayış gelişmeye başlar. Orta Çağ kentleri bu anlamda zenginleşip kuvvetlendikçe yargısal ve yönetsel özerklikler elde etmişlerdir. 15. yüzyıla gelindiğinde ise giderek tasfiye edilen kölelik sisteminin tersine kent nüfusunun büyük çoğunluğu özgür kişilerden oluşmaktadır. Mutlakiyetçi devletin ortaya çıkmasıyla bürokrasi ve ordunun gücü ile temsil edilen değişimler oluşur. Eski kentin yapıları, sokakları yeni iktidarın ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmiştir. Kentlerde birbirini dik kesen uzun ve geniş caddeler ve görkemli kamusal yapılarla askerleri ihtiyaçlarla yeniden düzenlenir. Orta Çağ'ın organik ve kendiliğinden gelişmiş denebilecek kentleri, Rönesans döneminde bilinçli bir biçimde geometrik düzenlemelere tabi tutulmuştur. Kentlerde meydana gelen salgın hastalık, ahlaki çöküntü, adaletsizlik ideal kent arayışlarına neden olmuştur. Ütopist kentçiler, oluşturdukları ütopya kentlerinde bireyi bir makinenin parçası gibi görmüşlerdir.

Selçuklu ve Osmanlı kentlerini karşılaştırabilmek.

Selçuklu döneminde kentlerin fiziki yapısını belirleyen kent bölümlerinde kamusal, dinî ve sivil yapılar bulunur. Her kentin bir sur sistemi mutlaka vardı. Ancak yerleşimin sur dışına taşıdığı Amasya, Erzurum, Kayseri, Kırşehir örneklerinin yanı sıra, yerleşimi sur içinde kaldığı Ankara, Konya, Sivas, Kütahya, Sinop, Antalya gibi kent modelleri de bulunur. Kentin bölümlerini sur içinde yer alan yönetsel merkez olarak iç kale, ticaret alanı ve konut alanları (mahalleler) oluşturur. İç kalede saray, darphane, askeri garnizon, hapisane gibi bölümler bulunur. 14.yüzyılın başında, 1300-1333 yılları arasında, Anadolu'da büyük bir kuraklık yaşanmıştır. Üretim düşmesi açlık ve yoksulluğa neden olmuştur. Ayrıca savaş ortamı köylünün üretim gücünü düşürmüştür. Fakat Osmanlı coğrafyasını oluşturan bölgede koşullar daha uygundu ve Osmanlılar konargöçer aşiret yapısından kentsel yaşama evrilen ve giderek devlet organizasyonu kurarlar. Erken dönem Osmanlı kentleri olarak Bilecik, Bursa, İznik, Yenişehir, Edirne, Ankara, Amasya gibi kentlerde dönemin tipik mimari yapısı zaviyeli camiler çok işlevli yapılardır. Dinî işlevinin yanı sıra, bu yapılar bir toplanma merkeziydiler. Şehrin dışında ama ona yakın bir konumda yapılan zaviyeli camiler kolonizatör dervişlerin bölgeye gelen göçlerin denetlenmesinde ve bunların iskan edilmesinde bir odak işlevi görüyordu. Şehrin dışında yapılmalarının bir amacı da konargöçerlerin bu yapıların çevresinde bir mahalle oluşturarak yerleşmesini sağlamak olmuştur. Bundan dolayı erken Osmanlı kentleri birden fazla odağı olan dokulardan oluşur.

Organize olmuş ve devamlılığı olan kentsel bir mekân olarak ticaret alanıyla, minberi olan ve hutbe okunabilen bir camiler Osmanlı kentlerinde mutlaka bulunurlar. Bunların dışında Osmanlı kentinin önemli fiziki unsuru külliyelerdir. Külliye çevresindeki yerleşimin odağını oluşturuyorlardı. Külliye avluları Osmanlı kentlerinde meydan olmadığından dolayı sosyalleşme mekânıdır. Külliye içindeki yapıların bakım ve onarım giderleriyle görevli kişilerin maaşları kurulan vakıf tarafından karşılanırdı. Vakıflar, Osmanlı kent yaşamının sosyal ve ekonomik kurumudur.

Erken Osmanlı döneminden itibaren Osmanlı kentlerinde sur önemli görülmemiştir. Erken Osmanlı döneminde sur dışı yeni yerleşim odakları kurulduğunu söylemiştik. 14. yüzyıl klasik dönemde de kentin fiziksel yapısı surla bağımlı bir özellik göstermez. Geçmiş dönemlerden kalan surlar savunma amacından ziyade, kentte kontrollü giriş çıkışlar içindir. Ancak Anadolu'da 17. yüzyılda Celali isyanlarının sonucu surlar tekrar önem kazanmıştır.

Osmanlı kentlerinde mahalleler, genelde bir mescit çevresinde oluşan konut alanlarında insanların yaşadığı kent birimidir. Bir külliye ya da cami/mescit etrafında gelişen mahalle isimlerini genelde bu dinî yapıların kurucularının isminden alırlar. Mahallerin oluşmasında sınıfsal farklılaşmaya göre bir kademelenme yoktur. Aynı inanış ve geleneklere sahip dinî ve etnik birimler kendi mahallerinde yaşamışlardır. Bu anlamda mahalleler kendi içlerine kapalı bir yapı oluşturur. Cemaat ilişkisiyle örgütlenen otokontrol sistemiyle mahalle içindeki her türden konu-sorun hakkında mahalleli söz sahibiydi. Genel olarak, Osmanlı kentlerinin 17. yüzyılda ulaştıkları sınırları 19. yüzyıla kadar aynı kalmıştır. 19. yüzyılda hem modernleşme, hem de Osmanlı Devleti'nin toprak kayıpları nedeniyle kentlerin çehresi değişir. Yeni ihtiyaçlardan dolayı yol sistemi değişmiş ve yeni yapı türleri ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı geleneksel kent dokusunda değişiklikler gerçekleşir.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Weber'e göre, bir yerleşimin kentsel olarak tanımlanabilmesini sağlayan özelliklerden **değildir**?
 - a. İlgili birlik biçimi olması
 - b. Belediye örgütlenme olması
 - c. Yerleşimin sınırlarının geniş ve kentsel organizasyon için yeterli nüfusun olması
 - d. Bir sur sistemi olması
 - e. Hukuk sistemi olması
2. Farklı dillerde kent sözcüğünün çağrıştırdığı kavram aşağıdakilerden hangisiyle bağlantılıdır?
 - a. Büyük alanlara yayılmış yerleşim
 - b. Modernizm
 - c. Anıtsal kamu yapıları
 - d. Uygarlık
 - e. Kapitalizmin gelişmesi
3. Aşağıdakilerden hangisi Neolitik yerleşmeler için **söylenemez**?
 - a. Neolitik yerleşimlerde devlet organizasyonu görülür.
 - b. Neolitik dönemde konut mimarisi ortaya çıkmıştır.
 - c. Anadolu neolitik dönem yerleşimlerine Nevali Cori yerleşimi örnek olarak verilebilir.
 - d. Neolitik dönemde tarımsal üretime bağlı olarak yerleşik yaşama geçilmiştir.
 - e. Neolitik dönemde mimariyle bağlantılı bezeme sanatı görülür.
4. İlk kentler hangi arkeolojik dönemde ortaya çıkmıştır?
 - a. Peleolitik Dönem
 - b. Kalkolitik Dönem
 - c. Antik Yunan Dönemi
 - d. Demir Çağı
 - e. Tunç Çağı
5. Antik dönem yerleşim sistemi içinde kome nedir?
 - a. Yukarı kent anlamına gelmektedir.
 - b. Ticaret alanıdır.
 - c. Kente su getiren sistemin adıdır.
 - d. Meclis binasıdır.
 - e. Polislere bağlı küçük ve köy boyutlarında yerleşim birimidir.
6. Antik Yunan kentlerinde özgür her yurttaşın doğal üyesi olduğu meclisin adı nedir?
 - a. Ekklesia
 - b. Bouleterion
 - c. Agora
 - d. Odeion
 - e. Bazilika
7. Avrupa kent tarihine militer yol kavramı hangi dönemde ve hangi mimarın tasarımlarıyla girmiştir?
 - a. Barok Dönem - E. Cabet
 - b. Rönesans Dönemi - Batista Alberti
 - c. Barok Dönem - Batista Alberti
 - d. Rönesans Dönemi- Thomas More
 - e. Barok Dönem - Thomas More
8. Avrupa Orta Çağ kentleri ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?
 - a. Kentlerin manastır çevresinde gelişmiş olması
 - b. Kentlerin derebeyi şatoları çevresinde gelişmiş olması
 - c. Kentler tarım dışı üretimin artması ve ticaretin yeniden canlanmasıyla ortaya çıkması
 - d. Kentlerin fiziki bölümlerini akropol, nekropol, agora ve konut alanlarının oluşturması
 - e. Tanrı ve tanrıçalar için yapılmış tapınakların kentin en anıtsal yapıları olması
9. Erken Osmanlı Dönemini kentlerinde yeni mahalle oluşumuna etkisi olan yapı aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Medrese
 - b. Ulu Cami
 - c. Bedesten
 - d. Zaviyeli cami
 - e. Han
10. 17. yüzyıla kadar Osmanlı kentinde aşağıdaki yapı türlerinden hangisine **daha az** önem verilmiştir?
 - a. Ulu cami
 - b. Bedesten
 - c. Medrese
 - d. Han
 - e. Sur

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız yanlışsa “Tarihi Kent Çalışmalarında Kent Kavramı” konusunu gözden geçiriniz.
2. d Yanıtınız yanlışsa “Tarihi Kent Çalışmalarında Kent Kavramı” konusunu gözden geçiriniz.
3. a Yanıtınız yanlışsa “İlk Yerleşimler (Neolitik Yerleşimler) ve Kentler” konusunu gözden geçiriniz.
4. b Yanıtınız yanlışsa “Kentsel Uygarlıkların Kökeni” konusunu gözden geçiriniz.
5. e Yanıtınız yanlışsa “Antik Kentler” konusunu gözden geçiriniz.
6. a Yanıtınız yanlışsa “Antik Kentler” konusunu gözden geçiriniz.
7. b Yanıtınız yanlışsa “Orta Çağ’dan Modern Avrupa’da Kentler” konusunu gözden geçiriniz.
8. c Yanıtınız yanlışsa “Orta Çağ’dan Modern Avrupa’da Kentler” konusunu gözden geçiriniz.
9. d Yanıtınız yanlışsa “Selçuklu ve Osmanlı Kentleri” konusunu gözden geçiriniz.
10. e Yanıtınız yanlışsa “Selçuklu ve Osmanlı Kentleri” konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Tarihî dönemlerdeki toplumlar tanımlanırken toplumsal yapıyı belirleyen unsurlarla tanımlanır. Örneğin, sınıfsal ilişkiler bağlamında ilkel komünal toplum, köleci toplum, feodal ve kapitalist toplum gibi. Arkeoloji geçmiş dönemleri incelerken tarihin belli dönemlerinde kullanılan teknolojinin özellikleri ve siyasal devlet isimleriyle dönem adlandırması yapar. Yunan ve Roma arkeolojisi gibi. İnsanlığın erken evreleri için kullanılan teknoloji belirleyici olmuştur. Bu bakımdan;

Paleolitik Dönem (Eski Taş Dönemi): MÖ 300.000-10.000 yılları arası. Taş teknolojisinin erken dönemleridir. Bu dönemde insanlık avcılık toplayıcılıkla yaşamını sürdürüyordu.

Mezolitik Dönem: MÖ 10000-9000 yılları. Paleolitikten neolitiğe geçiş evresidir.

Neolitik: MÖ 9000-5600 yılları arası. Tarımsal üretimin yapılmaya başlandığı ve yerleşik yaşama geçildiği dönem.

Kalkolitik Dönem: MÖ 5600-3300 yılları arası. Maden kullanımının başladığı dönemdir.

Tunç Çağı: MÖ 3300-1100 yılları arası. Bakır ve kalayın uygun sıcaklıkta alaşımın yapıldığı dönem.

Demir Çağı: MÖ 1100-30 yılları arası. Maden arasında demir cevherinden ayrılabilmesi için en yüksek ısıya ihtiyaç duyulan madendir. Bundan dolayı kullanılan teknolojinin özellikleriyle bağlantılı tarihi kronolojinin sonuncusunu oluşturur.

Sıra Sizde 2

Agora: Antik Yunan kentinin kamusal, yönetsel ve ticari merkezi niteliğinde olan kent bölümü.

Akropolis: Antik Yunan kentlerinde yukarı kent anlamındadır. Korunaklı bir alan olan akropolisler, MÖ 5. yüzyıldan itibaren tapınakların bulunduğu bir kent bölümüdür.

Amfityatro: Antik Romalılarda, içinde savaş oyunları, gladyatör ve vahşi hayvan dövüşlerinin düzenlendiği daire ya da oval planlı alanı kademeli oturma yerleriyle çevreleyen yüksek yapı.

Atrium: Antik Roma konutlarında avluya verilen ad. Erken Hristiyan bazilikal planlı kiliselerde de girişin önünde yer alan avluya atrium denir.

Bazilika: Roma Döneminde uzunlamasına gelişmiş mekân düzenine sahip sütun dizilerince taşınan bir yapı türü. Bazilikalar ticari, yönetsel ve hukuki işlevleri olan yapılarıdır.

Forum: Antik Yunan agoralarının Roma döneminde benzeri olan kentin ticaret merkezi. Antik Roma kentlerinin merkezinde yer alırlar ve çevresi önemli kamusal yapılarla kuşatılmıştır.

Megaron: Klasik Yunan çağı öncesinde Ege’nin hem batı hem de doğu kıyılarını oluşturan bölgelerde uygulanmış uzunlamasına dikdörtgen planlı bir yapı tipi. Genel olarak konut ve bazen kamusal mekân olarak kullanılmıştır.

Mausoleum (mozele): Antik Çağda anıtsal mezarlar.

Odeon: Antik Yunan ve Roma döneminde müzik dinletileri için yapılmış özel yapı.

Sarnıç: Su biriktirmek amacıyla, genellikle toprak altında yapılan özel yapı.

Zafer Takı: Antik Roma’da savaşlarda zafer kazanan imparator ve komutanlar için kazanılan zafer anısına yol üstünde veya meydana yapılmış bir tür yapı. Bu tür yapılarda bir ve ya birden fazla kemer ayaklar üzerine oturur. Yapının yüzeyinde kazanılan zaferle ilgili sahnelerin olduğu kabartmalar ve yazıtlar bulunur (Sözen, M.- Tanyeli, U. 1994).

Sıra Sizde 3

Yunan mitolojisine ilişkin bilgilerimizi Antik çağın iki şairine borçluyuz: Homeros ve Hesiodos. Homeros'un "İlyada" ve "Odysseia" destanlarıyla, Hesiodos'un "Theogonia" ve "İşler ve Günler" isimli eserleri dönem inançları ve mitleri hakkında bilgiler verir. Tanrı, tanrıca, dağ ve su yaratıklarının isimleri, bunların hangi yeteneklerle donatıldıkları ve doğa olaylarını oluşturdukları bilgisini bu eserlerden edinmekteyiz.

Sıra Sizde 4

Kilise örgütlenmesinde bölgesel yetkilere sahip ve Hristiyan din adamlığı hiyerarşisinde üst mevki olan bir piskopos tarafından yönetilen kilisesinin olduğu kentlere piskoposluk kentleri denir. 6. Yüzyıldan itibaren civitas sözcüğü piskoposluk kenti, piskoposluk merkezi anlamında kullanılmıştır. Piskoposluk kenti papazlarda oluşan bir kurul tarafından Hristiyan hukuk ve ahlaki değerleri gözetilerek yönetiliyordu.

Sıra Sizde 5

Barok Sanat: 17. ve 18. yüzyıllarda bütün Avrupa'ya egemen olan üslup. Temel özelliği, Rönesans'ın durağan kurallarına bir karşı çıkış niteliği taşımasıdır. Bu karşı çıkış resimden mimarlığa, heykelden müziğe tüm sanat dallarında etkili olmuştur. Barok mimarlık abartılı hacim ve dekorları kullanarak görkem ve güç etkisi yaratmaya çalışmıştır. Barok Sanat 16. yy'da meydana çıkan karşı reform hareketleri ve bunların neticesinde meydana gelen otuz yıl savaşlarının neden olduğu toplumsal kargaşalar sonucunda burjuvazinin elinde bulunan ekonomik ve kültürel gücün tekrar kilisenin eline geçmesinin bir sonucudur.

Sıra Sizde 6

Rönesans: 14. yy'da İtalya'da başlayarak 16. yy'a kadar tüm Batı ve Orta Avrupa'ya yayılan sanat hareketi. Genel olarak, Rönesans Antikite'nin yeniden gündeme gelişi ve ona öykünülmesi eylemi olarak tanımlanmıştır. Rönesans sözcüğü de "yeniden doğuş" anlamına gelmekte ve 15. yy'da Klasik Çağ araştırmalarının canlanması olgusunu ifade etmektedir. Antik Roma'ya bir öykünme girişimi olarak başlamasına ve döneminde böyle bir amacın izlendiğinin sanılmasına karşın, gerçekte, Rönesans batı sanatının özgün yaratıcılık gösterdiği bir dönemdir. Mimarlıkta bazı Yunan ve Roma öğelerinin, örneğin antik sütun, silme, pilastr ve başlıkların mimari dile girmesi ile başlar. Genel olarak mimarlıkta Rönesans'ın ülküsü merkezi plan şemasının elde edilmesidir. Bu amaç Rönesans mimarlığını Antikiteden ayıran en önemli farklılıktır.

Sıra Sizde 7

Arasta: Osmanlı mimarlığında üstü açık ya da kapalı bir eksen üzerinde dizilmiş dükkân sıralarından oluşan çarşı yapısı.

Âsitâne: Mevlevilerde tarikat pirinin gömülü olduğu tekke.

Bedesten: Eş büyüklükte kubbelerle örtülü Osmanlı çarşı yapısı.

Cami: İslami ibadet yapısı. Kelimenin kökeni cem'den gelir ve toplanılan yer anlamındadır.

Çifte Hamam: Hem kadınlar, hem de erkekler için ayrı bölümleri olan, genellikle simetrik plan şeması gösteren Osmanlı hamamı.

Darülhadis: Hadis bilimi okutulan dini okul.

Darüşşifa: Hastane yapısı.

Derbent: Osmanlılarda uç boylarında bulunan küçük kaleler ve koruma görevi üstlenen küçük yerleşimler.

Hamam: Kamusal nitelikte yıkanma yapısı.

Han: Kent içerisinde yer alan ticaret ya da geçici konaklama yapısı.

Hankah: Anadolu Selçuklu çağında yapılmış, özellikle derviş vs. gibi din adamlarının geçici olarak konaklaması işlevine hizmet eden yapı.

Kervansaray: Şehirlerarası yollarda kervanların konaklaması için yapılmış büyük han yapısı.

Kümbet: Silindirik ya da çokgen planlı bir gövde üzerine oturan konik ya da piramidal bir külahtan oluşan mezar yapısı.

Külliyeye: İşlevleri birbirini tamamlar nitelikte ve üslup özellikleri aynı olan birden fazla yapıdan oluşan yapı topluluğu.

Medrese: Bugünkü orta ve yüksek öğrenime denk eğitim veren eğitim yapısı.

Mescit: Minbersiz İslam ibadet yapısı.

Şifahane: İslam ülkelerinde yapılmış sağlık yapısı.

Tekke: Bir yapı topluluğu şeklinde kurulmuş tarikat yapısı.

Türbe: Anıtsal mezar yapısı.

Zaviye: Küçük tekke yapısı.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Aslanoğlu, Rana A. (1998) **Kent, Kimlik ve Küreselleşme**. Bursa: Asa Kitabevi.
- Benevolo, L. (1995) **Avrupa Tarihinde Kentler**. (Çev: Nur Nirven) İstanbul: AFA Yayıncılık.
- Braudel, F. (1990) **Akdeniz: Mekân ve Tarih**. (Çev: Necati Erkurt), İstanbul: MetisYayınları.
- Braudel, F. (1995) **Akdeniz: İnsanlar ve Miras**. (Çev: Aykut Derman), İstanbul: Metis Yayınları.
- Bumin, K. (1990) **Demokrasi Arayışında Kent**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Childe, G. (1986) **Kendini Yaratan İnsan**. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Çizgen, N. (1994) **Kent ve Kültür**. İstanbul: Say Yayınları.
- Deveci, A. A. (2001) **Resimde Kent ve İmge**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Düzbakar, Ö. (2003) "Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri", **U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 5
- Faroqhi, S. (1993) **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Frangipane, M. (1999) "Doğu Anadolu'da Kentleşme Modelleri", **Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 60-69
- Karakaş, M. (2001) "Tarihsel Gelişim Sürecinde Kent Kısıtlı Tarihsellik Anlayışı Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım", **AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi** III-1.
- Kılıçbay, M. A. (1993) **Şehirler ve Kentler**. Ankara: Gece Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1983) **İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, (Yayınlayan: O. Köprülü), İstanbul: Ötüken Yayınları, 1983
- Mansel, A. M. (1978) **Side**. Ankara: T.T.K.Yayınları, 1978.
- Mazı, F. (2008) "Antik Çağda Düşüncenin KentSEL Mekâna Yansımaları", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi / Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute** Yıl/Year: 2008, Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 10.
- Özdoğan, M. (1999) "Kulübeden Konuta, Mimaride İlkeler", **Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s:20-21.
- Pirienne, H. (1984) **Orta Çağ Kentleri**. Ankara: Dost Kitabevi.
- Sözen, M. - Tanyeli, U. (1994) **Sanat kavram Ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tanyeli, U. (1987) **Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci**, İstanbul: İ.T.Ü Yayınları.
- Tuna, K. (1987) **Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Weber, M. (2000) **Şehir**, (Çev: M. Ceylan), İstanbul: Başı Yayınları.

3

Amaçlarımız

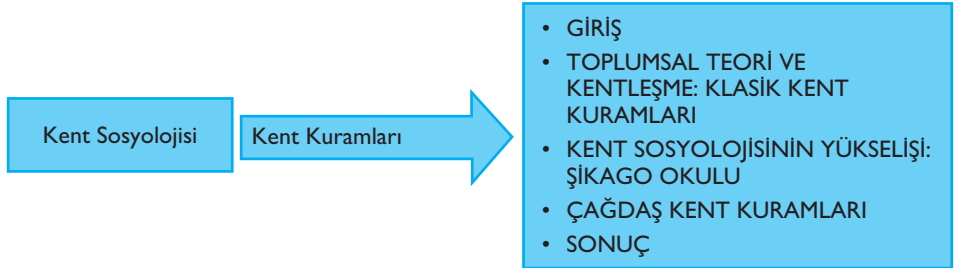
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Toplumsal teori ve kentleşme arasındaki ilişkiyi kurabilecek,
- Robert Park'ın ekolojik yaklaşımını eleştirel olarak analiz edebilecek,
- Louis Wirth'ün kent sosyolojisine yaptığı özgün katkıyı açıklayabilecek,
- Henry Lefebvre, Manuel Castells ve David Harvey'in kenti ele alan yaklaşımlarını karşılaştırabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Kent Teorileri
- Şikago Okulu
- Ekolojik Kuram
- Ekonomi Politik Kuram
- Kentleşme
- Kentlilik
- Kent ve Eşitsizlik

İçindekiler

Kent Kuramları

GİRİŞ

Kent, tarih içinde farklı adlarda ve biçimlerde ortaya çıkmış olsa da insanlık tarihinin önemli sosyal olgularından birisidir. Günümüz kentleri ise modernleşme sürecinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyolojik açıdan **kent**, tarım dışı üretimin yapıldığı, kontrol işlevlerinin toplandığı, nüfus açısından belirli büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeylerine varmış bir mekân olarak tanımlanmaktadır (Keleş, 1996, s.35). Modern kentler tarihsel gelişimleri açısından farklı niteliklere sahiptirler ancak yaşam biçimi açısından temel bazı ortak özellikleri içermektedirler. İlk kentler ile günümüz kentleri arasındaki farklılık, insanlık tarihinin yol haritalarında izlenebilir. Günümüz kentleri buhar gücünün ulaşım ve üretimde enerji olarak kullanılmasıyla gerçekleşen Sanayi Devriminin ürünüdür. Yani kentsel yaşamın yaygınlık kazanması; gelişme, ilerleme, ekonomik büyüme ve bütün anlamıyla örgütlenmiş bir sosyal yaşam olarak görülmeye başlaması son 150 yılda gerçekleşen sanayileşme sürecinin bir ürünüdür (Canatan, 1995, s.89).

Kent olgusuna ilişkin çok farklı tanımlar yapılmaktadır. Ancak, kent sosyologları kentin, dar bir tanımı yerine; kapsamlı bir değerlendirmesini tercih etmektedir. Buna göre **kent**, yeniliklerin ve buluşların, ekonomik gelişmenin, sanayileşmenin, askeri, dini ve ekonomik örgütlenme ile siyasal değişimlerin, yeni değerler ve tutumların, özgürlüklerin, yabancılarla karşılaşmanın, işlevsel farklılaşmanın, biyolojik ve kültürel çeşitliliğin, kozmopolitleşmenin, melezleşmenin, sosyalleşmenin, uygarlaşmanın ve örgütlü kontrolün mekânlarıdır (Giddens, 2000).

Kentleşme ise dar anlamda, kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfus sayısının artmasıdır. Kentleşme, "sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında, artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan insanların davranışı ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim sürecidir". Ancak, **kentleşme** süreci salt nüfusun mekânda yer değiştirmesini aşan, ekonomik, toplumsal ve kültürel bir dizi değişim sürecine işaret etmekte ve bu süreç, ekonomik, politik, toplumsal ve kültürel düzeylerde bir dizi çarpıcı değişimler yaşanmaktadır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001, s.95, aktaran Güneş, 2009).

Kentleşme ise kent kültürüne ait değer, davranış ve tutumların benimsenmesi olarak tanımlanabilir. Uzmanlaşmanın geliştiği kent ortamında çeşitlenmiş nüfus kişisel olmayan ilişkiler geliştirir. Modern toplumda kentli, bireysel ve akılcı davra-

nışlar içine girer (Tekeli ve Gülöksüz, 1995, aktaran Güneş, 2009). Bu yönüyle sosyoloji kentleşmeyi, sosyal özellikler açısından değerlendirmektedir. Buna göre kentin toplum yapısı, kırsal yapısından farklıdır. Kent, yabancılarla karşılaşmanın, gruplar ve topluluklar arası ilişkinin, işlevsel farklılaşmanın ve rasyonel dayanışmanın, dolayısıyla ileri düzeyde toplumsallaşmanın mekânıdır. İnsan kentte daha farklı düşünür, hisseder ve tepki verir. Weberyen bir yaklaşımla ifade edecek olursak, kent sosyolojisi kısmen kentli insanın sosyal davranışlarını ve insan ilişkilerini çözümlenmeye çalışmaktadır (Özyurt, 2007, s.114).

Ancak sosyal bilimciler, modern kentsel yaşam hakkında birbiriyle çelişkili şeyler söylemişlerdir. Örneğin, bazılarının uygarlaşmış bir erdem, yenilik, hareketlilik, gelişme, ilerleme, özgürlük ve mutluluk kaynağı olarak gördüğü kentler; başkaları tarafından saldırgan ve güven vermeyen kalabalıkların suç, siddet ve ahlâkî yozlaşmasına kaynaklık eden bir mekân olarak görülmüştür (Giddens, 2000; Özyurt, 2007, s.113).

19. yüzyılda sosyologlar, kentleşme olgusunu yaşanan toplumsal değişimleri merkeze alarak açıklamaya çalışmıştır. Bu anlamda kentler geleneksel toplumlardan modern toplumlara dönüşümü tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş (Saint-Simon), cemaat'ten cemiyete geçiş (Tönnies), basit toplumlardan karmaşık toplumlara geçiş (Spencer), mekanik dayanışmalı toplumlardan organik dayanışmalı toplumlara geçiş (Durkheim), kutsal toplumlardan laik toplumlara geçiş (Howard Becker) olarak tanımlanmışlardır (Yörükkan, 2005). Redfield'in kentsel toplumu, başka gruplarla devamlı temaslar ve ilişkiler halinde bulunan büyük bir cemiyettir. Kültür ve yaşam tarzı bakımından heterojendir. Akrabalık bağlarının yerini gayri şahsi ilişkiler almıştır. Dini hayat önemini kaybetmeye başlamıştır. Karmaşık bir teknoloji ve geniş ölçüde işbölümüne dayanan bir ekonomik yapısı vardır ve içerisinde hızlı değişimler yaşanmaktadır.

19 yüzyıl sosyologları kentleşmeyi kendi sosyal teori anlayışlarının içinde ve daha geniş toplumsal faktörlerle birlikte değerlendirmiştir. Kent sosyolojisinin ilk tohumlarının atıldığı bu dönemde, **gelişkin bir kent sosyolojisinden bahsetmek mümkün değildir**. Bu dönemde Marx ve Engels kenti toplumsal değişim sürecinin bir parçası olarak analiz etmektedir. Marx, Weber ve Simmel'in toplumsal teorilerinde kent ayrıntılı olarak tek başına analiz edilen bir yapı olmak yerine, toplumsal yapının anlaşılmasında bir etken olarak değerlendirilmiştir. Marx ve Engels için kent, feodalizmden kapitalizme geçişin ve kapitalist üretimin bir mekânıdır; Weber için ise kent hesaplayıcı rasyonelliğin ve akılculuğun büyümesidir. Simmel için kent yaşamın para ekonomisine dayandığı ve bireyin yabancılaştığı bir yapıdır.

1920'lere gelindiğinde ise kentin tek başına bir olgu olarak ele alınması ve Kent Sosyolojisinin bir disiplin olarak ortaya çıkması **Şikago Okulu** öncülüğünde gerçekleşen çalışmalar ile birlikte gerçekleşmiştir. Şikago Okulu'nun temsilcileri Robert Park, Ernest Burgess, Roderich McKenzie ve Louis Wirth önemli bir büyüme yaşayan Amerikan kentlerini sosyolojik olarak niteliksel metotlarla incelediler. Şikago okulunun özgün yanı; kentsel gelişmeyi ve büyümeyi sosyolojik olarak ilk kez kente özgü terimlerle ele almalarıdır. Şikago Okulu yoğun göç alan Amerikan kentlerini, temel olarak *bütünleşmenin*, *uyumun* ve *sosyal uzlaşmanın* nasıl sağlanacağı problemi etrafında incelemişlerdir. Ancak bu yaklaşım, kentin gelişmesini ve büyümesini *rekabet*, *hâkimiyet* ve *iktidar* gibi kavramlarla açıkladı. Dolayısıyla, kentsel gelişmenin getirdiği eşitsizlikleri, uyumsuzlukları ve mekânsal farklılaşmaları doğal ve değiştirilemez bir süreç olarak kabul ettiler.

1970'lerle birlikte kenti kapitalist üretim süreçleriyle birlikte analiz eden **Çağdaş Kent Sosyolojisi** ortaya çıkmıştır. Henry Lefebvre, Manuel Castells ve David Harvey'in öncülük ettiği bu yaklaşım, Şikago Okulu'nun özellikle kentsel gelişimin yarattığı eşitsizlik ve çelişkileri doğal gören bakışını eleştirmektedir. Neo-Marksist olarak da isimlendirilen Çağdaş Kent Sosyolojisi, Marx ve Engels'den farklı olarak; kenti ayrı ve tek başına analiz birimi olarak ele almıştır. Bu yaklaşım, kenti ve kentsel gelişmeyi sermaye birikim süreçleri açısından ele almıştır. Bu çerçevede *kentsel eşitsizlik*, *kentsel çatışma*, *devletin ve bürokrasinin kentsel alanlara müdahalesi ve sınıf mücadelesi* gibi konular Çağdaş Kent Sosyolojisinin çalışma konuları arasında yer almıştır. Neo-Marxist kuramcılara göre, kapitalizm giderek artan biçimde kent mekânına kendi mantığını ve işleyiş kurallarını yaymaktadır. Kent kapitalist sermaye birikim süreçlerinin, çelişkilerinin ve eşitsizliklerin yaşadığı bir mekândır.

Bu ünite, ilk olarak kentleşmeyi geniş toplumsal faktörler içinde ele alan Marx, Engels, Weber ve Simmel'in görüşleri ele alınacaktır. Daha sonra, Kent Sosyolojisinin bir disiplin olmasını sağlayan Şikago Okulu'nun temsilcilerinden Park, Burgess, McKenzie ve Wirth'ün yaklaşımları özetlenecektir. Son olarak ise Çağdaş Kent Sosyolojisinin temsilcilerinden Lefebvre, Castells ve Harvey'in görüşleri değerlendirilecektir.

TOPLUMSAL TEORİ VE KENTLEŞME: KLASİK KENT KURAMLARI

Toplumsal teori ve kentleşme arasındaki ilişkiyi kurabilmek.

Karl Marx (1818-1883) Ve Frederich Engels (1820-1895): Ekonomi Politik Yaklaşım

Genel olarak, **Marx** ve **Engels**'in çalışmalarında kenti ayrı bir çalışma nesnesi olarak ele alan ve/veya kenti sistematik olarak açıklayan kuramsal bir yaklaşım bulmak zordur. Ancak, özellikle Engels'in Salford ve Manchester kentlerine ilişkin gözlemlerinden yola çıkarak kaleme aldığı *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu* başlıklı çalışması, çağdaşları ve hatta daha sonra gelen sosyal kuramcılarla karşılaştırıldığında; kent mekânının siyasal stratejiler açısından önemi üzerine yapılmış en kapsamlı çalışmadır. Bununla birlikte, hem Marx'ın kendi çalışmaları hem de Engels ile yaptığı çalışmalarda kente ilişkin dikkate değer bir dizi değerlendirme yer almaktadır (Şengül, 2001, s.10).

Marx, sanayileşmenin köy nüfusunu azaltarak kasaba ve kente göçü arttıracığı, bu tür mekânsal değişimlerin yeni yaşam biçimleriyle birlikte insan davranışları ve yaşam süreçleri ile ilgili değişikliklere yol açacağını ve proleterya kültürünün oluşacağını savunmuştur. Marx'a göre, Orta Çağ'a kadar insan toplumlarının tarihi taşranın (kıryn) tarihidir. Modern tarih taşranın kentleşmesidir. Marx açık biçimde, kapitalist **sanayileşmenin** nasıl endüstriyel kasaba ve **kentlerin aşırı hızlı büyümesine yol açtığıyla** ilgilenmiştir. Marx kapitalizmin insanların **feodal bağlarını koparacağını** ileri sürmüştür. Burjuva sınıfı yerel ve bölgesel pazarları yok ettiği için emekçi kitlelerde kırdan kentlere göç etmeye başlamıştır. Daha sonraki yapıtlarında Marx, kapitalist birikimin zaman ve mekân boyunca tarım, endüstri ve nüfusta çarpıcı dönüşümler ürettiğini çözümlenmektedir (Urry, 1999, s.18-19). Marx'a

Marx, kenti ele alan bir kuramsal çerçeve geliştirmemiş ancak kenti kapitalist gelişme süreçleriyle olan ilgisi açısından analiz etmiştir.

göre kentler kapitalist toplumsal süreçlerin bir sebebi değil, bu süreçlerin içinde yaşandığı mekânlardır. Diğer bir deyişle kent, toplumsal değişim sürecinin yaşandığı mekânlardır.

Ekonomi politik yaklaşım kentleşme olgusunu, **kapitalizmin gelişimi** ve **sermaye birikim süreçleri** çerçevesinde analiz etmektedir. Kapitalist mekânın üretim süreci, Marksist kentsel mekân kuramları kapsamında incelenmiştir. Marx ve Engels, kapitalist devlet ve sınıf mücadelesi kuramında kenti, analiz birimi olarak görmemelerine rağmen, feodalizmden kapitalizme geçiş bağlamında tarihsel olarak önemli bir çözümlene nesnesi olarak ele almışlardır. Kentleşmenin önemi ve farklı üretim biçimlerinin dönüşümünü göz önüne alarak, kır ve kent arasındaki çelişki ve kapitalizmin gelişmesi açısından e kentin rolünü incelemişlerdir. Engels 1845 yılında yayımlanan *İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu ve Konut Sorunu* isimli çalışmasında, sınıf oluşum sürecinde kentin mekânsal özelliklerine dikkat çekmiştir. Diğer bir deyişle işçi sınıfının yaşam koşullarını analiz ederek sınıfsal oluşum ve kentsel mekân arasında ilişki kurmuştur.

Marx’ın analizlerinde kır-kent ayrımı işbölümüne dayanmaktadır. Orta Çağ’a kadar insan topluluklarının tarihi kırsal kesimin tarihidir. Feodal yapıda kır-kent ayrımı ilk kez gündeme gelmiştir. Marx, Orta Çağ’da tüccarların kurdukları ticari bağlantılar ile kentlerin kırdan farklılaşmalarının gündeme geldiğini belirtir. Bu dönemde kurulan kentlerin birbiriyle ilişkisi, sermaye birikimi etkisiyle kentlerde görülen işbölümü farklılaşmasını desteklemiş ve yeni endüstrilerin doğuşunu uyarmıştır.

Kapitalizmin kent mekânında yarattığı sonuçlara ilişkin ilk ve kapsamlı değerlendirmeyi Engels yapmıştır. Engels kapitalizmin kendi mantığına ve imajına uygun bir biçimde kentleri nasıl dönüştürdüğünü, Manchester kenti özelinde gösterirken, kapitalizmin yarattığı sömürü ve sefaletin sadece işyerine özgü olmadığını, kent mekânında da benzer bir sefalet, yoksulluk ve çelişkinin ortaya çıktığını tüm çıplaklığıyla göstermiştir.

Kentleşmeye ekonomi-politik bir perspektiften yaklaşan Marx ve Engels kapitalist üretimin ve gelişimin kentlerde yarattığı **olumlu ve yıkıcı etkilerini** birlikte ele almışlardır. Engels (1987, s.70-71) yaşadığı dönemde Londra’yı anlatırken bir yanda muhteşem yapılar ve limanları diğer tarafta ise insanın midesini bulandıran, insan doğasını isyana getiren sokaklardaki yüz binlerce insanın ilgisiz bir şekilde birbirlerinin önünden geçmeleri gerçeğini vurgular. Engels, sokaklardaki bu kalabalık arasındaki tek sözsüz anlaşmanın birbirlerinin yolunu kesmemek için herkesin kaldırımında kendi yakasında yürümesi olduğunu belirtir. Dolayısıyla Engels, büyük kentlerde insan yığınlarının özellikle insana özgü olan diğerlerinin farkında olma durumundan vazgeçerek, tamamen **bireyciliğe** geçtiklerini düşünmektedir.

Marx’ın (1986, s.763) belirttiği gibi, kapitalist üretim ilişkilerinin kırsal yapıda meydana getirdiği dönüşümler kırsal üretimde çok sayıda çalışanın işsiz kalmasına ve kentlere göç etmesine neden olmuştur. O dönemdeki hızlı endüstrileşme beraberinde tarihte görülmemiş bir kentleşme süreci yaratmıştır. Batı’da kapitalizmin kentlere çektiği kırsal göçmenler kentlerde korkunç yaşam koşullarıyla karşılaşmışlardır. Aç kalmakla karın tokluğuna ve uzun süreli ölesiye çalışmak arasındaki fark, kente yeni gelmiş işçi ve ailesi için yaşam ve ölüm arasındaki ince çizgidir.

Ekonomi politik açıdan kentleşme sürecini değerlendiren Engels, üretim ve yeneden üretim süreçlerini birlikte ele alarak Marksist sınıf ve kent analizine önemli bir katkı sağlamıştır. Engels’e göre, *kapitalizmin yarattığı sömürü ve sefalet kendisini sadece üretim alanında göstermez. Yeniden üretim alanı da kapitalizmin yarattığı sefalet ve sömürünün izlerini taşır.* Bu nedenle Engels’in çalışmasının öz-

gün yanı, yaşam mekânı ve yeniden üretim süreçlerini sınıf çelişkisi ve sınıf oluşum süreçleri açısından ele almasıdır (Şengül, 2001). Nitekim Engels (1987, s.73) *İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu ve Konut Sorunu başlıklı çalışmasında* İngiltere’de 19. yüzyılda büyük kentlerde işçilerin oturduğu kenar mahallelerini şöyle tasvir eder: “... Kentlerin en kötü mahallelerindeki en kötü evler; genelde uzun bir sıra üzerine dizilmiş, tek ya da iki katlı, kiminin konut olarak kullanılan bodrumu da bulunan, çoğunca kural dışı yapılmış kulübelerdir. Üç dört oda bir mutfak bulunan bu evler, Londra’nın bazı kesimleri hariç, İngiltere’de bir uçtan öteki uca işçi sınıfı evidir. Sokaklarda genelde kaldırım yoktur, inişli-yokuşlu, pis, çöp ve hayvan pisliği doludur, kanalizasyon ya da atık su kanalı yoktur. Tam tersine, yollar durgun, pis su birikintileriyle kaplıdır. Ayrıca kötü, karmakarışık yapılanma nedeniyle semtin hava akımı engellenmiştir ve buralarda küçük bir alanda birçok insan bir arada yaşadığı için, bu emekçi mahallelerinin nasıl bir havası olduğu kolaylıkla tahmin edilebilir. 1840’da St. John ve St. Margaret kiliseleri mıntıkasında 5.294 konutta yaş ve cinsiyet ayırmaksızın tıka-basa doldurulmuş kadın, erkek, çocuk tam 5.366 işçi ailesi, 26.830 kişi oturuyordu; bu ailelerin dörtte-üçünün yalnızca bir odası vardı. ... Bodrum katı haftada 3 şilin, giriş katında bir oda 4 şilin, ikinci katta 4 şilin 6 peni, üçüncü katta 4 şilin, tavan arası 3 şilin bedelle kiraya veriliyordu” (Engels, 1987, s.75). Görüldüğü üzere, kentleşmede oyunu kurallarına göre oynadığı düşünülen gelişmiş ülkelerde de sanayi devrimi sonrası kentlerdeki insanlık dışı koşulların egemen olduğu bir ortam uzun süre varlığını korumuştur.

Engels, üretim ve yeniden üretim süreçlerini birlikte ele alarak Marksist sınıf ve kent analizine önemli bir katkı sağlamıştır.

Üretim süreci; her türlü mal ve hizmetlerin emek gücü kullanılarak ortaya çıkarılması sürecidir. Yeniden üretim süreci ise emek gücünün ertesi gün çalışabilmesi için gerekli gıda, barınma ve ihtiyacı olan mal ve hizmetlerin karşılanması anlamına gelmektedir. Yani, emeğin yeniden üretimi; işçilerin ertesi gün çalışabilmesi için gerekli ihtiyaçlarının sağlanması durumudur.

DİKKAT

Marksistlerin, kapitalist kenti çözümlemede kullandıkları “metalaştırma” kavramını araştırınız?

SIRA SİZDE

1

Marx ve Engels’in çalışmalarında kapitalist kentin ortaya çıkışı iki yönlü bir değerlendirilmeye yol açmıştır. Kapitalist üretim ilişkileri bir yandan burjuvazinin zafereinden itibaren bu sınıfın gericileşmesine ve sömürü ilişkilerine yol açarken, diğer yandan başka bir ilerici durumu da doğurmuştur. Bu ilerici durum kentli **sanayi proleteryasının** ortaya çıkmasıdır. Yığınlar halinde kentleşen yeni emekçi kesim sanayi kentlerinde yoğunlaşırken, kapitalizmin gerici yüzü de iyiden iyiye belirginleşmiştir. Emek güçleri sanayileşen kentlerde kapitalizmin özellikle erken dönemlerinde acımasız bir sömürüyle karşılaşmışlardır. Kentlerde yoğunlaşan sanayi proleteryası hem üretimin yapıldığı fabrika ve atölyelerde, hem de yaşam mekânında bir arada yaşamakta, sömürü ve ezilme sürecini birlikte yaşamaktadır (Şengül, 2001).

Engels’in Manchester kentindeki gözlemlerine dayanan çalışmasında en çok vurguladığı boyutlardan biri, kent mekânında toplumsal kesimler arasındaki **mekânsal ayrımların sınıfsal** bir nitelik taşımasıdır. Kentin mahalleleri birbirinden sınıfsal temelde ayrılmıştır. Bu ayrımın en çarpıcı özelliği ise işçi sınıfı ile burjuvazinin kent mekânında birbirleriyle hemen hemen hiç ilişkiye girmeden yaşamalarıdır (Şengül, 2001, s.13). Engels kapitalist kentin gerek iş, gerekse yaşam mekânında yarattığı çelişkilerin derinliği ve çalışan sınıfların mekânsal olarak birbirine yakınlığından dolayı, kapitalizmin aşılmasının sadece bir zaman sorunu olduğunu

Marx ve Engels kenti, işbölümünün arttığı, işçi sınıfının kitleselleştiği ve bilinç kazandığı bir yerleşim yeri olarak görürken, köye karşı negatif bir tutum almaktadırlar. Köylülük onlara göre geri bir yaşamdır.

ve bu zamanın da çok kısa süre sonra oluşacağını düşünmüştür. Marx ve Engels kentlerde emekçi sınıfının kapitalist üretim ilişkilerine meydan okumasının koşullarının oluştuğunu düşünmektedirler. Marx'ın **işçi sınıfının sınıf bilincinin oluşumunda kente özel bir önem verdiği** söylenebilir. Marx'ın köylülüğe karşı taktığı olumsuz tavrın arkasında söz konusu sınıfın belli bir sınıf bilincini ve eylemini geliştirme konusundaki yapısal yetersizliği bulunmaktadır (Şengül, 2001).

Marx bu yetersizliği açıklarken, feodalizmin mekânsal yapısı önemli bir belirleyici olarak öne çıkmaktadır. Feodal üretim ilişkileri içinde sömürülen köylülerin üretim sürecinde mekânsal anlamda birbirlerinden ayrı düşmeleri, biraraya gelerek örgütlenmelerinin önünde önemli bir engeldir. Bu nedenle Marx ve Engels (1976, s.26) kapitalizmin kıra girişiyle kırsal yapıların çözülüşünü olumlu bir gelişme olarak nitelendirmektedirler: "Burjuvazi kıra kentin iktidarına tabi kılmış bulunuyor. Devasa kentler yaratıp ve kıra karşılaştırıldığında kentsel nüfusu dikkate değer biçimde artırırken, nüfusun dikkate değer bir kısmını da kırsal yaşamın ahmaklığından kurtarmıştır."

Max Weber (1864-1920): İdeal Tip Olarak Kent

Weber kenti kavramlaştırırken ekonomik ve siyasi örgütlenme üzerinde durmuştur. Weber'e göre iktisadi olarak kent, içinde yaşayanların tarımdan çok ticaretle uğraştığı yerdir. Weber'in kent tanımına siyasi değişken açısından bakıldığında ise kentlerin görece özerkliği ön plana çıkmaktadır. Belirttiğimiz siyasi ve iktisadi boyuttan bir araya gelmesi Weber'in ideal kentini oluşturmaktadır.

Sözkonusu kent feodalizmden kapitalizme geçişte, **rasyonelliğin, vatandaşlık haklarının, kapitalist girişimcinin** geliştiği mekân olarak önemlidir. Weber'e göre loncalar, kentin iş alanlarıyla giderek daha az ilgilenmeye, siyasi kontrol ile de daha fazla ilgilenmeye başladılar. Dolayısıyla, *vatandaşlık hakları* lonca örgütlenmeleri üzerinde temellendi. Sonuç olarak, Weber'e göre kentin önemi, kurumsal bir meşruluk kaynağı olarak kapitalist girişimciyle ve vatandaşlık haklarının doğuşuna kaynaklık etmesidir (Aslanoğlu, 1998, s.58-59).

Marx gibi Weber'in çalışmalarında da kent tarihsel olarak feodalizmden kapitalizme geçişi simgeleyen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak özellikle Marx'ın çalışmalarında kent başlı başına bir analiz nesnesi olarak görülmemiş, sadece kapitalizmin gelişim süreciyle olan ilgisi oranında analiz edilmiştir.

Weber kenti analiz ederken kenti feodalizmden kapitalizme geçişin bir **ideal tipi** olarak görmüştür. Weber'e göre kent, ekonomik açıdan içinde yaşayanların tarımdan daha çok ticaretle uğraştığı bir mekândır. Siyasi açıdan ise kentlerin özerk bölgeler olduğunu düşünmektedir. Weber modern kentlerin doğuşunu karakterize eden özellikleri açıklamaya çalışmıştır. Buna göre kent; bir yerleşim yerinin kent statüsüne sahip olabilmesi için ticari ilişkilerin egemenliğinde şu özelliklere sahip olmalıdır: Savunma amaçlı bir **kale**, **pazar yeri**, görece **özerkliğe** sahip **kent yasalarını uygulayan mahkeme** ve kentte yaşayan **kentlilerin seçtiği yöneticiler**.

Bir ideal tip olarak kentler, Weber'e göre ussallığın (rasyonelitenin) vatandaşlık haklarının ve kapitalist girişimciliğin geliştiği mekânlar olarak feodalizmin mekânlarından farklılıklar göstermektedir. Ancak, tıpkı Marx gibi Weber için de kent başlı başına bir analiz nesnesi değil, feodalizmden kapitalizme geçişi analiz etmek oynadığı roller açısından değerlendirilen bir olgudur.

Weber, kentlerin feodalizmden kapitalizme geçişte önemli olgular olan **ussallık, vatandaşlık hakları ve kapitalist girişimcilik** konularında önemli roller üstlendiğini vurgulamaktadır ve kentin bu gelişmelerin yaşandığı mekânlar oldu-

Weber, kenti ekonomik ve politik yönden tanımlayarak ideal kent tipine ulaşmaktadır. Politik olarak kent, politik ve idari düzenlemelere sahip bir topluluk, bağımsız bir birlik olarak düşünülebilir. Antik dönemde kentler akrabalık temeline dayanır. Modern dönemde ulus-devlet temeline dayalıdır. İdeal kentin şu özelliklere dayalı olması gerekir: 1. Kale, 2. Pazar yeri, 3. Kısmen bağımsız hukuk sistemi ve mahkeme 4. Bir arada yaşama 5. Seçimle gelmiş idari otorite.

Kentler Weber açısından feodalizmden kapitalizme geçişte oynadığı özgün roller açısından önemli bir olgudur.

ğunu öngörmektedir. Weber, kentlerin gelişimini analiz ederken özellikle kentlerde hesaplayıcı rasyonelliğin-akılcılığın gelişmesini öne çıkarmaktadır.

Weber kentsel yaşamı sürdüren bireyler arasında psiko-sosyal benzerlik eksikliğini kabul etmekle birlikte, bu sorunun her biri birer mesleğe dönüşen uzmanlaşmış 'iş' dünyası ile aşıldığını ifade etmiştir. Weber, kente yönelik tüm sosyolojik analizlerinde -ki bu analizlerin konusu Orta Çağ kentler, Yunan, Çin ya da Hint medeniyetidir- kentin doğasına hâkim olan **ekonomik kurallarla** ilgilenmiş; her fırsatta kentleşmenin ve kentliliğin Batı demokrasisinin gelişimiyle ilintili yönlerine vurgu yapmıştır.

Weber, kent olgusunu açıklarken Kıta Avrupası'nın sahip olduğu sosyal kurum ve ilişkileriyle, geçmiş ve çağdaş medeniyetlerden farklı olarak açığa çıkardığı **kentsel topluluk** kavramına vurgu yapmaktadır. Kentsel topluluğu **kişilerarası ilişkileri** topyekün kavrayan bir birim olarak yorumlayan Weber, mekânda **ekonomik ve ticari ilişkilerin göreceli hâkimiyetinin** kentsel topluluğun açığa çıkmasındaki en önemli unsur olduğunu düşünmektedir. Ona göre, kentsel topluluğun diğer unsurları ise istihkâm, pazar, bağımsız bir mahkeme ya da hukuk düzeni, yönetsel form ve kent sakinlerinin katıldığı seçimlerle işbaşına gelmiş, kısmen özerk yerel bir yönetimdir (Tellan, 2008, s. 35).

Weber, kentler üzerine yaptığı sosyolojik çalışmalarını ulus devletlerin oluşum çağına kadar getirmiş ve Orta Çağ'ın özerk kent devletlerini iddialı biçimde idealleştirmiştir. Weber'e göre, gerçek anlamda kentler ancak Avrupa'da oluşmuştur. Weber, kentin "topluluk hareketi olmaktan çok toplumsal bir hareket" olduğunu belirtmesine rağmen, bir kentte aranması gereken nitelikleri ulus-devletler çağında toplulukçu sayılabilecek bir tarzda belirlemiştir (Weber, 2000, s.122; Özyurt, 2007, s.120) Weber kentin Doğu'da, Batı'da olduğu gibi, özerk, siyasi güce sahip, kendi kanunlarını çıkartan özel mahkemeleri olan birimler olmadığını savunmaktadır (Aslanoğlu, 1998, s.50). Weber, Batı kentlerinin özerkliği ile Avrupa kapitalizminin oluşumu arasında ilişki kurmuştur.

Georg Simmel (1858-1918): Kentte Yabancılaşma Sorunu

Simmel, tıpkı Durkheim, Marx ve Weber gibi daha kentsel olan alanlarda topluluk duygusunun yok olduğunu öne sürmüştür. Bu düşünürlerin hepsi kentleşmenin hızlanması ve büyük kentlerde çok sayıda insanın yaşamaya başlamasının topluluk duygusunun ve mekâna bağlılığın yok olmasına, genel olarak ise anonimleşme ve yabancılaşmaya yol açtığını ve bunların da kentsel yaşam kalitesinin düşmesine neden olduğunu savunmuşlardır (Özdemir, 2011).

Kıta Avrupası'nda, kentleşmenin beraberinde getirdiği toplumsal sorunları gündeme getiren ilk araştırmacı Georg Simmel olmuştur. Simmel kent konusunda özellikle **kültürel boyutlar** üzerinde yoğunlaşmıştır ve kentsel yaşamın **nasıl bireysel bilinç dönüşümlerine** yol açtığını ele almıştır.

Simmel çalışmalarında, kentin aşırı uyarıcı ve kökleri belli olmayan bir mekân olarak okunması gerektiğini ifade eder. Simmel'e göre **kent hayatının en temel sorunu**, toplumsal güçler, tarihsel miras, dış kültür ve teknik karşısında, kişilerin kendi özerklik ve bireyselliklerini koruma çabasından kaynaklanmaktadır. Kentli insan "para ekonomisi"nin de egemen olduğu, herkesi ve her şeyi sayıya indirgeyecek biçimde rasyonelleşmiş, "dakiklik", "hesaplanabilirlik" ve "kesinlik" in egemen olduğu, kendisi için hiçbir şeyin özel bir anlamının olmadığı sınırsız zevk pe-

Weber'in kent analizi kentsel gelişmeyi antik toplumların feodalizme ve kapitalizme geçişine bağlamaktadır. Weber'e göre, kentin özel karakterinin varlıklarının ticaret ve alışverişe dayanması ve kentin bir pazar yerleşim yeri olmasıdır. Ancak ticaret ve alışverişin yanında kentin belli bir dereceye kadar siyasi ve idari özerkliğe sahip olmaları da gereklidir. Savunma kalelerinin yanı sıra, sivil ve demokratik katılım (kendi özerk yasa ve ilgili dernekler, kendi mahkemeleri) kentsel gelişim için çok önemlidir.

Simmel'e göre, modern yaşamın en derin sorunları, muazzam sosyal güçler olan tarihsel bir miras, dış kültür ve yaşam tekniği karşısında bireyin kendi özerkliğini ve bireyselliğini koruma çabasından doğmaktadır.

şinde koşan, sürekli birbiriyle çelişen tepkiler veren “bezgin tutum”un yaygın olduğu bir yaşam tarzına sahiptir. Bu sorunu anlamak isteyen sosyolog için, bireyselliğin metropoliten biçimlerinin psikolojik temelini kavramak önemlidir (Martindale ve Neuwirth, 2003, s.39).

Simmel’in ünlü **Metropol ve Zihinsel Yaşam** (1902) adlı çalışması, modern yaşamın en büyük sorununun bireyin kendi özerklik ve bireyselliklerini kendi ellerinde tuttuğu iddiasından kaynaklandığını savunmuştur. Simmel, metropol yaşamında kişiliğin dış güçlere nasıl uyum sağladığı sorusunun cevabını aramıştır. Simmel, 19. yüzyılın son çeyreğinde belirgin bir biçimde açığa çıkan metropollerde bireylerin, dışsal etkenlere karşı bir mentalite geliştiremediklerini, bilinçliliklerini öne çıkarıp duygularını gizleyemedikleri sürece de kentliliğin karakteristiklerine sahip çıkamayacaklarını savunmaktadır. Ancak Simmel, insanlar bunları gerçekleştirdikleri zaman ise insanların kentin bir dışlisine dönüşeceklerini ve kentsel ekonomik ilişkilerin akıl yoluyla özgürleşme tasavvurunun sonucu olduğunu belirtmektedir (Tellan, 2008, s.34).

Metropolde yaşayan insan, dışarıdan sürekli uyarıcı almaktadır ve uyarıcılara karşı sürekli cevap vermek zorunda kalmaktadır. Bütün uyarıcılara cevap vermesi imkânsız olduğu için kendisini kökünden koparacak dışsal çevredeki bu etkenlere karşı koruyan bir davranış geliştirir. Bunun anlamı, kalbiyle ve duygularıyla değil, aklıyla hareket etmesi gerektiğidir. Çevresi onun bilincini artırır ve bu da aklın egemenliğine yol açar. Simmel’e göre, kentin kurumları, akılcı ve hesaplayıcı bir içeriğe sahiptir.

Simmel’e göre, metropol yaşama para ekonomisi egemendir. Buna göre, para ekonomisi, belli bir zihin durumuna dayanmaktadır ve bu zihin; faiz, hesaplanabilirlik ve dakiklik gibi nesnel ve ölçülebilir kazançlarla temellendirilmektedir. Kişiselliğin yok olduğu gündelik yaşam içerisinde parasal mübadele gücü ve sermaye ile ilişkiler ön plana çıkmaktadır. Kişisel farklılıkları ortadan kaldıran kapitalist modernleşmenin, bireyi kendi varlığını anlamlı kılmak için elinden gelen azami gayreti sergilemeye zorladığını ifade eden Simmel’e göre metropolde birey, “çapraşık duygusal durumların toplamı olduğundan daha da küçük, ihmal edilebilir bir niceliğe indirgenmiştir” (Simmel,1996, s.88).

Kent, zekânın olduğu kadar, **para ekonomisinin** de egemen olduğu yerdir. Simmel kentleri, paranın ve pazar ekonomisinin iç içe geçtiği ve pek çok insanın fiziksel olarak yoğun ilişki içine girdiği yerler olarak tanımlamaktadır. Para insanlar arasındaki mesafeyi eşitleyen ve insanları nesneleştiren bir araçtır. Parasal ilişki, bir tür gayri şahsi ilişkidir. Herkese aynı soruyu sordurur: **Ne kadar?/Kaç para?** Kentte ekonomik hayat, herkesi bir sayıya indirgeyecek biçimde rasyonelleşmiştir. İmalatçılar tanımadığı tüketicilere yönelik üretim yaptığı için, kendi çıkarını ve müşterinin çıkarını rasyonel olarak hesaplamak zorundadır. Kentlerin büyümesi ve pazarın genişlemesiyle, modern insan gittikçe daha hesapçı olmaktadır (Martindale, 2000, s.33).

Simmel için kentteki sosyal yaşam, **dakiklik, kestirebilirlik** ve **kesinlik** gibi para ekonomisi ve entelektüel düşünce ile sıkı sıkıya bağlı karmaşık bir ilişkiler ağını çağrıştırmaktadır. Para ekonomisi **kesinlik ve dakiklik** yaratır, **insanları** kendi etkinlik ilişkileriyle ilgili olarak daha hesapçı yapar, bu durum insanları etkinliklerini kesin şekilde programlamak zorunda bırakır (Urry, 1999). Toplumsal örgütlenmenin mekân ya da insan üzerinden değil de para ekonomisine dayanması, insan davranışlarını yeni bir biçimde örgütlemektedir. Bu yeni toplumsal örgütlenmede insana ait kültürel değerlerin yerini ekonomik gerçeklikler almaktadır.

Kentte birbiri ardına gelen uyarılar, bireyin derin bir değerlendirme yapmasına fırsat vermez ve kentli insandan daha az bir derinlikli bilinçlilik talep eder; tepki gösterme yetisi zayıflar. Kentli insan hızlı karar vermek durumunda olduğu için *kalbiyle değil zihniyle* tepki verir. Rasyonellik, kent hayatının baskısı karşısında, öznel hayatı koruma görevini üstlenir.

Kent yaşamının aşırı uyarıcıları altında kalan birey çekingen, içi geçmiş ve boş-vermiş davranışlar geliştirir. Küçük ölçekli cemaat ile karşılaştırıldığında modern kent, mekânsal büyüklüğü nedeniyle bireylere ve onların kendilerine özgü iç ve dış gelişimlerine ortam sağlar. Kent, kentin rasyonalitesi ve entelektüalizminin kaynağı ve ifadesi olan para ekonomisine dayanmaktadır. Akıl ve para insanlara yönelik pratik bir tutum içine girer ve duyguların ve davranışların aynı düzeye gelmesini sağlar.

Simmel'in kent kuramına yaptığı özgün katkılardan biri de, kent insanını bir **yabancı** olarak kurgulamasıdır. Kentli insan, davranışlarını kendisi olarak gerçekleştiremediği ve bölünmüş bir kişiliğe sahip olduğu için, bir **yabancıdır**. Yabancı, **yurdu/toprağı olmayandır**. Yurt/toprak sadece fiziksel bir değer değil, ayrıca maddi hayatın süreklilik kazandığı sembolik bir duygudur. Kentin yurt haline gelebilmesi için, insanların hem akıllı hem de duygusal varlıklar olarak etkileşimde bulunmaları gerekir. Bu ise ancak günümüzün küçük kasabalarında veya eski Yunan sitelerinde mümkündür. Ulusal, sosyal, ticari ve insani ortak özelliklerimiz, modern toplumlarda yabancıyı bize yakınlığa bağlar. Ne var ki bu bağlar, geniş bir coğrafyaya yayıldığı ve bireyle ilişkisi geniş bir grup aracılığıyla olduğu için, soyut bir yakınlığa dönüşür.

Simmel'de, kentsel yaşamın psikik formları, kentli insanın kişiliğini ve davranışını etkileyen kurumlar, ilişkiler ve düşünceler kent sosyolojisinin odağına yerleşir. Ona göre, kent sosyolojisinin "öncelikli konusu tam olarak kentlilerin zihinsel yapısıdır". Bu nedenle de Simmel'in kent teorisi **sosyal psikolojik kent teorisi** olarak değerlendirilmiştir (Martindale, 2005; Yörükkan, 2005). Simmel'e göre modern kentli insan, modernlik öncesinde veya kır yaşamında sosyal grupların üyelerine vermediği, özgürlük ve kişilik sahibi olma fırsatına sahiptir. Kentsel ortamda **temkinlilik** ve **karşılıklı kayıtsızlık**, bedeli **kaybolmuşluk** ve **yalnızlık** olan bir özgürlük sağlar.

Simmel'in kalabalık sokaklarda yürüyen insanların birbirlerini tanımamasının yaratacağı bunalım düşüncesi tartışmalı bir durumdur. Bunun nedeni basit bir açıklamayla, sürekli olduğu düşünülen kalabalık sokakların aslında bireyler için geçici olmasından ve insanların gideceği yere ulaşmaları için sadece birer araç olmalarından dolayıdır. İnsan kalabalık sokakta gideceği yere ulaşmaya çalışırken, tanımadığı kalabalıktan çok belki de ulaşımında karşılaşacağı sorunlardan daha fazla etkilenir. Ulaşılacak yerde insanı bekleyen ortam da Simmel'in bahsettiği gibi tanıdık ve bilindik olmayanlardan oluşsaydı kentte yaşam gerçekten katlanılmaz olurdu. Kalabalık sokaklardan geçildikten sonra varılacak yer insanın çoğu zaman tanıdığı/bildiği bir yer ve içindekiler de sokaktakiler gibi yabancı değildir. Kendi sokağına, okuluna, çalıştığı binaya, üyesi olduğu örgüte vb. ulaştığı andan itibaren en azından insanın kalabalık sokaklardaki kadar yalnız olmayacağını kısmen varsayabiliriz.

KENT SOSYOLOJİSİNİN YÜKSELİŞİ: ŞİKAGO OKULU

Kentlerin sosyolojik olarak analiz edilmesine yönelik kuramsal çerçeve ilk kez Şikago Okulu tarafından geliştirilmiştir. Şikago Okulu'nda kent sosyolojisine katkı yapan düşünürlerin başında **Robert Park, Ernest Burgess, Roderick McKenzie** ve **Louis Wirth** gelmektedir. 1920'lerden 1940'lara kadar, Şikago Üniversitesi'yle bağlantılı çok sayıda yazar, özellikle Robert Park, Ernest Burgess ve Louis Wirth yıllarca sosyolojideki kuram ve araştırmaların ana temeli olan düşünceler geliştirmişlerdir. Bu anlamda Şikago Okulu tarafından geliştirilen iki yaklaşım özellikle

Park, Burgess ve Wirth kent sosyolojisinde araştırma ve teoriyle ilgili bir takım düşünceler geliştirmişlerdir. Kentsel analize ilişkin geliştirdikleri iki önemli kavram vardır. Ekolojik yaklaşım ve bir yaşam biçimi olarak kentleşme.

dikkate değerdir. İlki, kent analizinde Park'ın kullandığı **ekolojik yaklaşımdır. Park'ın öğrencileri olan** Burgess ve McKenzie ise ekolojik yaklaşım içinde **kentlerin büyüme süreçlerini** analiz etmişlerdir. İkincisi, Wirth'ün kentliliği "**bir yaşam biçimi**" olarak ele alan yaklaşımdır. Kent çalışmalarının yapıldığı bu yıllarda Şikago kenti adeta bir laboratuvar niteliğindedir. Şikago kenti, 1900'lerin başında kentleşmenin izlenebileceği hızlı büyüme, yayılma, nüfus yoğunluğu ve çeşitlilik gibi birçok özellikleri içinde barındırdığı için Şikago Okulu için oldukça elverişli bir ortam sağlamaktaydı.

Şikago Ekolü, kent üzerine yaptığı çalışmalarla, kenti bir araştırma laboratuvarı haline getirerek nitel araştırmayı kentteki sosyal olayların çalışılması için en uygun araştırma yöntemi olarak önermiştir. Doğal ve kentsel çevre arasında temel bir bağ kurarak, karmaşık sosyal yapıları bir eko-sisteme benzer ve olgunluğa doğru ilerleme halinde olan dinamik süreçler olarak görmüşlerdir. Şikago Okulu'nun genel yaklaşımına göre, doğal dünyada canlılar saha üzerinde sistematik şekillerde dağılıma eğilimindedir. Ancak bu şekilde farklı türler arasında bir denge ve eşitlik sağlanır. Şikago Okulu kent yerleşimlerinin ve bunlar içindeki farklı mahalle tiplerinin dağılımının da doğadaki canlıların yaşamlarına benzer ilkelerle anlaşılabilirliğine inanmaktadır. Kentler, gelişigüzel büyümeyen, çevrenin avantajlı özelliklerine tepki olarak büyürler. Örneğin, günümüz toplumlarındaki büyük kent alanları nehirlerin kıyılarında, verimli ovalarda veya ticaret yolları veya demiryollarının kesişme noktalarında gelişme eğilimindedirler. Şikago Okulu'nun çalışmalarında kent, kırsal topluluklardan farklı, kendine özgü bir örgütlenme ve yaşam biçimine sahip, ekonomi ve işleyiş bakımından özel işlevleri bulunan doğal bölgelerden oluşan ve her bölgenin kendine özgü kişilik, kurum ve gruplarıyla kentsel ilişkilere dâhil olduğu bir mekânsal örgütlenme formu olarak kabul edilmiştir (Duru ve Alkan, 2002). Şikago Okulu, 20. yüzyılın başlarında Amerika'da kentlerinin aldığı yoğun göç sonrasında bütünleşme ve birlikte yaşamın yarattığı sorunlar gibi konularla ilgilenmiştir. Şikago Okulu gerek ele aldığı konular gerekse uyguladığı yöntemler bakımından kent sosyolojisi alanında önemli bir çığır açmıştır. Ancak araştırmaların Amerikan kentleri ile sınırlı kalması, kuramın genel anlamda kabul görmesini zorlaştırmıştır.

Robert Ezra Park (1864-1944): Ekolojik Yaklaşım

Park'ın ekolojik yaklaşımını eleştirel olarak analiz edebilmek.

Ekolojik kuramı geliştiren ilk kent sosyologları R. Park, Roderick McKenzie ve E. Burgess'tir. Kentsel ekoloji kuramı ilk modern sanayi kentlerinde **kentsel büyüme** ve **mekânsal ayrışma** sorununu açıklamayı amaçlayan bir kuramdır. Park, kenti ilk kez sistematik olarak analiz eden kuramcı olarak düşünülebilir. Kent sosyolojisinde getto, çöküntü alanları ve lüks konut vb. kavramsallaştırmaları ilk kez bu yaklaşım gündeme getirmiştir. Ekolojistler ilk kez kentsel mekân ile sosyal süreçler arasında bir ilişki kurarak, kent mekânının sosyal yapıyı nasıl etkilediğini sorun etmişlerdir. Kenti ilk kez sistemli bir şekilde inceleyen kentsel ekoloji kuramı insan toplulukların çevreye uyumunu sorgulamaktadır. Başka bir şekilde söyleyecek olursak, kentsel ekoloji bireylerin ve kurumların **fiziksel dağılım, yerleşim** ve **örgütlenme biçimlerini** analiz etmektedir.

Park'ın Amerikan sosyolojisi ve Şikago Okulu üzerindeki etkisi oldukça büyüktür. Park özellikle Şikago'nun Avrupa'dan gelen göçmen akınlarıyla dolup taşıdığı bir dönemde öğrencileriyle birlikte bağımsız bir kent sosyolojisi disiplini kurdu. Park, Amerikan kentlerinin aldıkları *yoğun göçe rağmen varlıklarını nasıl sürdürdüklerini ve kente gelen göçmenlerin kente nasıl uyum sağladıklarını* ve çok sayıdaki etnik grup ve ırkın 'Amerikan hayat tarzı' içinde eriyerek nasıl başarılı bir şekilde geliştiklerini açıklamaya çalışmıştır. Kentlerin kaosunu Durkheim, Darwin ve Simmel gibi Avrupalı düşünürlerin fikirlerinden faydalanarak açıkladı. Park Şikago kentinde araştırmalar yaparak, kentsel gelişimin sebepleri ve yönlerinin neler olduğunu ve gözle görülür bir karmaşadan, bir düzenin nasıl ortaya çıktığını anlamaya çalışmaktadır. Öte yandan, Park **kentlerin nasıl geliştiği ve kendine özgü mahalle ve çevreleri nasıl yarattığını** merak etmektedir. Ayrıca, Park özellikle öğrencileriyle birlikte Şikago sokaklarında yaptığı niteliksel ve ampirik araştırmalarla Şikago gibi göç alan bir geçiş toplumunun zengin ayrıntılarını görme şansına kavuşmuştur.

Park'a göre kentler, amaçlı bir tasarım ya da planlama sonucu değil doğal bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Kentsel mekânlarda oluşan lüks konut ve sanayi bölgeleri gibi yerleşim yerleri **doğal alanlar** olarak tanımlanır. Park, kentin doğal ve değişmeyen güçlerin etkisiyle oluştuğunu vurgulamakta ve kentleri insan doğasının bir ürünü olarak algılamaktadır. Ona göre kent içinde çöküntü alanlarını, gettoları kaldırmak, insanın içgüdülerini kaldırmakla, yok etmekle eş anlamlıdır.

Park, **Darwin'in evrim teorisinden** etkilenmiştir. Kentleşme sürecini doğal ayıklanma, rekabet ve hayatta kalma mücadelesi gibi **Darwinci ilkelerle** açıklamaya çalışmaktadır. Bu nedenle, Park ve ekolojistler için kent, kendine ait bir hayatı olan bir organizma veya sosyal ormandır. Buna göre, kent, içinde insanların sürekli olarak karmaşık bir hayat mücadelesi ve mekânsal rekabet süreci içinde çevrelerine uyum sağladıkları, **en güçlü olanın hâkim ve merkezde olduğu, en zayıf olanın kent merkezinin arka taraflarında kaldığı bir 'sosyal orman'**dir. Ancak doğada olduğu gibi, kentsel rekabet dönemi bir kez hafiflediğinde, insanlar da bitkiler gibi belirli bir mahalleye yerleşir, kök salar ve bir topluluk duygusu geliştirirler. Yeni bir istila ve yerini alma çağı başlar, zira kent merkezindeki yeni gruplar yoksul mahalleleri istila eder ve en yakın mahalleyi istila etmek için, bütün kente yayılan bir dalga etkisiyle, mevcut sakinleri dışı doğru iterler. Sonuçta yeni bir kentsel yerleşim örüntüsü, yeni bir kentsel güç dengesi, yeni bir denge ve uyum ortaya çıkar.

Park gibi **ekolojistlerin** kuramsal çerçevelerini oluştururken cevap aradıkları temel soru **insanların çevreye nasıl uyum sağladığı** sorusudur. Bu soruya sosyal süreçlerle mekân arasında bir ilişki kurarak cevap bulmaya çalışmışlardır. Ekolojistler, sosyal süreçleri mekâna uyarlayarak, kentsel büyüme ve gelişmeyi açıklamaya çalışmışlardır. Dönemin sosyal bilimlerini etkileyen Darwinizm, ekolojistlerin kentle ilgili görüşlerini de doğrudan etkilemiştir. Ekolojistlerin Darwinizm'den aldıkları iki kavram **rekabet** ve **hâkimiyettir. Rekabet**, insanlar arasında yarışmacı bir işbirliğine yol açmakta ve bunun sonucunda işlevsel ve mekânsal farklılaşmalar ortaya çıkmaktadır. Rekabet olgusu farklı ekonomik çıkarları olan farklı grupları kentte farklı yerlere yerleştirmede etkili olmaktadır. Ayrıca kentte ulaşım, iletişim ağlarının gelişimi ve nüfus artışı ile birlikte mekânsal farklılaşmalar belirgin hale gelmektedir. **Hâkimiyet** olgusunu ise ekolojist kuramcılar, kentlerin stratejik ve önemli merkezlerinin ticaret ve sanayi gibi kuruluşlarca hâkimiyet altına alınması durumunu açıklamak için kullanmışlardır. Ekolojik kuram kentsel analiz yaparken **rekabetçi** bir ekonomik yapı anlayışına sahiptir.

Park temel olarak, kentleşme sürecinde gelir, etnik topluluk, vb özellikler açısından farklı yerleşim alanlarının nasıl oluştuğunu ve bu mekânsal ve sosyal mekânlar arasındaki bağların nasıl kurulduğu sorusunu sormaktadır.

Park'ın kentte yaptığı ayrıntılı empirik araştırmalar, kullandığı yeni sosyolojik teknikler ve katılımlı gözlemler kent sosyolojisinde önemli gelişmeler yaratmıştır.

Ekolojik bakış açısı kent örgütlenmesi bilinçli düzenleme ve planlamanın önemini daha az vurgulama eğilimindedir, kent gelişimini "doğal" bir süreç olarak nitelendirir.

Park'ın geliştirdiği kentsel ekolojinin araştırma birimi tanımlı coğrafi ve kültürel yaşama alanı içinde bulunan insanların oluşturduğu yerleşme gruplarıdır. Park'ta kentteki mekânsal ilişkileri açıklayan kavram **hâkimiyet** kavramıdır.

Ekolojik yaklaşıma göre, kentler, rastgele gelişmemekte, çevrenin avantajlı özelliklerine tepki olarak gelişmektedir.

Bu kurama göre, insanların kentsel mekânda dağılımı hâkimiyet ilişkilerinin bir sonucudur. Tıpkı tabiatta olduğu gibi, belli bir tür veya türler diğerlerine üstün gelmektedir. Bir bitki topluluğunda bu hâkimiyet, genel olarak, farklı türlerin ışık için yapmış oldukları mücadelenin bir sonucudur. Işığa daha rahat ulaşan bitkiler daha çok gelişmekte, diğer bitkiler üzerinde hâkimiyet kurmaktadır. Kentte de hâkimiyetin merkezini simgeleyen kent merkezi üst gelir gruplarının elindedir. Çünkü kent merkezindeki kira ve emlak fiyatlarının yüksek oluşu bu durumu zorunlu hale getirmektedir. Bir kent yerleşmesinde yarışma halinden işbölümüne dayanan bir denge durumuna geçiş, mekân üzerinde kapladıkları alan ve sahip oldukları işlev bakımından birbirinden farklı olan alanların meydana gelmesiyle mümkün hale gelmiştir. İnsanlar kentsel mekânda tıpkı tabiatta bitki ve hayvan gruplarının belli alanlarda toplanması gibi belli mahalle ve semtlerde toplanır, sosyal ve kültürel birlikler oluştururlar (Karasu, 2008, s.260).

Doğadaki canlılar gibi **insanlar da kentte yaşamlarını sürdürmek için kendileri için en uygun olan çevresel koşulları seçerler**. Ekolojik yaklaşıma göre, ekolojik işlemler aracılığıyla fiziksel çevredeki bitki ve hayvan hayatı, söz konusu çevreye uyum sağlama modelleri sayesinde düzgün bir biçimde dağılırlar. Bu çıkış noktasını kente uygulayan Park'a göre, kent ayıklayan ve sınıflandıran büyük bir mekanizmaya benzer. Genellikle sadece çağdaş toplumlardaki kentleşme ile ilgili olduğu düşünülen ekolojik yaklaşıma göre kentler biyolojik ekolojide görülen işlemlere benzetilebilecek yarışma, istila, saldırı ve birbirlerini izleme işlemleri aracılığıyla *doğal bölgelere* ayrılırlar. Bu işlemler çevredeki semt ve mahalleleri karakteristik özelliklerine göre *bölgelere ayırma* işini yönlendirir. Bu ayrışmaya göre, şehir merkezinde ticari kuruluşlar, iş ve eğlence yerleri yoğun bir şekilde bulunmaktadır. Çevrede ise daha çok ucuz daire ve kiralık odalardan oluşan sağlıklı yerleşim alanları vardır. Bu yerleşim alanlarının ötesinde ise orta sınıf kenar mahallelerinin yer aldığı, işçi sınıfına ait bölgeler bulunmaktadır (Giddens, 1993, s. 98-99).

Ekolojik yaklaşıma göre, tabiatta canlıların birbiriyle çatışması, uyum içinde yaşaması gibi; insanlar da kent içinde tabiatın kurallarına benzer kurallar içinde yaşamaktadır. **Doğada** görülen **istila, rekabet, birbiri ardına gelme, yoğunlaşma, merkezileşme, ayrılma, yerine geçme** vb. eylemler **kentsel mekânda** insanlar tarafından tekrar edilmektedir. Park'ın öğrencilerinden McKenzie bu kentsel evrim sürecini şöyle özetler: Tıpkı doğada bir türün belirli bir alanda hâkim bir yaşam biçimi olarak diğerinin yerini alması gibi, insan topluluğunda da alan kullanım örüntüsü, değişen çevre koşullarına mevcut kullanıcılardan daha iyi uyum sağlayan yeni rakiplerin bu alanı istilasıyla değişir. Bu istila ve yerini alma süreci, insan topluluğunda, arazi kullanım değerlerinde bir değişim olarak ve böylece, gözde yerler için rekabet alanını ekonomik açıdan daha güçlü rakiplere (örneğin bir işletmeye) bırakma, ekonomik açıdan daha zayıf mevcut kullanıcıları zorlama biçiminde kendini gösterir. Daha sonra başarılı bir istilanın ardından bir denge kurulu ve yerini alma evresi tamamlanır (McKenzie ve Saunders, 1981).

Bir kent bazı farklı iskân ve yerleşim örüntülerinden oluşmaktadır. Kentin bu yerleşim alanları, her biri kendine özgü sınırları, karakteri ve topluluk duygusuna sahip veya bunlardan yoksun mahalleler veya alanlara ayrılabilir. Bir yanda eskikentin fakir, köksüz ve etnik gruplarının yoksul mahalleleri ve gettoları varken, diğer yanda orta sınıfın banliyöleri vardır. Zenginler ise çoğu zaman şehir dışındaki villalarda ikamet etmektedir. Bu tür mahalleler, çoğunlukla kendi özel hayat tarzları ve davranış kalıplarını 'özel olarak üretir' görünürler. Kent oldukça dinamik bir yerdir. Bazı yerler oldukça sabittir, bazı yerlerde yeni insanlar taşındığı ve mevcut

sakinler yakın bir mahalle veya bölgeye taşındıkları için sürekli akış halinde gibidir. Sonuç olarak, modern kentler, karakterleri değiştiği ve sınırları genişlediği için, karmaşık bir değişim, istikrar, uyum ve evrim süreci içinde gelişmektedir.

Kurama Yönelik Eleştiriler

Castells ekolojik kurama yönelik eleştirisinde bu kuramın içinde süreç boyutunun yer almadığını iddia etmektedir. Castells'e göre bu kurama statik bir yapı hâkimdir. Ekolojistler kapitalist süreçlerin ortaya çıkardığı kentsel mekânın doğal işleyişindeki bu ayrılaşmaların değiştirilemeyeceğini varsaymaktadırlar. Kent içindeki çöküntü alanları ve gettolar kent içindeki doğal işleyişin bir sonucu olarak görülür ve doğal görüldüğü içinde değiştirilemez mekânlar olarak algılanmaktadır. Ekolojik kuram kent gelişimini *doğal* bir süreç olarak gördüğü için, bilinçli düzenleme ve planlamanın üzerinde durmamaktadır. Ayrıca, Park'ın geliştirdiği mekânsal örgütlenme modelleri sadece Amerika'ya özgüdür ve Amerika'daki bazı kentlere uyar; diğer ülkeler için genellenemez.

Ekolojik kuram, kentin mevcut ayrımsal mekânsal yapısını doğal ve değişmez gördüğü için ciddi olarak eleştiriye uğramıştır. Ayrıca, kentsel ekoloji kuramı, kent süreçlerini etkileyen kültürel faktörlere yeterince yer vermediği için eleştirilmektedir.

Ernest Burgess (1866-1966): Ortak Merkezli Daireler Kuramı

Bu kurama göre, kent biyolojik çevredeki süreçlerle karşılaştırılabilecek, olan rekabet, işgal ve yerini alma süreçleri yoluyla **doğal alanlara** bölünmüştür. Bu süreçler farklı mahallelerin **bölünme** özelliklerini belirler. Kent merkezlerinde, iş, ticari kuruluşları ve eğlence merkezleri yer almaktadır. Bu merkezi çevreleyen **iş kentte** çok sayıda ucuz daire veya pansiyona sahip çürümeye yüz tutmuş mahalleler vardır. Daha uzakta, en dıştaki orta sınıf banliyöleriyle birlikte, fazla hareketlilik göstermeyen işçi sınıfı alanları olacaktır. Kentsel büyümeyi ve gelişmeyi **ardıllık** kavramıyla açıklayan Burgess mekân ve *sosyal süreçler* arasında bir ilişki kurmaya çalışmıştır.

Burgess, kendi kuramı olan ortak merkezli daireler kuramında kentsel büyümenin bir halkanın genişleyerek diğerini içine almasıyla gerçekleştiğini iddia etmektedir. Bu mekânsal değişiklik sosyal süreçlerde de bir değişiklik sağlamaktadır. Mekânsal değişiklik sürecinde insan toplulukları yer değiştirmekte, konut ve iş mekânı kullanımlarında farklılıklar olmaktadır. Ardıllık süreci sonunda kent merkezinin yakınında geçiş bölgesini oluşturan halkada; merkezin istilasıyla bozulma ve çevre kalitesinde düşüş gözlenir. Burası düşük gelir gruplarının yaşadığı, suç oranlarının arttığı bir mekân haline gelmiştir. Mekânsal hareketlilik, sosyal anlamda bozulmanın nedeni olmuştur.

Burgess, Chicago kentini inceleyerek bir kentte mekânın ve toprağın nasıl kullanıldığını açıklamaya çalışmıştır. Burgess, **kentsel büyüme sürecini** ortak merkezli daireler kuramıyla açıklamaya çalışmaktadır. Burgess kent mekânının beş bölgeye ayrılarak kullanıldığını iddia etmektedir. Buna göre kent, tek bir ortak merkezli olan beş bölgeye ayrılmaktadır. Burgess'e göre, kent iş merkezinden uzaklaşarak genişlemekte ve dairesel bir şekilde büyümektedir. Bu model, şehrin büyümesinin her zaman içten yani şehrin merkezinden, dışa doğru genişleyerek oluştuğunu iddia etmiştir. Böylece, geçiş bölgesi, zaman içinde, dışa doğru hareket eden işletmeler tarafından satın alınmaktadır. Şehir merkezinde ticari işletmeler yüksek ücretleri ödeyebildiği için arazi fiyatları oldukça pahalıdır. Bu model, arazi kullanımlarını ve yerleşmeleri, insanların arazi/toprak için ödeme gücüyle açıklamaktadır. Buna göre, serbest piyasa içinde farklı gruplar arasındaki rekabet her grubun ödeme gücünün yeteceği arazi kullanımıyla sonuçlanmaktadır.

Burgess kent içindeki arazi kullanımını genişleyen ortak merkezli daireler kuramıyla açıkladı. Farklı kentsel arazi kullanımının (iş, üretim, farklı sosyal sınıfların barınması, eğlence vb konut) düzenli bir model takip ettiğini savundu.

Burgess'in kentsel büyümeyi açıklayan ortak merkezli daireler modelinde kentler şu bölgeleri içermektedir:

1. **Merkezi İşyerleri Bölgesi:** *Birinci daire* kentin merkezidir ve kentin merkezini ve çekirdeğini **iş merkezleri** oluşturmaktadır. İş ve ticaret bölgesidir. Burada iş merkezleri, bankalar, dükkânlar, oteller, işhanları ve finansal kurumlar vardır ve bu bölgede toprak oldukça pahalıdır. Ancak bu bölge devamlı çevresindeki yerleşim bölgelerini tehdit ederek genişlemek ihtiyacındadır.
2. **Toptancı ve İmalat Sanayi Bölgesi (Geçiş Bölgesi):** *İkinci daire* daha fakir ve gelişmemiştir ve çöküntü alanlarından (slum) oluşmaktadır. Merkezin sürekli genişleme tehditi altındadır. Genellikle fabrikalara yakın olan bu bölgeler işçi konutlarıyla çevrili olduğu için insanlar buralarda oturmak istemezler. Yeni göçmenlerin ve dar gelirlili insanların oturduğu bir bölgedir. Bu bölge merkezin genişleme tehditi altındadır. Ticari aktiviteler bu bölgeye doğru genişledikçe bölgenin eski kullanıcıları taşınmak zorunda bırakılmaktadır; bu durum arazi ve konut fiyatlarında da değişikliklere neden olmaktadır.
3. **İşçi Yerleşim Merkezi Bölgesi:** *Üçüncü dairede* yaşam standartları daha yüksek olan mavi yakalı sanayi işçileri oturmaktadır. İşyerlerine daha kolay ulaşabilmek ve geçiş bölgesinden uzaklaşmak için buraları tercih ederler.
4. **Üst Sınıf ve Memur Yerleşim Bölgesi:** *Dördüncü dairede*, memur sınıfı, orta sınıf ve üst sınıftan insanlar yaşamaktadır. Burası, modern alışveriş merkezleri ve zenginlerin lüks mülklerinin bulunduğu özel yalıtılmış bir bölgedir.
5. **Banliyö Bölgesi (Commuters):** *Beşinci dairede*, kentin sınırları ve merkezdeki iş bölgelerinden oldukça uzak olan bu bölgede banliyö alanları ve uydu kentler bulunmaktadır.

Roderick McKenzie: Kentsel Büyüme Süreci

McKenzie, ekolojik birimler arasında kentsel gelişme dinamiğini sağlayan temel süreçleri; yoğunlaşma, merkezileşme, ayrışma (segregation) ve istila-ardıllık olarak tanımlamaktadır. McKenzie bu süreçlerin aynı zamanda temel ekolojik süreçler olduğunu belirtmektedir. McKenzie kentlerin resmi politikalar tarafından değil, ekolojik süreçlerle büyüdüğü ve geliştiğini savunmaktadır. Mekânsal yerleşmeler ancak ekonomik rekabet ve hayatta kalma mücadelesine dayanmaktadır. Şehirdeki nüfus kent mekânının sahip olduğu konum ve mevkiye göre bir varoluş mücadelesi içinde yayılmıştır. McKenzie'ye göre, birey, grup ya da işletmeler kentlerde yer edinebilmek için mücadele etmektedir. Ekonomik rekabet ve işbölümü kentsel toprak kullanımını ve kent yerleşimini etkilemektedir. Kentsel büyüme ve gelişme rekabete dayanan istila ve yerinden etme süreçlerinden oluşmaktadır (Gottdiener, 1994, s.106). Bu mücadele ve rekabette başarılı olanlar, kentin en iyi yerine yerleşirken; başarısız olan kentin istenmeyen yoksul kesimlerine yerleşmek zorunda kalmaktadır. Bir işletme mümkün olan en iyi yere sahip olabilmek için diğerleriyle rekabet etmektedir. Eğer işletme o mekâna yerleşmede başarılı olursa, bölgedeki konut alanları bu istila ve baskı sonucu diğer bölgelere taşınmaktadır. McKenzie kenti oluşturan temel süreçleri önem sırasına göre; rekabet, yoğunlaşma, merkezileşme, ayrılma, istila ve tamamlanma gibi ekolojik kavramlarla açıklamaktadır. Bu süreçler kentin gelişimini ve fiziksel yapısını oluşturan *doğal alanları* yaratmaktadır. Ona göre, kenti oluşturan temel süreçler şunlardır:

Konsantrasyon (Yoğunlaşma): Bir bölgede yaşayan insanların yoğunluğudur. Aynı işleve sahip birimlerin aynı mekânda yoğunlaşması eğilimidir.

Merkezileşme: Kentsel işlevlerin farklılaşması sonucu denetim ve örgütlenmenin merkezileşmesi eğilimidir. Aynı yerde yaşayan kalabalık yığınlara verilen hizmet ise merkezileşme olarak tanımlanmaktadır. Aşırı yığılmanın doğal bir sonucu olarak insanlar ve endüstriler bu bölgeden uzaklaşarak çevreye doğru yayılmaktadır. Böylece de merkezden uzaklaşma gerçekleşmektedir. Kentleşme sürecinde bu olguların ikisi de gerçekleşmektedir.

Ayrılma: Ekolojik farklılaşma olarak da kullanılan bu kavram, belirli faaliyetlerin kentin belirli bir kesiminde yapılmasını ve diğer bölgelerden ayrılmasını ifade eder. Burada belirli faaliyet ve hizmetlerle ilgili (ticaret, ithalat, alışveriş merkezleri) bölgeler gelişir. Aynı işleve sahip ekolojik birimlerin aynı mekânda toplanması eğilimi sonucu olarak birbirinden ayrılmış alanların ortaya çıkma sürecidir. Genellikle aynı kültürden gelen insanlar benzer özellikleri nedeniyle bir arada bulunmak isterler. Bu gruplaşma onlara bir güvence sağladığı gibi, kendi kültürlerinin değer ve normlarını da devam ettirme olanağı sağlar. Böylece kentin belirli bölgelerinde belirli yörelerden gelen insanlar yerleşerek altkültürleri oluştururlar. Ülkemizdeki gecekondü semtlerinde Sivas, Erzurum ve Karadeniz mahalleri buna örnek olabilir.

İstila ve Tamamlanma (Ardıllık): Daha önce belli bir işleve sahip olan ekolojik birim içinde yeni bir işlevin gelmesi sonucu eski işlevin başka bir alana kayarak yerini yeni işleve bırakması süreci olarak tanımlanmaktadır. Kentler hiçbir zaman durağan mekânlar değildir aksine değişken ve dinamik yerlerdir. Kentin yeni mekânları yeni istilalara ve değişimlere açıktır. Kentin belli bölgeleri zaman içinde sanayi sektörünün veya lüks konut bölgesi tarafında istila edilebilir ve değişikliğe uğrayabilir. Örneğin gecekondü bölgeleri ve çöküntü alanları konut sektörü tarafından istila edilip değiştirilebilir ve lüks konut semti haline gelebilir. Bu değişiklikler olduğunda tamamlanma süreci de gerçekleşmiş olur (Özkalp, 2009, s.332-333).

Louis Wirth (1897-1952): Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlilik

Wirth'ün kent sosyolojisine yaptığı özgün katkıyı açıklayabilmek.

Wirth'ün fikirleri, 1938 yılında yazdığı *Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlilik* adlı makalesinde toplanmıştır. Wirth kentlerdeki yaşamın evrensel niteliklerini oluşturmaya çalışarak, “kentleşme bir yaşam biçimidir” görüşünü savunmaktadır. Wirth'ün çalışması kenti açıklayan sistematik bir yaklaşım olması açısından diğer yaklaşımlardan ayrılmaktadır. Wirth'ün **kuramının özgün yanı**, kentsel yaşamı ayrı bir inceleme konusu olarak ele almasıdır. Wirth'e göre, kent yalnızca yaşanan bir mekân değil, aynı zamanda, insanları etkileyen, onlardan etkilenen toplumsal, kültürel ve ekonomik bileşenleri içeren bir bütündür. Ona göre, kentleşme, *hayat tarzında ve dünya görüşünde* meydana gelen değişiklikler ile ilgilidir.

Wirth kenti, toplumsal açıdan birbirine benzemeyen insanların görel olarak geniş bir alanda, yoğun bir biçimde ve sürekli olarak birlikte bir yere yerleşmiş insan toplulukları olarak tanımlamaktadır. Wirth'e göre, kent sosyoloğunun görevi çok sayıda birbirine benzemeyen insanı barındıran yoğun nüfuslu yerleşim yerlerinde görel olarak sürekli bir biçimde gözlenen toplumsal eylemlerin ve örgütlerin biçimlerini keşfetmek olmalıdır (Wirth, 2002, s.86). Kentlerdeki insanlar birbirlerine çok yakın mekânlarda yaşamakla beraber çoğunlukla birbirlerini tanımazlar. Kentlerdeki insanların başkaları ile olan **ilişkileri** kısa ömürlü ve bölük-pörçük bir

ilişkiye dayanır. Bu ilişkiler içsel bir tatminden ziyade **çıkar üzerine kurulu**; anonim değil **kişisel** ilişkilerdir. Birey manevi değerler, katılma ve yardımlaşma duygusu ve içinden gelen kendini ifade edebilme yetisi gibi özelliklerden soyutlanmıştır (Wirth, 2002, s.85-101).

Bir topluluk ne kadar daha geniş, daha yoğun nüfuslu ve daha değişik nitelikteki insanlardan oluşursa kentleşmenin temel niteliklerini de o kadar güçlü bir biçimde vurgulamış olacaktır. Kentin nüfusu kendisini yeniden üretmediğinden, göçmenleri diğer kentlerden, taşradan ve diğer ülkelerden kendine çekmesi gerekmektedir. Böylece, kent tarihsel olarak ırkları halkları kültürleri eritme potası işlevi görürken, yeni biyolojik ve kültürel kaynaşmalar için çok uygun bir gelişme alanı olmuştur. Kent, bireysel farklılıklara yalnızca hoşgörü ile bakmakla kalmadı, onların gelişmesine uygun bir ortam da sağladı. Kent, yeryüzünün en uzak yerlerinden türdeş ve aynı düşüncede olmayan farklı yapıdaki insanları birbirlerine yardımcı olabilecek biçimde bir araya getirdi (Wirth, 2002, s.87).

Wirth bir yaşam biçimi olarak kentliliği analiz ederken özellikle Simmel başta olmak üzere diğer düşünürlerin de (Tönnies) fikirlerinden yararlanır (Giddens, 2005, s.95). Tönnies, Wirth'e benzer şekilde bir kır kent toplumu ayırımına giderek, kır toplumunu cemaat (Gemeinschaft), kent toplumunu ise toplum (Gesellschaft) olarak tanımlamaktadır. Cemaat (Gemeinschaft), "içinden geldiği gibi kendini ifade etmenin" hüküm sürdüğü, Wirth'ün "küçük toplum" veya "birleşik toplum" dediği şeydir. Kişisel olmayan, araçsal toplumsal ilişkileri içeren toplum (Gesellschaft) ise modern büyük ölçekli toplumların gelişimiyle giderek cemaatin (Gemeinschaft) yerini alır.

Wirth'e göre yaşam tarzları açısından bakıldığında, kent ve köy iki ayrı kutup olarak değerlendirilebilir. Bir kentsel topluluğun üyelerinin kişisel özelliklerinin, mesleklerinin, kültürel yaşamlarının ve düşüncelerinin kırsal kesimde yaşayanlara göre, daha ayrı kutuplara ayrılmış olduğu beklenebilir. Farklı köken ve altyapıdan gelen üyeleri barındıran bu yığın içinde akrabalık bağlarından, **komşuluk** ilişkilerinden ve ortak halk **geleneğinden** gelen bir kuşakla beraber yaşamaktan kaynaklanan **duygular** muhtemelen **yok olacaktır** ya da en iyi olasılıkla **zayıflayacaktır** (Wirth, 2002).

Wirth (2002, s.78) kentleşme dendiğinde, *kentlerde oturan insanların sayısı veya toplam nüfusa oranının değil, kentlerin bireye ve toplumsal yaşama etkilerinin düşünülmesi* gerektiğini vurgular. Çağdaş dünyanın "kent" denebilme derecesi, kentlerde yaşayan toplam nüfusun oranı ile tam ve doğru olarak ölçülmez. Kentlerin insanın toplumsal yaşamı üzerindeki etkileri kent nüfusu oranının göstereceğinden daha büyüktür; çünkü **kent** sadece evlerin arttığı ve çağcıl insanın işyeri değil, ayrıca dünyanın birçok uzak topluluklarını daire ve ağ şeklindeki farklı alanlara ve insanları ve etkinlikleri bir evrene dönüştüren ekonomik, politik ve kültürel yaşamın merkezini başlatan ve kontrol eden bir yerdir (Wirth, 2002).

Wirth'e göre, nüfusun büyüklüğü, yoğunluğu ve heterojenliği kenti kırdan ayıran ve kenti anlamamıza yarayan açıklayıcı değişkenlerdir. Ona göre kentleşme nüfusun büyüklüğü, yoğunluğu ve heterojenliğinin bir sonucudur. Bunları kısaca açıklayacak olursak;

- **Nüfusun Büyüklüğü:** "Kentte *nüfus büyüklüğünün* yani kentte yaşayan insan sayısının artması kişisel farklılıkların daha çok artmasına neden olmaktadır. Kentte yaşayan insanların kişisel özellikleri, meslekleri, kültürel yaşam biçimleri ve düşünceleri kırsal alanda yaşayan insanlara göre daha çok kutuplaşmaktadır. İnsan sayısının artması etnik köken, ekonomik ve top-

Louis Wirth kentlilik kavramını bir yaşam biçimi olarak kavramıştır ve kent yaşamının kişisel olmayı ve sosyal mesafeyi ortaya çıkardığını vurgulamaktadır.

Kentlerde insanların başkaları ile olan teması kısa ömürlü ve bölük-pörçük bir ilişkiye dayanır. Bu ilişkiler içsel bir tatminden ziyade **çıkar üzerine kurulu**; anonim değil kişisel ilişkilerdir. Birey manevi değerler, katılma ve yardımlaşma duygusu ve içinden gelen kendini ifade edebilme yetisi gibi özelliklere artık sahip değildir.

lumsal konum, beğeni ve önceliklerden kaynaklanan toplumsal farklılaşmalara yol açmaktadır. Nüfusun büyüklüğü, etnik köken, akrabalık, komşuluk ilişkileri gibi ortaklıkları ve bundan kaynaklanan paylaşım duygularını ortadan kaldırmakta ya da zayıflatmaktadır. Daha önceki toplumlarda oluşan dayanışma yerini rekabet ve resmi kontrol denetim mekanizmalarına bırakmaktadır. Kentte her bir kişinin diğerlerini kişisel olarak tanıma olasılığı zayıflamaktadır. Kalabalıklar arasında daha çok insanla etkileşim hâlinde olunsa bile bu insanlar hakkında az bilgiye sahip oluruz. Kentte insan birden çok parçalanmış rollerle karşı karşıya kalır ve birincil ilişkilerden daha çok ikincil ilişkiler hâkimdir. İnsan ilişkileri kişisel, yapay, geçici ve parçalıdır. Kentte yaşayan insanlar, diğer bireyleri kendi amaçlarına ulaşmak için araç olarak görmekte ve çıkara dayalı ilişkiler kurma eğilimindedirler. Aslında bu durum bireyi dâhil olduğu grubun duygusal denetiminden uzak tutarak özgürlük ortamı yaratsa da diğer yandan kendini ifade edebilmeyi, bütünleşmiş bir toplumda bir arada yaşamının insana katacağı ortaklık duygusundan mahrum bırakmaktadır. Kentteki mesleki uzmanlaşma ve farklılaşma kentin bölünmüş niteliğini ve bireyle arası yararcılığı ifade etmektedir. Kentte çıkarlar temsil yoluyla sağlanmaktadır ve bireylerin çok az değeri vardır. Bunun yanı sıra bireylerin temsilcilerine temsil ettikleri insanların sayısına orantılı bir biçimde değer verilmektedir” (Güneş, 2009, s.251-252).

- **Nüfusun Yoğunluğu:** “*Nüfusun yoğunluğu* kent insanının ve etkinliklerinin farklılaşmasını ve toplumsal çeşitliliğin artışı güçlendirir. Kentsel yaşamda fiziksel ilişkilerimiz yakın fakat toplumsal ilişkilerimiz mesafeli bir biçimde gerçekleşir. Kent yaşamı insanları yoğunlukla görsel olarak algılamaya elverişlidir. Örneğin bir görevliyi giydiği üniformasına göre değerlendirirken bu giysinin, üniformanın arkasında gizlenen kişisel farklılığın ne olduğundan habermiz olmaz. Kentli birey, görkem ile sefalet, varıllık ile yoksulluk, entelektüellik ve cahillik, düzen ile kargaşa arasındaki karşıtlıkların etkisi altında kalır. Kentsel mekân üzerindeki rekabet büyüktür ve sanayi, ticaret, konut, dinlenme ve alışveriş yerleri birbirinden ayrılmıştır. İnsanların kentte yerleşim yerlerini seçmelerinde yoğunluk, arsa değerleri, kira bedeli, sağlamlık, estetik ve görüntü önemli etmenler arasında yer alır. Bunların yanı sıra, çalışılan yer ve yapılan işin niteliği, gelir, ırksal ve etnik özellikler, toplumsal statü, gelenekler, gibi sosyolojik etkenler de farklı yerleşim yerlerinin seçilmesinde önemli etkenlerdir. Aynı konumda olan ve benzer ihtiyaçları olan kişiler bilinçli ya da koşulların bir gereği olarak aynı yerlerde yaşamayı tercih ederler ve böylece kentin farklı bölgeleri uzmanlaşmış işlevler kazanır. İnsanlar arasında duygu, duyarlılık bağlarının olmaması ve çok yakın bir biçimde yaşayıp çalışmalarını rekabetin, ilerleme güdüsünün ve karşılıklı sömürünün artmasına neden olur. Toplumsal düzensizliğe karşı resmi ve biçimsel denetim araçlarına başvurulmaktadır. Saat ve trafik ışıkları kentsel dünyada toplumsal düzenin birer simgeleridir. Kalabalıklar arasında insanların çok sık hareket etmeleri, anlaşmazlıklara ve bireylerin sınırlı olmasına neden olmaktadır. Yoğun nüfus altındaki hızlı yaşam temposu ve karmaşık teknoloji kişisel öfkelerden kaynaklanan gerilimi daha da artırır” (Güneş, 2009, s.251-252).
- **Nüfusun çeşitliliği:** “*Nüfusun çeşitliliğinin* en önemli sonuçlarından birisi sınıf yapısı üzerinde olan etkisidir. Çeşitliliğin artması kentte var olan farklı kent kişilik yapıları arasında etkileşimin artmasına öncülük eder. Bu etkileşim kentin katı sınıf yapısını kırmakta ve toplumsal tabakalaşma sistemi için-

Wirth kentlerde yaşamın ve yaşam biçiminin evrensel bir takım özelliklerini tanımlama iddiasındadır.

Wirth'e göre kentsel bir yaşam biçiminin ve toplumsal normların ortaya çıkması nüfusun büyüklüğü, yoğunluğu ve heterojenliğinin bir sonucu olmuştur.

de toplumsal hareketliliği güçlendirmektedir. Bu değişimlerin sonucunda aile ve komşuluk temelinde gelişen ilişki bağları zayıflamakta ve farklı, yeni grup bağlılıkları ortaya çıkmaktadır. Kent yaşamının farklı yönlerinden kaynaklanan ilgi alanları bireyin kendisini farklı gruplarda tanımlamasına neden olmaktadır. Kentli bireyin birden çok grup üyeliği içinde aldığı roller birbirinden farklı ve ilişkisiz olabilmektedir. Örneğin, bir öğrenci spor kulübünün üyesi olurken aynı zamanda başka bir sivil toplum örgütünde de çalışabilmektedir. Kentli bireyin sahip olduğu roller çelişkili ve çatışmacıdır. Kentlilik, insanların kendilerinin kim olduklarını sürekli olarak yeniden tanımladıkları bir süreçtir. Kentli kişilik yapısı, toplumsal yapılar arasındaki yüksek hareketlilik ve grup üyeliğinin farklılaşması sonucu olarak; parçalı, bütünlüşmemiş ve dışlanmış bir niteliktedir” (Güneş, 2009, s.251-252).

Sonuç olarak, Wirth'e göre, kentte etkileşim içersindeki insan **sayısındaki artış, yoğunluk ve çeşitlilik**, kişiliklerin tam olarak temas kurmalarını imkânsız kılmaktadır. Sonuçta, kentler oldukça parçalı bir karakterde olduğundan ilişkiler yüzeysel ve ikincil düzeydedir. Ayrıca, **yüzeysellik**, kendi kişiliğini ortaya koyamama ve kentsel-toplumsal ilişkilerin **geçici** nitelikte olması kentte oturanların içinde bulunduğu **karmaşıklık** ve **ussallığı** anlamamıza yardımcı olabilir. Kentte yaşayanlar, diğer **bireyleri**, kendi amaçlarına ulaşmada **bir araç** olarak görerek, **çıkarı dayanan ilişkiler** kurma eğilimindedir. Kentliliği “bir yaşam biçimi” olarak gören Wirth kentlerde çok sayıda insanın birbirine yakın mesafede ikamet etmelerine karşın insanların kişisel olarak birbirlerini tanımadan yaşadıklarına işaret etmektedir. Kentlerde tipik olarak **fiziksel bağlar yakın, fakat sosyal bağlar uzaktır**. “Uzak, soğuk ve bezgin görünüm” başkalarının beklentileri karşısında bireyi koruyucu bir kalkandır (Wirth, 2002).

Kurama Yönelik Eleştiriler

Wirth'in *Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlilik* (1938) eseri, kentin ilişkilerinin gittikçe daha fazla resmi, parçalanmış, ikincil ilişkilere dayandığı ve dayanacağı; ailenin zayıflayacağı akrabalığın ve komşuluğun kaybolacağı, ticari ilişkilerin ve kitle kültürünün insan hayatının bütününe kapsayacağını savunmaktadır (Glazer,1984; Flanagan,1993). Ancak, Wirth günümüz kentlerindeki ilişkilerin çok fazla yüzeysel olması ve kişisel olmaması özelliğini de abartmaktadır. Nitekim yakın arkadaşlık veya akrabalık bağlarını içeren topluluklar günümüz kent toplumlarında onun tahmin ettiğinden daha süreklidir (Giddens, 2000, s.507). Büyük bir kent “yabancıların dünyasıdır” ancak kişisel ilişkileri de destekler ve yaratır. Bu her zaman paradoksal olmayabilir. Dolayısıyla, günümüzde kentler kişisel olmayan anonim ilişkiler içermektedir ancak zaman zaman da çeşitlilik ve bazen yakınlaşmalara kaynaklık edebilirler. Ayrıca Wirth, kentsel mekânı ve kentli insanı patolojik bir olgu olarak görmesine rağmen, bu durumdan kurtulmak için önerilerde bulunmaz.

Wirth'ün kuramı Amerikan kentlerine ilişkin gözlemlere dayanmasına karşın her yerdeki kentliliğe genellenmektedir. Oysa kentlilik her zaman ve her yerde aynı değildir. Giddens, Wirth'ü belli noktalarda eleştirmektedir. Giddens'a göre, Wirth'ün yaptığı gibi; kentselliğin genelleştirilmiş açıklamasının yalnızca kentlerin kendi özellikleri üzerine dayandırılabilceğini düşünmek hatalıdır. Kentler, kendilerinin de bir parçası oldukları daha geniş bir toplumun özelliklerini hem ifade ederler hem de kapsarlar. Ayrıca, özellikle tüm toplum türlerindeki kentlere ilişkin bir yaklaşım ortaya koymaya çalışmasına rağmen, Wirth'ün kuramı sadece sanayi toplumunun belli özelliklerine vurgu yapmaktadır.

Kentin bireyi yalnızlaştırmadığını öne süren, aksine yeni imkânlar sağladığını söyleyen ve kentleşmeye olumlu bakan yaklaşımları araştırınız?

ÇAĞDAŞ KENT KURAMLARI

1970'lerin başında Lefebvre, Castells ve Harvey'in öncülüğünde yeni sorular sormaya başlayan eleştirel kent teorisi, kentsel gelişmeyi ve kentsel gelişmenin evrelerini eleştirel bir bakış açısıyla kavramsallaştırmıştır. Bu yaklaşımlar öncelikle kentleşmedeki evrensellik ideolojisini eleştirmişlerdir. Bu eleştirinin merkezinde, kentlerin kapitalist üretim tarzı altında ortaya çıkmış sosyal olarak kurulmuş ölçekler olduklarını yok sayan ve kentsel mekânı biyolojik analogi yoluyla betimlemeye çalışan Chicago Okulu bulunmaktadır (Türkün ve Kurtuluş, 2005, s.19).

1960'lı yılların sonundan bu yana, kent ve kentleşmeyi temel olarak iktidar ilişkileri, maddi etmenler ve üretim tarzlarının biçimlendirdiğini ve bunların belirleyici olduğunu iddia eden Neo-Marxist teorisyenler etkili olmaya başlamıştır. Engels'in kent çözümlemesi üzerine önemli katkısına rağmen, Marksizm içinde mekânın analiz birimi olarak ele alınması 1960'ların son yıllarına rastlamaktadır. Bu dönemde, Lefebvre, Harvey ve Castells, kentsel mekân çalışmaları ile Marksist kent kuramına ve mekân çözümlemesine katkıda bulunmuşlardır. Lefebvre (1976), üretim ilişkilerinin yeniden üretimi ve mekân arasındaki ilişkiyi incelemiş ve kapitalizmin kendi iç çelişkilerine rağmen nasıl ayakta kaldığını 'çevrim modeli' ile açıklamıştır. 'Birinci çevrim' olan endüstriyel üretimde ortaya çıkan sermaye birikimi krizi, sermayenin, 'ikinci çevrim' olan kentsel mekâna aktarılmasıyla çözülmüştür. Başka bir deyişle, kapitalizm, mekânı işgal ederek ve üreterek, kendi iç çelişkilerinin üstesinden gelmiştir. Lefebvre'ye göre, kapitalizmle kent arasındaki ilişki kapitalizm açısından yaşamsal bir öneme sahiptir. Diğer bir anlatımla **kapitalizm** bugünü görebilmişse bunu, **kent mekânını** alınıp satılır bir **meta** olarak keşfetmesine borçludur (Lefebvre, 1991).

Henri Lefebvre (1901-1991): Toplumsal Ürün Olarak Mekân

Henry Lefebvre, Manuel Castells ve David Harvey'in kenti ele alan yaklaşımlarını karşılaştırabilmek.

Lefebvre'ye (1991) göre, mekân üretim ilişkilerini ve yeniden üretimin toplumsal ilişkilerini içermektedir. Lefebvre'ye göre, **mekân toplumsal bir üründür** ve her üretim biçimi kendi mekânını üretmektedir. Böylece, mekânın üretim sürecinde yaratılan yeni mekânlar aynı zamanda yeni toplumsal ilişkiler oluşturmaktadır. Kapitalizm, mekân üretiminde, kendi temsillerini yapısal bir çevre aracılığıyla inşa etmektedir ve mekânsal pratikler bu temsiller ile toplumsal ilişkiler arasındaki etkileşim sonucunda oluşmaktadır. Lefebvre'ye göre kent planlaması ve şehircilik, kapitalizmin stratejik araçları olmaktadır (Koçak, 2008, s.223).

Lefebvre (1991), klasik kent planlamasının "mekânın toplumsal olarak üretildiği" gerçeğini göz ardı ettiğini dile getirmiştir. Kent planlamasının, mekânı "saf, apolitik, nesnel, yansız, bilimsel ve masum bir çalışma nesnesi" olarak görmesini 'ideolojik' bir yaklaşım olarak eleştirmektedir. Lefebvre'ye göre "mekân, ideoloji ya da siyasetten arındırılmış bilimsel bir nesne değildir; her zaman politik ve stratejik olmuştur. Eleştirel bir mekân bilimi verili bir mekânın nasıl ve hangi stratejiye gö-

Lefebvre, **mekânın** toplumsal değerler ve anlamlara dayalı olan ve mekânsal algı ve uygulamaları belirleyen bir **toplumsal ürün** olduğunu savunur. Kent mekânının bu toplumsal üretimin toplumun kendini tekrar üretmesi açısından son derece önemli olduğunu ve farklı sosyal sistemlerde farklı biçimlerde farklı biçimler aldığını belirtir.

Lefebvre, mekânın üretim sürecinde, yeni mekânların, yeni toplumsal ilişkiler oluşturduğunu iddia etmektedir.

Marksist yaklaşım içinde ilk defa Lefebvre kentsel mekân kavramının dışında mekân kavramını tek başına kullanmaktadır.

Lefebvre'e göre, kapitalizm, kendi iç çelişkilerini ve karşılaştığı krizleri mekânları işgal ederek ve yeni mekânlar üreterek yumuşatmayı becerebilmiş ve 'büyümede' başarılı olmuştur.

Sermaye, kent mekânını sadece üretimin yapıldığı bir mekân olarak görmemiştir, aynı zamanda mekânın kendisini alınırsatılır bir rant aracına yani metaya dönüştürmüştür.

re üretilmiş olduğunu tanımlamalıdır. Ayrıca, verili bir mekânın içerdiklerini, bir başka deyişle bu mekânı kullanan insanları, belki de o mekânın fiziksel biçimine ya da işlevine karşı durmuş insanları dikkate alan bir bilimsel çalışma alanı olmalıdır" (Lefebvre, 1976; Alkan ve Duru: s.2-3). Sonuç olarak Lefebvre'e göre, sosyal faaliyetler, mekân ve etkileşim birbirine bağlıdır. Sosyal etkileşim için mekân kullanılmaktadır ama bu etkileşimler aynı zamanda mekânı üretirler.

Lefebvre'in de ısrarla tartıştığı gibi, kapitalizm mekâna yerleşerek ve mekânı üreterek kendisini değişen koşullar altında sürdürülebilir kılmaktadır. Lefebvre'in özgün söylemi de, bu çerçevede anlam kazanmaktadır. Ona göre birincil ödev, mülkiyet ilişkilerinin kapitalist düzeneğin sürdürülebilirliğindeki etkin rolünün kavranması ve gündelik hayatın, mekânın kökten dönüşümüyle doğrudan ilintili olduğunun teyit edilmesidir (Sargın, 2008, s.50).

Lefebvre'ye göre önemli olan, *mekânın kapitalist toplumda nasıl üretildiği ve bu üretim sürecinde ortaya çıkan çelişkilerin analizidir*. Lefebvre, Marx'ın tanımladığı kapitalist üretim ilişkileri ve üretim güçleri arasındaki çelişkinin kentsel mekânda farklı bir boyuta ulaştığını ifade etmektedir (Aslanoğlu, 1998). Buna göre, sermaye, mekâna farklı bir işlevsellik kazandırmaktadır. Kapitalist gelişme içinde, **sermaye mekânı** bir **meta** haline getirmektedir. Mekân bu anlamda, coğrafi ve edilgen bir alan olmaktan uzaklaşmış ve işlevsellik kazanmıştır. Lefebvre'ye göre, kapitalizm, malların mekânsal yerleşmede üretildiği bir aşamadan, mekânın kendisinin kıt bir kaynak olarak üretildiği bir sisteme dönüşmüştür. Böylece mekânın kapitalist üretimi, artık değer yaratımı ve kâr elde etmede etkili hale gelen bir metaya dönüşmüştür.

Sanayiden, kent kaynaklı modern kapitalist üretime dönüşüm Lefebvre'nin **kentsel devrim** dediği süreci anlatmaktadır. Kentsel devrim kavramı kentin fiziksel mekânıyla sınırlı olmayıp, genel anlamda bir kentli yaşam biçimini de içermektedir. **Kent**, Lefebvre'ye göre birbiri ile ilişkili üç kavramla tanımlanmaktadır: **mekân**, **günlük hayat** ve **kapitalist sosyal ilişkilerin yeniden üretimi**. Bu anlamda kent, üretim ilişkilerinin insanların gündelik hayat deneyimlerinde yeniden üretildiği bir küresel mekânsal bağlam olarak ifade edilmektedir. Kapitalist sosyal ilişkiler, mekânın günlük kullanımı içinde yeniden üretilmektedir (Aslanoğlu, 1998, s. 67).

Lefebvre, sermaye sahiplerinin kapitalist sermaye birikim süreçlerinin geçtiğimiz yüzyıl içine girdiği **krizleri mekânı kullanarak çözdüğünü** söylemektedir. Lefebvre, burjuvazinin kent mekânını nasıl başarı ile kullandığını ve bunun da nasıl kapitalizmin (Engels'in öngörüsünün tersine), ayakta kalmasını sağladığını vurgulamaktadır. "Kapitalizm kendi iç çelişkilerini bir asırdır çözmese bile hafifletmeyi başarmış ve sonuçta, Marx'ın *Kapital'i* yazısından günümüze geçen yüzyıllık sürede büyümeyi gerçekleştirmiştir. Bu durumun maliyetinin ne olduğunu hesaplayamayız ancak, nasıl bir araçla gerçekleştirildiğini biliyoruz: Mekânı işgal ederek ve mekânlar üreterek" (Lefebvre, 1976, s.21; Şengül, 2001, s.14).

Lefebvre'in bu değerlendirmesi, Marksistlerin kent mekânına bakışı açısından önemli bir kırılmaya işaret etmektedir. Çünkü Lefebvre'in kendi sözleriyle, "günümüzde üretimin analizi göstermiştir ki, şeylerin (metaların) mekânda üretiminden mekânın kendisinin (meta olarak) üretimine geçmiş bulunuyoruz" (1991, s.285). Marksist araştırmacıların hemen hepsi için mekân, kapitalist üretimin yapıldığı bir yer olarak değerlendirilmiştir. Oysa geçtiğimiz yüzyıl boyunca, kapitalizm, mekânın kendisini keşfedip metalaştırmış ve Marx ve Engels'in beklediği kriz de en azından uzunca bir süre için aşılabilmektedir (Şengül, 2001, s.15).

Lefebvre'ye göre, **kapitalizm** için **mekânın** somut kullanım değeri değil, **soyut** yani **değişim değeri** önemlidir. **Somut mekân** kavramı günlük yaşam pratik-

lerimizi gerçekleştirdiğimiz, üzerinde yaşamımızı sürdürdüğümüz, ihtiyaçlarımızı karşıladığımız ve kullanım değerine sahip mekâna işaret etmektedir. **Soyut mekân** kavramı ise mekânı fiziksel bir parsel olarak kullanım değeri olarak değil, üzerinden kâr ve rant sağlanacak bir araç olarak görmektedir. Mekânın tarihsel üretimi, kullanımı ve temsil ettiği sosyal değerlerin kendi başına önemi yoktur. Bunlar, ancak söz konusu mekânın değişim değerine katkıda buldukları sürece önemlidir. Birbirinden çok farklı tarihsellikleri olan mekânlar, kapitalizm açısından, pazarda alınıp satılan soyut birer parsel ya da binadan başka bir şey değildir.

Lefebvre, temelde devlet ve yatırımcıların kâr için yatırım yaptıkları mekânı **soyut mekân** olarak adlandırırken, gündelik hayatta kullanılan mekânı ise **somut mekân** olarak ifade etmektedir. Lefebvre, üretim alanındaki çelişkilerin kapitalizmin tek çelişkisi olmadığını, yeniden üretim ve günlük yaşam mekânındaki çelişkilerin de önemsemesi gerektiğini savunmaktadır. Lefebvre bir yandan kapitalist birikim süreçlerinin mekânsallığını ve kapitalizmin mekânı içselleştirip soyut hale getirerek kullanılmasını vurgularken, diğer yandan da bu tür bir mekânsallığın sadece üretim ve dolaşım için değil, aynı zamanda yeniden üretim süreçleri için de geçerli olduğunu altını çizmektedir. Bu, çalışan sınıfların stratejileri açısından yeni açılımlar sağlayan bir formasyondur. Lefebvre'ye göre, mücadelenin üretim alanında sıkışmayıp, yeniden üretim alanına ve günlük yaşama yönelik olarak genişletilmesi sosyalist bir toplumun ve mekânın kuruluşunun da ön şartıdır. Diğer bir anlatımla, bu yaklaşıma göre, nasıl kapitalizm mekânı keşfedip kullandıysa sosyalistler de benzer bir görevle karşı karşıyadır. Şengül'e göre (2001, s.16), Lefebvre'nin yaklaşımının temel zayıflığı da bu noktadır. Çünkü sosyalist mekânın farklılıkların mekânı olacağını söyleyen Lefebvre, nasıl olup da bir dizi farklılığın kapitalizmin ortadan kaldırılmasına yönelik bir projede bir araya getirilebileceğini açıklamamaktadır.

Ayrıca, Henri Lefebvre 1960'ların sonları ve 1970'li yılların başlarında kent sorununa yeni bir yaklaşım getirerek, Harvey ve Castells ile birlikte kentsel haklar konusunda ciddi katkılarda bulunmuştur. Kentsel yerel topluluk temelli hareketler her üç düşünürün fikirlerinin biçimlenmesinde öncü rol oynamıştır. Toplumsal hareketlerin ekonomik-politik anlamını Marksist bir anlayışla ve sınıf temelli bir çözümleme ile çalışmalarının odak noktasına yerleştirmişlerdir. Lefebvre'nin teorik çerçevesini çizdiği bakışla kentsel hak, kent kaynaklarına ulaşma ve kentsel kararlara bireysel katılım özgürlüğünden çok, kenti değiştirecek kişilerin kendilerini değiştirme perspektifinde değerlendirmektedir (Güler, 2011). Lefebvre, siyasal iktidarların kentsel örgütlenmeyi, kentsel örgütlenmenin ise insan yerleşimlerini belirleyebileceğini düşünmektedir. Mekân üçlü sınıflandırmaya göre açıklamaktadır:

Algılanan mekân, tasarlanan mekân ve yaşanılan mekân.

- **Algılanan (perceived) mekân** görece nesnel, insanların günlük yaşam çevrelerini içeren somut bir mekândır. Algılanan mekânsal pratik ampirik olarak görülebilir ve gözlemlenebilirdir. Diğer tüm sosyal pratikler gibi mekânsal pratik kavramsallaştırılmadan önce doğrudan yaşanır. Sosyal ve mekânsal pratik, gerçekliktir.
- **Tasarlanan (conceived) mekân**, mekânın zihinsel yorumudur. Kavramsallaştırılan ya da soyut mekândır; diğer bir deyişle, mekânın temsilidir. Bu soyutlamalar bireylerin sosyal ve politik pratiklerinde önemli bir rol oynarlar. Bu mekân, uzmanlar, planlamacılar, sosyal mühendis ve bu alanda çalışan diğer uzmanların tasavvur ettiği mekândır. Soyut mekân mevcut üretim tarzının egemen mekânıdır.

Lefebvre'e göre kapitalizmin yirminci yüzyılı görebilmesinde, kent mekânını keşfetmesinin ve kenti metalaştırarak kullanmasının önemli bir payı vardır.

Lefebvre, algılanan, tasavvur edilen ve yaşanan mekânın toplumsal pratiklerini birbirinden ayırır.

- **Yaşanılan (lived) mekân** ise görülen ve tasarlanan mekânın karışık bir kombinasyonudur ve kişinin günlük hayatındaki gerçek mekân deneyimini temsil eder. Doğrudan ilişkili görüntüler ve semboller yoluyla yaşanır. Doğrudan deneyimlenen sosyal mekândır. Yaşanılan mekân sadece sosyal hayatın geçtiği edilgen bir sahne değil, aynı zamanda sosyal hayatın tamamlayıcı bir unsurunu temsil etmektedir. Bu nedenle, sosyal ilişkiler ve yaşanılan mekân günlük hayatta kaçınılmaz bir şekilde birbirine bağlıdır (Güler, 2011, s.54).

Lefebvre'ye göre kentsel mekânın üretimi, zorunlu olarak ona bağlı olan sosyal ilişkilerin yeniden üretimini de içermekte ve bu bağlamda kentsel mekânın üretimi, kentin sadece fiziksel mekânının planlamasından daha fazla olarak kent hayatının tüm yönlerinin üretimi ve yeniden üretimini içermektedir (Lefebvre, 1991, s.367). Lefebvre'den bu yana coğrafyacılar, kent planlamacıları, kent bilimcileri, belediyeler, sivil toplum örgütleri, kentsel çalışmalarda sadece kent sakinlerinin heterojenliği ile ilgili değil, aynı zamanda kentsel haklarda formüle edilen kentli haklarının korunmasına yönelik çalışmalar da bulunmaktadır.

Özetle, Lefebvre soyut mekânı açıklarken onun, toplumsal olan üzerindeki belirleyici etkisini vurgulamaktadır. Ayrıca, sosyal-mekânsal farklılıkların, mekânın toplumsal ürünü olduğu düşüncesini ortaya koymaktadır. Sosyal ve mekânsal olanı birbirlerine ait ve parçası olarak diyalektik bir yaklaşım içinde ele almaktadır (Özdemir, 2011). Lefebvre'ye göre kapitalist gelişme sürecinde doğal mekân sosyo-ekonomik şartlarda kıt bir metaya dönüşmüştür. Kapitalizm, Lefebvre'nin ısrarla belirttiği gibi, yalnızca mekân üretmek değil ama aynı zamanda mekân üzerinde üstün bir egemenlik kurarak ayakta kalmayı başarmıştır (Akin, 2007, s.67).

Manuel Castells (1942-): Kollektif Tüketim ve Kentsel Hareketler

Castells'e göre kentler, ortak tüketim mekânı ve işgücünün yeniden üretiminin sağlandığı mekânsal birimlerdir.

Castells'e (1977) göre kent, kollektif tüketimin sağlandığı ve işgücünün yeniden üretiminin mekânsal birimidir. Kentler, işgücünün yeniden üretimi için gerekli olan eğitim, sağlık, konut gibi **kollektif tüketim ihtiyaçlarının sağlandığı mekânlardır**. Castells (1977, s.237) kentsel olarak tanımlanan temel problemlerin toplu tüketim süreçleriyle veya işgücünün yeniden üretimi süreçleriyle ilgili olduğunu düşünmektedir. Eğitim, sağlık, ulaşım, konut, dinlenme gibi ihtiyaçların karşılanması emeğin yeniden üretimi için gereklidir. Devlet bu noktada işçilerin işe yeniden hazır hale gelmelerini sağlayacak şekilde aracılık eder. Örneğin, devlet temel sağlık hizmetleri, kamusal eğitim, toplu ve ucuz ulaşım, ucuz konut sunumu gibi **kollektif tüketim ihtiyaçlarını** karşılayarak çalışanların ve ailelerinin yaşamlarını sürdürmesi ve çalışabilmesi için gerekli ihtiyaçları karşılamaktadır. Bu anlamda, **Castells'e göre kent öncelikle ortak tüketim mekânlarıdır**. Kollektif tüketim araçları olan konut, eğitim, sağlık, kültür, ticaret, ulaşım vb. unsurlar bütün toplumsal grupların günlük yaşamları temelinde örgütlenmektedir. İşgücünün yeniden üretimi için devlet bu tüketim araçlarını sağlamaya yönelik müdahalelerde bulunmaktadır (Gottdiener, 2001). Söylediğimiz gibi, devlet bu kollektif tüketim araçlarını sağlarken temel amacı işgücünün ertesi gün çalışması için gerekli olan gıda, barınma, dinlenme, vb. ihtiyacı olan diğer ve mal ve hizmetleri karşılamaktır (emek gücünün yeniden üretimi). **Bu yönüyle kentler aynı zamanda işgücünün yeniden üretiminin sağlandığı mekânsal bir birimdir**.

Castells bu noktada kentleri kollektif tüketimin yapıldığı ortak bir mekân ve işçilerin ertesi güne hazırlanması için gerekli olan tüm ihtiyaçlarının karşılandığı bir mekânsal birim olarak görmektedir. Sonuç olarak, eğitim, sağlık, konut, altyapı,

ulaşım ve dinlenme gibi emeğin yeniden üretim sürecinin unsurları kentlerin kollektif tüketim alanlarını oluşturmaktadır ve bütün bu ihtiyaçlar devlet ve yerel yönetimler tarafından karşılanmaktadır. Bu kollektif tüketim ihtiyaçlarının karşılanmaması veya aksaması sistemi tehlikeye sokacak ve **kentsel toplumsal hareketlerin** ortaya çıkmasına neden olacaktır. Castells kapitalist toplumda kentleri, **emek güçleri ve sermaye arasında oluşan çelişkiler, bu çelişkiler sonucunda oluşan toplumsal hareketler ve toplumsal hareketlerin sistemi tehdit eden yıkıcı sonuçları önlemek için devletin ortak tüketim süreçlerine yaptığı müdahaleler çerçevesinde** analiz etmektedir (Güneş, 2009, s.254).

Castells'e göre devlet emeğin yeniden üretilme sürecine, sermayenin uzun dönemli çıkarlarını korumak amacıyla karışmaktadır. Oysa sağlık, eğitim, konut ve ulaşım gibi hizmetler günlük yaşamın en önemli unsurlarıdır. Devlet bu unsurların düzenlenmesine karışınca piyasaya müdahale etmiş ve emek ve sermaye arasındaki çelişkileri de hafifletmeye çalışmaktadır. Bu noktada Castells'e göre, devletin işgücünün yeniden üretimi için kollektif tüketim araçlarını sağlayarak müdahale etmesi sermaye sınıfına hizmet etmektedir.

Castells'in kent sorununa yaklaşımında **emek gücünün yeniden üretimi** merkezi bir yer tutmaktadır. Sermaye birikim süreçleriyle Castells, **kollektif tüketim** araçlarına ayrılan kaynakları ilgilendirdiği sürece ilgilenmiştir. Castells'in kent sorununa olan ilgisinin odağında emek gücünün yeniden üretimi vardır. Castells'in kentsel çalışmalar alanına en önemli katkısı yeniden üretim süreçlerinin yarattığı çelişkileri kentsel düzeyde sistematik ve ayrıntılı biçimde kavramsallaştırmasıdır. Castells, kapitalist ilişkilerin, artık üretimin değil 'kollektif tüketimin', başka bir anlamıyla devlet tarafından sağlanan hizmetlerin merkezi haline geldiğini ve emek gücüne ait enerji ve becerilerin 'yeniden üretilmesi' için gerekli olan kasaba ve kentlere özel bir rol yüklediğini iddia etmiştir. Devlet tarafından sağlanan bu hizmetlerin her biri ve kollektif olarak sağlandıkları için 'siyasallaşmaktadır'. Bu nedenle ortaya çıkan şey, bu kollektif tüketim biçimleri içinde ve çevresinde yoğunlaşan bir kentsel politika alanıdır. **Kentler**, kollektif tüketim biçimleri aracılığıyla emek gücünün yeniden üretilmesini sağlayan toplumsal üretim ilişkilerindeki değişimlerden dolayı yeni tür politikaların merkezi olmaktadır. Bu açıdan, kentsel protesto biçimleri sonucunda oluşan 'mekânsal' biçim, değişen toplumsal üretim ilişkilerine göre açıklanabilmektedir (Urry, 1999, s.24-25; Özdemir, 2011)

Castells, kollektif tüketimi ve onun çevresindeki toplumsal mücadeleleri kent sorunun odağına yerleştirmiştir. Böylece Castells ilgili alanını, **mekânın nasıl üretildiği sorusundan, kentsel problemlerin nasıl üretildiği konusuna kaydırmıştır** (Gottdiener, 1993). Castells, kentin ve kentselliğin, temelde ideolojik bir içeriği olduğunu öne sürer. Toplu konut, yoksulluk yuvalarının ve gettoların temizlenmesi ve kentsel yenileme gibi kent hizmetlerinin görülmesinde devletin rol almasını; toplumsal çatışmaları yatıştırma, sermayenin çıkarlarını uzun dönemde güvence altına alma, işgücünün yeniden üretilmesi sürecini kolaylaştırma amacıyla üstlendiği biçimde açıklamaktadır. Bir başka deyişle, Althusser'ci bir yaklaşımla söylemek gerekirse Castells'e göre devlet, kentsoyluların ve kapitalizmin çıkarlarını savunmak ve güvenceye bağlamak için vardır. Castells, kentsel sorunun, genelde sınıf çatışmalarının elverişli bir ortamını oluşturduğu, ancak sonuç alabilmenin örgütlenmeye ve siyasallaşmaya bağlı olduğunu öne sürmektedir (Keleş, 1990, s.98).

Castells'e göre, evler, okullar, ulaşım hizmetleri ve boş zaman faaliyetleri insanların günümüz sanayisinin ürünlerini **tüketme** yollarıdır. Hükümet kuruluşları yollar ve kamuya ait evler inşa ederek, yeşil alanlar planlayarak vb. kent yaşamının

Castells, emek gücünün yeniden üretimi, kollektif tüketim ve kentsel sosyal hareketler üzerinde durmuştur.

birçok yönünü doğrudan etkilemektedir. Bankalar ve sigorta şirketleri gibi inşaat projelerine para sağlayan büyük şirketler de bu süreçler üzerinde büyük bir güce sahiptirler. Bu nedenle, kentlerin fiziksel biçimi hem pazar güçleri (girişimciler) hem de hükümetin gücünün bir ürünüdür. Ancak kentsel yaratılmış çevre sadece devletin ve güçlü insanların etkinlikleriyle değil aynı zamanda bu girişimlere direnen kentsel grupların eylemleriyle de şekillenmektedir. Zira eğer iktidar kenti biçimlendiriyorsa bunun ortaya çıkardığı kentsel sosyal hareketler de iktidarın dönüştürülmesinde stratejik bir rol oynayacaktır (Castells, 1997, s.216). Castells, bu noktada toplumsal haklardan mahrum kentsel grupların kendi yaşam koşullarını değiştirmek için yaptıkları mücadelelerin önemini de vurgulamaktadır. Kent sorunları, ev koşullarını düzeltme, hava kirliliğini protesto etme, parklar ve yeşil alanları koruma ve bir bölgenin doğasını değiştiren binaların gelişimi ile savaşmayla ilgili toplumsal hareketleri de uyandırmaktadır.

Castells, kentsel hizmetlere ilişkin olarak ortaya çıkan örgütlenmeleri **kentsel sosyal hareketler** olarak adlandırmaktadır. Bu hareketlerin sınıf temelli hareketlerle olan ilişkisine de oldukça önem vermektedir. Ancak, Castells için bu hareketleri önsel olarak sınıf merkezli hareketler ya da böyle bir hareketin ya da örgütlenmenin bir alt kümesi olarak görmek hatalıdır.

Castells, kentsel süreçleri (ekolojistlerin tersine) doğal bir süreç olarak değil, yaratılmış bir çevrenin ürünü olarak görme eğilimindedir. Bu anlamda kentler gücün, iktidarın, toplumsal ve ekonomik sistemlerin yansıtıldığı mekânlardır. Castells, **kentlilik** örüntülerini kendi kendilerini kapsayan süreçler olarak görmekten çok, toplumun genel politik ve ekonomik yapısına bağlamaktadır. İnsanların kentlerde geliştirdikleri yaşam biçimleri ve aynı zamanda da farklı mahallelerin fiziksel düzenleri, sanayi kapitalizminin gelişiminin genel özelliklerini taşımaktadır.

Castells, toplumun mekânsal biçimi, gelişimi, mekanizmaları gibi konular üzerinde durmaktadır. Ona göre, *kentleri anlamanın yolu mekânsal biçimlerin nasıl oluştuklarını ve dönüştüklerini kavramaktan geçmektedir*. Kent ve mahallelerin mimari özellikleri ve planları, farklı sosyal gruplar arasındaki çatışma ve mücadeleleri yansıtır. Örneğin gökdelenler, kâr elde etme amacıyla yapılabildiği gibi teknoloji ve güven aracılığıyla kent üzerinde paranın gücünü sembolize ederler. Dahası bu dev binalar, kapitalizmin yükselme döneminin katedralleridir (Güçlü, 2002, s.11-12).

Castells kentsel çelişkileri ve eşitsizlikleri sınıf ve toplumsal hareketler temelli bakış açısından açıklamıştır. Castells'in *Kentsel Sorun* (1977) adlı çalışması kentsel toplumsal hareketler ve sınıfı birlikte ele alması açısından önemlidir. Castells'in çalışmalarında, taban hareketi olarak kentsel sosyal hareketler farklı grupların, sınıfların birlikteliklerini de göz önüne alır. Sınıfın önemi ilk çalışmalarında klasik anlamda daha açık olsa da, Castells sınıfların kesiştiği emek ve sermaye çatışmasının yanında **kolektif tüketim** üzerinden de çatışma ve direniş biçimleri olabileceğini iddia etmektedir.

Castells'in kent teorisini özetleyecek olursak;

1. Kent öncelikle ortak tüketim mekânlarıdır. Kent, kolektif tüketim araçları olan konut, eğitim, sağlık, kültür, ticaret, ulaşım vb. unsurlarının sağlandığı mekândır.
2. Kentler aynı zamanda işgücünün yeniden üretiminin sağlandığı mekânsal bir birimdir. Kentsel sistem, emeğin, tüketim yoluyla yeniden üretilmesi sürecinin bir parçasıdır.

3. Kollektif tüketim araçları çoğunlukla yerel yönetim ve devlet eliyle sağlanmaktadır. Devlet bu ortak tüketim araçlarını sağlarken temel amacı işgücünün ertesi gün çalışması için gerekli olan gıda, barınma, dinlenme, vb. ihtiyacı olan diğer mal ve hizmetleri karşılamaktır (emek gücünün yeniden üretimi).
4. Kolektif (toplu) tüketim konusu olan kent hizmetleri geniş ölçüde siyasallaştırılmaya elverişlidir. Bu siyasallaşma, kentsel toplumsal hareketlere yol açabilir ve bu durum kapitalist sistemin çökertilmesiyle sonuçlanabilir.
5. Kent temelde ideolojik bir içeriğe sahiptir ve kentsel sorunlara sınıf mücadelesi ve toplumsal hareketler temelinde yaklaşmak gerekir. Devlet müdahalesi, kentsel çatışmayı çözmek yerine onu şiddetlendirmektedir çünkü devlet ortak tüketim araçlarını sağlayarak kente müdahale ederken, bunu çoğunlukla sermaye sınıfı ve zenginler lehine yapmaktadır.
6. Kentsel toplu tüketimin dağıtımını üzerinden yaşanan çelişki ve eşitsizlikler kentsel toplumsal hareketlerin doğmasına ve kuvvetlenmesine neden olmaktadır.
7. Kentte toplu tüketim araçlarının nasıl dağıtılacağı sorunu, kentsel çevrede karşımıza çıkan toplumsal gruplar arasındaki siyasal çatışmayı ve toplumsal ayrışmayı ortaya çıkarır. Kentsel çelişki ve eşitsizliklere tepki olarak doğan kentsel toplumsal hareketler geniş bir nüfusu etkileyerek işçi mücadelesini kuvvetlendirme potansiyeline sahiptir.
8. Kent “yaratılmış bir çevre olarak” sadece devletin ve girişimcilerin etkinlikleriyle değil aynı zamanda bu girişimlere direnen kentsel sosyal grupların eylemleriyle de şekillenmektedir.

Castells'in bilgi kenti (information city) kavramını araştırınız?

David Harvey (1935-): Sermaye Birikimi Olarak Kent

Ekonomi politik perspektifin bir başka temsilcisi olan Harvey, kent çalışmalarında genel olarak kapitalist sistemin adaletsizliği üzerine odaklanmaktadır. Harvey, mekân kavramını kapitalist sermaye birikiminin hareketleri ve krizleri kapsamında ele almaktadır. Harvey'e göre kapitalist *kentleşme, üretim sürecinde ekonomik krize giren sermayenin, kârlarını arttırmak amacıyla yatırımlarını dâba kârlı olan kentsel yapıyı çevreye yönlendirmelerinin sonucunda gelişmiştir*. Kapitalist girişimciler azalan kârlarını tekrar azamiye çıkarabilmek için üretim sürecinin dışında kentlere yönelerek kentlerin yapıları çevrelerine yatırım yapmaktadır. Harvey'e göre modern kentlerin büyümesi kapitalistlerin kârlarını azamiye çıkarmak istemesinin tarihidir. Bu noktada, kentler, kapitalist sermaye birikim mantığını yansıtan bir aynadır.

Harvey, kentsel rant teorisini sermaye birikiminin dinamiğiyle açıklamaktadır. Bunu rant sermayesinin ve kriz teorisinin ortaya çıkışına bağlayarak yapar. Kapitalistler arasındaki rekabet aşırı birikim bunalımına neden olur. Bu birikim sorunu krize yol açar; istikrarı sağlamanın yolu sermayenin yapıları çevrede yatırıma yönlendirilmesidir (Akın, 2007, s.47).

Harvey'e göre sermayenin kente yatırımı, sermayenin birikim süreçleri esas alınarak analiz edilmelidir. *Sermayenin birinci döngüsünde* (çevrim) temel yatırım, üretim ve tüketimdedir. Sınırlı bir zaman döneminde ortaya çıkan aşırı birikim nedeniyle birinci döngüde bloke olan ve krize giren sermaye, ikinci ve üçüncü döngülere doğru akar. *Sermayenin ikinci döngüsü* sabit mallardaki yatırımlarla oluşur

Kapitalist girişimciler kriz dönemlerinde üretim sürecine yaptıkları yatırımlardan vazgeçerek yeni yatırım alanları olarak kentsel mekânı seçmektedir.

Kârını azamiye çıkarmak için kurulmuş kapitalist sistem belli dönemlerde ekonomik krizler yaşamaktadır. Aşırı üretim sonucunda oluşan krizler, kâr oranlarının düşmesine neden olmaktadır. Kapitalistler kâr oranlarını tekrar yükseltmek için yatırımlarını üretime değil kentsel rant alanlarına yönlendirirler.

Kapitalist girişimciler kriz dönemlerinde üretim sürecine yaptıkları yatırımlardan vazgeçerek yeni yatırım alanları olarak kentsel mekânı seçmektedir.

Kent sermaye birikim süreci ve yapıllı çevrenin ürünüdür. Kentsellik üretim, değişim ve tüketim için fiziksel ortamdır. Bu yapıllı çevrenin üretilme yolu bu nedenle sermaye birikim sürecinin bir parçası haline gelir.

ve doğrudan girdiler yerine, yardımlar olarak tanımlanan tüketim fonlarıyla oluşur. Kapitalizmin doğası gereği artı-değer üretiminde girdiği krize çözüm olarak, sermayenin ikinci döngüleri (yapıllı çevre üretimi; konut, işyerleri, alışveriş merkezlerine, kısaca kentsel alana yatırım vb.) devreye girmektedir. Sermayenin ikinci döngüye kayışının tek nedeninin birinci döngüdeki birikim fazlasının olmadığı; ikinci döngüdeki kâr oranlarının yapıllı çevrede yüksek olması durumunda da sermayenin bu alana kaçtığı söylenebilir (Akın, 2007, s.60).

Harvey'e göre, kapitalist toplumlarda kentleşme dinamikleri sermaye birikim süreçlerinden bağımsız anlaşılabilir. Meta üretimi ve tüketiminin gerçekleştiği sermayenin birinci çevriminde biriken sermayenin tekrar yatırıma dönüştürülmesinin mümkün olmadığı durumlarda, bu çevrimde oluşan aşırı birikimin ikinci çevrime aktarılması krizi çözmenin başlıca yollarından biridir. İster devlet aracılığıyla olsun ister piyasa, ikinci çevrime aktarılan kaynakların önemli bir bölümü kentse1 yapıllı çevreye yönlendirilmektedir. Yapıllı çevreye yönlendirilen yatırımlar ise bir yandan aşırı birikim sorununu çözerken, bir yandan da yeni taleplerin ortaya çıkmasına yol açarak birinci çevrimde ortaya çıkan krizin çözülmesine yardımcı olmaktadır (Harvey, 1985). Bu tür bir bakışla değerlendirildiğinde kentsel yapıllı çevrenin oluşumunu sermaye birikim süreçlerinden ayırmanın olanağı kalmamaktadır.

Harvey'in kentleşme modeli sermaye birikiminin hareket ve krizleri analizine dayanmaktadır. Sermaye birikim sürecinde emeğin yeniden üretimini sağlayan kentsel yeniden üretim, toplumsal çatışmalara neden olmaktadır. Bu, kırsal nüfusun özellikle yeni gelişmekte olan sanayi bölgelerine ucuz emek olarak çekilmesiyle başlayan bir süreçtir. Emekçi sınıfların kentlere akması bir süre sonra kentleşme maliyetlerini karşılayamama gibi nedenlerle çatışmaya dönüşmektedir. Bu çatışmada emekçi sınıfların kentsel taleplerinin karşılanmasında yaşanan güçlükler, ayrıca bir çatışma kaynağı oluşturmaktadır. Bu süreçte iki değişken önemlidir. *Birincisi*; sermaye kesiminin kendi arasındaki rekabeti veya yarışmadır. Özellikle inşaat sektörü, sermaye sınıfının birbiri ile mücadelesinde önemli bir yere sahiptir. Kapitalist toplumlarda sermaye birikim süreci ile kentleşme birbirinden bağımsız değildir. Çünkü kapitalizm, doğası gereği artı değer üretmeyi istemektedir. Bu değer yaratımı, ya çalışma süreleri uzatılarak ya da üretim araçlarına yatırım yapılarak gerçekleşmektedir. Ancak bu durum kimi dönemlerde aşırı birikime yol açmakta ve kâr oranlarında düşüş ile sonuçlanmaktadır. Harvey sermayenin içine girdiği üretim krizine çözüm olarak sermaye sınıfının ikinci çevrim olarak adlandırıldığı, kentsel alana yapılan yatırımlar, yani inşa edilmiş çevreye yapılan yatırımlarla (fabrikalar, bürolar, gökdelenler, oteller, lüks konutlar, alışveriş merkezleri) sermayenin kendisini yeniden üreteceğini ileri sürmektedir (Harvey, 1985: s.71).

Harvey, kapitalist üretim sürecinde şirketlerin üretime yönelik makine ve hammadde için yatırım yapmak yerine artık mekânsal alanlara ve gayrimenkule yatırım yapmaya başladıklarını ileri sürmüştür. Bu anlamıyla kentsellik, tıpkı bir endüstriyel 'ürün' gibi üretilen; kentsel mekânın değişim ve tüketim değerini belirleyen en önemli fiziksel ve sosyal ortamdır. Kentsel mekâna yapılan yatırımlar kentin çevresini yeniden yapılandırmaktadır. Sermaye, üretim sürecinde girdiği krizlerden kentsel alanları yatırım ve rant aracı olarak yeniden inşa ederek çıkmaktadır. Sonuç olarak, kentsel mekânlara yapılan yatırımlar sonucunda kentsel gayrimenkul piyasası da canlanmakta ve kriz aşılacaktır. Harvey, kentleşmenin önemini sanayi sermayesinin ürünlerine olan talebi arttırmasından kaynaklandığını belirtmektedir.

Harvey, kapitalizmin doğası gereği artık değer üretiminde krize girdiğini ifade etmektedir. Kenti sermaye birikimine referansla tanımlayan Harvey, sermayenin kentsel alanlara yatırım yaparak ekonomik krizlerden kurtulma eğiliminde olduğunu savunmaktadır.

Harvey, kentsel soruna ilişkin olarak sermayenin dolaşım sürecinde kentsel yapıyı çevresinin oynadığı rolü vurgularken, sermaye ve sınıf merkezli bu yaklaşımında **kentsel çelişkiyi sermaye mantığından hareketle** anlamaya çalışmaktadır. Harvey günümüz kentlerinde mekânın devamlı olarak yeniden yapılandırıldığına işaret etmektedir (Giddens, 2000, s.509). Yeniden yapılandırılan **mekân**, modern kentte bir **ideolojik** amaca sahiptir. Kısmen, toplumdaki egemen grup ve kurumların yürürlükteki ideolojisini yansıtır; kısmen de piyasa güçlerinin, hiç kimsenin özellikle arzu etmediği sonuçlar doğuran dinamikleri tarafından şekillendirilir. Bu anlamda kentsellik hâlâ sanayi kapitalizminin ihtiyaçları tarafından sürüklenmektedir. Artığın üretimi, mülk edinilmesi ve dolaşımı, kentselliğin iç dinamiklerine bağlı olmamış, sanayi toplumunun getirdiği koşullar tarafından düzenlenmeye devam etmiştir (Alkan ve Duru, 2002, s.1).

Kentleşme, gelişmiş kapitalizmin mekânı örgütlenme biçimidir; fiziksel çevreyi yapılandırma ve mekânda insanı ve toplumsal ilişkileri örgütlenme biçimidir (Harvey 1985; Akın, 2007, s.55) ve kapitalizm bunu zenginlerin lehine olacak şekilde adaletsiz ve eşitsiz bir şekilde gerçekleştirmektedir. Kapitalist girişimciler kârlarını azamiye çıkarmak için üretim sürecinin dışında kentin yapıyı çevresinde yatırım yapmaktadır. Kentlere yapılan gökdelenler, alışveriş merkezleri, lüks konutlar, oteller sermayenin karını azamiye çıkartmak için yaptıkları yatırımların birer göstergeleridir. Kentsel mekâna yapılan yatırımlar kentin çevresini yeniden yapılandırmaktadır. Kapitalist şehirlerdeki mekânlar, sistemin çelişkilerini ve sisteme içselleşmiş adaletsizlikleri yansıtmaktadır.

Mekânsal örgütlenme, kapitalizmin isleyişi açısından önemli bir konuma sahiptir ve bu nedenle mekânın çözümlenmesi, günümüz kapitalizminin çözümlenmesinde temel bir unsur olmaktadır (Koçak, 2008, s.223). Kentlerin büyümesi ve gelişmesi tesadüflerin değil, kapitalist sistemin özünü oluşturan sermaye birikim süreçlerinin bir sonucu olmaktadır (Gottdiener, 1994, s.133). Toplumsal ihtiyaçların dışında kâr amaçlı yapılan yatırımlar kentlerde mekânsal düzeyde eşitsizliklerin oluşmasına neden olmaktadır. Gelir düzeyleri yüksek orta ve üst sınıflar kentsel mekânda kendileri için en uygun yerlerde yaşamayı seçerken, alt gelir grupları ve yoksullar kentin gelişmemiş yoksul bölgelerinde yaşamaktadır. Mahalleler gelir, etnik, ırksal ve sınıfsal temelde ayrılaşmayı yansıtmaktadır. Harvey'e göre, *kentlerin bu şekilde eşitsiz ve ayrılaşmış mekânlar üretmesi, kapitalist sermaye birikim süreçlerinin bir sonucu olarak görülmelidir*. Büyük ölçekli inşaat şirketlerinin ürettiği büyük ölçekli konut alanları, kent mekânına büyük bir hızla eklenmektedir. Kentte yeni gelişen çağdaş görünümlü, görece yaşam kalitesi yüksek konut alanları ile çöküntü bölgeleri yan yanadır. Harvey'in dediği gibi, "Serbest piyasa popülizmi orta sınıfları etrafı çevrilmiş ve korunaklı alışveriş merkezleri içine yerleştirmiş, ama yoksullara gelince onları evsiz barksızlığın yeni ve oldukça kâbus dolu postmodern manzarasının orta yerine fırlatmıştır" (Akın, 2007, s.266).

Bu noktada Harvey'e göre, büyük tüketim merkezlerinin ışıkları, moda endüstrisi, kahveler, büyük sergilerin hepsi kent yaşamının tüketiminin özendirilmesine yönelik düzenlemeler olmuştur. Dolayısıyla, tüm olanaklar, kentsel kaynakların yeniden tüketiminin gerçekleştirilmesine yönelik düzenlemelerdir (Harvey, 2008). Harvey'in **kentsel hak** kavramı ise kentte yaşayanların çıkarlarını korumak ve geliştirmek üzere tasarlanmıştır. Bu haklar kullanıcılarına bir yandan kente ilişkin düşüncelerini ve kentsel aktivitelerini tanımlamak için kullanıcı haklarını doğururken, aynı zamanda yaşanabilir konutların, yeşil alanların ve diğer hizmetlerin kullanımını da içermektedir. Kentlerde yaşayan insanların kente ait haklarının neler

olduğunu bilme ve onun üzerinde karar sahibi olma hakkı vardır. Şu halde mahallelerde yaşayanlar orada yaşamaktan doğan haklarını bilen, yani mahallenin mekân organizasyonunun nasıl olması gerektiğine karar vericiler olmalıdır (Purcell, 2006: 1931). Harvey'e göre "mekânı yaratma, kentsel farklılaşma getiren güçlere yaratıcı bir yön verme fırsatımız vardır. Ama bu fırsatları yakalayabilmek için, kentleri yabancı çevreler olarak yaratan, kentleşmeyi bireysel ve ortaklaşa amaçlarımıza yabancı yönere süren güçlere karşı koymamız gerekiyor" (aktaran Alkan ve Duru 2002, s.1).

Harvey'in zaman-mekân sıkışması kavramını araştırınız?

SONUÇ

Sonuç olarak kentler, toplumun tüm gelişim dinamikleri ve mekanizmalarıyla yakından ilgilidir. Bu anlamda kentsel mekân, doğal ve değiştirilemez bir yapıyı değil, yapay ve toplumsal olarak inşa edilmiş bir ortamı, ekonomik, politik ve ideolojik boyutlarıyla daha geniş toplumun yapısal özelliklerinin belirlediği bir alt sistemi ifade eder (Flanagan, 1994, s.83-88). Fakat bu yapay ortamı yaratan süreç, aynı zamanda eşitsizlik, çelişki ve gerginliklerle doludur (Harvey, 1985, s.3; Marin 2004, s.29).

Günümüz kentlerini ve kentlerin sorunları üzerine çalışanların öyle ya da böyle yüzleşmesi gereken en temel soru, kentin nasıl kavranması gerektiği ve bu çerçevede de küreselleşen kapitalist toplumsal ilişkiler içinde kentin özgünlüğünün ne olduğu sorusudur.

Günümüze yerel/kır veya kent düzeyinde meydana gelen değişimler, aslında ekonominin küresel düzeyde yeniden yapılanma sürecindeki yansımından ibarettir. Başka bir deyişle, büyük kentin hikâyesi kentin kendisinden daha büyüktür. Bu da beraberinde önemli bir temel metodolojik sorunu getirmektedir: Eğer kentler çalışılacaksa, kent ölçeğinde meydana gelen değişimlerin, genel olarak daha geniş bir ölçekte meydana gelen ekonomik, politik ve toplumsal değişimler ile ilişkilendirilmesi gerekmektedir.

Özet

Toplumsal teori ve kentleşme arasındaki ilişkiyi kurabilmek.

19. yüzyıl sosyologları kentleşmeyi kendi sosyal teori anlayışlarının içinde ve daha geniş toplumsal faktörlerle birlikte değerlendirmiştir. Kent sosyolojisinin ilk tohumlarının atıldığı bu dönemde, **gelişkin bir kent sosyolojisinden bahsetmek mümkün değildir.** Bu dönemde Marx ve Engels kenti toplumsal değişim sürecinin bir parçası olarak analiz etmektedir. Marx, Weber ve Simmel'in toplumsal teorilerinde kent ayrıntılı olarak tek başına analiz edilen bir yapı olmak yerine, toplumsal yapının anlaşılmasında bir etken olarak değerlendirilmiştir. Marx ve Engels için kent, feodalizmden kapitalizme geçişin ve kapitalist üretimin bir mekânıdır; Weber için ise kent hesaplayıcı rasyonelliğin ve akılcılığın büyümesidir. Simmel için kent yaşamın para ekonomisine dayandığı ve bireyin yabancılaştığı bir yapıdır.

Marx'a göre, Orta Çağ'a kadar insan toplumlarının tarihi kırsal tarihidir. Modern tarih kırsal kentleşmesidir. Kapitalist sanayileşme endüstriyel kasaba ve kentlerin aşırı hızlı büyümesine yol açarak kırsal işgücünün mülksüzleşerek kente göç etmesine neden olmuştur. Marx kenti ayrı bir analiz nesnesi olarak ele almaz ancak kenti işçi sınıfının sınıf mücadelesi verdiği ve toplumsal değişim sürecinin önemli bir parçası olarak görür. **Engels** işçi sınıfının kentsel yaşam koşullarını ayrıntılı analiz ederek sınıfsal eşitsizliğin mekânsal boyutunu ortaya koymuştur. Weber ise kenti ayrı bir çalışma konusu olarak ele almış ve ideal kenti tanımlama girişiminde bulunmuştur. Ona göre, Antik dönemde kentler akrabalık temeline, modern dönemde ise ulus-devlet temeline dayalıdır. Orta Çağ'da kentlerin ortaya çıkışını ve ayrıncı özelliklerini şöyle sıralamaktadır: 1. Kale, 2. Pazar yeri, 3. Kısmen bağımsız hukuk sistemi ve mahkeme 4. Bir arada yaşama 5. Seçimle gelmiş idari otorite. **Simmel** kentleri, paranın ve pazar ekonomisinin iç içe geçtiği ve pek çok insanın fiziksel olarak ilişki içine girdiği yerler olarak tanımlamaktadır. Para insanlar arasındaki mesafeyi eşitleyen ve insanları nesneleştirilen bir araçtır. Parasal ilişki, bir tür gayri

şahsi ilişkidir. Herkese aynı soruyu sordurur: Ne kadar?/Kaç para? Kentte ekonomik hayat, herkesi bir sayıya indirgeyecek biçimde rasyonelleşmiştir. Kentlerde üreticiler, tanımadığı tüketicilere yönelik üretim yaptığı için, kendi çıkarını ve müşterinin çıkarını rasyonel olarak hesaplamak zorundadır. Kentlerin büyümesi ve pazarın genişlemesiyle, modern insan gittikçe daha hesapçı olmaktadır.

Park'ın ekolojik yaklaşımını eleştirel olarak analiz edebilmek.

Park'ın ekolojist yaklaşımı, kentleşme sürecini doğal ayıklanma, rekabet ve hayatta kalma mücadelesi gibi **Darwinci ilkelerle** açıklamaya çalışmaktadır. Bu nedenle, Park ve ekolojistler için kent, kendine ait bir hayatı olan bir organizma veya sosyal ormandır. Buna göre kent, içinde insanların sürekli olarak karmaşık bir hayat mücadelesi ve alansal rekabet süreci içinde çevrelerine uyum sağladıkları, *en güçlü olanın hâkim ve merkezde olduğu, en zayıf olanın kent merkezinin arka taraflarında kaldığı bir 'sosyal orman'dır.* Ancak doğada olduğu gibi, kentsel rekabet bir kez hafiflediğinde, insanlar da bitkiler gibi belirli bir mahalleye yerleşir, kök salar ve bir topluluk duygusu geliştirirler. Yeni bir istila ve yerini alma çağı başlar, zira kent merkezindeki yeni gruplar yoksul mahalleleri istila eder ve en yakın mahalleyi istila etmek için, bütün kentte yayılan bir dalga etkisiyle, mevcut sakinleri dışı doğru iterler. Sonuçta yeni bir kentsel yerleşim örüntüsü, yeni bir kentsel güç dengesi, yeni bir denge ve uyum ortaya çıkar. Ancak Park'ın kuramı kent içindeki çöküntü alanları ve gettoları kent içindeki doğal işleyişin bir sonucu olarak görülür ve doğal görüldüğü içinde değiştirilemez mekânlar olarak algılanmaktadır. Ekolojik bakış açısı kent gelişimini doğal bir süreç olarak gördüğü için planlı ve bilinçli kentleşme üzerinde durmaz. Ayrıca, Park'ın geliştirdiği mekânsal örgütlenme modelleri sadece Amerika'ya özgüdür ve Amerika'daki bazı kentlere uyar; diğer ülkeler için genellenemez.

Wirth'ün kent sosyolojisine yaptığı özgün katkıyı açıklayabilmek.

Wirth'ün kuramı içinde kenti açıklayan değişkenler **nüfusun büyüklüğü, yoğunluğu ve çeşitliliğidir**. Bu üç değişkenin sonuçları kente özgü davranış biçimlerinin gelişmesini sağlamaktadır. Wirth'e göre kent, yalnızca yaşanan bir mekân değil, aynı zamanda, insanları etkileyen, onlardan etkilenen toplumsal, kültürel ve ekonomik bileşenleri içeren bir bütündür. Ona göre, kentleşme, *hayat tarzında, dünya görüşünde* meydana gelen değişiklikler ile ilgilidir. Wirth kentlilik kavramını bir yaşam biçimi olarak ele aldı ve kent yaşamının kişisel olmamayı ve sosyal mesafeyi doğurduğunu belirtti. Wirth'e göre etkileşim içerisindeki kişilerin sayısındaki artış, yoğunluk ve çeşitlilik, kişiliklerin tam olarak temas kurmalarını imkânsız kılmaktadır. Sonuçta, kentler oldukça parçalı bir karakterde olduğundan ilişkiler yüzeysel ve ikincil düzeydedir. Bu durum çekingenliğe, kayıtsızlığa ve kof bir mizaca ve kişillığe yol açmaktadır. Kentel sosyal ilişkilerin yüzeyselliği, anonimliği, karmaşıklığı ve geçiciliği vurgulanmaktadır.

Henry Lefebvre, Manuel Castells ve David Harvey'in kenti ele alan yaklaşımlarını karşılaştırebilmek.

Lefebvre'ye göre, **mekân toplumsal bir üründür** ve her üretim biçimi kendi mekânını üretmektedir. Kent mekânının bu toplumsal üretimin toplumun kendini tekrar üretmesi açısından son derece önemli olduğunu ve kentlerin farklı sosyal sistemlerde farklı biçimler aldığını belirtir. Lefebvre sermayenin, kent mekânını sadece üretimin yapıldığı bir mekân olarak görmediğini, aynı zamanda mekânın kendisini alınırsatılır bir rant aracına yani metaya dönüştürdüğünü iddia etmektedir. Lefebvre'ye göre, **kapitalizm** için **mekânın** somut kullanım değeri değil, **soyut** yani **değişim değeri** önemlidir. **Castells**'e göre ise kent öncelikle ortak tüketim mekânıdır. Kent, kolektif tüketim araçları olan konut, eğitim, sağlık, kültür, ticaret, ulaşım ve benzeri unsurlarının sağlandığı mekândır. Kolektif tüketim araçları çoğunlukla yerel yönetim ve devlet eliyle sağlanmaktadır. Devlet bu ortak tüketim araçlarını sağlarken temel amacı işgücünün ertesi gün çalışması için gerekli olan gıda, barınma, dinlenme,

vb. ihtiyacı olan diğer ve mal ve hizmetleri karşılamaktır (emek gücünün yeniden üretimi). Devletin bu müdahalesi, kentel çatışmayı çözmek yerine onu şiddetlendirmektedir çünkü devlet ortak tüketim araçlarını sağlayarak kente müdahale ederken, bunu çoğunlukla sermaye sınıfı ve zenginler lehine yapmaktadır. Kentel toplu tüketimin dağıtımını üzerinden yaşanan çelişki ve eşitsizlikler kentel toplumsal hareketlerin doğmasına ve güçlenmesine neden olmaktadır. **Harvey** ise kentleşmeyi, **kapitalist sermaye birikiminin hareketleri ve krizleri** kapsamında ele almaktadır. Harvey'e göre, kârını azamiye çıkarmak için kurulmuş kapitalist sistem belli dönemlerde ekonomik krizler yaşamaktadır. Aşırı üretim sonucunda oluşan krizler, kâr oranlarının düşmesine neden olmaktadır. Kapitalistler kâr oranlarını tekrar yükseltmek için yatırımlarını üretime değil kentel rant alanlarına yönlendirirler. Harvey'e göre kapitalist kentleşme, üretim sürecinde ekonomik krize giren sermayenin, kârlarını arttırmak amacıyla yatırımlarını daha kârlı olan kentel yapıyı çevreye yönlendirmelerinin sonucunda gelişmiştir. Kapitalist girişimciler azalan kârlarını tekrar azamiye çıkarabilmek için üretim sürecinin dışında kentlere yönelerek kentlerin yapıları çevrelerine yatırım yapmaktadır. Harvey'e göre modern kentlerin büyümesi kapitalistlerin kârlarını azamiye çıkarmak istemesinin tarihidir. Bu noktada, kentler, kapitalist sermaye birikim mantığını yansıtan bir aynadır. Harvey, kent çalışmalarında genel olarak kapitalist sistemin adaletsizliği üzerine odaklanmaktadır.

Kendimizi Sıyalım

1. Sermayenin, kent mekânını sadece üretimin yapıldığı bir mekân olarak görmediğini, aynı zamanda mekânın metalaştırarak alınır-satılır bir rant aracına yani metaya dönüştürdüğünü savunan yaklaşım aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Şikago Okulu kentleşme kuramı
 - b. Rasyonel kuram
 - c. Ekonomi Politik kuram
 - d. Ekolojik kuram
 - e. Ortak Merkezli Daireler kuramı
2. Metropol ve Zihinsel Yaşam adlı eser aşağıdaki kent kuramcılarından hangisine aittir?
 - a. L. Wirth
 - b. K. Marx
 - c. M. Weber
 - d. E. Burgess
 - e. G. Simmel
3. Burgess'in ortaya attığı ve kentlerin içten dışa doğru büyüdüğünü ifade eden ve temelde kentsel büyümeyi rekabetçi bir iktisat anlayışından hareketle anlamaya çalışan kentleşme modeli aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Sanayileşme modeli
 - b. Tek çeperli model
 - c. Ortak merkezli daireler modeli
 - d. Ekolojik model
 - e. Toplumsal üretim modeli
4. Kentsel çelişkileri ve eşitsizlikleri sınıf ve toplumsal hareketler temelli bakış açısından açıklayan ve *Kentsel Sorun* adlı çalışmasıyla ünlenen teorisyen aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. G. Simmel
 - b. M. Castells
 - c. L. Park
 - d. R. McKenzie
 - e. E. Burgess
5. Kentin gelişimini sırasıyla yoğunlaşma, merkezleşme, ayrılma, istila ve tamamlanma süreçleriyle açıklayan kuramcı aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. G. Simmel
 - b. L. Wirth
 - c. D. Harvey
 - d. R. McKenzie
 - e. E. Burgess
6. Kentin ve kentliliğin yüzeyselliğin ve geçici ilişkilerin hâkim olduğu bir yaşam tarzı olarak görülmesi gerektiğini savunan teorisyen aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. M. Weber
 - b. S. Sassen
 - c. L. Wirth
 - d. H. Lefebvre
 - e. F. Engels
7. Burgess'in kentsel büyümeyi açıkladığı model aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Ekonomi politik yaklaşım
 - b. Ekolojist yaklaşım
 - c. Ortak merkezli daireler yaklaşımı
 - d. Dünya kentleri yaklaşımı
 - e. Küresel kent yaklaşımı
8. Kentlerin, işgücünün yeniden üretimi için gerekli olan eğitim, sağlık, konut gibi kolektif tüketim ihtiyaçlarının sağlandığı ve bireylerin emek güçlerini yeniden üreten mekânsal bir birim olduğunu iddia eden kuramcı aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. K. Marx
 - b. D. Harvey
 - c. M. Castells
 - d. H. Lefebvre
 - e. L. Wirth
9. Park'ın öncülük ettiği ve kentleşme sürecini doğal ayıklanma, rekabet ve hayatta kalma mücadelesi gibi Darwinci ilkeleriyle açıklamaya çalışan kuram aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Ekonomi politik yaklaşım
 - b. Ekolojist yaklaşım
 - c. Ortak merkezli daireler yaklaşımı
 - d. Dünya kentleri yaklaşımı
 - e. Küresel kent yaklaşımı
10. Mekânı üçlü sınıflandırmaya göre algılanan mekân, tasarlanan mekân ve yaşanılan mekân olarak tanımlayan teorisyen aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Marx
 - b. Engels
 - c. Harvey
 - d. Lefebvre
 - e. Friedmann

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız yanlışsa “Ekonomi Politik Yaklaşım: Marx ve Engels” konusunu gözden geçiriniz.
2. e Yanıtınız yanlışsa “Georg Simmel: Kentte Yabancılaşma Sorunu” konusunu gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlışsa “Ernest Burgess: Ortak Merkezli Daireler Kuramı” konusunu gözden geçiriniz.
4. b Yanıtınız yanlışsa “Manuel Castells: Kollektif Tüketim ve Kentsel Hareketler” konusunu gözden geçiriniz.
5. d Yanıtınız yanlışsa “Roderick McKenzie ve Kentsel Büyüme Süreci” konusunu gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız yanlışsa “Louis Wirth ve Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlilik” konusunu gözden geçiriniz.
7. c Yanıtınız yanlışsa “Ernest Burgess: Ortak Merkezli Daireler Kuramı” konusunu gözden geçiriniz.
8. c Yanıtınız yanlışsa “Manuel Castells: Kollektif Tüketim ve Kentsel Hareketler” konusunu gözden geçiriniz.
9. b Yanıtınız yanlışsa “Robert Ezra Park: Ekolojik Yaklaşım” konusunu gözden geçiriniz.
10. d Yanıtınız yanlışsa “Henri Lefebvre: Toplumsal Ürün Olarak Mekân” konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Kapitalist kentin niteliklerini çözümlemede yararlanılabilecek kavramların başında ‘metalaştırma’ gelmektedir. Marx, metalaşma kavramını, kapitalist üretim biçiminin üstyapı kurumlarının analizinde kullanır: Kapitalist üretim ilişkileri, emek de dâhil olmak üzere bütün üretim faktörlerinin sermayenin kârlılığı için sürekli yeneden değerlendirilmesine ve soyutlanarak yapılandırılmasına dayanmaktadır. Kapitalizm öncesi toplumlarda, gerek kırsal gerekse kentsel bölgelerde arazi, konut ve işyerlerinin bir mal sahibinden diğerine aynı ya da nakdi bir ödeme yoluyla devredilebilirliğine ya da devredilebilirliğinin sınırlanabileceğine ilişkin hükümler hukuk düzeninin temelini oluşturmazken; kapitalizmle birlikte toprak ve üzerindeki piyasada alınıp satılabilen ve rant getirisi sağlayan ‘yer’lere dönüşmüştür.

Sıra Sizde 2

Claude Fischer “Urban Experience” kitabında kentin herkesin anonim bir yığın içinde kaybolması yerine farklı alt kültürleri teşvik etme eğiliminde olduğunu savu-

nur. Bu yoruma göre, benzer kökene veya ilgilere sahip kentliler yerel bağlantılar kurmak için işbirliği yaparak farklı dini, etnik, politik ve diğer alt kültürel grupları birbirine bağlayabilmektedirler. Kentlerde etnik toplulukları oluşturanların birbirinin geldikleri yerler konusunda hiç bilgileri yoktur veya çok az bilgileri vardır. Ancak kente geldiklerinde benzer dil ve kültürel temele sahip insanların yaşadıkları alana akın ederler ve yeni alt toplumsal yapıları oluştururlar. Buna göre, büyük bir kent ‘yabancıların dünyasıdır’, ancak kişisel ilişkilere de ortam hazırlar. Bu bir çelişki değildir. Nitekim başkalarıyla birlikte paylaşılan kent yaşantısı aile, akrabalar, arkadaşlar ve iş arkadaşları ve komşulardan oluşan özel yaşamdan ayırt edilmelidir (Özyurt, 2007, s.117).

Sıra Sizde 3

Castells’e göre nasıl ki sanayi toplumu sanayi kentini açığa çıkarmışsa enformasyon toplumu da enformasyon kentini açığa çıkarmıştır. Enformasyon kentinin aynı zamanda küresel kent olduğunu belirten Castells, küresel kentleri enformasyonel, küresel ekonominin merkezleri olarak tanımlamaktadır. Yeni toplumun, ağlar etrafında örgütlenmiş, kısmen akışlardan oluşan doğası yüzünden enformasyonel kent, bir kent formu değil bir süreçtir. Bilgi kenti, “ileri hizmetleri, üretim hizmetlerini ve piyasaları küresel bir ağ çerçevesinde farklı bölgelere yerleşmiş faaliyetlerin küresel ağ karşısındaki görece önemine bağlı olarak farklı yoğunluklarda, farklı ölçeklerde birleştiren bir süreçtir” (Castells, 2005, s.532). Bu yoğunluğun ortaya çıkardığı küresel kent, artık bir mekân olmaktan çok bir süreçtir; ileri hizmetlerin, üretim ve tüketim merkezleriyle bu merkezleri destekleyen yerel toplumları küresel bir ağ içinde birbirine bağlayan bir süreç. Londra, New York ve Tokyo gibi kentler günümüzde sınırsız işlem hacmine sahip birer finansal ticaret ağı niteliğindedirler ve sözkonusu kentlerde yerel mekân, fiziksel yakınlık vs. hala önemlidir ancak bunların kökeni küreselleşmiş enformasyon akışlarındadır.

Sıra Sizde 4

Harvey, yeni bilgi sistemleri ve teknolojinin iletişim ve ulaşımda yarattığı yeni durumun, coğrafi konumun ve mekânın önemini kaybetmesine yol açtığını vurgulamaktadır. Harvey’in küreselleşme çerçevesinde ele aldığı zaman-mekân sıkışması zamanın kısalması ve mekânların küçülerek tek bir yer haline gelmesini anlatmaktadır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Aslanoğlu, R. (1998) **Kent Kimlik ve Küreselleşme**. Bursa: Asa Kitabevi
- Castells, M. (1977) **The Urban Question**. Edward Arnold Press.
- Castells, M. (1997) **Kent, Sınıf, İktidar**. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınevi.
- Castells, M. (2005) **Ağ Toplumunun Yükselişi**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çadircı, H. (2006) "Küresel Kentler ve İstanbul'un Küreselleşmesi", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Duru, B. ve Alkan, A. (2002) "Giriş: 20. Yüzyılda Kent ve Kentsel Düşünce" Bülent Duru ve Ayten Alkan (der.) **20. Yüzyıl Kenti**. Ankara: İmge.
- Engels, F. (1987) **İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu ve Konut Sorunu**, Ankara: Sol yy.
- Ercan, F. (1996) "Kriz ve Yeniden Yapılanma Sürecinde Dünya Kentleri ve Uluslararası Kentler: İstanbul." **Toplum ve Bilim**. Sayı 71, 61-96.
- Es, M. (2007) **Kent Üzerine Düşünceler**, İstanbul: Okutan Yayıncılık.
- Friedmann J. ve Wolff G. (1982) "World City Formation: An Agenda for Research and Action", **International Journal of Urban and Regional Research**, 6 (3), 309-344.
- Friedmann, J. (1986) "The World City Hypothesis", **Development and Change**, 17, 69-83.
- Giddens, A. (2000) **Sosyoloji**, Ankara: Ayraç.
- Giddens, A. (2005) **Sosyoloji: Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş**, Ankara: Phoenix.
- Gottdiener, M. (1985) **The Social Production of Urban Space**, Austin: The University of Texas Press.
- Gottdiener, M. (1994) **The New Urban Sociology**. USA: McGraw Hill.
- Gottdiener, M. (2001) "Mekân Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru", **Praksis**, Kent ve Kapitalizm, 248-69.
- Güler, M. (2011) "Kentsel Haklar, Kapitalizm ve Katılım", **SBF**, 66, 1, 49-71
- Güneş, F. (2009) "Kentleşme", **Sosyolojiye Giriş** içinde, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. No: 1951
- Harvey, D. (1985) **Consciousness and Experience**, Baltimore: J. Hopkins University Press.
- Harvey, D. (2001) **Postmodernliğin Durumu**. İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2002) "Sınıfsal Yapı ve Mekânsal Farklılaşma Kuramı", **Yirminci Yüzyıl Kenti** Ayten Alkan, Bülent Duru (Ed.), İstanbul: İmge Yayınevi.
- Harvey, D. (2003) **Şehir ve Sosyal Adalet**, İstanbul: Metis.
- Harvey, D. (2008) **Umud Mekânları**. İstanbul: Metis.
- Keleş, R. (1990) **Kentleşme Politikaları**, Ankara: İmge
- Koçak, A. (2008) "Ankara Atatürk Bulvarı'nın Toplumsal ve Mekânsal Üretimi", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Koyuncu, A. (2009) "Küresel Kentte Komşuluk," **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 22, 23-42.
- Lefebvre, H. (1991) **The Production of Space**. United Kingdom: Blackwell Publishing.
- Lefebvre, H. (1998) **Modern Dünyada Gündelik Yaşam**. İstanbul: Metis.
- Marın, C. M. (2004) **Globalleşme Sürecinde Kent ve Bölgelerin Mekânsal Ekonomilerdeki Rolü ve Ekonomik Coğrafya Eşitsizliği: Bir Yerleşim Kuramı Yaklaşımı**, <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolge-sel/keas-II.pdf>, erişim, 08.07.2011
- Martindale, D. (2005) **Şehir Kuramı, Şehir ve Cemiyet**, İstanbul: Z Yayınları.
- Marx, K. (1986) **Kapital**, Cilt I, Ankara: Sol yy.
- Marx, K. ve Engels, F. (1976) **Komünist Parti Manifestosu**, Ankara, Sol yy.
- Öktem, B (2006) "Neoliberal Küreselleşmenin Kentlerde İn-ası: AKP'nin Küresel Kent Söylemi ve İstanbul'un Kentsel Dönüşüm Projeleri", **Planlama**, 2, 53-65.
- Özdemir, A. (2011) "Kültür Bağlamında Kent ve Mekânsal Örgütlenme", **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, 2, 62-76.
- Özkalp, E (2009) **Sosyolojiye Giriş**, Ekin: Bursa.
- Özyurt, C. (2007) "Yirminci Yüzyıl Sosyolojisinde Kentsel Yaşam", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 10, 18, 111-126.
- Sargın, A. (2008) "Yakın Dönem Kentleşme Süreçlerine İlişkin Eleştirel Notlar", **Mülkiye**, XXXII, 261, 45-54.
- Sassen, S (1991) **The Global City: New York, London, Tokyo**. Princeton: Princeton University.
- Sassen, S. (2000) **Cities in a World Economy**, New York Pine Forge Press.
- Sidal S. ve Özkan Y. (2008) "Kent'in Dönüşümü ve Yoksulluk", **Eğitim Bilim Toplum**, 6, 24, 22-49.
- Simmel, G. (1996) "Metropol ve Zihinsel Yaşam" **Cogito**, 8, 81-89.
- Şengül, H.T. (2001) "Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekânı", **Praksis**, 2.
- Tatlıdil, E. (1992) "Kent Sosyolojisi Kuram ve Kavramlar", **Sosyoloji Dergisi**, Edebiyat Fakültesi, Sayı 3.
- Tellan, D. (2008) "Gündelik Yaşamın Üretimi ve Reklamlar", **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, 27, 27-55.
- Türkün, A. ve Kurtuluş, H. (2005) "Giriş", **İstanbul'da Kentsel Ayrışma** içinde, Ed. (H. Kurtuluş), İstanbul: Bağlam.
- Urry, J. (1999) **Mekânları Tüketmek**. İstanbul: Ayrıntı
- Weber, M. (2000) **Şehir: Modern Kentin Oluşumu**. İstanbul: Bakış Yayıncılık.
- Wirth, L. (2002) "Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme", Duru, Bülent, Ayten Alkan (der.), **20. Yüzyıl Kenti içinde** (Ankara: İmge Kitabevi).
- Yılmaz, N. (2010) "Farklılaştırıcı ve Ayrıştırıcı Bir Mekânizma Olarak Kentleşme", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, 249-267.
- Yırtıcı, H. (2005) **Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yörükcan, A. (2005) **Şehir Sosyolojisinin ve İnsan Ekolojisinin Teorik Temelleri**, Ankara: Nobel Yayınları.

4

Amaçlarımız

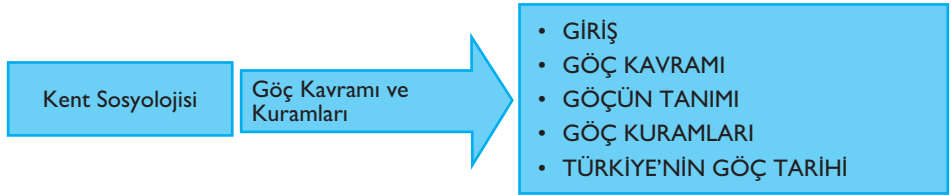
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Göçün kavramsal çerçevesini anlayabilecek,
- Göçün tanımlanma gücünü kavrayabilecek,
- Göç kuramlarını karşılaştıracak,
- Türkiye'nin göç tarihini özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Göç
- Göçmen
- Yapı
- Hareket
- İç ve Dış Göç
- Uluslararası Göç
- İtme ve Çekme Faktörleri
- Göçmen Ağı

İçindekiler

Göç Kavramı ve Kuramları

GİRİŞ

Bu ünite, sosyolojinin temel alt dallarından biri olan göç sosyolojinin ne olduğu, göç kuramları ve göç olgusu öğrenciye kavratılacaktır. Göç olgusu neredeyse insanoğlunun yeryüzündeki varlığıyla birlikte başlatmak mümkündür. **Göç**, en basit anlamda, *belirli bir hedef doğrultusunda ya da belirli bir hedef olmaksızın herhangi bir yere yönelen coğrafi insan hareketleridir* şeklinde tanımlanabilir. Böyle bir ilk tanım, toplumların oluşmasıyla birlikte başlayan bir süreci de çağrıştırmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında, insanlık gelişim tarihinin ilk basamağını oluşturan avcı-toplayıcı toplum formunun bir göç imgelemine de içerdiğini söylemek mümkündür. Fakat bu tanımlama, günümüzde yaşanan göç olgusunu açıklamada hayli eksik kalacağı açıktır. Ancak temel bir bakış açısı olduğunun vurgulanmasında fayda vardır.

Avcı-Toplayıcı toplum formunun özelliklerini araştırıp buradaki göç imgelemine açıklamaya çalışınız.

SIRA SİZDE

1

Ülkemizin yetiştirdiği önemli kültür bilimcilerden Bozkurt Güvenç, göç olgusunun sadece insanoğluna özgü bir imkân olmadığını, aynı zamanda dünya gezegeninde yaşayan hayvanların da hareket ederek yer değiştirdiğini anlatmaktadır: “Biyoloji ve Zoolojide, bir grup canlının belli mevsimlerde veya kalıcı olarak yer-yurt (mekân) değiştirmesine ‘göç’ deniyor. Kuşlar, balıklar, sürüngenler ve böcekler göçen/göçer canlılar olarak biliniyor. Deniz kırlangıçları, kuzey ile güney kutbu arasında her yıl 40 bin km uçarlar. Leylekler, bahar mevsimlerinde yükselen, yer değiştiren hava akımlarından da yararlanarak, bir planör gibi toplam 15-20 bin km uçarlar. Balinalar kuzey-güney ekseninde göçerler; kuzeyde beslenir güneyde doğururlar. Som balıkları, yumurtadan çıktıkları ırmağa döner orada ölürler. Yeşil Deniz kaplumbağaları, Asansiyon adasında doğar, Brezilya kıyılarında yaşar sonra aynı adaya dönerler. Çekirge gibi kimi böcekler de, besin kaynaklarının tükenmesi veya aşırı artışı nedeniyle göçerler” (Güvenç, 1997, s.21).

Gerek Güvenç’in anlatımı gerekse ilk paragrafta yapılan basit tanımlama, göç olgusunda etkili olan temel bir noktaya işaret etmektedir; bu temel nokta **hareket** olgusudur. Türkiye’nin önde gelen sosyologlarından Nilgün Çelebi göçü sosyal bir hareketlilik olarak ele almakta ve hareketi ilk çağ filozoflarının iki farklı görüşlerinden faydalanarak açıklamaya çalışmaktadır. *İlk görüş*, hareketi dolaylı, cismin

Kaynak: www.netteyim.net

özüne ait bir süreç olarak değerlendirerek, boşluğa bırakılan bir taşın yere düşmesini taşın içindeki düşme potansiyeliyle açıklama yoluna gitmektedir. *İkinci görüş*, hareket ve cismin birbirinden ayrı şeyler olduğunu savunarak bir cismin hareket etmesi için, o cisme dışarıdan bir etki de bulunulması gerektiğini savunmaktadır. Harekete dair bu iki farklı yaklaşımı kullanan Çelebi, hareketin sosyal boyutunu anlamak için toplumsal eylem kuramlarına, özellikle de iki klasik sosyolog Weber ve Parsons'ın toplumsal eylem anlayışlarına bakılması gerektiğini vurgulamaktadır (Çelebi, 1997, s. 292-293). Çünkü hareketin sosyal boyutu olan göç olgusunun iki temel belirleyeni vardır; göçmen (yani birey) ve yapı (yani bireyi göçe yönlendiren etkenler) dir. Bu ayrım günümüzde yaşanan kompleks göç olgusu anlamak için açılımcı ve olguya sosyolojik bakış açısı getirebilmek için de gereklidir.

DİKKAT

Hareket burada fizik biliminin bir alt disiplini olan mekaniğe atıfla, iki ilk çağ filozofunun yaklaşımıyla anlaşılmaya çalışılmıştır. Hareketi dolaylı ve cisme içkin kabul eden yaklaşım Aristoteles'e; hareketi itkiye bağlayan, hareket ve cismin ayrı şeyler olduğunu kabul eden diğer yaklaşım ise Galilei'ye aittir.

K İ T A P

Talcott Parsons ve Max Weber'in toplumsal eylem yaklaşımları hakkında daha fazla ve kapsamlı bilgiyi, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi* (Alan Swingwood, 1998, Bilim ve Sanat, Ankara) adlı kitapta bulabilirsiniz.

GÖÇ KAVRAMI

Göçün kavramsal çerçevesini anlayabilmek.

Kaynak: www.kafkasakademi.com

Kaynak: www.baberler.com

Göçe dair kavram ve tanımlara geçmeden önce, göç için kullanılan ikiliklerden biraz bahsetmek gerekmektedir.

- Bu ikiliklerden ilki kırsal-kent ayrımıdır. *Klasik göç kuramları göçü farklı iki toplumsal form üzerinden tanımlamaktadır.* Bunun temel nedeni, modern sanayi toplumunun kurulmaya başlamasıyla birlikte kırdan kente doğru yaşanan yoğun insan hareketidir. Çağımızda bu süreç hala devam etmekte, kırsal yaşayan nüfusun giderek azalırken kentte yaşayan nüfusun ise giderek artmaktadır. Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse bir toplumdaki kent ve kırsal nüfusunun birbirine oranının sürekli olarak kentsel nüfus lehine artmasındaki en temel neden, kırsal kente doğru yaşanan göçtür.
- *Bir diğer ikilik yukarıda kısaca bahsedildiği gibi, yapı-fail ilişkisidir.* Aslında bu ikilik ilişkisi sosyolojinin tarihi boyunca sosyologlar tarafından sürekli olarak incelenmiş tarihsel bir ilişkidir. Fail yani birey, bazen göçü gerçekleştiren bazen de göçe maruz kalan göçmendir. Yapı ise bireyi göçe yönlendiren etmenleri hazırlayan o dönemin sosyal ilişkilerinin bütünüdür.

DİKKAT

Yapı-fail ilişkisi sosyoloji literatüründe farklı şekillerde ifade edilse de sosyoloji için tarihsel ve sürekli tartışılan bir ilişkidir. Bu ilişki birinin diğerini mutlak olarak ve sürekli belirlediği bir ilişki değildir. Yapı failin yani bireyin eylemlerini belirlerken bazen de birey yapıyı belirleyebilmektedir.

Göç olgusuna ait sosyolojik bir zorluk göçü tanımlamada kullanılacak kapsayıcı ortak bir tanım yapmanın zorluğu, hatta neredeyse imkânsızlığıdır. Çünkü her bir

göç ve göç dalgası, gerek *nedenleri* gerek *içeriği* gerekse de *gerçekleşme ve yaşanma* şekliyle birbirinden farklı ve biriktir. Dolayısıyla bu farklılıklar ortak ve kapsayıcı bir tanımın ortaya konulmasını engellemektedir. Ayrıca buradan da anlaşılacağı üzere her bir göç, kendi şartları ve bütünlüğü içerisinde anlaşılması gerekmektedir. Unutulmaması gereken ve analiz malzemesi olarak kullanılması gereken bir diğer nokta da *göçün bir anlık bir sosyal olgu değil bir süreç olduğudur*. Bu süreç içerisinde, pek çok faktör gelişip değişmekte ve dolayısıyla da göçün içeriği ve yapısı sürekli olarak değişime uğramaktadır. Bu değişimlere bağlı olarak da göçün özellikleri değişmekte dolayısıyla da tanımını değiştirmek gerekmektedir. Bu paragrafta bahsedilen göçe dair özelliklerin daha iyi anlaşılması için, iki farklı göçü örnek verebiliriz. Fransa'da yaşayan Afrika kökenli göçmenler üzerine çalışan bir sosyal bilimci göçü tarihsel sürecinde tanımlamaya çalışırken, göç nedeni olarak Fransa ve Afrika ülkeleri arasındaki tarihsel kolonyal ilişkilere, yani sömürgecilik ilişkilerinden hareket etmek zorundadır. Çünkü Afrika'dan Fransa'ya gerçekleşen göçün kökeni bu döneme dayanmaktadır. Almanya'da yaşayan Türk göçmenler üzerine çalışan bir sosyal bilimci ise göç tanımını kolonyal ilişkilere değil, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da ortaya çıkan işgücü açığına, yani işgücünün dolaşımına dayandırmalıdır. Görüldüğü üzere, her iki göç görüntü olarak bir benzerlik (yurtdışında yaşayan göçmen olma ve uluslararası göç) taşısa da içerik ve tanım olarak birbirlerinden farklılardır. Yine Türkiye'den Almanya'ya doğru yaşanan göç olgusunu örnek olarak analiz etmeye devam ettiğimizde, bu göçün ilk döneminde Türk işçilerin bu ülkeye misafir işçi olarak kabul edildiğini gözlemekteyiz. Takip eden dönemde, ülkede yabancı işgücüne ihtiyaç kalmayınca Almanya'ya işçi alımını durdurmuştur. Fakat bu durum göçü engellemeye yetmemiş sonraki süreçte göç, ailelerin birleşimi üzerinden devam etmiştir. Yani Türkiye'den evlenen Almanya'daki Türk işçiler Türkiye'den Almanya'ya doğru yaşanan göçün devam etmesini sağlamıştır. Üzerinden yıllar geçse de hâlâ bu ülkeye göç, ailelerin birleşmesi yoluyla, yani hukuksal bir süreç olarak devam etmektedir. Bu örnek de bize göstermektedir ki bahsedilen göç aynı olsa da süreç içerisinde göçün yapısı ve formatı değişmiştir.

Tüm bu karmaşa, birden fazla faktörün etkilediği süreçleri ve içerikleri anlamamız için ortaklık içeren göç tanımlarına ve çeşitlerine bakmamız gerekmektedir. Çünkü bu tanımlar biz sosyal bilimcilere yine de çalıştığımız ya da üzerine düşündüğümüz göçleri anlamamız için kategorik bir düzenleme yapmaktadır. Ayrıca bir sonraki başlık altında aktarılacak olan göç kuramları ise göç olgusunu daha iyi anlamamıza ve göçleri sınıflandırmamıza yardımcı olacak anahtarlar olacaktır. *Bu kadar farklı tanım ve kuram içerisinde odaklanmamız gereken ortak noktalar, nüfus ve coğrafya temelli bir harekettir. Bir başka ifadeyle, sosyal sonuçları olan coğrafi nüfus hareketidir.*

Göç olgusunu tanımlarken ilk bakmamız gereken noktalar, nüfus (göçmen ya da potansiyel göçmen), coğrafya (hedef ya da kaynak yer, bölge, ülke) ve hareket (göç eylemi) tir.

GÖÇÜN TANIMI

Göçün tanımlanma güçlüğünü kavrayabilmek.

Hareket Merkezli Tanımlar

Orhan Hançerlioğlu *Toplumbilim Sözlüğü*'nde göçü, "Bir yerden başka bir yere gitme" (Hançerlioğlu, 1986, s.158) olarak tanımlamaktadır. Hançerlioğlu, göçü ortaya çıkaran sebepler üzerinde durmuş; bir olgu olarak göçü tasvir etmiş ve tanımını bu yolla güçlendirmeye çalışmıştır.

Özer Ozankaya ise *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*'nde, göç ve göç çeşitlerini şöyle tanımlamaktadır: “**Göç**: Bireylerin ya da toplumsal kümelerin yerleşmek üzere bir yerden başka bir yere gitmeleri. **Dışagöç**: Bir ülkedeki kimi bireylerin ya da toplumsal kümelerin başka bir ülkeye göç etmeleri. **İçegöç**: Bir ülkeye başka ülkelerden bireylerin ya da toplumsal kümelerin gelip yerleşmesi. **İçgöç**: Bir ülke sınırları içerisinde bireylerin ya da toplumsal kümelerin bir yerden başka bir yere gidip yerleşmeleri” (Ozankaya, 1980).

Enver Özkalp ise, göçü tanımlayarak ikiye ayırmaktadır: “Üçüncü temel demografik süreç ise insanların bir coğrafik bölgeden diğer bir bölgeye olan hareketliliğini ifade eden göç olgusudur. Genelde iki tür göç söz konusudur. **Grup göçü**, **bireysel** veya **aile** göçü” (Özkalp, 1995, s. 209).

Fichter göçü tanımlamak için sosyal hareketliliği temel almış ve buradan hareketle bir tanımlamaya gitmiştir. Her türlü fiziksel hareketin göç olarak algılanabileceğini özellikle vurgulamaktadır. Göçleri, **gönüllü ve zorla** olmak üzere de ikiye ayırarak bireysel süreçleri biraz daha öne çıkarmaktadır. Fichter ortaya koymaya çalıştığı bu ikili tanımlama içerisinde şöyle bir göç tanımı yapmaktadır: “*En genel yorumuyla hareketlilik kişilerin zamanda, fizik mekânda veya sosyal yapılarıdaki her tür devinimine veya göçüne işaret eder*” (Fichter, 1996, 154).

Marshall *Sosyoloji Sözlüğü*'nde sosyolojik göç araştırmaları başlığı altında göçü şöyle tanımlamaktadır: “Göç (az veya çok) bireylerin ya da grupların sembolik veya siyasal sınırların ötesine, yeni yerleşim alanlarına ve toplumlara doğru **kalıcı hareketini** içerir. Sosyolojik göç araştırmaları çeşit çeşittir ve genelde akrabalık, toplumsal ağlar ya da iktisadi gelişme gibi konulara yönelik incelemeler gibi daha büyük problemlerin parçasını oluşturur” (Marshall, 1999, s.685).

Cemal Yalçın *Göç Sosyolojisi* adlı kitabında göçe dair ortak noktalardan hareketle bir tanım yapmaya çalışmaktadır: “*Göç, ekonomik, siyasi, ekolojik veya bireysel nedenlerle, bir yerden başka bir yere yapılan ve kısa, orta veya uzun vadeli geriye dönüş veya sürekli, yerleşim hedefi güden coğrafik, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketidir*” (Yalçın, 2004, 13). Bu tanımlar ve kavramlar sadece bize **hareketi**, yani yer değiştirmeyi anlattıkları için çağımızdaki göç olgusunu özellikle de uluslararası göçü anlatmakta bir nebze eksik kalmaktadır. Fakat göçe dair genel bir çerçeve çizdikleri için önemlidir.

Buraya kadar gördüğümüz göç tanımlarından hareketle, göç olgusunun temel bileşenlerini sıralayıp anlamaya çalışınız.

Hareketin Sosyal Etken ve Etkilerine Bağlı Tanım

Bu gruptaki göç tanımları ve kavramları ise sadece harekete değil, hareketin sosyal etkenlerine ve etkilerine de değinmektedir. Ayrıca bu tanımlar uluslararası göç olgusunu da ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Şimdi bu gruptaki çalışmaları ele alarak günümüzdeki olguyu, özellikle uluslararası göç boyutunu, biraz daha ayrıntılı şekilde anlamaya çalışalım. Jackson göçü tanımlamaya girişmeden önce, modern çağda yaşanan göç olgusunun anlaşılmasının ve analizinin sosyal bilimciler için giderek zorlaştığını vurgulamakta ve kendi tanımında göçün fiziksel boyutunun dışında, *göçün insani ve sosyal boyutuna* da vurgu yapmaktadır. Jackson'a göre göç, fiziksel temelli bir hareketle ikamet yerini ve diğer birçok faktörü de değiştirmeyi başarmaktır. Fakat Jackson, bu fiziksel olarak adlandırdığı hareketin yanına, göçün bir toplumdan başka bir topluma doğru olduğunu ekleyerek ve iki ayrı toplum çerçevesinde tarihselliği de tanımının içine koyarak, göçün sosyal boyu-

tuna da önemli bir vurgu yapmaktadır (Jackson, 1986, s.2). Faist çalışmasını göçmenlik ve göçmen ağları üzerine kurmakta ve göçmen ağlarının içeriğini araştırmaktadır. Faist göçü nerede ve nasıl gördüğü bağlamında tanımlamakta ve bu tanımlı kendi araştırma zemini için işler kılmaya çalışmaktadır. “En genel şekilde uzamsal hareket, bir mekândan diğerine, bir toplumsal veya siyasal birimden diğerine doğru aktarım olarak anlaşılabilir. Bu kavram, alanın toplumsal, siyasal ve ekonomik ilgili yapım için bir nevi taşıyıcı olduğu anlayışına dayanır. Göç, yaşanılan yerin daimi veya yarı-daimi olarak, genellikle bir çeşit idari sınırın dışına doğru değiştirilmesidir” (Faist, 2003, s.41)

Faist kendi çalışmasını *Uluslararası Toplumsal Alanlar* kavramı üzerine kurduğu ve göç olgusunun uluslararası boyutundaki göçmen ağlarıyla ilgilendiği için, kendi göç tanımını da bu çerçevede oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle Faist için göç, uluslararası boyutta bir olgudur ve Faist, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*'nin göç konusundaki yaklaşımını temel alarak şöyle bir belirlemeye gitmektedir: “Gerçekten, yaşam yerinin ulus-devletler arasında değiştirilmesi -göç alma ve göç verme- ve bir ulusdevletin alt birimleri arasındaki değişimi -iç-göç ve dış-göç- arasında bazı ayrışmalar bulmaktayız (aktaran Faist, 1985, s.524). En temel aşamada, kişi, iç göç ile uluslararası göç arasında bir ayrıma gitmek için idari olarak belirlenmiş bölgesel birimleri kullanabilir. O hâlde aynı idari birim içerisindeki bir hareket artık göç olarak görülemez; bu yeniden yerleşmektir” (Faist, 2003, s.42). Yazar kurmaya çalıştığı bu çerçeve ve yaptığı tanımlamayla, kendisine göre göçmenin kim olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Bu çerçevede Faist için **göçmen**, belli bir zamanda yerleşmek için -ulus-devleti işaret ederek- ülke değiştiren kişi ve kişilerdir.

Castles ve Miller *Göçler Çağı* adlı eserinde modern dünyadaki uluslararası göçü ve bunun nasıl yaşandığını ayrıntılı şekilde anlatmaya çalışmaktadırlar. Bu anlatım içerisinde *göç olgusunu çok boyutlu, göç alan ve veren toplumu da etkileyen toplumsal eylem* olarak tanımlamaya çalışırlar. “Göç toplumsal değişimin neden olduğu kolektif bir eylemdir ve hem göç alan hem de göç veren ülkedeki bütün toplumu etkiler. Bunun yanında, göç ve başka bir ülkede yaşama deneyimi çoğunlukla orijinal planların değişmesine neden olur ki göçmenlerin ayrılırkenki niyetleri güncel davranışları hakkında çok az şey söyler. Benzer şekilde, hiçbir devlet göç yoluyla etnik olarak farklılaşmış bir toplum inşa etmek için yola çıkmasa da, yine de emek piyasasının gerektirdiği politikalar -toplumsal ilişkiler, kamu politikaları, ulusal kimlik ve uluslararası ilişkilere dönük uzak sonuçlarla beraber- çoğunlukla etnik azınlıkların oluşmasına neden olur” (Castles ve Miller, 2008, 29).

Castles ve Miller çağımızdaki göç olgusunu birden çok faktörden (ekonomik, siyasal, şiddet vb. gibi) etkilenen yeni formlar olduğunu belirtip, yine de bu dağılık görüntünün içerisinde, çağımızdaki göçlerin dört temel eğilimini vurgulamaktadırlar:

1. *Göçün Küreselleşmesi*: Çağımızdaki göç olgusuna etkisi olan kaynak sahalara, yani göç veren bölgeler çeşitlenmektedir. Buna bağlı olarak da göç alan ülkeler çok farklı kültürel geçmişe sahip olan göçmenleri almaktadırlar.
2. *Göçün Hızlanması*: Günümüzdeki göç hacminin büyümesi beraberinde ülkelerin göç politikalarında değişime neden olmuştur.
3. *Göçün Farklılaşması*: Çağımızda göç alan ülkeler sadece bir tip göçmen (örneğin konuk işçi) sorunuyla karşı karşıya değillerdir. Bu ülkeler emek göçü, mülteci, sığınmacı gibi birden fazla göç tipiyle karşı karşıyadırlar. Bu farklılaşma da, göçlerin durdurulması için ulusal ve uluslararası platformlarda mücadeleyi zorlayıcı bir etkidir.

Thomas Faist'e göre göç, idari olarak farklılık gösteren birimler arasında gerçekleşmektedir.

Castles ve Miller'e göre göç olgusu, hem göç alan hem de göç veren her iki toplumu ilgilendiren bir toplumsal eylemdir.

Castles ve Millere göre çağımızdaki göç olgusunun dört temel eğilim:

1. *Göçün Küreselleşmesi*,
2. *Göçün Hızlanması*,
3. *Göçün Farklılaşması*,
4. *Göçün Kadınlaşması*.

4. *Göçün Kadımlaşması*: Geçmişe göre karşılaştırıldığında çağımızda kadınlar, özellikle de emek göçü açısından, çok daha fazla bir şekilde göç eyleminin içerisinde yer almaktadırlar (Castles ve Miller, 2008, s.12).

SIRA SİZDE

Uluslararası göç olgusunun temel bileşenlerini sıralayıp anlamaya çalışınız.

İNTERNET

Çağımızda yaşanan göç ve yasadışı göç olgusunu daha iyi anlamak için Kerem Kınık'ın *Göç, Sürgün ve İttica* adlı yazısını bakınız.

Kaynak: http://www.amnesty.org.tr/ai/system/files/Kerem_Kinik.pdf

GÖÇ KURAMLARI

Göç kuramlarını karşılaştırabilmek.

Bu bölümdeki göç kuramları Savaş Çağlayan (2006) "Uluslararası göç ve göç kuramları" *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dersi*, Sayı:17'deki makalesinden alınarak uyarlanmıştır.

Bu başlık altında toplam yedi göç kuramı incelenecektir. Bu göç kuramlarının sıralaması yapılırken hem tarihsel olarak öncelik sonralık ilişkisi hem de çağımızdaki karmaşık göçleri anlamamıza yardımcı olacak kapsayıcılık dikkate alınarak sıralanmıştır.

Ravenstein'in Göç Kanunları

Ravenstein bu çalışmayla William Farr'ın göç hakkındaki düşüncelerini yanıtlamaya yönelmiştir. Farr, "göçün, hiçbir kesin kanuna bağlı olmaksızın yürüdüğü" (aktaran Corbett, 2005) fikrini savunmaktadır. Bu çerçevede Ravenstein'in çabası, göç olgusunun genel geçer kanunları içermektedir. Ravenstein çalışmasını, 1871 ve 1881 yılı İngiliz nüfus sayımı istatistiklerinin verileri üzerine kurmuş ve bu verilerden hareketle yedi göç kanunu belirlemiştir. Bu çalışmanın değerli olarak nitelenmesinin nedenlerinden bir diğeri de, daha sonra yazılacak olan göç kuramlarına ve modellerine öncülük etmesidir. Çünkü Ravenstein'nin 1885'te yayımlanan bu çalışması göçle ilgili ilk çalışma olma niteliğini taşımaktadır (Yalçın, 2004, s.22).

Çalışmanın kuramsal temeli endüstrileşme ve kentleşme olguları üzerine kurulmuş ve 19. yüzyılın ikinci yarısındaki gelişmeler çalışmanın temel dinamiğini oluşturmuştur. Endüstrileşmeyle birlikte gelişen iş imkânları ve endüstrileşmeye paralel gelişen ulaşım ağları, insanları Avrupa'nın içlerine ve Kuzey Amerika'ya doğru yöneltmiştir. Böylece milyonlarca insan evlerini, topraklarını ve yaşamlarını daha iyi bir hayat için bırakıp başka yerlere göç etmiştir. Böyle bir dönemde çalışmasını yapmış olan Ravenstein, 1885 ve 1889 yıllarında yayımladığı *Göç Kanunları (The Laws of Migration)* başlıklı iki makalesinde belirlediği yedi göç kanunu tartışmaya açmıştır. Bu göç kanunları şunlardır:

- 1. Göç ve mesafe:** Göçmenlerin büyük çoğunluğu sadece kısa mesafeli bir yere göç ederler. Bu kısa mesafeli göç, gidilen yerde göç dalgaları yaratan bir etkiye sahiptir. Ortaya çıkan bu göç dalgaları daha fazla göçmeni içine alabilecek olan büyük sanayi ve ticaret merkezlerine doğru yönelme eğilimindedir. Büyük merkezlere doğru yönelen göçün boyutlarını belirleyen de bu gelişen sanayi kentlerindeki yerli nüfusun yoğunluğudur. Bir diğer ifadeyle, Ravenstein göç edilen merkezlerdeki iş imkânlarının çokluğunun o kentte yaşayan nüfusa oranının, göçün boyutunu belirlediğini ifade etmektedir.

Ravenstein çalışmasını dönemin toplumsal yapısının temel belirleyeni olan endüstrileşme üzerine kurgulamıştır.

2. Göç ve basamakları: Sanayileşme ve ticaretin gelişmesiyle birlikte, kentsel bağlamda meydana gelen hızlı ekonomik büyüme, kenti çevreleyen yakın yerlerdeki kişileri hızla kente çekmektedir. Kentin çevresel alanındaki kırsal bölgede meydana gelen seyrelme, uzak bölgelerden gelen göçmenlerce doldurulmaktadır. Uzak bölgelerden gelen göçmenlerin kendi yaşadıkları yerde yarattıkları seyrelme de, o bölgelere daha yakın yerlerden gelenlerle doldurulacaktır. Her bir basamak kente yakınlaştıkça ve kentin avantajları diğer göçmenler tarafından algılandıkça, göç tüm ülkeye yayılacak ve ülkenin her yerinde hissedilecektir.

Yani Ravenstein'a göre göç olgusunun bir boyutu, basamaklı bir şekilde seyrelen ve boşalan yerlerin yakın bölgelerden gelen göçmenlerce doldurulmasıyla oluşan dalgalardır. Aslında Ravenstein'ın ikinci kanunu, birincisinin destekçisi ya da açıklayıcısı gibi görünmektedir. Çünkü ilk kanunda göç dalgalarının yaratılması ve bu dalgaların nasıl ortaya çıkacağı ve bu göç sisteminin nasıl işleyeceği açıkça görünmemektedir. Ravenstein'ın ortaya koymuş olduğu kısa mesafeli göç olgusu, onun birinci göç tipini oluşturmaktadır. Daha sonraki kanunlarda ikinci göç tipi olarak uzun mesafeli göçlerden bahsedilecektir.

3. Yayılma ve emme süreci: Göç olgusunda yayılma ve emme süreci birbirini destekler konumdadır ve bu süreçler birbiriyle el ele yürümektedirler. Yayılma ve emme sürecini benzer kılan temel nokta, ulaşılmak istenilen amaçtır. Yani yayılma ve emme süreçlerinde bir amaç birlikteliği vardır. Ravenstein'a göre göç, kendi başına amaç olamaz, bireyler sadece göç etmek istedikleri için yer değiştirmezler. Göçmenler için amaç, kentte gelişen ekonomik ve ticari faaliyetin getirisinden pay almaktır. Kentin getirisinden pay alma isteği ya da daha iyi yaşama arzusu, yayılma sürecini desteklemektedir. Yeni ve hızlı bir şekilde gelişmekte olan sanayinin ihtiyaç duyduğu işgücü göçle karşılanmakta ve böylece gelen göç, kentsel sanayi merkezlerinde emilmektedir. Ravenstein'ın ortaya koymuş olduğu bu işleyişte görüldüğü gibi, her iki süreç göçle ihtiyaçlarını karşılamakta ve amaç bakımından birliktelik içerisinde hareket etmektedirler.

4. Göç zincirleri: Ravenstein göçün zamanla zincirleme olarak geliştiğini ve göç alan yerleşim yerlerinin aynı zamanda göç de verdiğini belirtmiştir. Böylece her bir göç dalgası, tetikleyici etki göstererek, bir diğer göç dalgası yaratmaktadır. Çok net bir şekilde görülmektedir ki, Ravenstein için göç, bir bölümüyle zincirleme ve bir kez başladığında ardı ardına devam eden bir süreçtir.

5. Doğrudan göç: Ravenstein ilk dört kanunda basamaklı ve zincirleme bir göçten bahsetmektedir. Fakat Ravenstein'ın beşinci kanunu doğrudan, uzun mesafeli ve basamaksız bir göç türüdür. Uzun mesafeli göçlerde, göç eden kişiler büyük ticaret, endüstri merkezlerine yönelmekte ve basamaksız şekilde, doğrudan bu kentlere yerleşmeyi tercih etmektedirler.

Ravenstein ortaya koyduğu ilk beş göç kanunu, temelde iki göç modelinden bahsetmektedir. **İlk modelde**, göç basamaklı bir şekilde, kısa mesafeli ve zincirleme olarak sanayi ve ticaret merkezlerine doğru gerçekleşmekte; **ikinci modelde** ise göç basamaksız, uzun mesafeli ve dolaysız olarak ticaret ve sanayi merkezlerine yönelmektedir. Bu göç modelleri çerçevesinde ortaya çıkan ortak nokta, göçün ticaretin ve sanayinin geliştiği büyük kentlere doğru olduğudur.

- 6. Kır kent yerleşimcileri farkı:** Ravenstein'a göre kentte yerleşik olarak yaşayanlar, kırsal kesimde yerleşik olarak yaşayanlardan daha az göç etme eğilimindedirler. Kente yönelen göçler, kentte yaşayan yerleşikleri çok fazla yerinden oynatmamaktadır. Oysaki kırsal kesimden kırsal kesime yapılan göç, kırsalda yaşayan yerleşikleri yerinden oynatma, göç dalgaları ve basamaklı bir göç yaratma eğilimindedir.
- 7. Kadın erkek farkı:** Ravenstein'ın son göç kanunu cinsiyete aittir. Bu kanuna göre kadınlar, erkeklere oranla daha fazla göç etme eğilimindedirler. Ravenstein 1889 yılında yayımladığı ikinci makalesinde, kadınların iç göçler ve kısa mesafeli göçlerde erkeklerden daha fazla göç eğiliminde olduğunu tekrarlamış ve bir ekleme yapmıştır: Erkekler uzun mesafeli ve yurtdışı göçlere, daha fazla katılmakta ve daha yüksek bir göç eğilimi taşımaktadırlar (Yalçın, 2004, s.25).

Ravenstein 1881 ve 1889'da yayımladığı aynı adlı iki makalesinde de yukarıdaki kanunlarını ortaya koymuş; göç sürecinin temel mekanizmalarını, hem iç hem de dış göç için belirlemeye çalışmıştır (Jackson, 1986, s.14). Fakat ikinci makalesinin ilkinden temel farkı, uluslararası göçle de ilgili bilgiler vermesidir. Ravenstein uluslararası göç olgusunda, yine ekonomik belirlenim temelli bir yaklaşım ortaya koymuş ve uluslararası göçü kentsel ve endüstriyel gelişimle bağlantılı olarak irdelemiştir. Ravenstein, ikinci makalesinde düşüncelerine temelde iki ekleme yapmıştır. *Birinci ekleme göçün nedenleriyle ilgilidir.* Göçü yaratan ya da artıran etkenler olarak kötü veya baskıcı kanunlara, olumsuz iklim koşullarına ve ağır vergilere işaret etmiştir. Fakat Ravenstein için göçün temel etmeni, ekonomik anlamda daha iyi olma isteğidir; bunun dışındaki diğer koşullar o kadar güçlü değildir ve talidir. Dolayısıyla diğer koşulların yarattığı göç dalgalarından, ekonomik olarak daha iyi olma isteğinin yarattığı göç dalgaları daha güçlüdür. Ravenstein'ın yaptığı *ikinci ekleme ise göçün sürekliliğiyle ilgilidir.* Ravenstein göçün sürekli artarak devam eden bir süreç olduğunu vurgulamakta, bu sürecin sebebi olarak da sanayinin gelişmesini ve buna bağlı olarak sanayi ve ticaret merkezlerinin çoğalmasını göstermektedir (Yalçın, 2004, s.26).

Görüldüğü üzere Ravenstein'ın göç kanunları, dönemine ait ekonomik belirlenim temelli bilgiler vermekle birlikte, günümüzdeki çok etmenli ve daha karmaşık göç olgusunun anlaşılması noktasında eksik ve yetersiz kalmaktadır. Ravenstein'ın ortaya koyduğu göç kanunlarının daha sonraki göç çalışmalarına temel katkısı ise tarihsel olarak arkadan gelen göç teorilerine ve modellerine zemin yaratmasıdır. Castles ve Miller, Ravenstein'ın göç kanunlarından bahsederken birkaç tespite ve eleştiride bulunmaktadır. Temel olarak teorisinin tarihsel olmadığını (ahistorical) ve bireysel tercihlere dayandığını vurgulamışlardır. Çünkü onlara göre, Ravenstein'ın teorisinin temeli, göçmenlerin gidecekleri yer konusunda rasyonel olarak yaptıkları bir maliyet-kazanç hesabına dayanmasıdır. Bireysel maliyet-kazanç hesabı noktasında Ravenstein'ın teorisi, neoklasik ekonomik temelli göç çalışmalarına zemin hazırlamıştır. Ayrıca Castles ve Miller, düşük gelirli bölgelerden yüksek gelirli bölgelere yönelen göç hareketlerinin, ekonomik temelli olmasından dolayı bunun klasik itme çekme teorisi olarak da adlandırılabileceğini söylemektedir. Çünkü göçe sebep olan düşük gelir, düşük hayat standardı, ekonomik fırsatların yokluğu, politik baskılar gibi etmenler itme faktörleridir. Yüksek kazanç, işgücü talebi, ekonomik fırsatlar ve politik özgürlük ise çekme faktörleridir (Castles ve Miller, 1998, s.20-21).

Genel hatlarıyla anlatılmaya çalışılan yedi kanun ve en basit anlamıyla ortaya koymaya çalışılan çeşitli eleştiriler, Ravenstein'nın çalışmasının diğer pek çok göç teorisine ve modeline sadece bir zemin olabileceğini göstermektedir. Bu çalışma, dönemin İngiltere'sinin şartlarına göre bir anlamlılık ifade etse de, bu kanunların genel geçer olduğunun iddia edilemeyeceği net bir gerçektir. Çok açıktır ki Ravenstein'in ekonomik ve endüstriyel gelişme etkisi çerçevesinde kurguladığı tek faktörlü göç olgusu, göçün günümüzdeki yapısının, gerçeklerinin ve içeriğinin anlaşılması için yetersizdir.

İtme Çekme Kuramı

Bu kuramın formülünü ve içeriğini ilk olarak 1966 yılında Everett Lee yazmıştır. Fakat daha sonraki yıllarda bu kurama çeşitli kişiler tarafından katkılar yapılmış ve kuram geliştirilmiştir. Yapılan bu geliştirmeler çerçevesinde Lee'nin ortaya koyduğu ilk formülasyon tamamıyla korunmuş ve yapılan çeşitli katkılar kuramın temeli bozmadır.

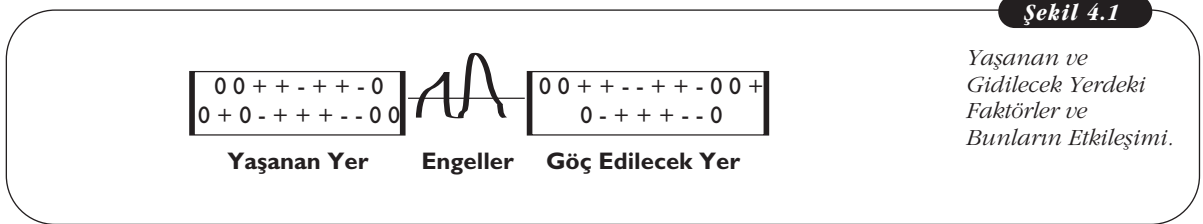
Lee 1966 yılında *Bir Göç Teorisi (A Theory of Migration)* adıyla yayınladığı makalesinde Ravenstein'in çalışmasına atıfta bulunarak bir saptama yapmaktadır. Lee, Ravenstein'dan beri neredeyse yetmiş beş yıl geçtiğini, neredeyse de binlerce göç çalışmasının yapıldığını ve pek çoğunda Ravenstein'a atıfta bulunduğunu belirtmiş; geçen bu süreçte yapılan göç çalışmalarının çoğunun da göçmenlerin demografik yapısına ait genel bir eğilim ortaya koymaktan öteye gitmediğini ifade etmiştir (Todaro, 1980, s.16). Lee yazdığı kuramda, göçmenden daha çok göçe odaklanmış, fakat göçmenin göz ardı edilmemesi gerekliliğini de kuramında belirtmiştir.

Bu çerçevede Lee ilk olarak göçlerin karakteristik temel ortak özelliklerini ortaya koymaya çalışmış ve bunun için de göçe ait itici ve çekici faktörleri saptamış, analizine temel oluşturacak dört ana faktör belirlemiştir. Bunlar,

1. Yaşanan yerle ilgili faktörler,
2. Gidilmesi düşünülen yerle ilgili faktörler,
3. İşe karışan engeller,
4. Bireysel faktörlerdir (Yalçın, 2004, s.30).

Lee'nin kendi kuramına ait olarak belirlediği bu faktörler, itme çekme kuramının temel işleyişini ve bileşenlerini oluşturmaktadır.

İtme çekme kuramının temel özelliği göçü, göçmene göre önceleyen bir kuram olmasıdır.

İtme ve çekme kuramına göre, hem yaşanan yerde hem de gidilecek yerde, itici ve çekici faktörler vardır. Hem itici hem de çekici faktörlerin birliği bir bütünlük oluşturmaktadır. Şekil 1'de görüldüğü hâliyle, göç için "0"lar nötr, "+" olumlu ve "-"ler de olumsuz faktörleri temsil etmektedir. Lee'nin kuramına ait nötr değerler, herkes için aynı olan ve göçe herhangi olumlu ya da olumsuz bir katkısı olmayan faktörlere karşılık gelmektedir. Olumlu faktörler göçe yönelik çekmeyi temsil ederken, olumsuz faktörler ise itmeye karşılık gelmektedir. Bu birlikteliğin ortaya koy-

muş olduğu bütünlük, açıkça göstermektedir ki yaşanan yerin de göç edilecek yerin de kendi içinde olumlu ve olumsuz faktörleri, yani itme ve çekme faktörleri vardır.

Buradan hareketle, bir yapı olarak sosyal alan içerisinde itmeye neden olan olumsuz faktörler ve çekmeye neden olan olumlu faktörler, hayli çok ve birbirinden farklıdır. Çünkü kuramın temel yapısı itibarıyla, itme ve çekme faktörleri kişisel ve görelidir. Dolayısıyla kişisel düzlemde göç için avantajları ve dezavantajları belirleyen yaş, cinsiyet, eğitim, ırk vb. gibi demografik faktörlerin değerlendirilmesi, itme çekme kuramı için çok önemlidir. Ayrıca bir diğer önemli nokta da demografik faktörler çerçevesinde göç için kişisel avantajların ve dezavantajların, hangi sosyal bağlamlar içerisinde ve süreçler çerçevesinde hesaplanıp ortaya konulacağıdır. Örneğin çocuk sahibi bir aile için göç edilecek yerdeki eğitim olanakları önemliyken, çocuksuz bir aile için göç edilecek yerdeki eğitim olanaklarının durumunun ne olduğu herhangi bir önem taşımamaktadır. Tüm bunların ışığında itme çekme faktörlerinin çok karmaşık ve çok boyutlu sosyal gerçekliklere bağlı olduğu açıktır. Lee, bu çok faktörlü, ince ve ayrıntılı içerik çerçevesinde, önemli olanın, öncelikle tüm itme ve çekme faktörlerinin farklı sınıflar için doğru tanımlanıp bu faktörlerin içeriğinin de doğru bir şekilde oluşturulması gerekliliğini belirtmiştir.

Kuramın temel çerçevesini oluşturan ve işlerliğini sağlayan önemli bir nokta da yaşanan yer ile göç edilecek yerdeki olumlu ve olumsuz faktörlerin birbirlerinden ayrı olarak değerlendirilmesi gerekliliğidir. Daha net bir ifadeyle, yaşanan yerdeki itme çekme faktörleri kendi içerisinde bir bütün olarak; göç edilecek yerdeki itme çekme faktörleri de kendi içerisinde bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla kurama göre, hiçbir bağlam ve düzlemde mutlak itme ve mutlak çekme faktörü yoktur. İtme çekme faktörlerinin içeriğinin belirlenmesi birçok etkene bağlıdır.

Lee'nin kuramda vurguladığı bir diğer boyut ise **göçün belirleyenleridir**. Lee göçün belirleyenleri olarak iki boyut ortaya koymaktadır. Bu belirleyenlerden **ilki**, kişisel (mikro) faktörler, **diğeri** ise kişisel olmayan (makro) faktörlerdir. Potansiyel göçmenler olarak değerlendirilen yerleşikler, kendileri için yaşadıkları yerdeki olumlu ve olumsuz faktörlerin neler olduğunu, bu faktörlerin kendileri için ne anlama geldiğini çok iyi bilmekte ve itme çekme faktörlerinin hesabını çok rahatlıkla yapabilmektedirler. Belli bir bölgede yerleşik olarak yaşayan potansiyel göçmenler, başka bir yere göç etmeyip yaşadıkları yerde kaldıklarında ve bu kalmadan sonraki süreçte olumlu ve olumsuz faktörlerin, yaklaşık olarak neler olacağı konusunda genel anlamda bir fikre de sahip bulunmaktadırlar. Fakat göç edilecek yerdeki sosyal yapı ve var olan durum içerisindeki belirsizlikler, göçmenlerin kendileri için yarattıkları beklentiler ve hâlihazırda var olan riskler gibi kavramlar, potansiyel göçmenler için göç sürecinin belirleyenleridir. Bu kuramsal yaklaşım bağlamında, göçün kendisinin başlı başına bir belirsizlik ve bu belirsizliğin de kişileri göç sürecinden alıkoyan bir durum olduğu söylenebilir.

Lee'nin itme çekme kuramı çerçevesinde, özellikle üzerinde durduğu bir diğer nokta da, *yaşanan yer ile göç edilecek hedef yer arasında bulunan engelleyici faktörlerdir*. Buna göre yaşanan yerde ve gidilecek olan hedef yerdeki tüm faktörler eşitlendiğinde, göçe yönelme eğilimlerini sadece göçmene ve/veya potansiyel göçmene ait kişisel faktörlerin farklılığıyla açıklamak yetersiz olacaktır. Göç analizini daha iyi ve doğru yapabilmek için, yaşanan yer ile göç edilecek yer arasındaki engelleri de göç analizinin içine katmak gerekmektedir. Daha önce de bahsedildiği gibi, Lee kuramında engelleyici faktörleri makro ve mikro olmak üzere ikiye ayırarak kullanmaktadır. Kişisel farklılıklara ve kişinin içinde bulunduğu durumsal

İtme-çekme faktörleri zaman, mekân ve kişiye göre değişen, hatta aynı kişi için zaman farklılığına bağlı olarak değişebilecek olan faktörlerdir.

İtme-çekme faktörleri ve bu faktörlerin çağımızdaki göç olgusuna etkisi hâlâ devam etmektedir.

Mikro-makro ilişkisi, sosyolojideki temel ve tarihsel konulardan bir tanesidir.

bağlantıları temel alan mikro faktörler; göçün beraberinde getireceği hukuksal ve sosyal belirsizlik, göç mesafesi, ulaşım için ödenecek bedel ve ulaşım imkânları gibi çeşitli etmenlerdir. Göçü engelleyen makro faktörler ise, katı göç kanunları, ırk ya da ulusal kimliğe gönderme yapan göç sistemleri, göç için fiziksel uygunluk ve sağlamlık kontrolleri gibi göçmenlerin karşılaşabileceği daha üst düzeydeki faktörlerdir (Todaro, 1980, s.17-18).

İtme ve çekme teorisi, genel bir bakışla, sadece itici çekici faktörlerin etkisiyle işliyor gibi görünmektedir. Fakat bu işleyişin ardında yatan ve tüm süreçleriyle birlikte göç olgusunun belirleyicileri, bu kadar net ve kolay anlaşılır değildir. Çünkü Lee'ye göre göç, anlaşılması zor ve karmaşık bir olgudur. Bunun için de, sadece itme çekme faktörlerini incelenmek yetersiz kalmakta, itme çekme faktörlerinin yanında göçü engelleyebilecek olan makro ve mikro faktörlerin de incelenmesi gerekmektedir. Diğer bir deyişle Lee'ye göre göç, artılarla eksilerin matematiksel hesabından çıkan bir sonuç değildir fakat artılar ve eksilerle yapılan bu matematiksel hesap da, göçün temelini ilk basamağını oluşturmaktadır.

Günümüzdeki göç olgusuna ve yaşanan çeşitli göç olaylarına genel anlamda bakıldığında, itme çekme faktörlerinin hâlâ gerek iç göçler gerekse de dış göçler için işlediği görülmektedir. Bunun yanında günümüzdeki göçlerin artık Lee'nin bahsettiğinden daha da karmaşık hâle geldiği de açıktır. Küreselleşme başta olmak üzere pek çok faktör, göç olgusunu derinden etkilemekte ve değiştirmektedir. Ortaya çıkan bu çok belirleyenli yapı, itme çekme faktörlerinin hesabının, özellikle uluslararası göç için, kolay olmadığı bir duruma da işaret etmektedir. Her ne kadar günümüzde itme çekme faktörleri göç bağlamında varlıklarını sürdürüyorlarsa da Lee'nin kuramında bahsettiği gibi, bu itme çekme faktörlerinin her sınıf için ayrı olarak hesaplanması artık daha da zordur. Çünkü içinde yaşadığımız dönemde sınıf yapısı ve içeriği hayli tartışmalı hâle gelmiştir ve sınıfın söz konusu yapısı göç üzerinde net tespitler yapılabilmesini de güçleştirmektedir.

Petersen'in Beş Göç Tipi

İtme çekme faktörleriyle uğraşan ve göç üzerine düşünen bir diğer göç kuramcısı da Willam Petersendir. Petersen, her insanın aynı olduğu ve göçünde normal bir şey olduğu yaklaşımına karşı çıkarak, "eğer her insan aynıysa neden bazıları göç ediyor da bazıları göç etmiyor" (Petersen, 1958, s.258) sorusuyla çalışmasına başlar. Petersen temel olarak itme çekme faktörlerinin altında yatan asıl sebeplerin ne olduğunu araştırır. Onun için tarihsel döngü önemlidir ve belli bir zaman sürecinde göç için itme faktörü olarak işleyen bir bütünlük, belli bir dönemde çekme faktörü olarak da işleyebilmektedir. Ekonominin genel durumu göç için her zaman önemli bir faktördür. Petersen, ekonomik yapının belli sınıflar için ne anlama geldiğini ve ekonominin göçü nasıl etkilediğini, göçleri anlayıp sınıflandırmak için incelememiz gerektiğini ortaya koymuştur. Çünkü ekonomide yaşanan dalgalanma üst, orta ve alt sınıfları farklı şekillerde etkilemekte ve kişilerin farklı tepkiler vermelerine neden olmaktadır. Bu çerçevede, Petersen bireysel ve sınıfsal farklılıkları da gözetenek, beş göç tipi oluşturmuştur.

- **İlkel (primitive) göçler:** Bu göçler doğal çevrenin yarattığı itme etkisiyle oluşan göçlerdir. Petersen, göçebe toplulukların dönemlik göçlerini de bu göç tipi içerisinde tanımlamaktadır. Fakat asıl üzerinde durduğu konu, kuraklık, kötü hava şartları gibi çevrenin yarattığı fiziksel zorluktan kaynaklanan ve bu sebeplerle yaşanan toplu göçlerdir.

Küreselleşme sürecine eşlik eden teknolojik gelişmeler, hem ulaşım teknolojileri hem de iletişim teknolojileri, insanoğlunu daha hareketli kılmıştır. Ekonomik alandaki küreselleşme ise günümüzdeki işgücünü eski dönemlere göre daha hareketli hale getirmiştir.

Petersen tiplendirmelerinde bireysel ve sınıfsal farklılıklara önem vermiştir.

Petersen göç olgusunu beş farklı şekilde tiplendirmiştir.

1. İlkel göçler,
2. Zoraki göçler,
3. Yönlendirilen göçler,
4. Serbest göç,
5. Kitlesele göç.

Petersen'in zoraki ve yönlendirilen göç tiplerinin anlatım kolaylığı ve aralarındaki farkın daha iyi anlaşılması için genelde birlikte anlatılır.

- **Zoraki (forced) ve yönlendirilen (impelled) göçler:** Petersen, ilk göç tipinde ayırt edici özellik olarak doğanın yarattığı baskıyı kullanırken; ikinci göç tipi olan zoraki göç ve üçüncü göç tipi olan yönlendirilen göçte, sosyal durumun yarattığı baskıyı ayırt edici bir özellik olarak kullanmaktadır. Petersen'a göre, sosyal bir baskıya rağmen bireyler ya da bir toplumun göç etmede bir karar mekanizması kullanabilmesi ve bu karar mekanizmasının işletme gücünü ellerinde bulundurması yönlendirilen **göç** anlamına gelmektedir. Ancak, potansiyel göçmenler, göç kararı üzerinde herhangi bir inisiyatifte sahip olmaması zoraki **göç** karşılık gelmektedir. Burada önemli olan nokta, sosyal bir zor kullanma ve zorlama sonucunda bireylerin ya da toplumların ellerindeki karar mekanizmasını kullanma şansına sahip olmamaları ya da ellerinde bulundukları karar mekanizmasını kullanamamalarıdır. Petersen, Nazilerin Yahudileri göçe zorlamak için geliştirdikleri anti-Semitik eylemleri, kanunları ve Yahudileri toplama kamplarına taşımak için geliştirdikleri politikaları, zoraki göçe örnek olarak vermiştir. Petersen bu olayın zoraki göç ve yönlendirilen göç arasındaki farklılığı gösteren gerçek bir örnek olduğunu da belirtmektedir.
- **Serbest (free) göç:** Yukarıdaki göç tiplerinin serbest göçten farkı, temel bir belirleyenin varlığıdır. Oysaki serbest göç tipinde kişiler, topluluklar ve toplumlar üzerine uygulanan herhangi bir zorlayıcı durum ve itici bir güç yoktur. Petersen'in tipleştirdiği serbest göçte, göçmen kesin ve kararlı bir şekilde kendi göç kararını vermekte ve buna göre hareket etmektedir. Bu göç tipi büyük kitlesel göçleri değil, bireysel tercihlerle ilerleyen kişisel göçleri tanımlamaktadır.
- **Kitlesel (mass) göç:** Petersen'e göre dünyadaki göçün üçüncü basamağı olan bu göç tipi, teknolojik gelişmeye paralel ilerleyen bir durumu ifade etmektedir. Petersen dünyadaki ulaşım yollarının ve imkânlarının gelişmesiyle, göçün kitlesel bir duruma geldiğini ifade etmektedir. Bu göç tipinin en belirgin ve diğer göçlerden ayrılan özelliği, göçün kolektif bir olgu hâline gelmesidir. Serbest göç tipine ait olarak Amerika ve Avrupa kıtasına göç eden bireysel, öncü göçmenlerin, göçün kitlesel hâle dönüşmesindeki öneminin büyüklüğü, örnek olarak verilmektedir. Çünkü öncü serbest göçmenler, göç ettikleri yerin farklı hayat tarzını benimsemiş ve bu kazanımlarını diğer takipçilerine aktarmışlardır. Bir diğer ifadeyle, teknolojik gelişme ve öncü göçmenlerin kurdukları göçmen ağları, yeni göçmenleri göçe cesaretlendirmiş ve kitlesel göçü yaratmıştır (Petersen, 1958, s.259-263).

Petersen'in bu ilginç çalışmasıyla yaptığı sınıflama ve bu sınıflama için kullandığı tipleştirme kriterleri dönemine göre hayli kapsamlıdır. Ayrıca, bu tipleştirmeler ve ortaya konulan tipleştirme kriterleri, dünyadaki göçün kronolojik olarak gelişen, sosyal değişimini ve gelişimini de göstermektedir. Petersen'in göç tipleri, sadece itme çekme faktörlerinin varlığı sonucunda oluşmamakta, aynı zamanda göç için bireysel ve toplumsal motivasyonları da analiz etmesidir. Tüm bunların eşliğinde, Petersen'in çalışması, özellikle bireysel ve toplumsal motivasyonu kapsadığı için, göç sosyolojisi içerisinde anlamlı bir yer teşkil etmektedir. Ayrıca, birden fazla faktörün göç analizinde kullanmasına izin vermesi, yönlendirilen ve zoraki göç ayrımını başarılı bir şekilde gerçekleştirmesi, Petersen'in kuramını, günümüzdeki göçleri çözümlenme ve anlamda başarılı ve kullanılabilir kılmaktadır. Özellikle, çağımızda yaşanan çeşitli uluslararası göçler (Afrika'da savaştan kaçan kişiler,

sömürge döneminde bazı Afrika ülkeleriyle Fransa arasında oluşan göçmen ilişkisi vb. gibi) açısından değerlendirildiğinde kuram bir analiz ve açıklamaya aracılık etmektedir.

Kesişen Fırsatlar Kuramı

Göç sosyolojisiyle ilgili olarak üzerinde durulacak bir diğer kuram da kesişen fırsatlar kuramıdır. Bu kurama genel olarak bakıldığında, mikroya yönelik, göç konusunda bireylerin kararları ve bu kararlara iten sebepler üzerine yoğunlaşan ve sosyal aktör olarak göçmeni ön plana çıkaran bir kuram olduğu söylenebilir. 1940 yılında Stouffer ilk kesişen fırsatlar (intervening opportunities) kuramından bahsetmiştir. Stouffer yaptığı bu çalışmada, Cleveland'ın anakent bölgesine ait nüfus istatistiklerini kullanmış ve bu istatistiklere göre evlerinden taşınan kişileri veri kabul ederek çalışmasını geliştirmiştir.

Kurama göre, göç olgusunda önemli olan noktalar, *göç edilecek mesafe, göç edilecek yerdeki imkânlar ve bu imkânların miktarıdır*. Fakat Stouffer oluşturduğu kuramda, bu üç önemli faktörden mesafeyi analiz nesnesi olarak diğer faktörlerin önüne koymaktadır. Stouffer'a göre, göç çalışmalarında çekim etkisi üzerinde daha fazla durulmalıdır. İki farklı merkezdeki çekim etkileri, göç edilecek yerle çekim merkezi arasındaki mesafe dikkate alınarak analiz yapılmalıdır (Stouffer, 1940, s.846). Biraz daha açmak gerekirse, Stouffer net bir şekilde herhangi merkeze yönelecek olan göçte, çekme faktörlerinin önemli olduğunu fakat bu faktörlerin önemini belirleyen temel noktanın da mesafe olduğunu dile getirmektedir. Buna göre, belli bir mesafeye göç edecek kişilerin sayısı bu mesafedeki iş imkânlarının çokluğuyla doğru orantılıdır. Ayrıca göç edilecek hedef yerle, yerleşik bulunulan yer arasındaki mesafenin kısa olması da, göçte yönelecek olan kişiyi göç için cesaretlendirmekte ve göçü olumlu anlamda etkilemektedir. Yani göç edilecek yerdeki iş imkânlarının çokluğu ve göç mesafesinin kısalığı, o çekim merkezine göç eden kişilerin sayısını artıran faktörlerdir (Jansen, 1970, s.11).

Bu çerçevede, kesişen fırsatlar kuramının uluslararası göç için en önemli katkısı, göç mesafesine bağlı olarak göç sırasında çıkabilecek zorlukları göz önünde bulundurarak göçü değerlendirmesidir. Göç için kat edilecek mesafede, aşılacak olan ulus-devletlerin sınırları ve bu sınır geçişleri, göç üzerinde olumsuz bir etkide bulunmaktadır. Çünkü her aşılacak olan sınır, bir kontrol sistemi ve mekanizmasını da beraberinde getirmektedir. Bu durum da uluslararası göçü oldukça zorlaştıran bir etken ve uluslararası göç için bir sınırlama anlamına gelmektedir.

Kesişen fırsatlar kuramına göre, göç edilmesi düşünülen iki merkez varsa ve bu merkezlerdeki fırsatlar eşitse göçmenler yakın olan merkeze doğru göç edeceklerdir.

Uluslararası göç olgusunda, ulus-devletlerin varlığı ve göç uygulamaları bir ulus-devletin sınırından bir diğerine geçerken gözlenmektedir. Bu sürecin ve ilişkilerin Avrupa Birliğinde nasıl uygulandığını araştırınız.

Çok geniş kapsamlı ve yaygın kullanılan bir kuram olmamakla birlikte, bu kuramın özellikle ekonomik temelli göçlerde ve işçi göçü çalışmalarında daha sıklıkla kullanılabileceği görülmektedir. Buna göre, bir bölgede yaratılan iş imkânı ve bu iş imkânlarının yarattığı cazibe, kuramın temel işleyiş biçimini oluşturur. Yaratılan iş fırsatlarının nicel çokluğu ve bu işleri talep eden yerleşim içindeki yerleşik işçilerin sayısı, yaşanacak olan göçün büyüklüğünü belirleyecektir.

Özellikle çağımızda kişileri ve kitleleri göçe yönelten fırsat olarak nitelendirilebilecek etmenlerin hayli farklılaştığı ve çoğaldığı açıktır. Özellikle de küreselleşme olgusunun etkileriyle birlikte, işgücünün göçü ya da dolaşımı iyi eğitilmiş nite-

Çağımızda dünya üzerinde yaşanan insan hareketliliğinin büyük bölümü yasadışı yollarla Avrupa Ülkelerine ve Amerika'ya doğru yönelmektedir. Bu insanların çok büyük bir bölümü vasıfsız ve ucuz işgücü olarak çalışmaktadır.

likli kişilerin ucuza çalıştırılması şeklinde yürümektedir. Dolayısıyla, Hintli bir bilgisayar mühendisinin İrlanda'da yerli bilgisayar mühendislerinden daha ucuza çalışma isteği, işe alınmak için tercih nedeni olarak görülmekte ve işverenler tarafından da bu kişi tercih edilmektedir. Fakat vasıfsız bir Hintli göçmen işçi için İngiltere'deki kayıt dışı işler, ne kadar ve nasıl bir fırsattır? Bu fırsat olarak nitelendirilebilecek olan durum nasıl ve hangi araçlarla ölçülecek, hangi dolaylımlarla anlaşılmalı çalışılacaktır.

Küreselleşme olgusuyla birlikte, günümüzde daha da yoğunlaşan ucuz işgücü talebi ve bu süreci destekleyen yasadışı göçleri bu kurama göre değerlendirebilmek, ölçmek ve anlamak gerçekten mümkün görünmemektedir. Artık dünya coğrafyasının pek çok bölgesinde yaşanan bu durum, herhangi bir fırsatın değil daha çok çaresizliğin göstergesidir. Yaşanan çaresizliğin bir diğer görüntüsü de, kişilerin herhangi bir fırsatın varlığından ve bu fırsatın niteliğinden haberdar olmadan göçe yönelmeleridir. İç göçlerin oluşmasında, "daha yüksek gelir, kentin kırsal kesime göre daha iyi ve rahat yerleşme olanağı" (Tatlidil, 1993, s.60) vermesi etkili olmaktadır. Dolayısıyla, ülkemizde daha iyi bir yaşam için İstanbul'a ya da bir yolunu bulup Almanya'ya göç etmek, var olan fırsatlardan ve bu fırsatların niteliğinden kaynaklanan bir durum olmaktan çok; alışkanlık, zorunluluk ve öğrenilmiş çaresizliğin tanıdık bir sonucu gibi görünmektedir.

Merkez Çevre Kuramı

Çok yaygın olarak kullanılan göç kuramlarından bir diğeri de Merkez Çevre (center-periphery) kuramıdır. Bu kuram, Merkez Çevre kuramı ya da Bağımlılık Okulu olarak da adlandırılmaktadır ve Samir Amin, Immanuel Wallerstein, Andre Gunder Frank gibi düşünürler kuramın geliştirilmesinde etkili olmuşlardır. Kurama göre dünya, merkez ve çevre olmak üzere ikiye ayrılmış ve bu ikili dünya birbirine ekonomik temelde bağımlı olarak var olabilmektedir. Modern ekonomiyle birlikte kapitalizmin de gelişmesine koşut bir durum olarak bağımlılık ekonomik temelli kapitalist bağlara dönüşmüştür. Oysaki tarihsel perspektiften bakıldığında, kolonyal dönemde sömürgecilik ve kolonyal bağlar merkez ve çevre ülkeler arasındaki bağımlılığın temelini oluşturmuştur. Bu çerçevede net bir vurgu yapmak gerekirse merkez çevre kuramının modern dünyadaki temel işleyişi, kapitalizm ve ulus-devlet temellidir.

Günümüzde çokça tartışılan bir konu olmakla birlikte, birçok düşünür, dünyada tek bir sistemin hüküm sürdüğünü ileri sürmektedir (Bkz. Ekholm ve Friedman 2003; McNeil, 2003; Gills ve Frank, 2003). Bu düşünürlerin yaklaşımlarına göre, dünyadaki görüntü, gerek imparatorluk olsun gerek sömürgecilik olsun, aynı sistemin farklı görüntüleridir. Görüntüler farklı olsa da, tarihsel olarak dünyada var olan tek bir olgu ve tek bir sistemdir. Tek bir sistem olarak var olan bu süreç, uygarlıklar üstü bu olgu, "*dünya sistemi*" olarak adlandırmaktadır.

Wallerstein ise bu yaklaşıma karşı çıkarak var olan olgunun Dünya Sistemleri kavramıyla açıklanması gerektiğini belirtmektedir. Dünya Sistemleri kurgusu noktasında, Wallerstein bu yaklaşıma karşı çıkarak kendi yaklaşımını şöyle ortaya koymaktadır: "Sözcük kullanımı açısından Frank ve Gills'i benden ayıran bir ayrıntıya dikkatinizi çekerim. Onlar bir "dünya sistemi"nden söz ediyorlar. Ben **dünya-sistemleri**"nden söz ediyorum. Ben bir tire işareti kullanıyorum; onlar kullanmıyorlar. Ben çoğul kullanıyorum; onlar tekil kullanıyorlar; çünkü onlara göre tarihsel zaman ve uzam boyunca sadece tek bir dünya sistemi var oldu ve var olageldi. Bana göre birçok dünya-sistemi var olmuştur. Örneğin ben, birçok tarihinin Çin ve

Merkez çevre kuramı sadece bir göç kuramı değil, dünyada yaşanan sosyal bütünlüğü anlayıp algılamaya çalışan bir kuramdır.

ya Çin İmparatorluğu dedikleri şeyin tek bir sistem olduğunu düşünmüyorum. Çin olarak adlandırılan coğrafi bölgede birbirini izleyen birtakım sistemler var olmuştur. Han yükseldi ve düştü. Tang veya Ming coğrafi mekânları, görünürdeki formları (bir “Dünya İmparatorluğu”) ve bazı kültürel özellikleri aynı olsa bile, aynı tarihsel sitemi yansıtmıyordu. “Modern dünya sistemi” (veya “kapitalist dünya-ekonomisi”) birçok sistemden sadece biridir. Onun kendine özgü özelliği çağdaşlarını yok edecek kadar güçlü olduğunu göstermiş olmasıdır” (Wallerstein, 2003, s.531-532).

Wallerstein’in bu kuramsal yaklaşımına göre, kapitalizm ve kapitalizmin çeşitli görüntüleri, günümüz ekonomisini ve buna bağlı olarak da diğer yapıları belirleyen temel unsurlardır. “Bugünkü durumda tarihsel sitem, evrilen tek tarihsel varlık olarak kapitalist dünya ekonomisidir” (Wallerstein, 2000, s.134). Wallerstein’in yaklaşımı çerçevesinde merkez-çevre kuramına bakıldığında, merkez olarak adlandırılan ülkeler, ekonomik ve sosyal olarak gelişmiş ve genel olarak da kapitalist ilişkiler sistemini benimsemiş ülkelerdir. Çevre ülkeler ise bu kapitalist ağlar ve değerlerle kuşatılmış merkez ülkelere bağımlı olan ülkedir. Merkez ve çevre ülkeler, kapitalist değerler ve ekonomik zorunluluklar sistemi çerçevesinde karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdır.

Merkez-çevre kuramına göre çevre olarak adlandırılan ülkeler, merkez ülkeler için vazgeçilemeyecek ve merkez ülkelerin sürekli kapitalist gelişimi perspektifinde ihtiyaç duyulan bir konumdadırlar. Meydana çıkan bu ihtiyaç, aslında bağımlılık zincirini oluşturan iktidar mekanizmasının temel gereksinimidir. Kurulan bağımlılık sistemi içerisinde merkez ülkeler, ucuz işgücü, hammadde ve üretilen mamul malın pazarlanması için çevre ülkelere ihtiyaç duymaktadırlar. Çevre ülkelerden gelen hammadde, yine çevre ülkelere gelen ucuz işgücüyle işlenerek maliyet düşürülmekte ve düşük maliyetli bu ürünler ülke içinde tüketilmekte ya da diğer ülke pazarlarına ihraç edilerek kapitalist sisteme bir geri dönüşüm sağlanmaktadır. Kuramın temel işleyişi çerçevesinde, merkez ülkeler var olan kapitalist birikimlerini geliştirmek ve mükemmelleştirmek için çevre ülkelere ihtiyaç duyar. Çevre ülkeler de kapitalist gelişimlerini tamamlama ve ekonomik refahlarını yükseltmek için merkez ülkelerle bu tip bir ilişki sistemine dâhil olmaktadır. Net bir şekilde görüldüğü üzere, bağımlılık tüm gelişmişlik ve az gelişmişlik kriterlerine göre olsa da sadece tek taraflı değildir. Çünkü kurama göre gerek merkez olarak kabul edilen gerekse de çevre olarak kabul edilen ülkelerin, çeşitli bağlamlarda ve yapılar da birbirlerine ihtiyaçları vardır.

Yukarıda kısaca anlatılmaya çalışılan kuramın işleyiş şemasına göre, kapitalist etkiler ve bu etkilerin yarattığı işleyişler sistemi çok önemlidir. Herhangi bir dünya sistemi çerçevesinde oluşan merkez çevre ilişkisinde, kapitalist ağların etkisiyle çevre ülkelerde bir nüfus hareketi meydana gelmektedir. Zolberg, bu hareketi tarihsel bir perspektifle ifade ederek geçmişteki ve günümüzdeki göçleri, özellikle de çağımızdaki işgücü göçlerinin, çevre ülkelere doğru aktığını belirtmektedir (Zolberg, 1983, s.9). Abadan-Unat’ta Zolberg gibi göç akımının çevreden merkeze doğru olduğunu ifade etmekle birlikte, bu olgunun kapitalizmin doğal bir sonucu olduğunu belirtmeye çalışıyor: “Dünya sistemleri kuramına göre uluslararası göç, kapitalist gelişmenin neden olduğu kopma ve yer değiştirmelerinin doğal sonucudur. Kapitalist ekonomi Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya’daki merkezlerden giderek daha geniş halkalar hâlinde yayıldıkça dünya nüfusunun giderek büyüyen kısmı dünya pazar ekonomisine dâhil edilmektedir. Çevre bölgelerdeki toprak, hammadde ve emek dünya pazarlarının denetimi altı-

Wallerstein merkez ve çevre arasındaki ilişkiyi ekonomik temelli ve kapitalist ilişkiler bağlamında tanımlamaktadır.

Kurama göre merkez ve çevre ülke arasındaki göç, kapitalist ilişki ve bağımlılıktan kaynaklanan işgücü göçüdür.

na girdikçe göç akımları oluşmakta, bunların önemli bir kısmı dış ülkelere doğru yönelmektedir” (Abadan-Unat, 2002, s.15).

Göç olgusunu merkez çevre kuramına göre günümüzdeki boyutları ve görüntüleriyle ele alındığında, merkez ülkelerin ucuz işgücü ihtiyaçlarını karşılamak için, hayli sınırlayıcı da olsa göçmen kabul politikalarını işlettiklerini söyleyebiliriz. Bu göçmen kabul politikaları birçok ağır ön şartlar gerektirmektedir. Aranılan bu ön şartların temelini ise hünerli, iyi yetişmiş, kalifiye eleman olmak oluşturmaktadır. Merkez ülkelerde, çevre ülkelerden gelen bu tip elemanlar düşük ücretle çalıştırılmakta, böylece de üretim maliyetleri düşürülmektedir. Çevre ülkelerden merkeze doğru akan göç olgusunun bir diğer görüntüsü de vasıfsız işçilerin göçüdür. Merkez ülkeler, emek yoğun sektörlerde kendi ülkesinin vasıfsız işçisinden daha ucuzca çalıştıracağı, vasıfsız işçileri de göçmen olarak kabul etmekte ve/veya bu işçileri kaçak göçmenler arasından temin ederek çalıştırmaktadır. Bu durum üretim maliyetini düşürmeye yönelik bir uygulamadır. Fakat gelişen ekonomik küreselleşmeyle birlikte bu durumun değiştiği gözlenmektedir. Artık ucuz işgücü sermayenin ülkesine, merkez ülkeye gitmiyor, tam tersine sermaye, girdi ve işçilik maliyetlerinin ucuz olduğu ülkelere gidiyor.

Merkez ülkelerden çevre ülkelere akan bu sermaye ve bilgi birikimi temel olarak kapitalist ilişkilerin yoğunlaşp daha da derinleşmesini sağlamaktadır. Karşılıklı olarak merkez ve çevre ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkisini de derinleştiren bu durum, çevre ülkede de bir takım değişimlere yol açmaktadır. Merkez ülkelerdeki firmaların çevre ülkelerde kurdukları fabrikalar ve bu fabrikalarda çalışan işgücü, çevre ülkedeki geleneksel üretim mekanizmalarını ve sistemlerini zayıflatmaktadır. Zayıflayan üretim mekanizmaları ve geleneksel üretim etkinliklerinden kopan yeni işçiler, ucuz emek piyasasına katılmakta ve bu piyasayı canlı tutmaktadır. Bu gelişmeler çerçevesinde, ucuz işgücüne olan talep, kadın ve çocuk işçiliğine duyulan ihtiyacı da artırmakta ve bu ihtiyaca yönelik olarak çalışma hayatına katılan kadınlar da ataerkil aile yapısı başta olmak üzere, toplumsal yapıda birçok değişime ve dönüşüme neden olmaktadır. Bahsedilen bu kapitalist işleyiş, çevre ülke içinde de bir göçe neden olmaktadır. Geleneksel üretim tarzından kopan işçiler ülke içindeki sanayi merkezlerine doğru göç etmektedir. “Sanayinin gelişmesiyle birlikte köy ve köydeki nüfus hem endüstri için işgücü kaynağı oluşturmuş hem de sanayi toplumunu beslemeyi üstlenmiştir” (Oktik, 1997, s.81). Tekrar vurgulamak gerekirse, kapitalist ilişkiler ağı, hem çevre ülkelerden merkez ülkelere doğru göçe, hem de çevre ülkenin kendi içerisinde sürekli bir göçe neden olmaktadır. Toksöz’ünde bahsettiği gibi, “bir kez açılan göç musluğunu kolayca kapatmak artık mümkün olmamaktadır” (Toksöz, 2006, s.20).

Kısaca anlatılmaya çalışılan, işgücüyle kapitalist etkileşim arasındaki bu ilişki sistemi, aslında küreselleşme olgusunu ve küresel çağda işgücünün hareketine işaret etmektedir. Çünkü merkez kapitalist ülkeler ile onların çevresinde gelişmekte olan ülkeler arasında küresel kapitalist bağların kurulduğu tarihsel bir gerçektir. Fakat hızla gelişen küreselleşmenin ortaya çıkardığı bir sonuç da, merkez çevre olarak adlandırılan ülkelerin görüntüsünde yaşanan değişimdir. Günümüzde tek kutuplu ve tek boyutlu olarak yaşanan ilişki sistemleri, merkez ve çevre görüntüleri netliğini kaybetmektedir. Çünkü politik, kültürel ve ekonomik küreselleşme merkez olarak adlandırılan ülkelerin varlığı yerine uluslararası şirketleri koymuştur. Artık sadece, herhangi bir ulus-devlete ait sermayenin güç kaybetmesi ya da sermaye gruplarının yok olması, bu süreci hem desteklemekte hem de hızlandırmaktadır. Bu gelişmeler de, işgücünü hem harekete zorlamakta ve hem de bu hareke-

Kurama göre kapitalist ilişkiler hem ülke içinde, hem de ülke dışına doğru uluslararası göç hareketine neden olmaktadır.

tin yarattığı rekabet özellikle kadın ve çocuk işgücünün sömürülmesine yol açmaktadır. Sayın, bu durumu şöyle anlatmaktadır: “Rekabet nedeniyle en fazla suistimal edilen kadın ve çocuk emeğidir. Kadınların daha ucuz ücretlerle istihdam edilmesi, tercih edilmelerine olanak sağlamaktadır. Bu konuda özellikle evlenmemiş kız çocukları veya çocuksuz kadınların rekabetin en fazla olduğu tekstil alanında eskiden beri tercih edildikleri gözlenmektedir” (Sayın, 2001, s.12).

Göç Sistemleri Kuramı

Göç sistemleri kuramı uluslararası ilişkiler çerçevesinde, ekonomik ve politik temelli olarak geliştirilmiş bir kuramsal çerçevedir. Bu kurama göre, iki ya da daha fazla ülke karşılıklı olarak göçmen değişimiyle bir göç sistemi ve ilişkiler zinciri oluştururlar. Bu ilişkiler bütünü yakın iki ülke arasında gerçekleşebileceği gibi, birbirleriyle aralarında hayli mesafe bulunan ülkeler ve bölgeler arasında da kurulabilir. Meksika ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki göç ve göçmen ilişkisi, yakın bir coğrafya üzerinde; Batı Afrika ve Fransa arasındaki göç ve göçmen ilişkisi de uzak iki coğrafya arasında gerçekleşen, göç sistemleri ilişkisine iyi birer örnek olabilirler.

Göç sistemleri kuramına göre göç hareketi, göçü önceleyen bir ilişkiler temeline dayanmaktadır. Genel anlamda göç veren ve alan iki ülke arasında, göç ilişkisinden önce bir ilişki mevcuttur. Bu ilişkinin temeli kolonyal döneme ve kolonyal ilişkilere, ticari ve mali ilişkilere, politik nüfuz ve kültürel bağlara dayanabilir. Ayrıca bu ilişkinin temeli askeri işgale de dayanabilir. Amerika Birleşik Devletlerinin Meksika'yla olan göç ilişkisinin temeli, Amerikalı işverenlerin ucuz işçiye olan ihtiyacına ve iki ülke arasındaki kültürel etkileşime bağlamak mümkündür. Fakat buna karşın, Amerika Birleşik Devletlerinin Kore ve Vietnam'la olan göç ve göçmen ilişkisinin temelinde Amerikan askeri işgali yatmaktadır (Castles ve Miller, 1998, s.23-24). Bugüne kadar dünya üzerinde oluşan bu tip ilişkiye ait örnekleri çoğaltmak mümkündür. Hatta göç sistemleri kuramı bağlamında, Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkiyi de bu tür ilişkiler de göç sistemine örnek olarak verilebilir.

Kurama göre göç, iki ülke arasında göçten önce mevcut olan bir ilişkiden kaynaklanmaktadır.

Göç sistemleri yaklaşımı, göçe yönelik herhangi bir sosyal hareketin makro ve mikro yapılarıdaki karşılıklı etkileşiminin bir getirisi olabileceğini göstermektedir. Bu çerçevede, makro yapılar çok geniş bir yelpazedeki kurumsal faktörleri gösterirken, mikro yapılar ise göçmenlerin kendilerine ait olan inanışlarını, davranışlarını ve kendi aralarındaki etkileşim ağını göstermektedir. Göç sistemleri kuramsal yaklaşıma göre, göç alan ve veren ülkeler arasında göçün kontrolü ve göçmenlerin yerleştirilmeleriyle ilgili oluşan ilişki çerçevesindeki makro yapılar, dünya pazarının ekonomik politişini, uluslararası pratik ve hukuksal ilişkileri içermektedir (Castles ve Miller, 1998, s.24). Göç alan ve veren iki ülke arasında kurulan bu makro boyuttaki ilişkiler ve bu ilişkilerin sonucu olarak ortaya çıkan yapı, göçe ait bir sosyal hareketin organizasyonunu ve planlanmasını kolaylaştırmaktadır. Fakat bu kolaylaştırma ve organizasyona bağlı olarak göç alan veya zamanında göçmen almış ülkelerin kendi sınırlarını korumasını da gerektirmektedir. Bu durumu Zolberg şöyle ifade ediyor: “duvarları yükseltirken, küçük bir kapı bırakmak” (Zolberg, 1989, s.408).

Göç sistemleri kuramına göre mikro yapılar, göçmenlerin kendi aralarında göç ve yerleşim sorunlarıyla baş edebilmek için geliştirdikleri enformel sosyal ağlardır. Gelişen bu yapıyı ve bu ilişkileri tanımlamak için, literatürde daha önceleri göç zinciri kavramı kullanılmaktaydı. **Göç zinciri** kavramı sadece göçe ait bir durumu

Kurama göre makro yapılar kurumsal faktörlerin tümünü, mikro yapılar ise göçmen sosyal ağının kapsadığı her şeydir.

açıklarken, **ağ** kavramı göçmenliğe ait bir durumu da açıklamakta ve göçmenler arasındaki ilişkiler sistemine atıfta bulunmaktadır. Göç sistemleri kuramına göre, mikro yapıların dayandığı temel nokta ortaya çıkan sosyal ağlardır. Bu sosyal ağların oluşmasını sağlayan ve aynı zamanda göçmen ağlarının taşıdığı temel değerler “kültürel sermaye” ve “sosyal sermaye” olarak ifade edilmektedir.

Faist göç sistemleri kuramını dünya sistemleri kuramı ile ağ kuramı arasında bir bağlantı, bir geçiş kuramı olarak kullanmaktadır. Çünkü Faist'e göre dünya sistemleri kuramı, makro bakışa ait bir yaklaşımdır. Oysaki Faist çalışmasında mikro yaklaşımı ön plana çıkarmaya çalışarak, göçmenin, göçmenlik durumunu temel araştırma nesnesi yapmış ve göçmen ağlarına bakmaya çalışmıştır.

Faist göç sistemleri kuramının üç ana niteliğinden söz etmekte ve bunları da şöyle sıralamaktadır:

- “1. Göç sistemlerinin, hareketlerin ortaya çıktığı bağlamları oluşturduklarını ve bu sistemlerin kalmak ya da gitmek tavırlarında etkili olduğunu varsaymaktadır. Temel olarak bir göç sistemi birbirine insan akışı ve karşı-insan akışlarıyla bağlı iki ya da daha fazla mekân -genelde ulus-devlet- içerirler. Bağımlılık kuramları ile dünya sistemleri yaklaşımları genişletilirse, göç sistemleri kuramları insanlardan ziyade ülkeler arasındaki bağlantıların varlığı üzerine, mesela ticaret ve güvenlik anlaşmaları, kolonyal bağlarla (Portes ve Walton, 1981) mal, hizmet, bilgi ve fikir akışlarına vurguda bulunmuşlardır. Bu bağlantılar genelde göç akıntıları meydana gelmeden mevcuttur. Anayurt tekrardan göç alan bir ülkeye dönüşebilir, özellikle de genelde uluslararası göç içindeki yüksek geri dönüş oranları sebebiyle. Ticaret ve güvenlik bağlantılarıyla kolonyal bağların bir analizi merkez ve (yarı) çevre devletler arasındaki uluslararası hareketin yönünü açıklamakta bizlere yardımcı olmaktadır.
2. Göç sistemleri kuramı göç sistemlerindeki süreçler üzerine yoğunlaşmaktadır. Hareket bir-defalık bir olay değildir, aksine zaman içinde bir olaylar silsilesini barındıran aktif bir süreçtir (Boyd, 1989, s.641). Göç hareketleri dinamikleri kuramlaştırılması, hareketin çizgisel, tek yönlü, itici ve çekici, neden-sonuç hareketi olduğu hususundan; göçün içindeki bir parçada görülen değişimin bütün sistemleri etkilediği, döngüsel, birbirine bağlı, gelişim anlamında karmaşık ve kendi kendini değiştiren sistemler üzerine vurguda bulunan düşüncelere yönelmektedir (Magobunje 1970, s.4). Mesela bu hipotez, uluslar arası göçün bir kez başladı mı neden kendi-kendini besleyen bir süreç hâline dönüştüğünü kısmen açıklamaktadır.
3. Ulus-devletlerarasındaki ekonomik eşitsizlikler ve göç alan ülkelerin kabul etme siyasetleri gibi önemli etmenler bağlamında bireyler, hane halkları ve aileler kalış veya gidiş alternatifleri -çıkış, fikirlerini ifade etme ve *in situ* adaptasyonun çeşitli biçimleri- ile başa çıkmak amacıyla stratejiler geliştirirler. Son olarak sistem kuramcıları toplumsal ağ kuramını güçlü bir biçimde uygulamıştır. Bir ağ, bir bireysel ya da kolektif aktörler -bireyler, aileler, şirketler ve ulus-devletler- bütünü olarak ve onları birleştiren ilişkiler anlamında tanımlanır” (Faist, 2003, 82-83).

Faist'in çok boyutlu yaklaşımı çerçevesinde göç kuramlarına temel bakışı, ağ kuramına zemin hazırlama perspektifindedir. Yukarıdaki alıntı da göstermektedir ki, Faist için temel nokta, göçün uluslararası boyutunun niteliğidir. Bu çerçevede de Faist, uluslararası göçlerin yarattığı yeni bir alandan bahsetmektedir. Yazarın bahsettiği bu yeni alan “ulusaşırı toplumsal alanlar”dır.

Uluslararası göç ve göçmenin yaşadığı sosyal etkileri daha iyi anlamak için Thomas Faist'in (*Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*, (2003), Bağlam, İstanbul) kitabından yararlanabilirsiniz.

K İ T A P

Kuramın, tarihsellik bağlamında, iki ülke ya da iki bölge arasında yaşanan göçün anlaşılmasında kullanılabilir ve anlamlandırmaya olanak verdiği görülmektedir. Günümüzdeki herhangi bir göç için tek faktörlü ve tek bakış açılı bir bakış geliştirmek imkânsızdır. Bu bağlamda çağımızda yaşanan göç ve göçmen ilişkisinin iç içe geçmiş olduğu ve bazı dönem ve göç olaylarına göre birbirlerini etkiledikleri unutulmamalıdır. Göç sistemleri kuramı, çok uzun yıllara dayanan göçler için tarihsel bir perspektif koymakla birlikte göçmenin göç ile ilişkisini ve göçmenliğinin içeriğini de belirleme noktasında analiz imkânı ve açılım yaratabilmektedir.

Son olarak Abadan-Unat'ın (2002, s.22-23) göç sistemleri kuramıyla ilgili varsayımlarını sıralayarak kuramın temel noktalarını bir kez daha gözden geçirmekte fayda var:

- Göç sisteminde yer alan ülkeler coğrafi açıdan yakın olmak zorunda değildir, çünkü bu konuda fiziki yakınlıktan çok siyasal ve ekonomik ilişkiler söz konusudur. Yakınlık, bu göç hareketlerini artırmadığı gibi uzaklıkta onlara engel olmamaktadır.
- Çok kutuplu sistemler de söz konusu olabilir, bu taktirde dağınık hâlde bulunan bir kısım merkez ülkeler birbiriyle örtüşen gönderen ülkelerin göçmenlerini kabul etmektedirler.
- Bazı ülkeler birden çok göç sistemine mensup olabilir, ancak uygulamada çoğulcu üyelik gönderen devletlerde görülmektedir.
- Ülkeler toplumsal değişme, ekonomik dalgalanma ya da siyasal nedenlerle sistemden çıkabilir ya da sisteme katılırlar. Sistemlerin istikrarlı yapıları yoktur (Abadan-Unat, 2002, s.22-23).

İlişkiler Ağı (Network) Kuramı

Genel anlamda buraya kadar incelenen göç kuramları, göçün hangi sebeplerden kaynaklandığını irdelemekte ve göçün, nicel ve nitel görüntüsü üzerinde durmaktadır. Ayrıca pek çok göç kuramı, ekonomik temelli olup tarihsel perspektiften kopuk, zaman olarak donuk bir yaklaşımı benimsemektedir. Oysaki çağımızda şahit olduğumuz göçler ve göç olgusu, sosyal zemini bağlamında hiçbir şekilde tarihsel perspektiften koparılamayacak ve gerçekleşen herhangi bir göçün zaman mekân ilişkisi göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir.

Daha önce de değinildiği üzere her göçün bir karakteristiği vardır. Bu nedenle bir yandan her göç kendi yapısı içerisinde incelenirken, diğer yandan da disiplinler arası bir yaklaşım kullanılmalıdır. Özellikle günümüzde yaşanmakta olan göç hareketleri birçok faktörün etkisinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bu faktörlerin yarattığı etkiler, göç ve göçmen ilişkisi çerçevesinde geniş bir bakış açısı gerektirmektedir. Buradan hareketle her bir göç olayı kendi içerisinde farklı boyutlarıyla ele alınırken, aynı zamanda da tarih içinde yaşanmış farklı olay ve olgularla ilişkilendirilerek analiz edilmesinin gerekli olduğu da söylenebilir. Bu çerçevede ağ kuramı gerek göçe, gerekse de göçmene yaklaşımıyla diğer kuramlardan farklılık göstermektedir. İlişkiler ağı kuramının göçü göçmen ve göçmenlik üzerinden anlamaya ve analiz etmeye fırsat verdiği için diğer göç kuram ve modellerinden farklıdır.

Herhangi bir göç analizinde, o göçün ya da göçmenlerin tarihsel arka planı analiz nesnesi olarak dikkate alınmalıdır.

Ağ kuramı göç olgusunu, göçmen ve/veya göçmenlik üzerinden anlamaya çalışmaktadır.

İlişkiler ağı kuramının temelini; göçmenlerin göç ettikleri ülkede, aynı zamanda göç alan ülke ile göç veren ülke arasında da kurdukları sosyal ağların varlığı ve bu ağların, süre giden karşılıklı göçler üzerine olan etkisi oluşturmaktadır. Bu ağlar, hemen her tür sosyal temele ve değişkene bağlı olarak kurulmuş, güçlü ve zayıf ağlar olabilir. Abadan-Unat bu ağları daha genel bir bakışla şöyle tanımlamaktadır: “Göçmen ilişkiler ağı, geldikleri ülke ile yeni yerleştikleri ülkelerde eski göçmenler, yeni göçmenler ve göçmen olmayan kişiler arasında ortak köken, soydaşlık ve dostluk bağlarından oluşan kişiler arası bağlantılardır” (Abadan-Unat, 2002, s.18).

Wilpert’e göre ağ teorisi ve göçmen ağı şu şekilde çalışmaktadır. “Öncü göçmenler öncelikle göç veren ve alan toplumlara birbirine bağlayan bir altyapı oluştururlar ve bu bağlantı göç veren toplumdaki diğer bireylere göçme olanağı sağlar. Yeni göç dalgaları, kurulmuş bu ağı harekete geçirir ve sonradan göç edenler ilk gelenlerin tecrübelerinden yararlanırlar. Zamanla göç kendi kendini devam ettiren bir hâl alır” (aktaran Yalçın, 2004, s.50)

Yapılan bu tanımlamalarda kullanılan ölçütlere ek olarak, ekonomik ve siyasi bağlar da göz önüne alınmalıdır. Kurulan ilişki ağları, zaman içerisinde her iki ülkede katmanlaşıırken farklı boyutlara da kaymaktadır. Bu çerçevede, kurama göre asıl üzerinde durulması gereken konu, hem ağın içeriği hem de ağın kurulmuş olmasıdır. Fakat burada önemli olan nokta, ağın içeriğinden ziyade ağın varlığıdır. Çünkü kurulan ağın içeriği daha sonra kendini geliştirerek farklı alanlara kaymakta ve ağ giderek daha karmaşık hâle gelmektedir. Bu durumun en güzel örneği Almanya’ya göç eden Türk işçilerin kurduğu göçmen ilişkiler ağında görülebilir. İlk dönemlerdeki ağın içeriği, Türkiye’den Almanya’ya göç edenlerin uyum sağlama-sını kolaylaştıran, iş ve kalacak yer bulma gibi ilksel durumlara yönelik iken, günümüzde ise, hâlâ bu ilksel durumların varlığının yanında ekonomik ilişki ve Almanya siyasetinde etkin olma gibi noktalara da kaymıştır.

Gurak ve Caces’a göre var olan göçmen ilişkiler ağının bir başka özelliği de, ağın örgütleniş biçiminin üst düzey bir örgütlenme, komplike bir sistem olması zorunluluğunun olmayışıdır. Göçmen ağlarının bir oluşum formülü ve reçetesi yoktur. Ağlar ilk aşamada pek çok farklı ihtiyaçtan kaynaklanarak kendiliğinden oluşur ve zaman içerisinde yine kendiliğinden gelişir. Tabi ki bu ilişkiler ağının gelişimini destekleyen bir etken de, göçün sürmesi ve göçün desteklenmesidir. Çünkü ilk göç aşamasıyla kurulan sosyal ağ sonraki göçlerle güçlenerek büyür ve devam eder (aktaran Yalçın, 2004, s.49).

Burada vurgulanması gereken bir diğer nokta da, göçmen ağının varlığının göçü destekleyip potansiyel göçmenleri göç için olumlu etkilemesidir. Kurulan ilişkiler ağı sayesinde göçün gerek ekonomik maliyeti, gerekse de sosyal maliyeti hayli düşmektedir. Göç edilen ülkedeki göçmen ağlarının varlığı sayesinde ekonomik yükler, yardımlaşma mekanizmaları ve bürokratik olayların hızlandırılmasıyla azalmaktadır. Yine aynı yardımlaşma mekanizmaları ve yeni gelen kişilerin yalnızlık hissinden kurtulmalarıyla sosyal maliyette de bir düşüş yaşanmaktadır. Sonuç olarak kurulan ağla yaşanan ve devam eden göç arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur.

Ağın göçmenlerin sosyal uyumuna yönelik etkilerine bakıldığında, hem olumlu hem de olumsuz yanları görülmektedir. Göçmen ağının varlığının, yeni gelen göçmenin sosyal uyumunu kolaylaştırdığı açıktır fakat bazı durumlar ve örnekler bunun tam tersinin de mümkün olduğunu göstermektedir. Göçmen ilişki ağları ve var olan bu sosyal ağların içeriği sayesinde, göç edilen yeni ülkedeki hayata göçmenlerin yumuşak bir geçişi ve uyumu söz konusudur. Göçmenleri uyuma götü-

Ağ kuramına göre göç, iki ülke arasında öncül göçmenler aracılığıyla kurulmaktadır. Kurulan bu ağ zaman içerisinde ekonomik ve siyasi ilişkileri kapsayacak kadar karmaşık bir hale dönüşebilir.

ren temel süreçlerden bir tanesi de okul sürecidir. Göçmen ağının varlığı ve etkisiyle göçmen çocukların erken bir dönemde okulla buluşması söz konusudur. Göçmen çocuklar ve aileler için yaşanan bu okul süreci sosyal uyum konusunda çok önemli bir faktördür.

Ortaya konmaya çalışılan bu etkilerin yanında, göçmen ağlarıyla birlikte geliştirilen bazı değerler, göçmenleri ve göçmen ailelerini de etkilemektedir. Yaşanan bu etkilerden bir tanesi de göçle gelinen ülkede göçmen ailelerinin ataerkil yapısında belli kırılmaların gözlenmesidir. Daha önce belirtildiği üzere, küreselleşme sürecinin işgücü üzerindeki etkilerinden bir tanesi de, ucuz işgücüne olan aşırı taleptir. Bu talebin yarattığı sonuç ise kadınların ve çocukların çalışma hayatının içerisine itilmesidir. Göçmenlerin daha fazla kazanç sağlama istekleri, göç ettikleri ülkede tutunma ve yaşama istekleri kadınların ekonomik yaşama katılmasını ve ailenin toplumsal ve ekonomik açıdan yeniden yapılanmasını etkilemiştir.. “Buna göre denilebilir ki göçün oluşturduğu ilişkiler ağı sadece göçmene destek hizmeti vermekle kalmıyor, aynı zamanda toplumsal rollerin yeniden üretimini sağlıyor” (Abadan-Unat, 2002, s.19).

Göçmen ağının göçmenler üzerindeki bir diğer etkisi ise kendi grubunun içine kapanmadır. Ağın varlığı sayesinde tüm ihtiyaçlarını kendi grubu içerisinde karşılayan yeni göçmen kişiler, daha çok kendi grubunun içine kapanmakta ve göç ettiği ülkedeki halkla temastan kaçınmaktadır. Pek çok filme, belgeye ve bilimsel çalışmaya konu olan Almanya’da yaşayan Türk göçmenlerin durumu, bu uyumdan uzaklaştıran sürece örnek olarak gösterilebilir. Çünkü Almanya’da yaşayan Türk göçmenler arasında hâlâ Almanca bilmeyen, yaşadığı Türk mahallesinden dışarıya çıkmamış ve bunlarla da ögünen pek çok insan bulunmaktadır. Bu durum da, göçmen ağı ilişkiler sisteminin, tam anlamıyla kişileri nasıl kendi kültürünün içerisine kapatıp, göç edilen ülkenin beklediği uyumdan uzaklaştırdığını göstermektedir (Yalçın, 2004, s.53-54).

Jeff Crisp uluslararası göçmen ağlarının birçok etkisini ve işleyişini dört ayrı kısımda incelemektedir. Crisp’e göre uluslararası göçmen ağlarının *ilk etkisi bilgiye yöneliktir*. Kurulan ağ potansiyel göçmenler için önemli bir bilgi kaynağıdır ve ağ göçe katılacak kişileri bilgiyle desteklemektedir. Bu bilgi akışı, potansiyel göçmenin nasıl gideceğini, yani transferi ayarlama, ülkeye girişte gerekli olan belgeleri temin etme, farklı ülkelerde göçmenlik yasalarıyla ilgili bilgi verme, gözaltına alma ve sınır dışı etme gibi hukuksal konularda bilgilendirmeye yöneliktir. Var olan göçmen ilişkiler ağının *ikinci etkisi, potansiyel göçmenin ülkesinden ayrılıp hedef ülkeye gitme maliyetini karşılama ve bu maliyeti en aza indirmeye odaklıdır*. Bir diğer ifadeyle göçmen ilişkiler ağı, yeni göçmenler için finansal bir destek kaynağı olarak da iş görmektedir. Crisp’e göre uluslararası göçmen ağının üçüncü etkisi, illegal göçü artırma ve illegal göçün organizasyonuna zemin hazırlamaktır. Göçmen ilişkiler ağı bir ülkeden diğerine göç edecek olan kaçak göçmenler için gerekli olan alt yapı organizasyonunu yapmaktadır. Ağın *son etkisi ise varılan ülkedeki desteğe yöneliktir*. Kurulan ağ göçmenlerin ilk geldikleri dönemdeki geçimlerini sağlamakta ve yeni gelenleri bu bağlamda desteklemektedir (Crisp, 2006, s.6-7). Crisp’in anlatımı da göstermektedir ki, kurulan uluslararası göçmen ağı, gerek yasal gerekse de kaçak göçü desteklemekte ve bu yapıya zemin yaratmaktadır. *Fakat Crisp’in göz ardı ettiği nokta, gerek yasal gerekse de yasal olmayan göçlerin sürekliliğinin göçmen ilişkiler ağını güçlendirmesi ve genişletmesidir*.

Kurama genel çerçeveden tekrar bakıldığında, göçmen ağlarının ekonomik, sosyal, psikolojik, kültürel bağlamda olumlu ve olumsuz olmak üzere pek çok et-

Göçmen çocuklar için yaşadıkları topluma uyum sağlamadaki en önemli araç okuldur.

Crisp göçmen ağının işlevini dört başlık altında toplamaktadır, 1. Bilgi verme işlevi, 2. Göç maliyetini karşılama işlevi, 3. Yasadışı göçü artırma ve organize etme işlevi, 4. Hedef ülkede destek sağlama işlevi.

kisi olduğu açıktır. Ortaya konmaya çalışılan perspektif çerçevesinde, göçmen ağlarının altı önemli işlevi vardır. Bunlar:

1. Göçmenleri, göçün verdiği rahatsızlıktan ve masraflardan önemli ölçüde rahatlatırlar.
2. Göçmeleri, göçmenleri içine girdikleri toplumdan yalıttırlar ve onların kendi yurtlarıyla ilişkilerinin devamını sağlarlar.
3. Göçün başlangıcını ve hedef yerini etkileyerek önemli ölçüde kimlerin göçeceğini belirlerler.
4. Göçmenlerin gittikleri yerlerde uyumları için kolaylık sağlarlar.
5. Kendi anayurtlarındaki potansiyel göçmenler ve ağa yeni katılanlar için yabancı toplumdaki fırsatlar ve resmi yapılanmalar hakkında haber kanalları gibi hizmet verirler.
6. Göçün hızını ve büyüklüğünü önemli oranda belirlerler” (Gurak ve Cases aktaran Yalçın, 2004, s.51-52).

Yukarıda da belirtildiği gibi ilişkiler ağı kuramı, göçmen üzerinden göçü anlamaya çalışması açısından diğer kuram ve modellerden farklılaşmaktadır. Bu yaklaşım, diğer kuram ve modellerden farklı olarak; göç içerisinde kaybolan ve pek üzerinde durulmayan göçmeni yani bireyi ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca, göçü analiz ederken yapısal ve bireysel etkenleri de dikkate almaktadır. Çünkü bu kuram, bir yandan geniş bir bakış açısı geliştirmeye imkân verirken bir yandan da çok faktörlü ve işler bir analize yönelmeye de imkân tanımaktadır. Bu bağlamda kuram göçü, göç alan ve göç veren ülkeler özelinde anlamaya ve anlamlandırmaya olanak sağlamaktadır. Tüm bu öncüller, çağımızda yaşanan göçleri ve göç olgusunu anlamada ağ kuramının hayli açıcı ve bireysel analize en fazla olanak tanıyan kuram olduğunu göstermektedir.

Son olarak Abadan-Unat'ın ağ kuramıyla ilgili varsayımlarını sıralayarak, kuramın temel noktalarını bir kez daha belirtmekte fayda vardır.

- a. Göçmen ilişkiler ağları, göç hareketini özendirmek suretiyle göç etme isteğini sürekli yaygınlaştırmaktadır.
- b. Ücret farklılığı önemini kaybetmekte, çünkü göçmen ilişkiler ağları göçün yol açtığı masrafları ve içerdiği rizikoları azaltmaktadır.
- c. Göçmen ilişkiler ağları, kurumsallaştıkları ölçüde sosyoekonomik açıdan daha az seçici olmakta, gönderen ülke topluluğunu daha fazla temsil etmektedir.
- d. Göçmen ilişkiler ağları, kurulduktan sonra, kabul eden ülkelerin hükümetleri bu akımı denetlemekte büyük zorluk çekmektedir. Benimsenen göç politikaları ne olursa olsun, göçmen örüntüler oluşmakta devam etmektedir.
- e. Göçmenlerle ailelerinin birleşmesini hedefleyen politikalar göçmen ilişkiler ağlarını güçlendirmekte, zira belli bir ilişkiler ağına mensup olan üyelerinin aile bireylerine özel giriş hakkı tanımaktadırlar” (Abadan-Unat, 2002, s.19-20).

TÜRKİYE’NİN GÖÇ TARİHİ

Türkiye'nin göç tarihini özetleyebilmek.

Göç ünitesi altında böyle bir başlığın açılmasının temel nedeni her sosyoloğun yaşadığı, yetiştiği ülkenin göçe dair genel yapısını ve bu yapının tarihsel süreçte nasıl değişip geliştiğini bilmesi gerekliliğidir. Sosyal bilimciler bir ülkedeki ya da dünyadaki genel eğilimleri anlayabilmek için ilgilendikleri konunun ana akımları-

Kuramın güçlü yönü göç olgusunu sadece yapısal faktörler üzerinden değil, göçmen bireyin bireysel etkileri üzerinden de anlamaya çalışmasıdır.

na bakarak genellemeler yaparlar. Bu genelleme çerçevesinde bazen ana akımdan farklılık gösteren istisnaları bilinçli olarak görmezden gelirler. Çünkü yaşanan sosyal olay ve olgular, tanımlanarak ortaya konmuş ideal tiplere uymamakta bazen farklılıklar göstermektedir. Bilimsel bilgiyi genelleştirmek ve kategorize edebilmek için bu tarz genellemelere ihtiyaç vardır. Türkiye'nin göç tarihi üzerine bu genellemeyi iki ana akım, ülke içinde gerçekleşen kırdan kente göç ve Türkiye'den Avrupa'ya doğru yaşanan dış göç üzerinden yapılması gerekmektedir. Bir başka ifadeyle bu başlık altında Türkiye'nin iki farklı ana göç deneyimi özetlenerek anlatılacaktır.

Türkiye'nin ilk göç deneyimi iç göçlerdir. Ülkemizdeki iç göç olgusunu anlayabilmek için, Türkiye'nin geçirmiş olduğu değişim dinamiklerine bakmak gerekmektedir. Cumhuriyetin kuruluş döneminden sonra ülkenin yaşadığı ilk köklü değişim 1950'li yıllarda yaşanmıştır. Bu dönemde ülke hem ekonomik olarak hem de politik olarak ciddi bir değişim dönemine girmiştir. Türkiye'nin bu dönemde batı ülkeleriyle ve özellikle de ABD ile sıkı ilişkileri vardır, ülke NATO içerisinde yer almaya hazırlanmakta ve ekonomik olarak dünya sistemine eklenmeye çalışmaktadır. Bu dönemin göç olgusu için temel itici güçleri tarımda makineleşme ve şehirlerde yaşanan kapitalist birikim sürecidir. Tarımda yaşanan makineleşme, toprakların miras yoluyla bölünmesi, çeşitli nedenlerle topraksızlaşma, hızlı nüfus artışı ve kırsal yoksulluğun artması kırdan kente doğru kitlesel bir göçü başlatmıştır. Ayrıca bu sürece eşlik eden kentlerdeki kapitalist birikim ve ülke içindeki ulaşım imkânlarının artmış olması bu süreci destekleyen diğer faktörler olmuştur.

50'li yıllarda başlayan kırdan kente göç süreci 70'li yılları da kapsayacak şekilde sürmüştür. Bu sürece eşlik eden bir diğer gelişme, kentlerdeki kapitalistleşme süreciyle birlikte başlayan sanayileşme hamlesi ve sanayi de çalışacak olan işgücüne duyulan ihtiyaçtır. Kırdan açığa çıkan işgücünün çok hızlı bir şekilde şehirlere akması 60'lı yıllardan başlayarak bir başka sorunu ortaya çıkarmıştır. Bu sorunu "hızlı" ve "çarpık" kentleşme olarak ifade edebiliriz. Bu dönemde kentlerin işgücünü emme kapasitesi göç ile kente gelen nüfusun hızına ayak uyduramamıştır. Bir başka ifadeyle kentlerdeki sanayinin gelişimi ve istihdam yaratma hızı, göçün hızına yetişememiştir. Ayrıca, bu dönemde şehirlere akan nüfusu barındıracak konutların inşasının gerçekleştirilememiş olması gecekondulaşma sorununa neden olmuştur. Bu soruna kente gelen nüfusun kentin yaşamsal pratiklerine ayak uyduramaması da eklenmiştir. Kavramsal bir şekilde ifade etmek gerekirse hızlı bir şekilde yaşanan kentleşme beraberinde kentlileşmeyi getirememiştir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen kırdan kente göçün büyük bölümü üç büyük ile yıllar boyunca akmaya devam etmiştir. Bu dönemi tanımlayan en güzel halk deyişi "*İstanbul'un taşı toprağı altın*"dır.

1980'lere kadar gelen bu göç süreci Özalp yılları olarak adlandırılan, liberal piyasa ekonomisinin etkisiyle farklı bir mecraya kaymıştır. Bu yıllar ekonomide serbest piyasanın hakim olduğu, yoğun özelleştirmelerin gerçekleştiği, buna bireysel liberalleşme ve özgürlüklerin eklendiği bir dönem olmuştur. Eğitim, ulaşım, sağlık gibi sosyal hizmetlerin sunumunun kentsel alanlarda artışı, Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde terör sorunu ve güvenlik zafiyetinin baş göstermesi, bu dönemde yaşanan kırdan kente göçün başat faktörleri olmuşlardır. Fakat bu dönemin diğer dönemden farkı göçün üç büyük ilden daha ziyade Bursa, Mersin, Adana, Gaziantep gibi diğer kentlere yönelmesidir. Bir başka ifadeyle göçmenler kendilerine daha yakın bölgelere göç etmeyi tercih etmişlerdir. Bu süreç beraberinde hızlı kentleşmeyi ve göçmenin yoksullaşmasını getirmiştir.

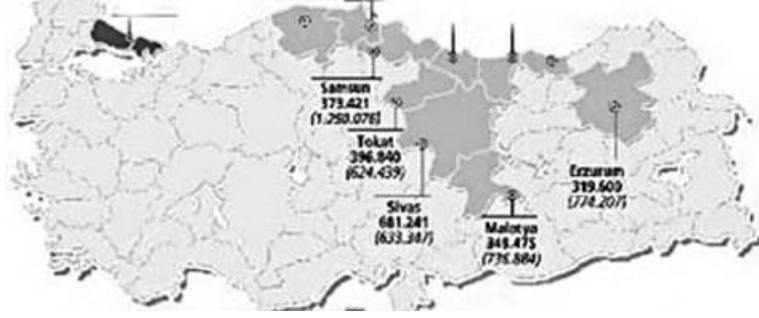
Tarımda makineleşme kavramı, tarımda traktörün kullanılmasıdır. Traktör kullanımıyla başlayan süreç tarım işlerini makineyle çok hızlı ve etkili bir şekilde yapılmasını sağlamıştır. Bu etki, kırsal alanda birçok tarım çalışmasının toprağından kopmasına neden olmuştur.

1980'lerdeki göç dalgasının önemli özelliği, üç büyük kentten daha çok alternatif diğer kentlere yönelmesidir.

Resim 2.1

Yaklaşık 13 milyon kişinin yaşadığı mega kentte sadece 2.1 milyon kişi "İstanbullu" çıktı. "Sivas" 681 bin kişiyle ilk sırayı aldı. Kastamonulular ise ikinci oldu.

Kaynak: www.akblok.net

K İ T A P

Göç ve yoksulluk arasındaki ilişki hakkında daha geniş bilgiyi, Savaş Çağlayan'ın "Göç ve Yoksulluk: Mutlak ve Doğrusal Olmayan Bir İlişki" (Türkiye'de Yoksulluk Çalışmaları (Der.) Nurgün OKTİK, Yakın, İzmir, 2008 içinde s.301-326) başlıklı makalesinden ulaşabilirsiniz.

Kaynak: www.cevdetalbay.wordpress.com

Ülkemizin ikinci göç deneyimi ise yoğun olarak Avrupa ülkelerine, özellikle de Almanya'ya yaşanan dış göçtür. Türkiye'den Avrupa'ya göçün tarihsel başlangıcı II. Dünya Savaşı sonrasına, 1950'li yıllara rast gelmektedir. Savaşın yıkılmış ve potansiyel işgücünü büyük oranda kaybederek çıkmış Avrupa ülkeleri kalkınmak için ihtiyaç duydukları işgücü kaynağını yurtdışında bulmuşlardır. Buna bağlı olarak Doğu Avrupa, Balkan ülkelerinden ve Batı Afrika ülkelerinden Avrupa'nın içlerine hızlı bir göç dalgası yaşanmıştır. Yine aynı dönemde Türkiye'den göçmen işçiler Avrupa'ya geçmeye başlamışlardır. 1950'li yılların ortak özelliği bireysel girişimler sayesinde çok düşük sayıdaki göçmen işgücünün Almanya'ya gitmesidir. Çünkü bu dönem Türkiye'de seyahat yasağının olduğu ve yurtdışına çıkışların özel izine tabi olduğu yıllardır. Bu sorun 1961 anayasasıyla çözülmüş ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları seyahat etme özgürlüğünü kazanmıştır. Bu gelişmenin ardından özel iş ve işçi bulma ofislerinin açılmasıyla Türkiye'den Almanya'ya konuk işçi olarak giden kişilerin sayısı hızla artmıştır. 60'lı yılların sonunda yaşanan ekonomik kriz özellikle Almanya'yı derinden etkilemiştir. Bu gelişmeyle birlikte Almanya'da işini kaybeden Türk işçiler diğer Avrupa ülkelerine geçmişlerdir. Almanya'ya gitmeyi düşünen potansiyel göçmen işçiler de diğer Avrupa ülkelerine yönelmişlerdir. 70'li yılların ortasında yaşanan küresel ekonomik kriz tüm dünyayı sarsmış, bu krizden etkilenen Avrupa ülkeleri göçmen işçi alımını durdurarak, ülkelerindeki işçileri geriye göç için teşvik etmeye çalışmışlardır. Göç akımının fiilen durduğu bu dönemden sonra göç, kaçak göçmenlik yoluyla sürmüştür. Bunun yanında göçün devamını sağlayan bir diğer süreç de parçalanmış ailelerin birleşmesidir. Yani göç, eşi Türkiye'de bulunan işçiler ya da Türkiye'den evlenen işçilerin eşlerini yanlarına almaları şeklinde devam etmiştir. Günümüzde hâlâ bu göç evlilikler aracılığıyla devam etmektedir.

Özet

Göçün kavramsal çerçevesini anlayabilmek.

Bu özet kısmında öncelikle, kavramları sosyoloji yaparken kullanmanın önemi üzerinde durmak gerekmektedir. Sosyologlar sosyoloji bilimi yaparken çeşitli ölçme ve araştırma teknikleri kullanmaktadırlar. Bu tekniklerle elde ettikleri bilgiyi aktarırlarken, yani sosyolojik bir dille bulgularını analiz edip anlatırlarken, kullandıkları tek bir araçları vardır. Bu araç da dildir. Daha özel bir şekilde anlatmak gerekirse sosyolog sosyoloji yaparken kavramları kullanır ve elde ettikleri bilgileri kavramları aracılığıyla aktarır. İşte bir kişinin sosyoloji bilip bilmediğinin en önemli göstergesi kullandığı kavramlardır. Bunun içindir ki bir konuyu öğrenirken öncelikle o konuyla ilgili kavramları öğrenmek ve yerli yerinde kullanmak gerekmektedir. Göç sosyolojisinin kavramlarına baktığımızda pek çok farklı bilimsel disiplinin kavramlarının bu alan içerisinde yer aldığını görürüz. Çünkü göç olgusu pek çok bilim alanın kesiştiği bir yerde bulunmaktadır. Örneğin uluslararası göçten bahsederken ulus-devlet, vatandaşlık, göçmenlik, mültecilik ve sığınma hakları, sosyal haklar ve sosyal devlet, öteki gibi birden fazla disipline ait çeşitli kavramlar karşımıza çıkmaktadır. Burada göçle ilgili bütün kavramları vermemiz mümkün olmadığı için en belli başlı kavramlar üzerinde durulmuştur. Bu kavramlardan ilki hareket olgusudur. İnsan topluluklarının ya da bireylerin gerçekleştirdikleri sosyal etkileri olan coğrafi hareket, en genel anlamıyla göç olarak ifade edilmektedir. Üzerinden tekrar geçmemiz gereken bir diğer kavram ise fail yani göçmendir. Göçmen, göç olgusu içerisinde bazen göç karını verip göçü, bir başka ifadeyle toplumsal eylemi, gerçekleştiren kişi; bazen de dışsal etkenlerle göçe maruz kalan bireydir. İşte tam da bu nokta da göç olgusunu -giriş kısmında bahsedilen- harekete dair iki farklı görüşle bağlamak gerekmektedir. Eğer birey göçe maruz kalıyorsa bu durum hareket ve cismi birbirinden ayıran ve hareket için cisme dışarıdan bir etki de bulunulması gerektiğini savunan, hareket anlayışa karşılık gelmektedir. Bu tarz bir toplumsal eylemi, yani göçü, anlamak

için Parsons'ın toplumsal eylem anlayışına bakmak ve göç hareketini Parsonsçı bir bakışla anlamamız gerekmektedir. Şayet birey göçü, yani toplumsal eylemi gerçekleştirirken göçe maruz kalmıyorsa hareket için dışarıdan bir itki almıyordur. Bu durum da bize hareketin cismin özüne ait olduğunu gösterir ki, böyle bir toplumsal eylemi anlamak için Weber'in toplumsal eylem anlayışına bakmak ve göç hareketini Weberci bir bakışla anlamamızı gerektirmektedir.

Göçün tanımlanma güçlüğünü kavrayabilmek.

Göç olgusu, diğer pek çok sosyal olgu gibi, tek bir faktörün değil birden çok faktörün etkisi altında gerçekleşen sosyal bir süreçtir. Bu sosyal süreç durağan değil aktif, zaman içerisinde değişen, gelişen ve yapısını değiştiren bir olgudur. Dolayısıyla böyle bir olguyu tanımlayacak ortak ve kapsayıcı bir tanım bulmak hayli güçtür. Bu güçlükten dolayı özellikle göç sosyologları kendi çalıştıkları göç olgusunu anlatan ve açıklayan tanımlamalar yapmaya çalışmaktadırlar. Örneğin 2011 yılının Nisan ayında Suriye'den bir grup insan ülkelerindeki iç karışıklıktan dolayı Türkiye'ye göç etme girişiminde bulunmuşlar ve Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri tarafından Hatay iline yerleştirilmişlerdir. Bu kendisine has bir uluslararası göç olayıdır. Belki benzerleri olabilir ama bu göç olayının yapısı ve işleyişi kendine özgüdür. Çünkü yine aynı dönemde ve benzer sebeplerden dolayı ülkelerinden ayrılan Libyalılar gayri resmî yollarla İtalya'ya oradan da Fransa'ya doğru hareket etmişlerdir. Bu iki göç olayı görüntü olarak birbirilerine bezeseler de aslında farklıydılar. Çünkü her iki göç olayında da tarihsellik kendilerine özgüdür. Çünkü Suriyeli göçmenlerle Hatay'da yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları arasında tarihsel ortaklık ve kültürel yakınlık vardır. Oysa Libya ile Fransa arasındaki göçmen ağı sömürgecilik döneminde kurulmuştur. Ayrıca her iki göç olayının gerçekleşmesinde de farklılıklar vardır. İtalya'ya göçmenler kaçak yollarla girerlerken Suriyeli göçmenler Türkiye'ye yasal yollarla girmişlerdir. İşte göçün bu gerçekleşme şekli bile göçmenlerin hukuksal durumunu değiştirmekte ve uluslararası hukuktan doğan

hakların kullanımında da bir farklılığı beraberinde getirmektedir. En basitinden bu örnekler bile bize ortak kapsayıcı bir tanımın nerdeyse imkânsızlığını göstermektedir.

Göç kuramlarını karşılaştırabilmek.

Ravenstein çalıştığı nüfus istatistikleriyle dönemin İngiltere'sindeki göçü anlayıp anlamlandırmaya çalışmıştır. Ravenstein'in bu çabası günümüz için tam anlamıyla yeterli olmasa da, bazı kanunların bazı göçler için hala kullanılabilir nitelikte olduğu açıktır. Ravenstein'in kuramının temel belirleyeni sanayileşme olgusudur. 1880'li yılların göç olgusunu tek faktörle, sanayileşmeyle, açıklamak mümkünken günümüzdeki göç olgusunu sadece bir faktörle açıklamak imkânsızdır. *İtme çekme kuramı* göç sosyolojisinde çok uzun yıllardan beri kullanılan temel kuramlardan bir tanesidir. Bu kuramın bu kadar güçlü bir şekilde varlığını sürdürmesinin temel nedeni itme ve çekme faktörlerinin insanlığın hayatında sürekli olarak olması ve etkisini sürdürmesidir. İleriki yıllarda da bu kuramın kullanılacağı açıktır. Çünkü itme-çekme faktörleri varlığını sürdürecektir, değişen ise itme ve çekme faktörlerinin yapısı ve içeriği olacaktır. Örneğin çok uzun yıllar ülkemizin kırsal bölgelerinde elektriğin olmaması, suyun köy çeşmesinden ya da dereden taşınması göç için itme faktörüydü. Kentler de bu hizmetlerin her eve sağlıklı şekilde verilmesi kırdan kente göç için önemli bir çekme faktörüydü. Artık günümüzde nerdeyse elektriksiz ve susuz köyün kalmaması bu etkenlerin herhangi bir itme ya da çekme faktörü olarak algılanmasının önüne geçmiştir. Artık günümüzde yaşanan yerin su ve hava kalitesi itme ya da çekme faktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. *Petersen* ise kuramında, göçün üzerindeki bireysel etkilere bakarak beş göç tipi oluşturmuştur. Petersen göç için bireysel ve toplumsal motivasyonların varlığını göz önüne alan ilk teorisyendir. Burada açıkça ifade etmek gerekmektedir ki, göç için bireysel motivasyonlar en az yapısal etkenler kadar etkilidir. *Kesişen fırsatlar kuramı* bize, göç veren kaynak yer ile göç alan hedef yer arasındaki mesafeyle, hedef yerdeki çeşitli fırsatlar arasındaki ilişkiyi görebilme imkanı vermektedir. Bu ilişkinin içeriği göç olgusu için önemli bir içeriktir. Çünkü ar-

tık şunu çok açıkça bilmekteyiz ki göç mesafesinin artması göçün hem sosyal hem maddi maliyetini artırmaktadır. Dolayısıyla bu maliyeti karşılamak için fırsatların güçlü olması gerekmektedir. *Merkez çevre kuramı* ise aslında sadece bir göç kuramı değil, dünyada yaşanan dönemi anlama ve anlamlandırmaya dair büyük boy bir kuramdır. Bu tarz büyük boy bir kuram dünyayı anlamamıza yardımcı olmanın yanında, bize göç olgusunu anlayıp anlamlandırabilmek için önemli bir bilgi birikimi sağlamaktadır. Kuram bize göç olgusunu kapitalizm üzerinden anlatarak, kapitalist ilişkilerin göçü nasıl etkilediğini net bir şekilde göstermektedir. Kurama göre göçü oluşturan temel etken ekonomidir. Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse, göçü oluşturan temel etmen ekonomiye bağlı olarak işgücünün dolaşımıdır. İşgücünün dünya üzerindeki dolaşımı üretim üzerindeki işgücü maliyetini düşüren temel etmenlerden bir tanesidir. Çünkü işgücünün dolaşımı küresel emek piyasasındaki işgücü üzerinde bir rekabet yaratmakta ve bu rekabet de ucuz işgücünü bulmayı mümkün kılmaktadır. *Göç sistemleri kuramı*, bize tarihsel bir ilişkiyi anlamamıza imkân veren bir kuramdır. Kurama göre, göç ilişkisinden önce iki ülke arasındaki tarihsel ilişkiye bakmak gerekmektedir. Bu tarihsel ilişki herhangi bir nedenle kurulmuş olabilir. Önemli olan bu tarihsel ilişkinin varlığı ve içeriğidir. Bu ilişkinin oluşmasından sonra kaynak ve hedef ülke arasında göç ilişkisi kurulmaktadır. Bu ilişkiye dünya üzerinde birçok örnek bulmak mümkündür. Bir çarpıcı örneklerden biri de, Ermenistan ve Türkiye arasındaki yasa dışı göçmen ağıdır. Türkiye Ermenileri ile Ermenistan Ermenileri arasında tarihsel ve etnik bir bağ vardır. Bu ilişki günümüzde Ermenistan Ermenilerinin çeşitli yasa dışı yollarla İstanbul'a gelerek emek gücü piyasasına katılmasıyla kendini göstermektedir. Bu ilişkiye bağlı olarak İstanbul'da, sayılar net olmamakla birlikte, on beş bin ile yetmiş beş bin arasında Ermenistan Ermeni'si yaşamaktadır. *İlişkiler ağı kuramı*, çağımızdaki göç olgusunu anlayabilmemize yardımcı olacak en güçlü kuramlardan biridir. Bu durum temel nedeni, kuramın göç olgusunu çok faktörlü olarak ele alması ve bu bağlamda incelemesidir. Çünkü daha önce de değindiğimiz gibi çağımızdaki göç geçmişe göre

çok daha fazla faktörün etkisi altındadır. Bunun yanında bu kuramı güçlü kılan en temel nokta, göç ve göçmenler arasındaki ilişkiyi kaynak ve hedef ülke arasında kurulan sosyal ağlar üzerinden anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmasıdır. Göçmen ağının varlığına ülkemizden verilebilecek en güzel örnek, Türkiye ve Almanya arasında ikinci dünya savaşından sonra öncül göçmenler vasıtasıyla kurulan ağıdır.

Türkiye'nin göç tarihini özetleyebilmek.

Göç sosyolojisindeki en temel ayrımlardan bir tanesi de göç olayının belli bir devlet sınırı içerisinde ya da bir devletten başka bir devlete doğru gerçekleşiyor olmasıdır. Belli bir devletin ve/veya ulus-devletin siyasal sınırları içerisinde gerçekleşen göç olgusuna iç göç denir. Uluslararası göç ise, göç hareketinin bir devlet ya da ulus-devletten bir diğerine doğru gerçekleşmesine denir. Bu temel farklılık göçün ve göçmenliğin içeriğini belirleyen temel bir farklılıktır. Her ikisinin temel itkileri ve ortaya çıkardığı sonuçları birbirinden farklıdır. Bir ülkenin içerisinde oluşan, göçmeni göçe yönelten ya da göçe maruz bırakan faktörler ve bu olgunun sonuçları çoğunlukla o ülkeye özeldir. Örneğin ülkemiz için kırdaki tarımsal toprakların miras yoluyla parçalanarak küçülmesi, bu küçülmeye birlikte bir aileyi geçindirecek gelirin topraktan elde edilememesi ve tarımdaki makineleşme (traktör ve çeşitli tarımsal aletlerin kullanılması) kırsal alanda önemli oranda işgücünü açığa çıkarmıştır. Bu süreç sonunda kırdan açığa çıkan işgücü kentlere akmıştır. Ülkemizde kırdan kente doğru yaşana bu göçle birlikte hızlı bir kentleşme süreci yaşanmıştır. Bir başka örnek de, çeşitli nedenlerle devlet eliyle boşaltılan köyler ve yer değiştirilen gruplar (baraj yapımından dolayı su altında kalan köylerin, iç güvelik ve terör nedeniyle korunamayan köylerin, kentsel dönüşüm projeleriyle istimlak edilen bölgelerin boşaltılması gibi) dır. Buradan da anlaşılacağı gibi yapısal faktörlerin etkisiyle ülke içinde çeşitli göçlerin yaşandığını söylemek mümkündür. Benzer şekilde yapısal faktörler uluslararası göçler için de geçerlidir. Ülkemizdeki göç olgusunun ana eksenlerinden birisi olan Avrupa'ya işçi göçü, Avrupa'nın yaşadığı savaşın yarattığı yapısal baskılar etkisinde gerçekleşmiş-

tir. Bu duruma bir diğer örnek 1989 yılında Bulgaristan'dan ülkemize göç eden Bulgaristan Türkleridir. Bulgaristan'daki sosyalist yönetimin Türkler üzerinde asimilasyona yönelik politikalar uygulaması, Bulgaristan Türkleri için önemli bir yapısal faktör olarak göçe neden olmuştur. Görüldüğü üzere yapı ve fail arasındaki ilişkide gerçekleşen toplumsal eylem yani göç, çok faktörlü bir olgudur. Burada konuya eklememiz gereken bir diğer nokta, ülkemizde kırdan kente doğru yaşanan göç olgusunun da göçmen ağının varlığıdır. Ülke içinde yaşanan iç göç hareketinde göçmen ağı hemşerilik üzerinden kurulmuş, göçmeni belirli bir kaynak bölgeden belirli bir hedef bölgeye yönlendirmiştir. Bunun en güzel örneklerini büyük kentlerde göçmenleri yoğun olarak yaşadıkları bölgeye, orada yaşayan göçmenlerin geldiklerin yerin adı verilerek anılmasıdır: Yozgatlılar mahallesi, İspirliler sokağı vs. Bir diğer örnek de, İzmir'e göçle gelen Mardinlilerin çoğunlukla Kadifekale'de yerleşmiş olmaları ve bir hemşerilik mesleği olarak midyecilik yapmalarıdır. Bu tür örnekleri artırabilmekle birlikte kapıcılık mesleğinin de bir göçmen mesleği olduğu ve göçmen ağını canlı tutan bir boyutu olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıdakilerden hangisi göç için kullanılan karşılıklardan biri **değildir**?
 - a. Kır
 - b. Fail
 - c. Yapı
 - d. Kent
 - e. Postmodern
2. Aşağıdakilerden hangisi Özer Ozankaya'nın göçü tanımlarken kullandığı kavramlardan biri **değildir**?
 - a. İç göç
 - b. Dış göç
 - c. Göç
 - d. İç göç
 - e. Uluslararası toplumsal alanlar
3. Aşağıdakilerden hangisi Ravenstien'in göç kanunlarından biri **değildir**?
 - a. Göç ve toplum
 - b. Göç ve basamakları
 - c. Yayılma ve emme süreci
 - d. Kadın erkek farkı
 - e. Göç ve mesafe
4. Aşağıdakilerin hangisi Evertt Lee'nin itme çekme kuramında kullandığı ana faktörden biri **değildir**?
 - a. Yaşanan yerle ilgili faktörler
 - b. Gidilmesi düşünülen yerle ilgili faktörler
 - c. İşe karışan engeller
 - d. Bireysel faktörler
 - e. Toplumsal faktörler
5. Aşağıdakilerin hangisi Petersen'in göç tiplerinden biri **değildir**?
 - a. Bireysel göçler
 - b. İlkel göçler
 - c. Zoraki göçler
 - d. Yönlendirilen göçler
 - e. Serbest göç
6. Aşağıdakilerin hangisi kesişen fırsatlar kuramının ilişkilendirdiği önemli faktörlerden biridir?
 - a. Göç edilecek mesafe ve göç edilecek yerdeki imkânlar
 - b. Kadın erkek farklılığı
 - c. Kır kent ilişkisi
 - d. Sanayi toplumu feodal toplum ilişkisi
 - e. Serbest göç yönlendirilen göç ilişkisi
7. Aşağıdakilerden hangisi Merkez Çevre Kuramını geliştiren düşünürlerden biridir?
 - a. Emil Durkheim
 - b. Talcoltt Parsons
 - c. Immanuel Wallerstein
 - d. Max Weber
 - e. Antony Giddens
8. Aşağıdakilerden hangisi göç sistemleri kuramına göre göçü hazırlayan etmendir?
 - a. İki ülke arasındaki göç hareketinin göçü önceleyen bir ilişki temeline dayanması
 - b. Göç edilecek mesafenin yakınlığı
 - c. Göç edilecek mesafenin uzaklığı
 - d. Göçün zorlayıcı faktörlerle yapılması
 - e. Göçün kitlesel bir özellik taşıması
9. Aşağıdakilerin hangisi ilişkiler ağı kuramının **temel** yaklaşımıdır?
 - a. Göç edilecek yer ile göç mesafesinin etkisi
 - b. Kır kent ayrımı
 - c. Göç ve etnisite ilişkisi
 - d. Göç alan ve göç veren ülke arasında göçmenler aracılığıyla kurulan ilişkinin varlığı ve içeriği
 - e. İşgücünün dolaşımı
10. Aşağıdakilerin hangisi 1950'li ve 1960'lı yıllarda Türkiye'deki iç göçün temel nedenlerinden biridir?
 - a. Kuraklık
 - b. Deprem
 - c. Tarımda makineleşme
 - d. 1961 anayasası
 - e. II. Dünya savaşı

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. e Yanıtınız yanlışsa “Göç Kavramı” kısmını tekrar gözden geçiriniz.
2. e Yanıtınız yanlışsa “Göçün Tanımı” kısmını tekrar gözden geçiriniz.
3. a Yanıtınız yanlışsa “Ravenstein’in Göç Kanunları” kısmını tekrar gözden geçiriniz.
4. e Yanıtınız yanlışsa “İtme Çekme Kuramı” kısmını tekrar gözden geçiriniz.
5. a Yanıtınız yanlışsa “Petersen’in Beş Göç Tipi” kısmını tekrar gözden geçiriniz.
6. a Yanıtınız yanlışsa “Kesişen Fırsatlar Kuramı” kısmını tekrar gözden geçiriniz.
7. c Yanıtınız yanlışsa “Merkez Çevre Kuramı” kısmını tekrar gözden geçiriniz.
8. a Yanıtınız yanlışsa “Göç Sistemleri Kuramı” kısmını tekrar gözden geçiriniz.
9. d Yanıtınız yanlışsa “İlişkiler Ağı Kuramı” kısmını tekrar gözden geçiriniz.
10. c Yanıtınız yanlışsa “Türkiye’nin Göç Tarihi” kısmını tekrar gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Avcı toplayıcı toplum formu insanlığın ilk çağlarında yaşadığı bir toplum formudur. Bu toplum anaerkil özelliği olan, iş bölümünün cinsiyete dayalı olarak yaşandığı formdur. Bu toplumda erkekler toplu hâlde avcılık yaparak yiyecek edinmeye çalışırken, kadınlar avlanan bu hayvanların pişirilmesinden sorumluydular. Ayrıca kadınlar çevrede bulunan yenilebilecek olan yabancı ürünleri toplarlar, çocukların bakımı ve büyümesini üstlenirdi. Bu toplumsal formda yaşayan insanlar, mevsimin etkisi ya da farklı doğal etmenlerden dolayı yiyecek bulabilmek için sürekli bir yerden başka bir yere giderlerdi. İşte bu yer değiştirme, bir imge olarak bize göç olgusunu anımsatmaktadır. Çünkü toplumsal formda da göçün temel bileşenleri olan fizik mekân, insan ve hareketi görebilmekteyiz. Unutulmamasıdır ki, buradaki göç olgusu sadece bir imgedir ve günümüzde anladığımız anlamda çok faktörlü bir göç değildir.

Sıra Sizde 2

Göç olgusunun ilk bileşeni **fizik mekândır**. Fizik mekân göç olayının gerçekleştiği ikili bir yapıyı ifade eder. Bu ikili yapıya kaynak yer ve hedef yer denir. Kaynak yer, göçmenin göç için ayrıldığı fizik mekândır. Bu fizik mekânın büyüklüğü ve içeriği değişiklik göstermektedir. Kaynak yer bazen bir köy, semt, ilçe, il, ya da ülke olabilir. Hedef yer ise, göçmenin göç için gerçekleştirmiş olduğu hareketin varmak istediği ve/veya varacağı mekândır. Bu mekân da köy ya da ülke arasındaki herhangi bir sosyal mekân olabilir. Göç olgusunu bir diğer bileşeni insan yani **göçmendir**. Göçü gerçekleştiren göçmen sadece bir kişi olabileceği gibi, aile, grup, bütün bir köy, aşiret ya da bir etnik toplum olabilir. Göç olgusunun bir başka bileşeni ise **harekettir**. Hareket fiziksel olarak sadece insanların bir yerden bir yere gitmesi değildir. Bu hareket uyum, dışlanma, ayrımcılığa maruz kalma, ötekileştirme ve ötekileştirilme, asimilasyon gibi pek çok sosyal boyutu potansiyel olarak içerisinde taşıyan sosyal durumdur.

Sıra Sizde 3

Uluslararası göç olgusunun temel bileşenleri, göç olgusunun temel üç bileşenine ek olarak **devlettir**. Çünkü uluslararası göç, bir devletin siyasi sınırından bir başka devletin siyasi sınırına doğru gerçekleşmektedir. Göçün bir bileşeni olan devlet formunun yapısı ve içeriği farklılık göstermektedir. Bir ulus temelinde kurgulanan ulus-devletin göç olgusuna ve göçmene bakışı farklıyken, ulus temelinde kurgulanmayan bir devletin göçe ve göçmene bakışı farklı olmaktadır. Bu farklılığın da temel nedeni, ülkenin kültürel yapısı ve buna bağlı olarak oluşturdukları politikalarıdır. Örneğin ulus temelli bir devlet kurgusu olmayan ABD'nin göç ve göçmen politikaları ile bir ulus-devlet olan Fransa'nın göç ve göçmen politikaları birbirinden çok farklıdır. Ayrıca bu iki ülkede yaşayan halkın da göç olgusuna ve göçmenlere yaklaşımı birbirinden çok farklıdır.

Sıra Sizde 4

Bilindiği üzere Avrupa Birliği 27 devletten oluşmuş bir siyasi birlikteliktir. Bu birliktelik ilk dönemlerinde ekonomik temelli olsa da ilerleyen dönemlerde siyasi ve bürokratik bir birlikteliğe dönüşmüştür. Bu dönüşüm sürecinde AB bölgesi kendi içerisinde siyasi sınırları kaldırmış, sınır kapılarını birliğin dış kapıları olarak kullanmaya başlamışlardır. Bu uygulamayla birlikte iki AB üyesi ülkenin kara yolu geçişlerinde sınır kapısı uygulaması kalkmıştır. Tüm bu uygulamalar göstermektedir ki, AB üyesi ülkelerin vatandaşları kendi içlerinde serbestçe dolaşmakta ve istediği AB üyesi ülkede oturma iznine gerek duymadan yaşayabilmektedir. Birlik dışından kalan ülke vatandaşları için uygulanan vize rejiminde de değişime giden birlik, Schengen adı verilen bir vize sistemini devreye sokmuştur. Yeni vize sistemine geçilmesiyle birlikte, birlik içindeki ülkeler ortak göçmen kabul, oturma ve çalışma politikaları belirledi. Ayrıca süreç içerisinde birlik kendi sınırlarını yeniden tanımlayarak birliğin iç ve dış sınırları olmak üzere iki sınır belirleyerek, birliğin dış sınırlarını kaçak geçişlere karşı korumaya başladı. Bu koruma işi birliğin ortak olarak oluşturduğu Frontex adındaki askerî örgütlenme ajansına bırakılmıştır.

Sıra Sizde 5

Birçok yazarın bahsettiği gibi çağımızda çok ciddi anlamda yasadışı insan kaçaklığı ve küresel yasadışı göç olgusu yaşanmaktadır. Ülkemizde bu ticaretin bir parçası olarak işleyişin içerisindedir. Bu insan hareketliliği yoksulluk, savaşlar, ırk ve cinsiyet ayrımcılığı gibi nedenlerle dünyanın hemen her yerinden Avrupa'ya doğru akmaktadır. Türkiye'nin coğrafi konum olarak Avrupa'ya açılan bir kapı konumunda olduğu düşünüldüğünde, bu göçmen akınının bir bölümünün Türkiye üzerinden geçmesi ya da geçecek olması kaçınılmaz bir gerçekliktir ve ülkemiz köprü konumundadır. Çeşitli Asya ve Afrika ülkelerinden Avrupa'ya yönelen kaçak göçmenler İran üzerinden ülkemize yasadışı yollarla girmektedir. Belli bir süre Türkiye'de kalan bu gruplar daha sonra deniz yolunu ya da kara yolunu kullanarak Yunanistan'a yani AB'ye göç etme arzusuyla harekete devam etmektedir. Tam bu nokta da köprü metaforundan hareket ederek Türkiye'nin Asya'yla Avrupa arasında bir köprü olduğunu söyleyebiliriz.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Abadan-Unat, N. (2002) **Bitmeyen Göç**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Castles, S. ve Miller, M. J. (1998) **The Age of Migration**, Mcmillan, London.
- Castles, S. ve Miller M. J. (2008) **Göçler Çağı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Corbett, J. (2005) **Ernest George Ravenstein: The Laws of Migration, 1885** <http://www.csiss.org/classics/content/90>
- Crisp, J. (2006) **Policy Challenges of the New Diasporas: Migrant Networks and Their Impact on Asylum Flows and Regimes**, www.jstor.org
- Çağlayan, S. (2006) "Uluslararası Göç ve Kuramları", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Güz 2006, Sayı:17.
- Çağlayan, S. (2008) "Göç ve Yoksulluk: Mutlak ve Doğrusal Olmayan Bir İlişki", **Türkiye'de Yoksulluk Çalışmaları**, Der. Nurgün OKTİK, Yakın, İzmir.
- Çelebi, N. (1997) "Göç ve Hareket", **Toplum ve Göç II. Ulusal Sosyoloji Kongresi**, Sosyoloji Derneği, Ankara.
- Ekholm, K. ve Friedman, J. (2003) "Eski Dünya Sistemlerinde "Sermaye" Emperyalizmi ve Sömürü", **Dünya Sistemi**, Der. Frank, G. Gills, B. İmge, Ankara.
- Faist, T. (2003) **Uluslararası Göç ve Ulusaları Toplumsal Alanlar**, Bağlam, İstanbul.
- Gills, B. K. ve Frank, A. G. (2003) "Dünya Sisteminde Çevrimler, Krizler ve Hegemonik Değişiklikler: MÖ 1700-MS 1700", **Dünya Sistemi**, Der. Frank, G. Gills, B. İmge, Ankara.
- Güvenç, B. (1997) "Göç Olsusu ve Türk Toplumunu", II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, **Göç ve Toplum**, Sosyoloji Derneği, Ankara.
- Jackson, J. A. (1986) **Migration**, Logman, New York.
- Jansen, C. J. (1970) "Migration: A Social Problem", **Readings in the Sociology of Migration**, Pergamon Press, New York.
- McNeill, W. H. (2003) "William McNeill'in Önsözü", **Dünya Sistemi**, (der.) Frank, G. Gills, B. İmge, Ankara.
- Oktik, N. (1997) "Köyün Çekiciliği Kentin İticiği", **Toplum ve Göç II. Ulusal Sosyoloji Kongresi**, Sosyoloji Derneği, Ankara.
- Petersen, W. (1958) "A General Typology of Migration", **Amerikan Sociological Review**, Vol: 23.
- Sayın, Ö. (2001) "Gezegeneğimizin Küreselleşmesi", **Sosyoloji Dergisi**, Sayı: 8-9, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.
- Stouffer, A. S. (1940) "Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance", **Amerikan Sociological Review**, Volume 5, Number 6.
- Swingewood, A. (1998) **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, Bilim ve Sanat, Ankara.
- Tatlıldil, E. (1993) "Türkiye'de Kentleşme ve İşgücünün Değişen Nitelikleri", **Sosyoloji Dergisi**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir.
- Todaro, M. P. (1980) **Internal Migration in Developing Countries**, International Labour Office, Geneva.
- Toksöz, G. (2006) **Uluslar Arası Emek Göçü**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein, I. (2000) "Kapitalist Dünya Ekonomisinde Hane Yapıları ve Emek Gücü Oluşumu", **İrk, Ulus Sınıf**, Metis, İstanbul.
- Wallerstein, I. (2003) "Dünya-Sistemleri Kavramına Karşı Dünya-Sistemi Kavramı: Bir Eleştiri", **Dünya Sistemi**, Der. Frank, G. Gills, B. İmge, Ankara.
- Yalçın, C. (2004) **Göç Sosyolojisi**, Anı, Ankara.
- Zolberg, A. R. (1983) "International Migrations in Political Perspective", **Global Trends in Migration: Theory and Research on International Population Movements**, Der. Krtiz, M. M. Keely, C. B. Tomasi, S. M. Center for Migration Studies, N.Y.
- Zolberg, A. R. (1989) "The Next Waves: Migration Theory for A Changing World", **International Migration Review**, Vol. 23.

5

Amaçlarımız

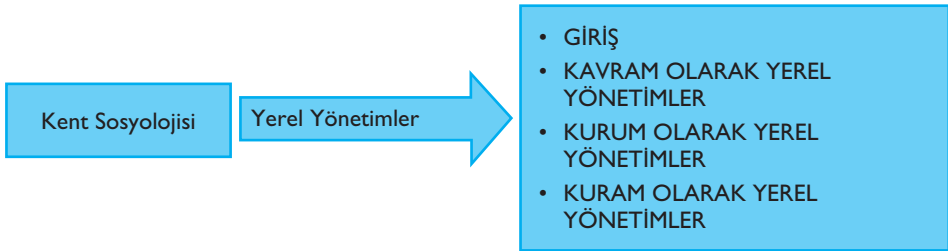
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Yerel yönetimleri kavramsal olarak tanımlayabilecek,
- Yerel yönetimlerin kurumsal gelişimini açıklayabilecek,
- Farklı yerel yönetim modellerini karşılaştıracak,
- Yerel yönetimlere yönelik farklı kuramsal yaklaşımları ayırt edebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Yerinden Yönetim
- Yerel Özerklik
- Yerel Yönetişim
- Çoğulcu Siyaset
- Seçkin Görüş
- Sınıf Temelli Kuram

İçindekiler

Yerel Yönetimler

GİRİŞ

Bu ünite, kent sosyolojisinin bir anlamda kurumsal ve yönetsel boyutunu oluşturan yerel yönetimler incelenmektedir. Bu incelemede yerel yönetimler olgusu üç farklı düzeyde ele alınacaktır. İlk olarak, yerel yönetimler bir kavram olarak açıklanacaktır. Bu açıklama, yerel yönetimlerin merkezi yönetim-yerinden yönetim ayrımı, özerkliği, siyasal meşruiyet boyutları ve işlevleri temelinde yapılacaktır. Daha sonra, yerel yönetimlerin kurumsal gelişimleri incelenecektir. Kurumsal gelişme önce tarihî, sonra da karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. İzleyen bölümde, bu kurumsal çerçevenin son dönemde geçirmekte olduğu dönüşüm analiz edilecektir. Ünitinin son bölümünde ise yerel yönetimleri ele alan çoğulcu, seçkinci, sınıf temelli kuramlar ve kentsel rejimler yaklaşımı açıklanacaktır.

KAVRAM OLARAK YEREL YÖNETİMLER

Yerel Yönetimleri Kavramsal olarak tanımlayabilmek

Yerel yönetim, merkezi örgütlenmeye bağlı olarak fakat ondan belli oranda özerkleşmiş yönetim kademelerine verilen ortak addır. Yerel yönetim daha detaylı olarak şöyle tanımlanabilir: “Bir ülkenin coğrafi parçalarından birinde, merkezi yönetimin merkez ve taşra birimleri dışında, doğrudan o yörede yaşayanlarca oluşturulup yönetilen birimlere **yerel yönetim** denir” (Güler 2009, s. 279). Bu tanımdan hareketle yerel yönetimleri bir kavram olarak tanımlarken ele almamız gereken dört boyut olduğunu söyleyebiliriz:

- Merkezi yönetim ve yerinden yönetim ayrımı
- Yerel yönetimlerin özerkliği
- Yerel yönetimlerin siyasal meşruiyeti
- Yerel yönetimlerin işlevleri

Merkezi Yönetim ve Yerinden Yönetim Ayrımı

Devlet, idari anlamda belli bir ülkede kurulu anayasal ve yasal sistemi oluşturan kurumların toplamına verilen addır. Kurumlar kurumu olarak da nitelenen bu sistemin örgütlenmesinde iki temel ilke belirleyicidir: merkezi ve yerinden yönetim.

Yerel yönetim, merkezi örgütlenmeye bağlı olarak fakat ondan belli oranda özerkleşmiş yönetim kademelerine verilen ortak addır.

Şekil 5.1**Kaynak:**

<http://www.rotababer.com>

Merkezî yönetim “bir örgütlenmeyi belirli bir noktadan hedefleri, kaynakları, araçları harekete geçirerek çevresine doğru yönetmek olarak açıklanabilir” (Güler 2009, s. 119). Bu anlamda, Merkezî yönetim kararların belli bir merkezden alınarak hayata geçirildiği bir sistemi düşündürmektedir. Ancak bu, tüm idari sürecin sadece o coğrafi merkez bünyesinde yürütüldüğü anlamına gelmez. Tıpkı insan vücudundaki beynin diğer organlar ile ilişkisinde olduğu gibi, bir idari sistem içindeki merkez de işlevlerini diğer kurumlarla birlikte yerine getirir. Bu süreçte yer alan kurumlar ya doğrudan merkezin güdümünde hareket eder ya da yine merkezle belli bir ilişki içinde ama özerk bir konumda hizmet üretir. *İşte devleti oluşturan kurumların bu farklı doğaları, merkezî ve yerinden yönetim ayrımını doğurur.*

Merkezî yönetim, ülkenin merkezinde veya merkez dışındaki bölgelerinde, önceden saptanmış işlevleri yerine getirmelerine yetecek belli yetkileri kendi adlarına kullanma hakkına sahip kurumlara işaret eder (Keleş 2009, s. 21). Burada söz konusu olan merkez ile çevre bölgeler arasında organik ve doğrudan bir hiyerarşik ilişkinin ve denetimin varlığıdır. Merkez dışındaki birimler, onun iradesinin dışında hareket edemez.

Buna karşın **yerinden yönetim kuruluşları** idari yapı içinde merkeze **idari vesayet** bağı ile bağlı, fakat kendilerine ait tüzel kişilikleri çerçevesinde, yani yasal, siyasi ve mali birtakım özerk yetkilere sahip olarak işleyen kuruluşlardır. Böylesi kuruluşların sorumlu olduğu işlevler ya belli bir coğrafya ile ya da belli bir hizmet alanıyla sınırlanırlar. *Yer bakımından yerinden yönetim kuruluşları* “ülkenin belirli coğrafi parçalarında genel işleri görmek üzere” yapılandırılırken, *bizmet bakımından yerinden yönetim kuruluşları* “ülkenin tümünde belirli bir iş, sektör, hizmeti görmek üzere” oluşturulur (Güler 2009, s. 121). Örneğin Karayolları Genel Müdürlüğü ülkenin tümünde karayollarının yapımı, bakımı ve ulaşımından sorumlu olarak hizmet bakımından yerinden yönetim kuruluşu sayılırken, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi bu kentin sınırları içinde kanunun kendisine verdiği hizmetleri yapmakla sorumludur. Birincisinde, yani Karayolları Genel Müdürlüğü örneğinde; ülke geneline yayılmış bir teknik hizmet söz konusu iken, ikincisinde, yani Eskişehir Büyükşehir Belediyesi örneğinde, belli bir coğrafya ile sınırlandırılmış çeşitli hizmetlerden bahsedilebilir. Konumuz itibarıyla yer bakımından yerinden yönetim kuruluşlarına odaklanmak gerektiği için bundan sonra yerel yönetimler ifadesi sadece bu grubu işaret etmek üzere kullanılacak ve tartışma bu çerçeveye sınırlandırılacaktır.

Merkezî yönetim, merkezî yönetim kararların belli bir merkezden alınarak hayata geçirildiği bir sistemi düşündürmektedir. **Yerinden yönetim kuruluşları** merkeze idari vesayet bağı ile bağlı, fakat kendilerine ait tüzel kişilikleri çerçevesinde, yani yasal, siyasi ve mali bir takım özerk yetkilere sahip olarak işleyen kuruluşlardır.

İdari vesayet, kamu yönetiminin idari bir bütünlük içinde işleyebilmesi için merkezi hükümetin yerinden yönetim kuruluşlarının üstünde, kanunla belirlenmiş usul ve esaslarda ve ancak kanunun işaret ettiği kişi ve işlemler üzerinde uygulayabildiği denetimidir.

DİKKAT

Yerel yönetimler belli bir coğrafyada yaşayan halkın yerel ortak ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak tesis edilmiş kurumlardır. Bu tanımlamada en önemli boyut ihtiyaçların niteliğini işaret eden “**yerel ortak (mahalli müşterek)**” ifadesidir. Bu anlamda yerel yönetimler belli bir coğrafi birimdeki tüm hizmetlerden değil, o yerin yerel ve ortak ihtiyaçlarına yönelik hizmetlerinden sorumludur. Bu hizmetlerin neler olacağı ve sunulma şekli, yine yerel düzeyde halkın siyasi temsilcileri aracılığıyla belirlenecektir. Yani yerel ortak hizmetlerin tanımlanma sürecinde yerel bir siyasal meşruiyet zemininden hareket edilir. Yerel yönetimin kendine özgü bir yerel meşruiyetinin olması ve bu meşruiyet ışığında alacağı kararlarla vereceği hizmetleri tayin ediyor olması bizi kavramsallaştırma açısından önemli bir diğer ilkeye götürmektedir: *yerel özerklik ilkesi*.

Yerel yönetimler belli bir coğrafi birimdeki tüm hizmetlerden değil, o yerin yerel ve ortak ihtiyaçlarına yönelik hizmetlerinden sorumludur.

Yerel Yönetimlerin Özerkliği

Şekil 5.2

Kaynak:

<http://www.baberdeyorum.com/>

Yerel yönetimlerin özerkliğini ele almadan önce özerklik ve bağımsızlık kavramları arasındaki farkın açıklanması gerekir. **Bağımsızlık** siyasal egemenliğin ayrılığına işaret etmektedir. **Özerklik** ise, tek bir egemenlik kaynağına bağlı olarak belli alanlarda karar verebilme ve bu kararları uygulayabilme yetkisine sahiptir. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı (AYYÖŞ) **yerel özerkliği**, “makamların, kanunlarla belirlenen sınırlar çerçevesinde, kamu işlerinin önemli bir bölümünü kendi sorumlulukları altında ve yerel nüfusun çıkarları doğrultusunda düzenleme ve yönetim hakkı ve imkânı” şeklinde tanımlamaktadır.

Bağımsızlık siyasal egemenliğin ayrılığına işaret etmektedir. **Özerklik** ise tek bir egemenlik kaynağına bağlı olarak belli alanlarda karar verebilme ve bu kararları uygulayabilme yetkisine sahiptir.

1985 yılında kabul edilen Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı (AYYÖŞ) yerel yönetimlerin özerkliği konusundaki temel referans metinlerinden biridir. Antlaşmanın orijinal metnine <http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/122.htm>, Türkçe çevirisine http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/aas_122.html adresinden ulaşabilirsiniz.

DİKKAT

AYYÖŞ ayrıca yerel özerklik için gerekli koşulların da çerçevesini çizmiştir. Buna göre;

- Öncelikle yerel özerkliğin anayasa ve yasalar tarafından tanınıp güvenceye alınması gerekmektedir. Bu güvence yerel yönetimlerin hem hak ve yetkilerini tarif edecek, hem de buna yönelik müdahale ve denetim yollarının sınırlarını çizecektir. Bu yasal faaliyet alanında yerel yönetimler işleyişleri için

Yerel yönetimlerin özerkliği, bu kurumların yasal haklar ve güvenceler çerçevesinde yapılanma, işleyişe dair karar verme hakkı, ihtiyaç duyduğu personel ve kaynaklara ulaşma olanaklarına sahip olma ve kendi aralarında işbirliğine gidebilmeleri anlamına gelir.

gerekli gördükleri ilke ve yapılarını geliştirme ve personeli istihdam etme hakkına da sahip olmak durumundadır;

- Yukarıda tarif edilen biçimde bir işleyiş yerel yönetimlerin kaynaklarına bağlı olacağı için, yeterli mali imkânların bu yetki ve sorumluluklarla uyum içinde olması Şart'ın vurguladığı bir diğer koşuldur;
- AYYÖŞ ayrıca yerel yönetimlerin kendi aralarında birlikler kurabilmelerini ve kanunen kendilerine tanınmış hakların ihlali durumunda yargı yoluna başvurma hakkına sahip olmalarını da düzenlemiştir.

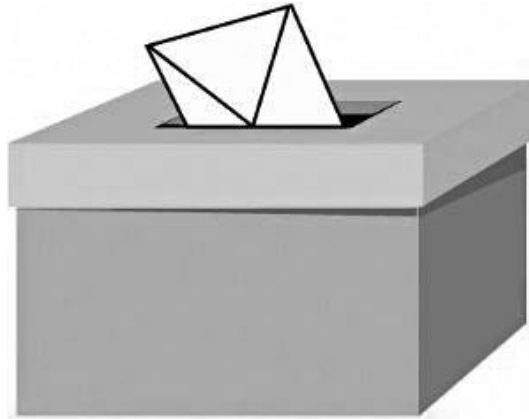
Bu şekilde tarif edilebilecek bir özerklik penceresinden bakıldığında, *yerel yönetimler*, yasal haklar ve güvenceler çerçevesinde yapılanma ve işleyişe dair karar verme hakkına sahip, ihtiyaç duyduğu personel ve kaynaklara ulaşma olanakları ile donatılmış ve kendi aralarında işbirliğine gidebilen kurumlar olarak tanımlanabilir.

Fakat bu idari çerçeve yerel yönetimlerin doğalarındaki çok önemli bir boyutu eksik bırakmaktadır. Yerel yönetimlerin yönetiminde karar alıcı konumundaki seçilmişlerin statüsü de özerklikle yakından ilgilidir. Bu da yerel yönetimlerin tanımlanmasında önemli olan siyasi meşruiyet kavramının ele alınmasını gerekli kılar.

Yerel Yönetimlerin Siyasal Meşruiyeti

AYYÖŞ idari olarak çizdiği özerklik çerçevesi içinde, karar alma konumunda olacak organların da “doğrudan, eşit ve genel oya dayanan gizli seçim sistemine göre serbestçe seçilmiş üyelerden oluşan ve kendilerine karşı sorumlu yürütme organlarına sahip olabilen meclisler veya kurul toplantıları” olması gerektiğini öngörmüştür. Bu özellik, yerel yönetim kurumlarını merkezi yönetim kurumlarından ve hatta hizmet bakımından yerinden yönetim kuruluşlarından ayıran temel unsurlardan biridir. Çünkü bunlar (merkezi yönetim kurumları ve hizmet bakımından yerinden yönetim kuruluşları) merkezi hükümetin sahip olduğu meşruiyete dayanarak işlev görür. Yerel yönetimlerin karar organları ise yerel seçimler aracılığıyla seçilir. Dolayısıyla, yurttaşlar ulusal yönetim organlarında başka, yerel yönetimlerde başka siyasal gruplara temsil yetkisini verebilme şansına sahiptirler. Bu, devletin örgütlenmesindeki iki farklı düzeyin kendilerine özgü meşruiyet zeminleri olması sonucunu doğurur. Siyasal meşruiyetin bu şekilde paylaşılmasının arkasındaki etkeni şöyle açıklayabiliriz: Yereldeki siyasal aktörler yerel düzeyde oluşan talep ve ihtiyaçlara, merkezde yer alan siyasal aktörlerden daha yakındır.

Şekil 5.3

Öte yandan, bu siyasal meşruiyetin farklılaşması, yurttaşların yereldeki eğilimlerini yansıtmaya tam olarak yetmeyebilir. Kent ölçeği, toplumsal ilişkilerin rahat tesis edilebildiği, bireyler arası ya da bunlarla yönetim arasındaki ilişkilerin daha rahat kurulabildiği mekânsal bir birimdir. Karşılıklı etkileşimin daha rahat tesis edildiği böylesi bir düzeyde, yurttaşların kent yönetimine dair tercihlerini belli aralıklarla yapılan seçimlerle sınırlandırmalarına gerek kalmaz. Nitekim AYYÖŞ karar organlarının seçilmiş üyelerden oluşmasının “mevzuatın olanak verdiği durumlarda, vatandaşlardan oluşan meclislere, referandumlara veya vatandaşların doğrudan katılımına olanak veren öteki yöntemlere başvurulabilme” hakkını etkilemeyeceğini de açıkça belirtmiştir.

Böylesi bir katılımcı işleyiş hem yerel yönetimlerin siyasal meşruiyetini güçlendirir hem de yerel yönetimleri ulusal demokratikleşme sürecinin temel bir unsuru haline getirir.

Yerel yönetimlerin demokratikleşme süreçlerine ne gibi katkılar sağlayabileceğini tartışınız!

Özetle, yerel yönetimlerin temel unsurlarından olan siyasal meşruiyet kaynakları, yerel ötesinde ulusal düzeydeki demokratikleşme süreci açısından da önem taşımaktadır. Bu aşamada akla gelecek en temel soru şudur: Tüm bu unsurların, yani merkezi yönetimden ayrılarak belli bir özerkliğe sahip olmanın ve bu özerkliği siyasal bir meşruiyetle anlamlandırmanın somut işlevi nedir? Bu soru, yerel yönetimlerin kavramsal çerçevesini çizerken başvurulabilecek son bir boyutun, bu kurumların işlevlerinin tartışılmasını gerektirir.

Yerel Yönetimlerin İşlevleri

Yukarıda da ifade edildiği gibi, yerel yönetimlerin temel işlevi ortak nitelikteki yerel ihtiyaçların karşılanmasıdır. Bu **yerel ortak** hizmetler deyince çoğunlukla akla sadece yerel yönetimlerin geleneksel işlevleri arasında yer alan temizlik, altyapı, toplu taşıma, imar ve çevre düzenlemesi gibi hizmetler gelmektedir. Bu işlerin yerel yönetimlere bırakılmasının en önemli nedenlerinden biri, bu hizmetlerin yerel ölçekte daha etkin, kolay ve verimli bir şekilde sağlanabilmesidir. Çünkü gerçekten merkezden uzaktaki bir coğrafyada hangi ihtiyaç ve taleplerin öncelikli olduğunu saptamak o kadar kolay değildir ve merkezden işlerin yürütülmesi yerinde olmayabilir. Bu yüzden, böylesi kararların yerelde oluşturulacak bir yönetim kademesine aktarılmasına ihtiyaç duyulmuştur.

Belli bir coğrafyadaki ortak ihtiyaçların saptanması yerel ölçekte daha yerinde olacağı için yerel yönetimlerin karar organları seçimle işbaşına gelir. Bu özellik de yerel yönetimlerin merkezi hükümetten ayrı bir siyasal meşruiyeti olması sonucunu doğurur.

Şekil 5.4

Fakat burada bu hizmetlere dair yerel yönetimlere devredilen sorumlulukla ilgili temel bir ayrımın vurgulanması oldukça önemlidir. **Birincisi**, bazı ülkelerde yerel yönetimlere genel yetki aktarılmıştır. Bu genel yetki, yerel yönetimlere kendi sınırlarına hitap eden ve özel kanunlarla diğer yönetim kademelerine devredilmemiş tüm hizmetlerin yetki ve sorumluluğunu verir. Bu durumda yerel yönetim mahalli müşterek yerel ortak saydığı her türlü kamu hizmetini üstlenebilir ya da bu konuda düzenlemeye gidebilir. **İkinci durumda ise** genel yetkinin tersine; yerel yönetimlerin yetkisindeki hizmet ve sorumluluk alanları tek tek ya da genel alanlar bağlamında yasayla tanımlanır. Bu durumda, yerel yönetim kurumları sadece bu yetki çerçevesine giren alanlarda faaliyet gösterebilir ve karar alabilirler. Özellikle yeni liberal düşüncenin merkezî hükümetin sorumluluk ve yetki alanını daraltma yolundaki baskıları, yerel yönetimlere bırakılan hizmetlerin sayısını önemli ölçüde arttırmıştır. Bu da genel yetki yönünde önemli bir eğilim olduğunu gösterir.

Her ne kadar yukarıda yerel ortak nitelikteki hizmetlere örnek olarak kentsel hizmetleri işaret ettiysek de yerel yönetimlerin işlevlerini sadece bu geleneksel hizmetlerle sınırlandırmak doğru olmayacaktır. Böylesi dar bir bakış açısı, kent yönetimlerini apartman ya da site yönetimleri düzeyine indirgemiş olur. Dar bir hizmet tedarikçiliği işlevine hapsedilmiş yerel yönetimin sorumluluk alanı bina temizliği, bakım ve onarımından ibaret olan apartman yöneticiliğinden pek farklı olmaz. Oysa yukarıda da vurgulamış olduğumuz gibi, yerel yönetimler kendilerine özgü siyasal meşruiyete sahiptirler. Bu meşruiyet, yerel yönetimde seçilerek görev alan siyasetçilerin, hizmetlere dair teknik kararların ötesinde, yerel halkın bu alanlar dışındaki talep ve tercihlerini de temsil etme potansiyelini de içermektedir. Bu yüzden yerel yönetimlerin siyasal temsile dair de işlevleri olacaktır. Yerel yönetimler bu anlamda ortak bir mekânsal kimlikle özdeşleşmiş bir topluluk bilincinin yaratılmasında ve bu bilincin siyasal alanda temsil edilmesinde önemli işlevler üstlenebilir. Bu anlamda **yerel yönetimler** bir hemşeri topluluğuna hitap eden, onların çıkarlarını ve değerlerini temsil eden, dolayısıyla bu topluluğun kolektif kimliğini somutlaştıran bir mekânsal boyutu da oluşturur.

Bu geleneksel hizmetler ile siyasal temsil işlevlerinin dışında yerel yönetimlerin son yıllarda önemi gittikçe artan bir diğer işlevi de ekonomik kalkınma sürecinde üstlendiği sorumluluklardır. Küreselleşme sürecinde merkezî yönetimin rolü gittikçe sınırlanmaya başlamış, ulusal siyasette de uluslararası örgütlerin ve şirketlerin etkisi artmıştır. Tıpkı geleneksel hizmetlerde olduğu gibi ekonomik kalkınma alanında da, merkezî hükümet sorumluluklarını yerel yönetimlere devretmeye başlamıştır. Bu anlamda, ulusal bir kalkınma paradigması, yerini, belli kentlerin ve bölgelerin kendi kalkınmalarını esas alan bir kalkınma modeline bırakmaktadır. Sonuç olarak, yerel yönetimler ekonomik kalkınma bağlamında bir yandan yatırımcı bir yandan da kolaylaştırıcı olarak önemli işlevler görmek zorunda kalmıştır.

KURUM OLARAK YEREL YÖNETİM

Yerel yönetimlerin kurumsal gelişimini açıklayabilmek.

Bu bölümde, yukarıda kavramsallaştırılan yerel yönetimlerin gerçek yaşamda nasıl bir kurumsal yapı ile somutlaştığı tartışılacaktır. Bu amaçla öncelikle yerel yönetimlerin tarihsel olarak nasıl ortaya çıktıkları ele alınacaktır. Daha sonra, bu tarihsel gelişimin sonucu farklılaşan yerel yönetim sistemleri karşılaştırılacaktır. Bunun ardından, son dönemde yaygınlaşan yönetim anlayışı ve bu yeni yönetim paradigması ışığında hayata geçirilen reformların yerel yönetim kurumlarında nasıl bir dönüşüme sebep olduğu incelenecektir.

Yerel yönetimler, belli bir coğrafyada yaşayan halkın yerel ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere özerk bir yapı ve siyasal meşruiyet bağlamında oluşturulmuş yönetim dizgesidir.

Yerel Yönetimlerin Ortaya Çıkışı

Şekil 5.5

Kaynak:

<http://img200.imageshack.us/img200/2688/artemistapinagi.jpg>

Yerel yönetimler denince aklımıza ilk olarak kentlerin yönetimi gelse de yerel yönetimlerin ortaya çıkışını kent yönetimleri ile özdeşleştirmek doğru olmaz. Tarihsel olarak kentlerde bir yönetim dizgesi her zaman var olmuştur. Ancak, ortaya çıkan bu kent yönetimlerinin yukarıda çerçevesi çizilen yerel yönetim kavramıyla mutlak olarak örtüştüğü söylenemez. Örneğin Antik Yunan kent devletlerinde, kent yönetimlerinin bağlı olduğu bir başka iktidar odağı olmadığı için merkez-yerel ayrımından söz edilemez. Bu anlamda da kent yönetimi belli bir merkeze hiyerarşik ya da özerklik bağı ile bağlı olmayan kendi başına bir merkez olarak belirir. Fakat vatandaşın yönetimin odağında bulunduğu bu kent devletleri sistemi Helenistik dönemle, yani özerk kent devletlerinin üzerinde bir merkezi iktidar odağının ortaya çıkmasıyla birlikte geride kalmıştır (Bumin 1998, s.48-54).

Şekil 5.6

Roma İmparatorluğu'nun kurulması Helenistik dönemde kurulmuş yönetsel hegemonyanın gelişerek daha da kurumsallaşmasını sağlamıştır. Bu dönemde İmparatorluğa yeni katılan ve *municipe* adı verilen topraklara önce ticari sonra idari kimi yerel ve siyasal yetkiler verilerek, buraların kısmi bir özerklikten faydalanması sağlanmıştır (Keleş 2009, s. 32). Fakat ortaçağ boyunca da devam eden bu yönetim sisteminde, söz konusu görece özerklikten faydalananlar çok küçük bir ayrıcalıklı zümreden ibaretti. Bu soylu sınıf, loncasal ayrıcalıkları, ticari ve mali tekel hakları sayesinde kentler üzerinde keyfi bir yönetim olanağına sahip olabiliyordu.

Fakat özellikle coğrafi keşifler sayesinde ortaya çıkan yeni ticaret kanalları ve bunlarla ilişkili olarak gelişen üretim süreçleri feodal kentin bu ayrıcalıklı zümrenin tahakkümündeki yönetimini zorlamıştır. Bu süreç yeni bir sınıfın yani burjuvazinin gelişmesini de tetiklemiştir. Bu yeni sınıf, feodal kentin geleneksel yapısını aşamadığından, aristokratik iktidarın uzanamadığı kasaba ve köylere yönelmiş ve yeni kentsel merkezlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Güler 1998, s. 24).

İşte ünlü **“kent havası özgür kılar”** şeklindeki Alman deyişinin kökeninde bu feodal kentten kaçış vardır. Yeni yerlerde yönetimi ele alan burjuvazinin geliştirdiği bu özerklik zamanla diğer kentlere doğru yaygınlaşmıştır (Bumin 1998, s. 62). Bu yeni yerleşim yerleri tamamen bağımsız sayılmaz. Bu kentler merkezin onlar üzerindeki yetkisini, bu yetkinin kendilerine karşı kullanılmayacağı koşuluyla kabul etmiştir. Başka bir deyişle, bu kentlerin merkezle ilişkisi bir dayatmaya değil, pazarlıklarla oluşmuş bir karşılıklı mutabakata dayanır. Bu özgür kentler zamanla kendi aralarında bölgesel savunma birlikleri kurarak, daha sonradan ortaya çıkacak İsviçre Konfederasyonu, Hollanda ve Belçika gibi devletlerin ilk tohumunu atmıştır. Daha sonra bu özgür kentler, merkezdeki bir imparator yerine, bölgelerindeki prenslere bağlanmayı seçmiş ve böylece özerkliklerini bir adım daha geliştirmeyi başarmıştır (Keleş 2009, s.34).

Batılı anlamda yerel yönetimlerin gelişiminde, burjuvazinin bir toplumsal sınıf olarak ortaya çıkıp feodal sistemin geleneksel yönetim yapısından muaf yeni kentsel merkezleri ortaya çıkarmasının etkisi büyüktür.

Şekil 5.7

Kent Havası Özgür Kılar

Bu süreç, burjuvazinin bölgesel özerkliği aşp, merkezi iktidarı ele geçirdiği Fransız Devrimi ve sonrasında filizlenen modern ulus devlet modeliyle tamamlanmıştır. Bu yeni siyasal sistem içinde iktidara sahip olan burjuvazi kentlerin yönetiminde önemli bir değişikliğe gitmiştir. Merkezi iktidar artık burjuvazinin elindedir ve burjuvazi kentlerin yerel özerkliğine eskisi kadar sıcak bakmamaktadır. Oysa burjuvazi daha önce kentin özgür havasından yararlanmıştı. Daha sonra ise, burjuvazi kentin özgür havasını merkezi denetim adına sınırlandırmayı tercih etmiştir. Böylece, yerel yönetimler siyasaldan daha çok kentsel işlevlerle özdeşleşir hale gelmiştir. Böylece günümüzdeki yerel yönetimlerin kurumsal oluşumu tamamlanmış olur.

Yerel Yönetim Sistemleri

Farklı yerel yönetim modellerini karşılaştırabilmek.

Tarihsel olarak yerel yönetimlerin kurumsallaşma sürecinin Batı'da burjuvazinin iktidara gelmesi ile ilişkili olduğunu gördük. Ancak bu, yerel yönetimlerin tüm dünyada aynı şekilde gelişip kurumsallaştıkları anlamına gelmez. Aksine, ortaya çıkışlarındaki ortaklığa rağmen yerel yönetim sistemleri birbirlerinden farklı gelişim çizgileri izlemiştir.

Bu bölümde, yerel yönetim sistemlerini ele alan üç yaklaşım üzerinde durulacaktır. Birinci yaklaşım, 1990'lı yıllarda Goldsmith (1992) tarafından geliştirilen *işlevsel ve kültürel ayırımıdır*. İkinci yaklaşım, Hesse ve Sharpe (1991) tarafından geliştirilen *üçlü ayırım modellemesi*, üçüncüsü ise, Page ve Goldsmith'in (1987) *Kuzey-Güney ayırımına* dayalı gruplandırmasıdır.

1. Goldsmith'in işlevsel ve kültürel ayırımı: Bu yaklaşım, yerel yönetimleri öncelikli işlevlerini ve kültürel yapılarını dikkate alarak sınıflandırmaktadır. Bu modelleme sistemi içinde **ilk grup yanaşmacı (klientelist)** olarak nitelendirilen yerel yönetimlerden oluşur. Bu geleneğinin merkezinde, merkezi hükümetle kurduğu ilişkiler aracılığıyla seçmenlerine hizmet sunmaya ve çıkar sağlamaya çalışan liderler yer alır (Goldsmith, 1992, s.395). Bu model, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla geçişte ABD'de ve daha yakın dönemlerde de Fransa, İtalya, İspanya, Yunanistan ve Türkiye'de (kısaca Güney Avrupa'da) görülmektedir.

İkinci grup yerel kalkınma modeli olarak da isimlendirilir. Bu grup içinde yer alan yerel yönetim sistemlerinin temel işlevleri yerel kalkınmayı sağlamaktır. ABD, Kanada ve Avustralya bu grupta yer almaktadır. Yerel yönetimlerin temel işlevleri, yerel ekonominin gelişmesini, yatırımların söz konusu kente çekilmesini ve ekonomik işletmelerin gelişebilmesi için gerekli altyapı ve destek hizmetlerinin verilmesini sağlamaktır. Bir önceki yanaşmacı modelde liderlerle halk arasındaki yanaşma ilişkilerinin yerini, bu modelde özel sektörle kent yönetimi arasında kurulan ilişki ağları alır (Lidström, 1998, s. 102).

Goldsmith'in dördüncü ayırımındaki **üçüncü grup refah devleti modelidir**. Bu modele özellikle Almanya, Hollanda, Büyük Britanya ve İskandinav ülkelerinde rastlanmaktadır. Bu yerel yönetim modelinde yerel yönetimler temel olarak eğitim, barınma ve toplu taşıma gibi toplumsal hizmetlerin verilmesinden sorumludur. Bu ülkelerde yerel siyasetçi ve idarecilerin ulusal siyaset içindeki etkisi çok sınırlıdır. Öte yandan, ulusal ölçekte profesyonel uzmanlar bu yönetimlerde büyük bir ağırlığa sahiptir. Başka bir deyişle, bu modelin odağında, siyasetçi ve idarecilerden çok teknokratlara rastlanır.

Goldsmith'in yaklaşımında yer alan **dördüncü grup piyasacı modeldir**. Bu model içinde yerel yönetimler, 1980 sonrası liberalleşme sürecinde üretici olmaktan daha çok, özel şirketlerin veya sivil örgütlerin müşterisi veya ortağı olarak değerlendirilmektedir.

Bu son modelde yerel yönetimler, hizmetleri doğrudan sağlamaktan çok, bunları başka kurum ve kuruluşların vermesini kolaylaştıran bir işleyişe sahiptir (Lidström, 1998, s.102; Goldsmith, 1992, s. 396).

2. Hesse ve Sharpe'in siyasal ayırımı : Hesse ve Sharpe (1991), yerel yönetimlerin siyasal doğalarının en az işlevsel boyutları kadar önemli olduğunu düşün-

Goldsmith, yerel yönetimleri işlevleri ve kültürel yapıları ışığında; yanaşmacı, kalkınmacı, refah devletçi ve piyasacı yerel yönetimler olarak dört farklı kategoride ele alır.

mektedirler. Yazarlar, bu düşünceden hareket ederek **üçlü bir ayırım önerirler**. Bu üçlü ayırım içinde yer alan **ilk grup Fransız tipi yerel yönetimlerdir**. Fransız tipi yerel yönetimler, anayasal ve yasal güvencelere sahip olmakla birlikte, merkezi hükümetin etkisinde kalmışlardır. Bu türden yerel yönetimler, yerel hizmetleri sağlarken merkezi hükümetin taşra teşkilatı ile çalışmak durumundadır. Bu gelenek Fransa haricinde özellikle İtalya, Belçika, İspanya, Portekiz ve kısmi olarak da Yunanistan'da görülmektedir.

İkinci grup olan Anglo-Sakson tipi yerel yönetimler ise belli bir anayasal güvenceye sahip olmaksızın geniş bir özerklikten faydalanır. Bu modelde, merkezi hükümetin yerel yönetimler üzerinde çok fazla denetim şansı yoktur. Merkezin taşra teşkilatı da yerelde işlevsel bir öneme sahip değildir. İngiltere, İrlanda, ABD ve Yeni Zelanda gibi ülkelerin yerel yönetim sistemi bu modele girer.

Hesse ve Sharpe'in yaklaşımında üçüncü yerel yönetim geleneği **Kuzey ve Orta Avrupa** ülkelerinde gözlenen ve Anglo-Sakson modeline benzer bir özerklikle benzer özerklikle, Fransız geleneğinin yasal güvencelerini bağdaştıran bir modeldir. Norveç, İsveç ve Danimarka gibi İskandinav ülkelerinin yanı sıra Avusturya, İsviçre ve Almanya gibi ülkelerin yerel yönetim sistemleri bu kümede değerlendirilebilir.

Keleş (2009, s. 79-80), Hesse ve Sharpe'in bu üçlü modellemesine eski Doğu Bloğu ülkelerinin yerel yönetim sistemini de bir dördüncü küme olarak ekler. Bu coğrafyadaki ülkelerin yerel yönetim sistemleri, sosyalist rejim içerisinde bir yandan merkezî hükümete, diğer yandan da yereldeki parti örgütüne bağımlıydı. Bu **çifte bağımlılık ilkesinin** bir sonucu olarak, bu modelde herhangi bir yerel özerklikten bahsetmek mümkün değildi. Geçen yüzyılın sonlarıyla, bu ülkelerde önemli liberalleşme ve demokratikleşme adımları atılmıştır. Bunun bir sonucu olarak yerel yönetimlerin merkeze karşı olan konumunun güçlendiği gözlenmiştir. Dolayısıyla, artık böylesi ayrı bir kümeden bahsetmek mümkün değildir.

3. Page ve Goldsmith'in sosyo-politik işlevler ve işleyişe dayanan ayırımı:

Buraya kadar ele aldığımız karşılaştırma modellerinin yasal boyuta, yani yerel yönetimlerin kurumsal yapılarına dayandığı görülmektedir. Page ve Goldsmith'in (1987) merkez-çevre ilişkilerine odaklanarak geliştirdiği karşılaştırma şablonu modellemeyi bu formel yapının ötesine taşır. Bu model içinde yerel yönetimlerin yapısı, sosyo-politik işlevleri ve işleyişine dair kriterler öne çıkmaktadır. Page ve Goldsmith'in önerdiği model merkez-çevre ilişkilerini üç boyutta ele almaktadır: 1. İşlevler; 2. Özerklik; 3. Merkezle ilişkiler.

İşlevsel boyut, yerel yönetimlerin yasal olarak yapmakla yükümlü ve yetkili oldukları alanı ifade eder. Fakat yukarıda tartışılan modellerde olduğu gibi bu işlevsel boyutun sadece yasal düzeyini incelemek yeterli olmayacaktır. Dolayısıyla, yerel hizmetlerin doğası, verilmiş biçimi, bunlar üzerindeki karar yetkileri ülkeden ülkeye farklılık göstereceği için, **özerklik boyutunun** da ikinci bir karşılaştırma düzlemi olarak ele alınması gerekir. Bu ikinci boyut, yerel yönetimlerin vermekle yükümlü oldukları hizmetlerin kapsamı, finansmanı ve verilmiş biçimleri hakkında ne derece yetkiye sahip olduklarını içermektedir. Yerel yönetimlere dair bu yetki alanının sadece yasal boyuta indirgenemeyeceği yani merkezi hükümetin sahip olduğu teknik ve fiili üstünlüğü sayesinde yerel yönetimleri kurumsal çerçevenin dışında da etkileyebileceğinden hareketle Page ve Goldsmith modellerine bir üçüncü boyutu eklemiştir. Kabaca, **merkezî hükümetle yerel yönetimlerin ilişkilerinin doğasına** işaret eden bu üçüncü boyut, bu iki yönetim dizgesi arasında ilk etapta göze çarpmayan ama merkez-yerel arasındaki etkileşimi belirleyen yasal-

Hesse ve Sharp'a göre yerel yönetim sistemleri, coğrafi konumla yakından ilintili olarak Güney Avrupa, Anglo-Sakson veya Kuzey ve Orta Avrupa geleneklerine göre gruplandırılmaktadır.

rı, olanakları, tavsiyeleri, kişisel ilişkileri ve benzeri olguları ortaya koyar (Page ve Goldsmith 1987, s.4-7).

Bu üç boyutlu karşılaştırma şablonu Batı Avrupa'ya uygulandığında karşımıza temel iki yerel yönetim modeli çıkar. *Bu modelin ilk kümesi*, geniş bir özerklikle ve yetkilerle donatılmış yerel yönetimlere sahip İngiltere, Danimarka, İsveç ve Norveç gibi Kuzey Avrupa'nın refah devletlerini kapsar. *İkinci grup ise*, yetki ve özerklik bakımından az gelişmiş olmakla birlikte merkezle etkili ilişkiler kurabilen yerel siyasetçilere sahip Fransa, İtalya ve kısmen İspanya gibi Güney Avrupa ülkelerinden oluşur (John, 2001, s. 27). Bu ayrımın ortaya çıkmasında ülkelerin devlet gelenekleri (merkeziyetçi Güney ve sosyal Kuzey), dine bağlı olarak siyasal kültürün farklılığı (Protestan Kuzey, Katolik Güney), patronaj ilişkilerinin yaygınlığı, kentleşme motifi (küçük yerel yönetim birimlerinin varlığı ya da yokluğu) ve reformcu bir anlayışın olup olmaması etkili olmuştur (John, 2001, s.28-32).

Page ve Goldsmith yerel yönetimleri işlevleri, özerklikleri ve merkezle işlevleri bağlamında temel olarak iki guruba ayırır: Birinci grup geniş özerklik ve yetkilere sahip Kuzey Avrupa yerel yönetimleri modelini içermektedir. İkinci grupta ise güçsüz özerklik ve yetkilerine rağmen, merkezle etkili ilişkiler içinde olan yerel siyasetçilere sahip Güney Avrupa modeli yer almaktadır.

Türkiye'nin yerel yönetim geleneği, tartışılan yerel yönetim modellerinin hangisinde yer almaktadır?

SIRA SİZDE

Yerel Yönetimden Yerel Yönetişime

Şekil 5.8

1980 sonrası tüm dünyada yaşanan hızlı sosyo-ekonomik ve özellikle siyasi gelişmeler ve değişimler yerel yönetimleri de etkilemiştir. Nitekim 20. yüzyılın son on yılı, özellikle Batı Avrupa'nın birçok ülkesinde yerel yönetim sistemlerinin kapsamlı reformlarına tanıklık etmiştir. Bu reformlar, devletin işlevi ve kapsamına yapılan neo-liberal müdahalelerle zayıflayan meşruiyet temellerini bir yandan işlevsel, öte yandan da siyasi olarak desteklemeyi amaçlıyordu. Kısaca, yönetimden yönetişime geçiş olarak adlandırılan bu yöndeki reformları gerekli kılan etkenleri Kerns ve Padison (2000) üç başlıkta özetlemektedir.

Bu süreçte rol oynayan en önemli etken hiç kuşkusuz sosyo-ekonomik ve siyasi ilişkilerin küreselleşmesidir. Kentlerin ekonomik yaşamlarının ulus devletin ötesindeki güçlerin ve ilişkilerin etkisi altına girmesi, kent yöneticilerinin bu alandaki denetimini zayıflatmıştır. Bu yeni gerçeklikle baş etmek için yerel yöneticiler, temsil ettikleri kolektif amaçları ve değerleri yeniden tanımlamaya giriştiler. Bu amaca yönelik olarak, farklı gruplarla daha yoğun bir etkileşime girerek parçalı hale gelen iktidar yapısı içinde sorumluluklarını daha belirgin hale getirmek zorunda kaldılar (Le Gales, 2003, s. 343).

Öte yandan, küreselleşmeye koşut gelişen neo-liberal politikalar geleneksel sosyal devletin kamu kaynaklarını ve ayrıcalıklarını daraltmıştır. Bu da yerel yönetimlerin geleneksel hizmetlerini kapsamlı ve etkin bir şekilde verebilmesini güçleştirmiştir. Bu yeni koşullar altında yerel yönetimler, daha farklı ve etkili stratejilerle

Küreselleşme, neo-liberal politikalar ve karmaşıklaşan kentsel hayat yerel yönetimlerin yapısal ve işlevsel bir dönüşüm geçirmesinde etkili olan faktörler arasında yer almaktadır.

özellikle özel sektörle yeni işbirliği ve eşgüdüm becerileri geliştirmek durumunda kalmıştır (Kearns ve Paddison, 2000, s. 845).

Son olarak, yaşam biçimlerinin ve sosyo-kültürel kimliklerin hızla farklılaşması, kentsel hayatın olağanüstü bir şekilde karmaşıklaşmasına sebep olmuştur. Bu farklılaşma siyasal hayatı heterojenleştirerek, sosyo-mekânsal kamplamalara ve dışlanmalara yol açmıştır. Bu yeni kentsel gerilimler yerel yönetimlerin kaçınılmaz olarak yüzleşmek zorunda kaldıkları sorunları ortaya çıkarmıştır. Kentsel gerilimin bir sorun olarak hissedilmediği şehirlerde bile banliyöleşme, yeni tüketim ile üretim mekânlarının ortaya çıkması ve bunların eskiyle kıyaslanamayacak şartlara sahip altyapı ve çevre düzenlemeleri gerektirmeleri, yerel yönetimlerin geleneksel yapı ve işleyişinde kaçınılmaz değişikliklere sebep olur (Kearns ve Paddison, 2000, s. 846).

Sonuç olarak toplumsal, siyasi ve ekonomik ilişkilerin küreselleşmesi, uygulamaya konulan neo-liberal politikalar sonucunda geleneksel sosyal devletin kamu harcamalarını daraltması ve kentsel yaşam biçimlerinin hızla farklılaşması *yerel yönetimleri daha etkin ve daha demokratik kamu yönetimi olma* yönünde etkilemiştir. Yerel yönetimlerin yeni bir yönetim anlayışıyla daha hızlı, verimli ve ekonomik bir işleyişe sahip olması istenmiştir. Dahası, bu yönetim kademesinin demokratik meşruiyetinin güçlendirilmesi ihtiyacı da gündeme gelmiştir. Bu yönde atılan adımları üç başlık altında değerlendirebiliriz: *özelleştirme, yürütmenin güçlendirilmesi ve katılımcı araçlar*.

Yerel yönetimlerin dönüşümünde üç ana eğilim gözleniyor: hizmetlerin özel sektör eliyle sunumu, yürütme organının güçlendirilmesi ve katılımcı mekanizmaların yaygınlaşması.

1. Özelleştirme ve taşeronlaşma

Yerel yönetim sistemlerindeki ele alınması gereken ilk değişim, yerel yönetimlerin yetkisine bırakılan hizmetlerin sunulmasında özel sektörün daha ağırlıklı olarak yer almasıdır. Ulusal düzeyde olduğu gibi yerel yönetimlerde de kamu hizmetlerinin özel sektörün eliyle sunulması yaygınlaşan bir yönetime dönüştü. Kentin temizliğinin özel şirketlerce yapılması, dolmuş, minibüs, deniz motoru gibi özel girişimcilerin işlettiği toplu taşıma imkânları ve sosyal tesisler ile müteahhitlere ihale edilen altyapı ve inşaat faaliyetleri bu yönetime örnek olarak verilebilir. Bu dönüşüme sebep olan dört ana etken vurgulanabilir (Bel ve Fageda, 2007).

- Öncelikle II. Dünya Savaşı sonrası gelişen refah devleti uygulamalarını finanse eden mali politikalar dönüşüme uğramıştır. 1980'den sonra yürürlüğe konulan tedbirler ve kısıtlamalar yerel yönetimlerin mali kaynaklarının gerilemesine neden olmuştur. Bir yandan düşen vergi gelirleri, diğer yandan da merkezi hükümetlerden yapılan mali transferlerdeki azalma, yerel yönetimlerin mali güçlerinde önemli kayıplar yaşanmasına sebep olmuştur. Sonuç olarak, hizmetleri eskisi gibi finanse etmekte zorlanan yerel yönetimler hizmet sunumunu ya tamamen özelleştirmiş veya sözleşme yoluyla özel sektöre devretmiştir.
- Özel sektör eliyle sunulan hizmetlerin daha ekonomik olduğuna dair inançta özelleştirmeye olan eğilimi artırmıştır. Bu inanca göre, özelleştirme süreci kamusal tekelin ortadan kalkmasıyla daha rekabetçi bir ortam yaratacak ve hizmet maliyetlerini de düşürecektir. Dahası, özel sektör ölçek ekonomisinin avantajlarını kullanarak hizmetleri daha ucuza mal edebilecektir. Çok küçük ölçeklerde hizmeti verimsiz bir şekilde vermek durumunda olan yerel yönetimlere kıyasla, farklı coğrafyalarda benzer hizmetleri üreten giri-

şimcilerin hizmet maliyetlerini düşürme şansına sahip olduğu iddia edilir. Bu da hizmet sunumunda kaliteden ödün vermeden tasarruf sağlayabilme imkânını doğuracaktır. Sonuçta, tasarruf amacıyla kurgulanan özelleştirmelere daha sıklıkla rastlanmaktadır (Bel ve Fageda, 2007, s.520-521).

- Bir yandan da bazı yerel yönetimler özelleştirme yoluna gitmeden de hizmet vermeye devam etmektedir. Yani, bazı yerel yönetimler yeni dönemin mali baskılarına rağmen özelleştirmeye gitmeden hizmet sunumunu kendileri üstlenmeye devam edebilmektedir. Bu çelişkiyi açıklayabilmek için, özelleştirme sürecinin sadece ekonomik ve mali etkenlerle şekillenmediğini, bu değişimde siyasi ve ideolojik etmenlerin de etkili olduğunun altının çizilmesi gerekmektedir. (Bel, Hebdon ve Warner, 2007, s. 508). Bu bağlamda etkili olabilen en önemli unsur yerel çıkar gruplarının niteliğidir. Örneğin, güçlü bir sendikacılık geleneğinin yani örgütlü bir emek gücünün olduğu coğrafyalarda özelleştirme girişimlerine karşı ciddi bir direnç sergilenebilir. Öte yandan sermayenin daha etkin olduğu kentlerde özelleştirme süreci çok daha hızlı ve kapsamlı olarak işleyebilir. Örneğin, bu anlamda merkezî yetçiliği ve devletçiliği daha belirgin olan Fransa'da yerel özelleştirme süreci, federal ve korporatist biçimde örgütlenmiş Almanya'dan çok daha yoğun biçimde yaşanmıştır (Fitch, 2007). Dolayısıyla, ülkenin siyasi ve toplumsal yapısı da yerel yönetimlerin başvurduğu özelleştirme süreçleri üzerinde etkili olabilmektedir.
- Son olarak, yerel yönetimlerde iktidarda olan siyasi partilerin ideolojik yönelimleri de özelleştirme sürecinde etkili olabilmektedir (Bel ve Fageda, 2007, s. 521). Kendini siyasi yelpazenin sağ kanadında konumlandıran siyasi aktörlerin kontrolündeki yerel yönetimlerde serbest piyasaya yönelik tercihler özelleştirme girişimlerini kolaylaştırır. Daha solda yerel alan siyasetçiler devletin sosyo-ekonomik rolüne verdikleri önem çerçevesinde bu süreçte daha mesafeli ve dikkatli yaklaşabilmektedir.

Şekil 5.9

Sonuçta, 1980'lerden sonra yerel yönetimlerin işlevsel doğasına, özel sektörün daha yoğun biçimde dâhil olduğu bir dönüşüm yaşanmaktadır. Yönetişim anlayışının bir sonucu olarak, yerel yönetimler doğrudan hizmet üreten kurumlar olmaktan çıkıp, hizmetlerin sunumunu koordine eden ve denetleyen bir role bürünmektedir.

2. Yürütmenin gücü

Yerel yönetimlerde son zamanlarda yaşanan dönüşüm sadece işlevsel boyutla sınırlı kalmamıştır. Kurumun kendi iktidar yapısı bağlamında da önemli değişiklikler yaşanmaktadır. Yerel yönetimlerin çok daha etkin ve hızlı bir şekilde işleyebil-

Siyasal ve ideolojik gelişmeler, mali kaynakların azalması, maliyet azaltmaya yönelik tedbirler yerel yönetimler tarafından verilen hizmetlerin özelleşmesinde etkili olmuştur.

mesi için kurumun karar alma mekanizmalarında da değişikliklere gidilmektedir. Özellikle, yerel yönetimlerin karar alma organı olan meclisler yürütme karşısında güçsüzleşmektedir. Siyasi temsil meşruiyetine sahip bu karar organlarının geleneksel işleyişi çeşitli açılardan eleştirilmektedir. Bu eleştiriler de yerel yönetimlerin yürütme kanadının daha hızlı ve etkin bir idare adına güçlendirilmesine zemin hazırlamaktadır. Yürütmenin güçlendirilmesi adına atılan en temel adım, özelleştirilemeyen hizmet alanlarındaki yönetim yapılarının da özel sektörden ödünç alınan işletmecilerle bir anlayışla tekrar şekillendirilmesi olmuştur. Yerel yöneticilerin de özel şirketlerdeki patron ya da üst düzey yöneticilerin karar ve uygulamalar üzerindeki belirleyiciliğine benzer ayrıcalıklara sahip olması hedeflenir. Bu amaçla yerel yönetimlerin yürütme kanadı, karar organı olan meclisler karşısında güçlendirildi. Özellikle yerel yürütmenin başı olan belediye başkanlarının yerel yönetimler içindeki konumu çok daha etkili bir düzeye geldi. Yerel seçim sistemleri, belediye başkanlarının doğrudan halk tarafından seçilmesine izin verecek şekilde reforma tabii tutuldu. Böylece doğrudan seçilen belediye başkanlarının daha gelişmiş bir resmi otoriteye sahip olmaları sağlandı (Larsen, 2005).

Şekil 5.10

Yerel yönetimlerin hizmetlerini daha hızlı ve etkin bir şekilde verebilmesi için yürütme organlarının güçlendirmesine yönelik bir eğilim kendini hissettiriyor.

Örneğin Almanya belediye sistemini tüm başkanların doğrudan seçimle belirlemediği şekilde tek tipleştirirken, İtalya belediye, il ve bölge başkanlarının tümünün seçimle işbaşına gelmesini kabul etmiştir. İngiltere’de, Londra ile başlayan doğrudan seçimle gelen başkan yöntemi başka kentlere doğru genişletilmiştir. Benzer şekilde, Baltık ülkeleri, Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Hırvatistan dışındaki tüm Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde doğrudan seçilmiş başkan sistemi benimsenmiştir (Governments, 2009, s. 156). Doğrudan başkan seçimini benimsememiş Norveç gibi ülkelerde bile, yürütmenin daha etkin olması için düzenlemelere gidilmektedir. Nitekim Oslo kent yönetiminde yürütmeye dair tüm yetkiler meclisten tamamen ayrılmış bir yerel hükümet organına devredilmiştir. Böylece reforma kadar meclis içinde kurulan komisyonların yürütme sürecine dair sahip oldukları yetkileri iptal edilmiş, meclis üyelerinin yürütme üzerindeki etkisi kaldırılmıştır (Baldersheim, 2005). Benzer şekilde, Hollanda’da 2002’de gerçekleştirilen yerel yönetimler reformuyla belediye başkanının konumu güçlendirilmiş ve başkanının doğrudan seçimi yoğun olarak tartışılmaya başlanmıştır (Denters, Klok ve Kolk, 2005).

3. Katılımcı araçlar

Yerel yönetimden yönetişime geçişin buraya kadar ele alınan boyutlarında hizmet sunumunun özelleştirildiğini ya da işletmeci bir mantıkla yürütülmeye başlandığını belirttik. Geleneksel siyasetin temsil kanallarının (örneğin siyasi partiler, seçimler, yasama organları vb.), bu yeni yönetim mantığının meşruiyetini sağlamada yetersiz kaldığı söylenebilir. Nitekim yürütmenin güçlendirilmesi, halkın farklı siyasi görüşlerini temsil eden yasama organlarının eski etkisini yitirmesine sebep olmaktadır. Buna ek olarak, temsili demokrasinin ulusal siyaset düzeyinde de sancılı bir dönemden geçmekte oluşu bu meşruiyet erozyonunu daha da belirgin kılmaktadır. Seçimlere katılım, partilere üyelik, siyasal kurumlar ve siyasal aktörlere olan güvenin düşmesi ve buna paralel olarak protesto hareketlerindeki artış, marjinal partilerin yükselişi temsili demokrasinin geleneksel kanallarında çok ciddi sorunların olduğunu ortaya koymaktadır (Grunberg, Mayer ve Sniderman, 2002; Pharr ve Putnam, 2000).

Yönetim süreçlerinin işleyişindeki değişim, temsili demokrasinin darboğazı ile birleşince siyasal meşruiyeti sağlayabilmek için yeni demokratik mekanizmaların geliştirilmesine gerek duyulmuştur. Yurttaşların ve sivil örgütlerin karar alma süreçlerine daha aktif katılımını hedefleyen bu mekanizmalar sayesinde kamusal kararların meşruiyet zeminleri desteklenmektedir. Böylelikle; seçimler, siyasal kurumlar ve aktörler gibi temsili demokrasinin geleneksel bileşenlerinden bağımsız olarak da kamusal kararların meşrulaştırılabilmesi mümkün olmaktadır. Yerel yönetimler böylesi bir katılım için ölçek bakımından daha avantajlı siyasal düzeyler olarak karşımıza çıkmaktadır.

1990'lardan sonra tüm dünyada, yerel yönetimlerin siyasi meşruiyetini doğrudan katılım mekanizmaları ile güçlendirmeye yönelik çabalar başlamıştır. Örneğin kadınlar, çocuklar, gençler, yaşlılar, engelliler gibi belli sosyal grupların sorunlarına veya belli sosyo-ekonomik sorun alanlarına yönelik çözümleri geliştirmeyi amaçlayan katılımcı platformları oluşturulmuştur. Bu çabalara çatı olan ya da onların gelişmesine önyak olan kent konseyleri kurulmuştur. Mahalle oluşumları, katılımcı planlama ve bütçeleme çalışmaları, referandumlar, yurttaş panel ve jürileri gibi çok farklı katılım araçları hayata geçirilmiştir. Bu katılım ve tartışma platformlarının oluşması, kente dair kararların yerel yönetimlerin siyasilerden oluşan karar organlarının dışında; yurttaşların da doğrudan katılımı ile müzakere edilebilmesini sağlamıştır. Tüm bu demokratikleşme söylemine rağmen, bu yeni katılımcı mekanizmaların işleyişinde belli sorunların olduğunu kabul etmek gerekir.

Son dönemde yerel yönetimlerde, geleneksel siyasi temsil araçlarının dışında; doğrudan yurttaş katılımına yönelik kent konseyleri, mahalle oluşumları, katılımcı planlama ve bütçeleme çalışmaları, referandumlar, yurttaş panel ve jürileri gibi farklı mekanizmalar sunulmaktadır.

Yeni doğrudan katılım mekanizmalarının yerel siyaseti demokratikleştirme potansiyelini tartışınız.

 SIRA SİZDE
4

Türkiye kentlerinde katılımcı mekanizmalar gözlüyor musunuz?

 SIRA SİZDE
5

YEREL YÖNETİMLERİ AÇIKLAYAN KURAMLAR

Yerel yönetimlere yönelik farklı kurumsal yaklaşımları ayır edebilmek.

Önceki bölümlerde yerel yönetimler kavramsal ve kurumsal olarak tanımlandı. Kurumun tam olarak anlaşılması için, varoluş amaçları ve işleyişlerine dair kuramsal önermelerin de bilinmesi gerekir. Bu amaçla, ünitenin bu bölümünde ilgili yazındaki en önemli kuramsal yaklaşımlar kısaca açıklanacaktır. Bu bölümde sırasıyla çoğulcu, seçkin, sınıf temelli ve kentsel rejim kuramları ele alınacaktır.

1. Çoğulculuk Yaklaşımı

Kentlerin nasıl yönetildiğine dair ilk olarak ele alınması gereken yaklaşım çoğulcu kuramdır. Kentsel siyasete dair kuramsal tartışmaların büyük kısmı ya çoğulcu yaklaşımdan etkilenmiş ya da bu yaklaşımı eleştirerek ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, çoğulcu yaklaşım, açıklama gücünden çok, bu alandaki tartışmalarda önemli bir rol oynadığı için ilk başta ele alınması gereken bir kuramdır (Judge, 1995, s. 13).

Çoğulcu yaklaşım aynı zamanda bir devlet kuramıdır. Devlet kuramı olarak çoğulcu yaklaşım, temelde siyasal iktidarın farklı gruplarla paylaşıldığını ve bu gruplardan hiçbirinin siyasal yaşam içinde baskın bir konumda olmadığını iddia etmektedir. Kuram yerel siyasete uygulandığında da, kentlerin yönetiminde o coğrafyanın sakinlerinin çoğunluğunun kent yönetiminde söz sahibi olduğu sonucu çıkarılır. Yerel yönetimler veya genel olarak devlet yönetimi, politikaların pazarlık sonucu belirlendiği tarafsız bir hakem konumundadır (Şengül, 2001, s. 46). Bu anlamda, çoğulcu yaklaşım, farklı sosyal grupların kamusal karar alma süreçlerinin farklı boyutlarında değişen oranlarda etkiye sahip olduklarını iddia eder. Dolayısıyla da siyasal sistemin herhangi bir grubun güdümünde olmadığı ve bu grupların her birinin yönetimde etkili olabildikleri sonucuna varılır.

Çoğulcu yaklaşımın kentsel siyaset alanındaki en önemli temsilcisi Amerika Birleşik Devletleri'ndeki New Haven kenti üzerine araştırmasıyla önem kazanan Robert Dahl'dır. Dahl'ın *Kim Yönetiyor? (Who Governs?)* başlıklı eseri bu konudaki temel referanslardan biri sayılır. Kitabın başlığı Dahl'ın (1961) söz konusu çalışmasının cevap bulmaya çalıştığı soruyu da özetler. Dahl, New Haven şehri özelinde "Kim Yönetiyor?" sorusuna yanıt aradığı çalışmada, kentin üç önemli politika alanını incelemektedir. Dahl, kentsel gelişme, eğitim ve aday belirleme süreçlerinde alınan kararlarda kimin etkili olduğunu anlamaya çalışmıştır. Dahl, araştırması sonucunda sadece birkaç kişinin kararlar üzerinde doğrudan etkili olduğu sonucuna varır. Buna karşın, Dahl'a göre, yurttaşların büyük çoğunluğunun yönetim üzerinde makul düzeyde dolaylı bir etkisi vardır ve dolayısıyla seçilmiş yöneticiler karar alırken seçmenlerin tercihlerini de göz önünde tutmak zorunda kalmaktadır (Dahl, 1961, s.163-164). Yurttaşların kararlarda söz sahibi olabilmelerini sağlayan, her birinin farklı etki kaynaklarına sahip olmalarıdır. Kimisi ekonomik olarak güçlü olabilirken, kimisi de sayıca kalabalık olabilir. Diğerleri de sayıca az olsa da, belli konularda daha kolay ve etkili bir şekilde örgütlenip kolektif olarak hareket etme şansına sahiptir. Bu farklı etki kaynaklarına sahip toplumsal grupların varlığı, hiçbir grubun kentin yönetiminin tümünde etkili olabilmelerini engeller (Judge, 1995, s. 20). Böylelikle, kentlerin yönetiminde farklı kesimlerin etkili olabildikleri bir sosyo-politik yapı tarif edilmiş olur. Bu çoğulcu yapı da yerel yönetimlerin de-

mokratik bir işleyişe sahip olduğu sonucunu doğurur. Dahl tarafından New Haven özelinde gözlenen bu çoğulcu kentsel siyaset saptaması özellikle yöntemsel açıdan önemli eleştiriler almıştır. Yine de bu çoğulcu kuramın, etkisi hala devam eden bir yaklaşım olduğu söylenebilir.

2. Seçkinci Kuram

Seçkinci kuram, çoğulcuların temel iddiasından farklı olarak; siyasal iktidarın sadece belli bir kesimin kontrolünde olduğunu savunur. Seçkinci kurama göre, toplumun büyük kesimi gönüllü olarak (belli bir liderin etkisinde) ya da zorla (bir grubun tahakkümü altında) karar süreçlerini etkileyebilmekten alıkonulmuştur. Bu anlamda sosyo-ekonomik yapının piramidi andıran doğası siyasette de kendini gösterir. Güç, bu iktidarın zirvesindeki çok kısıtlı bir grubun kontrolünde kalır (Harding, 1995, 35).

Seçkinci kuram kendi içinde üç farklı yaklaşımı barındırmaktadır (Harding, 1995, s. 36). *Bu yaklaşımlardan birincisi normatif yaklaşımdır.* Bu yaklaşım, tüm toplumsal örgütlerin ve dolayısıyla da tüm toplumsal yapının kaçınılmaz bir şekilde örgütlü bir azınlığın idaresinde olduğunu iddia etmektedir. Seçkinci kuramın normatif yaklaşımına verilebilecek en önemli örnek Robert Michels'in *Oligarşinin Tunç Kanunu* adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada yazar, demokratik söylemlerine rağmen liderlerin tahakkümünden bağımsız olamayan Avrupa'daki sosyalist partilere dair gözlemlerini aktarır.

Seçkinci kuram içinde yer alan ikinci eğilim *teknokratik yaklaşımdır.* Teknokratik yaklaşıma göre, siyasetin seçkinci yapısı kaçınılmaz değil, gereklidir. Bu yaklaşım, karmaşıklaşan toplumsal yapıların uzmanlaşmış bir idari örgüt ve aktörler aracılığıyla yönetilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Bu uzmanlaşma doğal olarak bu vasıflara sahip insanların da iktidardan daha çok pay almalarını gerektirir. Örneğin Max Weber, bir ideal tip olarak bürokrasiyi tanımlarken, böylesi bir örgütlenme içinde yönetimin, uzmanlık bilgisi ve eğitime sahip, teknik bilgisini ve yeteneklerini kanıtlayanlara teslim edildiğini ve bu yöneticilerin liyakat ve/veya kıdem temel alınarak yükseldiğini vurgular (Polatoğlu, 2001, s. 38). Bu uzmanlık ışığı altında değerlendirildiğinde, toplumun azınlıkta olan bir grup seçkin tarafından yönetilmesi doğal olmasa bile zorunludur.

Seçkinci kuram içinde yer alan *üçüncü eğilim eleştirel yaklaşımdır.* Eleştirel yaklaşım, iktidarın belli bir azınlığın elinde olmasını ne kaçınılmaz ne de gerekli görür. *Eleştirel* yaklaşım, ortaya çıkan seçkinci yapıyı tarihsel gelişimin bir sonucu olarak yorumlar. Örnek olarak, Mills (1999) Amerika Birleşik Devletleri'nde siyasetin dağınık ve gayri-merkezî bir yapıdayken zamanla; mali, fiziki, siyasi ve entelektüel kaynakları elinde tutan büyük şirketlerin, merkezi hükümetin ve ordunun eline geçtiğini iddia etmektedir.

Buraya kadar ulusal bağlamda değerlendirdiğimiz seçkinci kuramın yerel yönetimler açısından da önemli çıkarımları olmuştur. Bu anlamda ilk akla gelen isim, seçkinci kuramın uygulamalı zeminini de sağlayan Floyd Hunter'in (1995) Atlanta kentine dair çalışmasıdır. Hunter, Atlanta'nın yönetiminde kimin etkili olduğunu *itibar analizi* olarak adlandırdığı bir yöntemle ortaya çıkarır. Hunter, kentin iş, yönetim, sivil toplum ve topluluk önderlerinden oluşan 175 kişilik bir liste oluşturur. Bu grup içinde kimlerin daha nüfuzlu algılandığını, bunların nasıl bir etkileşimde olduğunu, kendilerini yerel projelere karşı nasıl konumlandıklarını ve bu projeleri nasıl etkileyebildiklerini inceler. Sonuçta, bu seçkinlerin kendilerini belli topluluklar içinde konumlandıklarını ama her topluluğun da bir lideri olduğu ortaya çıkar. İlginç olan, bu liderlerin hiçbirinin çok fazla görünür olmadığı ve kamu-

Çoğulcu yaklaşımdan bakıldığında, yerel yönetimler toplumun farklı kesimlerinin farklı kaynakları kullanarak söz sahibi olduğu karar verme süreçlerini içermektedir. Bundan dolayı, çoğulcu yaklaşıma göre yerel yönetimler demokratik işleyişe sahip bir yönetim birimleridir.

Seçkin kuram içinde normatif, teknokratik ve eleştirel olmak üzere üç eğilim bulunmaktadır. Normatif yaklaşım, toplumsal yapının örgütlü bir azınlığın idaresinde olduğunu iddia etmektedir. Teknokratik eğilime göre, toplumun azınlıkta olan bir grup seçkin tarafından yönetilmesi zorunludur. Eleştirel yaklaşım, ortaya çıkan seçkin yapıyı tarihsel gelişimin bir sonucu olarak yorumlar.

sal süreçlerdeki aktif rolleri, aslen kendilerinden daha etkisiz aktörlere bıraktıklarıdır. Öyle ki kamu politikaları yapıcılar arasında bürokratik kanattan sadece bir tek kentin belediye başkanı bu liderler arasında sayılır. Başka bir deyişle, kentsel politikaların belirlenme sürecini etkileyebilen aktörlerin çok büyük bir kısmının bu süreçte formel bir rolünün olmadığı, dolayısıyla kentin yönetiminin aslen kurumsal çerçevenin dışında gerçekleştiği sonucu ortaya çıkmaktadır (Fainstein ve Hirst, 1995).

Dahl'da olduğu gibi, Hunter'ın çalışmalarına da önemli yönetsel eleştiriler yöneltilmiştir. Bu eleştirilere rağmen, özellikle yukarıdaki bölümde ele aldığımız yönetsel geçişin yarattığı yeni toplumsal dinamikler ekonomik elitlerin yerel yönetimlere olan ilgisini daha önemli kıldığı için seçkin kuram güncelliğini korumaktadır.

3. Sınıf Temelli Kuramlar

Yukarıda ele aldığımız çoğulcu ve seçkin yaklaşımların her ikisi de doğrudan yönetime müdahil olmayan toplumsal oluşumlara karşı ilgisiz kalmakta ve yaptıkları analiz yerel yönetimlerin kurumsal boyutuyla sınırlı kalmaktadır. Her iki yaklaşımın resmî boyutla sınırlı kalmış analiz çerçevesi, yerel yönetimler bağlamında gözlenebilecek toplumsal gerilimleri ve değişim olasılıklarını dikkate almamaktadır (Fainstein ve Hirst, 1995, s. 181-182). Bu anlamda, kentsel siyaseti; toplumsal gerilimleri, toplumsal sınıfları, sınıf çelişki ve dinamiklerini de içine alacak şekilde analiz etme potansiyeline sahip Marksist kuramın ele alınması önemlidir.

Marksizm'in yerel yönetimlere klasik bakışı, yerel yönetimlerin devlet aygıtının bir parçası olduğu, dolayısıyla da devletin kapitalist bir sistemde sahip olduğu işlevleri yerel düzeyde de üstlendiği yönündedir. Bu anlamda temel olarak iki işlev öne çıkmaktadır: Öncelikle, devlet kapitalist üretim için gerekli koşulları hazırlar. Bu anlamda, yasal sistem, mali politikalar, iletişim ve ulaştırma gibi altyapı hizmetleri bu tarz bir üretimi destekleyecek biçimde yerel yönetimlerce düzenlenir ya da sunulur. "*Birikim işlevi*" olarak nitelenen ve üretim araçlarının sahiplerinin çıkarlarına doğrudan hizmet eden bu politikaların toplumsal gerilime sebep olması kaçınılmazdır. Bu tür gerilimleri önleyici tedbirleri almak da devletin ikinci grup "*meşrulaştırıcı*" işlevini oluşturacaktır. Toplumsal gerilimleri engelleyecek ya da bastırarak kurumlar tesis etmek, sisteme yönelik desteği artıracak araçlar ve semboller geliştirmek gibi faaliyetler de bu ikinci işleve verilebilecek örnekler arasında yer alabilir (Pickvance, 1995, s. 253). Dini, etnik, kültürel ya da popüler sembollere dayalı oluşumlar, toplumu sınıfsal aidiyetlerinin ötesinde farklı kimlikler etrafında örgütleyerek sınıfsal çelişkilerin belirsizleşmesini sağlayıcı böylesi bir işlev görebilirler. Farklı toplumsal sınıflardan yurttaşların aynı takımın taraftarı, aynı dinî veya etnik grubun üyesi olabilmesi, aynı popüler kültür ürününe ilgi göstermesi bu sınıfsal çelişkilerin su yüzüne çıkmamasına yarayabilir.

Geleneksel Marksist yaklaşım yerel yönetimleri, belli coğrafyalarda, işte bu temel iki işlevi üstlenen kurumlar olarak görür. Fakat yerel yönetimler bu işlevleri ne derece özerk olarak yerine getirmektedir? Bu sorunun yanıtı Marksist yaklaşım içinde iki farklı görüşün oluşmasına neden olur: Araççı görüş, devleti, sermayenin doğrudan çıkarlarına hizmet eden bir uzantı olarak görmektedir. Bu görüşe göre, devlet sermayeden çok az özerk olabilir. Devlet, bu anlamda, sermayenin neredeyse doğrudan uzantısı hâline gelmiştir. Devlet aygıtı içinde yer alan farklı kamu kurumlarının kendi arasında bir çelişki olması beklenmez. Bu monolitik kurumsal çerçeve içinde yerel yönetimlerin de bir özerkliğe sahip olamayacağı ortadadır. Nitekim Cockburn, yerel yönetimleri, kendisi sermayenin aracı olan devletin yerel uzantısı, yani yerel devlet olarak görür (Şengül, 2001, s. 48). Benzer bir şekilde Da-

vid Harvey de yerel yönetimleri kapitalist birikim süreçleri çerçevesinde kavramsallaştırmaktadır. Harvey'e göre, yerel yönetimler üretim, dolaşım, değişim ve tüketim ilişkilerinin maddi altyapısını oluşturmakla sorumludur. Ancak, yerel yönetim özerk bir yapı ile özgünlükten yoksun bir birimdir (Şengül, 2001, s. 13).

Marksist gelenek içinde ikinci bir yaklaşımı temsil eden *yapısalcı bakış* açısı ise, araççı yaklaşımdan farklı olarak; sermaye ile devlet ve devletin farklı kurumları arasında özerk bir alanın var olabileceğini iddia etmektedir. Bu görece özerklik devletin kapitalist üretime dair olan birikim ve meşrulaştırma işlevlerini yadsımaz. Sadece sermaye sınıfının kendi içindeki çelişkilerinin aşılabilmesi ve emekçi kesimden gelebilecek direnişleri zayıflatabilmek için daha esnek bir yönetim tarzının tesis edilmesi ve gerektiğinde belli tavizler verilmesi gerektiğini iddia etmektedir (Pickvance, 1995, s. 254).

Örneğin Castells kentsel toplumsal hareketler yaklaşımı bağlamında yerel siyasette belli özerk alanlar olduğunu savunur. Kentsel hareketlerde gözlenen bu türden toplumsal muhalefetleri aşmanın yolu kolektif tüketimin örgütlenebilmesidir. Bundan kastedilen belli toplumsal ihtiyaçların (konut, ulaşım, altyapı, sağlık, eğitim, vb.) düzenlemeler, destekler veya doğrudan hizmet sunumu yoluyla devlet tarafından sağlanmasıdır. Böylece, sermaye ve emek arasındaki çelişki yumuşatılabilecek ve dolayısıyla kapitalist üretim tarzının işleyişi güvence altına alınabilecektir. Bu işlevin devlet tarafından verilmesi, sermayenin bu hizmetlerin maliyetinden kurtulmasına hizmet etmektedir. Yani devlet emek ve sermaye arasındaki çelişkileri verdiği hizmetlerle hafifletmektedir. Böylelikle, kapitalist üretim için kaçınılmaz olan emeğin yeniden üretimi devlet tarafından sağlanmaktadır. Kolektif tüketimin kente özgü olması bu süreçte yerel yönetimlerin temel muhatap olması sonucunu doğurur. Böylece, sermayenin farklı coğrafya ve sektörlere özgü ihtiyaçları esnek bir şekilde verilebilecektir. Başka bir deyişle, yerel yönetimler sermayenin ve merkezi devletin organik bir aracı ve uzantı olmasa da kolektif tüketim süreçlerinden sorumlu olan bir kurum olarak kapitalist üretim bağlamında önemli bir anlam ve işlev kazanır.

Sonuç itibarıyla sınıf temelli yaklaşım yerel yönetimleri sermaye sınıfının çıkarlarına hizmet eden bir yönetim düzeyi olarak görmektedir. Bu ilişki, araççı görüşün iddia ettiği gibi doğrudan olabildiği gibi, yapısalcı yaklaşımın savunduğu gibi daha dolaylı da olabilir. Ama her iki durumda da yerel yönetimler doğal olarak sermaye sınıfının çıkarlarıyla ilişkilidir.

4. Kentsel Rejim Kuramı

Yerel yönetimlere dair kuramsal tartışmalarda son zamanlarda en çok ilgi gören yaklaşımlardan biri de *kentsel rejimler kuramı* olarak adlandırılan ve yukarıda tartıştığımız birçok kuramsal yaklaşımın bir sentezini de içeren kentsel rejim yaklaşımıdır. Uluslararası ilişkiler terminolojisinden ödünç alınan rejim kavramı, " taraflar arasında işbirliğini mümkün kılan formal ya da enformel ayarlamaları" ifade etmektedir (Mossberger ve Stoker, 2001, s. 814). *Yerel siyaset bağlamında ise rejim*, "bir topluluğun yönetiminde etkili olan düzenlemeler dizgesi" olarak tanımlanabilir (Stone, 2001, s. 21).

Her ne kadar, rejim kavramını yerel yönetimler ve siyaset yazınında daha önceden dolaylı olarak kullanan yazarlar olsa da (Elkin, 1987; Fainstein ve Fainstein, 1986), kavramı bu alanda ilk kullanan kişi Clarence Stone'dur. Stone'nun (1989) Atlanta kenti üzerine yaptığı çalışmada sorduğu soru şudur: Atlanta'da birbirinden farklı toplumsal koalisyonların desteği ile ardı sıra seçilen belediye başkanlarının hepsi nasıl olup da yerel iş çevreleriyle benzer kalkınma koalisyonları kurabilmektedir?

Stone bu sorunun cevabını yerel iktidara, *sistemik iktidar* adında yeni bir kavramsallaştırma getirerek vermektedir. Böylece basitçe zora, verili bir üstünlüğe dayalı bir

Sınıf temelli yaklaşım yerel yönetimleri sermaye sınıfının çıkarlarına hizmet eden bir yönetim düzeyi olarak görmektedir. Bu ilişki araççı görüşün iddia ettiği gibi doğrudan, yapısalcı yaklaşımın savunduğu gibi daha dolaylı da olabilir.

Sistemik iktidar yaklaşımı, iktidarın verili olarak belli bir gruba ait olmadığını, sosyoekonomik ve politik ilişkilerle biçimlenen kaynak dağılımının ışığında oluştuğunu iddia eder.

Kentsel rejim kuramı, yerel yönetimlerin farklı grupların ortak amaçlar etrafında ve bu amaca yönelik farklı kaynakları seferber ederek oluşturdukları işbirliklerinin etkisinde biçimlendiğini iddia eder.

Kentlerde kalkınmacı, korumacı, ilerici ve sınıf temelli farklı rejimlere rastlanabilir.

güç ilişkisi olarak tanımlanabilecek iktidar kavramı yeni bir anlam kazanır. Bu sistemik yaklaşım içinde kavram toplumsal yapının doğası ve ilişkileri ile tanımlanır. (Stoker, 1995, s. 55).

Buna göre kentlerin sosyo-ekonomik ve politik sisteminin yapısal özellikleri belli gruplara ayrıcalıklar sağlar. Bu ayrıcalıklar, kamu görevlilerini toplumun belli kesimlerinin çıkarına hizmet etmeye daha yatkın hâle getirir. Bu anlamda kamu görevlileri seçilmek ya da seçilenler tarafından atanmak durumunda oldukları için seçmen kitlelerine bağımlıdır. Bu yöneticiler, öte yandan da, büyük ölçüde özel sektörün verdiği yatırım kararlarıyla şekillenen ekonomik koşulların etkisi altındadır (Stoker, 1995, 56).

Böylesi bir sistemik iktidar yaklaşımı yukarıda ele aldığımız kuramsal yaklaşımların hepsinden öğeler içerdiği için eklettik bir yapıya sahiptir. Kentsel rejim yaklaşımı, çoğulcuların grup temelli yaklaşımını benimsemektedir. Diğer yandan seçkinlerin de yaklaşımı olan gruplar arasındaki eşitsizlik fikrini de paylaşmaktadır. Ancak kentsel rejim kuramı bu eşitsizliği çoğulcular gibi statik algılamaz. Tam da bu noktada, rejim kuramı, sınıf temelli yaklaşım gibi; yerel yönetimlerle sermaye arasındaki ilişkiyi verili değil, değişebilir ve dolaylı görür. Başka bir deyişle, gruplar arasındaki eşitsizlik ontolojik bir kurala değil, faydacı pazarlıklara tabidir. Farklı gruplar ortak bir amacın gölgesinde ve bu amaca yönelik farklı kaynakları seferber ederek ve bir işbirliğine girerek kentsel rejimi oluşturur.

Böylesi bir rejim yaklaşımı içinde Atlanta'da farklı belediye başkanlarının sürdürdüğü kalkınma koalisyonu da açıklığa kavuşur: Belediye sorun çözmede yeterli kaynağa sahip olmak ve hizmetlerde etkinlik adına yerel ekonomik seçkinlerle koalisyona girmek durumundadır. Fakat her tür koalisyona, doğasına ve sürekliliğine bakmadan rejim tanımlamasında bulunmak mümkün değildir. Çünkü rejime evrilebilmesi için bu koalisyonların istikrarlı bir biçimde uzun dönemler boyunca sürmesi gerekir. Öte yandan, kentsel rejimlerin tek tip sadece kalkınma odaklı olmak zorunda olmadığını da vurgulamak gerekir. Nitekim Stone (1993), Atlanta'da gözlenen türden ve yerel iş çevreleriyle işbirliğinden doğan *kalkınmacı rejimlerin* haricinde üç rejim türünden söz etmektedir: *Korumacı rejimleri, ilerici orta sınıf rejimleri ve kitlesel seferberlik rejimleri*. Bunlardan ilki sadece hizmet sunumunun devamlılığına odaklanmış dolayısıyla sadece var olan düzenin devamını amaçlayan *korumacı rejimleridir*. Öte yandan, *ilerici orta sınıf rejimleri* ekonomiden çok sosyal konulara önem verirken, *kitlesel seferberlik rejimleri* işçi sınıfının çıkarlarını savunur.

Kentsel rejim yaklaşımı, temel yerel yönetim kuramlarından beslendiği için büyük ilgi görmüştür ancak bu desteğe rağmen rejim teorisine yönelik önemli eleştiriler de yapılmıştır. Örneğin, kentsel rejim yaklaşımının kuramsal boyutunun çok zayıf olduğu düşünülmektedir. Çünkü bu kuram rejimlerin oluşumu, devamı ve değişimi hakkında çok kısıtlı bir açıklama ya da öngörü sunmaktadır (Mossberger and Stoker, 2001, s.811). Bu bakımdan, rejim teorisi daha çok farklı yerel yönetim tecrübelerini karşılaştırmak için başvurulabilecek bir modelleme çabası olarak görülebilir.

Özet

Yerel yönetimleri kavramsal olarak tanımlayabilmek.

Yerel yönetimler belli bir coğrafyada yaşayan halkın yerel ortak ihtiyaçlarını karşılamaya ve çıkarları ile değerlerini temsil etmeye yönelik olarak tesis edilmiş, merkezî hükümetten özerk bir işleyişe ve ayrı bir siyasal meşruiyete sahip yönetim kademesidir. Merkezî yönetim-yerinden yönetim ayrımı, yerel yönetimlerin özerkliği, siyasal meşruiyet ve işlevleri yerel yönetimlerin kavramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Merkezî yönetim kararların belli bir merkezden alınarak hayata geçirildiği bir yapıdır. Yerinden yönetim kuruluşları merkeze idari vesayet bağı ile bağlı, fakat kendilerine ait tüzel kişilikleri çerçevesinde, yani yasal, siyasi ve mali birtakım özerk yetkilere sahip olarak işleyen kuruluşlardır. Yerel yönetimlerin özerkliği, bu kurumların yasal haklar ve güvenceler çerçevesinde yapılanma, işleyişe dair karar verme hakkı, ihtiyaç duyduğu personel ve kaynaklara ulaşma olanaklarına sahip olma ve kendi aralarında işbirliğine gidebilmeleri anlamına gelir. Yerel yönetimlerin merkezî hükümetten ayrı bir siyasal meşruiyete sahip olması yöneticilerinin seçimle işbaşına gelmesidir. Yerel yönetimlerin temel işlevi yerel ortak nitelikteki ihtiyaçları karşılamaktır.

Yerel yönetimlerin kurumsal gelişimini açıklayabilmek.

Yerel yönetimlerin gelişiminde, burjuvazinin bir toplumsal sınıf olarak ortaya çıkıp feodal sistemin geleneksel yönetim yapısından muaf yeni kentsel merkezleri ortaya çıkarmasının etkisi büyüktür. Bu süreç, burjuvazinin bölgesel özerkliği aşmış, merkezi iktidarı ele geçirdiği Fransız Devrimi ve sonrasında filizlenen modern ulus devlet modeliyle tamamlanmıştır. Bu model içinde yerel yönetimler siyasaldan daha çok kentsel işlevlerle özdeşleşir hâle gelmiştir. Son dönemlerdeki yerel yönetim reformları, bu modelin özel sektöre daha fazla yer verecek, yürütme organını güçlendirecek ve doğrudan katılım mekanizmalarını yaygınlaştıracak şekilde dönüşmesine yol açmıştır.

Farklı yerel yönetim modellerini karşılaştırabilmek.

Yerel yönetimler farklı değişkenler ışığında modellendirilmiştir. Goldsmith, yerel yönetimleri işlevleri ve kültürel yapıları ışığında; yandaşmacı, kalkınmacı, refah devletçi ve piyasacı yerel yönetimler olarak dört farklı kategoride ele alır. Hesse ve Sharp'a göre yerel yönetim sistemleri coğrafi konumla yakından ilintili olarak Güney Avrupa, Anglo-Sakson veya Kuzey ve Orta Avrupa geleneklerine göre gruplandırılabilir. Page ve Goldsmith de yerel yönetimleri ilişkileri, özerklikleri ve merkezle ilişkileri bağlamında temel iki gruba ayırmıştır: geniş özerklik ve yetkilere sahip Kuzey Avrupa yerel yönetimleri ile güçsüz özerklik ve yetkilerine rağmen, merkezle etkili ilişkiler içinde olan yerel siyasetçilere sahip Güney Avrupa modeli.

Yerel yönetimlere yönelik farklı kuramsal yaklaşımları ayırt edebilmek.

Yerel yönetimlere dair dört farklı temel yaklaşımdan bahsedilebilir. Çoğulcu yaklaşım, yerel yönetimlerin toplumun farklı kesimlerinin farklı kaynakları kullanarak söz sahibi olduğu karar verme süreçlerinin üzerinde yapılandırıldığını iddia eder. Seçkinciler ise çoğulcuların aksine, kentlerin yönetiminde belli toplumsal grupların daha etkili olduğunu savunur. Sınıf temelli yaklaşımdan bakıldığında da yerel yönetimler sermayenin bir aracı olan devletin bir uzantısı olarak belirir. Son olarak, kentsel rejim kuramı, yerel yönetimlerin farklı grupların ortak amaçlar etrafında ve bu amaca yönelik farklı kaynakları seferber ederek oluşturdukları işbirliklerinin etkisinde biçimlenen yönetim birimleri olduğunu iddia eder.

Kendimizi Sınavalım

1. Yerel yönetimleri tanımlarken aşağıdaki kavramlardan hangisine **başvurulamaz**?
 - a. İdari özerklik
 - b. Siyasal meşruiyet
 - c. Yerel ortak hizmetlerin sunumu
 - d. Bağımsızlık
 - e. Yerinden yönetim
2. Avrupa Yerel Yönetim Özerklik Şartı'na göre aşağıdakilerden hangisi yerel özerkliğin koşullarından biri **değildir**?
 - a. Federal devlet
 - b. Anayasal ve yasal güvenceler
 - c. Yetki ve sorumluluklarla uyumlu ve orantılı mali kaynaklar
 - d. Birlik kurabilme
 - e. Personel istihdam edebilme
3. Aşağıdakilerden hangisi yerel yönetimlerin yerine getirmekte sorumlu olduğu yerel ortak hizmetlerden biri sayılabilir?
 - a. Adalet hizmetleri
 - b. Milli savunma
 - c. Toplu taşıma
 - d. Konsolosluk hizmetleri
 - e. Askere alma işlemleri
4. Yerel yönetimlerin ortaya çıkışında aşağıdaki tarihsel gelişmelerden hangisi etkili olmuştur?
 - a. Rus Devrimi
 - b. I. Dünya Savaşı
 - c. Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü
 - d. Yüzyıl Savaşları
 - e. Burjuvazinin gelişimi
5. Goldsmith'in yerel yönetimlere dair modellemesinde aşağıdaki ülkelerden hangisinin yerel yönetim geleceği yandaşmacı (klientelist) kategoride **yer almaz**?
 - a. Yunanistan
 - b. İngiltere
 - c. İspanya
 - d. Fransa
 - e. İtalya
6. Aşağıdakilerden hangisi yerel yönetimden yönetişime geçişi tetikleyen etkenlerden biri **sayılamaz**?
 - a. Küreselleşme
 - b. Yeni liberal politikalar
 - c. Kentsel gerilim
 - d. Doğal afetler
 - e. Karmaşıklaşan toplumsal hayat
7. Yerel yönetimlerin, hizmet sunumunda artan özelleştirme eğiliminde aşağıdakilerden hangisi etkili olmuş **sayılamaz**?
 - a. Daralan mali kaynaklar
 - b. Daha ucuz hizmet sunumu arayışı
 - c. Demokratikleşme
 - d. İdeolojik yönelimler
 - e. Toplumsal yapı
8. Aşağıdakilerden hangisi yerel yönetimlerde yürütmenin güçlendirilme eğilimini işaret eden bir olgudur?
 - a. Belediye başkanının doğrudan halk tarafından seçimi
 - b. Referandumlar
 - c. İdari vesayet
 - d. Federalizm
 - e. Yargının bağımsızlığı
9. Aşağıdakilerden hangisi son zamanlarda yaygınlaşan doğrudan katılım mekanizmalarına örnek teşkil **etmez**?
 - a. Kent konseyleri
 - b. Gençlik meclisleri
 - c. Katılımcı bütçe tecrübeleri
 - d. Referandumlar
 - e. Sayıştay denetimi
10. Aşağıdaki kuramsal yaklaşımlardan hangisi yerel yönetimleri toplumun her kesiminin katılabildiği demokratik bir siyasal yapı olarak görür?
 - a. Çoğulculuk Yaklaşımı
 - b. Seçkinci Kuram
 - c. Marksist Yaklaşım
 - d. Rejim Kuramı
 - e. Muhafazakâr Yaklaşım

Okuma Parçası 1

A.TÜRKİYE'DE YEREL YÖNETİM YAPISI

Yerel Yönetim Birimleri

Türkiye'de yerel yönetimler, belediyeler ve il özel idareleri olarak örgütlenir. Köyler en küçük yerel yönetim birimi olmakla beraber, köylerin ihtiyaçları çoğunlukla merkezi hükümet ya da il özel idarelerince karşılanmaktadır. Belediyeler illerde, ilçelerde ve beldelerde örgütlenmektedir. Belediyeler, nüfusu 5.000 ve üzerinde olan yerleşim birimlerinde kurulabilir. İl ve ilçe merkezlerinde belediye kurulması zorunludur. İl Özel İdareleri, her ilde, il sınırları içinde belediyelerin sorumlu olmadığı alanlardan sorumludur. Bu da demektir ki, il özel idaresi en çok kırsal alanların ihtiyaçlarının karşılanmasında rol almaktadır. Türkiye'de belediyeler statü olarak değişik kategorilerde yer alır. En önemli ayrım büyükşehir belediyeleri ve diğer belediyeler arasındadır. Bunun dışındaki farklılıklar daha çok idari statüden ileri gelir. İl merkezi belediyeleri, ilçe merkezi belediyeleri ve belde belediyeleri gibi farklılıklar buna örnektir. Büyükşehir Belediyesi statüsü ise boyuttan ileri gelmektedir.

Büyükşehir Belediyeleri

Büyükşehir Belediyesi Kanunu ilk defa 1984 yılında artan göçle gelen hızlı kentleşme sorunuyla daha başarılı bir şekilde mücadele edebilmek için getirilmiştir. Bu kanun 2004 yılında yeniden yazılarak, değişen şartlara uyarlanmıştır. Kanuna göre Belediye sınırları içindeki ve bu sınırlara en fazla 10.000 metre uzaklıktaki yerleşim birimlerinin son nüfus sayımına göre toplam nüfusu 750.000'den fazla olan il belediyeleri, fizikî yerleşim durumları ve ekonomik gelişmişlik düzeyleri de dikkate alınarak, kanunla büyükşehir belediyesine dönüştürülebilir. Büyükşehir belediyesi en az üç ilçe veya ilk kademe belediyesini kapsar. İlçe belediyesi, büyükşehir belediyesi sınırları içinde kalan ilçe belediyesini; ilk kademe belediyesi büyükşehir belediye sınırları içinde ilçe kurulmaksızın oluşturulan ve büyükşehir ilçe belediyeleriyle aynı yetki, imtiyaz ve sorumluluklara sahip belediyeyi ifade eder. Büyükşehir belediyesi büyükşehir belediye meclisi, büyükşehir belediye encümeni ve büyükşehir belediye başkanından oluşur.

Kaynak: Toksöz, F., Özgür, A.E., Ulusoy, Ö., Koç, L., Atar, G. ve Akalın, N. (2009) **Yerel Yönetim Sistemleri: Türkiye ve Fransa, İspanya, İtalya, Polonya, Çek Cumhuriyeti.** Tesev Yayınları, s. 50.

www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/IYTYNTSM/YYS0809.pdf.

Okuma Parçası 2

A.TÜRKİYE'DE YEREL YÖNETİM YAPISI

Yerel Demokrasi

Türkiye'de yerel yönetim seviyesinde yönetime sivil toplum katılımı birkaç mekanizma ile gerçekleşebilir. Birincisi, yerel yönetimin kurumlarında sivil toplumun görüşlerini ifade etmelerine izin veren mekanizmaların kullanılması şeklinde olur. İkinci olarak Kent Konseyi aracılığıyla, üçüncü olarak da mahalle seviyesinde muhtarlar aracılığı ile sivil toplumun yerel yönetime katılabileceğini söyleyebiliriz.

Belediye Meclisleri ve İhtisas Komisyonlarına Katılım

Belediye Meclislerinin toplantıları halka açıktır. Aynı şekilde Belediyelerin İhtisas Komisyonlarının toplantılarına da, mahalle muhtarları ve ildeki kamu kuruluşlarının amirleri ile ildeki kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, üniversiteler, sendikalar ve gündemdeki konularla ilgili sivil toplum örgütlerinin temsilcileri, oy hakkı olmaksızın katılabilir ve görüş bildirebilir. Aynı şekilde, Belediye Kanunu'nda stratejik planların hazırlanmasında yereldeki sivil toplumun fikrinin alınması gerektiği vurgulanmaktadır.

Kent Konseyleri

Kent konseyi, kent yaşamında kent vizyonunun ve hemşerilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım ve yerinden yönetim ilkelerini hayata geçirmek için kurulmuş yapıdır. Sivil toplumun yerel yönetimlere katılımını kolaylaştırmak için kurulmuş konseyler HABITAT II Zirvesi sonrası kurulan Yerel Gündem 21 sayesinde hayata geçirilmiştir. Kent Konseylerinde, yereldeki kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, sendikalar, noterler, üniversiteler, sivil toplum örgütleri ve mahalle muhtarları temsilcileri bulunur. Kent konseyinde oluşturulan görüşler belediye meclisinin ilk toplantısında gündeme alınarak değerlendirilir.

Mahalle Muhtarlığı

Mahalle belediyelerin en küçük birimidir. Muhtar, mahalleyi temsil etmek üzere yerel seçimlerle seçilir. Muhtar, hiçbir parti ile bağlantısının olmaması ve doğrudan mahalle sakinlerini temsil etmesi sebebiyle, tabandan demokratik hareketin en güzel örneğini oluşturmaktadır. Muhtarlık kurumunu güçlendirmek, Türkiye’de tabandan demokrasinin ve sivil toplumun güçlendirilmesi anlamına gelir. Belediye Kanunu’nda muhtarlık yetkilerini artıran birçok hüküm vardır. Belediye Kanunu’na göre mahalle, muhtar ve ihtiyar heyeti tarafından yönetilir demektir. Muhtar, mahalle sakinlerinin gönüllü katılımıyla ortak ihtiyaçları belirlemek, mahallenin yaşam kalitesini geliştirmek, belediye ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla ilişkilerini yürütmek, mahalle ile ilgili konularda görüş bildirmek, diğer kurumlarla iş birliği yapmak ve kanunlarla verilen diğer görevleri yapmakla yükümlüdür. Ayrıca, mahalle muhtarları İhtisas Komisyonlarına ve meclis toplantılarına katılıp görüş bildirmek hakkına sahiptir. Muhtarlık yasa ile birçok yetki ile donatılmış olmasına rağmen bugün muhtarlar yerel ve merkezi yönetim yetkililerinden fazla bir destek görmemekte ve birçok durumda şevk kırıcı uygulamalarla karşılaşmaktadırlar. Bu sebeple, Türkiye’de muhtarlık kurumunu güçlendirecek bir hareket, tabandan demokrasinin gelişmesi anlamında büyük bir hizmet yapmış olacaktır.

Kaynak: Toksöz, F., Özgür, A.E., Ulusoy, Ö., Koç, L., Atar, G. ve Akalın, N. (2009) **Yerel Yönetim Sistemleri: Türkiye ve Fransa, İspanya, İtalya, Polonya, Çek Cumhuriyeti**. Tesev Yayınları, s. 56-57.
www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/IYTYNTSM/YYS0809.pdf.

Kaynak: www.kolayidare.com

Kendimiz Sınavı Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız yanlışsa “Kavram Olarak Yerel Yönetimler” konusunu gözden geçiriniz.
2. a Yanıtınız yanlışsa “Yerel Yönetimlerin Özerkliği” konusunu gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlışsa “Yerel Yönetimlerin İşlevleri” konusunu gözden geçiriniz.
4. e Yanıtınız yanlışsa “Yerel Yönetimlerin Ortaya Çıkışı” konusunu gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız yanlışsa “Goldsmith’in İşlevsel ve Kültürel Ayrımı” konusunu gözden geçiriniz.
6. d Yanıtınız yanlışsa “Yerel Yönetimden Yerel Yönetişime” konusunu gözden geçiriniz.
7. c Yanıtınız yanlışsa “Özelleştirme ve Taşeronlaşma” konusunu gözden geçiriniz.
8. a Yanıtınız yanlışsa “Yürütmenin Gücü” konusunu gözden geçiriniz.
9. e Yanıtınız yanlışsa “Katılımcı Araçlar” konusunu gözden geçiriniz.
10. a Yanıtınız yanlışsa “Yerel Yönetimleri Açıklayan Kuramlar” konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Yerel yönetimlerle demokrasi arasında çok yakın bir ilişki olduğu genel kabul gören bir önermedir. 19. Yüzyılın başlarında Amerikan Demokrasisi hakkında yazan Fransız yazar Alexis de Tocqueville (2003), yerel düzeyi idari despotizmle baş etmenin en önemli aracı olarak niteler. Tıpkı ilköğretim gibi yerel yönetimler de yurttaşların özgür bir yaşam sürmelerinde temel eğitim işlevi görür. Yurttaşlar kentlerinin yönetiminde söz sahibi olarak demokratik bir ülke yönetiminin gerektirdiği alışkanlıkları, becerileri ve bilgiyi edinebilirler. John Stuart Mill de, Tocqueville’in savunduğu gibi, yerel yönetimlerin temel demokratik becerilerin edinilmesindeki rolünün ötesinde yurttaşların yereldeki olayları değerlendirirken, demokrasiyle ilişkili genel ilkeleri anlayıp, içselleştirebildiklerini de iddia etmiştir (Mill, 1994, 162-164).

Sıra Sizde 2

Ele alınan farklı sınıflandırmalar altında düşünüldüğünde, Türkiye’nin yerel yönetim sistemi, Goldsmith’in yaklaşımında yanaşmacı, Hesse ve Sharp’ın modelinde Fransız tipine ve Page ve Goldsmith’in Güney Avrupa geleneğine daha yakın görünür.

Sıra Sizde 3

Türkiye’de belediye başkanları 1963 yılından beri doğrudan halk tarafından seçiliyor. Hem bu doğrudan seçilmenin sağladığı kamusal tanınırlık hem de mevcut yerel yönetim sisteminin sağladığı yasal iktidar yapısı, belediye başkanlarını kentlerin yönetimindeki en etkili aktör kılar. Belediye meclisine de başkanlık etmesi, bu meclisin kararlarını iade edebilmesi, belediye encümeni içinde sahip olduğu yetkiler, belediye başkanının yerel yönetimlerin içindeki gücünü gösteren yasal yetkilere örnek olarak verilebilir. 2004 ve 2005’te yürürlüğe giren yerel yönetimler için yeni kanunlar belediye meclisini güçlendirme yönünde birtakım düzenlemeler içerse de yerel yönetimlerin bu başkan odaklı doğasında kayda değer bir değişiklik yapılmamıştır. Dolayısıyla, batılı ülkelerin yürütmeyi güçlendirmeye yönelik politikaları, Türkiye’de uzun zamandır yürürlüktedir.

Sıra Sizde 4

Çoğu uygulamada eşit bir katılımın yaratılmadığı ve belli grupların bu mekanizmalar aracılığıyla haksız bir gücü temsil ettiği gözlenmektedir (Blondiaux, 2001). Toplumun her kesiminin bu katılım platformlarında yer alamaması, bu sorunlardan en önde gelenidir. Bu yeni mekanizmalara daha çok eğitim ve gelir düzeyleri yüksek ve genel olarak da erkek yurttaşların daha fazla ilgi gösterdiği söylenebilir. Kâğıt üzerinde daha eşitlikçi bir katılımcı profilinin yaratılabildiği örneklerde bile, bu süreçte yer alan yurttaşların fikirlerini aynı rahatlıkla ifade edip savunduklarını söylemek zordur. Kaldı ki katılımcılara dair bu sorunlar aşılsa bile sürecin sonunda ortaya konan kararın hayata geçirilmesi konusunda sıkıntılar olabilmektedir. Bütün bunlar özellikle yerel yönetimler düzeyinde hızla yaygınlaşan katılımcı uygulamaların her koşulda demokratik sonuçlar doğurmadığını düşündürür. Yukarıda kısaca değindiğimiz sorunların aşılması yönünde çaba harcanması, hayata geçirilen projelerin ve kente dair kararların daha demokratik bir şekilde tartışılmasını sağlayabilir. En azından yurttaşların sorunlar konusunda daha ilgili ve aktif olmasını etkileyebilir. Diğer yandan, bu tür katılımcı örneklerin iktidarda olan siyasal aktörlerin ya da belli özel çıkarlara sahip daha aktif çıkar gruplarının siyasal alanda haksız avantajlar elde edecek şekilde araçsallaştırılabileceğini akıldan tutmakta fayda var.

Sıra Sizde 5

1996’da İstanbul’da gerçekleşen HABITAT II zirvesinden sonra Türkiye’nin birçok kentinde Yerel Gündem 21 Projesi kapsamında yeni katılım mekanizmaları hayata geçirilmiştir. Kent konseyleri; kadın, gençlik, çocuk, engelli meclisleri; mahalle birimleri, tematik çalışma grupları gibi oluşumlar bu yöndeki tecrübelerle verilebilecek örneklerdir. 2005 yılında kabul edilen 5393 sayılı Belediye Kanunu ile belediyeler kent konseyleri kurup, gönüllü kişilerin hizmetlere katılımına yönelik programlar uygulayabilecektir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Baldersheim, Harald. (2005) “From Alderman to Ministers: The Oslo Model Revisited.” İçinde **Transforming Political Leadership in Local Government**, ed. Rikke Berg ve Nirmala Rao. Palgrave Macmillan, p. 59-72.
- Bel, Germà, Robert Hebdon, ve Mildred Warner. (2007) “Local government reform: Privatisation and its alternatives.” **Local Government Studies** 33(4): 507.
- Bel, Germà, ve Xavier Fageda. (2007) “Why do local governments privatise public services? A survey of empirical studies.” **Local Government Studies** 33(4): 517.
- Blondiaux, Loic. (2001) “Démocratie locale et participation citoyenne : la promesse et le piège.” **Mouvements** 18(5): 44.
- Bumin, Kürşat. (1998) **Demokrasi Arayışında Kent**. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Denters, Bas, Pieter Jan Klok, ve Henk Van Der Kolk. (2005) “The Reform of the Political Executive in Dutch Local Government.” İçinde **Transforming Political Leadership in Local Government**, ed. Rikke Berg ve Nirmala Rao. Palgrave Macmillan, p. 15-28.
- Elkin, Stephen L. (1987) **City and Regime in the American Republic**. 1st ed. University Of Chicago Press.
- Fainstein, Norman I., ve Susan S. Fainstein. (1986) “Regime strategies, communal resistance, and economic forces.” İçinde **Restructuring the City: The Political Economy of Urban Redevelopment**, ed. Norman Fainstein ve Susan Fainstein. Longman Group United Kingdom, p. 245-282.

- Fainstein, Susan S., ve Hirst Clifford . (1995) "Urban Social Movements." İçinde **Theories of urban politics**, ed. Gerry Stoker, Harold Wolman, ve David Judge. Sage Publications, p. 181-204.
- Goldsmith, Mike. (1992.) "Local Government." **Urban Studies** 29(3-4): 393-410.
- Governments, United Cities and Local. (2009) **Decentralization and local democracy in the world: first global report by United Cities and Local Governments**, 2008. World Bank Publications.
- Grunberg, Gérard, Nonna Mayer, ve Paul M. Sniderman. (2002.) **La Démocratie à l'épreuve : Une nouvelle approche de l'opinion des Français**. Presse de la FNSP.
- Güler, Birgül Ayman. (2009) *Türkiye'nin Yönetimi: Yapı*. İstanbul: İmge Yayınları.
- . (1998.) **Yerel Yönetimler: Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım**. Ankara: TODAİE yay.
- Harding, Alan. (1995) "Elite Theory and Growth Machines." İçinde *Theories of urban politics*, ed. Gerry Stoker, Harold Wolman, ve David Judge. Sage Publications, p. 35-53.
- Hesse, Joachim Jens, ve L. J. Sharpe. (1991) Local Government in International Perspective: Some Comparative Observations. İçinde **Local government and urban affairs in international perspective: analyses of twenty Western industrialised countries**, ed. Joacim J. Hesse. Nomos, p. 603-621.
- Hunter, Floyd. (1953) **Community power structure: a study of decision makers**. UNC Press Books.
- John, Peter. (2001) *Local governance in western europe*. 0th ed. Sage Publications.
- Judge, David. (1995) "Pluralism." İçinde *Theories of urban politics*, ed. Gerry Stoker, Harold Wolman, ve David Judge. Sage Publications, p. 13-34.
- Kearns, Ade, ve Ronan Paddison. (2000) "New Challenges for **Urban Governance**." **Urban Studies** 37(5-6): 845-850.
- Keleş, Ruşen. (2009) **Yerinden Yönetim ve Siyaset**. İstanbul: Cem yay.
- Larsen, Helge O. (2005) "Transforming Political Leadership: Models, Trends and Reforms." İçinde **Transforming Political Leadership in Local Government**, ed. Rao, Nirmala ve Berg, Rikke. Palgrave MacMillan.
- Le Gales, Patrick. (2003) **Le Retour des Villes Européennes**. Paris: Presses de Sciences Po.
- Lidström, Anders. 1998. "The comparative study of local government systems-a research agenda." **Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice** 1(1): 97.
- Mill, John Stuart. (1994) **Essais sur Tocqueville et la société américaine**. Vrin.
- Mills, C. (1999.) **The power elite**. New York: Oxford University Press.
- Mossberger, Karen, ve Gerry Stoker. (2001) "The Evolution of Urban Regime Theory." **Urban Affairs Review** 36(6): 810 -835.
- Page, Edward, ve Michael Goldsmith. (1987) "Centre and locality: functions, access and discretion." İçinde **Central and Local Government Relations: A Comparative Analysis of West European Unitary States**, SAGE Publications, p. 1-11.
- Pharr, Susan J., ve Robert D. Putnam. (2000) **Disaffected Democracies: What's Troubling the Trilateral Countries?** illustrated edition. Princeton University Press.
- Polatoğlu, Aykut. (2001) **Kamu Yönetimi: Genel İlkelere ve Türkiye Uygulaması**. Ankara: METU Press.
- Stoker, Gerry. (1995) "Regime Theory and Urban Politics." İçinde **Theories of urban politics**, ed. Gerry Stoker, Harold Wolman, ve David Judge. Sage Publications, p. 54-71.
- Stone, Clarence. (2001) "The Atlanta Experience Re-examined: The Link Between Agenda and Regime Change." **International Journal of Urban and Regional Research** 25(1): 20-34.
- . (1993) "URBAN REGIMES AND THE CAPACITY TO GOVERN: A Political Economy Approach." **Journal of Urban Affairs** 15(1): 1-28.
- Şengül, Tanık. (2001) **Kentsel Çelişki ve Siyaset**. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- Tocqueville, Alexis de. (2003) **Democracy in America**. Penguin Classics.

6

Amaçlarımız

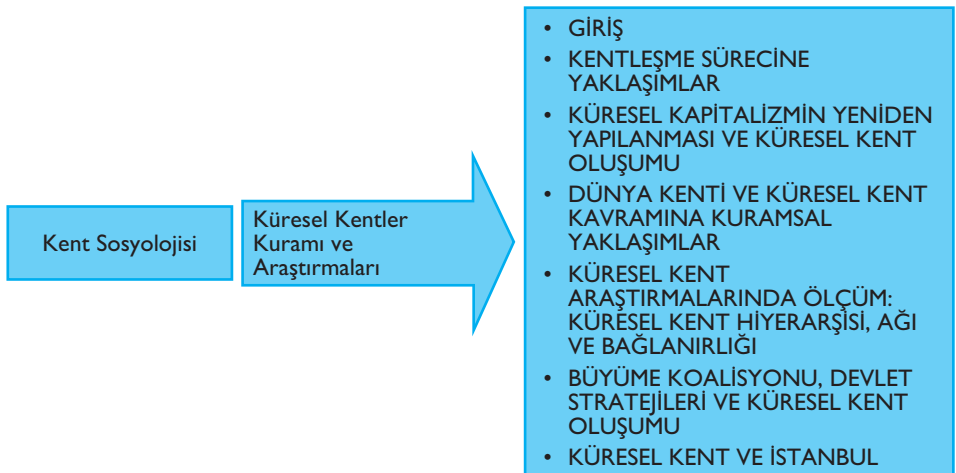
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Küresel kentin ortaya çıkmasında rol oynayan küresel dönüşüm sürecini açıklayabilecek,
- Dünya ve/veya küresel kenti açıklayan yaklaşımları sıralayabilecek,
- Küresel kent hiyerarşisi, ağı ve akışkanlığıyla ilgili ölçüm ve araştırma bulgularını özetleyebilecek,
- Küresel kent kuramına yöneltilen temel eleştirileri sıralayabilecek,
- Küresel kentlerin oluşumu ve politik faktörler arasında ilişki kurabilecek,
- İstanbul'un küresel kent tartışmaları ve araştırmalarındaki yerini özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Dünya Kenti
- Küresel Kent
- Öncü Kentler
- Kentler Hiyerarşisi
- Küresel Kent Ağı
- Küresel Ağ Bağlanırlığı
- Küreselleşme
- Küresel Kapitalizm
- Yeni Uluslararası İş Bölümü
- Fordist, Post-fordist Üretim

İçindekiler

Küresel Kentler Kuramı ve Araştırmaları

GİRİŞ

Yirminci yüzyıl dünya genelinde kentleri çok yönlü olarak etkileyen bir dizi gelişmeye sahne olmuştur. Bu gelişmelerden bir tanesi yirminci yüzyılın son çeyreğinde belirleyici hâle gelen küreselleşmedir. **Küreselleşme süreci**, ticaret, sermaye hareketleri, teknolojinin akışı ve hatta insan akışlarını ulusötesi bir niteliğe kavuşturmaktadır. Küreselleşme, modern toplumun örgütlenme biçimi olan ulus-devleti ve onun mekân ile olan ilişkisini yeniden tanımlamıştır. **Küreselleşme**, ülkeler arasındaki fiziksel ve ekonomik sınırları önemsizleştirerek ülkelerin egemenliklerini aşındırırken, kentleri, küresel sistemin temel birimlerinden biri hâline getirmektedir. Küreselleşme sürecinde sermaye ve kent ilişkisi daha da önemli hâle gelmiştir. Küresel hareket eden sermaye, sermaye birikimi için kendine uygun mekânları seçerek buraların büyümesine, önem kazanmasına ve hatta küresel akışlarla birlikte, kendisi de küreselleşen bir kent formunun oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Şunu belirtmek gerekir ki bu süreçten bütün kentler etkilenmemektedir. Sadece bazı kentler küresel akışların merkezileştiği daha önemli pozisyonlara kavuşabilmekte ve **“küresel kent”** olarak tanımlanabilmektedir.

Kentler açısından “otonomi” olarak da tanımlanan bu yeni süreçte kentler küresel bir aktör haline gelmiştir. Küresel kent kuramı hakkında yazılanlardan yola çıkarak Brenner ve Keil’e (2006, s.11) göre küresel kentlerin temel özellikleri şunlardır:

- Ulusötesi şirketlerin küresel faaliyetleri için düğüm noktalarıdır.
- Üreticiler ve finans servisleri için üretim alanı ve pazarıdır.
- Dünya ekonomisi içine farklı şekillerde eklenmesi kriterine göre tabakalaşan şehirlerin geniş hiyerarşik yapısı içerisinde bu şehirleri eklemleyen düğümlerdir.
- Geniş çaplı bölgesel ekonomiler veya kent meydanları içinde mekânsal egemen merkezlerdir.

Küresel kentler genellikle belirli özelliklerle ön plana çıkmakta ve sahip oldukları bu özelliklerle diğer kentlerden ayrılmaktadır. Bu ünite, küresel kentin tanımı ve temel özellikleri, küreselleşme ve küresel kentin oluşumuna yönelik kuramsal tartışmalar, küresel kent hiyerarşisi, ağı ve bağlantılılığı konusunda geliştirilen ölçekler ve araştırma bulguları ve küresel kent kuramına yönelik ana eleştiriler ele alındıktan sonra, İstanbul küresel bir kent midir? sorusu ele alınacaktır.

Kent sistemi organizasyonunun ve hiyerarşisinin oluşumuna yönelik üç ana yaklaşım: "Devletleştirilmiş Kent", "Uluslararası Kapitalist Kent" ve "Küresel Kent"

Anglo-Amerikan yaklaşım yirminci yüzyılın sonlarına kadar kentleri, ulus-devlet sınırlı ve merkezli yer hiyerarşisi içinde çevrelenmiş; ulusal ekonomik sistem içine gömülü ve ulus-devlet tarafından şekillendirilen mekânlar olarak varsaymaktaydı.

Radikal kent ekonomi politikası modern kentleşme süreçlerinin dünya kapitalist ekonomik sistemi ile ilişkili olduğunu belirterek günümüz kentlerini, sermaye birikimi ve sınıf çatışmasını da içeren kapitalist üretim tarzı ile bağlantılı olan sosyal süreçlerin mekânsal somutlaştırılmış hâlleridir şeklinde ifade etmiştir.

KENTLEŞME SÜRECİNE YAKLAŞIMLAR

Kent çalışmalarında en önemli sorulardan biri şudur: **kent hiyerarşisinin sınıflandırılması** ve **kent sistemi organizasyonunun** oluşumu ulus-devlet merkezli faktörler tarafından mı? Yoksa ulus-devlet ötesi faktörler tarafından mı belirlenmektedir? Bu soruyu cevaplayan üç ana yaklaşım mevcuttur. Bunlar:

1. Ulus-Devlet Temelli ve Sınırlı Kent Süreci Görüşü: "Devletleştirilmiş Kent"
2. Radikal Kent Ekonomi Politikası ve Yeni Kent Sosyolojisi Yaklaşımı: "Uluslararası Kapitalist Kent"
3. Dünya Kenti veya Küresel Kent Yaklaşımı

1. Ulus-Devlet Temelli ve Sınırlı Kent Süreci Görüşü: "Devletleştirilmiş Kent"

Yirminci yüzyılın sonlarına kadar kent çalışmalarında baskın olan Anglo-Amerikan yaklaşım kentleri, ulus-devlet sınırlı ve ulus-devlet merkezli yer hiyerarşisi içinde çevrelenmiş mekânlar olarak varsaymaktaydı. Birincil ölçek olarak kent hiyerarşisinin sınıflandırılmasında ve kent-sistemleri organizasyonunun oluşumunda ulus-devletin önemli bir rolünün olduğu varsayılmıştır. Başka bir deyişle kentler, ulusal ekonomik sistemler içine sıkı bir şekilde eklenmiş ve ulus-devletin politik gücüne boyun eğmektedir. Hatta "dünya kenti" kavramını kullanan öncü yazarlar, mesela Patrick Geddes (1915) ve Peter Hall (1966) da bu yaklaşımı benimsemiştir. Kısacası bu yaklaşım kentin gelişmesi veya kent hiyerarşisi oluşumunun ulusötesi veya küresel güçler tarafından belirlenebileceği sorunsalını sistematik bir şekilde araştırmamıştır (Brenner ve Keil, 2006, s.7).

2. Radikal Kent Ekonomi Politikası ve Yeni Kent Sosyolojisi Yaklaşımı: "Uluslararası Kapitalist Kent"

1960'ların sonları ve 1970'lerin başlarında bu ulus-devlet temelli ve sınırlı kent süreci görüşü, radikal kent ekonomi politikası yaklaşımının yükselmesi ile işlevsiz hale gelmiştir. Bazı akademisyenler, mesela Lefebvre, Castells ve Harvey, kenti Marksist bakış açısından incelemeye başlamış, modern kentleşme süreçlerinin kapitalist sistemle ilişkili olduğunu savunmuş ve kentlerin bu kapitalist özelliğini analiz etmeye başlamışlardır. Bu yaklaşıma göre günümüz kentleri, özellikle sermaye birikimi ve sınıf çatışmasını da içeren kapitalist üretim tarzı ile bağlantılı olan sosyal süreçlerin mekânsal somutlaştırılmış hâllerinden başka bir şey değildir. Kuramcılar sürekli gelişen ve mekânsal olarak durmadan genişleyen kapitalist dünya ekonomisi tarafından mevkisinin belirlendiği kentleri, makro coğrafya bağlamı içinde gömülü olduğunu kabul ederek analiz etmeye başlamışlardır (Brenner ve Keil, 2006, s.7). Dolayısıyla, kentleri şekillendiren uluslararası kapitalist ekonomik süreçlerdir.

Paralel olarak, kapitalist sistemde iş gücünün uluslararası boyutta nasıl organize olduğunu analiz eden dünya sistemi kuramı geliştirilmiştir. Wallerstein (1974) gibi dünya sistemi kuramcıları tarafından merkez-çevre modelleri geliştirilmiştir. Bu modeller küresel kapitalizmin merkez, yarı-çevre ve çevre bölgelerinde kutuplaştığını vurgulamaktadır (Brenner ve Keil, 2006, s. 20). Anlaşılacağı üzere bu modellerde de belirli coğrafi bölgelere dayalı ve bölge sınırları içinde ekonomik mekânın organize olduğu varsayımı mevcuttur.

Kapitalizm, kentleşme ve sosyo-mekânsal yapının üretimi arasında karşılıklı etkileşim üzerine yapılan kuramsal tartışmalar 1970 ve 1980'lerde yoğunlaşmıştır. Yeni kent sosyoloji çalışmalarının da Amerika Birleşik Devletleri eski endüstri şehirlerinin ve bölgelerinde yaşanan geniş çaplı sosyal, ekonomik ve mekânsal dönüşümleri araştırması sonucu, endüstriden kaçış, toprak, piyasa ilişkisi, Kuzey-Gü-

ney farkı ve mekânsal kutuplaşma, bölgeselcilik, Fordizm ötesi, yerel yönetim müdahalesi, mekân politikası ve kentsel sosyal hareketleri gibi anahtar konularla ilgili kapsamlı ve karmaşık bir literatür ortaya çıkmıştır. Bu çok boyutlu araştırma girişimi, günümüz kentsel dönüşümlerinin tamamen yerel, bölgesel veya ulusal koşullarla anlaşılamayacağını vurgulamıştır. Daha büyük ölçüde, 1970'ler sonrası kentlerin ve bölgelerin yeniden yapılanması dünya genelinde sürekli vuku bulan ekonomik, politik ve sosyo-mekânsal dönüşümlerin dışı vurumu ve bir sonucudur şeklinde yorumlanmıştır (Brenner ve Keil, 2006, s.7).

3. Küreselleşme ve Dünya Kenti/ Küresel Kent Oluşumu Yaklaşımı

Yeni kent sosyologları kentsel yeniden yapılanmayı anlamak için küresel boyutları ve faktörleri dikkate almanın önemine vurgu yapmışlardır. Kapitalist yeniden yapılanmanın şehirler ve bölgeler üzerinde çeşitli etkileri vardır. 1980'lerde ortaya çıkan küresel kentler araştırması, bu yukarıda anlatılan yeni kent sosyolojisi yaklaşımı araştırmalarından yararlanarak ortaya çıkmıştır. Daha sonraları birçok yazar küreselleşen kentleşme ve küresel kentlerin oluştuğu savını ortaya atmıştır (Brenner ve Keil, 2006, s. 8).

Fernand Braudel ve Janet Abu-Lughod gibi öncü akademisyenler kentsel gelişmeyi tarihsel süreç içinde analiz ederlerken uluslar üstü bağlantıları dikkate almışlardır. Fakat kent üzerine çalışan sosyal bilimciler, küresel güçlerin ve dinamiklerin, yerel ve bölgesel sosyal alanları nasıl etkilediği sorusunu 1980'lerin başından itibaren yaygın ve artan bir şekilde araştırmaya başlamışlardır. 1980'lerde Manuel Castells, John Friedmann, Anthony D. King, Saskia Sassen, Michael Peter Smith, Edward Soja and Michael Timberlake ve bunun gibi daha birçok kent akademisyenlerinin yazıları, günümüz koşullarında küreselleşme ve kent gelişimi arasındaki karşılıklı etkileşim konusuna yaygın ilginin artmasına yardımcı olmuştur (Brenner ve Keil, 2006: 5).

Küreselleşme sermaye, meta ve enformasyon akışının yerel, ulusal ve bölgesel mekânsal sınırların ötesine geçerek dünya düzeyinde işlemlerini ifade etmektedir. Fakat bu dönemde, küresel düzeyde, en fazla sermayenin akışkanlığa sahip olması, küreselleşmenin sermaye akışı ile özdeşleştirilmesine neden olmuştur. Gerçekten de sermayenin küresel düzeydeki bu akışkanlığı daha önce bilinen sermaye dolaşım biçimi olan sermayenin uluslararasılaşmasından önemli farklılıklar içermektedir. Teknoloji devrimi, ulaşım ve iletişimin gelişmesi ve enformasyon akışıyla birlikte sermaye döngüsünün tekil aşamalarının farklı mekânlarda gerçekleştirilmesi söz konusudur. Sermaye açısından, artık ulus-devlet bir ölçek olmaktan çıkmıştır ve sermaye, kararlarını verirken dünyayı tek bir mekân olarak algılamaya başlamıştır (Işık, 1995, s. 30). Bununla birlikte, küreselleşme ve sermayenin akışkanlığı ulusötesi bir nitelik taşımasına rağmen, sürecin işleyişinde odak noktalarını büyük kentler oluşturmaktadır. Böylece kentler, özellikle büyük kentler, küresel düzlemin yeni aktörleri olarak ön plana çıkmaktadır.

Dünya kenti veya küresel kent kavramı uzun tarihi bir geçmişe sahip olmasına rağmen, kent çalışmalarında esas kavram olarak dikkate alınması 1980'lerin başında sürekli krizleri teşvik eden küresel kapitalizmin yeniden yapılanmasını anlama ve yorumlama girişimlerinin bulunduğu bağlamda gerçekleşmiştir. Birçok akademisyen ortaya çıkan bu araştırma gündeminde anahtar anlayışların gelişmesine katkıda bulunmuştur fakat en etkili temel açıklamalar **John Friedmann** ve **Saskia Sassen** tarafından sunulmuştur. Bugüne kadar bu yazarların çalışmaları, küresel kent kavramı ile en çok açık bir şekilde özdeşleştirilmekte ve küreselleşme ve kent gelişimi arasındaki karşılıklı etkileşim çalışmaları içinde rutin olarak referans verilmektedir (Brenner ve Keil, 2006, s. 9).

Küreselleşme, sermaye, meta ve enformasyon akışının yerel, ulusal ve bölgesel mekânsal sınırların ötesine geçerek, dünya düzeyinde işlemleridir.

Küreselleşen dünyada artık ulusal devletlerin mekânsal ekonomileri değil, şehirler veya büyük çapta kentleşen bölgeler en temel coğrafi birimdir.

Küresel kent kuramının temelde yapmaya çalıştığı şey, yirminci yüzyılın sonlarında ve yirmi birinci yüzyılın başlarında kapitalizmin dünya genelinde değişen coğrafyalarını analiz etme girişimidir. Bu noktadan hareketle dünya kentleri araştırmasının merkez projesi sadece küresel kapitalizm içinde kentleri yönetim ve kontrol rollerine göre sınıflandırma değil, Friedmann'ın (1986, s. 69) belirttiği gibi daha büyük ölçüde yeni uluslararası iş bölünmesinin mekânsal organizasyonunu analiz etmektir. Küreselleşen dünyada artık ulusal devletlerin mekânsal ekonomileri değil, şehirler veya büyük çapta kentleşen bölgeler en temel coğrafi birimdir. Bu kentsel bölgeler, onların dünya ekonomisi içine farklı biçimlerde eklenmelerine göre, küresel ölçekte hiyerarşik olarak sıralanmışlardır.

Küresel şehirlerin ortaya çıkması ve gelişimini dönemleştirmeye yönelik iki yaklaşım mevcuttur. Bunlar:

1. Bazı kent çalışmacıları küresel şehirlerin çok eski bir olgu olduğu konusunda ısrar etmektedirler. Bu duruş Janet Abu-Lughod, Anthony D. King, Michael Timberlake ve Christopher Chase-Dunn gibi dünya kentleri araştırmacıları tarafından üretilen çalışmalarda güçlü bir şekilde ifade edilmiştir. Bu araştırmacılar, dünya kenti oluşum süreçlerine mukabil uzun süreli yapısal ve tarihî kökenleri sistematik olarak analiz etmişlerdir. Bu araştırmacılar şehirlerin kapitalist endüstrileşme tarihi süresi boyunca ve öncesinde büyük ölçekli ekonomik sistemler içinde düğüm noktaları olarak hizmet ettiğini kanıtlamışlardır. Bu yaklaşım, kapitalizmin uzun tarihi süreci içinde günümüz küresel şehirleri ile diğer küresel kent merkezleri arasında bir devamlılık olduğu olgusuna vurgu yapmaktadırlar (Brenner ve Keil, 2006, s. 21).
2. Küresel şehirlerin oluşumuna yönelik dönemleştirmeye alternatif yaklaşım (küreselleşme ve küresel kent oluşumu teorisi) günümüz küresel şehirlerinin biricikliğini vurgulamaktadır. Bu alternatif yaklaşım, Sassen ve onu takip eden akademisyenler tarafından savunulmaktadır. Günümüz küresel şehirleri, küreselleşen kapitalizminin niteliksel olarak yeni oluşumu için düğüm noktaları rolüne sahiptir. Bu alternatif yaklaşım içinde çalışan akademisyenler küreselleşen kent sisteminin ortaya çıkmasını 1970'lerde görünmeye başlayan kapitalizmin dünya çapında yeniden yapılanmasının yeni bir formu ile ilişkilendirmişlerdir. Bu alternatif yaklaşım, sermaye birikiminin yeni bir formunun ortaya çıktığının altını çizmekte ve 1970 sonrası gelişmeyi tanımladıkları sermaye birikiminin yeni formun mekânsal dışa vurumudur şeklinde yorumlamaktadır (Brenner ve Keil, 2006, s.21).

KÜRESEL KAPİTALİZMİN YENİDEN YAPILANMASI VE KÜRESEL KENT OLUŞUMU

Küresel kentin ortaya çıkmasında rol oynayan küresel dönüşüm sürecini açıklayabilmek.

Küresel kent kuramcıları, kent-merkezli küresel kapitalizm yapılanışına doğru olan değişikliği, 1970'lerin ortasından beri süren birbiriyle ilintili iki sosyo-politik dönüşüme gönderme yaparak analiz etmektedirler. Bunlar:

1. Ulus-ötesi şirketler tarafından kontrol edilen yeni bir uluslararası iş bölümünün ortaya çıkması,
2. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde eski endüstrileşmiş dünyada egemen olmuş Fordist-Keynezci teknolojik-kurumsal sistemin krizi.

1. Yeni Uluslararası İş Bölümü

1960'ların sonlarından itibaren oluşmaya başlayan yeni bir uluslararası iş bölümü, dünya ölçeğinde üretim ve malların değişiminde ulus-ötesi şirketlerin rolünün muazzam büyümesi sonucunu doğurmuştur. Eski uluslararası iş bölümüne göre, çevre ülkeler hammaddelerin üretimini ve merkez ülkelerde endüstriyel üretimi sağlıyorlardı. Ucuz emek-gücü kaynakları bulmak için endüstriyel üretimin merkez ülkelerden yarı-çevre ve çevre ülkelere taşınması yeni uluslararası iş bölümünün de oluşmasını sağlamıştır. Yeni uluslararası iş bölümünün içinde çoğu merkez ülke şehirleri endüstriyel üretim mekânları olmaktan çıkmış, endüstri üretimi yerine bankacılık, sigortacılık, finansman vs. gibi hizmet sektörlerinin yoğunlaştığı mekânlar olmaya başlamıştır. Bu süreç aynı zamanda küresel piyasa, ticari faaliyet servislerinin ve diğer idari ve koordinasyon fonksiyonlarının artan bir şekilde merkez ve yarı-merkez ülkelerin egemen kent merkezleri içerisinde mekânsal şekilde toplanması ile sonuçlanmıştır. Dünya kenti kuramcılarına göre bu yüksek yönetici kentler, küresel olarak dağılmış mal zinciri içinde karar alma, finansal planlama ve kontrol ana düğüm noktaları haline gelmiştir ve bundan dolayı ulus-ötesi şirketlerin dünya genelindeki aktiviteleri için merkezi düğüm noktaları haline gelmişlerdir. Bu küresel sermaye akışının pekişen kentsel yoğunlaşması, yeni bilgi teknolojilerinin gelişimi sayesinde daha da kolaylaşmıştır (Brenner ve Keil, 2006, s. 9).

2. Kuzey Atlantik Fordizminin Krizi

Günümüz Dünya kenti oluşum süreçleri aynı zamanda Fordist sermaye birikiminde meydana gelen değişikliklerle de ilişkilidir. 1970'lerde Fordizme dayalı sermaye birikimi geçerliliğini yitirmeye başlamıştır. Fordist sermaye birikimi rejimi kitle üretimi, kitle tüketimi, ulusal temelli Keynezçi talep-yönetim düzenlemeleri, ulusal temelli toplu sözleşmeler ve gelirin yeniden bölüşümünü sağlayan sosyal devlet politikalarına dayanmaktaydı. Fordizm sonrası (Post-Fordizm) küresel sermaye birikimi süreci içinde esnek üretim olgusu ortaya çıkmıştır. Bu esnek üretim geniş anlamda şu üç sektörde ortaya çıkmıştır: **yeniden canlanmış el sanatları üretimi, ileri teknoloji endüstrileri ve gelişmiş üreticiler ve finans hizmetleri**. Bu endüstrilerin mevkisi ve mekân yapısal dağılımları değişken olmakla birlikte, çoğunluğu ana kentsel endüstri bölgelerinde ve ulusötesi firmalara ev sahipliği yapan Londra, New York, Tokyo, Paris, Frankfurt ve Los Angeles gibi küresel kentlerde toplandığı gözlemlenmiştir (Brenner ve Keil, 2006, s.10).

Küresel kent oluşumunda rol oynayan iki yapısal faktör: yeni uluslararası iş bölümü ve Kuzey Atlantik Fordist üretiminin krizi ve post-Fordist üretime geçiş.

DÜNYA KENTİ VE KÜRESEL KENT KAVRAMINA KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Dünya ve/veya küresel kenti açıklayan yaklaşımları sıralayabilmek.

Dünya Kentleri: Tanımı ve Kapsamı

Peter Hall (1966, s.7) "dünya kenti" kavramının ilk kullanımını, İskoçyalı kent çalışmacısı **Patrick Geddes** tarafından yazılan *Cities in Evolution* (Evrim içinde Kentler) (1915) adlı kitaba atfetmiştir. Geddes bu kitabında dünya kenti kavramını dönemin büyük metropoliten alanlarını tanımlamak için kullanmış ve dünya kentlerinin merkezi ekonomik fonksiyonları üzerinde durmuştur.

Literatürde dünya kenti kavramı ilk kez Patrick Geddes tarafından dönemin büyük metropoliten alanlarını tanımlamak için kullanılmış kullanılmıştır.

Geddes dünya kenti kavramını kentlerinin merkezi ekonomik fonksiyonlarına gönderme yaparak tanımlama eğilimindedir.

Peter Hall kentlerin dünya kenti olup olmadığını, nüfus yoğunluğu, merkezleşmiş politik güç, ticaret, finans, taşımacılık ve hizmet sektörlerini ele alarak değerlendirmiş ve bu alanlarda temel altı fonksiyonun bir yerde toplandığı mekânları dünya kenti olarak nitelendirmiştir.

Fakat günümüzdeki anlamıyla kavramın kullanımı ünlü planıcı Peter Hall'ın 1966'da yayımlanan "The World Cities" (Dünya Kentleri) kitabında yer almıştır.

Hall'a göre, dünya kentleri aşağıda sıralanan alanlarda altı temel fonksiyonun bir yerde toplandığı mekânlardır (Hall, 1966). Bunlar:

- Nüfus yoğun (nüfusun temel karakteristik özelliği, kayda değer bir zenginler topluluğunu bünyesinde barındırmasıdır. Dolayısıyla, bu nüfus dünyadaki lüks tüketim kültürüne ve bu tüketim kültürünün yeniden üretilmesine ev sahipliği yapar).
- Merkezleşmiş politik güç (büyük hükümet kuruluşları, uluslararası nitelikli ve hükümetler arası organizasyonlara ev sahipliği yapar).
- Ticaret (hükümetlerle iş yapan birçok şirket, büyük ticari organizasyon, ticaret birlikleri, işveren federasyonları ve endüstri ile ilgili büro merkezlerine ev sahipliği yapar).
- Finans (merkez bankaları ve diğer büyük bankaların merkezleri, büyük sigorta şirketlerinin ofislerine ev sahipliği yapar).
- Taşımacılık (büyük limanları bünyesinde barındıran ve bu limanlarda ürünlerin toplandığı ve bütün dünyaya yeniden dağıtıldığı ihracat alanlarıdır).
- Hizmet (dünyadaki büyük hastaneler, eğitim kuruluşları, bilim ve teknoloji merkezleri, kültür ve sanat faaliyetleri, büyük kütüphane ve müzeler, ulaşım ve haberleşme ağlarının merkezleri bu kentlerde yoğunlaşmıştır).

Hall dünya kentlerini birincil olarak, uluslararası konulara ilişkin (ulusal çıkarlar doğrultusunda) işletme ve yönetim direktiflerinin verildiği ulusal merkezler olarak tasavvur etmiştir. Yukarıda bahsedildiği gibi Hall'ın dünya kenti kavrayışı, kentlerin birincil olarak ulus-devlet kent sistemleri içinde işleyen merkezler olduğu görüşünü savunan dönemin ürünüdür. Küresel kent kuramına göre, günümüz dünya kentleri küresel kapitalist sistemin içine gömülmüş durumdadır ve bu şehirler ulusal devlet kurumları tarafından düzenlenen ulusal ekonomik alanlardan kopmuştur (Brenner ve Keil, 2006, s.20) ve küresel kapitalist ekonominin aktörleri konumundadırlar.

Görüldüğü gibi dünya kenti kavramı kullanımının uzun bir tarih geçmişi olmasına (Geddes, 1915; Hall, 1966) rağmen, dünya kenti tartışmaları günümüzde küresel kent araştırmaları **Robert Cohen** (1981) ve **John Friedmann'ın** (1982, 1986) yazıları tarafından motive edilmektedir.

Cohen'in (1981) çalışması Amerika Birleşik Devletleri'nde küresel kentler araştırmalarına başlangıç noktasını oluşturmuş ve bu alanda diğer araştırmacıların sıklıkla referans verdiği temel kaynaklardan biri hâline gelmiştir. Cohen, büyük kapitalist şirketlerin örgütsel yapısı ve küresel kent sisteminin değişen konfigürasyonu arasındaki bağlantıları tanımlayarak bu bağlantıların varlığına ışık tutmuştur. **Cohen'in küresel şehirler olarak tanımladığı şehirlerin ortak özelliği şunlardır:** bu şehirler ticari faaliyetlerle ilgili karar verme ve şirket stratejilerinin biçimlendirildiği uluslararası merkezler olarak görev yapmaktadır. Daha geniş anlamda, bu küresel şehirler yeni uluslararası iş bölümünün koordinasyon ve kontrolünü sağlayan şehirler olarak ortaya çıkmıştır.

Cohen'e göre gerçek dünya kenti uluslararası ticaret kurumlarının büyük bir bölümünü içinde barındıran mekânlardır. Bir şehrin uluslararası ticari faaliyetlerin merkezi olması için kullanılan Cohen tarafından kullanılan kriterler şunlardır:

- Çokuluslu şirketlerin genel merkezlerinin hangi şehirde olduğu,
- Uluslararası bankacılık,
- Stratejik şirket hizmetleri.

Cohen dünya kentlerini uluslararası ticari faaliyetlerin merkezi ve yeni uluslararası iş bölümünün koordinasyon ve kontrolünü sağlayan mekânlar olarak tanımlar.

Friedmann ve Wolffa (1982) göre ise, dünya şehirleri ulusal ekonomilerden ziyade günümüz küresel kapitalist gelişiminin motorlarıdır. Onlara göre dünya şehirleri, 1970 sonrası kapitalizm ile ortaya çıkan yeni uluslararası iş bölümü içinde küresel kontrol ve denetim merkezlerinin yeni bir çeşidini temsil etmektedir (Brenner ve Keil, 2006, s.57). Bu anlamda Cohen'in çalışması ile benzerlik göstermektedir.

Özellikle **“dünya kenti hipotezi”** (The World City Hypothesis) ile literatürde ün kazanan **Friedmann** (1986: 68-71), dünya kentlerinin **yedi özelliğini** vurgulamıştır. Bunlar:

1. Kentin dünya ekonomisi ile bütünleşme düzeyi ve formu, ve emeğin yeni mekansal dağılımı sürecinde kente yüklenen fonksiyonlar, kentin içinde ortaya çıkan yapısal değişikliklerle olmaktadır.
2. Yeni mekansal organizasyonda, üretim ve pazarın eklemlenebilmesinde, küresel sermaye anahtar dünya kentlerini düğüm noktaları olarak kullanmaktadır. Böylece dünya kentleri arasında karmaşık mekansal bir hiyerarşi ortaya çıkmaktadır.
3. Dünya kentlerinin küresel kontrol fonksiyonu direk olarak, bu kentlerin üretim sektörü ve istihdam yapısı ve dinamikleri tarafından yansıtılır.
4. Dünya kentleri uluslararası sermayenin yoğunlaştığı ve biriktiği önemli merkezlerdir.
5. Dünya kentleri iç göçün ve/veya dış göçün yöneldiği önemli çekim merkezleridir.
6. Dünya kentleri, mekansal ve sınıfsal kutuplaşmalar gibi endüstriyel kapitalizmin ana karşıtlıklarını içinde barındırır.
7. Dünya kentlerinin büyümesi, hükümetin mali kapasitesini aşan sosyal maliyetler yaratmaktadır.

Görüldüğü gibi Friedmann da Hall gibi dünya kentlerinin sıralanışı için birçok belirleyici kriter saymıştır. Fakat Friedmann'ın analizinde yeni uluslararası ekonomide emeğin bölüşümü ve ulusüstü ekonomik faaliyetlerin mekansal etkileşiminin dünya kentlerinin analizinde belirleyici olduğunu görmekteyiz.

Friedmann daha sonraki bir çalışmasında dünya kentlerini şu şekilde tanımlamıştır: Günümüz kentleri dünya kapitalizminin “organizasyon nodülleri”, bölgesel, ulusal ve küresel meta akışının “eklemleyicisi” ve küresel sermaye birikimi mekânı içinde “düğüm noktası” olarak işlemektedir (1995, s. 21-26).

Küresel Kentler: Tanımı ve Kapsamı

“Küresel Kent” (Global City) kavramı ilk kez **Anthony King** tarafından bütün bölüm başlıklarında “dünya kentleri” kavramını kullandığı, 1990'da yayımlanan “Küresel Kentler (Global Cities) adlı kitabında kullanılmıştır. Fakat King'in her iki kavramı aynı anlamda kullandığı gözlenmektedir. İlk olarak **Saskie Sassen** küresel ekonomi ile ortaya çıkan yeni kent olgusunu **“dünya kenti”**nden ayırmak için **“küresel kent”** kavramını kullanmıştır. **Sassen** (2001, s.19) “dünya kenti” kavramı yerine “küresel kent” kavramını tercih etme sebebini şu şekilde açıklamaktadır: *İki kavram arasındaki farklılık, genellik ve tarihsel özgüllük düzeyindedir. Dünya kenti kavramı kendine atfedilen bir zamansızlık içerirken (her tarihsel dönem için kullanılmakta), küresel kent modeli belirli bir sosyo-mekânsal tarihsel döneme işaret etmektedir (1970 sonrası küreselleşen kapitalist sistem). Sassen'e göre küresel kentlerin ayırıcı anahtar özelliği, küresel kentlerin küresel ekonomik sistemin üretimini sağlamasıdır.* Vurgulamak gerekirse Sassen'in küresel kent analizinde **küreselleşme ve küresel kapitalist ekonomi** önemli bir yere sahiptir.

Friedmann dünya kentini dünya kapitalizminin “organizasyon nodülleri”, bölgesel, ulusal ve küresel meta akışının “eklemleyicisi” ve küresel sermaye birikimi mekânı içinde “düğüm noktası” şeklinde tanımlamıştır.

Saskie Sassen dünya kenti kavramı ve küresel kent kavramı arasındaki farkı şu şekilde açıklamaktadır: Dünya kenti kavramı kendine atfedilen bir zamansızlık içerirken (her tarihsel dönem için kullanılmakta), küresel kent modeli belirli bir sosyo-mekânsal tarihsel döneme işaret etmektedir (1970 sonrası küreselleşen kapitalist sistem).

1991'de yayımladığı "*Küresel Şehir: New York, Londra ve Tokyo (The Global City: New York, Londra, Tokyo)*" adlı kitabında **Sassen**, küreselleşmeyle birlikte 1980'lerle gelişen ve yeni bir sürece giren dünya ekonomisinin büyük kentler ile olan etkileşimini ve söz konusu kentlerde ortaya çıkan değişimi gözlemleyerek yeni bir kent tipinin oluştuğunu savunmuştur. Sassen bu çalışmasında küresel kentin önde gelen örnekleri olarak **New York, Londra ve Tokyo** kentlerini göstermektedir.

Daha önceki küresel kentler araştırmasına katkıda bulunanlara (mesela daha önceki sayfalarda bahsedilen Cohen, Friedmann) karşılık, Sassen küresel kent ekonomilerini yalnızca ulusötesi şirketlerin genel merkez mekânlarının fiziki mevcudiyetine gönderme yaparak tanımlamamıştır. Sassen ulusötesi şirket genel merkezlerinin yerleri konusundaki vurguyu kabul etmektedir fakat küresel kent tanımında bu kriter yeterli değildir. Ayrıca Sassen (1991, s.5) küresel kentlerin, Friedmann'ın belirttiği gibi yalnızca faaliyetlerin koordinasyonu için düğüm noktaları olmadığını, belirli üretim alanları da olduklarını dile getirmektedir. Anlaşılacağı gibi Sassen faaliyetlerin koordinasyonu için düğüm noktaları olma özelliğinin küresel kent olma kriteri olarak gerekli fakat yeterli olmadığını vurgulamıştır.

Sassen küresel kentleri, **şirket hizmet kompleksleri** ve **finans merkezleri** olarak tanımlamıştır. Sassen bu şehirlere yeni stratejik bir rol tayin etmiştir. Bu yeni stratejik rol şudur:

- Hukuk,
- Bankacılık,
- Muhasebecilik,
- Reklamcılık,
- Sigortacılık
- Danışmanlık

Sektörlerinde faaliyet yürüten ileri üretici ve finansal servis endüstrileri için en önemli merkezlerdir. Sassen araştırmalarında, reklamcılık, muhasebecilik, sigortacılık, bankacılık/finans ve hukuk sektörlerinde faaliyet yürüten hizmet firmalarını küresel kentlerin sıralanması için kullanmıştır. Dolayısıyla Sassen küresel kentlerin bu özgüllüğü ve canlılığı üzerinde durmuştur ve analizlerinde bunlara odaklanmıştır (Brenner ve Keil, 2006, s. 82).

Uzun zamandan beri ileri üretim ve finans servis endüstrileri ana kent merkezlerinde kümelenmekte iken, Sassen bunların bir araya toplanma eğiliminin, önemli ölçüde özellikle ulusötesi firmalar tarafından ürünlerinin yüksek talep gördüğü; stratejik dünya ekonomisi kent yönetim ve kontrol merkezlerinde yoğunlaştığını ileri sürmektedir. Doğrusunu söylemek gerekirse Sassen'e göre, bu yeni birleştirilmiş üretici ve finansal servis kompleksi küresel kentlerin gerçek ekonomik tabanını temsil etmektedir. Çünkü bu birleştirilmiş üretici ve finansal birimler ulusötesi şirketlere küresel düzeyde üretim ve yatırım ağlarını hayata geçirmeyi, yönetmeyi ve düzenlemeyi mümkün kılan bir sürü servis temin etmektedir. Sonuç olarak, Sassen için küresel kentler, sermaye hareketliliğinin üretimi için gerekli olan ve daha genel anlamda küresel dünya kapitalizminin küresel oluşumunu sağlama sağlayan mekân-bağlı ve mekân-özgül çeşitli sosyo-ekonomik değerleri temin etmektedir (Brenner ve Keil, 2006, s. 75).

Geçmişte, uluslararası ticaret ve bankacılık merkezleri olmalarının ötesinde, bu kentlerin artık dört yeni işlevi vardır.

1. Bu kentler, dünya ekonomisinin yeni örgütlenmesi içinde çok yoğun komuta merkezleri hâline gelmiştir.
2. Finans ve uzmanlaşmış hizmet şirketleri için kilit yerleşimler olmuştur.

Saskia Sassen küresel kentleri şirket hizmet kompleksleri ve finans merkezleri olarak tanımlar.

3. Önde gelen sektörlerde yeniliklerin üretimini de içeren üretim merkezleridir.
4. Üretilen ürünlerin ve yeniliklerin piyasalarıdır (Sassen, 1991, s. 3).

Küresel kentler karmaşık ve birleşmiş küresel ekonomilerin liderlik ve yönetimi içinde stratejik bir rol elde etmiştir. Bu stratejik rol sadece küresel koordinasyon değil **küresel kontrol gücün üretimidir** (Sassen, 2001, s. 349).

Fuat Ercan (1996) küresel kentlerin gelişimini emek-sermaye ilişkisi çerçevesinde analiz ederek küresel kentlerin oluşumunda özellikle sermaye birikiminin belirleyici rol oynadığını vurgulamaktadır. Ercan'a göre, üretim sonucunda yaratılan değerlerin meta biçimine dönüştürülme zorunluluğu ve sermayenin uluslararasılaşması dünya ölçeğinde işleyen bir trafik yaratmaktadır. Sermaye birikiminin aşırı yoğunlaşmış ve merkezileştiği ve üretim sürecinin ise parçalanarak bütün dünyaya yayıldığı bir dönemde (1970'ler sonrası küreselleşme süreci) sermayenin **mülkiyeti ve meta akışlarının kontrol** edilmesi çok daha önemli bir hâle gelmiştir. **Ercan**, *küresel kenti, ortaya çıkan bu meta akışlarının kontrol edildiği mekânlar olarak tanımlamaktadır*. Başka bir ifadeyle, Ercan (1996, s. 47) için küresel kent dünya ölçeğinde hacim ve hız olarak artan trafiğin kontrol edildiği mekânlardır. **Finansın, üretimin ve imajların** dünya ölçeğinde üretilip tüketildiği değişim süreci, beraberinde bu sürecin kontrol edildiği sınırlı sayıdaki küresel kenti ortaya çıkarmıştır. Ercan'ın vurguladığı bir diğer önemli nokta ise şudur: Kontrol ve yönlendirme işlevlerinin belirli kentlerde yoğunlaşması, mülkiyetin bu kentlerde yoğunlaşması ile ilgilidir (1996, s. 67). Yani ona göre, küresel kentlerde kontrolün yoğunlaşması, aynı zamanda küresel akışa konu olan **meta, para** ve **imgesel** biçimlerin mülkiyet haklarının da belirli kentlerde yoğunlaşması anlamını beraberinde getirmektedir.

Knox ve Taylor'a göre (1995, s.33) küresel kentler:

1. Sermayeye yönelik hizmet üreten, iletişim, telekomünikasyon, bilgi-işlem servislerinin,
2. Uluslararası fon akımlarını sağlayan ve denetleyen finans kurumları, bankalar ve sigorta işlemlerinin,
3. Yeni uluslararası piyasaya uyum sağlayan medya, pazar araştırmaları, reklamcılık şirketleri, hukuk, müşavirlik ve yönetim danışmanlığı birimlerinin,
4. Uluslararası faaliyet yürüten sivil toplum kuruluşları, hükümetlerin ulusüstü örgütlenmeleri vs. toplandığı kentlerdir.

Daha önce belirtildiği gibi Sassen küresel kentleri şirket hizmet kompleksleri ve finans merkezleri olarak tanımlamıştır. (Sassen, 2001, s. xx). Hizmet kompleksleri ve finans merkezleri olarak bu küresel kentler, küresel ölçekte uzak mesafelerdeki ekonomik faaliyetlerin stratejik yönetimini de gerçekleştirmektedir. Bu da kentler arası ağ bağlantılılığı sağlama sayesinde gerçekleşmektedir. Sassen kentler arası bağlantılılık konusunu çalışmalarında eksik bırakmıştır. Bundan dolayı Taylor, Sassen'in çalışmalarında eksik bıraktığı bu boyut üzerine yönelmiştir. Taylor merkez ve kompleksler üzerine odaklanma yerine, **dünya şehri ağı** olarak bunların birbirlerini nasıl etkilediği sorunsalı üzerinde durmuştur.

Küreselleşme ve küresel **kent alanında ağlar fikri**, kent sosyoloğu **Castells** (2005) tarafından çok etkili bir biçimde geliştirilmiştir. Castells'ten etkilenen Taylor, **"öncü dünya kentleri"** (leading world cities) olarak nitelendirdiği küresel kentleri iki yönüyle tanımlamaktadır (Taylor, 2004). Bunlar:

1. Dünya kentleri hizmet sektörlerinin merkezleridir. Bu anlamda Sassen ile hemfikiridir.
2. Aynı zamanda küresel düzlemde işleyen ağları birbirine bağlayan birer düğüm noktalarıdır.

Sassen'e göre küresel kentlerin en temel özelliği, sermaye hareketliliğinin üretimi için gerekli olan ve daha genel anlamda küresel dünya kapitalizminin oluşumunu sağlamlaştıran mekân-bağlı ve mekân-özellikli sosyo-ekonomik gereksinimleri temin eden mekânlardır.

Sassen küresel kentleri tanımlarken sadece ekonomik özelliklere vurgularken, Knox ve Taylor ekonomik özelliklerin yanında sosyo-politik özellikleri de işin içine katmaktadır.

Taylor için küresel kentler, küresel alana yayılmış büyük ve güçlü ağları (merkezi ağları) birbirine bağlayan kentlerdir. Öncü kentler ise, dünyadaki diğer bütün kentlerle bağlantılılığı yüksek olan ve bu bağlantılılık ağında stratejik öneme sahip düğüm noktalarını oluşturan kentlerdir.

Küresel alana yayılmış büyük ve güçlü ağları, diğer bir söylemle merkezî ağları birbirine bağlayan kentler küresel kentlerdir. Taylor küresel ölçekte kentlerin birbiri ile bağlanırlığını vurgulamaktadır. Dünyadaki diğer bütün kentlerle **bağlanırlığı yüksek** olan ve bu **bağlanırlık ağında stratejik öneme** sahip düğüm noktalarını oluşturan kentler dünyadaki “**öncü kentler**”dir.

DİKKAT

Castells'in Ağ toplumu analizi için daha ayrıntılı bilgiye ulaşmak için yazarın Ağ Toplumu-nun Yükselişi kitabına bakınız. Castells, M. (2005) Ağ Toplumu-nun Yükselişi. Ebru Kılıç (çev). 1. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bir kentin, küresel kent ağı içinde diğer bütün kentlerle birbirine bağlanabilme derecesi ise o kentin “küresel ağ bağlanırlığı” olarak tanımlanmaktadır.

Küresel Ağ Bağlanırlığı (Global Network Connectivity): Küresel kent ağı modeli, bütün kentlerin ağlar üzerinde birer düğüm noktası olmalarının altını çizmekte ve en önemlisi de kentler arasında hiyerarşik bir yapıdan çok **yatay ve bağımsızlık ilişkilerinin** var olduğunu savunmaktadır (Taylor, 2004). **Küresel kent ağı**, tipik olarak düğümler (node) ve bağlantılardan meydana gelmektedir. Küresel kent ağının birbirine eklenildiği düşünüm noktaları ise kentlerdir. Dolayısıyla kentlerin önemini belirleyen onların “**küresel ağ bağlanırlığı**” düzeyidir. Bağlantıları ise bir kent ile diğer bütün kentler arasındaki akış olarak tanımlamak mümkündür. Küresel kent ağı birçok ağdan meydana gelmektedir. Ağ içinde bir düğümün en iyi ölçümlerinden biri onun bağlanırlığıdır. *Bir kentin, küresel kent ağı içinde diğer bütün kentlerle birbirine bağlanabilme derecesi ise o kentin “küresel ağ bağlanırlığı” olarak tanımlanmaktadır* (Taylor ve Catalano, 2001).

Küresel kent ağı modeline göre, bütün kentler ağın bir düğüm noktasıdır fakat yalnızca bazı kentler bu düğümlerin stratejik bölgelerinde yer almaktadır. Stratejik bölgelerde yer alan bu kentler **komuta** ve **kontrol merkezleri**dir ve dolayısıyla göreceli olarak diğer kentlere ekonomik, politik, kültürel ve sosyal üstünlükler elde etmektedir. Bu üstünlüğü sağlayan, kentin sahip olduğu “küresel ağ bağlanırlığı”nın niteliğidir ve küresel ağ bağlanırlığı güçlü olan kentler “**küresel kentler**” olarak tanımlanmaktadır.

KÜRESEL KENT ARAŞTIRMALARINDA ÖLÇÜM: KÜRESEL KENT HİYERARSİSİ, AĞI VE BAĞLANIRLIĞI

Küresel kent hiyerarsisi, ağı ve akışkanlığıyla ilgili ölçüm ve araştırma bulgularını özetleyebilmek.

Küresel kentlerin tanımı ve sınıflandırmasına yönelik genel anlamda iki eğilim söz konusudur.

1. Birinci eğilim küresel kentleri barındırdıkları **küresel hizmet sektörünün büyüklüğünü** temel olarak tanımlamıştır. Bu eğilim özellikle Sassen'in Küresel Kentler kitabında, önde gelen küresel kentleri, küresel hizmet sektörünün merkezleri olarak ele almasıyla bütün dünyada kabul gören bir yaklaşım hâlini almıştır. Bu yaklaşım, küresel kentleri birer merkez olarak ele almış ve kentleri küresel ekonomide önemli aktörler olarak yansıtmıştır. Daha sonraları ikinci bir yaklaşım oluşmaya başlamıştır.
2. İkinci yaklaşıma göre kentler, barındırdıkları hizmet sektörünün kentteki yoğunluğu/büyüklüğüyle değil, bunların küresel düzeyde oluşturdukları ağlarla ve bu ağlar üzerinden gerçekleştirdikleri akışlarla tanımlanmaya başla-

miş ve bu akışların nitelikleri ile analiz edilmişlerdir. Ek olarak salt ekonomik nitelikleri olan kurumların yerleştiği bir küresel kent formu değil; ekonomik yapının yanı sıra kültürel, politik ve sosyal unsurlar ve bunların oluşturdukları küresel bağlantılar da analizlere dâhil edilmiştir. Küresel kent analizleri, “**küresel kent ağı**” (World City network) ve ağları birleştiren düğüm noktaları olarak kentlerin sahip olduğu “**küresel ağ bağlantırlığı**” (global network connectivity) ekseninde yapılmaya başlanmıştır.

Küresel Hizmet Sektörünün Kentteki Yoğunluğu/ Büyüklüğüne Göre Kentleri Sınıflandırma

Birçok sosyal bilimci, kentleri belirli ölçütleri temel alarak sınıflandırmaya çalışmıştır. Bu alanda öncülüğü çeken kişi Peter Hall’dır. **Hall** (1960),

- Nüfus büyüklüğü,
- Zengin nüfus yoğunluğu,
- Merkezleşmiş politik güç,
- Ticaret,
- Finans,
- Taşımacılık
- Hizmet faaliyetleri

Yoğunluğunu temel alarak sekiz kenti dünya kenti olarak tanımlamıştır. Ona göre 1950 ve 1960’lar da dünya şehirleri Londra, Paris, Amsterdam-Rotterdam, Rhine-Ruhr kompleks, Tokyo ve Moskova’dır. Bu şehirler finans ve ticaret faaliyetlerinin yoğunlaştığı yerlerdir.

Cohen (1981) de uluslararası **firmaların faaliyetlerini** temel alarak dünya şehirlerini sınıflandırmıştır. Cohen New York, Tokyo ve Londra’yı birinci düzey dünya kentleri olarak tanımlarken, Osaka, Rhine-Ruhr, Chicago, Paris, Frankfurt ve Zürih de ikinci düzey dünya kentleri olarak tanımlamıştır.

Bu alanda yapılan ilk kapsamlı sınıflandırmalardan bir diğeri de Friedmann’a aittir. Friedmann (1986) geliştirdiği dünya kentleri hipotezinde, söz konusu kentleri önemli;

- Finans merkezleri olma,
- Çokuluslu şirketlere yönetim merkezi olma,
- Uluslararası kurumların varlığı,
- Önemli imalat merkezleri olma,
- Hızlı büyüyen bir hizmet sektörü,
- Dünya taşımacılığında önemli bir düğüm noktası olma
- Nüfus büyüklüğü,

Ölçütlerini temel alarak dünya kentlerini hiyerarşik olarak sınıflandırmaya çalışmıştır. Friedmann, söz konusu yedi kriteri kullanarak 30 tane dünya kenti belirlemiştir. Bu kentlerden, sermayenin kontrol merkezi olarak emeğin yeni uluslararası bölüşümünde etkin olanlarını “**birincil dünya kentleri**” ve diğerlerini ise “**ikincil dünya kentleri**” olarak adlandırmıştır. Bununla birlikte, kentlerin yer aldığı ülkeleri de Dünya Bankası verilerini kullanarak **merkez ülkeler** ve **yarı-çevresel ülkeler** olarak ikiye ayırmış ve 30 kenti hiyerarşik olarak sınıflandırmıştır.

Merkez ülkelerde birincil dünya kentleri: Londra, Paris, Rotterdam, Frankfurt, Zürih, New York, Şikago, Los Angeles ve Tokyo dur. **Yarı-çevresel ülkelerde birincil dünya kentleri:** Sao Paulo ve Singapur dur. **Merkez ülkelerde ikincil dünya kentleri:** Bürüksel, Milan, Madrid, Toronto, Miami, Houston, San Fran-

cisco ve Sidney dir. **Yarı-çevresel ülkelerde ikincil dünya kentleri:** Johannesburg, Buenos Aires, Rio de Janeiro, Caracas, Mexico City, Hong Kong, Taipei, Manila, Bangkok ve Seul olarak sıralanmıştır (Friedmann, 1986, s.17).

Küresel kent yazınında önemli bir diğer sınıflandırma da, az sayıdaki kenti içeren Sassen'in yaptığı sınıflandırmadır. **Sassen** (1991) özellikle **hizmet sektörünün küresel dağılımına** bakarak *New York, Londra* ve *Tokyo* kentlerini küresel kent hiyerarşisinin tepesinde yer alan kentler olarak tanımlamıştır. Uluslararası faaliyet yürüten ilk 500 firmanın merkezlerinin 59'u New York, 37'si Londra ve 34'ü ise Tokyo'da yer almaktadır. Yani dünyada önde gelen ilk 500 firmanın %26'sının merkezi bu üç kentte toplanmıştır. Benzer şekilde, dünya'da önde gelen ilk 50 bankacılık ve ilk 25 menkul kıymet firmasının 1986'da 22'si Tokyo, 16'sı New York ve 5'i Londra'dadır. 1988'de dünya'nın en büyük 100 bankasının 30'u Tokyo, 12'si New York ve 5'i Londra'dadır. Burada da ilk 100 bankanın 47'sinin bu kentlerde yoğunlaştığı gözlenmektedir. Benzer şekilde en büyük 25 menkul kıymet firmasının 1988'de 12'si New York, 8'i Tokyo ve 4'ü Londra'dadır. Yani Dünya'nın en büyük 25 menkul kıymet firmasının 24'ü bu üç kentte yer almaktadır (Sassen, 1991, s. 126-129).

Dünya Küresel Kentler Hiyerarşisi:

Hall: Londra, Paris, Amsterdam-Rotterdam, Rhine-Ruhr kompleks, Tokyo ve Moskova
Cohen: New York, Tokyo ve Londra (birinci düzey dünya kentleri) Osaka, Rhine-Ruhr, Şikago, Paris, Frankfurt ve Zürih (ikinci düzey dünya kentleri)

Friedmann: Merkez ülkelerde birincil dünya kentleri: Londra, Paris, Rotterdam, Frankfurt, Zürih, New York, Şikago, Los Angeles ve Tokyo; Yarı-çevresel ülkelerde birincil dünya kentleri: Sao Paulo ve Singapur; Merkez ülkelerde ikincil dünya kentleri: Bürüksel, Milan, Madrid, Toronto, Miami, Houston, San Francisco ve Sidney; Yarı-çevresel ülkelerde ikincil dünya kentleri: Johannesburg, Buenos Aires, Rio de Janeiro, Caracas, Mexico City, Hong Kong, Taipei, Manila, Bangkok ve Seul.

Sassen: New York, Londra ve Tokyo

Alfa, Beta, Gama Dünya Kentleri Sınıflandırması: Beaverstock, Smith ve Taylor'ın 1999'da yaptığı Alfa-Beta-Gama Dünya Kentleri Sınıflandırması, GaWC araştırma merkezinin 122 kentte ve 4 ayrı hizmet sektörünün konumuna bakarak yapılmış en kapsamlı sınıflandırmalardan biridir. Sassen'in araştırmasındaki kriterleri temel alarak Beaverstock vd., muhasebe, reklam, bankacılık ve hukuk sektöründe küresel faaliyet üreten firmaların kentlerdeki hizmet değerlerine bakmıştır (Çadircı, 2006, s. 54).

Dört sektörde elde edilen verilere uygun olarak asıl birinci merkezlere 3, önemli merkezlere 2 ve ikinci derece merkezlere 1'er puan verilerek yapılan toplamın oluşturduğu sıralama "**GaWC dünya kentleri envanteri**" olarak tanımlanan bir tablo ortaya çıkmıştır.

<p>Alfa Dünya Kentleri</p> <p>12 puan: Londra, Paris, New York, Tokyo.</p> <p>10 puan: Şikago, Frankfurt, Hong Kong, Los Angeles, Milan, Singapur.</p>
<p>Beta Dünya Kentleri</p> <p>9 puan: San Francisco, Sidney, Toronto, Zürih</p> <p>8 puan: Bürüksel, Madrid, Mexico City, Sao Paulo.</p> <p>7 puan: Moskova, Seul.</p>
<p>Gama Dünya Kentleri</p> <p>6 puan: Amsterdam, Boston, Caracas, Dallas, Dusseldorf, Cenevre, Houston, Cakarta, Johannesburg, Melbourne, Osaka, Prag, Santiago, Taipei, Washington.</p> <p>5 puan: Bangkok, Beijing, Roma, Stockholm, Varşova.</p> <p>4 puan: Atlanta, Barselona, Berlin, Buenos Aires, Budapeşte, Kopenhag, Hamburg, İstanbul, Kuala Lumpur, Manila, Miami, Minneapolis, Montreal, Münih, Şangay.</p>

Tablo 6.1

Alfa, Beta ve Gama Dünya Kentleri

Kaynak:

Beaverstock, Smith ve Taylor, 1999.

Tablo 6.1'e göre 12 puan alan Londra, Paris, New York ve Tokyo ile 10 puan alan Şikago, Frankfurt, Hong Kong, Los Angeles, Milan ve Singapur kentleri "**alfa dünya kentleri**" olarak tanımlanmıştır. Diğer kentlerden 7-9 puan alan 10 kent "**beta dünya kenti**" ve 4-6 puan 35 kent ise "**gama dünya kenti**" olarak tanımlanmıştır. Geriye kalan kentlerden 1-3 puan alanlar ise konumlarına göre dünya kenti olma konusunda belirli işaretler taşıyan kentler olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmaya İstanbul da dâhil edilmiş ve İstanbul "gama dünya kenti" olarak tanımlanmıştır. Hizmet sektörlerine göre yapılan ölçümlere baktığımızda İstanbul muhasebecilik sektöründe tanımlanmazken (0 puan) reklamcılık sektöründe "önemli merkez", (2 puan) bankacılık sektöründe ve hukuk sektöründe ise "ikinci derece merkez" (1 ve 2 puan) olarak tanımlanmıştır. Bu şekilde sırasıyla 0, 2, 1, 1 puanlar alan İstanbul toplamdaki 4 puanla listede "**gama dünya kenti**" olarak yer almıştır (Çadırcı, 2006, s. 55).

Alfa Dünya Kentleri: Londra, Paris, New York, Tokyo, Chicago, Frankfurt, Hong Kong, Los Angeles, Milan, Singapur. İstanbul bir Gama dünya kentidir.

Alfa, Beta, Gama Dünya Kentleri Sınıflandırması için hangi sektörler incelenmiştir? Araştırınız.

Yukarıda sözü edilen **Alfa, Beta, Gama** dünya kentleri sınıflandırması 2000 yılında, aynı grup tarafından kullanılmaktan vazgeçilmiştir (Çadırcı, 2006, s 56). Bunun iki nedeni vardır. Bunlar:

1. Alfa beta ve Gama dünya kenti sınıflandırması daha önceki bütün dünya kenti ölçümleri gibi hizmet firmalarının kentlerdeki büyüklüğüne yoğunlaşmakta ve kentlerin küreselleşme düzeylerini ifade eden diğer kentlerle bağlanabilme düzeylerini ölçmemektedir.
2. Bu çalışmalar kentler arasında katı bir hiyerarşinin varlığı varsayımından hareket ederek dünya kentlerini sınıflandırmıştır. Dolayısıyla kentler hiyerarşisinin tepesinde New York, Londra, Tokyo, Paris gibi bazı kentler bulunmakta ve diğer kentler ise hiyerarşik olarak alt düzeylerde yer almaktadır.

Taylor (2004)'a göre bu yaklaşım küreselleşmeyle sadece bazı büyük kentlerin oluştuğunu vurgulayarak yalnızca birkaç önde gelen kentin araştırılmasını teşvik etmektedir. Oysaki küreselleşme yalnızca küçük bir grup olan küresel kentleri değil çok daha fazla kenti etkilemektedir. Bundan dolayı GaWC merkezi, yükselen ağ toplumuyla birlikte kentlerin örülen ağlarla birbirine eklendiğini vurgulayarak "**küresel kent ağı**" modelini geliştirmiştir.

Küresel Düzeyde Oluşturdukları Ağlar ve Bu Ağlar Üzerinden Gerçekleştirdikleri Akışların Yoğunluğuna Göre Sınıflandırma

Taylor, Beaverstock, Smith gibi küresel kent araştırmacılarının özellikle “Küreselleşme ve Dünya Kentleri- Çalışma Grubu ve Ağı (Globalization and World Cities- Study Group & Network)” (GaWC) bünyesinde yaptıkları deneysel küresel kent ağı araştırmaları, ağlar fikrini küresel kent literatürünün ve küresel kentlerin ölçümünün başlıca aktörü haline getirmiştir. Öyle ki Castells’in vurgusunu takiben Smith de ağları, küresel kentlerin aktörleri olarak tanımlamıştır (Smith, 2002).

SIRA SİZDE

“Küreselleşme ve Dünya Kentleri- Çalışma Grubu ve Ağı” (GaWC) “küresel ağ bağlantılığını” nasıl ölçmektedir? Araştırınız.

Tablo 6.2

Küresel Kent Ağında Yüksek Bağlantılı 50 Kent İçin Tam ve Nispi Küresel Ağ Bağlantılılıkları (KAB)

Kaynak: Derudder ve Taylor, 2004.

Kentler	Tam KAB	Nispi KAB	Kentler	Tam KAB	Nispi KAB
1-Londra	63399	1	26-Kuala Lumpur	28200	0.445
2-New York	61895	0.976	27-Stockholm	28185	0.445
3-Hong Kong	44817	0.707	28-Bangkok	27726	0.437
4-Paris	44323	0.699	29-Prag	27493	0.434
5-Tokyo	43781	0.691	30-Dublin	27244	0.430
6-Singapur	40909	0.645	31-Şanghay	27120	0.428
7-Şikago	39025	0.616	32-Barselona	27053	0.427
8-Milan	38265	0.604	33-Atlanta	27052	0.427
9-Los Angeles	38009	0.600	34-Moskova	26734	0.422
10-Toronto	37698	0.595	35-İstanbul	26659	0.420
11-Madrid	37690	0.594	36-Beijing	26608	0.420
12-Amsterdam	37414	0.590	37-Washington	26522	0.418
13-Sidney	36671	0.578	8-Auckland	6478	0.418
14-Frankfurt	35964	0.567	39-Viyana	26408	0.417
15-Bürüksel	35321	0.557	40-Varşova	26405	0.416
16-Sao Paulo	34295	0.541	41-Seul	26281	0.415
17-San Francisco	32178	0.508	42-Lizbon	26269	0.414
18-Mexico City	30812	0.486	43-Johannesburg	26232	0.414
19-Zürih	30737	0.485	44-Kopenhag	26163	0.413
20-Taipei	30247	0.477	45-Budapeşte	26032	0.411
21-Mumbai	30216	0.477	46-Manila	25871	0.408
22-Cakarta	30214	0.477	7-Montreal	25242	0.398
23-Buenos Aires	30208	0.476	48-Hamburg	25017	0.395
24-Melbourne	29617	0.467	49-Münih	24630	0.388
25-Miami	29341	0.463	50-Dusseldorf	24628	0.388

Yukarıdaki tablo 6.2'de küresel ağ bağlantılığı olarak önde gelen ilk 50 kent yer almaktadır. Küresel ağ bağlantılığı en yüksek olan küresel kent Londra'dır. Onu New York, New York'u Hong Kong, Paris ve Tokyo takip etmektedir. İstanbul ise küresel ağ bağlantılığı sıralamasında 35. kent olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda bahsedilen ölçümün önemli bir eksikliği, küresel ağ bağlantılığının yalnızca hizmet firmalarının oluşturduğu ağlara indirgenmesidir. Bu modelin eksikliğinin giderilmesi amacıyla GaWC koordinatörü Taylor 2004 yılında 16 ayrı kriter kullanarak ve küresel akışları ekonomik, politik, kültürel ve sosyal boyutlarıyla ölçen yeni bir ölçüm gerçekleştirmiştir.

Küresel ağ bağlantılığı en yüksek olan küresel kentler: sırasıyla Londra, New York, Hong Kong, Paris ve Tokyo. İstanbul ise küresel ağ bağlantılığı sıralamasında 35. kenttir.

Taylor 2004 yılında yaptığı bu ölçümde nasıl bir yöntem kullanmıştır? Araştırınız.

Bu ölçümün bulgularına göre, **ekonomik küreselleşmede**, daha önceki bütün ölçümlerde liste başında yer alan Londra, New York, Hong Kong, Paris, Tokyo kentleri yine liste başındaki kentlerdir. Sektörlere göre yapılan ekonomik küreselleşme analizinde de bu beş öncü kent yine liste başındadır. “Farklı olarak *muhasebecilikte* Los Angeles ve Toronto; *reklamcılıkta* Sidney ve Toronto; *bankacılıkta* Singapur; *sigortacılıkta* Los Angeles; *bukukta* Frankfurt ve Washington; *yönetim danışmanlığında* ise Madrid ve Stockholm listeye girebilen kentler olmuştur” (Çadırcı, 2006, s. 61).

Politik küreselleşme için Birleşmiş Milletler (BM acentelerine), ulusal diplomasi örgütlerine ve yerel yönetimlerin küresel örgütlerine bakılmıştır. “BM acenteleri açısından büyüklük, yani kentteki yığılma itibarıyla önde gelen kentler New York, Cenevre, Bangkok şeklinde sıralanırken; ağ bağlantılığı itibarıyla Cenevre ve ardından Bürüksel listenin başında yer alan kentlerdir. Benzer şekilde *ulusal diplomatik* kuruluşlarda Washington; *yerel yönetim örgütlerinde* ise Manila ve Roma birincil kentlerdir” (Çadırcı, 2006, s. 61).

Kültürel küreselleşme için *medya*, *mimarlık* ve *mühendislik* alanlarına bakılmıştır. Listenin başında öncü kentler (Londra, New York, Hong Kong, Paris, Tokyo) yer alırken *medyada* Los Angeles ve Milan; *mühendislik ve mimaride* ise Sidney, Beijing (Pekin), Singapur gibi Pasifik kentlerinin de listede yar aldığı gözlenmiştir (Çadırcı, 2006, s. 61).

Sosyal küreselleşme için *sivil toplum kuruluşları* (STK) ve bilimsel çalışmaların paylaşımına bakılmıştır. “STK’larda Nairobi ve Bürüksel bağlantılık ağı en güçlü olan kentlerken; büyüklük yönüyle Londra ve Washington listenin başındaki kentlerdir. Bilimsel araştırmalarda ise Londra, Los Angeles, San Francisco ve Boston önde gelen kentlerdir” (Çadırcı, 2006, s. 61).

Dört alandaki (ekonomik, politik, kültürel ve sosyal) sonuçlar birleştirilerek toplam sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. Bulguya göre, hem kentteki yoğunluk (büyüklük) hem de bağlantılık durumu olarak Londra’nın toplamda liste başında yer aldığını görmekteyiz. Londra’yı New York, Paris, Hong Kong ve diğer kentler takip etmektedir. Bu ölçüm, “hizmet sektörlerinin yanı sıra kültürel, sosyal ve politik kurumların oluşturduğu akışlara yer vermesi, küresel kent ağının çok yönlü ağların bir toplamı olduğunu vurgulaması büyük önem taşımaktadır. Bunun sonucu olarak da bir önceki ölçümden önemli farkların oluştuğunu görmekteyiz. Özellikle Washington, Bangkok, Bürüksel ve Cenevre gibi ekonominin yanı sıra politik, sosyal ve kültürel alanlardaki küreselleşme sonucu listeye girmişlerdir” (Çadırcı, 2006, s. 62) .

Tablo 6.3

*Bağlanırlık ve
Büyükliğe Göre
Öncü Dünya
Kentleri*

Kaynak: Taylor,
2004.

Kentler	Büyüklik	Bağlanırlık	Toplam
Londra	14	14	28
New York	13	13	26
Paris	7	7	14
Hong Kong	6	5	11
Tokyo	6	4	10
Washington	5	3	8
Los Angeles	2	5	7
Singapur	4	3	7
Bangkok	2	2	4
Bürüksel	2	2	4
Cenevre	2	2	4
Şikago	3	0	3
San Francisco	2	1	3
Sidney	1	2	3
Toronto	1	2	3

Küresel kent kuramı, kent ağlarını ve küresel kent hiyerarşisinin sınıflandırmasını yaparak şehirler arasında uluslar ötesi bağlantıları anlamada önemli anlayışların ortaya çıkmasına katkıda bulunmaktadır. Küresel kent akışları ve ağlarına yönelik daha başka ölçümler mevcuttur ve başka türde ölçüm geliştirme ve konuya yönelik araştırmalar devam etmektedir.

BÜYÜME KOALİSYONU, DEVLET STRATEJİLERİ VE KÜRESEL KENT OLUŞUMU

Küresel Kent Kuramına Temel Eleştiriler

Küresel kent kuramına yöneltilen temel eleştirileri sıralayabilmek.

Küresel kent kuramı, küreselleşmeyi makro ve yukarıdan aşağıya bir süreç olarak kurgulamıştır. Dolayısıyla, küreselleşme sürecinde öznenin davranışını, güç ve ideolojinin rolünü atlayarak küresel-yerel ikiliklerini yeniden inşa etmiştir (Robertson ve Khondker, 1998). Storper'e (1997) göre küresel kent yaklaşımı, kenti bir makine olarak tasarlamaktadır. Coğrafik olarak yoğun sosyo-ekonomik sistem olarak tanımlanan bu makine kent, bir çeşit kent-ekonomi fiziği kanunlarına göre işlemektedir. Ekonomi ve toplumda meydana gelen değişimler, bu makinenin çekme kuvvetinde meydana gelen bir değişimin (ulusal kapitalizmden küresel kapitalizme ve endüstriyel üretimden servis sektörüne geçiş) sonucudur şeklinde yorumlanmaktadır. Bu türdeki çekme kuvveti, küresel kapitalist toplumun genel mekanik yapısal kuvvetleri ve akışları içinde tali montaj olarak kabul edilen kentleri üretmektedir. Bu benzetme günümüz küresel ekonomisinde yüksek gelirli ülkelerde (ve bazı orta gelirli ülkelerde) kentlerin ekonomik ve sosyal dinamiklerini saptamaktadır. Bu kentlerin ekonomik rolleri daha büyük makine içinde mekanik düğüm olma değildir. Kentler sadece ekonomik değişimlerin sonucu değildir.

Küresel kent kuramında küreselleşmeyi çalışma, küresel ekonomik coğrafyanın haritasını yapma hâline gelmiştir. Küresel kent araştırmacıları, ekonomik küreselleşmenin kent üzerine olan etkilerini çalışmaya odaklanmıştır. Dolayısıyla, kent di-

namiklerine yön veren politik ve ideolojik faktörler, urban dinamiklerini şekillendiren ulusal ve yerel aktörler, küresel süreçlerde ve akışlarda stratejik olarak kentlerin konumlandırılmasına yönelik söylemler göz ardı edilmiştir. Bu araştırmacılar yereli, pasif alıcılar, küresel ekonomik güçlerin aktarıcıları ve reaktörleri konumuna indirgemişlerdir (Cox, 2001; Douglass, 2000). Küresel kent yapım sürecinde küresel-yerel etkileşimi söz konusudur. Bu küresel-yerel etkileşim küresel akışlarda, kendilerini ve kentlerini konumlandırmak için devletler ve stratejik aktörler tarafından, uzlaştırılmakta ve aktif olarak teşvik edilmektedir (Brenner, 1998). Kısacası, küresel kent çerçevesinde, küreselleşmenin siyasetine değil küreselleşmenin ekonomisine; kent siyasetine değil kent ekonomisine öncelik verilmektedir.

Küresel kent kuramı, küreselleşme ve kentlerin küreselleşmesini süreçler olarak ele almaktadır. Eleştirmenlere göre ise küreselleşme ve kentlerin küreselleşmesi süreçler olduğu kadar aynı zamanda da projelerdir. Bu projeler konuşmalar içinde kurgulanmakta ve yerel, ulusal ve küresel düzeylerde teşvik edilmektedir (Robertson ve Khondker, 1998).

Çoğu küresel kent araştırmaları, küresel Kuzey’de yapılmakta (Kuzey Amerika, Kuzey Avrupa ve Doğu Asya); çoğu küresel kent araştırmacıları, küresel Kuzey ülkelerinde olan üniversitelerde çalışmakta; ve çoğu küresel kent, küresel kuzeyde yer almaktadır. Dolayısıyla küresel kent kuramı, küresel Kuzey’in yapısal dönüşüm ve yeniden yapılanmaları temel alınarak oluşturulmuştur ve gerçekte küresel Kuzeyin gerçeklerini yansıtmaktadır. Dolayısıyla küresel kent sisteminin temel haritaları, günümüz küresel ekonomisi içinde **gücün simgeleri, merkezîyetçilik ve dışlama** olarak anlaşılmalıdır. Birçok kent araştırmacısı küresel kent kuramının, dünya sistemi merkez ülkeleri dışındaki kent gelişiminin küreselleşme sürecini araştırmaya değer bulmamıştır (Brenner ve Keil, 2006, s. 190).

Küresel kent teorisine katkıda bulunan öncü akademisyenler, belirli bir şehrin içsel anahtar gelişmelerini ve süreçlerini o şehrin küresel kent sistemi içinde dışsal konumlanmasına gönderme yaparak açıklamaya çalışmışlardır. Fakat daha sonraları bu türdeki nedensellik tersine çevrilmiştir. Küresel bir şehrin tarihi, mekânı, kurumsal yapılanışı ve sosyo-politik çevresi o şehrin dünya ekonomisi içine eklenme biçimini güçlü bir şekilde etkilemektedir (Brenner ve Keil, 2006, s.130).

Küresel Kent Oluşum Sürecinde Politik Faktörler: Büyüme Koalisyonu ve Devlet Stratejileri

Küresel kentlerin oluşumu ve politik faktörler arasında ilişki kurabilmek.

Friedman, Wolff, Sassen ve **Taylor** gibi küresel kent araştırmacıları küresel kentlerin tanımı, özellikleri, sınıflandırması, bağlantırlığı ve akışları hakkında birtakım geniş genellemeler yapma girişiminde bulunurken; diğer araştırmacılar şehirlerin dünya ekonomisine ne şekilde eklenildiğini, şehirlerin ayırt edici ve mekân-özelliklerini göz önüne alarak analiz etme konusuna odaklanmışlardır. Küresel şehirlerin küresel sermaye birikim için düğüm noktası olma gibi en temel ortak özelliğe sahip olması yanında, bu kentlerin kendi içlerinde farklılıkları söz konusudur (Brenner ve Keil, 2006, s. 130-131). Küresel kentlerin inşa edilmiş çevreleri, politik ve ekonomik yapıları her bir kentin ayırtıcı tarihsel mirasları tarafından şekillendirilmiştir. Bu küresel kentleri yönetim ve kontrol merkezleri haline dönüştürme **mekân-özellik politik stratejiler** ve **mekân-özellik kurumsal yollar** aracılığı ile

Küresel kent kuramı, en temel anlamda küresel kent oluşum sürecinde önemli rol oynayan politik faktörleri göz ardı etmiştir.

sağlanmıştır. Küresel kentlerin evrimsel yörüngeleri, sırasıyla ulusal ve yerel özgül kurumsal düzenleme, hukuki çerçeve ve sosyo-politik mücadeleler tarafından biçimlendirilmektedir (Brenner ve Keil, 2006, s.130).

Şehirler arasında küresel bağlantılığı sağlamak için yeni ulaşım ve tele-komünikasyon altyapıları kurulmuştur. Ulusüstü sermayenin gereksinimlerini karşılamak için büyük ölçekli emlak oluşturma, büyük projeler ve ofis kuleleri inşa edilmiştir. Merkez ticaret bölgeleri ve lüks iskân geliştirme projeleri eski işçi sınıfı mahallelerinin içine kadar genişletilmiştir. Şehri şehirde oturanlara ve potansiyel yatırımcılara pazarlamak için küresel yönetim ve kontrol merkezi olarak yeni güç peyzaj inşa edilmiştir (Brenner ve Keil, 2006, s.131).

Küresel kent oluşumu için yerel ön şartların oluşumunda rolü olan genel olarak *ulusal, bölgesel ve/veya yerel devlet yetkilileri*, ulusötesi *şirket elitleri* ve *yerel mal sahipleri* veya *kiralayıcılardan* oluşan büyüme yönelimli **politik ittifakların** altı çizilmektedir (Logan ve Molotch, 1987). Bu ittifaklar küresel bağlantılığın sağlanması için gerekli *altyapısal, teknolojik* ve *finansal* kaynakların seferber edilmesine hizmet etmekle kalmaz aynı zamanda genel olarak küresel kent oluşumu ile bağlantılı olan büyük ölçekli büyük projelerin ve gayrimenkul imarlarına olacak olası yerel muhalefetleri kütleştirme görevini de yerine getirir (Brenner ve Keil, 2006, s.131).

Devlet kurumları, düzenleyici yeniden ayarlamalar veya finansal sübvansiyonlar veya ikisinin karışımı yöntemleri uygulayarak ulusal, gölgesel ve belediye ölçeğinde küresel kent oluşumunu tevsik etmede merkezi rol oynamaktadır. **Devletler**, küresel olarak yönelmiş şirketlerin, gayrimenkul imar edenlere ve politik elitlerin taleplerine hizmet etmek için aktif bir şekilde kent mekânının yeniden organize edilmesine yardımcı olmaktadır (Brenner ve Keil, 2006, s.131).

Sharon Zukin (1992) öncü küresel kent olan Londra ve New York'u karşılaştırmalı olarak incelemiştir. 1980'lerde bu kentlerin şehir merkezlerinin yeniden gelişimini sağlamak ve onların küresel finans merkezleri olma özelliğini sağlamlaştırmak için devlet tarafından sübvansiyon edilen büyük-projeler oluşturulmuştur. Londra'da King's Cross ve Docklands projelerini gerçekleştirmek için tamamıyla yeni bir yarı-hükümet'e benzeyen birimler kurulmuştur. New York şehrinde Battery Park Kenti'nin kurulması ve 42. caddenin ve Times Square'in yenileştirilmesi hükümet finans destekli özel şirketler tarafından gerçekleştirilmiştir (Brenner ve Keil, 2006, s. 137).

Zukin bu büyük projelerin analiz çerçevesini oluşturmak için iki kavram kullanmıştır. Bunlar:

1. Anadili/yerli (Vernacular): Günlük hayatın meydanları,
2. Peyzaj (Landscape) sermaye ve devlet kurumları tarafından egemen olunan gücün mekânları.

Zukin için temel soru sudur: Küresel şehir mekânı işçi sınıfının gündelik yeniden üretimini yardımcı olacak şekilde mi düzenlenmeli? Yoksa küresel şirketler ve finans elitlerinin taleplerine hizmet edecek şekilde mi yeniden biçimlendirilmelidir? New York ve Londra yerel hükümet kurumları, küresel şirketler ve finans elitlerinin talepleri doğrultusunda, bu şehirleri yeniden biçimlendirmeyi tercih etmişlerdir. Böylece bunu yaparak her bir şehri küresel piyasaların etkilerine maruz bırakmışlardır. Bu nedenle her bir şehirde gittikçe ilerleyen Gücün Peyzajı asla tamamen emniyetli veya değişmez değildir. İçeriden sosyal patlamalar ve karşı direnişler ve dışarıdan jeo-ekonomik değişiklikler tarafından tehdit altında olma ihtimalleri vardır (Brenner ve Keil, 2006, s. 137).

Takashi Machimura (1992) çalışmasında, Tokyo'nun küresel kent olmasında rol oynayan heterojen büyüme koalisyonundan bahsetmektedir. Ona göre, *Tokyo'nun küresel kent olmasında bu koalisyon büyük rol oynamıştır. Bu heterojen koalisyon şunlardan oluşmaktadır*: hem yerel hem de ulusal hükümet birimleri çeşitli sermaye fraksiyonları (ulusötesi şirketler, emlak şirketleri, arazi sahipleri) ve diğer çıkar grupları. **Machimura**, Tokyo'nun küreselleşmesi sonucu oluşan sosyo-mekânsal dönüşümleri de analiz etmiştir. Bu sosyo-mekânsal dönüşümler şunları kapsamaktadır: toprak kullanımı ıslahı, yerleşim alanının yeniden uzlaşımı ve yerinden etme ve mesken koşullarını iyileştirme için mücadelelerin çoğalması. Zukin'in yorumuna benzer bir yorumda bulunmuştur: küresel şehirlerde kent mekânlarının gündelik ve kapitalist kullanımı arasında derin gerilim vardır ve bu gerilimler sosyo-politik çatışmalar şeklinde kendini şehirde göstermektedir. Küresel kent oluşum süreci tarafından tetiklenen politik-ekonomik ve sosyo-mekânsal değişimler çeşitli gerilim ve çatışmaları da beraberinde getirmiştir (Brenner ve Keil, 2006, s. 145). Çeşitli kent dönüşümü projelerinden olumsuz yönde etkilenen kitle ve onları destekleyenler, sosyal hareketler geliştirerek bu büyüme koalisyonunun amaçları doğrultusunda şekillenen kent oluşumlarına karşı koymaya çalışmaktadırlar.

Küresel Güney ülkelerindeki şehirlerin küreselleşme sürecini anlamak için bu ülkeleri **Kuzey ülkelerinden** ayıran tarihsel büyük ölçekli faktörlere bakmamız gerekir. Sömürgecilik, 1970'lerin ortalarından itibaren neoliberal politikaların dayatılması, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler, Uluslararası sivil toplum kuruluşlarının gibi uluslararası kuruluşlar küresel Güney'de kent gelişim süreçleri üzerinde çok büyük etkileri vardır.

KÜRESEL KENT VE İSTANBUL

İstanbul Küresel Kent mi? Küresel Kent Olabilir mi?: Türkiye'de Akademik Ele Alışlar

İstanbul'un küresel kent tartışmaları ve araştırmalarındaki yerini özetleyebilmek.

Uluslararası literatürde, özellikle 1980'lerde küreselleşme süreciyle birlikte küresel kent/dünya kenti kavramları kent araştırmalarının temel konu başlıklardan biri hâline gelirken, Türkiye'de akademik çevrede bu konu 1992'de Çağlar Keyder tarafından gündeme getirilmiştir. Türkiye'de *1992 yılında İstanbul Dergisi*, küreselleşme olgusunu kent gündeminin önemli bir başlığı olarak işlemeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren kentleşme konusunda çalışan birçok akademisyen İstanbul'un küresel kent olup olmadığı konusunda değerlendirmelerde bulunmuşlardır. **Ayşe Öncü** (1992) "İstanbul'u Nasıl Anlamalı?" makalesinde, "Bence İstanbul kimliğini aramıyor, buldu. İstanbul global bir kent olarak tanımlıyor kendini artık" demiştir. Öncü (1992, s. 71), 1980'lerin İstanbul'un resmî söylem içinde hapsolmuş kimliğinden kendini serbest bırakarak ve İstanbul'un kendi adına var olabileceğini mümkün kılarak "**global kent**" kimliğini bulmasını sağladığını belirtmektedir. **Çağlar Keyder'in** "İstanbul'u Nasıl Satmalı?" makalesi ile birlikte Türkiye'de de küresel kent/dünya kenti konusu kent sosyolojisinin önemli bir konusu hâline gelmiştir. Keyder (1992, s. 81) küresel çağda ulusal ekonomilerin şehirleri değil, şehirlerin ulusal ekonomileri taşıdığı olgusuna vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla yeni küresel ekonomide Türkiye'nin kalkınmasının İstanbul'dan geçtiği ve İstanbul'da küresel-

leşme adına yapılacak yatırımların Türkiye'nin geleceğini de yakından ilgilendireceğini belirtmektedir. Keyder'e göre, küreselleşmeyle birlikte İstanbul'da kısa süre içinde çok ciddi dönüşümler gerçekleşebilir ve bu dönüşüm doğru yönlendirildiğinde kente önemli kaynaklar sağlayarak İstanbul'un statüsünün yükselmesine katkıda bulunulabilecektir. Aksi bir durum ise hem kent hem de ülke açısından küresel piyasadan dışlanma, yalnızlaşma ve yerel, dar politikaların etkisi altına girmeye yol açtığı gibi, fırsatların kullanılmasına yönelik girişimlerin reddi, uzun vadede İstanbul ve Türkiye için çok maliyetli olabilecektir (Keyder, 1992, s.81). Ona göre, İstanbul bir küresel kent olma yolunda gerekli maddi koşullara sahiptir ve yapması gereken ise inisiyatif göstermesidir. Bu inisiyatif çerçevesinde kaynaklarını küresel sermayeyi çekecek şekilde seferber etmeli ve küresel hizmet firmalarına altyapı oluşturmalıdır. Çünkü bu süreç aslında bir yarıştan ibarettir, fırsatlara yönelik yatırımları yapmamak ise yarışmayı kaybettirecektir (Keyder, 1992, s.84). Küreselleşmeyle birlikte Keyder'in deyişiyle "İstanbul'un satılması" ile birlikte kentte hakim konuma gelecek olan küresel sermaye olacaktır.

Diğer bir çalışma İlhan Tekeli'nin "Dünya Kenti İstanbul" makalesidir. **Tekeli** (1992, s. 55) bu makalesinde, "ekonomik yarışmalar uluslararası ekonomik yarışmalar olarak değil, uluslararası metropoller arasındaki yarışmalar olarak algılanmaya başlıyor" vurgusunu yapmıştır. **Tekeli** küresel kentleri, uluslararası kentler olarak kavramsallaştırmakta, uluslararası metropollerin ayırıcı özelliğinin bu kentlerin düşünce, karar ve örgütlenme merkezleri olmalarından kaynaklı olduğunu savunmaktadır. Bu da uluslararası metropollerin hizmet üretiminde karar ve koordinasyon merkezleri olarak yapılanmalarını sağlamaktadır. Fakat Tekeli'ye göre metropollerin gelişiminin nedenlerini kavramak için bunların ötesine geçmek ve görünmeyen yüzünü de tanımlamak gerekir. Kentlerin bu görünmeyen yüzünü küreselleşen sermayenin mantığı oluşturmakta ve sermayenin küresel düzeyde akışkan hale geldiği günümüzde, coğrafik avantajları olan bir kente çokuluslu şirketlerin yerleşmesiyle bir uluslararası metropolün yaratılabileceği yanılgısına düşmemeliyiz çünkü bu çok uluslu şirketler her istedikleri zaman mekân değiştirebilirler.

Keyder bazı kentlerin küreselleşme sürecinden önce de dünya kentleri olarak varlıklarını sürdürdüklerini ve İstanbul'un da bu şehirlerden biri olduğunun altını çizmektedir (Özkan, 2001, s. 75). Çünkü İstanbul, tarihi boyunca bütün ticaret yollarının ve çeşitli medeniyetlerin kesiştiği yerde konumlanmıştır. İstanbul'un bu coğrafik ve ekonomik konumu kenti Hindistan ile Batı Avrupa arasındaki en önemli kalıcı pazar hâline getirmekteydi (Keyder, 2000, s. 10). Keyder, İstanbul'un 1980'lerden sonra önemli değişimler yaşadığını, İstanbul'un küresel kent olma yolunda önemli fırsatlara sahip olduğunu ve küreselleşme dinamiklerini bünyesinde barındırmasına rağmen henüz bir küresel kent olmadığını düşünmektedir. Bununla birlikte küresel akışların ve etkileşimin toplumsal ve mekânsal değişim üzerindeki kültürel, sosyal, politik etkilerinin sürekli devam ettiğini belirtir. İstanbul'un küresel kent olamamasında, İstanbul'un karar alıcılarının bu süreçte küreselleşmeye kuşkuyla yaklaşmaları ve küreselleşmenin ihtiyaç duyduğu projeleri üretmemeleri önemli etkenlerdir (Keyder, 2000, s. 26-28).

Fuat Ercan'a (1996) göre İstanbul küresel kent olmaktan çok **uluslararasılaşan** bir kenttir. Ercan, küresel kentleri komuta ve koordinasyon merkezleri olarak kavramsallaştırırken, uluslararası kentleri ise güç merkezleri olmadan ziyade, güç trafiğinin içinden geçtiği kentler olarak tanımlamıştır. Ercan, "sermaye birikiminin yeterince gelişmediği ya da daha çok gelişmemiş bir finansal piyasada faiz getirisi

üzerinde yoğunlaştığı bir ekonomide İstanbul'un kontrol merkezi olma yönündeki bir beklenti, pek fazla gerçekçi görünmemekte" der. Hatta Ercan İstanbul'un yakın gelecekte de bir küresel kent olma potansiyelini taşımadığını savunur (Ercan, 1996, s. 84).

Mübeccel Kıray ise İstanbul'u şu şekilde değerlendirmektedir: "İstanbul, çok büyük tarihi olan bir şehir, büyük çekiciliği, doğası olan şehir, fakat metropol olmak için gerekli insan yapısı yok; böyle bir temel yok" demektedir. Kıray İstanbul'un küresel bir metropol olabilmesini tarihsel sürece gönderme yaparak değil maddi altyapıya gönderme yaparak değerlendirmektedir. Ona göre, İstanbul'un küresel bir metropol olabilmesi için maddi altyapıya gereksinimi vardır ve bu mevcut değildir (Kuntay, Erginsoy ve Gümüşoğlu, 2001, s.15). Böyle bir metropol olunması için yalnızca kendi kullanacağı parayı işleyen banka değil, küresel kullanımlara hizmet sunan kurumsallaşmanın olması gerekir. Kıray İstanbul'u şu şekilde değerlendirmektedir: "Türkiye çapında metropoliten bir şehir, .. ama dünya metropolü demek için komik oluyoruz" (Kuntay, Erginsoy ve Gümüşoğlu, 2001, s.15).

Sonuç olarak, akademik tartışmalarda genel eğilim İstanbul'un temelde bir küresel kent olmadığına yöneliktir. Fakat İstanbul'un küresel kent olabilirliği ile ilgili değerlendirmelerde ise söylemler farklılaşmaktadır. Bazıları belirli bir potansiyele sahip olduğu vurgusunu yaparken, bazıları da İstanbul'un gelecekte de küresel kent olma niteliğine ulaşamayacağı kanısındadır. Oysaki dünya kentleri ile ilgili yapılan karşılaştırmalı analizlerde İstanbul'un, söz konusu söylemlerin tersine, küresel akışlarda önemli bir merkez olduğu görülürken; Taylor da İstanbul'u, Batı Asya-Kuzey Afrika-Güneydoğu Avrupa'nın tek küresel kenti olarak tanımlamıştır.

Küresel Kent Ölçümlerinde İstanbul

Bu konuda ender yapılan ölçümlerden biri Çağlar **Keyder** ve **Ayşe Öncü**'nün "İstanbul and the Concept of World Cities" (1993) adlı çalışmasında yer almıştır. Ölçüm kriterleri olarak İstanbul'un nüfusu, vergi gelirleri, toplu konut yapısı, uluslararası bankalar ve beş yıldızlı otelleri incelenmiştir. Bu kriterler temelinde Keyder ve Öncü İstanbul'da küreselleşme dinamiklerini irdelemişlerdir. Bulgulara göre, 1980'lerle birlikte özellikle yabancı bankaların ve beş yıldızlı otellerin belirgin bir büyüme dinamiği yaşadığı; aynı dönemde belediyelerin mali olarak güçlendirilmesiyle de İstanbul'un gelirlerinde yüksek bir artışın olduğu gözlenmektedir. İstanbul'un önemli bir küreselleşme dinamiği yaşadığına dikkat çeken Keyder ve Öncü, bölgede 1990'ın başındaki değişim ve ayrıca yerel karar alıcıların belirleyiciliğine de dikkat çekmişlerdir. Keyder ve Öncü'nün ölçümü bu alanda yapılmış ilk araştırma olması nedeniyle önem taşımasına rağmen, diğer kentler ile karşılaştırılmadığı için küresel kentler arasındaki yeri, konumu ve küreselleşme düzeyiyle ilgili güçlü analizlere olanak tanımamaktadır.

1. Avrupa Kentleri Arasında İstanbul

Tablo 6.4 Avrupa kentinin "küresel kent bağlantırlığı" nı sektörel olarak göstermektedir. Küresel kent bağlantırlığına göre ilk 50 kent içinde 22 Avrupa kenti bulunmaktadır. Dikkati çeken öncelikli unsur, bu sıralamada 14. olarak yer alan İstanbul'un hizmet hinterlandındaki geniş bir bölgede başka bir kentin olmayışıdır. Ancak Balkanlar'da Budapeşte ve özellikle Kafkasya ve Orta Asya ile ilişki ağında ise, Moskova ile bir rekabetten söz edilebilir. Atina, Sofya gibi komşu kentler ise listeye girememiştir (Çadircı, 2006, s.112).

Tablo 6.4
Küresel Kent
Bağlanırlığında ilk
50 arasında Avrupa
kentleri

Kaynak: Taylor,
Walker, Catalano ve
Hoyler, 2002.

Kent Sırası	Kentler	Küresel Ağ Bağlanırlığı	Küresel Kent Sırası	Kentler	Küresel Ağ Bağlanırlığı
1 (1)	Londra	1.00	32 (12)	Barselona	0.43
4 (2)	Paris	0.70	34 (13)	Moskova	0.42
8 (3)	Milan	0.60	35 (14)	İstanbul	0.42
11 (4)	Madrid	0.59	39 (15)	Viyana	0.42
12 (5)	Amsterdam	0.59	40 (16)	Varşova	0.42
14 (6)	Frankfurt	0.57	42 (17)	Lizbon	0.41
15 (7)	Bürüksel	0.56	44 (18)	Kopenhag	0.41
19 (8)	Zürih	0.48	45 (19)	Budapeşte	0.41
27 (9)	Stockholm	0.44	48 (20)	Hamburg	0.39
29 (10)	Prag	0.43		Münih	0.39
30 (11)	Dublin	0.43		Duesseldorf	0.39

Açıklama: Kent sırası altında sıralanan parantez içinde olmayan rakamlar küresel kent bağlanırlığını ve parantez içinde olan rakamlar da Avrupa kentlerinin bağlanırlığını göstermektedir.

Avrupa kentleri arasında İstanbul, muhasebecilik sektöründe 23., reklamcılık sektöründe 14. ve bankacılık/finans sektöründe ise 7. olarak listeye girmesine rağmen sigortacılık, hukuk ve yönetim danışmanlığı sektörlerinde listeye girememektedir. 315 kent arasında İstanbul küresel kent bağlanırlığı açısından 35. sıradadır. 315 kent arasında İstanbul'daki hizmet sektörünün durumuna bakacak olursa; muhasebecilikte 50., reklamcılıkta 35., bankacılık ve finans 21., sigortacılıkta 108., hukuk sektöründe 82., ve yönetim danışmanlığı sektöründe 52. sırada yer almıştır. Bu sonuçlar da bize göstermektedir ki, İstanbul'un, yüksek bağlanırlık sahibi bir küresel kent olarak 35. olduğu sıralamadaki konumu öncelikle, bankacılık ve finans sektöründe sahip olduğu yüksek bağlantıdan kaynaklanmaktadır denilebilir. İstanbul, bu sektördeki bağlanırlık oranıyla Avrupa'daki birçok kenti geride bırakarak 7. ve genel sıralamada ise 21. olmuştur (Çadırcı, 2006, s.112-113).

2. Ortadoğu'nun Küresel Kenti İstanbul

Tabloda 6.5'te görüldüğü üzere, Taylor (2001) Batı Asya ve Kuzey Afrika kentlerine odaklanmış ve 29 kenti değerlendirmiştir. Ancak bunlardan ön plana çıkan 12'si üzerinde yoğunlaşmıştır. Bölge kentlerinin önde gelen 315 kent arasında küresel kent sıralamasındaki yeri ve "küresel ağ bağlanırlığı" aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. Görüldüğü gibi bölgede büyük bir küresel kent bulunmamaktadır. En yüksek sıralamaya sahip olan kent 35. olarak İstanbul'dur. Bir sonraki kent ise 54. olarak Dubai'dir ve bir sonraki kent de 59. olarak Kahire dir. Dolayısıyla, bölge kentlerinden ilk 50 arasında yer alanlarının sayısı 1 ve ilk 100 arasında yer alabilen kentlerin sayısı ise 8'dir. Tabloda İstanbul dünya kentleri arasında 35. Batı Asya ve Kuzey Afrika ülkeleri arasında 1. sırada iken, Ankara dünya kentleri arasında listede 273. olarak ve Batı Asya ve Kuzey Afrika ülkeleri arasında 22. olarak yer almıştır.

Batı Asya/Kuzey Afrika Kentlerinin Küresel Ağ Bağlanırlığı	Küresel Kent	Batı Asya/Kuzey Afrika Kentleri	Küresel Ağ Bağlanırlığı
Sırası			
35 (1)		İstanbul	0.420
54 (2)		Dubai	0.363
59 (3)		Kahire	0.354
64 (4)		Beyrut	0.332
89 (5)		Manama	0.247
90 (6)		Cidde	0.246
91 (7)		Tel Aviv	0.245
95 (8)		Riyad	0.237
110 (9)		Kazablanka	0.213
115 (10)		Abu Dabi	0.209
117		Kuveyt	0.207
118		Lefkoşa	0.204
124		Amman	0.195
126		Muskat	0.190
142		Tunus	0.174
178		Doha	0.140
190		Limasol	0.133
203		Tahran	0.121
269		Şam	0.063
270		İskenderiye	0.061
272		Rabat	0.054
273 (22)		Ankara	0.053
281		Sanaa	0.048
282		Cezayir	0.045
283		Kudüs	0.045
291		Trablus	0.034
297		Hartum	0.029
310		Cibuti	0.012
313		Bağdat	0.005

Tablo 6.5

Batı Asya/Kuzey Afrika Kentlerinin Küresel Ağ Bağlanırlığı

Kaynak: Taylor, 2001.

Açıklama: Batı Asya/Kuzey Afrika Kentlerinin Küresel Ağ Bağlanırlığı Küresel Kent sırası altında sıralanan parantez içinde olmayan rakamları küresel kent bağlanırlığını ve parantez içinde olan rakamlar da Batı Asya/Kuzey Afrika kentlerinin küresel ağ bağlanırlığını göstermektedir.

“Kültür Başkenti İstanbul” söylemi neyi ifade etmektedir araştırınız?

Kültürel faktörler dikkate alınarak kentler küresel kent olarak tanımlanabilir ve sınıflandırılabilir mi? Araştırınız!

Özet

Küresel kentin ortaya çıkmasında rol oynayan küresel dönüşüm sürecini açıklayabilmek.

Dünya kenti veya küresel kent kavramı uzun bir tarihî geçmişe sahip olmasına rağmen, kent çalışmalarında tekrar dikkate alınması 1980'lerin başında sürekli krizleri teşvik eden küresel kapitalizmin yeniden yapılanmasını anlama ve yorumlama girişimlerinin bulunduğu bağlamda gerçekleşmiştir. Küresel kent kuramcıları, kent-merkezli küresel kapitalizm yapısına doğru olan değişikliği, 1970'lerin ortasından beri süren bir-biriyle ilintili iki sosyo-politik dönüşüme gönderme yaparak analiz etmektedirler. Bunlar; ulusötesi şirketler tarafından kontrol edilen yeni bir uluslararası iş bölümünün ortaya çıkması ve İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde eski endüstrileşmiş dünyada egemen olmuş Fordist-Keynezcî teknolojik-kurumsal sistemin krizidir. Genel olarak küreselleşme sermaye, meta ve enformasyon akışının yerel, ulusal ve bölgesel mekânsal sınırların ötesine geçerek, dünya düzeyinde işlemini ifade etmektedir. Başka bir deyişle, küreselleşme süreci, ticaret, sermaye hareketleri, teknolojinin akışı ve hatta insan akışlarını ulusötesi bir niteliğe kavuşturmaktadır. Küreselleşme, ülkeler arasındaki fiziksel ve ekonomik sınırları önemsizleştirerek ülkelerin egemenliklerini aşındırırken, kentleri, küresel sistemin temel birimlerinden biri hâline getirmektedir. Küresel hareket eden sermaye, sermaye birikimi için kendine uygun mekânları seçerek buraların büyümesine, önem kazanmasına ve hatta küresel akışlarla birlikte, kendisi de küreselleşen bir kent formunun oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Küreselleşen dünyada artık ulusal devletlerin mekânsal ekonomileri değil, şehirler veya büyük çapa kentleşen bölgeler en temel coğrafi birimdir. Bu süreçten bütün kentler etkilenmemektedir ancak bazı kentler küresel akışların merkezileştiği daha önemli pozisyonlara kavuşabilmekte ve "küresel kent" olarak tanımlanabilmektedir. Kentler açısından "otonomi" olarak da tanımlanan bu yeni süreçte kentler küresel bir aktör hâline gelmiştir.

Dünya ve/veya küresel kenti açıklayan yaklaşımları sıralayabilmek.

Literatürde dünya kenti kavramı ilk kez Geddes tarafından dönemin büyük metropoliten alanlarını tanımlamak için kullanılmıştır. **Geddes** dünya kenti kavramını, kentlerinin merkezi ekonomik fonksiyonlarına gönderme yaparak tanımlama eğilimindedir. **Hall**, kentlerin dünya kenti olup olmadığını, nüfus yoğunluğu, merkezileşmiş politik güç, ticaret, finans, taşımacılık ve hizmet sektörlerini ele alarak değerlendirmiş ve bu alanlarda bu fonksiyonun bir yerde toplandığı mekânları dünya kenti olarak nitelendirmiştir. **Cohen**, dünya kentlerini uluslararası ticari faaliyetlerin merkezi ve yeni uluslararası iş bölümünün koordinasyon ve kontrolünü sağlayan mekânlar olarak tanımlamıştır. **Friedmann** dünya kentini, dünya kapitalizminin "organizasyon nodülleri", bölgesel, ulusal ve küresel meta akışının "eklemlenici" ve küresel sermaye birikimi mekânı içinde "düğüm noktası" şeklinde tanımlamıştır. **Sassen**, küresel kentleri şirket hizmet kompleksleri ve finans merkezleri olarak tanımlamıştır. Sassen'e göre küresel kentlerin en temel özelliği, sermaye hareketliliğinin üretimi için gerekli olan ve daha genel anlamda küresel dünya kapitalizminin oluşumunu sağlamlaştıran mekânbağlı ve mekân-özgül çeşitli sosyo-ekonomik gereksinimleri temin eden mekânlardır. Ona göre, küresel kentler karmaşık ve birleşmiş küresel ekonomilerin liderlik ve yönetimi içinde stratejik bir rol elde etmiştir. Bu stratejik rol sadece küresel koordinasyon değil, aynı zamanda küresel kontrol gücün üretimidir. Ercan için küresel kent, dünya ölçeğinde hacim ve hız olarak artan meta akışları trafiğinin kontrol edildiği mekânlardır. Çoğu akademisyen küresel kent tanımını daha çok ekonomik özellikleri temel alarak yapmıştır. **Knox ve Taylor** ekonomik özelliklerin yanında sosyo-politik özellikleri (uluslararası faaliyet yürüten sivil toplum kuruluşları, hükümetlerin ulusüstü örgütlenmeleri vs. toplandığı kentler) de işin içine katmaktadır. **Castells** den etkilenen Taylor, "öncü dünya kentleri" olarak nitelendirdiği küresel kentleri iki yönüyle tanımlamaktadır. Bunlar: dünya kentleri hizmet sektörlerinin merkezleridir. Bu anlamda Sassen ile hemfikirdir. Aynı zamanda küresel düzlemde işle-

yen ağları birbirine bağlayan birer düğüm noktalarıdır. Küresel alana yayılmış büyük ve güçlü ağları diğer bir söylemle merkezî ağları birbirine bağlayan kentler küresel kentlerdir. Dünyadaki diğer bütün kentlerle bağlantılılığı yüksek olan ve bu bağlantılılık ağında stratejik öneme sahip düğüm noktalarını oluşturan kentler dünyadaki “öncü kentler”dir. Küresel kent literatürünü özetleyen bir yaklaşıma göre **(Brenner ve Keil)**, küresel kentin özellikleri şunlardır: ulusötesi şirketlerin küresel faaliyetleri için düğüm noktalarıdır; üreticiler ve finans servisleri için üretim alanı ve pazandır; dünya ekonomisi içine farklı şekillerde eklenmesi kriterine göre tabakalasan şehirlerin geniş hiyerarşik yapısı içerisinde bu şehirleri ekleyen düğümlerdir; geniş çaplı bölgesel ekonomiler veya kent meydanları içinde mekânsal egemen merkezlerdir. **Knox ve Taylor’a** göre küresel kentler: sermayeye yönelik hizmet üreten, iletişim, telekomünikasyon, bilgi-işlem servislerinin; uluslararası fon akımlarını sağlayan ve denetleyen finans kurumları, bankalar ve sigorta işlemlerinin; yeni uluslararası piyasaya uyum sağlayan medya, pazar araştırmaları, reklamcılık şirketleri, hukuk, müşavirlik ve yönetim danışmanlığı birimlerinin; uluslararası faaliyet yürüten sivil toplum kuruluşları, hükümetlerin ulusüstü örgütlenmeleri vs. toplandığı kentlerdir.

Küresel kent hiyerarşisi, ağı ve akışkanlığıyla ilgili ölçüm ve araştırma bulgularını özetleyebilmek.
Küresel kent hiyerarşisi: (küresel kentleri birer merkez olarak ele alan ve kentleri küresel ekonomide önemli aktörler olarak yansıtan yaklaşım): Hall nüfus büyüklüğü, zengin nüfus yoğunluğu, merkezleşmiş politik güç, ticaret, finans, taşımacılık ve hizmet faaliyetlerinin yoğunluğunu temel alarak sekiz kenti dünya kenti olarak tanımlamıştır. Ona göre 1950 ve 1960’lar da dünya şehirleri Londra, Paris, Amsterdam-Rotterdam, Rhine-Ruhr kompleks, Tokyo ve Moskova’dır. Cohen de uluslararası firmaların faaliyetlerini temel alarak dünya şehirlerini sınıflandırmıştır. Cohen New York, Tokyo ve Londra birinci düzey dünya kentleri olarak tanımlarken, Osaka, Rhine-Ruhr, Chicago, Paris, Frankfurt ve Zürih de ikinci düzey dünya kentleri olarak tanımlamıştır. Friedmann geliştirdiği dünya kentleri hipotezinde, söz konusu kentleri önemli finans merkezleri olma, çokuluslu şirketlere yönetim merkezi olma, uluslararası kurumların

varlığı, önemli imalat merkezleri olma, hızlı büyüyen bir hizmet sektörü, dünya taşımacılığında önemli bir düğüm noktası olma ve nüfus büyüklüğü ölçütlerini temel alarak dünya kentlerini hiyerarşik olarak sınıflandırmaya çalışmıştır. Friedmann, söz konusu yedi kriteri kullanarak 30 tane dünya kenti belirlemiştir. Bu kentlerden, sermayenin kontrol merkezi olarak emeğin yeni uluslararası bölümünde etkin olanlarını “birincil dünya kentleri” ve diğerlerini ise “ikincil dünya kentleri” olarak adlandırmıştır. Merkez ülkelerde birincil dünya kentleri: Londra, Paris, Rotterdam, Frankfurt, Zürih, New York, Şikago, Los Angeles ve Tokyo dur. Yarı-çevresel ülkelerde birincil dünya kentleri: Sao Paulo ve Singapur’dur. Merkez ülkelerde ikincil dünya kentleri: Bürüksel, Milan, Madrid, Toronto, Miami, Houston, San Francisco ve Sidney’dir. Yarı-çevresel ülkelerde ikincil dünya kentleri: Johannesburg, Buenos Aires, Rio de Janeiro, Caracas, Mexico City, Hong Kong, Taipei, Manila, Bangkok ve Seul olarak sıralanmıştır. Sassen özellikle hizmet sektörünün küresel dağılımına bakarak New York, Londra ve Tokyo kentlerini küresel kent hiyerarşisinin tepesinde yer alan kentler olarak tanımlamıştır. Alfa Dünya Kentleri: Londra, Paris, New York, Tokyo, Chicago, Frankfurt, Hong Kong, Los Angeles, Milan, Singapur.
Küresel kent ağı ve akışkanlığı yoğunluğuna göre sınıflandırma (kentlerin küresel düzeyde oluşturdukları ağlar ve bu ağlar üzerinden gerçekleştirdikleri akışlarla tanımlama ve bu akışların nitelikleri ile analiz etme): Küresel ağ bağlantılılığı en yüksek olan 10 küresel kent: sırasıyla Londra, New York, Hong Kong, Paris, Tokyo, Singapur, Şikago, Milan, Los Angeles ve Toronto’dur. Bu ölçümün önemli bir eksikliği küresel ağ bağlantılılığının yalnızca hizmet firmalarının (ekonomi temelli) oluşturduğu ağlara indirgenmesidir. Küresel akışları ekonomik, politik, kültürel ve sosyal boyutlarıyla ölçen çok boyutlu bir ölçüm de geliştirilmiştir. Bu ölçüm, hizmet sektörlerinin yanısıra kültürel, sosyal ve politik kurumların oluşturduğu akışlara da yer vermiştir. Bağlılık ve Büyüklüğe göre Öncü Dünya Kentleri (ekonomik, politik, kültürel ve sosyal dört alandaki ölçüm sonuçlarının bileşimi): Londra, New York, Paris, Hong Kong, Tokyo, Washington, Los Angeles, Singapur, Bangkok, Bürüksel, Cenevre ve Şikago’dur.

Küresel kent kuramına yöneltilen temel eleştirileri sıralayabilmek.

Küresel kent kuramı, küreselleşmeyi makro ve yukarıdan aşağıya bir süreç olarak kurgulamıştır. Dolayısıyla, küreselleşme sürecinde öznenin davranışını, güç ve ideolojinin rolünü atlayarak küresel-yerel ikiliklerini yeniden inşa etmiştir. Küresel kent kuramında küreselleşmeyi çalışma, küresel ekonomik coğrafyanın haritasını yapma hâline gelmiştir. Dolayısıyla, kent dinamiklerine yön veren politik ve ideolojik faktörler urban dinamiklerini şekillendiren ulusal ve yerel aktörler, küresel süreçlerde ve akışlarda stratejik olarak kentlerin konumlandırılmasına yönelik söylemler göz ardı edilmiştir. Bu araştırmacılar yereli, pasif alıcılar, küresel ekonomik güçlerin aktarıcıları ve reaktörleri konumuna indirgemişlerdir. Eleştirilere göre, küreselleşme ve kentlerin küreselleşmesi süreçler olduğu kadar projelerdir de aynı zamanda. Bu projeler konuşmalar içinde kurgulanmakta ve yerel, ulusal ve küresel düzeylerde teşvik edilmektedir. Dolayısıyla küresel kent kuramı küresel Kuzey'in yapısal dönüşüm ve yeniden yapılanmaları temel alınarak oluşturulmuştur ve gerçekte küresel Kuzeyin gerçeklerini yansıtmaktadır. Dolayısıyla, küresel kent sisteminin temel haritaları günümüz küresel ekonomisi içinde gücün simgeleri, merkezîyetçilik ve dışlama olarak anlaşılmalıdır. Birçok kent akademisyeni küresel kent kuramının, dünya sistemi merkez ülkeleri dışındaki kent gelişiminin küreselleşme sürecini araştırmaya değer bulmamıştır sonucuna varmışlardır.

Küresel kentlerin oluşumu ve politik faktörler arasında ilişki kurabilmek.

Küresel kentlerin inşa edilmiş çevreleri, politik ve ekonomik yapıları her bir kentin ayırıcı tarihsel mirasları tarafından şekillendirilmiştir Bu küresel kentleri yönetim ve kontrol merkezleri haline dönüştürme mekân-özümlü politik stratejiler ve mekân-özümlü kurumsal yollar aracılığı ile sağlanmıştır. Küresel kent oluşumu için yerel ön şartların oluşumunda rolü olan genel olarak ulusal, bölgesel ve/veya yerel devlet yetkilileri, ulusötesi şirket elitleri ve yerel mal sahipleri veya kiralayıcılarından oluşan büyüme yönelimli politik ittifakların altı çizilmektedir. Bu ittifaklar küresel bağlantılılığın sağlanması için gerekli altya-

paşal, teknolojik ve finansal kaynakların seferber edilmesine hizmet etmekle kalmaz aynı zamanda genel olarak küresel kent oluşumu ile bağlantılı olan büyük ölçekli mega projelerin ve gayrimenkul imarlarına olacak olası yerel muhalefetleri küleşirme görevini de yerine getirir. Devlet kurumları düzenleyici yeniden ayarlamalar veya finansal sübvansiyonlar veya ikisinin karışımı yöntemleri uygulayarak ulusal, gölgesel ve belediye ölçeğinde küresel kent oluşumunu tevsik etmede merkezi rol oynamaktadır. Devletler küresel olarak yönelmiş şirketlerin, gayrimenkul imar edenlere ve politik elitlerin taleplerine hizmet etmek için aktif bir şekilde kent mekânının yeniden organize edilmesine yardımcı olmaktadır. Şehirlerarasında küresel bağlantılılığı sağlamak için yeni ulaşım ve tele-komünikasyon altyapıları kurulmuştur. Ulusüstü sermayenin gereksinimlerini karşılamak için büyük ölçekli emlak oluşturma, mega projeler ve ofis kuleleri inşa edilmiştir. Merkez ticaret bölgeleri ve lüks iskân geliştirme projeleri eski işçi sınıfı mahallelerinin içine kadar genişletilmiştir. Şehri, şehirde oturanlara ve potansiyel yatırımcılara pazarlamak için küresel yönetim ve kontrol merkezi olarak yeni güç peyzaj inşa edilmiştir. Bunlar hükümet tarafından veya hükümet destekli projelerdir.

İstanbul'un küresel kent tartışmaları ve araştırmalarındaki yerini özetleyebilmek.

Türkiye'de akademik tartışmalarda genel eğilim İstanbul'un temelde bir küresel kent olmadığına yöneliktir. Fakat İstanbul'un küresel kent olabilirliği ile ilgili değerlendirmelerde ise söylemler farklılaşmaktadır. Bazıları belirli bir potansiyele sahip olduğu vurgusunu yaparken, bazıları da İstanbul'un gelecekte de küresel kent olma niteliğine ulaşamayacağı kanısındadır. Oysaki dünya kentleri ile ilgili yapılan karşılaştırmalı analizlerde İstanbul'un, söz konusu söylemlerin tersine, küresel akışlarda önemli bir merkez olduğu görülürken; Taylor İstanbul'u, Batı Asya-Kuzey Afrika-Güneydoğu Avrupa'nın tek küresel kenti olarak tanımlamıştır. Küresel kent bağlantılılığına göre İstanbul, 50 kent içinde yüksek bağlantılılık sahibi bir küresel kent olarak 35. sırada yer almakta ve 22 Avrupa kenti içerisinde 14. olarak yer almaktadır.

Kendimizi Sıyalım

1. Brenner ve Keil'e göre aşağıdakilerden hangisi küresel şehrin özelliklerinden biri **değildir**?
 - a. Ulusötesi şirketlerin küresel faaliyetleri için düğüm noktalarıdır.
 - b. Üreticiler ve finans servisleri için üretim alanı ve pazardır.
 - c. Dünya ekonomisi içine farklı şekillerde eklenmesi kriterine göre tabakalasan şehirlerin geniş hiyerarşik yapısı içerisinde bu şehirleri eklemleyen düğümlerdir.
 - d. Geniş çaplı bölgesel ekonomiler veya kent meydanları içinde mekânsal egemen merkezlerdir.
 - e. Nüfus olarak en kalabalık şehirlerdir.
2. Hall kentlerin dünya kenti olup olmadığını aşağıdaki kriterlerin hangisini kullanarak belirlemiştir?
 - a. Nüfus
 - b. Politik güç
 - c. Ticaret ve finans
 - d. Taşımacılık ve hizmet sektörleri
 - e. Yukarıdakilerin hepsi
3. Friedmann dünya kentini tanımlarken aşağıdakilerden hangisine gönderme yaparak tanımlar? Dünya Kenti:
 - a. Dünya kapitalizminin "organizasyon nodülleri" dir.
 - b. Bölgesel, ulusal ve küresel meta akışının "eklemleyicisi" dir.
 - c. Küresel sermaye birikimi mekânı içinde "düğüm noktası" dır.
 - d. Sadece a ve b
 - e. a, b ve c
4. Sassen aşağıdaki hizmet sektörlerinden hangisini araştırmaları içine dâhil **etmemiştir**?
 - a. Tekstil
 - b. Reklâmcılık
 - c. Muhasebecilik
 - d. Sigortacılık
 - e. Bankacılık/finans
5. Aşağıdakilerden hangisi "Öncü Kentler"i en iyi şekilde ifade etmektedir?
 - a. "Küresel ağ bağlantılılığı" dır.
 - b. Dünyadaki diğer bütün kentlerle bağlantılılığı yüksek olan ve bu bağlantılılık ağında stratejik öneme sahip düğüm noktalarını oluşturan kentlerdir.
 - c. Endüstrileşmiş ülkelerdeki bütün şehirlerdir
 - d. Küresel kent ağı modelidir.
 - e. Kent hiyerarşisidir.
6. Aşağıdaki şehirlerden hangisi "Alfa Dünya Kentleri" arasında **yer almaz**?
 - a. Paris
 - b. New York
 - c. Hong Kong
 - d. Toronto
 - e. Milan
7. Küresel ağ bağlantılılığı en yüksek olan küresel kent aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Bürüksel
 - b. Madrid
 - c. Londra
 - d. Zürich
 - e. Singapur
8. Aşağıdakilerden hangisi küresel kent çalışmalarına katkıda **bulunmamıştır**?
 - a. Sassen
 - b. Cohen
 - c. Marx
 - d. Hall
 - e. Taylor
9. Aşağıdakilerden hangisi küresel kent literatürünün eleştirilerinden biri **değildir**?
 - a. Küreselleşmeyi makro ve yukarıdan aşağıya bir süreç olarak kurgulamıştır.
 - b. Kent dinamiklerine yön veren politik ve ideolojik faktörler göz ardı etmiştir.
 - c. Dünya sistemi merkez ülkeleri dışındaki kent gelişiminin küreselleşme sürecini araştırmaya değer bulmamıştır.
 - d. Araştırmalar içine İstanbul'u dâhil etmemiştir.
 - e. Küresel Kuzeyin gerçeklerini yansıtmaktadır.
10. Avrupa küresel kent sıralamasında İstanbul kaçınıcı sırada yer almaktadır?
 - a. 20. Sırada
 - b. 14. Sırada
 - c. 1. Sırada
 - d. 10. Sırada
 - e. 11. Sırada

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. e Yanıtınız yanlışsa “Giriş” bölümünü gözden geçiriniz.
2. e Yanıtınız yanlışsa “Dünya Kentleri: Tanımı ve Kapsamı” bölümünü gözden geçiriniz.
3. e Yanıtınız yanlışsa “Dünya Kentleri: Tanımı ve Kapsamı” bölümünü gözden geçiriniz.
4. a Yanıtınız yanlışsa “Küresel Kentler: Tanımı ve Kapsamı” bölümünü gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız yanlışsa “Küresel Ağ Bağlanırlığı” bölümünü gözden geçiriniz.
6. d Yanıtınız yanlışsa “Küresel Kent Araştırmalarında Ölçüm” bölümünü gözden geçiriniz.
7. c Yanıtınız yanlışsa “Küresel Kent Araştırmalarında Ölçüm” bölümünü gözden geçiriniz.
8. c Yanıtınız yanlışsa bütün üniteye çalışınız
9. d Yanıtınız yanlışsa “Küresel Kent Kuramına Temel Eleştiriler” bölümünü gözden geçiriniz.
10. b Yanıtınız yanlışsa “Küresel Kent ve İstanbul” bölümünü gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

“Muhasebe sektörü için küresel faaliyet yürüten 5 firma incelenmiştir. Sözkonusu firmalar dünyanın farklı bölgelerinde yüzlerce ofisi bulunan küresel firmalardır. Sözkonusu 5 firmanın kentlerdeki konumlarının tespiti için 2 ayrı metot kullanılmıştır. 3 firma için en az 2 şube veya ofisi bulunan kentler dikkate alınmış, diğer 2 firma için ise ölçüm daha da ayrıntılandırılarak 20 veya daha fazla işletme bağlantısı bulunan şubelere bakılmıştır. Burada öncelikli amaç özel pozisyonları belirlemeye çalışmak olduğundan ölçümde kentler arasında yığılmaların veya farklılaşmaların başladığı noktalar sınır olarak kabul edilmiştir. Bu şekilde 150 kent tanımlanabilmektedir. Bu kentlerden tek bir firmanın tanımlanabildiği 72 kent devre dışı bırakılırken; diğer 78 kentten 13’ünde 5 firmanın da özel konumu tespit edilebilmiş ve bu kentler prime merkez olarak tanımlanmıştır. 27 kentte 3 veya 4 firmanın varlığı belirlenirken bu kentler majör ve geriye kalan 38 kent ise minör kentler olarak tanımlanmıştır. **İkinci sektör** reklamcılıktır. Bu sektör için yıllık cirosu en yüksek olan 50 reklamcılık firması veya grubun kentlerdeki merkezi bürolarına bakılmıştır. Burada ters bir sıralama yapılarak önemli bir aralığın olduğu ilk 8 kent prime merkez, 28 kent majör merkez ve 31 kent minör

merkez olarak tanımlanmıştır. **Üçüncü hizmet sektörü** bankacılıktır. Reklamcılık için küresel faaliyet yürüten önde gelen 25 bankadan 10’una bakılmıştır. Veriler banka şubelerinin 5 veya daha fazla faks numarası içermelerine bakılarak elde edilmiştir. Bu şekilde 68 kent tanımlanabilmektedir. 8 veya daha fazla varlığın tespit edildiği 10 prime merkez; 5, 6 veya 7 durumun tespit edildiği 30 majör merkez ve 2, 3 veya 4 durumun tespit edildiği 28 minör merkez tanımlanabilmektedir. **Dördüncü sektör ise hukuk sektörüdür.** Kentlerin hukuk sektöründeki hizmet değerlerine bakmak için yabancı şubelere sahip 30 Londra ve 100 Amerika firması ele alınmıştır. Bu şekilde en az 2 ve daha fazla büro veya şubenin bulunduğu 72 kent tanımlanabilmektedir. Bu kentlerden en az 7’sinin merkezi bulunan veya 26 ya da daha fazla yabancı şube bulunan 11 prime merkez; 4-5 firma merkezi bulunan veya 5-17 yabancı hukuk bürosu bulunan 28 majör merkez; 2-3 merkez büro veya 2-4 yabancı hukuk firmasının bürosu bulunan 31 minör merkez tanımlanmıştır” (Çadırcı, 2006, s. 54-55).

Sıra Sizde 2

“GaWC, firmaların oluşturduğu akışlarda kentlerin “küresel ağ bağlanırlığı”nı ölçen birçok ölçüm yapmıştır. Bunların en kapsamlı olanı 315 kentte 100 küresel hizmet firmasının konumunu içeren ölçümdür. Bu ölçüm için 315 kentte, 6 hizmet sektöründen oluşan 100 küresel hizmet firmasının (18 muhasebe, 15 reklam, 23 bankacılık/finans, 11 sigorta, 16 hukuk ve 17 yönetim danışmanlığı) varlığı 5 üzerinden derecelendirilmiştir (en alt düzeydeki temsiliyette 1 ve en üst düzeydeki temsiliyette ise 5 verilmiştir). Her firma için matris hesaplaması kullanılarak bir kentteki durumu aynı firmanın diğer 314 kentteki durumuyla çarpılmış ve bu işlem her 100 firma için ayrı ayrı tekrarlanmıştır. Bir kent için 100 firmanın matris toplamı bize o kentin “küresel ağ bağlanırlığı” düzeyini vermektedir.” (Çadırcı, 2006, s.59).

Sıra Sizde 3

“Taylor’un bu ölçümde kentlerin öneminin tespitinde iki temel yola başvuru yapmasıdır. Bunlardan ilki, düğümler olarak kentlerin bağlanırlık düzeyleridir. Bu küresel ağ bağlanırlığı olarak kent çiftleri arasındaki akışları ifade etmektedir. İkincisi ise kentteki hizmet büyüklüğüdür. Bu şekilde ikili bir analizin bir arada yapıldığını görmekteyiz. Bağlantının yanı sıra, büyüklük de diğer kentleri değil sadece o kentteki bilgiyi içerdiğin-

den güçlü bir analiz için dikkate alınmıştır. Böylece her ölçüm düzeyi için önde gelen ilk 5 kent tanımlanırken amaç, çok yönlü küreselleşme analizinde öncü kentleri belirlemektir. Ekonomik küreselleşme için 100 hizmet firmasının yanında Fortuna Magazine'in 2000 yılında yaptığı 500 firmanın analizini içeren "Global 500" verileri kullanılmıştır" (Çadırcı, 2006, s.60-61).

Sıra Sizde 4

13 Kasım 2006 günü Avrupa Parlamentosu'nun görüşü ve Avrupa Birliği Kültür Bakanları Konseyi'nin onayıyla İstanbul, 2010 Avrupa Kültür Başkenti olarak ilan edilmiştir.

Avrupa Kültür Başkenti, Avrupa Birliği (AB) tarafından periyodik olarak her yıl belirlenen Avrupa kültürünü yansıtan, Avrupa kültürüne değer katan, Avrupa'ya katkı sağlayan kent veya kentlere verilen unvandır. İstanbul'u Avrupa Kültür Başkenti seçtiren kriterler şunlardır: "İstanbul, coğrafi konumu ve binlerce yıllık kültürel mirasıyla, dünya metropollerinde ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Genç ve dinamik nüfusu, yaratıcı bir enerji oluşturarak, Türkiye'nin bir aynası olan İstanbul'u dünyanın en dinamik kentlerinden biri haline getirmektedir. İstanbul'da özellikle son yirmi yılda gelişen kültür bilinci, kültür yaşamına da yansımaktadır. İstanbul, her geçen gün, yalnız İstanbullular için değil, tüm dünya için bir çekim alanı, bir kültür ve sanat merkezi niteliği kazanmaktadır. Tüm bu özelliklerinin yanı sıra 2010 Avrupa Kültür Başkenti başvurusu esnasında aşğıdan yukarıya olan süreç ve sivil toplumun etkin işlevi, seçici kurul tarafından önemli kriterler olarak kabul görmüştür."

Bu unvan ile İstanbul, Avrupa'nın önemli bir kültür merkezi olarak yerini sağlamlaştıracak, konumunu güçlendirilecek ve ek bir çekim gücü kazanacaktır. İstanbul'un eşsiz kültürel mirası ve yaratıcı kültür kapasitesinin turizme yansıtılması ile İstanbul'un önemli bir kültür turizmi destinasyonu olmasına da katkıda bulunulacaktır. Bu durumun sonucu olarak da İstanbul, ekonomik anlamda turizm hareketliliğinden daha fazla yararlanabilecektir. İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, İstanbul'un zengin kültürel ve tarihi varlıklarının mevcut durumlarının iyileştirilerek İstanbul'un UNESCO Dünya Kültür Mirası listesindeki konumunu sağlamlaştıracaktır.

Daha detaylı bilgiye ulaşmak için bu web adresini ziyaret ediniz: <http://www.istanbul2010.org/SSS/index.htm>

Sıra Sizde 5

Genel olarak bu soruya cevabımız evet olabilir. Öncelikle kültürel faktörlerin ne anlama geldiğini tanımlamamız ve kültürel faktörlerin somutta göstergelerini oluşturmamız gerekir. Kültürel faktörler tarihsel mirası içerir şeklinde bir tanımlamada bulunup, buradan hareketle tarihsel mirasın göstergelerini oluşturabiliriz. Tarihsel mirasın göstergelerini en basit şekilde şöyle oluşturduğumuzu farz edelim:

- 1) Bir kentte bulunan tarihi-kültürel binaların sayısı
- 2) Bir kentte müzelerde bulunan eserlerin sayısı

Bu kriterlere göre, kentlerin sınıflandırmasını 3 farklı şekilde yapabiliriz.

- a) Tarihi- kültürel binaların sayısının en yüksek olduğu kentleri küresel kent olarak tanımlayabiliriz ve kentleri aldıkları puanlara göre sınıflandırabiliriz.
- b) Müzelerde bulunan eserlerin sayısının en yüksek olduğu kentleri küresel kent olarak tanımlayabiliriz ve kentleri aldıkları puanlara göre sınıflandırabiliriz.
- c) Tarihi- kültürel binaların sayısı ve müzelerde bulunan eserlerin sayısının toplamından bileşik bir ölçüm geliştirebilir ve buna göre kentleri sınıflandırabiliriz.

Küresel kent literatüründe bu şekilde bir tanım ve sınıflandırma edindiğimiz bilgiler ışığında henüz gerçekleştirilmemiştir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Beaverisstock, J., Smith R. ve Taylor, P. (1999) "A Roster of World Cities." **Globalization and World Cities Study Group and Network**. 28 Temmuz 1999, Erişim Tarihi: 05.06.2011 <http://www.lboro.ac.uk/gawc/rb/rb5html>
- Brenner, N. ve Keil, R. (2006) **The Global Cities Reader**. London: Routledge.
- Brenner, N. (1998) "Global Cities, Glocal states: Global City Formation and State Territorial Restructuring in Contemporary Europe" **Review of International Political Economy**. 5(1), s: 1-37.
- Castells, M. (2005) **Ağ Toplumunun Yükselişi**. Ebru Kılıç (çev). 1. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cohen, R.B. (1981) "The New International Division of Labor, Multinational Corporation and Urban Hierarchy, M. Dear ve A.J. Scott (der.) **Urbanization and Urban Planning in Capitalist Society**. New York: Methuen.
- Cox, K.R. (2001) "Territoriality, Politics and the 'Urban' **Political Geography** 20, s:745-762.
- Çadircı, H. (2006) **Küresel Kentler ve İstanbul'un Küreselleşmesi**. Marmara Üniversitesi, İstanbul: Sosyal Bilimler Enstitüsü Mahalli İdareler ve Yerinden Yönetim, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Derudder, B. ve Taylor, P. (2004) "The Global Capacity of Belgium's Major Cities: Antwerp and Brussels Compared" **Globalization and World Cities Study Group and Network**. 12 Ocak 2004, Erişim Tarihi: 05.06.2011 <http://www.lboro.ac.uk/gawc/rb/rb129.html>
- Douglass, M. (2000) "The Rise and Fall of World Cities in the Changing Space-Economy of Globalization: Comment on Peter j. Taylor's "World Cities and Territorial States under Conditions of Contemporary Globalization" **Political Geography**. 19, s: 43-49.
- Ercan, F. (1996) "Kriz ve Yeniden Yapılanma Sürecinde Dünya Kentleri ve Uluslararası Kentler: İstanbul" **Toplum ve Bilim**. 71, Kış 1996, s: 61-96.
- Friedmann, J. (1995) "Where We Stand: a Decade of World City Research", P.L. Knox ve P.J Taylor (der.) **World Cities in a World-System**. New York: Cambridge University Press, s: 21-47.
- Friedmann, J. (1986) "The World City Hypothesis", **Development and Change**. 17(1), s: 69-83.
- Friedmann, J. ve Wolff, G. (1982) "World City Formation: an Agenda for Research and Action" **International Journal of Urban and Regional Research** 6(3), s: 309-344.
- Geddes, P. (1915) **Cities in Evolution**. London: Oxford University Press.
- Hall, P. (1966) **The World Cities**. London: Weidenfeld and Nicholson.
- Işık, O. (1995) "Globalleşme Süreci ve Kentin/Kentlinin Değişen Anlamları" **Birikim**. Sayı 68-69 s: 98-105.
- Keyder, Ç. (2000) "Arka Plan," **İstanbul Küresel ile Yerel Arasında**. Çağlar Keyder (der.), Sungur Savran (çev), İstanbul: Metis Yayınları.
- Keyder, Ç. (1992) "İstanbul'u Nasıl Satmalı?" **İstanbul** Sayı 3 s: 81-85.
- Keyder, Ç. ve Öncü, A. (1993) **İstanbul and the Concept of World Cities**. İstanbul.
- Knox, P. ve Taylor, P. (1995) **World Cities in a World System**. Cambridge: CUP.
- Kuntay, E., Erginsoy G. ve Gümüsoğlu, F. (2001) "Mübeccel Kıray'la Söyleşi." **21. Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan**. Firdevs Gümüsoğlu (haz). 1. Baskım. İstanbul: Bağlam Yayınları, s: 15-34.
- Logan, J. ve Molotch, H. (1987) **Urban Fortunes: the Political Economy of Place**. Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.
- Machimura, T. (1992) "the Urban Restructuring Process in Tokyo in the 1980s: Transforming Tokyo into a World City" **International Journal of Urban and Regional Research** 16 (1) s: 114-128.
- Öncü, A. (1992) "İstanbul'u Nasıl Anlamalı?" **İstanbul** Sayı 2 s: 55-58.
- Özkan, D. (2001) "Dünya Kenti Ulus-Devlete-Karşı Çağlar Keyder ile Söyleşi" **İstanbul** sayı 36 s: 72-75.
- Robertson, R. ve Khondker, H.H. (1998). "Discourses of Globalization: Preliminary Consideration", **International Sociology** 13(1), s: 25-40.
- Sassen, S. (2001) **The Global City: New York, London, Tokyo**, Revised edition. Princeton: Princeton University Press.
- Sassen, S. (1991) **The Global City: New York, London, Tokyo**, Princeton: Princeton University Pres.
- Smith, R. (2002) "World City Actor-Network." **Globalization and World Cities Study Group and Network**. 14 Ocak 2002, Erişim Tarihi: 05.06.2011 <http://www.lboro.ac.uk/gawc/rb/rb71.html>

- Storper, M. (1997). **The Regional World: Territorial Development in a Global Economy**. New York: The Guilford Press.
- Taylor, P. (2004) "Leading World Cities: Empirical Evaluations of Urban in Multiple Network", **Globalization and World Cities Study Group and Network**. 14 Temmuz 2004. Erişim Tarihi: 05.06.2011 <http://www.lboro.ac.uk/gawc/publical.html>.
- Taylor, P. (2001) "West Asian / North African Cities in the World City Network: A Global Analysis of Dependence, Integration and Autonomy." **Globalization and World Cities**. 15,10,2001, Erişim Tarihi: 06.06.2011 <http://www.lboro.ac.uk/gawc/rb/rb58.html>.
- Taylor, P. ve Catalano, G. (2001) "World City Network Formation in a Space or Flows", **Globalization and World Cities Study Group and Network**. 29 Ekim 2001. Erişim Tarihi: 04.06.2011 <http://www.lboro.ac.uk/gawc/rb/rb61.html>.
- Taylor, P., Walker, D., Catalano, G., ve Hoyler, M. (2002) "Power in the World City Network", **Globalization and World Group and Network**. 8 Şubat 2002, Erişim Tarihi: 06.06.2011 <http://www.lboro.ac.uk/gawc/rb/rb56.html>.
- Tekeli, İ. (1992) "Dünya Kenti İstanbul" **Görüş** Sayı 6 s: 55-58.
- Walker, C. ve Hoyler, M. (2002) "Diversity and Power in the World City Network", **Globalization and World Group and Network**. 28 Şubat 2002, Erişim Tarihi: 05.06.2011 <http://www.lboro.ac.uk/gawc/rb/rb56.html>.
- Wallerstein, I. (1974) **The Modern World System I**. New York: Academic Press.
- Zukin, S. (1992) "the City as a Landscape of Power: London and New York as Global Financial Capitals" L. Budd ve S. Whimster (der.) **Global Finance and Urban Living**. New York ve Londra: Routledge, s:195-223.

7

Amaçlarımız

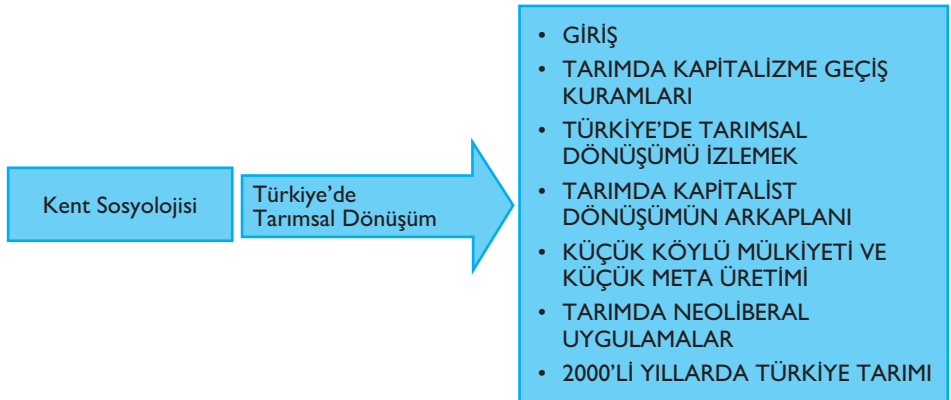
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Tarımda kapitalizme geçiş kuramlarını listeleyebilecek,
- Türkiye’de tarımsal dönüşümün izlerini saptayabilecek,
- Tarımda kapitalist dönüşümün arkaplanını özetleyebilecek,
- Küçük köylü mülkiyeti ve küçük meta üretiminin yapısal dinamiklerini yazabilecek,
- Tarımda neoliberal uygulamaları ayırt edebilecek,
- 2000’li yıllarda Türkiye tarımını değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Küçük Meta Üretimi
- Yapısal Uyum
- Neoliberal Politikalar
- Ücretsiz Hane Emegi
- Mevsimlik İşçilik

İçindekiler

Türkiye’de Tarımsal Dönüşüm

GİRİŞ

Genel olarak kentleşme ve özel olarak da Türkiye’nin kentleşme sürecinin anlaşılmasında bize yardımcı olan konulardan biri de tarımsal yapıların analizidir. Tarımsal yapıların dönüşümü, kent sosyolojisinin önemli konularından biri olan göçün anlaşılması açısından da oldukça önemlidir. Bu üniteye temel olarak, kent sosyolojinin arka planında yer alan tarımsal yapıların ve bu yapıların dönüşüm süreçleri hakkında yapılan tartışmalar ele alınmaktadır. İlk olarak, tarımdan kapitalizme geçiş kuramları özetlenecektir. Daha sonra sırasıyla, Türkiye’de tarımsal dönüşümü, tarımda kapitalist dönüşümün arkaplanı, küçük köylü mülkiyeti ve küçük meta üretimi tartışmaları, Türkiye tarımında neoliberal uygulamalar ve 2000’li yıllarda Türkiye tarımının geldiği durum ele alınacaktır.

TARIMDA KAPİTALİZME GEÇİŞ KURAMLARI

Tarımda kapitalizme geçiş kuramlarını listeleyebilmek.

Türkiye tarımı ile ilgili özgül dinamiklere geçmeden önce, kısa da olsa tarımda kapitalist dönüşüm kuramları hakkında bilgi sahibi olunması bir gerekliliktir. Kapitalist gelişmenin sanayi ve örgütlü üretim boyutu tartışmasında, sanayi ve tarım ilişkisi önemlidir. Bu çerçevede modernleşme yaklaşımı geleneksel toplumların Batılı toplumların geçtiği yollardan geçerek kendi iç dinamikleri ve dış etkiler aracılığı ile modernleşeceklerini ileri sürer. Azgelişmiş ülkelerde modern kapitalist sektör ve geleneksel tarım sektörü olmak üzere iki farklı sektörün olduğunu söyleyen **ikili yapı kuramına** göre ise sanayileşmeye ve pazara yönelik değişmelere karşı pazarlanabilir artışın sınırlı olduğu ve gizli işsizliğin olduğu bir tarım sektörü söz konusudur.

Tarım sektöründen sanayi sektörüne işgücü ve tarımsal artık ihraç edilse de geleneksel sektör gelişmeyi engeller. İkili yapı kuramlarına getirilen eleştiri ise tarım ve sanayi sektörü arasındaki ilişkiyi yok sayarak, kırsal alandaki ticarileşme seviyesini ve köylüler arasındaki farklılaşmayı görmezden gelmesidir (Aydın, 1986a, s. 126-156). **Sistem yaklaşımları** ise çevreye, teknolojik ve demografik öğelere öncelik vererek bu öğelerin çiftçilik sistemleri içerisindeki iççice ilişkilerini açıklar

(Harris, 1982), ve köylülüğün içsel değişme sürecini göz ardı ederek yerel ile devlet arasında ki karşılıklı belirleyiciliği yadsırlar (Aydın, 1986a, s.126-156). Bir diğer görüş ise **yapısal tarihsel yaklaşımlardır**. Bu yaklaşımlar üretim sürecini kendi içinde incelemektedir. Üretim araçlarının sahipliğine ve kaynakların kontrolüne odaklanarak, gelişen kapitalizm ve değişik üretim biçimleri arasındaki ilişkiye yoğunlaşırlar (Harris, 1982).

Klasik kırsal dönüşüm tartışmalarında ise Karl Kautsky ve Chayanov'un çözümlenmeleri literatürde yer alır. Bunlardan birincisi olan **Kautsky**, küçük köylü işletmelerinin büyük kapitalist işletmelerle aynı anda var olabileceği tezini savunur. Kautsky kapitalist üretim tarzının tarıma girişinin sosyal demokrat çözümlemesini yapar (Ecevit, 1999, s.2, Aydın, 1986a, s.126-156). Chayanov'un kuramı üç kavrama dayanır:

- “Aile emeğine dayanan tarım işletmesi”,
- “Emeğin karşılığı olan tek ve bölünmez bir gelir”
- “Emek-tüketim dengesi” dir (Aydın, 1986a, s.126-156).

Ona göre köylü aile işletmesini kapitalist işletmelerle karıştırmamak gerekir, çünkü “küçük meta üretiminin kapitalist ilişkilerden bağımsız var olma olasılığı vardır” (Chayanov, 1966'dan aktaran Ecevit, 1999, s.4). Chayanov'a göre aile işletmeleri “emek-tüketici dengesi” kurarak minimum geçimlik seviyesi için çalışırlar. Bu seviyeye ulaşıncı harcadıkları emek miktarı düşer. Dolayısıyla aile, geliri ile tüketim ihtiyaçlarını dengelemeye çalışır. Aile üzerinde ücretli emek ve emek pazarının etkisi olmadığını savunduğu için Chayanov'da **geçimlik** kavramı öne çıkar. Köylüler ihtiyaçları kadar üretirler ve daha fazlası için uğraşmazlar (Aydın, 1986a, s126-156, Ecevit, 1999, s.45).

Marks'a göre 19. yüzyıl Avrupa'sında köylülük hem kırdan hem de kentte proleter olarak ele alınır. Küçük meta üretimi ise gelişmiş kapitalist toplumlarda “geçiş” biçimlerinden biri olarak yer alırlar. Tarıma kapitalizmin girişi ve yayılmasının Latin Amerika'da farklılaşması, az gelişmişliğin neo-Marksist kuramlarını ortaya çıkarır. Bu kuramlar çevre toplumsal formasyonlarda kapitalizmin gelişmesine, dünya ekonomisinin uluslararası işbölümüne girişlerine ve en son olarak ta merkez ülkelerle eklenmelerine odaklanırlar. Bu kuramlar tarımda sınıf yapılarının ve üretim ilişkilerinin dönüşümünün alternatif formüllerini sunarlar

A. Gunder Frank (Frank, (1967)'den aktaran Ecevit 1999, s.49)'ın bağımlılık kuramına göre, çevre ülkeler meta üretimi ve değişimi yoluyla dünya kapitalist sistemi ile bütünleşirler. Bu bütünleşme kapitalizm öncesi toplumsal ilişkilerin dönüşümünü tamamlayarak, metaların dönüşümü aracılığı ile çevre ve merkez ülkeler arasında sömürü temelli bir yapısal ilişki meydana getirir. İ. Wallerstein (Wallerstein, 1974'den aktaran Ecevit, 1999, s.51)'ın kapitalist gelişmenin dünya ekonomisi formülasyonuna göre ise dünya ekonomik sistemi içerisinde piyasa güçleri kendi hiyerarşilerini sürekli yeniden düzenler ve güvence altına alırlar. Dolayısıyla çevre ülkeler üretkenlik düzeyleri düşük olduğu ve ağırlıklı olarak tarımsal ürünlerde uzmanlaştıkları için az gelişmiş olarak kalmaya devam ederler. Cardoso ve Falletto (Cardoso ve Falletto, 1979'dan aktaran Ecevit, 1999, s52)'ya göre ise çevredeki toplumların içsel yapıları dış etkilere dinamik bir şekilde yanıt verir ve bu bağımlı bir gelişmedir. Petras (Petras, 1969'dan aktaran Ecevit, 1996, s.52)'a göre ise bu kuşatılmış bir gelişmedir.

Son olarak ta eklemleme tezi, çevre toplumsal formasyonlarda egemen kapitalist üretim tarzının kapitalist olmayan üretim tarzıyla eklemleme biçimini öne sürer. Bu birinin tabi olduğu diğerinin ise egemen olduğu bir eklemleme ilişkisidir.

Türkiye tarımı ile bağlantılı olarak çözümlenmesi gereken köylü üretim biçimi ise küçük meta üretimidir.

Küçük Meta Üretimi

Basit köylü meta üreticilerinin sermaye ve devletle ilişkileri bağlamında çözümlenmesini yapan Henry Bernstein (1986)'dır. **Bernstein** toplumsal üretim ilişkileri çözümlenmesinde *üretme* vurgu yapar. Hane işletmesinin yeniden üretim yapısının metalaşmasına önem verir. Küçük meta üreticileri, basit yeniden üretimleri ile geçimlik ihtiyaçlarını karşılamaya çalışarak, kendi emek süreçleri üzerinde denetim uygularlar. Amaçları kapitalist kâr elde etmeyen küçük meta üreticileri, kendi aile emekleri üzerinde denetim uygulayarak emeklerini yoğunlaştırır ve üretken emek zamanlarını genişletirler (Ecevit, 1999, s.57).

Küçük meta üreticilerinin emek süreçleri sermaye tarafından doğrudan denetlenmediği için, Bernstein onları "ücretli-emek eşdeğeri" olarak kavramsallaştırır. Küçük meta üreticileri, ürettikleri ürünleri çok düşük pazar fiyatları ile satarak kapitalist işletmelerle rekabet içerisine girebilirler. Ona göre, üreticiler "geçimlik ihtiyaçlarını güvence altına almak" için düşük fiyatları kabul ederler (Ecevit, 1999, s.58). Küçük meta üretimi ile ilgili tartışmaları ve Türkiye için özgül olan durumları daha sonra tartışacağız.

Küçük meta üretimi ile ilgili diğer tartışmalar Friedmann (1980), Gibbon ve Neocosmos (Neocosmos, 1985'den aktaran Ecevit, 1999, s.62-66)'un tartışmalarıdır.

Friedmann (1980)'e göre, eğer üretim faktörleri pazarda fiyatlar aracılığı ile dağıtılıyorsa tam bir metalaşma vardır. "Küçük meta üretimi kapitalizme göre tanımlanır ve metalaşma derecesine göre işlerlik kazanır" (Ecevit, 1999, s. 59). Yani basit meta üretimi ve kapitalist meta üretimi, kapitalizme özgü üretim biçimleridir. Basit meta üretiminde, aile emeği tamamen metalaşmış üretim faktörleriyle birleşmiştir ve kapitalist meta üretiminde ki aile emeği, yerini ücretli emeğe bırakmıştır.

"Kapitalist üretim tarzı, metaların özellikle de emek gücünün genelleşmiş dolaşımıyla karakterize edilir" (Friedmann, 1980, s.160).

Kapitalist meta üretimi ile basit meta üretimi arasında ne tür farklılıklar vardır? Tartışınız.

SIRA SİZDE

Gibbon ve Neocosmos (Gibbon ve Neocosmos, 1985'den aktaran Ecevit, 1999, s.62) ise küçük meta üretiminin kapitalizm içerisinde ki konumuna hedeflenirler. Küçük meta üretiminin kapitalizm içerisindeki özgün konumuna işaret ederek, küçük meta üretiminin sınıfsal konumuna vurgu yaparlar. Küçük meta üretimi tartışmalarında meta üretiminin rastlantısal ve sistematik doğası arasında ayrım yaparak, genelleşmiş meta üretimi ile bütünleşmiş olan herhangi bir sistematik meta üretiminin ancak küçük meta üretimi olması gerektiğini düşünürler (Ecevit, 1999, s.63).

Gibbon ve Neocosmos (1985)'a göre, "küçük meta üretimi, meta üretimi için gerekli üretim araçlarına sahip olan ve sadece ödenmemiş aile emeği temelinde, üretimle uğraşan olgusal bir meta üreticileri kategorisinden oluşur" (Gibbon ve Neocosmos, 1985, s.170'den aktaran Ecevit, 1999, s.63).

Bugün Türkiye tarımının temel unsuru olan küçük meta üretimi aşağıda göreceğiniz farklı tartışmaların konusu olmuştur.

"Küçük meta üreticileri kendi hane emeklerinin yanı sıra, işletme dışı emeği iki biçimde kullanırlar:
1. mevsimlik ücretli emeği kiraladıklarında:
2. köydeki diğer hanelerle, meta dışı biçimlerde karşılıklı emek alışverişi yaptıklarında" (Ecevit, 1999, s.31).

TÜRKİYE'DE TARIMSAL DÖNÜŞÜMÜ İZLEMEK

Türkiye'de tarımsal dönüşümün izlerini saptayabilmek.

Türkiye'de 1970'li yıllarda kapitalizm ve feodalizm çözümlenmeleri ile ilgili tartışmalara, Korkut Boratav ve Muzaffer İlhan Erdost'un analizleri damgasını vurmuştur. Zira **Boratav'a göre**, Türk tarımında birbirinden farklı olarak (*basit*) *küçük meta üretimi, kapitalist üretim, feodal ve yarı-feodal üretim* olmak üzere üç üretim ilişkisi gözlemlenir. Ticaret ve tefeci sermayesinin sömürüsü altındaki basit meta üretimi en yaygın olanıdır. Basit meta üretimi ve tüccar ile tefeci sermayesi arasındaki bu ilişki kapitalist sömürünün ilkel biçimleri olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla feodal ve yarı-feodal ilişkilerin önemsizliğini gösterir (Aydın, 1986b, s.171-216). Boratav, feodal ve yarı-feodal ilişkilerin niteliği ve boyutları için, "topraksız ailelerin sayısına", "büyük toprak sahiplerinin topraklarını yarıcı olarak işleyen ailelerin sayısına" ve "bir toprak ağası veya sülaleye ait olan köylerin sayısına" bakar (Aydın, 1986b, s.171-216). Dolayısıyla Boratav'a göre, çiftçi ailelerin %10'u ücretli işçi olarak çalıştığı için Türk tarımı saf anlamda kapitalist değildir. Küçük mülkiyete dayanan küçük meta üretimi yaygın üretim ilişkisidir ve küçük üreticiler ürünlerini tüccar ve tefeci sermayesine kaptırdıkları için Türkiye'de geri bir kapitalizmin egemenliği söz konusudur (Aydın, 1986b, s.171-216).

Zülküf Aydın (1986b)'a göre, Boratav üretim tarzı kavramı ile üretim süreci ve üretim ilişkileri kavramlarını "tek tek üretim birimleri içindeki ilişkilere bakmak suretiyle birbirine karıştırır". Boratav'ın ampirik yöntemi onu statik bir üretim tarzı kavramına götürür. Dolayısıyla ücretli işçiliği kapitalizmle, yarıcılığı ise yarı-feodalizmle açıklamak doğru bir tespit değildir (Aydın, 1986b, s.171-216).

M. İ Erdost'a göre ise Boratav güvenilir olmayan istatistikler kullanır. Erdost feodal ve yarı-feodal ilişkilerin oranını %45 olarak hesaplarırken Boratav %5 olarak hesaplar (Aydın, 1986b, s.171-216). Erdost'da Boratavla aynı hataya düşerek üretim tarzı kavramını ve üretim ilişkisi kavramını eşdeğer olarak değerlendirir (Aydın, 1986b).

Erdost, patriyarkal, yarı-feodal, feodal, kapitalist üretim ayrımı yaparak, Türkiye tarımındaki egemen üretim ilişkilerinin pre-kapitalist olduğunu ve ölçüt olarak da meta üretiminin yaygınlığını öne sürer. Küçük köylü üreticilerinin çoğunun, ürünlerini pazara çıkarmadıkları için kapitalizm tarafından sömürülerinin sınırlı olduğunu ve sömürü oranlarının buğdayda bile %10'u aşmayacağını söyler. Çünkü sömürülme oranları pazarda sattıkları meta tarafından belirlendiği için, kapitalist üretim ilişkileri kırsal alandaki ilişkilerin %10'undan aşağısını oluşturur.

TARIMDA KAPİTALİST DÖNÜŞÜMÜN ARKAPLANI

Tarımda kapitalist dönüşümün arkaplanını özetleyebilmek.

Öncelikle 1923 yılında Cumhuriyetin kuruluşuna kadar olan süreçte tarımsal yapı ağırlıklı olarak "kapitalizm öncesi özellikler gösteren, kapalı köy ekonomisine dayalı, bazı bölgelerde büyük feodal mülkiyetin hüküm sürdüğü, sanayi bitkilerine değil de yerinde tüketilecek tahıl üzerine kurulu ve çok geri teknoloji kullanan ilkel bir yapıdır" (Oral, 2006, s.15).

17 Şubat 1923 yılında İzmir'de yapılan Türkiye İktisat Kongresi ile birlikte yeni Cumhuriyet "kapitalist iktisadi politikayı ve batı kapitalist sistemini rehber olarak kabul etmiştir" (Oral, 2006, s.16).

1930'lara kadar olan dönemde tarım politikasının özelliği aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- "Zengin köylü ve toprak ağası işletmelerini desteklemek,
- Zengin köylü ve toprak ağalarını teşvik edip, kapitalist gelişmelerini temin etmek,
- Makinalı tarıma geçmelerini sağlayarak verimi arttırmaktır "(Oral, 2006, s.17).

Oral (2006, s.22)'a göre, 1920'ler ile 1930'lar arasında önemli farklılıklar olmadığı gibi, köylülüğün büyük bölümü yoksul, kendi yağında kavrulan kapalı köy ekonomisi olarak değerlendirilir.

Keyder ve Birtek'e göre ise **1920'lerde** ihracat maddeleri üretimi artar ve özellikle pamuk üretiminde ileri teknikler kullanılmaya başlanır. 1928 yılına kadar olan dönemde, 2000 dolayında traktör zengin çiftçiler tarafından ithal edilir. Tarımsal makinelerin kullanılması yeni arazilerin tarıma açılmasına yol açar. Yine bu yıllarda bir milyona yakın Rum'un Batı kıyılarını terk ederek Yunanistan'a göç etmeleri, Müslüman çiftçilerin işlerini büyütmesine neden olur (Keyder ve Birtek, 1983, s.198).

1925 yılında aşar vergisinin kaldırılmasından çiftçiler olumlu yönde etkilenir. Özellikle artığın tamamı elinden alınan tabaka olan orta çiftçiler, "ellerinde kalan %12 ve aşarın kaldırılmasıyla gelen destekler sayesinde yeni bir artık ürüne sahip olurlar. Demiryolları ulaşımında tahıl ve ihracat ürünleri için daha ucuz navlun alınması, yaygınlaşan karayolları ve uygun ticaret hadleri yalnız büyük çiftçiyi kalmakla kalmaz, orta çiftçinin de pazara açılmasını hızlandırır" (Keyder ve Birtek, 1983, s.198).

Oral (2006, s.23), **1930 ve 1939 yılları arasını** devlet kapitalizmi olarak değerlendirir. Bu dönemde devlet müdahaleleri yoğunlaşır. Ülke ihracatının % 80'ini oluşturan tarım ürünlerinin ihracat fiyatlarındaki düşüşün yükü üreticilerin sırtına biner ve araçlar tüccarın kârını korumak için üreticiden ucuz mal almaya çalışır. Tarımsal ürünlerin fiyatındaki düşüş, tarım kesiminden gelen talebi azaltınca sanayi kesimi kendi pazarını kendi yaratmaya çalışır. Dolayısıyla devlet, "Türk parasının dış değerini korumak, dış ticaretin dengelenmesi ve ihracatın denetlenmesi için" koruyucu yasalar çıkarır (Oral, 2006, s.25). Daha da önemlisi devlet, tarımda yeni pazara açılan orta çiftçi ile ittifak geliştirir. Orta çiftçiler buğday üretiminin % 80'ni üstlendikleri ve hükümetin ticaret politikasına daha yatkın oldukları için seçilirler (Keyder ve Birtek, 1983, s.200).

"Hükümet ticari sermaye arz eden ve ticari kâra el koyan bir aracı tüccar gibi hareket edeceği için" iki konudan emin olmak ister: ilk olarak, "üreticiden aldığı artık ürünü satmakta güvenilir bir durumda olmak". İkincisi ise "üreticileri hükümete üstün bir pazarlık gücü garanti edecek bir biçimde ticari sermayeye bağlanmak için yeteri kadar küçük ve birbirinden ayrı tutmaktır" (Keyder ve Birtek, 1983, s.201).

Makro düzeyde ekonominin dışa kapanması büyük çiftçiyi zarar ettirirken, ne traktör alabilirler ne de ihracat pazarına girebilirler. Hükümet "temel ihtiyaç maddelerini üreten çiftçileri desteklemek için 1932'de fiyat destekleme programı başlatır. Bu program çerçevesinde buğdayı pazar fiyatının oldukça üzerinde satın almaya başlar" (Keyder ve Birtek, 1983, s.203). Sonuç olarak, devlet bu dönemde tarımsal destekleme politikalarını ve tedbirleri orta çiftçiyi güçlendirecek ama büyük çiftçiye karşı olacak bir biçimde oluşturur.

Devletin 1930'lara kadar olan dönemde tarımdaki uygulamaları aşağıdaki gibidir: "aşarın kaldırılması, asayişin sağlanması, Ziraat Bankası ile verilen kredi ve destekler, eğitimin yaygınlaştırılması ve tarımda özel mülkiyeti en üst düzeyde meşrulaştıracak olan Medeni Kanunun çıkarılmasıdır" (Oral, 1986, s.17).

1933 ve 1945 yılları arasında ise “devletçilik” adı altında “korumacı-desteklemeci” politikalarla gerçekleştirilen uygulamalar şöyle sıralanabilir: “Demiryolları inşa edilir, tarımsal krediler arttırılır, 1935’te Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri (TSK) ve Tarım Kredi Kooperatifleri kurulur. 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi ve 1944 yılında Türkiye Zirai Donatım Kurumu kurulur. 1945 yılında kurulan Toprak İşleri genel Müdürlüğü’nden sonra, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Çiftçi Mallarını Koruma Kanunu, Zeytincilik Kanunu, Tütün Kanunu, Çeltik Kanunu ve Orman Kanunu çıkarılır” (Yetkin, 2004, s.137).

Küçük köylü mülkiyetine sahip küçük çiftçiyi desteklemek için her türlü olanak seferber edilir.

1940-1945 yılları arası ise savaş ve vurgun yılları olarak değerlendirilir. Devlet buğday üreticisi köylü ile yeni bir ittifak kurarak devlet sanayisi kurar ve kendi kurduğu sanayi ile birlikte vergilendirme dışında, ticaret hadleri yoluyla da ekonomideki artışa egemen olur. Belli bir süre sonra devlet tarımsal ürünlerin fiyatlarını sabit tutunca çiftçiler ürünlerini saklayarak karaborsacılar satmaya başlarlar. Buna karşılık devlet, 1943’te şiddetli vergiler ve zorla satın alma programı getirir. Bu da orta çiftçiyi devletle olan işbirliğine yabancılaştırır (Keyder ve Birtek, 1983, s.210).

Savaş yıllarında devletin köylünün elindeki fazla ürün ve malzemeye el koyması ve tarım aleyhine olan fiyat politikaları nedeniyle, köylü muhalefet partisi olan Demokrat Parti’nin etrafına toplanır. 1950’de kurulan Demokrat Parti hükümetinin olanaklarını köylünün refahı için kullanması ile birlikte, “A.B.D.’de kendine Türkiye’de ekonomiyi tarıma yönelten bir ortak bulmuş olur” (Keyder, 1983, s.240).

Dolayısıyla tarımsal yapının köylü mülkiyetine dayalı niteliğini sürekli kılan asıl dönüşümler II. Dünya savaşından sonra gerçekleşir (Keyder, 1985, s.101).

İkinci dünya savaşı sonrası dönemde aşağıdaki değişiklikler gerçekleşir (Keyder, 1988, s.166-167):

1. “Kapitalist üretim tarzı toplumsal oluşumun bütününe belirleyici hale gelir ve genelleşmiş meta üretimi egemenlik kazanır”.
2. “Mal, işgücü, toprak, kredi ve teknoloji piyasaları giderek özerk ve kuralına uygun işlemeye başlar”.
3. “Piyasanın egemenlik kazanması ulusal bütünleşmenin potansiyel olarak tüm ülkede küçük meta üretimine olanak tanınması anlamına gelir”.

Küçük köylü mülkiyet ve küçük meta üretimi Türkiye tarımının başat ögesi haline gelir.

KÜÇÜK KÖYLÜ MÜLKİYETİ VE KÜÇÜK META ÜRETİMİ

Küçük köylü mülkiyeti ve küçük meta üretiminin yapısal dinamiklerini yazabilmek.

Küçük köylü mülkiyetinin ve küçük meta üretiminin yerleşmesine yardımcı olan etkenlerin başında, devletin 1950’li yılların ortalarına kadar dış fonları ve A.B.D.’den gelen teknolojik yardımların önemli bir bölümünü traktör ithalatında kullanması yer almaktadır. Böylece 1948 yılında 1750 olan traktör sayısı, 1955 yılında 40.000’e çıkar. Devlet politikalarının tarım sektörünü bilinçli olarak kayırması sonucu, ekonomik döngü kentlere sızarak 1950’den sonraki yıllarda gecekondular ortaya çıkarır. (Keyder, 1985, s.102).

Orta çiftçilerin ve devletin II. Dünya savaşı öncesi ittifakından geriye “hareketlilik kazanmış ve ekonomiyi bütünleşmiş, ancak ekonomik dalgalanmalar karşısında incinebilir bir durumda bırakılmış orta köylünün yeni bir siyasal öge haline gelmesi ve siyasal alanda rol oynamak üzere güdülenmesidir” (Keyder ve Birtek, 1983, s.211).

Siyasal bir öge haline gelen orta çiftçiler 1950’de merkezîyetçi devletin siyasal partisini yenilgiye uğratmak için zengin çiftçilerle siyasal ittifak kurar (Keyder ve Birtek, 1983, s.211).

Türkiye, 1944 yılında 44 ülkenin katılımıyla gerçekleşen Bretton Woods konferansında oluşturulan anlaşmayı imzalayarak “savaş sonrası emperyalist-kapitalist sistem” içerisinde yer almayı kabul eder. 22 Eylül 1947’de 116 Avrupa ülkesinin katılımıyla OEEC (Avrupa Ekonomik İş Birliği Teşkilatı) kurulur. Bu örgüt ABD dışişleri bakanı Marshall’ın “Avrupa’nın ekonomik canlanmasına desteğin ABD çıkarlarına uygunluğunu belirten konuşmasıyla *Marshall Planını* yürütmek için kurulur”. Türkiye 1947 yılında ABD ile *askeri yardım* anlaşması, 1948’de ise *ekonomik işbirliği* anlaşması imzalar. Dolayısıyla *Marshall Planına* katılmış olur (Oral, 2006, s.35).

Traktör sayısının artışı ile birlikte geniş alanların ekime açılması köylü mülkiyetinin pekişmesi açısından önemli bir gelişme olur. 1948-1955 yılları arasında işlenen arazi miktarı % 50 oranında artarak kredi alımları kolaylaşır. Ucuz kredilerle alınan traktörler pazar için üretime yönelik küçük çiftçilerin olduğu bölgelere daha fazla girer. Ayrıca yeni toprakların ekime açılması sürecine köy toplulukları da katıldığı için, siyasal güç sahibi toprak sahiplerinin yanı sıra diğer köylülerde sürece fayda sağlar (Keyder, 1985, s.102).

Keyder (1985, s.102) toprak açma sürecini iki senaryoda açıklar:

1. Toprak açma süreci ortakçıların ağır bastığı, köylülerin çoğunun yoksul olduğu ve zengin toprak ağasına tefecilik ve ortakçılık bağlarıyla bağlı oldukları köylerde gerçekleşir. O zamana kadar işlenmeyen devlet mülkiyetindeki topraklar, eski ortakçıların eline geçer ve bu aileler toprağı ekime hazırlamak ve koşum hayvanları almak için yaptıkları yatırımı borçlanarak karşılarlar. “400.000’den fazla aileye 3 milyon hektardan fazla toprak dağıtılır” (D.İ.E, 1965’den aktaran Keyder, 1985, s103).
2. Toprak açma süreci ise “orta köylülük” oranının yüksek olduğu köylerde dengeli bir toprak dağılımı ile gerçekleşir. Zira orta köylüler içinde buldukları siyasi bağlantılar nedeniyle girişimcilik ruhuna sahip ve traktör almak içinde banka kredisi alabilme kapasiteleri vardır (Keyder, 1985, s103).

Her iki süreçte de küçük köylü mülkiyetinin yaygınlaşması söz konusudur. Ortakçılık döngüsü traktörün ve diğer makinelerin tarıma girmesiyle kırılır. Tarıma giren traktörler ve harman makineleri büyük ağaların emek talebini azaltır. Bu süreçte topraksız olan köylüler toprak dağıtımını ve toprak açma süreçlerinde toprak sahibi olurlar. Dahası düşük faizli kredilerle toprakları işleyecek traktör ve ekipmanlara da sahip olurlar. Sonuç olarak, ekim ve üretim büyük ölçüde genişler ve küçük köylü mülkiyeti de Türkiye’nin toprak sahipliğinin en önemli unsuru haline gelir (Keyder, 1985, s104). Yine 1950’li yıllarda 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çerçevesinde kadastro ve tapulandırma çalışmaları başlar.

Keyder (1988)’e göre, bu dönemde tarımsal gelişme çarklarını döndüren iki öge vardır. Birincisi, “artan tarım kredileri”, ikincisi ise “ulusal ekonomik koşulların bütünleşmesidir”. Sonuç olarak, “kırsal bölgelerde yaşayan bireyler büyük çapta işgücü piyasasına girerler”, “karayolları, traktörler gibi hareketliliğin fiziki koşullarının oluşur” ve “hem emek hem de tüketilen mallar metalaşır” (Keyder, 1988, s163-164).

Küçük meta üretimi mülkiyet hakları nedeniyle köylü üretiminden ayrılır. Dolayısıyla küçük meta üreticileri toprak dâhil bütün üretim araçlarının sahibidir. Mülkiyetin hukuki görünümü ise ataerkil ilişkilere dayanır. Mülkiyet hakkının toplumsal ve kurumsal olarak benimsenmesi ile birlikte tüm köylüler birbirine benzer şekilde küçük meta üreticileri kategorisine girer (Keyder, 1988, s.167).

Demokrat parti hükümeti yeni bir politika ile Ziraat Bankası’nın kredilerini on misli artırır (Keyder, 1985, s.102).

Köylü mülkiyetinin pekişmesinde rol oynayan faktörler: yeni toprakların ekime açılması, tarım sektörünün siyasal bakımdan kayırılması, ticaret ve ulaşım şebekelerinin gelişmesi ve yeni teknolojinin yaygınlaşmasıdır (Keyder, 1985, s.105).

“Köylü mülkiyetinin pekişmesine devlet yeni toprakların dağıtımını resmileştirdi ve liberal kredi politikalarıyla katkıda bulundu” (Keyder, 1985, s105).

“Küçük meta üretimi, aile emeğine dayanan bir işletmenin meta ilişkilerinin yaygınlaştığı bir ekonomik ortamda faaliyet göstermesidir. İşbölümü aile içindeki cinsiyet ve yaş yapısına bağlıdır” (Keyder, 1988, s.165).

Toprakta özel mülkiyetin toplumsal pratik olarak yerleşmesinin tarihsel nedenlerini sıralayınız?

Küçük meta üreticileri üretim araçlarının mülkiyetine sıkıca sarılır ve elinden çıkarmayı düşünmez. Küçük meta üreticilerinin proleterleşmesi için ancak ekonomi dışı bir müdahale ile olanaklıdır. Ekonomi “basit piyasa modelinin” kurallarına göre işler”. Basit piyasa modeline göre, ekonomi kendi kurallarıyla işleyen bir pazarın güdümündedir. Dolayısıyla her şahıs pazara üretici olarak katılır ve yine kendi mülkiyetinde olan üretim araçlarını kullanarak ürettiği malları satmaya çalışır. (Keyder, 1988, s.170).

Köylülükten beklenen tasfiye olması ve işçileşmesi iken, devlet politikaları ile tam tersi bir süreç işler ve köylüler hem toprağın hem de üretim araçlarının sahibi olurlar.

Oysa köylülüğün meta ilişkilerinin yaygınlaşması yoluyla tasfiyesi iki biçimde olanaklıdır:

1. “Mülkiyet hakkının büyük toprak sahipleri tarafından kontrol edilerek yoksul köylünün mülksüzleştirilip işçileşmesi”,
2. “Köylü ilişkilerinin çözülmesi sürecinde mülkiyet hakkının elde edilmesi ve küçük meta üretiminin yerleşmesidir “ (Keyder, 1988, s.171).

1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve 1950’li yıllardaki gelişmeler sayesinde Türkiye’de ikinci biçim yerleşerek tarımda kapitalist dönüşümün olanakları ortadan kaldırılmış olur.

Boratav (2010a, s.102)’a göre, 1946-1953 yılları arasında bütün sosyal grup ve tabakaların reel gelir düzeyleri yükselir. Tarım kesimi ise anlamlı bir iç birikim sağlayarak yüksek düzeyde üretim artışları gerçekleştirir. Geniş köylü kitlelerinin bölüşüm ilişkileri fiyat hareketleri nedeniyle zaman zaman bozulur ama bu da üretim dinamizmi ile fazlasıyla telafi edilir (Boratav, 2010a, s.106).

1953 sonrasına damgasını vuran en önemli gelişme ithal ikameci sanayileşmedir. Dolayısıyla 1954 ve 1961 yılları arasında gelirlerini arttıranlar sanayiciler ve tüccarlar olur. İç ticaret hadleri sanayici ve sanayi malı pazarlayan tüccarların lehine gelişirken, çiftçilerin aleyhine gelişir (Oral, 2006, s.45). 1954-1961 yılları aynı zamanda düzensiz kentleşme ve gecekondulaşma yıllarıdır. Kentlerde düzensiz marjinal faaliyetlerde bulunan grupların payları artarken ücretli-maaşlı grupların payları geriler (Boratav, 2010a, s.108). Bu dinamikler de tarımsal alanlarda artan nüfusla birlikte tarımsal gelirlerin azaldığı ve fazla nüfusun yeni gelir olanakları yaratmak için kente gelmesiyle ortaya çıkar. Tarımsal alanlardan özellikle büyük kentlere gerçekleşen göç, yukarıda bahsi geçen düzensiz marjinal faaliyetleri ekonominin önemli bir unsuru haline getirir.

TARIMDA NEOLİBERAL UYGULAMALAR

Tarımda neoliberal uygulamaları ayırt edebilmek.

1963 yılından başlayarak planlı döneme geçen Türkiye ekonomisi Birinci Beş Yıllık Plan’la birlikte ithal ikameci sanayileşmeyi tercih eder. Aşırı ithal bağımlığına ve ihracattaki görece durgunluğa rağmen 1962-1976 yılları arasında ekonomide yüksek bir büyüme sağlanır (Boratav, 2010a, s.120-122). Bu dönemde dayanıklı tüketim

mallarının yaygınlaşması sonucunda, “gecekondu semtlerinde çatıları kaplayan televizyon antenleri” ve işçi, köylü ailelerinde ise “transistörlü radyo, teyp, buzdolabı ve otomobil” kullanımı artar (Boratav, 2010a, s.124).

Botarav'ın deyimiyle popülist politikalar bu dönemde ülkede ileri bir sosyal güvenlik sistemi kurmakla kalmaz, kırsal kesimde de tarımsal üretimin artan bölümleri -yani üretim fazlası- tarım satış kooperatifleri, Toprak Mahsulleri Ofisi, Şeker şirketi ve Çaykur aracılığıyla pazarlanır. Tarımsal fiyatların hükümetler tarafından oluşturulması nedeniyle, çiftçilerin eline geçen fiyatlar, “dış fiyatların ve kendiliğinden oluşacak iç fiyatların üstüne çıkmıştır” (Boratav, 2010a, s.125).

Bu dönemde gecekondu semtlerinde yaşayanlar bir yandan köyleriyle ekonomik bağlarını sürdürürken, diğer yandan da “kırsal hayatı kısmen de olsa yeniden üretirler” (Boratava, 2010, s.132).

Artan biçimde devam eden taban fiyatı ve destekleme politikaları sonucunda tarım-sanayi fiyat ilişkileri tarım lehine seyretmiştir. Boratav (2010a, s.136), 1975-1976 yıllarında tütün, pamuk ve buğdayın fiyatlarını karşılaştırır. Bunun için, O. Varlier (1978)'in “çiftçinin ödediği fiyatlara göre” hesapladığı iç ticaret hadlerine bakar. 1960 ve 1961 yılları ile karşılaştırıldığında 1976 yılında buğday, pamuk ve tütünde iç ticaret hadlerinin ilerlediği görülür (Boratav, 2010a, s.136).

İç ticaret hadleri nedir? Anlatınız.

1977 yılında dış ticaret göstergeleri hızla bozulmasına rağmen, seçimler nedeniyle tarımsal destek artırılmış ve “tarım/sanayi fiyat makası 1976-1978 arasında %12 oranında çiftçilerin lehine dönerken, 1979 yılında ise 1976 yılının % 16 altına iner. Kısacası, 1977 seçimlerinde köylü ve çiftçilere verilen destekleme fiyatları 1979 yılında enflasyonun artmasıyla hızla erir” (Boratav, 2010a, s.143).

1960'ların sonunda Gayri Safi Milli Hasıla'nın tarımdaki oranı %40'lar düzeyinden 1980 yılında %25'e, 2000'li yılların başında %13 gibi bir orana geriler. Tarımın payının gerilemesi ile birlikte sanayinin payının gelişmesi gerekirken, sanayinin GSMH içindeki payı 1960'ların sonunda %17 iken, 2000'li yılların başında yalnızca %24 oranında yükselir (Günaydın, 2003, s.131) 1980'lerin başında Türkiye tarımsal ürün ihraç eden bir ülke iken, ithal eden ülke konumuna gelir. 1980 ve 1999 yılları arasında tarımsal ürünlerin ihracı 1,5 kat artarken, ithalat 36 kez artar (Özkaya, 2002, s.2).

1980 sonrası dönem 24 Ocak 1980'de yürürlüğe konan 24 Ocak kararları ile anılır. Bu kararlar 1970'li yıllarda IMF (Uluslararası Para Fonu)'in “azgelişmiş ülkelere dayattığı standart istikrar politikası paketi ile daha çok Dünya Bankası tarafından geliştirilen yapısal uyum programının tüm unsurlarını içerir” (Boratav, 2010a, s.149). 12 Eylül 1980 darbesi ise yapısal uyum programının ve 24 Ocak kararlarının uygulanmasına zemin hazırlar. Bu uygulamalar yalnızca emek kesimi için değil, Türkiye tarımı ve köylüsü içinde zor günlerin zeminini hazırlar. “Süreç örgütsüz köylüyü organize sermaye ile karşı karşıya bırakır” (Günaydın, 2003, s.130).

Dünya Bankasının yapısal uyum politikaları üç gruptan oluşur. Birinci grup politikalar harcamaları, enflasyonu azaltarak, ülkede iç talebi sınırlandırarak harcamaların gelirlerin önüne geçmesini engellemeye çalışır. İkinci grup politikalar harcamaları kısıtlamayı hedefler ve burada asıl amaç üretken kaynakları ticarete konu olan sektörlerle yönelmektir. Bu politikalar bazı önlemlerle desteklenir. Bu önlemler ticareti ve fiyatları liberalleştirmek, emeğin esnekliğini azaltmak ve destekleri kaldırmaktır. Üçüncü grup politikalar ise kamu sektörünü yeniden yapılandırmayı

içerir. Bunu da kamu harcamalarını kısarak, kamu hizmetlerini azaltarak ve özelleştirme aracılığı ile yapar. Kredi alan ülkeler Dünya Bankası'nın programlarına bağımlı hale gelirler. (Günaydın, 2002, s. 7-8).

Dikkat edilirse Dünya Bankası'nın yapısal uyum programları, Türkiye tarımına uzun yıllar verilen girdiler için kredi ve fiyat desteği politikalarının tam tersi bir işleyişi hedeflemektedir. Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan itibaren sürekli desteklenen küçük meta üreticilerinin bu uygulamalar karşısındaki tavırları erkeğin tarım dışı mevsimlik işlerde çalışması, kadınların cinsiyete dayalı işbölümü içerisinde erkeklerin yaptıkları birçok işi de üstlenerek daha çok çalışmaları ya da hanenin topraklarını boş bırakarak tarımsal üretimi bırakması olmaktadır. Kırdan kente göç ise artık bir alternatif olmaktan çıkmış, kente göç edenlerde hizmetler sektöründe ve mevsimlik iş sektöründe güvencesiz işlerde çalışmaktadırlar.

24 Ocak kararlarının sonucu olarak köylünün ürününe pazarlama ve fiyat garantisini sağlayan girdi destekleri aşamalı olarak kaldırılır ve bu destekleri veren KİT'ler özelleştirilir. Dahası, tarımsal kamu yönetimi dağıtılarak, tarımsal ürün fiyatları kontrol altına alınır. İç ticaret hadleri 1976-1979 yılları ile karşılaştırıldığında %47 oranında tarım aleyhine döner. Bu süreç Türkiye'de kırsal kesimde yoksulluğu derinleştirerek, "ucuz ve sürekli işgücü kaynağı olan köylüyü kentin varoşlarına yığar" (Günaydın, 2003, s.136).

1980 yılı ile birlikte tarımsal ürün fiyatlarının yüksek tutulmasının, tarımsal girdilere verilen desteklerin ve düşük faizli kredilerin enflasyona neden olduğu düşüncesi egemen olmuştur. Yani tarım sektörü enflasyonun kaynağı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Kendir, 2003, s.284). Yalnızca Türkiye'de değil, az gelişmiş ekonomilerin hepsinde etkili olmaya başlayan yapısal uyum politikaları aracılığıyla tarım sektörünü liberalleştirme çalışmaları başlar.

Türkiye'de Cumhuriyet'in kurulduğu yıllardan itibaren, tarımı ve dolayısıyla küçük üreticiyi destekleme politikaları tam tersi yönde uygulamalara başlar. Her zaman verilen fiyat destekleri, düşük faizli girdi destekleri ve üreticinin ürünü almak için kurulan TEKEL, Türkiye Şeker Fabrikaları ve benzeri Kamu İktisadi Teşekkülleri özelleştirilmeye başlanır.

Tarım sektöründeki liberalleşmeyi dünya geneline yaygınlaştırmayı amaçlayan Uruguay Turu Tarım Anlaşması 1 Ocak 1994'de yürürlüğe girer. Anlaşma A.B.D. ve (AB) Avrupa Birliği'nin ihtiyaçlarına uygun düzenlemeler içerir. Aslında (DTÖ) Dünya Ticaret Örgütü'ne üye ülkelerin imzaladığı uluslararası bir anlaşmadır.

SIRA SİZDE

4

Dünya Ticaret Örgütü'nün kuruluş tarihçesini kısaca yazınız.

SIRA SİZDE

5

1 Ocak 1994 tarihinde yürürlüğe giren Uruguay Tarım Anlaşması'nın içeriğini anlatarak tartışınız.

Türkiye tarımının temel destekleri pazar fiyatı ve girdi destekleridir. Uruguay Tarım Anlaşması'na göre, destekler ticarete zararlı (mavi) politikalar ve ticarete zararlı olmayan yeşil politikalar olarak ikiye ayrılır (Günaydın, 2002, s.47).

Türkiye'deki istikrar programı çerçevesinde tarımsal destek politikaları dönüştürülerek, her türlü tarımsal destek kaldırılarak yeşil politikaların bir aracı olarak Doğrudan Gelir Desteğine (DGD) geçilir (Günaydın 2003, s.43).

Doğrudan gelir desteğine geçilmesiyle birlikte, 5.6.7. beş yıllık kalkınma planlarında değişiklikler yavaş yavaş yapılır (Kendir, 2003, s.289). Yedinci Kalkınma

Planı'nın en önemli ölçütlerinden bir tanesi desteklenecek ürünlerin sayısının azaltılmasıdır. 1908 yılına kadar 29 ürün desteklenirken, 1980'de 22'ye, 1985'de 13 ve 1990 yılında 9'a indirilir. Burada desteklenecek ürünlerin sayısının aşamalı bir biçimde azaltıldığını görürüz (Abay v.d.1995, s.55-56). 1994 ve 2000 yılları arasında ise yalnızca tahıl, tütün, şeker pancarı ve haşhaş kapsülü hükümetin destekleyeceği ürünler listesinde yer alır (Kepenek/Yentürk 2000, s.352).

2001 ve 2005 yılları arasındaki Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, IMF programlarına ve Dünya Bankası anlaşmalarına oldukça uyumlu bir program oluşturur. Öncelikli amaç GATT'nin belirlediği yükümlülüklerle, Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikasına ve uluslararası gelişmelere uygun davranmaktır (Kendir, 2003).

GATT, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'dır. 1948 yılından beri yürürlükte olan dünya ticareti ile ilgili tek taraflı bir anlaşmadır. En temel amacı dünya ticaretini liberalleştirmektir. Sanayi metallerinin ticareti önündeki engelleri kaldırmayı hedefler. Bu anlaşmaya tarım, tekstil ve hizmet sektörleri dahil değilken Uruguay Turu ile birlikte tarım sektörü de liberalizasyona dahil edilmiştir.

DİKKAT

2000 yılı içerisinde planlananlarla ilgili Uluslararası Para Fonu'na (IMF) ve Dünya Bankası'na (DB) Aralık 1999, 10 Mart 2000 ve 18 Aralık 2000'de verilen Niyet Mektuplarında tarımda yeniden yapılandırmaya gidileceği ve tüm hedeflerin üç yıl içinde gerçekleştirileceği belirtilmektedir (Emre, 2003, s.160). En önemli amaçlardan birisi de Doğrudan Gelir Desteği 'ne geçilmesidir.

“Doğrudan Gelir Desteği, sistemi gelişmiş ülkelere için ticarete rekabet üstünlüğü sağlayıcı bir siyasa aracı iken; yapısal sorunları bulunan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin tarımsal üretim yapılarında önemli yıkımlar yaratabilmektedir” (Günaydın, 2003, s.144).

Bu çerçevede uygulamaya konan Doğrudan Gelir Desteği (DGD), “köylüyü üretime yabancılaştırmaktadır” (Günaydın, 2003, s.144). “Girdi desteği kaynağın tarımda kalmasını sağlarken”, “DGD ödemelerinin tarıma geri dönüş oranı düşmektedir” (Günaydın, 2003, s.144).

DGD ödemeleri üretimden ve ürün miktarından bağımsız olarak toprak büyüklüğüne göre belirlendiği için, yalnızca zengin çiftçilerin ve büyük toprak sahiplerinin yararına olmuştur. Girdi fiyatları artarken DGD ödemeleri sabit tutulmakta ve bütçeden ayrılan kaynak her yıl azalmaktadır. Doğrudan Gelir Desteği Dünya Bankası ile yapılan anlaşma doğrultusunda beş yıllık geçici bir destektir(Günaydın 2003, s.144-145). 2000 yılında başlayan ve tarımı üretimden koparan Doğrudan Gelir Desteği ödemeleri 2009 yılında bütçeye konmamış ve kaldırılmıştır (Günaydın, 2010, s.185).

Türkiye'de 1980 Sonrası Tarım Sektörü

Günaydın (2003, s.145), 1980 sonrası sürecin tarım sektörü üzerindeki etkilerini, “üretim ve dış ticaret yapısına etkileri”, “mülkiyet ilişkilerine etkileri” ve “emek piyasası üzerine etkileri” olmak üzere üç başlık altında toplar.

İlk olarak, Türkiye 1996 yılından itibaren tarımda dışalımçı ülke olur (Günaydın (2002)'den aktaran Günaydın, 2003, s145). İkincil olarak, yerel sermaye yapısı çok uluslu şirketlere dönüşür ve köylü mülkiyetini etkiler. Köylü bu şirketlerle yaptığı sözleşmeli çiftçilik ilişkileri çerçevesinde “bağımlı işçi” olur (Günaydın 2003, s.146).

Küçük köylü mülkiyetine sahip küçük meta üreticisi köylüler varlıklarını sürdürebilmek için Zülküf Aydın'ın "Beka Stratejileri" diye bahsettiği yeniden üretim koşullarına yönelirler (Aydın, 2001, s.21). Köylüler artan girdi ve tüketim maliyetlerine daha çok çalışarak karşılık verirler. Bu çalışmaya karşılık, tüketimlerini sınırlar, yalnızca birikeni tüketir ve borçlanırlar. Hanenin özellikle erkek üyeleri tarım dışı faaliyetlere yönelerek günlük ve mevsimlik olarak çalışırlar. Kadınlar ise tarımsal faaliyetlere daha fazla yoğunlaşırlar. Tarımın kadınlaşması olarak kavramsallaştırılan bu durum, "kadın emeği sömürsünün derinleşmesini" ifade eder (Günaydın, 2003, s.148). Bu durum bazı çevreler tarafından çelişkili bir biçimde kadının iş hayatına daha çok dahil olması olarak değerlendirilmektedir.

Erkeklerin yoğun olarak kısa ve uzun dönemli mevsimlik işçiliğe yöneldiği bazı kırsal alanlarda ise köylüler artan girdi maliyetleri nedeniyle topraklarını kaybetmemek için tarımsal üretimi bırakma yoluna giderler. Yalnızca hanenin tüketeceği gıda maddelerini üretip topraklarını boş bırakırlar (Karkıner, 2010, s.270).

Küçük meta üreticisi haneler topraklarını kaybetmemek için geçici ve mevsimlik işlere yönelirler. Neoliberal politikaların kentsel iş alanlarında ortaya çıkan sonucu olan hizmetler sektörünün genişlemesine paralel olarak, kırsal alanlarda yaşayan kadınlar ve erkekler de bulabildikleri geçici ve mevsimlik işlerde çalışırlar. Artan bir biçimde genişleyen hizmetler sektörü sosyal güvencesi olmayan geçici işlerde istihdamı içerir.

2000'li yıllarda Türkiye'de kırdan kente göç edenlerin çalıştıkları işlerle, köyde kalanların çalıştıkları güvencesiz ve geçici işler arasında statü açısından bir fark kalmamıştır. En önemli fark, kadınların ve erkeklerin kentteki çeşitlilik nedeniyle bu tür işlere ulaşmalarının daha kolay olmasıdır. Örneğin, köyde yaşayan ve civardaki konserve fabrikası için evinde oturarak sebze ve meyve temizleyen kadınlar, kente göç ettiklerinde fabrika alanına giderek aynı işleri yaparlar. Her iki koşulda da güvencesi olmayan iş için köyde yaşayan kadın daha düşük ücret alır.

Tarımsal alanlarda yaşayanlar tarımsal üretimi devam ettirmek istediklerinde kendi olanaklarıyla kredi almak zorundadırlar. 2005 yılından itibaren köylerde bankaya olan kredi borcunu ödeyemediği için topraklarını ve üretim araçlarını kaybeden köylülerin sayısı her geçen gün artmaktadır.

Türkiye'de tarım sektörüne ve tarım politikalarına yön veren dışsal belirleyiciler Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve Avrupa Birliği olarak sıralanabilir (Günaydın, 2010, s.176). Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun 1980 ve 1990'lı yıllardaki uygulamalarını yukarıda tartıştık. Bundan sonra tüm bu dışsal belirleyicilerle birlikte Türkiye tarımının bugün geldiği durum tartışılacaktır.

2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE TARIMI

2000'li yıllarda Türkiye tarımını değerlendirebilmek.

2000'li yıllar içerisinde tarım sektöründeki değişimleri Gökhan Günaydın aşağıdaki şekilde sıralar:

- "Tarımsal desteklemelerin niteliğinde değişim,
- Tarımsal desteklemelerin niceliğinde değişim,
- Tarımsal kredi yapısında değişim,
- Ekim alanlarında değişim,

- İç ticaret hadlerinde değişim,
- Bitkisel üretimde değişim,
- Hayvansal üretimde değişim,
- Tarımsal dış ticarete değişim,
- Tarımsal istihdamda değişim,
- Tarım katma değerinde değişim ve
- Tarım mevzuatında değişim” yaşanmıştır (Günaydın, 2010, s.180-212).

Niceliksel değişime paralel olarak, Türkiye’de 2000 yılının kasım ayında ve 2001 yılının şubat ayında yaşanan ekonomik krizlerden sonra tarım bütçesi GSMH’nin %1’i düzeyine yükselmez. 2007 ve 2009 yılları arasında %1’in altında kaldığı gibi gittikçe azalır (Günaydın, 2010, s.180-182). Bunun yanı sıra tarımsal desteklerin kaldırılarak 2000 yılında uygulanmaya başlanan Doğrudan Gelir Destegi’nin Türkiye tarımını üretimden koparması niteliksel değişime işaret eder. Türkiye’de tarımsal kredi sisteminde değişime işaret eden Günaydın (2010, s.184), T. C. Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri aracılığıyla yürütülen tarımsal kredi faaliyetlerinin diğer bankalara da geçtiğini ifade eder. 2004 yılında Ziraat Bankası tarafından kullanılan tarımsal krediler %98 oranında iken, bu oran 2007 yılında %53’e inmiş, kalan %47’lik kısım diğer bankalar tarafından kullanılmıştır. (Günaydın, 2010, s.187). Bankaların dağıttığı kredi kartı borçları nedeniyle topraklarını kaybeden çiftçi ve köylüler vardır. Dolayısıyla tarımsal üretime devam etmek için koşullarını zorlayan köylüler, artan maliyetleri karşılayamadıkları gibi ürün fiyatlarının düşüklüğü nedeniyle topraklarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Bugün birçok tarım kooperatifinde kredi kartı ile alışveriş yapıldığı düşünülürse, köylülerin topraklarını kaybetmemek için tarımsal üretimi bırakmaları daha anlaşılır olmaktadır.

Ekim alanları ile ilgili değişime bakıldığında 2000-2007 yılları arasında toplam olarak işlenen tarımsal alanların 1.5 milyon hektar azaldığını yazan Günaydın (2010, s.193)’a göre, bu durum Türkiye’nin gıda güvenliği açısından risk oluşturmaktadır.

1998 yılı ile birlikte iç ticaret hadleri sürekli tarım aleyhine seyretmiş, tarımsal desteklerinde azaltılmasıyla birlikte üreticinin üretimden kopması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Türkiye’de bitkisel ve hayvansal üretimde 2000’li yıllarla birlikte önemli gerilemeler söz konusudur. Yine Türkiye tarımsal ürünlerin dışalımına yönelmiş ve daha önce bahsettiğimiz tarımsal istihdam 2000 yılında %36 iken, 2007 yılında %26 gibi bir rakama düşmüştür. Tüm bu ögelere bağlı olarak tarım katma değeri, tarımın Gayri Safi Milli Hâsıla içerisindeki yerindeki düşüşe paralel olarak gerilemiştir.

Tarım mevzuatına bakıldığında ise 4 Nisan 2001’de yürürlüğe giren Şeker Yasası, 3 Ocak 2002 tarihinde çıkarılan Tütün Yasası (Emre, 2003, s.165-166) üreticiyi tütün ve şeker pancarı üretiminden uzaklaştırmıştır. 2000 yılında çıkartılan “Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri Hakkında Kanun” ise birlikleri yalnızca hammadde alıcısı konumuna getirmiştir. “Yeni Bitki Çeşitlerine Ait İslahçı Haklarının Korunmasına İlişkin Kanun”, “Organik Tarım Kanunu” gibi kanunlar yabancı şirketlere çalışmaları için haklar verirken, kamu kesimi bu alandan tasfiye edilmektedir (Günaydın, 2010, s.212-213). Sonuç olarak, Günaydın (2010, s.216)’a göre tarım sektörü yapısal uyum politikalarını yürüten kuruluşların dışsal etkilerine karşı uyumlu yanıtlar verir.

“Tarımın iç ticaret hadlerindeki değişim tarımsal üretimi gerçekleştiren üreticinin elde ettiği ürün karşısında kazandığı gelir ile üreticinin ödemeleri arasındaki farktır” (Günaydın, 2010 s.194).

DİKKAT

Türkiye tarımında ve tarım politikalarında 2000’li yıllarda yaşanan değişiklikleri daha detaylı inceleyebilmek için “Günaydın, G. (2010). “Türkiye Tarım Politikalarında “Yapısal Uyum: 2000’li Yıllar”, Mülkiye, Cilt: XXXIII: 175-221” makalesini okuyabilirsiniz.

K İ T A P

“Küresel Kapitalizm Kıskaçında Tarım, Gıda ve Köylülük”, Mülkiye, Cilt: XXXIII, sayı 262: 3-362.

Dünya Bankası ve diğer kuruluşların yanı sıra, Türkiye tarımı ile ilgili dışsal etkileri yapılandıran oluşumlardan biriside Avrupa Birliği’dir.

Türkiye Tarımı ve Avrupa Birliği

Dünya Ticaret Örgütü’nü 2001 krizinden sonra tanıyan Türkiye’nin durumu, örgütün Tarım Anlaşması ve Avrupa Birliği’nin Ortak tarım Politikasına uyum çabaları nedeniyle zorlu bir süreç yaşamaktadır. Türkiye bir yandan (DTÖ) Dünya Ticaret Örgütü’nün müzakerelerine katılırken, diğer yandan da AB’nin Ortak Tarım Politikasına uyum çabası gösterir. DTÖ kurallarına göre Türkiye gelişmekte olan ülke statüsünde iken, AB ülkeleri gelişmiş ülkeler statüsündedir. DTÖ’nün Tarım Anlaşması dış ticareti (olumsuz) etkileyen her türlü (iç pazardaki) destek politikalarını kısıtlar ve denetim altına alır. Türkiye, DTÖ’yü (Tarım Anlaşması ile) 2001 yılında ekonomik krizde önemli bir kısıt olarak tanımak durumunda kalır. (Akder, 2003, s.13). Türkiye 1996 yılında AB ile gümrük birliğini başlatır. 11 Nisan 2000 tarih ve 3/2000 sayılı Ortaklık Konseyi kararı ile Ortaklık Komitelerine bağlı olarak kurulan alt komitelerin benzeri, AB ve Türkiye arasında oluşturulur. AB-Türkiye arasındaki alt komitelerden birisi tarım ve balıkçılık ile ilgilidir.

8 Mart 2001 tarihinde açıklanan Katılım Ortaklığı Belgesi ile Türkiye’nin tarım ile ilgili mevzuat uyumu sağlaması istenen konular, “idari ve denetim yapıları, arazi ve çiftlik kayıt sistemleri, hayvan kimlik sistemi, bitki pasaportu, veterinerlik ve bitki sağlığı hizmetleri, gıda kontrolü gibi tarımsal yapının oluşturulmasıdır. Yine balıkçılıkla ilgili olarak yapı ve kaynakların tespiti ile kontrol mekanizmalarının kurulması” (Eraktan, 2003, s.52-53) olarak sıralanabilir.

Yılmaz (2003, s.89)’a göre, AB ile müzakerelerde tarım en son açılacak başlıklardan biridir. Eraktan (2003, s.59)’a göre ise AB’ye üyelik gerçekleşme bile Türkiye’de “tarımsal yapının güçlenmesi, kayıt dışılığın önlenmesi, izleme ve denetleme mekanizmalarının oluşturulması, kamu sağlığı, çevre, hayvan refahı konularında önemli kazanımlar elde edilecektir”. Günaydın’a göre ise 2005 yılının Ekim ayında imzalanan Müzakere Çerçevesi Belgesi sonrasında, Türkiye’nin “tarım alanında üç dosya ile yürüttüğü müzakereler, ciddi bir ilerleme ya da gerçek anlamda bir müzakere pozisyonundan uzaktır” (Günaydın, 2010, s.179). “Tarım mevzuatını Ortak Tarım Politikasına uydurma çabaları, Türkiye tarım desteği alamadığı için parçalı ve tarım sektörüne zarar veren konumda kalmaktadır” (Günaydın, 2010, s.180).

K İ T A P

“AB’ye Uyum Sürecinde Tarım Sektörü” tartışmalarını daha iyi anlayabilmek için *Demokrasi Platformu* dergisinin Yaz 2005’de çıkan 3. Sayısının tamamını inceleyebilirsiniz.

Akder (2005)’e göre Türkiye’nin en üst amacı, kendine yeterli olma, hiç ithalat yapmamak ve her tarım ürününü ihraç edebilmektir. Bunu gerçekleştirmenin zorluğu ise DTÖ örgütü üyesi olmak ve daha zoru ise AB’nin Ortak Tarım Politikasını uygulayarak bu amacı gerçekleştirmektir.

Türkiye tarımında bugün gelinen noktaya bakıldığında, Türkiye tarım ürünleri ithalatçısı ülke konumuna gelmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, tarıma verilen girdi ve fiyat destekleri, üreticinin ürünlerini satabileceği kamu kuruluşlarının oluşturulması ve köylünün korumacı desteklemeci politikalarla mülk sahibi olduğu dönemden, adı geçen tüm desteklerin aşama aşama kaldırdığı bir dönem içerisindeyiz.

“Kamusal desteklemenin ortadan kalktığı, küçük meta üretiminin ciddi boyutlarda mülksüzleşme baskısı altına girdiği bu durumda tarıma yönelik yatırımların gerçekleşmeyeceği açıktır” (Ecevit v.d, 2009, s.51).

Liberalleşme politikalarıyla, “süregelmekte olan yerel, ulusal ve uluslararası kapitalist meta ilişkilerine yönelik mevcut durumu koruyucu, destekleyici ve düzenleyici engeller” (Ecevit, v.d. 2009, s.53) kaldırılmıştır. Bunun sonucunda devam eden sınıfsal eşitsizliklerin boyutu daha da artmıştır. Tarımsal faaliyetler aracılığıyla tarımda kapitalist ilişkilerin güçlenmesi gerekirken, geri ilişkilerin daha eşitsiz bir konumda sürmesine neden olur (Ecevit, v.d. 2009, s.53). Tarımda kadının kendi emeğini sömürerek artan maliyetlere karşı daha çok çalışması bu duruma en iyi örneği oluşturur.

Kırsal alanlarda haneler gittikçe yoksullaşmakta ve asgari geçim koşullarında kendi emek güçlerini değersizleştirerek kendilerini ve eşitsiz ilişkileri sürekli yeniden üretmektedirler. Küçük meta üreticisi hanelerin önemli bir bölümü toprak mülkiyetlerini kaybetmemek için, kentsel alanlarda genişleyen hizmetler sektörüne paralel bir biçimde mevsimlik işçiliğe yönelmektedirler. Bazı bölgelerde hane düzeyinde, hane içerisinde yaşayan bireylerin yaş ve cinsiyetlerine göre mevsimlik işçilik yapılmaktadır.

Bursa'nın Mustafakemalpaşa ilçesine bağlı Eskikızılelma Köyü, “üretimdeki yüksek maliyetler nedeniyle tarımsal faaliyeti bırakmış ve kapitalist gelişme süreci içerisinde marjinalleşmiş bir köydür” (Karul v.d., 2010, s.252). Tarımda ekilebilir arazilerin önemli bölümünü boş bırakan köylüler, yalnızca geçimlik ihtiyaçları olan tahıl ve sebzeleri üretmekte, tarım dışı kadın ve erkek mevsimlik işçiliği ile varlıklarını sürdürmektedirler. “Köylüler bir yandan kapitalist üretim ilişkileri içerisinde küresel ilişkilerin bir boyutu olan güvencesiz ve gelip geçici işçiler olarak yer alırken, diğer yandan kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin tipik bir ilişkisi olan geçimlik düzeyde hayatlarını sürdürürler” (Karul v.d., 2010, s.253). Kadınlar ve erkekler yakın madenlerde, fabrikalarda ve arkeolojik kazıda mevsimlik işçiler olarak çalışırlar. Yukarıda Ecevit ve arkadaşlarının güçlenen kapitalist ilişkiler içerisinde devam eden geri ilişkiler olarak bahsettikleri tam da buna karşılık gelmektedir. Türkiye tarımının geldiği noktada tartışılması gereken başka bir boyut ise tarımsal üretimde elde edilen gıdaların durumudur. Yukarıda bahsi geçen, farklı sektörlerde mevsimlik işçi olarak çalışan ve geçimlik düzeyde yaşamını sürdüren köylüler, köy bakkalından aldıkları ürünler küresel şirketler tarafından üretilen gıdalardır. 1980'lerle birlikte gıda sanayisinde ve tarımsal üretimde uluslararası sermayenin rolü artmıştır (Oral, 2009, s.327). Yabancı sermayeli kuruluş sayısı tarım sektöründe 32'den 65'e, gıda işleme sektöründe 38'den 139'a, yemek müteahhitliğinde 8'den 198'e yükselir (Oral, 2009, s.327). Yabancı şirketlerin tarım ve gıda sektörüne girmeleri sözleşmeli üreticilik ve hibrit tohum ve zorunlu girdilerinin de bu şirketlerden alma zorunluluğunu getirdi (Oral, 2009, s.342).

DİKKAT

Sebze tohumu takı oldu: Fiyatı altını sollayan sebze tohumu çiftçi düğünlerinde 'takı' olmaya başladı. Yaz aylarını seralarda bakım çalışmaları, düğün ve nişanlarla değerlendiren Antalya Kumlucalı üreticiler, son olarak iki çiftçi ailesinin çocukları Hasan ve Hacer Panuş çiftinin düğününde bulundu. Gecede dans edip eğlenen genç çift, sıra takı törenine geldiğinde bir sürprizle karşılaştı. İlçede görev yapan ziraat mühendisi Mehmet Fırat, yakın arkadaşı damada piyasa değeri 700 lira olan bir paket biber tohumu taktı. Damat Hasan Panuş, düğünde hediye edilen tohumu fark ettiklerinde eşi ile çok şaşırıldıklarını, ancak önümüzdeki üretim sezonu için ekmeyi düşündükleri biber çeşidinin tohumu olduğunu görünce çok sevindiklerini belirterek, "Seraların en önemli girdilerinden olan tohumu böylece bedavaya getirdik" dedi. (<http://gazetetoprak.com/haberler&hid=739>)

Uluslararası sermaye tarımı adım adım denetim altına alır: İlk olarak sermaye fazlası olan bankalar tarımla ilgili sektörlerde iş yapan irili ufaklı şirketlerin hisselerini satın alarak tarıma etki eder ve tarımla ilgili sektörleri denetlemeye başlarlar. Bu durum tarım dışında biriken sermayenin hiçbir tarımsal üretim yapmadan tarım üzerindeki etkisidir (Stedile, 2009, s.100). Uluslararası sermayenin ikinci adımı ise küresel ekonominin dolarlaştırılması aracılığıyla "çokuluslu şirketlerin döviz kuru farklarından yararlanarak ulusal ekonomilere girmesi ve ulusal şirketleri satın almasıdır" (Stedile, 2009, s.100). Türkiye'de pek çok şirketin çokuluslu sermaye tarafından bu şekilde satın alınmasının örneklerine rastlamak mümkündür.

Stedile (2009, s.100), üçüncü mekanizma olarak DTÖ, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşları ve çok taraflı ticaret anlaşmalarını gösterir. Bu kuruluşlar tarım ürünleri ticaretinin büyük şirketlerin çıkarlarına göre yapılmasını normal hale getirdiler. Bir değer mekanizma ise gelişmekte olan ülkelerin bağımlı oldukları tarımsal endüstriyel girdileri alabilmek için banka kredileri kullanmak zorunda kalmalarıdır. Böylece verilen krediler aracılığıyla endüstriyel tarım yöntemleri dünyanın her yerinde egemen oldu. Son olarak ta, hükümetler kamu politikalarını terk ederek piyasayı serbestleştirdiler. Gerekçeleri tarım piyasasını ve kırsal ekonomiyi korumak olmasına rağmen desteklerden ancak büyük sermaye sahipleri yararlanabildiler (Stedile, 2009, s.100).

Uluslararası sermayenin tarım üzerindeki denetimlerinde ki çelişkiler ters etkileri de ortaya çıkarabilmektedir. Sanayi tarımcılığının petrol, fosfor, potasyum ve kalsiyum gibi kıt kaynaklara ve kimyasal gübrelere bağımlı olması sanayi tarımını kısıtlı bir gelişmeye hapsedmektedir. Şirketlerin gıdalar üzerindeki egemenliği gıda fiyatlarını arttırmakta, sermaye, toprak, su, ormanlar ve biyoçeşitliliği kontrol etmektedir. Sanayi tarımının toksik madde içeren ürünler kullanması kirletilmiş ve sağlığa zararlı gıdalar üretilmesine neden olmaktadır. Dahası genetiği değiştirilmiş tohumların kullanılması "iklim değişikliği, insan ve hayvan sağlığı" ile ilgili tehlikeler oluşturmaktadır. Monokültürel sanayi tarımı ile biyo-çeşitliliğin yok edilmesi, su kaynaklarının özelleştirilmesi, yabancı şirketlerin sürekli toprak satın alması agroyakıt üretiminin genişlemesi, sana tarımında ve seri hayvan imalatçılığında hormon ve ilaç kullanılması gıda ve tarım sektöründe tehlikeli sonuçları da beraberinde getirmektedir. Tarım şirketlerinin finans sektörü ile işbirliği sonucu perakende hipermarketleri kurulmakta ve yerel bakkallar ve dükkânları yok etmektedir. (Stedile, 2009, s.103-105).

Stedile (2009)'in yukarıda bahsettiği tarım sektörü ile ilgili tüm çelişkileri Türkiye'de görmek mümkündür. Tam da Stedile (2009)'in yazdığı gibi nehirlerin ve göllerin düşük gelirli halk kesimi tarafından kullanımı küresel sermaye ile bağlantılı

kurulan nehir tipi hidroelektrik santraller ile kısıtlanmaktadır. Türkiye'de HES örneğinde çelişkilerin yarattığı "ısyan, öfke ve ters etkileri" izlemek mümkündür.

Türkiye' tarımsal üretimde ve gıda sektöründe uluslararası sermayenin rolünü ayrıntılı öğrenmek isteyenler, Necdet Oral (2009) "Türkiye'de Tarım ve Gıda Sektöründe Yabancılaşma ve Tekelleşme", Mülkiye, Cilt: XXXIII, sayı 262: 325-343 adlı makaleyi okuyabilirler.

DİKKAT

Küresel sermaye ile bağlantılı olarak inşa edilen nehir tipi hidroelektrik santraller (HES) "suyu dere yatağından alarak kilometrelerce ileride belli bir kottan düşürüp tribünleri döndürmesi yoluyla elektrik üreten tesislerdir" (Hamsici, 2010, s.33). HES'lerin çevreye verdikleri tahribatın yanı sıra tarımsal faaliyetlerini su aracılığıyla sürdüren küçük üreticiler ve suyu hayatın her alanında kullanan kadınlar içinde önemli yıkımları olacağı düşünülmektedir.

Hidroelektrik santrallerle ilgili "Anadolunun İsyanı" adlı belgeye (<http://vimeo.com/19937849>) adresinden ulaşabilirsiniz.

İNTERNET

Çiftçilerin tarım ve hayvancılık için en temel ihtiyacı olan suya erişimi kısıtlanmaktadır. Özellikle halkın kendisi tarafından yapılan sulamalarda yerüstü suları büyük önem kazanmaktadır. Yine hayvanların su ihtiyaçları doğal su kaynaklarından sağlanmaktadır. Verimli tarımsal arazileri yok etme riski bulunan HES'lerin çiftçilerin tarlalarının da tuzlanmasına neden olacaktır. Susuz kalan dere yataklarından içeriye doğru yürüyen deniz suyu tuzlanmanın en önemli nedenidir.

Sonuç olarak, tarım sektöründeki bu gelişmeler kırsal bölgelerdeki işgücünü kente ihraç ederek, gecekondular bölgelerindeki nüfusun artmasına neden olmakta bu da işsizliği ya da hizmetler sektöründeki güvencesiz istihdamı beraberinde getirmektedir. Ayrıca kentte yaşayanlar gıda sektöründe üretilen malların tüketicileri olarak, tarım sektöründeki olumsuz gelişmelerden gıda ürünlerini pahalıya satın alarak etkilenmektedir.

Hidroelektrik Santrallerle ilgili detaylı bilgi için başvurunuz: Mahmut Hamsici (2010). Dereler ve İsyanlar. Ankara: Nota Bene Yayınları.

Özet

Tarımda kapitalizme geçiş kuramlarını listeleyebilmek.

Modernleşme yaklaşımı geleneksel toplumların Batı'lı toplumların geçtiği yollardan geçerek kendi iç dinamikleri ve dış etkiler aracılığı ile modernleşeceklerini ileri sürer. İkili yapı kuramı ise az gelişmiş ülkelerde modern kapitalist sektör ve geleneksel tarım sektörü olmak üzere iki farklı sektörün olduğunu söyler. Tarım sektöründen sanayi sektörüne işgücü ve tarımsal artık ihraç edilse de geleneksel sektör gelişmeyi engeller. Sistem yaklaşımları ise çevreye, teknolojik ve demografik öğelere öncelik vererek bu öğelerin çiftçilik sistemleri içerisindeki iç içe ilişkilerini açıklar. Yapısal tarihsel yaklaşımlar ise üretim sürecinin kendi içinde incelenmesiyle ilgilenir. Üretim araçlarının sahipliğine ve kaynakların kontrolüne odaklanarak, gelişen kapitalizm ve değişik üretim biçimleri arasındaki ilişkiye yoğunlaşırlar.

K. Kautsky küçük köylü işletmelerinin büyük kapitalist işletmelerle aynı anda var olabileceği tezini savunarak kapitalist üretim tarzının tarıma girişinin sosyal demokrat çözümlemesini yapar. Chayanov'un kuramı ise "aile emeğine dayanan tarım işletmesi", "emeğin karşılığı olan tek ve bölünmez bir gelir" ve "emek-tüketim dengesi" olmak üzere üç kavrama dayanır.

Küçük meta üretimi ise gelişmiş kapitalist toplumlarda "geçiş" biçimlerinden biri olarak yer alırlar. Tarıma kapitalizmin girişi ve yayılmasının Latin Amerika'da farklılaşması, az gelişmişliğin neo-Marksist kuramlarını ortaya çıkarır.

A. Gunder Frank 'ın bağımlılık kuramına göre çevre ülkeler meta üretimi ve değişimi yoluyla dünya kapitalist sistemi ile bütünleşirler. I. Wallerstein'in kapitalist gelişmenin dünya ekonomisi formülasyonuna göre ise dünya ekonomik sistemi içerisinde piyasa güçleri kendi hiyerarşilerini sürekli yeniden düzenler ve güvence altına alırlar. Cardoso ve Falletto'ya göre ise çevredeki toplumların içsel yapıları dış etkilere dinamik bir şekilde yanıt verir ve bu bağımlı bir gelişmedir. Eklemlenme kuramı ise, çevre toplumsal formasyonlarda egemen kapitalist üretim tarzının kapitalist olmayan üretim tarzıyla eklemlenmiş biçimini öne sürer. Bu birinin tabii olduğu diğerinin ise egemen olduğu bir eklemlenme ilişkisidir.

Türkiye'de tarımsal dönüşümün izlerini saptayabilmek.

Türkiye'de 1970'li yıllarda kapitalizm ve feodalizm çözümlenmeleri ile ilgili olarak Korkut Boratav ve Muzaffer İlhan Erdost'un tartışması damgasını vurmuştur. Zira Boratav'a göre, Türk tarımında birbirinden farklı olarak (basit) küçük meta üretimi, kapitalist üretim, feodal ve yarı-feodal üretim olmak üzere üç üretim ilişkisi gözlemlenir. Ticaret ve tefeci sermayesinin sömürüsü altındaki basit meta üretimi en yaygın olanıdır.

Erdost'a göre ise, patriyarkal, yarı-feodal, feodal, kapitalist üretim ayrımı vardır. Erdost, Türkiye tarımındaki egemen üretim ilişkilerinin pre-kapitalist olduğunu ve ölçüt olarak da meta üretiminin yaygınlığını öne sürer. Küçük köylü üreticilerinin çoğunun ürünlerini pazara çıkarmadıkları için kapitalizm tarafından sömürülerinin sınırlı olduğunu ve sömürü oranlarının buğdayda bile %10'u aşmayacağını söyler.

Tarımda kapitalist dönüşümün arkaplanını özetleyebilmek.

1923 yılında cumhuriyetin kuruluşuna kadar olan süreçte tarımsal yapı ağırlıklı olarak "kapitalizm öncesi özellikler gösteren, kapalı köy ekonomisine dayalı, bazı bölgelerde büyük feodal mülkiyetin hüküm sürdüğü, sanayi bitkilerine değil de yerinde tüketilecek tahıl üzerine kurulu ve çok geri teknoloji kullanan ilkel bir yapıdır.

1930 ve 1939 yılları arasında devlet müdahaleleri yoğunlaşır. Ülke ihracatının %80'ini oluşturan tarım ürünlerinin ihraç fiyatlarındaki düşüşün yükü üreticilerin sırtına biner ve araçlar tüccarın karını korumak için üreticiden ucuz mal almaya çalışır. 1933 ve 1945 yılları arasında ise "devletçilik" adı altında "korumacı-desteklemeci" politikalar uygulanır. Demiryolları inşa edilerek, tarımsal krediler artırılır. 1935'te Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri (TSK) ve Tarım Kredi Kooperatifleri kurulur. 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi ve 1944 yılında Türkiye Ziraat Kurumu kurulur. 1945 yılında kurulan Toprak İşleri genel Müdürlüğü'nden sonra, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Çiftçi Mallarını Koruma Kanunu, Zeytincilik Kanunu, Tütün Kanunu, Çeltik Kanunu ve Orman Kanunu çıkarılır.

1940-1945 yılları arası ise savaş ve vurgun yılları olarak değerlendirilir. Devlet buğday üreticisi köylü ile yeni bir ittifak kurarak devlet sanayisi kurar ve kendi kurduğu sanayi ile birlikte vergilendirme dışında, ticaret hadleri yoluyla da ekonomideki artışa egemen olur. 1950'de kurulan Demokrat Parti hükümetinin olanaklarını köylünün refahı için kullanması ile birlikte tarımsal yapının köylü mülkiyetine dayalı niteliğini sürekli kılan asıl dönüşümler II. Dünya savaşından sonra gerçekleşir

Küçük köylü mülkiyeti ve küçük meta üretiminin yapısal dinamiklerini yazabilmek.

Küçük köylü mülkiyetinin ve küçük meta üretiminin yerleşmesine yardımcı etkenlerin başında devletin 1950'li yılların ortalarına kadar dış fonları ve A.B.D.'den gelen teknolojik yardımların önemli bir bölümünü traktör ithalatında kullanmasıdır. Böylece 1948 yılında 1750 olan traktör sayısı 1955 yılında 40.000'e çıkar.

Traktör sayısının artışı ile birlikte geniş alanların ekime açılması köylü mülkiyetinin pekişmesi açısından önemli bir gelişme olur. 1948-1955 yılları arasında işlenen arazi miktarı % 50 oranında artarak kredi alımları kolaylaşır. Ucuz kredilerle alınan traktörler pazar için üretime yönelik küçük çiftçilerin olduğu bölgelere daha fazla girer. Köylü mülkiyetinin pekişmesinde rol oynayan faktörler: yeni toprakların ekime açılması, tarım sektörünün siyasal bakımdan kayırılması, ticaret ve ulaşım şebekelerinin gelişmesi ve yeni teknolojinin yaygınlaşmasıdır. Köylü mülkiyetinin pekişmesine devlet yeni toprakların dağıtımını resmileştirdi ve liberal kredi politikalarıyla katkıda bulunur (Keyder, 1985, s.105).

Tarımda neoliberal uygulamaları ayırt edebilmek.

1980 sonrası dönem, 24 Ocak 1980'de yürürlüğe konan 24 Ocak kararları ile anılır. Bu kararlar 1970'li yıllarda IMF (Uluslararası Para Fonu)'ün "az gelişmiş ülkelere dayattığı standart istikrar politikası paketi ile daha çok Dünya Bankası tarafından geliştirilen yapısal uyum programının tüm unsurlarını içerir" (Boratav, 2010a, s.149). 12 Eylül 1980 darbesi ise yapısal uyum programının ve 24 Ocak kararlarının uygulanmasına zemin hazırlar. Bu uygulamalar yalnızca emek kesimi

için değil, Türkiye tarımı ve köylüsü içinde zor günlerin zeminini hazırlar. "Süreç örgütsüz köylüyü organize sermaye ile karşı karşıya bırakır" (Günaydın; 2003, s.130).

1980 yılı ile birlikte tarımsal ürün fiyatlarının yüksek tutulmasının, tarımsal girdilere verilen desteklerin ve düşük faizli kredilerin enflasyona neden olduğu düşüncesi egemen olmuştur. Türkiye'deki istikrar programı çerçevesinde tarımsal destek politikaları dönüştürülerek, her türlü tarımsal destek kaldırılarak yeşil politikaların bir aracı olarak Doğrudan Gelir Desteğine (DGD) geçilir (Günaydın 2003, s.143).

2000'li yıllarda Türkiye tarımını değerlendirebilmek.

2000'li yıllar içerisinde tarım sektöründeki değişimler aşağıdaki gibi sıralanır: "Tarımsal desteklemelerin niteliğinde değişim, tarımsal desteklemelerin niceliğinde değişim, tarımsal kredi yapısında değişim, ekim alanlarında değişim, iç ticaret hadlerinde değişim, bitkisel üretimde değişim, hayvansal üretimde değişim, tarımsal dış ticarete değişim, tarımsal istihdamda değişim, tarım katma değerinde değişim ve tarım mevzuatında değişim" dir (Günaydın, 2010, s. 180-212). Dünya Ticaret Örgütü'nü 2001 krizinden sonra tanıyan Türkiye'nin durumu örgütün Tarım Anlaşması ve Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikasına uyum çabaları nedeniyle zorlu bir süreç yaşamaktadır. Türkiye bir yandan (DTÖ) Dünya Ticaret Örgütü'nün müzakerelerine katılırken, diğer yandan da AB'nin Ortak Tarım Politikasına uyum çabası gösterir. Oysa DTÖ kurallarına göre Türkiye gelişmekte olan ülke statüsünde iken, AB ülkeleri gelişmiş ülkeler statüsündedir.

Kendimizi Sınyalım

1. Aşağıdaki kuramlardan hangisi az gelişmiş ülkelerde modern kapitalist sektör ve geleneksel tarım sektörü olmak üzere iki farklı sektörün olduğunu söyler?
 - a. Modernleşme Yaklaşımı
 - b. Sistem Yaklaşımı
 - c. Yapısal Tarihsel Yaklaşım
 - d. İkili Yapı Kuramı
 - e. Dünya Sistemi Kuramı
2. Emek süreçleri sermaye tarafından doğrudan denetlenmeyen küçük meta üreticileri için H. Bernstein aşağıdaki hangi kavramı kullanır?
 - a. Ücretsiz hane emeği
 - b. Ücretli emek eşdeğeri
 - c. Ücretli emek
 - d. İşveren
 - e. Köylülük
3. Aşağıdakilerden hangisi küçük köylü mülkiyetinin yerleşmesinde rol oynayan faktörlerden birisi **değildir**?
 - a. Yeni toprakların ekime açılması
 - b. Tarım sektörünün siyasal bakımdan kayırılması
 - c. Ticaret ve ulaşım şebekelerinin genişlemesi
 - d. Yeni teknolojinin yaygınlaşması
 - e. Büyük toprak sahiplerinin topraklarından vazgeçmesi
4. Aşağıdakilerden hangisi Çağlar Keyder'e göre tarımsal gelişmenin çarklarını döndüren ulusal ekonomik bütünleşmeyi oluşturan süreçlerden birisi **değildir**?
 - a. Kırsal bölgelerde yaşayanların işgücü piyasasına girmeleri
 - b. Karayollarının yapılması
 - c. Traktörlerin çoğalması
 - d. Tarımda kadın girişimcilerin çoğalması
 - e. Emeğin ve tüketilen malların metalaşması
5. Aşağıdakilerden hangisi Dünya Bankası'nın yapısal uyum politikalarından biri **değildir**?
 - a. Topraksız köylülere toprak ve girdi desteği
 - b. Harcamaların kısıtlanması
 - c. Ticaretin liberalleştirilmesi
 - d. Fiyatların liberalleştirilmesi
 - e. Kamu harcamalarının azaltılması
6. Aşağıdakilerden hangisi cumhuriyetin kuruluşuna kadar olan süreçte Türkiye'nin tarımsal yapısının özelliklerinden birisi **değildir**?
 - a. Kapitalizm öncesi özellikler gösterir
 - b. Kapalı köy ekonomisine dayanır
 - c. Özel mülkiyetin egemenliği vardır.
 - d. Geri teknoloji kullanır
 - e. Yerinde tüketilecek tahıllar üretilir
7. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'de köylü mülkiyetinin yerleşmesinin nedenlerinden birisi **değildir**?
 - a. Marshall Planı
 - b. Düşük faizli krediler
 - c. Yeni toprakların ekime açılması
 - d. Geleneksel tarım yöntemlerinin kullanılması
 - e. Ticaret ve ulaşım şebekelerinin gelişmesi
8. Aşağıdakilerden hangisi Dünya Bankası'nın yapısal uyum politikalarının öğelerinden birisi **değildir**?
 - a. Kamu harcamalarını kısıtlamak
 - b. Üretken kaynakları ticarete konu olan sektörlerle yönlendirmek
 - c. Ticareti ve fiyatları liberalleştirmek
 - d. Kamu kurumlarını özelleştirmek
 - e. Kırsal kesime fiyat desteği sağlamak
9. Aşağıdakilerden hangisi 24 Ocak 1980 kararlarından sonra tarımsal alanda uygulamaya konan önlemlerden birisi **değildir**?
 - a. Girdi desteklerinin kaldırılması
 - b. Fiyat desteklerinin kaldırılması
 - c. Kamu İktisadi Teşekküllerinin kaldırılması
 - d. Tarımsal kamu yönetiminin varlığının pekiştirilmesi
 - e. Tarımsal ürün fiyatlarının kontrol altına alınması
10. Aşağıdakilerden hangisi AB Katılım Ortaklığı Belgesi ile Türkiye'nin tarım ile ilgili mevzuat uyumu sağlanması istenen konulara uyum **sağlamaz**?
 - a. Arazi ve çiftlik kayıt sistemleri
 - b. Hayvan kimlik sistemi
 - c. Bitki pasaportu
 - d. Gıda kontrolünün tüketiciye bırakılması
 - e. Veterinerlik ve bitki sağlığı hizmetleri

Okuma Parçası

AB Standartlarında Balıkçılık: Sarıyer Belediyesi tarafından yürütülen, Avrupa Birliği (AB) tarafından hibe edilen ve toplam bütçesi 102.722 Avro olan “AB Pazarlama Standartlarının Uygulanması Yönünde Yerel Adımlar” adlı balıkçılık projesi kapsamında eğitim seminerleri başlıyor. Türkiye’den ve Avrupa’dan birçok seçkin akademisyen ve uzmanın bir araya geleceği üç gün sürecek eğitim semineri, Rumelikavağı’ndaki Sarıyer Belediyesi Mareşal Fevzi Çakmak Mahalle Konağı’nda gerçekleştirilecektir. 18-20 Temmuz 2011 tarihlerinde, saat 10.00-16.00 arasında yapılacak olan seminerde balıkçıların ve balık satıcılarının sorunlarının tartışılması ve incelenmesine imkân sağlayan bir platform oluşturulacak. Seminere pek çok balık satıcılarının ve balıkçılık kooperatiflerinin yanı sıra akademisyenler, bürokratlar ve sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri katılacak. Türkiye’deki balıkçılık standartları, balıkçıların ortak sorunları ve ihtiyaçları AB pazarlama standartları bağlamında ele alınacak olan eğitim seminerinin sonunda, katılımcılara sertifikaları verilecek. (http://www.sariyerhaber.org/news_detail.php3?id=4487)

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız yanlışsa “Tarımda Kapitalizme Geçiş Kuramlarını” konusunu gözden geçiriniz.
2. b Yanıtınız yanlışsa “Küçük Meta Üretimi “ konusunu gözden geçiriniz.
3. e Yanıtınız yanlışsa “Küçük Köylü Mülkiyeti ve Küçük Meta Üretimi” konusunu gözden geçiriniz.
4. d Yanıtınız yanlışsa “Küçük Köylü Mülkiyeti ve Küçük Meta Üretimi” konusunu gözden geçiriniz.
5. a Yanıtınız yanlışsa “Tarımda Neoliberal Uygulamalar” konusunu gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız yanlışsa “Tarımda Kapitalist Dönüşümün Arkaplanı” konusunu gözden geçiriniz.
7. d Yanıtınız yanlışsa “Küçük Köylü Mülkiyeti ve Küçük Meta Üretimi” konusunu gözden geçiriniz.
8. e Yanıtınız yanlışsa “Tarımda Neoliberal Uygulamalar” konusunu gözden geçiriniz.
9. d Yanıtınız yanlışsa “Türkiye’de 1980 Sonrası Tarım Sektörü” konusunu gözden geçiriniz.
10. d Yanıtınız yanlışsa “Türkiye Tarımı ve Avrupa Birliği” konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Basit meta üretimi ile kapitalist meta üretimi arasındaki temel fark birincisinde aile emeğinin var olmasıdır. Basit meta üretiminde mülkiyet-emek çelişkisi, sermaye-aile emeği biçiminde farklılaşır. Basit meta üreticilerinin varlığını sürdürmesinin temelinde işletmenin basit yenden üretimi yatar.

Sıra Sizde 2

Toprakta özel mülkiyetin toplumsal pratik olarak yerleşmesinin tarihsel nedenleri Keyder (1988, s.167-168)'e göre, Osmanlı devletinin topluma mutlak egemenliği, toprağın oldukça bol ve fiyatının düşük olmasıdır. 1913-1924 arasında Anadolu nüfusunun azalması nedeniyle daha önce ekilen topraklar bile boş kalır. Özel mülkiyet hakkının toplumdaki diğer bireyler tarafından kabul edilmesi gerektiği, toplumsal anlayışına dayanan düşünce nedeniyle, yoksul köylülerin kendi topraklarında hak iddia etmeleri için gereken toplumsal destekten söz etmek olanaksızdır.

Sıra Sizde 3

Boratav (2010b, s.244)'a göre, piyasaya dönük küçük üretici, yani aile emeğine dayalı köylü; kapitalist bölüşüm ilişkilerine ticari ve mali sermaye aracılığıyla girer. "Bu ilişkilerin bir bölümü ise geriye dönük piyasa bağlantıları içinde (çiftçinin eline geçen fiyatla, üretim giderleri ve tüketim fonu için çiftçinin ödediği fiyat arasındaki makas aracılığıyla) gerçekleşir. Ulusal bir ekonomide bu bölüşüm ilişkisindeki değişimin doğrultusu ve boyutları iç ticaret hadleri analizi ile araştırılır" (Boratav, 2010b, s.244).

Sıra Sizde 4

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) 1995 yılında, 1986 ve 1994 Uruguay Müzakereleri sonucu İsviçre'de kurulur. DTÖ ticaret anlaşmalarını yönetir, yeni ticaret girişimleri için forum oluşturarak ülkelerin ticaret politikalarını izler. DTÖ, gelişmekte olan ülkeler için teknik yardım ve eğitim sağlayarak diğer uluslar arası örgütlerle işbirliği oluşturur.

Sıra Sizde 5

DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü)'ye üye ülkeler arasında imzalanan Uruguay Tarım Anlaşması öncelikli olarak ülkelerin tarım sektörüne verdikleri iç desteklerin indirgenmesini içerir. Yine "sübvansiyonlu dış satım miktarının azaltılması", "iç pazarları koruyucu önlemlerin ortaktlaştırılması ve indirilmesi", "sağlık ve bitki sağlığı önlemlerinin dünya genelinde uyumlaştırılmasını" içerir (Günaydın, 2003, s.138). Bu anlaşma az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bağımlı yapılar oluştururken, dışsatımda rekabet üstünlüğü olan ABD gibi ülkelerin ise dünya pazarlarında etkinliklerini artırır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Akder, H. (2005) "Dünya Ticaret Örgütü'nün Tarım Anlaşması? Tehdit mi? Fırsat mı?", **Demokrasi Platformu**. Yıl: 1, Sayı: 3: 11-24.
- Aydın, Z. (1986a) "Kapitalizm, Tarım Sorunu ve Az gelişmiş Ülkeler (I)", **11. Tez**. Sayı 3, s. 126-156.
- Aydın, Z. (1986b) "Kapitalizm, Tarım Sorunu ve Az gelişmiş Ülkeler (II)", **11. Tez**, Tez, Sayı 4, s. 171-216.
- Aydın, Z. (2001) "Yapısal Uyum Politikaları ve Kırsal Alanda Beka Stratejilerinin Özelleştirilmesi: Söke'nin Tuzburgazı ve Sivrihisar'ın Kınık Köyleri Örneği", **Toplum ve Bilim**. Bahar 88: 11-31.
- Bernstein, H. (1986) "Capitalism and Petty Commodity Production", **Social Analysis**. sayı 20.
- Boratav, K. (2010a) **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Boratav, K. (2010b) **Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye**. İstanbul: Yordam Kitap.
- Ecevit, M. (1999) **Kırsal Türkiye'nin Değişim Dinamikleri Gökçeada Köyü Monoğrafisi**. Ankara: Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri.
- Ecevit, M., Karkıner, N. Büke, A. (2009) "Köy Sosyolojisinin Daraltılmış Kapsamından, Tarım-Gıda Köylülük İlişkilerine Yönelik Bazı Değerlendirmeler", **Mülkiye**. Cilt: XXXIII, sayı 262: 41-61.
- Emre, E. (2003) "Yeniden Yapılanma Sürecinde Türkiye'de Tarım: Söylem ve Gerçek". **Özgür Üniversite Forumu**, 22: 155-171, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı Özgür Üniversite.
- Eraktan, G. (2005) "Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türk Tarımı", **Demokrasi Platformu**. Yıl: 1, Sayı: 3: 43-59.
- Friedmann, H. (1980) "Household Production and the National Economy: Concepts for the Analysis of Agrarian Formations", **Journal of Peasant Studies**. Cilt 7, Sayı 2.
- Günaydın, G. (2002) **Küreselleşme ve Türkiye Tarımı**. Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Tarım Politikaları, Yayın Dizisi, No: 3.
- Günaydın, G. (2003) "Küreselleşen Piyasa, Yoksullaşan Köylü". **Özgür Üniversite Forumu**. 22: 128-154, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı Özgür Üniversite.
- Günaydın, G. (2010) "Türkiye Tarım Politikalarında "Yapısal Uyum: 2000'li Yıllar", **Mülkiye**, Cilt: XXXIII, sayı 262: 175-221.
- Hamsici, M. (2010) **Dereler ve İsyanlar**. Ankara: Nota Bene.
- Harris, J. (1982) "General Introduction. (Ed. John Harris). **Rural Development: Theories of Peasant Economy and Agrarian Change**. London: Hutchinson University Library.
- Karul, N., Avcı, M.B., Deveci, A., Karkıner, N. (2010) Bursa Aktopraklık Höyük'te Kültür Sektörünün Oluşturulması: Çok Yönlü Bir Proje" **TUBA-KED**. V.8, S.8: 241-255.
- Kendir, H. (2003) "Küreselleşen Tarım ve Türkiye'de Tarım Reformu", **Praksis**. 9: 277-300.
- Keyder, Ç. (1985) "Türkiye'de Ortakçılık Döngüsü ve Küçük Köylü Mülkiyetinin Pekişmesi", **Yapıt**, 11: 89-105.
- Keyder, Ç. Birtek, F. (1983) "Türkiye'de Devlet-Tarım İlişkileri", **Toplumsal Tarih Çalışmaları**. (Der. Çağlar Keyder). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.,
- Oral, N. (2006) **Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar**. Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Tarım Politikaları Yayın Dizisi, No: 6.
- Oralş, N. (2009) "Türkiye'de Tarım ve Gıda Sektöründe Yabancılaşma ve Tekelleşme" **Mülkiye**. Cilt: XXXIII, sayı 262: 325-343.
- Özkaya, T. (2002) "Küreselleşme ve Türkiye Tarımı: Tehditler veya Fırsatlar", (Der. Atilla Keskin-Yavuz Topçu), Türkiye V. Tarım Ekonomisi Kongresi. (s: 1-5). Erzurum.
- Stedile, J. P. (2009) "Çokuluslu Şirketlerin Tarıma Karşı Saldırısı", **Mülkiye**. Cilt: XXXIII, sayı 262: 99-105.
- Yetkin, İ. (2004) "Türkiye'de Tarımsal Yapı, Dönüşüm Süreçleri ve Alternatif Bir Senaryo", **Özgür Üniversite Forumu**. Sayı: 28: 133-158, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı Özgür Üniversite.
- Yılmaz, C. (2005) "Avrupa Birliği Müzakere Süreci ve Tarım Sektörü", **Demokrasi Platformu**. Yıl: 1, Sayı: 3: 81-90.

8

Amaçlarımız

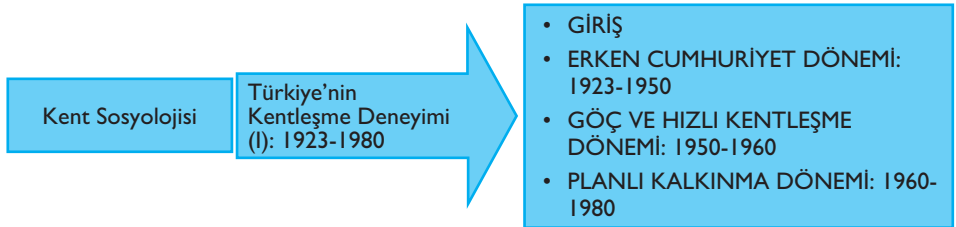
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Erken Cumhuriyet Dönemi'nde amaçlanan mekânsal stratejileri sıralayabilecek,
- 1950-1960 döneminde gerçekleşen siyasal ve ekonomik değişimleri açıklayabilecek,
- 1950'li yıllarda görülen gecekondulaşma ve apartmanlaşma sürecini özetleyebilecek,
- Planlı Kalkınma Dönemi'nde kentlerde oluşan konut yapısını özetleyebilecek,
- 1960-1980 döneminde gecekondu nüfusunun kentsel siyaset ve ekonomi alanındaki rolünü açıklayabilecek,
- 1970'li yıllarda kentin yapısı ve ulaşım biçimleri arasındaki ilişkiyi kurabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Kentleşme
- İç ve Dış Göç
- Kent Planlaması
- Kent Merkezi
- Konut
- Gecekondu
- Enformel Sektör
- Kent-içi Ulaşım
- Ankara

İçindekiler

Türkiye'nin Kentleşme Deneyimi (I): 1923-1980

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, ulus-devlet olma sürecinde modernleşme ve çağdaşlaşma projesini ifade etmektedir. Tekeli'ye (1998, s.1) göre, "böyle bir modernite projesi, gerçekte bir kentsel gelişme projesidir. Bu projenin başarısı, büyük ölçüde başarılı bir kentsel gelişmenin gerçekleştirilmiş olmasına bağlıdır."

Bilgin (1998, s.257), modernleşme sürecinin evrensel olarak yerleşmeler ve imar süreci üzerinde *üç temel iz* bıraktığını vurgulamaktadır: Bu izlerden **birincisi**, "modern dünyanın yeni kurumsal örgütlenmesinin ve kamusal yaşamın gereksinimlerini karşılayan yeni kamu yapılarının" inşa edilmesidir. **İkinci olarak** "insanların, ulaşım araçlarının, pis ve temiz suyun, elektriğin, haber ve bilginin düzenli ve kesintisiz dolaşımını sağlayacak", genişleyebilme kapasitesine sahip bir dolaşım şebekesinin kurulması gerekmektedir. Bu şebekenin kurulması, yolların, kent içi ulaşım sistemlerinin, çeşitli altyapı ve üstyapı kanallarının inşasını kapsamaktadır. **Üçüncüsü ise** modern toplumlarda, geleneksel ikamet ve barınma anlayışını köklü bir biçimde değiştiren konut inşaatlarının gerçekleştirilmesidir (Bilgin, 1998, s.257).

Bu ünite, Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme projesi temelinde gerçekleştirdiği kentleşme süreci, 1923 ve 1980 yılları arasında ele alınmaktadır. Şengül (2001, s.65), Türkiye'nin kentleşme deneyiminin 1923-1950 dönemini "ulus devletin topraksallaşması ve kentleşmesi" olarak nitelemekte ve ulus devlet merkezli bir kentleşme sürecinin kentlerde oluşturduğu toplumsal ve mekânsal yapı ile ilişkilerin genel özelliklerini incelemektedir. 1950-1980 dönemini ise "emek gücünün kentleşmesi" olarak kavramsallaştırarak kırsal alanlardan gelen nüfusla birlikte oluşan yeni bir toplumsal ve mekânsal ilişkiler katmanı üzerinde durmaktadır. Bu ünite ise belirlenen üç dönem çerçevesinde kentsel gelişim süreci, siyasal, ekonomik ve toplumsal ilişkiler açısından kurumsal örgütlenmeler, planlama, yasal düzenlemeler, konut ve ulaşım alanlarında incelenmektedir. Bu dönemler şu şekilde sınıflandırılmaktadır:

1. Erken Cumhuriyet Dönemi: 1923-1950
2. Göç ve Hızlı Kentleşme Dönemi:1950-1960
3. Planlı Kalkınma Dönemi: 1960-1980

1980 sonrası Türkiye'de kentleşme süreci hakkında bilgiyi kitabınızın "Türkiye'nin Kentleşme Deneyimi (II): 1980 Sonrası" başlıklı ünitesinde bulabilirsiniz.

DİKKAT

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ: 1923-1950

Ulus Devlet Olma Sürecinde Mekânsal Stratejiler

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde amaçlanan mekânsal stratejileri sıralayabilmek.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ülkenin mekânsal stratejisini oluşturan temel unsurlar Ankara'nın başkent seçilmesi, ülke çapında demiryolu ağlarının inşa edilmesi ve Anadolu kentlerinde fabrikaların kurulmasıdır.

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle başlayan ulus-devlet inşa süreci, bir modernleşme projesi olarak kentsel gelişimin gerçekleştirilmesine dayanmaktadır. Bu dönemde ülke düzeyinde uygulanması amaçlanan mekânsal strateji üç önemli unsur içermektedir. Bunlar;

- 1) Ankara'nın başkent seçilmesi,
- 2) Ülke çapında demiryolu ağlarının inşa edilmesi
- 3) Anadolu kentlerinde fabrikaların kurulmasıdır (Tekeli, 1998, s.5).

1) Ankara'nın Başkent Seçilmesi: Ankara, 13 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti ilan edilmiştir. Cumhuriyet'in ulusal başkenti olarak Ankara'nın seçilmesi, belirli nedenlere dayanmakta ve önemli amaçlar içermektedir. İstanbul'un, birkaç yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na sadece siyasi değil aynı zamanda kültürel anlamda da başkent olarak hizmet etmesine rağmen yeni kurulan Cumhuriyet'in başkenti, hükümet kararıyla Anadolu'ya taşınmıştır (Vale, 1992, s.98). İstanbul yerine Ankara'nın başkent seçilme nedenleri arasında kentin coğrafi ve siyasi özellikleri önemli bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte Ankara'nın tarihsel, toplumsal ve kültürel nitelikleri de kentin başkent olarak seçilmesinde etkili olmuştur.

Ankara, "zengin bir siyasal ve kültürel tarih"e sahip bir kent olarak "özgül ekolojik ve kültürel bir çevrenin ürünü" ve "tarihi, İstanbul'dan çok gerilere giden, Anadolu'nun en önemli şehirlerinden" biridir (Aydın vd., 2005, s.15). Coğrafi olarak İstanbul kenti, ülkenin kuzey-batı köşesinde yer alan bir liman olarak dışarıdan gelecek askeri müdahaleler bakımından tehlikeli bir konumdadır. İstanbul'un bu konumundan farklı olarak Ankara, hem Anadolu'nun merkezine yakın hem de daha güvenli bir konumda bulunmaktadır. Bununla birlikte, Kurtuluş Savaşı döneminde Millet Meclisi bu kentte kurulmuş, savaş buradan yönetilmiş ve Ankara halkı tarafından büyük destek sağlanmıştır. Bu anlamda kurulan yeni yönetim, 'Ankara Hükümeti' olarak tanınmıştır. Ayrıca Ankara, dönemin telgraf ağı, demiryolu gibi iletişim ve ulaşım imkânlarına sahip bir kent olma özelliğini de taşımaktadır.

Tekeli (1984a, s.324-325), Ankara'nın başkent seçilme kararında önemli olan Cumhuriyet rejiminin amaçlarını üç grup altında toplamaktadır:

Birinci grup amaçlar:

- Avrupa ülkelerinin dışa bağımlı liman kentleri ekonomileri aracılığıyla kurduğu emperyalist denetimin kırılması,
- Ankara Hükümeti'nin kendisini Osmanlı imajından kurtarması ve imparatorluktan ulus devlete geçişin sembolleştirilmesi,
- İstanbul'un kozmopolit kültürel değerlerinin yadsınması ve Ankara çevresinde yaratılacak yeni kültürel öğelere dayanan yeni ulusal burjuvazi ve yaşam kalıplarının ortaya çıkarılmasıdır.

İkinci grupta ülkenin mekânsal organizasyonuna ilişkin amaçlar yer almaktadır. Bu amaçlar;

- Ülkeyi ayrı ayrı bölgesel ekonomilerden kurtarıp, iç pazar bütünleşmesinin sağlanması ve ulusal bir ekonominin kurulması,
- İç Anadolu'nun gelişmesini sağlayarak bölgeler arası eşitsizliklerin giderilmesidir.

Üçüncü grupta ise kent ölçeğindeki amaçlar bulunmaktadır. Bunlar;

- Modern, çağdaş, yeni ve örnek bir kentin kurulması,
- Bu kentte Cumhuriyetin yaratacağı ulusal burjuvazinin yaşam kalıplarının diğer kentlere örnek olacak şekilde geliştirilmesi,
- Cumhuriyetin başarılarının bu kentle simgeleştirilmesidir.

Bu amaçlar doğrultusunda, Ankara kentinin gelişiminin planlanmasına yönelik olarak önemli yasal ve yönetsel düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan ilki, 1928 yılında çıkarılan bir yasayla, güçlü planlama ve uygulama yetkileriyle donatılmış bir 'Ankara Şehri İmar Müdürlüğü'nün kurulması olmuştur (Altaban, 1997, s.89). Ankara'nın imar çalışmalarına yönelik diğer bir girişim ise kentin planlı bir kuruluş ve gelişim göstermesini sağlamak amacıyla uluslararası bir planlama yarışmasının düzenlenmesidir. 1928 yılında Herman Jansen'in planı yarışmayı kazanmış ve uygulanmasına karar verilmiştir. Tankut (1984, s.306), Jansen'in planını "gerçekçi, şehircilik ilkelerini kullanmış, modern yerel koşullara uygun" olarak düzenlenmiş bir plan olarak tanımlamaktadır.

Ankara'nın modern kent nitelikleri nelerdir?

- 2) Ülkenin Demiryolu Ağlarının İnşası:** Osmanlı döneminde yapılmış olan demiryolları, ülkenin iç pazarının bütünlüğünü sağlamakta çok yetersiz kalmakla birlikte, birçok bölgede dış güçlerin etkisi altında ve kopuk hatlar şeklinde bulunmaktaydı. Cumhuriyet'in ilan edildiği yıllarda, devlet tarafından işletilen hatlar Ankara-İstanbul, Eskişehir-Afyon-Konya-Adana hatlarıyla Erzurum-Kars hatlarını kapsamaktadır (Tekeli, 1998, s.5; Türel, 1998, s.155).

1927 yılında demiryollarının inşa edilmesi ve işletilmesi amacıyla bütün yurdu kapsayan 'Devlet Demiryolları ve Limanları İdaresi Umumiyesi' kurulmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında sermaye birikiminin çok az olması nedeniyle ulaşım altyapısının geliştirilmesi devlet tarafından üstlenilmiş ve demiryolu ağının geliştirilmesi amacıyla büyük altyapı yatırımları yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda öncelikli olarak doğu bölgelerine ulaşımın sağlanması hedeflenmiştir (Türel, 1998, s.155). Bu anlamda, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde yabancı şirketlerin elindeki hatlar devletleştirilmiş, bununla birlikte devlet tarafından yeni demiryolu hatları inşa edilmiş ve demiryolu ağının merkezi olarak Ankara seçilmiştir. Demiryolu ağları, özellikle iç pazarın bütünleşmesi ve bölgeler arası eşitsizliklerin giderilmesi amaçlarını gerçekleştirme sürecinde önemli bir role sahip olmuştur (Tekeli, 1998, s.5).

- 3) Anadolu Kentlerinde Fabrikaların Kurulması:** 1929 ekonomik krizi sonrasında devletçilik politikası gelişmiş ve bunun sonucu olarak sanayi planları uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde devlet tarafından yapılan ekonomik yatırımlarda Anadolu'ya ağırlık verilmiş ve kamu yatırımlarının mümkün olduğu kadar eşit bir şekilde Anadolu'ya dağıtılması amaçlanmıştır. Bu sanayi planlarına yönelik olarak fabrikaların yapılması öngörülmüş ve fabrikaların kurulması için demiryolu güzergâhı üzerindeki küçük Anadolu kent-

leri seçilmiştir (Tekeli, 1998, s.5). Bu anlamda, demiryolu ağı, Anadolu'nun kentlerinin ve kasabalarının modernleşen bölümleri ile o dönemde faaliyete geçen büyük kamu fabrikalarını birbirine bağlamıştır (Bilgin, 1998, s.260). Nazilli, Kırıkkale ve Ereğli gibi küçük kentlerde öncelikle fabrikalar olmak üzere devlet girişimleri kurulmuş ve bu kentler, dönemin en hızlı büyüyen kentleri olmuştur (Şengül, 2001, s.71-72).

Kentlerin Planlanması ve Yapılı Çevrenin İnşası

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Tekeli'ye (1998, s.6-7) göre ülke, iki büyük kentsel planlama sorunuyla karşı karşıya kalmıştır: Bunlardan **birincisi**, Kurtuluş Savaşı'nda "Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilirken yaktığı Batı Anadolu kentlerinin planlanması ve imar edilmesi"dir. Bu sorunu çözmek amacıyla harita mühendisleri tarafından planlar hazırlanmış ve hazırlanan bu planlarla, Ege'deki yanmış kentler zaman içinde imar edilmiştir.

İkinci kentsel planlama sorunu ise Ankara'nın çağdaş bir kent olarak gerçekleştirilmesidir. Ankara'nın modern bir başkent olarak planlanması ve inşası aynı zamanda Cumhuriyet rejiminin başarısının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Tekeli, 1998, s.6).

Tanyeli (1997, s.81) Ankara'nın, gerekli niteliklerin tamamını taşıyan Türkiye'deki ilk kentsel modernleşme projesi olduğunu vurgulamaktadır. Bu dönemde Anadolu'da devlet işletmelerinin kurulduğu kentlerin ve diğer önemli yerleşimlerin, Ankara'da geliştirilmekte olan modele uygun olarak çağdaşlaşması amaçlanmaktadır. Tankut'a göre Ankara, 20. yüzyılda devlet desteği ile inşa edilen sayılı başkentler arasında yer almaktadır. Ankara'nın durumuna benzer bir şekilde Canberra, Brasilia ve İslamabad'ın da kuruluş gerekçelerinin siyasal olduğu görülmektedir. Yeni kurulan siyasi sistemin simgesi olmaları, kentsel gelişmenin düzenliliği, üretilen çevrenin etkileyici niteliği bu başkentler tarafından paylaşılan amaçlar olmuştur (Tankut, 1988b, s.148).

20. yüzyılda inşa edilen başkentlerin ortak yönleri nelerdir?

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde nüfus artışı ve kentleşmenin yavaş olduğu görülmektedir. Osmay'a göre, kent merkezleri bu dönemde tarımsal ve sınırlı düzeyde tarım dışı üretimi denetleyen ve hizmet sunan yerler olmuştur. Bunun yanı sıra kent merkezinde yönetim işlevleri, toptan ve perakende ticaret, kişisel ve kurumsal hizmetlere yönelik işler yer almaktadır. Ancak bu "işlevlerin örgütlenme düzeylerine paralel olarak mekânda farklılaşmış işyeri bulunmaktadır" (Osmay, 1998, s.140).

Bu dönemde birçok kentte *ikili bir merkez* görülmektedir. Bunlardan *biri* eski konut dokusuyla bütünleşen geleneksel merkez *diğeri ise* yeni gelişen yönetim işlevleri ve bunlara yönelik hizmetlerin bulunduğu merkezdir. Osmay'a göre

- Geleneksel kent merkezleri, hanlar ve çarşılar bölgesinde yerleşmiştir. Kentin iş merkezindeki önemli yapılar olan hanlar, bugünün büro ya da ofis binalarının işlevlerini görmektedir. Ayrıca bu geleneksel merkez ya da çarşıda, zanaat türü üretim faaliyetleri olarak ayakkabıcılar, nalbantlar demirciler, bakırcılar, marangozlar gibi küçük üreticiler, perakende ve toptan ticaret yer almaktadır.
- Kentin yeni yönetim merkezi ise yeni tanımlanan yönetim işlevlerini barındırması amacıyla inşa edilmiştir. "Yeni yönetim merkezi ile kentte hükümet konağı, belediye binası, demiryolu ve istasyon binası, adliye binası gibi ye-

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde modernleşme, devlet girişimleriyle kentlerdeki yapı çevre içinde temsil edilmektedir.

ni ögeler eklenmiştir” ve bu bölgelerde yeni tür hizmetler, bankalar, oteller ve dükkânlar oluşmaktadır (Osman, 1998, s.141). Bu dönemde kentteki yapılaşma ve altyapı kamu denetiminde gerçekleşmiş ve demiryolu ağının ulaştığı kentlerdeki tren istasyonları da kent merkezlerinin önemli bir ögesi olmuşlardır.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kamusal iradenin, özellikle de devletin girişimleri, modernleşmeyi kentlerde yapısal çevre içinde temsil etmektedir. Bilgin'e (1998, s.258) göre bu yapısal çevre, “öncelikle devleti modernleştiren kamu yapılarıdır.” Kamu yapılarının bir bölümü, adliyeler, hastaneler, okullar, müzeler gibi devlet kurumlarını ve sosyal hizmet işlevlerini içermektedir. Bu alan büyük ölçüde kamu girişimleriyle kurulmaktadır. Kamu yapılarının fabrikalar, mağazalar, ofisler, oteller gibi piyasa kurumlarını içeren bölümü ise özel girişimlerin sonucu ortaya çıkmaktadır. Sosyal hizmetlerin yeni bir tarzda örgütlenişini gösteren hastane, okul gibi bina grupları kentlerin geleneksel dokusuna karışmayacak şekilde, daha uzak yerlerde inşa edilmektedir: “Tıpkı barındırdıkları işlevlerin örgütleniş tarzı gibi, binalar da yerel alışkanlıkları, gelenekleri değil, evrensel ve modern olanları” temsil etmektedirler (Bilgin, 1998, s.257-258).

Başkent olmadan önceki Ankara'da örneğin Kale önünden bugünkü Ulus'a uzanan çizgisel bir kent merkezi söz konusudur. Bu merkezin bir ucunda hem kent içi hem de kent dışı nüfusa hizmet veren demirci, bakırcı, çirozdan ipliğe kadar her türlü malı satan bakkal, terzi, yorgancı, kuyumcu, tefeci ve toptancı gibi esnafın dükkânları, diğer ucunda ise yeni yönetimin görkemli binaları bulunmaktadır (Osman, 1998, s.141).

Bu dönemde Ankara'da modern bir başkent gerektirdiği bakanlıklar ve bankalar gibi yönetim ve finans kurumları inşa edilmeye başlanmıştır. Modern bir sağlık sisteminin örgütlenmesi amacıyla halk sağlığı anlayışı doğrultusunda ‘Hıfzıssıhha Enstitüsü’ ve tıp fakülteleri, hastaneler gibi sağlık kurumları kurulmuştur. Cumhuriyet'in çağdaşlaşma ideolojisi doğrultusunda yeni toplumsal ve kültürel faaliyetlerin ve hizmetlerin de yer aldığı üniversite, enstitü, konservatuar, radyo evi, müze, tiyatro, sergi evi gibi eğitim, kültür ve sanat kurumları inşa edilmiştir. Bununla birlikte, “kentte giderek genişleyen yeni toplumsal kesime yönelik farklılaşmış hizmet sunan lokantalar, oteller açılmış ve yeni eğlence mekânları oluşmuştur” (Osman, 1998, s.142).

Kentlerde kamu yapılarının bir bölümü, devlet kurumlarını ve sosyal hizmet işlevlerini kapsamakta diğer bölümü ise piyasa kurumlarını içermektedir.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde mimari hakkında daha fazla bilgiyi Afife Batur'un “1925-1950 Döneminde Türkiye Mimarlığı” (1998, 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık İçinde, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları) adlı makalesinde bulabilirsiniz.

DİKKAT

1929 yılında dünya ekonomisinde yaşanan kriz döneminde, Türkiye için ekonomik hedef ve politikalar çerçevesinde devletin koruma ve desteği sağlanmıştır (Boratav, 1997, s.291). Cumhuriyet yönetimi 1930-1935 yılları arasında çıkardığı yasalarla yeni bir kurumsal düzenlemeye girmiştir. Bu yasalar, 1930 yılında çıkarılan Belediye Kanunu, 1930'da Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 1933'de Yapı ve Yollar Kanunu ve Belediye Bankası Kuruluş Kanunu, 1934'de Belediyeler İstimlak Kanunu ve 1935'de Belediyeler İmar Heyeti'nin kuruluşuna ilişkin kanundur.

Tekeli (1998, s.11) bu yasalarla oluşturulan sistemin, “Cumhuriyet'in kent yönetimi ve kent planlaması konusundaki yaklaşımını 1980'li yıllara ve hatta daha sonrasına kadar” belirlediğini ve bu anlamda belli büyüklükteki kentlere plan zorunluluğunun getirildiğini ifade etmektedir. Ayrıca bu dönemde planlama faaliyetleri yaygınlaşmış ve mimarlığın alanı içinde görülmeye başlamıştır.

Bu dönemde Ankara dışındaki kentler hızlı bir büyüme göstermemişler ancak “Cumhuriyet’in bu dönemde uyguladığı radikal modernite projesi”, diğer kentlerde de planlı bir gelişme öngörmüştür (Tekeli, 1998, s.8-9). Akşehir için 1940 yılında ve Tatvan için 1937 yılında yapılan plan diğer kentlerin de planlı gelişmesi amacıyla yönelik örnekler arasında yer almaktadır.

Konut Yapımı Çalışmaları

Cumhuriyet’in ilk yıllarında kentlerin inşa faaliyetlerinde yönetim ve kamu binalarına öncelik verilmiş, bununla birlikte yeni yollar açılmış ancak yeni konut yapımı yeterli düzeyde olamamıştır. Bu dönemde konut yapımına ihtiyaç olmasına rağmen konut inşa faaliyetleri açısından bir durgunluk dönemi yaşanmıştır. Bu durgunluğun en önemli nedenleri arasında uzun yıllar savaşmış bir ülkenin sınırlı kaynaklarının bulunması ve bu kaynakların zorunlu olarak daha öncelikli alanlarda kullanılması yer almaktadır. (Sey, 1998b, s.274).

Yeni kurulan Cumhuriyet, büyük bir imar ve iskân sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Savaşta yıkılan konutların yerine yenilerinin yapılması ve başkent olarak ilan edilen Ankara’nın inşası, öncelikli alanlar arasında yer almaktadır (Sey, 1998, s.274). Diğer taraftan mübadele sonrasında büyük konut ihtiyacı ortaya çıkmış ve Ankara’da “yeni devlet bürokrasisinin ve hizmet sektörünün çektiği nüfus, başka kentlerle kıyaslanamayacak bir konut gereksinimi doğurmuştur” (Bilgin, 1998, s.262). Buna bağlı olarak ortaya çıkan konut ihtiyacının karşılanması için çok sayıda konut yapımı gerekmiştir. Bu dönemde imar ve yerleştirme faaliyetlerinin yürütülebilmesi amacıyla ‘Mübadele ve İskân Vekâleti’ kurulmuştur.

Cumhuriyetin ilk 10 yılı içerisinde konut yapımı konusunda Ankara dışında diğer kentlerin durumu da çok farklı olmamıştır. Büyük ölçekte ucuz konut yapımı karşısında spekülâtörlerin arsa fiyatlarını yükseltmesi, inşaat malzemeleri fiyatlarının artışı gibi bazı engeller ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar karşısında konut yapımına yönelik bir çözüm olarak kooperatifler kurulmaya başlanmıştır. Bunlardan ilki 1935 yılında Ankara’da kurulan Bahçelievler Yapı Kooperatifi’dir (Sey, 1998b, s.276).

1930’lu yıllarda işçi ve memur konutlarının yapımı devlet tarafından üzerinde durulan önemli konular arasında yer almaktadır. Sonraki yıllarda yeni kurulan Sümerbank fabrikalarının işçi ve memurları için lojman yapımına öncelik verilmiştir. Bu girişimlerin örnekleri, Nazilli, Ereğli, Kayseri, Hereke kumaş fabrikaları ve İzmir kâğıt fabrikası için yapılan uygulamalarda görülmektedir (Sey, 1998b, s.284). Bu konutların bulunduğu alanda ilkokul, hal binası, spor sahası, kreş ve çocuk bahçesi gibi alanlar bulunmaktadır. Ankara’da ise “Bakanlıklar’da çalışan memurların konut sorununu azaltmak için çok iyi örgütlenmiş bir şekilde hızla gerçekleştirilen Saracoğlu Mahallesi, planlama ve mimarisi ile de Cumhuriyet döneminin özgün eserlerindedir” (Altaban, 1998, s.48-49).

Kent-içi Ulaşım Biçimleri

Türel (1998, s.165), Cumhuriyet’in ilk yıllarında, İstanbul ve İzmir dışındaki kentlerin, az nüfuslu olmaları ve yerleşim alanlarının yaygın olmaması nedeniyle yaya kentleri olarak tanımlanabileceğini vurgulamaktadır. Bu dönemde İstanbul’da kamu ulaşım araçları olarak gemilerle sağlanan ulaşım, tramvay hattı ile Trakya ve Anadolu yakalarında işletilen banliyö trenleri bulunmaktadır. 1928 yılından itibaren İstanbul’un kent içi kamu ulaşım sistemlerine özel halk otobüsleri ve belediye otobüsleri eklenmiş fakat bu otobüslerin 1935 yılındaki toplam kent içi taşımacılık

Cumhuriyet’in ilk yıllarında kentlerde öncelikle yönetim ve kamu binaları inşa edilmiştir.

Konut ihtiyacını karşılamak amacıyla kooperatifler kurulmuş, işçi ve memur konutlarının yapımına önem verilmiştir.

payı %7 seviyesinde kalmıştır. Aynı dönemde İzmir'de 'Liman Vapur İşletmesi' ve banliyö trenleri faaliyet göstermektedir (Türel, 1998, s.165-166).

Cumhuriyet'in bu yıllarında Ankara'da ise kamu ulaşım araçları olarak 1929 yılında başlayan banliyö seferleri ve dolmuşlar bulunmaktadır. Türel'e göre, kentin güney ve kuzey yönünde gelişmesine bağlı olarak 'kaptıkaçtı' adı verilen dolmuşlar ortaya çıkmış ve faaliyet göstermeye başlamışlardır. Ankara'da 1935 yılında Ankara Belediyesi Otobüs İdaresi kurulmuş ve belediye otobüsleri kent içinde yolcuların yaklaşık yarısını taşıy duruma gelmiştir (Türel, 1998, s.165-166).

1940 ve 1945 yılları arasında Türkiye, II. Dünya Savaşı'na katılmadığı halde savaşın yol açtığı ekonomik sorunlar yaşamıştır. Bu dönemde savaştan önce başlayan planlama ve endüstriyel yatırım programları ülke ekonomisindeki sıkıntılar nedeniyle tamamen ertelenmiştir (Boratav, 1997, s.304).

Sonuç olarak Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1950), bir modernleşme projesi olarak ulus-devletin inşa sürecinde devlet tarafından gerçekleştirilen kentsel gelişme sürecini ifade etmektedir. Bu dönemde Ankara'nın başkent seçilmesi, ülke çapında demiryolları ağlarının inşa edilmesi ve Anadolu kentlerinde fabrikaların kurulması, temel mekânsal stratejiler olmuştur. Modernleşme, kentlerde yapı çevre ile temsil edilmiş ve kamu yapılarının inşasına öncelik verilmiştir. Bununla birlikte, kentlerin yönetimi ve planlaması yasalarla düzenlenmiştir. Bu dönemde, Ankara dışındaki kentler hızlı bir büyüme göstermemişlerdir.

GÖÇ VE HIZLI KENTLEŞME DÖNEMİ: 1950-1960

Siyasal ve Ekonomik Arka Plan

1950-1960 döneminde gerçekleşen siyasal ve ekonomik değişimleri açıklayabilmek.

1946 yılında çok partili sisteme geçilmiş ve 1950 yılındaki seçimlerde Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Bu anlamda Cumhuriyet rejimi önemli siyasal ve ekonomik dönüşümler yaşadığı yeni bir döneme girmiştir.

Bu dönemde ülke ekonomisi dış ticarete yönelik büyüme modeline geçmiştir. 1954 ve 1961 yılları arasında Demokrat Parti, genel anlamda devlet yatırımları tarafından gerçekleştirilen tüketim maddelerinin düşen ithalini dengelemeyi amaçlayan ithal ikameci ekonomi politikaları uygulamaya başlamış ve bu anlamda, Türkiye'nin ekonomisinin dünya ekonomisine eklemlenmesine bağlı olarak ülkeye dış yardım, kredi ve yabancı sermaye girişi başlamıştır (Boratav, 1997, s.319). Ancak bu yabancı yardım ve krediler, ülkede enflasyona ve dışa bağımlılığa yol açmıştır.

Ekonomi politikalarındaki değişimle birlikte, uygulanan kalkınma stratejileri de değişmiştir. Buna bağlı olarak yatırım alanlarının farklılaştığı görülmektedir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde sanayi yatırımlarına öncelik verilirken, Demokrat Parti döneminde tarımın gelişmesi hedeflenmiştir (Tekeli, 1984b, s.23). Ayrıca, önceki dönemde demiryoluna dayalı altyapı politikası izlenirken yeni hükümetin yatırımları, karayolu ve kent arterlerinin yapılması üzerinde yoğunlaşmıştır. Ülke ekonomisinin uluslararası piyasalara açılmasıyla birlikte, yabancı yardım ve sermayenin ülkeye girişinin sağlanması için yeni yol ağları kurulmuş, tarım ürünlerinin bölgesel ve ulusal pazarlara taşınması için karayolları yapılmıştır. Bu yeni politikalar kalkınmada özel sektöre daha büyük bir alan vermeyi amaçlamıştır (Tapan, 1984,

1950-1960 döneminde kalkınma stratejileri doğrultusunda yatırımlar, tarımın gelişmesi, karayolu ve kent arterlerinin yapılması üzerinde yoğunlaşmıştır.

s.106). Ayrıca bu dönemde büyük ölçüde karayolu ve kent arterleri yapılmasıyla birlikte, kent alanları da şehirlerarası karayolu boyunca yayılmaya ve genişlemeye başlamıştır.

Yatırımların ağır sanayi yerine daha küçük sanayiye yapılması ile kentte tüccarlar, kırsal alanda ise büyük toprak ağaları bu politikalarından yarar sağlamışlardır. Yabancı kredinin çoğunun tarımsal makinelere harcanması, 'Traktör yılları' olarak adlandırılan 1950'lerin başında, büyük toprak ağalarının tarımsal üretimin kontrolünü ele almasına ve küçük toprak sahiplerinin topraksız kalmasına yol açmıştır (Tapan, 1984, s.106). Dönemin ekonomi politikaları sonucunda, "tarım sektöründe modernleşme bu sektörde ihtiyaç fazlası emeğin ortaya çıkmasına neden olurken, özellikle büyük kentler, 1950'lerin başlarından itibaren ve 1960'lar ve 1970'lerde hızlanarak süren bir biçimde, bu fazla nüfusun hedefi" olmuşlardır (Şengül, 2001, s.76). Başka bir ifadeyle, tarımsal üretim sürecinde görülen bu değişim, topraksız köylülerin, sanayide açılan iş alanlarında çalışma amacıyla kent merkezlerine kitlesel göçüne sebep olmuştur.

Göç Süreci ve Kentleşme

1950'li yıllarda başlayan kırdan kente doğru yaşanan yoğun göçle birlikte Türkiye'de büyük bir nüfus hareketliliği ortaya çıkmıştır. Bilgin (1998, s.263), bu dönemde nüfusun artmakta olduğunu ve büyük bir bölümünün, Doğu Marmara'ya, Orta Ege'ye, Çukurova'ya ve Ankara'ya doğru çekildiğini belirtmektedir. Bu durum aynı zamanda çok hızlı bir kentleşme sürecinin yaşanmasına yol açmıştır. Bu dönem öncesinde, sadece Ankara'da yılda %6 oranında bir nüfus artışı görülmekteyken 1950 ve 1960 yılları arasında bu oranın çok üstünde bir nüfus artış hızı, Türkiye'nin bütün kentlerinde birden görülmeye başlanmıştır (Tekeli, 1998, s.12). Bu dönemde kentsel nüfusun toplam ülke nüfusuna oranla % 80'e ulaşan bir artış gösterdiği belirtilmektedir.

Özellikle İstanbul'un nüfusu, 1950 ve 1960 yılları arasındaki dönemde iki katına yakın bir oranda artarak 1960 yılında 1.800.000'e ulaşmıştır. İstanbul'un tarihi ve doğal potansiyeli ile sanayi yatırımları için en elverişli durumda olması ve bu nedenle fabrikaların açılması, bu kente göçü hızlandıran en önemli faktörler arasında yer almaktadır. 1960 yılında Türkiye'deki iç göçün % 11'ini İstanbul almaktadır. Kentteki bu işgücünü içine alan en büyük faaliyet alanı ise İstanbul'un imar çalışmaları olmuştur (Kuban 1995 aktaran Tapan, 1998, s.81-82).

Bu yıllarda nüfus oranının artmasına bağlı olarak kentlerin büyüme oranı da artış göstermiştir. Kırdan kente yoğun bir şekilde göç edenler, kentte iki önemli ve ana sorunla karşılaşmışlardır. Bunlardan birincisi büyük kentlerde çarpıcı bir biçimde artışa geçen taleple ortaya çıkan konut sorunu, diğeri ise kentteki iş imkânlarının yetersiz kalmasıyla oluşan istihdam sorunudur.

Gecekondulaşma ve Apartmanlaşma

1950'li yıllarda gecekondulaşma ve apartmanlaşma sürecini özetleyebilmek.

Köylerden kentlere yoğun göç sonrasında kentlerin çevresinde gecekondu bölgeleri oluşurken apartmanlaşma da hızlanmıştır.

Tekeli'ye göre, bina yapımındaki inşa kuralları, karmaşık bürokratik yöntemler, bütünsel bina yapımı varsayımı, kente yeni gelenlere konut sağlayamamıştır. Köyden kente göç eden gruplar, kendi imkânlarıyla barınma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çoğunlukla hazine toprakları üzerinde gecekondu yapılmaya başlamış-

lardır. Bu durumda kentlerin etrafında elverişsiz koşullarda, sağlıksız ve altyapıdan yoksun gecekondu yerleşim bölgeleri oluşmaya başlamıştır. Hızlı kentleşme sürecinde ortaya çıkan bu yeni yerleşim alanları kent nüfusunun büyük bir kısmının yaşadığı alanlar haline gelmiştir (Tekeli, 1984b, s.26)

Gecekonduyunun evrimi sürecinde bu tarzda yapılan evler, henüz “gecekondu” olarak nitelenmedikleri daha önceki dönemlerde de görülmüştür: 1945-1950 döneminde “dağınık bir barakalaşma, yoğun ve yaygın bir fakirlik ve sefalet”i yansıtırken 1950-1960 döneminde ise “mahalleleşme” ve kente “yerleşme” dönemi yaşanmıştır (Şenyapılı, 1998, s.309).

Bu dönemde hızlı kentleşme süreciyle birlikte gecekonduların inşasının yanı sıra kentlerde apartmanlaşma da hızlanmış ve bütün Türkiye’de yaygınlık göstermeye başlamıştır. Sey (1998a, s.34), apartmanlaşma sürecini hızlandıran iki önemli unsurun, ‘yap-sat’ usulü ve ‘**kat mülkiyeti**’nin yasallaşması olduğunu belirtmekte ve bu sürecin arkasındaki hâkim düşüncenin, kentsel rantı artırmak olduğunu ifade etmektedir. Bu anlamda kentler aynı usulde yapılan binalarla hızlı bir apartmanlaşma süreci yaşamakta ve bu durum kentlerin giderek birbirlerinden ayırt edilemez bir hale dönüşmelerine yol açmaktadır. Mevcut yasaların ve yönetmeliklerin katkılarıyla yaşanan apartmanlaşma sürecinde bütün ülke tek tip hale gelmektedir (Sey, 1998a, s.34).

Hızlı kentleşme ve spekülasyon sonucunda, şehrin planlanan bölümlerindeki toprak değerlerinin aşırı yükselmesine bağlı olarak 1954 yılında ‘kat mülkiyeti’ kurumsallaştırılmıştır. Bu süreçte, tasarımcı ve kullanıcı arasında irtibatı sağlayan küçük girişimci başka bir deyişle yapsatçı, konuta sermayesini yatırmamakla birlikte, sadece aracı konumunda yer almaktadır (Tekeli, 1984b, s.26).

Bu dönemde yap-sat usulüyle büyük ölçekli konut projelerinin, çoğunluğu İstanbul olmak üzere bazı kentlerde uygulandığı görülmektedir. Bu konut projelerinde, çıkarılan bir yasayla Emlak Kredi Bankası tarafından halka uzun vadeli, düşük faizli krediyle konut yapılarak satılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda İstanbul’da Levent ile Koşuyolu’nda ve Diyarbakır’da bir veya iki katlı bahçeli sıra evlerden oluşan konut mahalleleri yapılmıştır Bina Yapımı Teşvik Kanunu’yla 1950’li yılların sonlarında bahçeli konutlar yerine çok katlı blokların yer aldığı uygulamalar görülmeye başlamıştır. İstanbul 4. Levent ve Ataköy ile Ankara Atatürk Bulvarı’nda yapılan blok apartmanlar, bu konut biçiminin örneklerini oluşturmaktadır. Blok apartman uygulamaları, Emlak Kredi Bankası’nın halka ucuz konut edinme amacından uzaklaştığını göstermiş ve üst gelir gruplarının karşılayacağı bir maliyette yapılan konutlar olmuştur (Sey, 1998b, s.285- 286).

Kentlerde bu usulde konut yapımı sürecinde, gayrimenkul piyasası gelişmiş ve inşaat sanayinin hızla büyümesini sağlamıştır. Bununla birlikte, hükümetin uyguladığı enflasyon politikası da bireylerin arsa ve konuta yaygın yatırım yapmalarına yol açmıştır (Tapan, 1984, s.106).

Devlet, kentlerde yaşanan bu hızlı dönüşüm sonucunda ortaya çıkan plansız kentleşmeyi kontrol altına alma amacıyla bazı girişimlerde bulunmuştur. Bu amaçla yönelik olarak 1956 yılında devletin çıkardığı ‘kamulaştırma yasası’ ile bu tarihten önce yapılan gecekondu yasalar olarak kabul edilmiş, 1958 yılında ise bütün imar faaliyetlerini koordine etmek ve düzenlemek için ‘İmar ve İskân Bakanlığı’ kurulmuştur (Altaban, 1997, s.91-92). Fakat çıkarılan yasalar ve uygulanan konut projeleri yeni gecekondu yapımını engelleme ve yapılanları yıkmada konusunda başarılı olamamış, artan konut talebi karşılanamamıştır.

Kat mülkiyeti, tek parsel üzerinde birden fazla kişinin bir araya gelerek gerçekleştirdikleri apartmanlarda, bir kat sahibi olmaları anlamına gelmektedir (Tekeli 1998, s.14).

Şengül'e göre gecekondulara yönelik olarak alternatif bir politika üretmemesi nedeniyle devlet, giderek böyle bir sorun yokmuş gibi davranmaya başlamıştır. Bu anlamda "1950'li yıllar, yer yer gecekonduların yıkıma yol açan tepkileri de içermekle birlikte devletin bu kesimler ve sorunları karşısında ne yapacağını bilmez bir biçimde bocaladığı bir dönem olmuştur" (Şengül, 2001, s.80). Bu dönemde "popülist eğilimlere sahip demokratik siyasal düzen", kentlerde sürekli gecekonduların oluşumu karşısında bu gelişmeleri yasallaştırmak için ancak af yasaları çıkarmakla kalmıştır (Tekeli, 1998, s.13).

Bu anlamda, "köylülerin büyük şehirlere, büyük ve yoğun emek havuzları oluşturacak biçimde hızlı göçü ve kentleşmesi, 1950'ler ile 1980'li yıllar arasındaki kentleşme sürecinin en önemli belirleyici özelliği olmuştur" (Şengül, 2001, s.76).

1950'li yıllarda Ankara, Jansen Planı'nın öngördüğü yerleşme sınırlarını çoktan aşmış durumda olması nedeniyle yeni bir imar planına ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaca yönelik olarak 1955 yılında uluslararası bir imar planı yarışması düzenlenmiş ve Ankara'nın ikinci nazım planı 1957 yılında onaylanmıştır. Fakat planın uygulanmasında karşılaşılan durumun, 1930'lu yıllarda yaşananlardan farklı olduğunu vurgulayan Altaban (1998, s.53) göre, "öncelikle merkezi yönetimdeki güçlerin Ankara'ya bakış açısı değişmiş, İstanbul'un imarı ön plana" çıkmıştır.

Demokrat Parti döneminde, İstanbul'da geniş çaplı bir imar planı başlatılmıştır. İmar faaliyetinin amacını, "trafiği rahatlatmak için yollar ve meydanlar açmak, kenti güzelleştirmek ve dini yapıları restore etmek" (Kuban, 1995 aktaran Tapan, 1998, s.81) olarak tanımlayan dönemin başbakanı, İstanbul'da geniş çaplı istimlakların yapılması, caddelerin genişletilmesi, bulvarların açılması ile doğrudan ilgilenmiştir (Altaban, 1998, s.53).

Büyük ölçekli tasarlanan bu imar planında, İstanbul Belediyesi'ne danışmanlık eden akademisyen ve bürokratlar, kent tarihine yeterince ilgi göstermemişlerdir: "1950-1960'lar bugünkü dev megalopolis İstanbul'un minyatür habercisiydi ve tarihi İstanbul'u tahrip etme açısından bugünkü kadar acımasız olmuştur" (Kuban, 1995 aktaran Tapan, 1998, s.83).

Bu dönemde, İstanbul'da kentin planlanmasına yönelik çabalar, yeni binaların inşa edilmesiyle de mimari açıdan desteklenmeye çalışılmıştır. Mimarlık alanında, Demokrat Parti'nin benimsediği uluslararası ilişkiler ve liberal ekonomi politikaları önemli değişimlere neden olmuştur. Ayrıca, bu alanda devletin etkisinin de azalması sonucunda, piyasa değerlerine göre yeni üretim ve tüketim kalıpları oluşmaya başlamıştır (Altaban, 1997, s.91).

Kent-içi Ulaşım Biçimleri

Bu dönemde kentlerin hızlı büyümesi ve geniş alanlara yayılmasıyla birlikte kamu tarafından inşa edilen kent içi ulaşım altyapısının yetersiz kaldığı görülmektedir. Özellikle kent merkezi ve çevre konut alanları arasında ulaşım ihtiyacına karşılık olarak toplu taşıma sistemiyle hizmet verilememiştir. Bu durum kentlerde enformel bir toplu taşıma, ulaşım ağının gelişmesine yol açmıştır. 1950-1960 yılları arasında küçük girişimciler, kentin ulaşım ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak 'dolmuş' çözümünü bulmuşlar ve "dolmuşlar, kitleleri kent merkezine ulaştırmak bakımından en etkili ulaşım biçimi olmuştur" (Osmay, 1998, s.145-146).

Bu yıllarda büyük kentlerde belediyeler, yeni otobüs alımlarıyla ulaşım sorununu çözmeye çalışmaktadır. İstanbul'da belediyenin otobüs ve tramvay işletmesinin-

1950'li yıllarda kent içi ulaşımında küçük girişimciler tarafından dolmuşlar işletilmeye başlanmıştır.

den sorumlu kurumu olan İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel (İETT) İdaresi'nin çabalarıyla 1955 yılında belediye otobüslerinin kent içi taşıma payı %12,6'ya yükselmiştir. Ancak bu yıldan itibaren “dış ödemeler dengesi sorunları nedeniyle, otobüs ithali güçleşince küçük girişimciler, minibüs ve steysin dolmuş işletmeciliğiyle” kent içi ulaşımda paylarını artırmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak 1955-1965 yılları arasında İstanbul'da ve Ankara'da dolmuşçuluk büyük gelişme göstermiştir (Türel, 1998, s.166).

Dolmuş ve kent biçimi arasındaki karşılık ilişkiler hakkında İlhan Tekeli ve Tarık Okyay'ın “Dolmuşun Öyküsü” (1981, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Yayını) adlı kitaplarında daha fazla bilgiye ulaşabilirsiniz.

DİKKAT

1950-1960 yılları arasında ulaşımın sağlanmasında, taşıt trafiğine öncelik verilmesiyle büyük kentlerde motorlu araçlar kullanımında önemli bir artış görülmüştür. Bu artışla birlikte kent içi trafiğinde de sorunlar görülmeye başlanmıştır. Bu sorunların çözülmesi amacıyla kent merkezlerindeki meydanların ve anayolların düzenlenmesi gerekli görülerek istimlaklar yapılmış, yollar genişletilmiş, bulvarlar açılmış ve meydanlar yeniden düzenlenmiştir (Osmay, 1998, s.146). Bu anlamda, Ankara'da Atatürk Bulvarı'nın genişletilmesi çalışmaları yapılırken dönemin büyük ölçekli imar planının uygulandığı İstanbul yol açma operasyonlarının merkezi olmuştur.

1950'li yılların başında İstanbul'un nüfusunun 1 milyona ancak ulaştığı belirtilmektedir. Bu dönemde kentte motorlu araç sayısının çok az olmasına karşın oldukça iyi çalışan bir tramvay sisteminin ve deniz işletmesinin bulunduğunu ifade eden Kuban'a (1995 aktaran Tapan, 1998, s.81) göre, kentte genişletilen yolların ve yeni açılan bulvarların, motorlu araç trafiğini geliştirme yönünde çok büyük etkisi olmuştur. Fakat bu durum, giderek çözümü daha da zorlaşan ulaşım sorunlarına yol açmıştır. Özellikle büyük kentlerin tarihi kent merkezlerinde trafiğin yoğunlaşması ve artan motorlu araçların yol açtığı sıkışıklık, “merkezi iş alanı içinde karmaşa ve kirlenme yaratmıştır” (Osmay, 1998, s.146).

Sonuç olarak 1950'li yıllarda Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle siyasal ve ekonomik dönüşümler yaşanmış, ekonomi politikalarının değişmesiyle, yatırım alanları da farklılaşmıştır. Tarımın modernizasyonu ile birlikte yaşanan köylerden kentlere yoğun göç sonucunda, konut ihtiyacının karşılanamaması üzerine büyük kentlerin çevresinde gecekondu bölgeleri oluşmuş, yapsat usulü ve kat mülkiyeti yasası ile apartmanlaşma hızlanmıştır. Çıkarılan af yasaları ve konut projeleri gecekonduların yapımını engelleyememiştir. Bu dönemde yatırımlar, karayolu ve kent arterlerinin yapılmasında yoğunlaşmış, İstanbul'da uygulanan büyük ölçekli imar operasyonu ile yeni bulvarlar açılmış, caddeler genişletilmiştir. Kent içi ulaşım sisteminin yetersiz kalması, küçük girişimciler tarafından işletilmeye başlanan dolmuşların, etkili bir ulaşım biçimi olmasına yol açmıştır.

PLANLI KALKINMA DÖNEMİ: 1960-1980

Siyasal ve Ekonomik Arka Plan

Toplumsal ve siyasal anlamda 27 Mayıs 1960 ihtilali ile yeni bir dönem başlamıştır. 1961 Anayasası yürürlüğe girmiş ve “demokrasinin ve devletin niteliğinde önemli değişiklikler” yaratmıştır: “Anayasada sosyal devlet ilkesi kabul edilmiş ve refah devleti anlayışı getirilmiştir. Devlet kendini yurttaşlarının yalnız klasik hürriyetlerini sağlamakla değil, zaruri olan maddi ihtiyaçlarını karşılamakla da görevli görmeye başlamıştır.” (Tekeli, 1998, s.15).

1961 Anayasası'yla Türkiye'de siyasal yaşam ilk kez sol düşünceye açıldı. 1968 öğrenci hareketlerini Türkiye'nin de yoğun biçimde yaşaması bu gelişmelere ek katkıları yaptı. Yaşanmakta olan kentleşme deneyinin daha önceki dönemlerde görülmemiş ölçüde toplumcu bir açıdan değerlendirilmesine ve eleştirilmesine tanık olundu. Bu bakış açısının yansımaları hem yerel yönetimlerin tutumlarında hem de imara ve konuta ilişkin yasalarda yansımaları buldu (Tekeli, 1998, s.15).

1961 Anayasası'yla birlikte planlı kalkınma ilkesi kabul edilmiş ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) bir anayasal kurum olarak kurulmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak gelişmekte olan diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de planlı bir karma ekonomi politikası uygulanmaya çalışılmıştır (Tekeli, 1998, s.15). Bu anlamda "gelişimci devlet anlayışı 1960'lı yıllarda ağırlığını hissettiren ithal ikameci sanayileşme stratejileri ile daha açık hale gelmiştir" (Şengül, 2001, s.76-77). 1954 yılından itibaren koruyucu dış ticaret politikasını içeren ithal ikameci ekonomi politikası, 1962 ve 1976 yılları arasında hâkimiyetini sürdürmüş ve 1980'lere kadar yerli sermayenin ulusal pazarda üstünlüğünün devam etmesini sağlamıştır (Boratav, 1997, s.326).

Dış Göç Süreci

Hızlı kentleşme bu dönemde de sürmüştür, ancak önceki dönemden farklı olarak kentleşmenin bir ölçüde de olsa yavaşlamasını sağlayan önemli etkenlerden biri, dışa göçün başlaması olmuştur (Tekeli, 1998, s.15). 1950'li yıllarda yoğun olarak görülen iç göçün yanı sıra bu dönemde dışa göç de yaşanmıştır.

Batı Avrupa ülkelerinin özellikle de Almanya'nın vasıfsız işgücü talep etmesiyle Türkiye için önemli bir işgücü pazarı açılmış ve bu dış göç, Batı Avrupa ülkelerinin işgücü taleplerinin devam ettiği 1960'lı yılların ortalarından 1970'li yılların ortalarına kadar resmi yollar aracılığıyla büyük miktarlarda gerçekleşmiştir. Ancak 1970'li yılların ortalarında Avrupa'nın yaşadığı ekonomik kriz, resmi kanalların kapanmasına neden olmuş ve Türkiye'den bu ülkelere göç, sayısal olarak azalmıştır (Tekeli, 1998, s.15). Buna karşın, yasal olmayan yollardan devam eden göçler daha sonra Avrupa dışı ülkelere de yönelmiştir.

Kentlerde Konut Yapısı

Planlı Kalkınma Dönemi'nde kentlerde oluşan konut yapısını özetleyebilmek.

Konut üretiminde 1950'li yıllarda başlayan gecekondu ve yapsatçılık 1960 sonrasında da bütün hızıyla devam etmiştir. Ancak 1970'lerde, düşük gelirli için konut sorununa çözüm olarak görülen gecekondu artık çözüm olmaktan çıkmış, bununla birlikte yapsatçılık konut üretimi de yavaşlamıştır (Sey, 1998a, s.37). Arsa maliyetlerinin çok fazla artmasıyla yapsatçılık yalnızca üst gelir grubunun konut ihtiyacına çözüm niteliği taşımıştır. Bu dönemde büyük kentlerde devam eden apartmanlaşma süreci ise "1970'lerde çok dairesel tek bloktan, büyük ölçekli konut üretimine doğru gelişmeye başlamıştır" (Sey, 1998b, s.289).

Anayasada yer alan sosyal devlet ilkesi ve refah devleti anlayışı içinde "devletin yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut gereksinimlerini karşılamak için önlemler alacağı da belirtilmişti" (Tekeli, 1998, s.15). Bu anlamda 1960'lı yılların planlı kalkınma anlayışı doğrultusunda, yapsatçılık sürecine alternatif

1960'lı yıllarda Batı Avrupa ülkelerine başlayan dış göç, sonraki yıllarda Avrupa dışı ülkelere de yönelmiştir.

1960'lı yıllarda gecekondulaşma ve yapsatçılık sürecine alternatif olarak toplu konut projeleri, kooperatifler ve belediyeler aracılığıyla konut sorununa çözümler aranmıştır.

olarak Emlak Bankası'nın toplu konut projeleri, kooperatifler ve belediyeler aracılığıyla konut sunum biçimlerinin uygulandığı görülmektedir.

Toplu konut sunum biçimi ilk kez 1967 yılında İkinci Beş Yıllık Plan'da önerilmiş ve 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren büyük kentlerde gelişme göstermiş, kooperatifler aracılığıyla konut yapımı ise belli ölçüde önem kazanmış olsa da tam anlamıyla yaygınlaşmamıştır (Tekeli, 1998, s.17). Bu anlamda özellikle sendikaların ön ayak olduğu ve işçi üyelerin oluşturduğu kooperatiflerin uygulamaları olarak Maden İş'in Merter Sitesi ve Türk-İş Aydınlikevler Sitesi başarılı örnekler arasında yer almaktadır (Sey, 1998b, s.289).

Konut sorununa yönelik olarak yerel yönetimler de bazı girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimler içinde "en büyük ölçekli konut programları 50 bin ve 30 bin konutla Ankara ve İzmit belediyelerince ele alınmıştır" (Sey, 1998b, s.294-295) Ayrıca bu dönemde Edirne'de 1000 konutluk Cumhuriyet Mahallesi ve Çorum'da da 1000 Evler Mahallesi konut projeleri görülmektedir.

Bütün bu çalışmalara rağmen, büyük kentlerde insanların yaşam kalitesini artıran sonuçlar elde edilememiştir:

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, konut sorununa çözüm olarak gelişen, ister gecekondu, ister yapsatçı, isterse de konut kooperatifleriyle sunum biçimi olsun, hiçbiri yaşam kalitesini geliştiren, nitelikli çevreler oluşturan sunum biçimleri olamamıştır. ... Kent merkezlerinde yık-yap süreçleri, tarihsel ve kültürel değerlerin tabrip edilmesine, sürekli olarak yoğunluk artışına ve yeşil alanların yok oluşuna, sosyal altyapıların yersiz kalışına neden olmuştur (Tekeli, 1998, s.16).

Bu dönemde Tekeli'ye göre, Türkiye'de kentleşmenin yarattığı sorunlar nitelik değiştirerek ortaya çıkmaya başlamıştır. Ankara örneğinde görüldüğü üzere kent, nüfusu yaklaşık 200 bin olduğu dönemde hiçbir hava kirliliği sorunuyla karşılaşmamış fakat nüfusun milyonu aşmasıyla hava kirliliğiyle tanışmıştır. Ayrıca metropoliten ölçekteki tek kent olan İstanbul'a Ankara ve İzmir'in de büyüyerek eklenildiği görülmektedir. Belediye sınırlarını aşan büyük kentlerin çevresinde çok sayıda belediye oluşmuştur (Tekeli, 1998, s.15).

Kentlerin İkili Yapısı

Bu yıllarda, kentlerin hızlı gelişim sürecinde gecekondu ve apartman şeklinde farklı yerleşim alanlarında ortaya çıkan farklı konut biçimleri, kent dokusunda ikili bir yapının oluşmasına yol açmıştır. Bunlardan biri "modernite projesine uygun" koşullarda gelişen bölgeler, diğeri ise "kendiliğinden gelişen gecekondu bölgeleri" olarak birbirinden ayrılmış ve farklı sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır (Tekeli, 1998, s.12). Bu ikili yapı, sadece mekânsal değil, aynı zamanda ekonomik ve kültürel boyutlarıyla da çarpıcı biçimde ortadadır (Şengül, 2001, s.82).

Kentlere gelen göçmen nüfus gecekondu bölgelerinde, akrabalık ve hemşehrilik bağları çerçevesinde kendi toplumsal ilişki ağlarını kurmuşlardır. Özellikle hemşehrilik ilişkileri, köyden kente gelenler için iş ve barınak bulma aracı olarak kullanılmakta, bununla birlikte "bir kimlik kazanma mekanizması" olarak işlev görmektedir. Hemşehrilik ilişkilerinin, kentte yabancılarla ilişkiler arttıkça gelişmekte ve korunmakta olduğunun belirten Güneş-Ayata (1991, s.95), mahallelerin hemşehri grupları aracılığıyla ayrıldığını ve bu nedenle mahalleler arasında anlaşmazlıklar görülebildiğini ifade etmektedir. Bu anlamda hemşehrilik, "gecekondu ve mahalleli olarak ortak bir kimlik" geliştirmekte ve mahalle içindeki hemşehri grupları, siyasal gruplar olarak da örgütlenmektedir (Güneş-Ayata, 1991, s.99).

Köyden kente göç edenler gecekondu mahallelerinde kendi toplumsal ilişki ağlarını, akrabalık ve hemşehrilik bağlarına yönelik olarak kurmuşlardır.

Tekeli'ye (1998, s.16) göre, başlangıçta köylülüğün çözülmesiyle kentlerde biriken nüfusun zaman içerisinde kentli değerleri benimseyerek kentlileşecekleri varsayılmış ancak kentlerdeki göçmen nüfusun bu dönüşümü gerçekleştirmedikleri görülmüştür:

Geçen süre içinde kentlerde biriken bu kitlelerin ikinci nesillerinin bile böyle bir dönüşümü gerçekleştirmedikleri ortaya çıktı. Yeni kentliler kentin fırsatlarından yararlanmalarına, siyasal mekanizmayı etkileyebilmelerine karşın, kentin diğer kesimleriyle bütünleşemiyor, dönüşümü tam gerçekleştiremiyor, arada kalıyorlardı. Bu arada kahşın kültürel alanda ilginç bir yansıması 1970'li yıllardan sonra yayılan "arabesk" müzikle ortaya çıktı. Yeni kentliler piyasa mekanizması kanalıyla kendi tercihlerini güçlü olarak ifade etme olanağı buluyordu (Tekeli, 1998, s.16).

1960'lı yıllarda "devletin gecekondulara karşı olumsuzlukla kayıtsızlık arasında bocalayan tavrı" değişmeye başlamış, gecekondu yapımının yasaklanması ve var olanların yıkılması yönündeki uygulamaların devam etmesinin yanı sıra gecekondu mahallelerinde yaşayan nüfusa yönelik olarak olumlu bir yaklaşım da sergilenmiştir (Şengül, 2001, s.80). Gecekondu konutları hakkında ilk kapsamlı olumlu yaklaşım, Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan ve 1963-1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda görülmektedir. Bu kalkınma planına göre, yeni gelenlerin konut sorununa çözüm olarak yıkımdan çok iyileştirme yapılması önerilmektedir (Danielson ve Keleş 1985 aktaran Şengül, 2001, s.82).

Bununla birlikte 1966 yılında çıkan Gecekondu Yasası'nda, 'gecekondu' kavramına ilk kez yer verilmiştir. Bu yasa, Tekeli'ye (1998, s.19) göre bir 'af yasa' olmasının yanında, gecekondu alanlarının varlığını kabul etmesi nedeniyle "bu alanlarda imar kanununa uygun olmayan yeni bir meşruiyet çerçevesinin olabirliğini" de kabul etmiş ve bu alanlarda "tasfiye, ıslah ve önleme bölgeleri"nin oluşturulmasına olanak sağlamıştır.

Gecekondu Yasası, oluşturduğu bu yeni meşruiyet çerçevesi kapsamında yer alan gelişmeleri kolaylaştırma amacıyla İmar ve İskân Bakanlığı'na ve belediyelere, kaynak ve arsa sağlamaya yönelik düzenlemeler getirmiştir. Bu anlamda, gecekondu yapımının yasalarla güvence altına alınmış olması, konut ve altyapı kalitesinin gelişmesi, gecekondu inşasının ticarileşmesine ve kentin oluşan rant alanlarında bir yatırım aracı haline gelmesine yol açmıştır (Tekeli, 1998, s.19).

Siyasi ve Ekonomik Yönüyle Gecekondular

1960-1980 döneminde gecekondu nüfusunun kentsel siyaset ve ekonomi alanındaki rolünü açıklayabilmek.

1960-1980 döneminde, gecekondu mahallerinde yaşayanlar kentin siyasal ve ekonomik yaşamında etkili olmuşlardır.

Büyük kentlerin etrafını kuşatan gecekondu alanları, kentin plansız gelişimine yol açması nedeniyle yasalarla düzenlenmeye çalışılan yerleşim yerleri olmalarının yanı sıra bu dönemde kentsel siyaset ve ekonomi alanında etkili bir role sahip olmuşlardır.

Bu dönemde göç ve gecekondu olgusunun etkisiyle siyasal dengelerin de önemli ölçüde değişmeye başladığı görülmektedir. "Siyasal düzlemde çok partili hayata geçişin yarattığı yarışmacı ortam, sayıları büyük bir hızla artan bu kesimin dikkate alınmasını da zorunlu hale getirirken, kentlerde ortaya çıkan ikili ve eşitsiz yapıları da hedefleyen bir sola yönelişin aşama aşama ortaya çıktığı gözlenmektedir" (Şengül, 2001, s.80-81).

Gecekondu yerleşim bölgeleri, bir taraftan profesyonel çevrelerce bir sorun olarak tanımlanırken, diğer taraftan bu alanlarda yaşayanlar, siyasi grubun karşısında seçmen olarak pazarlık gücü elde etmişler ve böylece popülist politikaların hedefi haline gelmişlerdir (Tekeli, 1984b, s.26).

1963'de çıkarılan yasa ile belediye yönetiminde doğrudan halk tarafından seçilecek olan başkanlık sistemine geçilmiş ve 1973 yılı yerel seçimlerinde, büyük kentlerin gecekondu nüfusu ilk kez sosyal demokratlara oy vermeye başlamışlardır (Tekeli, 1998, s.18-19). Bu anlamda Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlerde belediyelerin denetimini kazanmışlardır. Şengül (2001, s.84), 1977 yerel seçimlerini de kazanan CHP'nin, belediyelerin denetimini 1973-1980 yılları arasında sürdürmeyi başardığını ve bu dönem süresince belediyelerin yönetimi için geniş ölçekli ve sistematik politikalar geliştirmeye başladıklarını ifade etmektedir:

1970'lerin ikinci yarısında, artık denetimleri altındaki kentlere yönelik bir strateji vardı. Bu strateji, iktidarın siyasal merkezden yerel birimlere aktarılması, temsil-yet kanalının kitlelere öncelikle de gecekonduyalarda yaşayanlara açılması, birlikte tüketim araçlarının kolektifleştirilmesi, diğer bir deyişle, kullanım değerinin değişim değeri karşısında öncelik kazanmasını içeriyordu (Şengül, 2001, s.84).

Bu yıllarda yerel yönetimlerde ve merkezi yönetimde farklı siyasi partilerin iktidara geldiği görülmektedir. Bu anlamda “yerel yönetimler düzeyinde ortaya çıkan sola yönelim, kısa aralıklar dışında merkezi yönetimin muhafazakâr partilerin kontrolünde olması nedeniyle devlet içinde önemli çelişki ve çatışmalara” yol açmıştır (Şengül, 2001, s.84). Merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerinde engelleyici ve kısıtlayıcı etkisi açıkça görülür hale gelmiş, buna bağlı olarak yerel yönetimler, kaynak kullanımında büyük sıkıntılar çekerken, projelerini uygulama sürecinde ise önemli sorunlar ve engellemelerle karşılaşmışlardır.

Bu dönemde gecekondu mahallelerinde yaşayan nüfus, siyasi alanda önemli bir etki yaratmasının yanında ekonomik bakımdan işgücü piyasasında da etkili olmuştur. Şengül'e göre, 1960'lı yılların başından itibaren iç piyasaya dayanan ithal ikameci bir sanayileşme modelinin de etkisiyle gecekonduyalıların ekonomiye yapabileceği olumlu katkılar üzerinde durulmaya başlanmıştır. Bu anlamda “sanayileşmenin gerektirdiği işgücünün yeniden üretimine, devlet ve sermayeden kaynak çekmeden katkıda bulunduğu için gecekonduyalıların olumlu bir gelişme olarak görülmesi gerektiği düşüncesi resmi çevrelerde de destek bulmuştur” (Şengül, 2001, s.81).

Büyük kentlerde gecekondu bölgelerinin yaşam ortamı, işgücünün maliyetini düşürdüğü için sanayiye ucuz emek sağlayan bir kaynak olarak kullanılmıştır (Tekeli, 1984b, s.26). Bu anlamda gecekondu mahallelerinde yaşayan kır kökenli kent nüfusu, marjinal işler olarak tanımlanan işlerde çalışmaya başlamışlar ve kent ekonomisinde formel bir yapıdaki sektörün dışında enformel bir sektörün oluşmasına ve gelişmesine yol açmışlardır. Kayıt dışı olarak tanımlanan enformel sektörde geçici, örgütlü olmayan, düzensiz ve sosyal güvencesiz işlerde çalışmışlardır.

Enformel sektör, kayıt dışı sektör olarak da ifade edilen, geçici, düzensiz, sigortasız, örgütsüz, kısa zamanlı ve kendi hesabına çalışma biçimlerini içeren bir sektör olarak tanımlanmaktadır.

Gecekondu nüfusu, kentle bütünleşebilme amacıyla kentli gibi tüketim talebi geliştirmiş, bu talebi karşılamak için arz boşluklarının olduğu noktada kendisi üretim yapıp bu boşlukları kapatmış ve gene kendisi “enformel” dağıtım kanalları kurarak arzın talebe ulaşmasını sağlamış, talebi canlı tutup pazar yüzeyini genişletebilmiştir (Şenyapılı, 1998, s.311).

Gecekondu mahallelerinde yaşayanların bu katkılarının yanında bütün ekonomik sektörlere ucuz işgücü sunmayı sürdürdüğünü vurgulayan Şenyapılı'ya (1998, s.311) göre bu nüfus, kırdan aktardığı sınırlı sermaye, aile-içi birikimler, iç borçlanmalar, iç ilişki ağları ile mekândaki yerleşmesini güçlendirerek yenilemiştir.

Kentsel enformel faaliyetlerin belirgin bir iş bölgesi olmamasına rağmen, bu tür faaliyetlerin yoğunlaştığı bölgeler daha çok merkezi iş alanları ve geçiş alanları olmaktadır. 1960'lı yıllarda özellikle ithal ikameci sanayileşme politikası çerçevesinde küçük üretim faaliyetleri, büyük ölçüde kentlerin geleneksel merkezi iş alanlarında ve onların çevresinde artış göstermiştir (Osmay, 1998, s.143).

Kentin merkezi iş alanında meydana gelen değişimler, kentin yapısında değişime yol açan önemli etkenler arasında yer almaktadır. Kentte üretim faaliyetlerinin tarihi kent merkezinin çevresinde yoğunlaşması, trafik sorunları, çevre kirliliği, yangın tehlikesi gibi birçok sorunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu anlamda kentin dışında küçük sanayi siteleri ve organize sanayi bölgelerinin kurulması, bu sorunlara yönelik bir çözüm olarak geliştirilmiştir. 1965 yılı sonrasında devlet desteği sağlanan küçük üreticiler, kent merkezinden uzaklaşarak kent dışında kurulan sanayi sitelerine ve organize sanayi bölgelerine taşınmaya başlamışlardır (Tekeli, 1998, s.16). Böylece 1970'li yıllarda kent merkezlerinde üretim faaliyetlerinin oranı düşerken, denetim ve buna bağlı toptan ve perakende ticaretin payı artmıştır.

Kentlerin iş merkezlerinde oluşan yüksek rantların karşılanabilmesi amacıyla çok sayıda dükkânın bir arada bulunduğu pasajlar ortaya çıkmıştır. "1960'ların başında kent merkezinde, ana caddelerde dönüşüm geçiren, yıkılıp yeniden yapılan veya mevcut binaların giriş katları ve bodrumları perakende satışın yoğunlaştığı pasajlar haline getirilmiştir" (Osmay, 1998, s.144-145). Ankara Kızılay'da önemli alış-veriş noktaları olan Kocabeyoğlu ve Bulvar pasajları bu perakende satış yerlerine örnek oluşturmaktadır.

1970'li yıllarda büyük kentlerde farklı kent merkezleri oluşmaya başlamıştır. Birbirine bağlı bu merkezler, sunulan hizmetler bakımından farklılık göstermektedirler. Bankacılık, otelcilik gibi hizmetler ve kamu denetimindeki sanayi hizmetleri kentin yeni merkezlerine doğru taşınırken, ticari faaliyetler ise kentin büyüme yönünde dağınık bir şekilde yerleşmişlerdir (Osmay, 1998, s.144).

Tekeli'ye göre, bu yıllarda ekonomik ve toplumsal anlamda ulusal kentleşme politikasının amaçlarını gerçekleştirdiği ve başarılı planlama müdahalelerinin yapıldığı pek fazla söylenemez. Ekonomik ve sosyal boyutların ihmal edilmediği, 'kapsamlı-rasyonalist' bir planlama pratiğine geçiş başlamıştır (Tekeli, 1998, s.17)

Bu dönemde, İller Bankası büyük kentler için planlama yarışmaları açmıştır: Konya (1964), Bafra(1966), Adana (1966), Sivas (1967), Erzurum (1968), Trabzon (1968), İzmit (1970), Zonguldak (1971), Gaziantep (1972). Bu yarışmaların kent planlamasının bilimsel olarak ele alınmasında önemli ve etkili çalışmalar olduğunu vurgulayan Tekeli'ye (1998, s.18) göre, fiziki planlama faaliyetleri içinde iki yeni uzmanlık alanı da bu dönemde belirmeye başlamıştır. Bu uzmanlık alanlarından biri kentsel koruma planlarının yapılması, diğeri ise turizm alanlarının planlanması olmuştur. Aynı zamanda kent içi ulaşımın planlanması amacıyla yönelik olarak araştırmalar yapılmıştır.

Kentlerin yaşadığı dönüşümü ve ortaya çıkan kent oluşumunu belirleyen önemli faktörlerden biri merkezi iş alanında yaşanan değişimlerdir (Tekeli, 1998, s.16).

Kent-içi Ulaşım Biçimleri

1970'li yıllarda kentin yapısı ve ulaşım biçimleri arasındaki ilişkiyi kurabilmek.

Kentin merkezi iş alanındaki değişimlerin yanı sıra 1970'li yılların sonlarında Türkiye'de otomobil üretiminin başlaması da kentin yapısında önemli değişimlerin görülmesine yol açmıştır. Bu dönemde Türkiye'de otomobil üretiminin başlamasıyla özel araba sahipliği hızla yayılmıştır. Bu durum bir taraftan kent içi trafik sorunlarına neden olurken diğer taraftan da kent merkezlerinde yoğunluğun düşmesine ve kent dışına doğru hızlı bir yayılmanın başlamasına yol açmıştır.

Bu dönemde kent merkezlerindeki trafik sıkışıklığını azaltmak ve yayalara geçiş hakkı sağlamak amacıyla bazı bölgeler, araç trafiğine kapatılmış ve yaya yolları ile yaya bölgeleri uygulaması başlatılmıştır. Fakat bu alanlardaki iş çevrelerinin uygulamayı engelleyici bulmaları nedeniyle yolların bir bölümü yeniden trafiğe açılmıştır (Osmay, 1998, s.146).

Tekeli ve Okyay'a (1981, s.67-68) göre, özel araba sahipliğinin yaygınlaşması, kentlerin gelişim yönünü etkilemiş ve bazı kentlerin yollar boyunca kesintisiz bir şekilde uzanmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak, kentsel yerleşmeler de yol boyunca görülmeye başlamıştır. Daha sonraki yıllarda artan bir biçimde özel araba sahipliğinin yaygın olduğu kentlerde, yüksek gelir gruplarının kent dışında inşa edilen konut yerleşimlerinde yaşamaya başladığı ve kent merkezlerinden kopuk, kentin dışında alışveriş merkezlerinin ortaya çıktığı görülmüştür. Özel araba sahipliği kent yapısını bu şekilde "düşük yoğunluklu ve yaygın hale getirirken kamu ulaşım sistemlerinin ekonomik çalışmasını olanaksızlaştırmış ve pek çok planlama sorunu yaratmıştır" (Tekeli ve Okyay, 1981, s.67).

Bu anlamda kent içi ulaşım sorununa yönelik olarak 1970'li yıllarda büyük kentlerde göreve gelen sosyal demokrat belediye yönetimleri tarafından otobüs işletmeciliğinde önemli gelişmeler olmuştur. Türel (1998, s.167), bu dönemde otobüs filolarının yeni otobüslerle genişletildiğini, büyük kapasiteli körüklü otobüslerin alınarak hizmet vermeye başladığını ve özel otobüs yollarının yapıldığını ifade etmektedir.

1973 yılında İstanbul'da birinci boğaz köprüsü ulaşımına açılmıştır. Boğaz köprüsü ve otoyollar, İstanbul'un Anadolu ve Avrupa yakası arasında ve yol güzergâhında gidiş ve geliş kolaylaştırmıştır. Bu yol sistemi aynı zamanda özel araçla yolculuk etmeyi teşvik etmiş ve işyeri ile konut arasındaki ilişkinin özel arabaya bağımlı bir şekilde oluşmasına neden olmuştur. Ayrıca bu yol sistemi, köprü üzerindeki araç trafiğinin kısa bir süre içinde büyük yoğunluk kazanmasına yol açmıştır. Bu nedenle, fazla uzun olmayan bir zaman içerisinde ikinci bir köprünün yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur (Türel, 1998, s.167).

1962 yılından itibaren ithal ikameci ekonomi politikalarıyla eklenilen kalkınma biçimi, 1970'li yılların ortalarına kadar hâkim olmaya devam etmiştir. 1970'lerin sonunda Türkiye'nin ekonomi politikasındaki yaşanan kriz ve bununla ilgili sorunlar sonucunda ülke ekonomik depresyona girmiş ve bu ekonomi politikası kentleşme süreci üzerinde de etkili olmuştur (Boratav, 1997, s.346).

Bu yıllarda büyük kentler, Türkiye'nin yaşadığı genel krizin merkezinde yer almaktadır. "Bir yandan ithal ikameci endüstrileşme modelinin krizi ve bu krize bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar, diğer yanda siyasal istikrarsızlık büyük kentleri de giderek artan biçimde karmaşa ve kaosa sürüklemiştir" (Şengül, 2001, s.85).

Türkiye'de 1970'li yılların sonlarında otomobil üretimi başlamış ve özel araba sahipliği hızla yayılmıştır.

Sonuç olarak Planlı Kalkınma Dönemi'nde (1960-1980), 1961 Anayasası'yla birlikte planlı kalkınma ilkesi kabul edilmiş ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. 1960'lı yıllarda devam eden gecekondulaşma ve yapsatçılığa alternatif olması amacıyla toplu konutlar yapılmış, kooperatifler ve belediyeler tarafından girişimlerde bulunulmuştur. Gecekondu ve apartmanlar, kent dokusunda mekânsal, ekonomik ve kültürel anlamda ikili bir yapının oluşmasına neden olmuşlardır. Kentlere göç edenler akrabalık ve hemşehrilik bağlarına dayalı olarak kendi toplumsal ilişki ağlarını kurmuşlardır. 1966 yılında çıkarılan 'Gecekondu Yasası', gecekondu inşasının ticarileşmesine ve bir yatırım aracına dönüşmesine neden olmuştur. 1970'li yıllarda gecekondu bölgelerinde yaşayanlar, kentteki siyasal dengelerin değişiminde etkili olmuş, yerel seçimlerde sosyal demokrat partilerin büyük kentlerde belediye yönetimine gelmelerini sağlamışlardır. Bununla birlikte gecekondu nüfusu sanayiye ucuz emek sağlamış, marjinal işlerde çalışarak kentte enformel bir sektörün oluşmasına ve gelişmesine yol açmıştır. Bu yıllarda kent merkezinde çevre sorunlarına yol açan küçük üretim faaliyetleri, kent dışında yapılan sanayi siteleri ve organize sanayi bölgelerine taşınmaya başlamışlardır. Otomobil üretiminin başlaması ve özel araba sahipliğinin yaygınlaşması kentin yapısını değiştirmiş, İstanbul'da inşa edilen boğaz köprüsü, işyeri ve konut arasındaki ilişkiyi özel arabaya bağımlı hale getirmiştir. 1970'li yılların sonlarında ise ülke, siyasal ve ekonomik krize bağlı sorunlar yaşamaya başlamıştır.

Özet

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde amaçlanan mekânsal stratejileri sıralayabilmek.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ülke düzeyinde uygulanması amaçlanan mekânsal stratejiler, Ankara'nın başkent seçilmesi, ülke çapında demiryolu ağlarının inşa edilmesi ve Anadolu kentlerinde fabrikaların kurulmasıdır.

13 Ekim 1923'de Ankara ulusal başkent ilan edilmiştir. Ankara'nın başkent seçilmesi, önemli nedenleri ve amaçları içermektedir. Yeni kurulan Cumhuriyet'in başkenti olarak Ankara, Osmanlı İmparatorluğu'nun birkaç yüzyıldır başkentliğini yapan İstanbul'a göre, Anadolu'nun iç tarafında ve daha güvenli bir konumda bulunmaktadır. Tarihsel olarak zengin siyasal ve kültürel ilişkilere sahip olan Ankara, Anadolu'nun en önemli şehirlerinden biri olmuştur. Kurtuluş Savaşı döneminde Millet Meclisi'nin kurulması, savaşın yönetim merkezi olması, Ankara halkı tarafından verilen büyük destek, yeni yönetimin 'Ankara Hükümeti' olarak tanınması ve dönemin telgraf ağı, demiryolu gibi iletişim ve ulaşım imkânlarına sahip olması Ankara kentinin başkent seçilmesinin nedenleri arasında yer almaktadır. Ankara'nın başkent olma kararıyla Cumhuriyet rejimi, Avrupa ülkelerinin kurduğu emperyalist denetimin kırılmasını, Ankara Hükümeti'nin kendisini Osmanlı imajından kurtarmasını ve ulus devletin Ankara ile sembolleştirilmesini, yeni kültürel öğelerle ulusal burjuvazi ve yaşam kalıplarının oluşturulmasını amaçlamaktadır. Bununla birlikte ülkede iç pazar bütünleşmesinin sağlanması ve ulusal bir ekonominin kurulması, bölgeler arası eşitsizliklerin giderilmesi de ülkenin mekânsal organizasyonuna ilişkin amaçlar olarak yer almaktadır. Ayrıca kent ölçeğinde, modern ve örnek bir kentin kurulması, bu kentte geliştirilecek modern yaşam kalıplarının diğer kentlere örnek olması ve Cumhuriyetin başarılarının Ankara ile simgeleştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçları gerçekleştirebilmek için kentin planlanmasına yönelik yasal ve yönetsel düzenlemeler yapılmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkede bulunan yetersiz ve birbirinden kopuk demiryolları karşısında devlet, ulaşım altyapısının geliştirilmesini üs-

telenmiş, yatırımlar yapmış ve demiryollarının inşa edilmesi ve işletilmesi amacıyla 'Devlet Demiryolları ve Limanları İdaresi Umumiyesi' kurmuştur. Ülkenin iç pazarın bütünleşmesi ve bölgeler arasında eşitliğin sağlanması amaçlarının gerçekleştirilmesinde, demiryolu ağlarının kurulması önemli bir yer teşkil etmektedir. Ayrıca ülkede uygulanmaya başlanan sanayi politikaları çerçevesinde devlet yatırımlarının Anadolu'ya dağıtılması amaçlanmıştır. Planlanan fabrikaların kurulması için demiryolu güzergâhında bulunan küçük Anadolu kentleri seçilmiştir. Demiryolu ağı ile o dönemde faaliyete geçen büyük kamu fabrikaları birbirine bağlamıştır.

1950-1960 döneminde gerçekleşen siyasal ve ekonomik değişimleri açıklayabilmek.

Ülkede çok partili sisteme geçilmesiyle 1950 yılında Demokrat Parti iktidara gelmiş, önemli siyasal ve ekonomik değişimler gerçekleşmiştir. Bu dönemde, dış ticarete yönelik büyüme modeline geçilmiş ve ithal ikameci ekonomi politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Ülke ekonomisinin uluslararası piyasalara eklenmesi sonucunda ülkeye dış yardım, kredi ve yabancı sermaye girişi, enflasyona ve dışa bağımlılığa yol açmıştır. Ekonomi politikaları, uygulanan kalkınma stratejilerini de değiştirmiş ve yatırım alanları farklılaşmıştır.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde sanayi yatırımlarına öncelik verilirken, Demokrat Parti döneminde tarımın gelişmesi hedeflenmiştir. Bununla birlikte hükümetin yatırımlarında demiryoluna dayalı altyapı politikasının yerine yeni karayolu ve kent arterlerinin yapılmasına ağırlık verilmiştir. Ülkeye giren yabancı kredinin ağırlıklı olarak tarımsal makinelere harcanması, büyük toprak ağalarının tarımsal üretimi kontrol altına almalarına ve küçük toprak sahiplerinin topraksız kalmasına neden olmuştur. Ayrıca dönemin ekonomi politikaları sonucunda tarım sektöründe modernleşme, bu alandaki ihtiyaç fazlası emeğin, 1950'lerden itibaren ve sonraki yıllarda artarak süren bir şekilde, büyük kent merkezlerine kitle-sel göçüne yol açmıştır.

1950'li yıllarda gecekondulaşma ve apartmanlaşma sürecini özetleyebilmek.

Köyden kente yoğun göç sürecinde, kentler yeni gelenlerin konut ihtiyacını karşılayamamıştır. Bu nedenle kente göç edenler kendi barınma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kentlerin çevresinde gecekondu yapımaya başlamışlardır. Alt yapıdan ve sağlıklı yaşam koşullarından yoksun bu yerleşim alanları genişleyerek mahalleler ve bölgeler oluşturmuşlardır.

1950'li yıllarda hızlı kentleşme sürecinde kentlerde apartmanlaşma da hızlanmış ve ülke genelinde yaygınlık göstermeye başlamıştır. Böyle bir sürecin başlamasında iki önemli gelişme büyük rol oynamıştır. Bunlardan biri 'yap-sat' usulü, diğeri ise 'kat mülkiyeti' kanununun yürürlüğe girmesidir. Kentsel rantın artırılması anlayışına dayanan bu yeni konut yapım biçimlerinin uygulanmasıyla hızlı bir apartmanlaşma süreci yaşanmış ve kentler giderek birbirlerine benzemişlerdir. Kat mülkiyetinin uygulanma sürecinde tasarımcı ve kullanıcı arasında iletişimi sağlayan yapsatçı, konuta sermayesini yatırmayarak yalnızca aracı konumunda yer almaktadır. Bu dönemde İstanbul ve bazı büyük kentlerde yap-sat usulüne göre inşa edilen büyük ölçekli konut projeleri uygulanmıştır. Buna bağlı olarak gayrimenkul piyasası gelişmiş ve inşaat sanayi hızla büyümüştür. Bu dönemde kentlerin çevresinde hızla oluşan gecekondu bölgeleriyle ortaya çıkan plansız gelişmeyi kontrol altına alma amacıyla devlet, gecekonduya yönelik bazı yasal düzenlemelere başvurmuştur. 1956 yılında çıkan 'kamulaştırma yasası' ile bu tarihten önce yapılan gecekondu yasal olarak kabul edilmiştir. 1958 yılında ise bütün imar faaliyetlerini koordine etmek ve düzenlemek amacıyla İmar ve İskân Bakanlığı kurulmuştur. Ancak bu yasalar, yeni gecekondu yapımını engelleme ve yapılanları yıkmaya konusunda başarısız olmuştur. Bu dönemde devlet, gecekonduya yönelik olarak alternatif bir politika üretmemiş, popülist eğilimlerle kentlerde sürekli oluşan gecekondu bölgeleri karşısında sadece af yasaları çıkararak bu gelişmeleri yasallaştırmaya çalışmıştır.

Planlı Kalkınma Dönemi'nde kentlerde oluşan konut yapısını özetleyebilmek.

1960'lı yıllarda da hızla devam eden gecekondu ve yapsatçılık, 1970'lerde konut sorununa bir çözüm olmaktan çıkarak yavaşlamıştır. Büyük kentlerde devam eden apartmanlaşma ise bu yıllarda büyük ölçekli konut üretimine doğru gelişmeye başlamıştır. 1960'lı yılların planlı kalkınma anlayışı çerçevesinde, gecekondulaşma ve yapsatçı sürece alternatif olarak toplu konut projeleri, kooperatifler ve belediyeler aracılığıyla konut sunum biçimleri görülmektedir.

1967 yılında İkinci Beş Yıllık Plan'ına alınan toplu konut sunum biçimi, sonraki yıllarda büyük kentlerde uygulanmaya başlamıştır. Kooperatifler aracılığıyla konut yapımı ise belirli bir düzeyde önem kazanmasına rağmen tam anlamıyla yaygınlaşmamıştır. Bu dönem, özellikle sendikaların öncülüğünde oluşturulan kooperatiflerin konut yapımı, başarılı örnekler sergilemiştir. Konut sorununa yönelik bütün bu çalışmalara rağmen, büyük kentlerde insanların yaşam kalitesini artıran sonuçlar elde edilememiştir. Bu dönemde gecekondu ve apartman şeklinde farklı konut biçimlerinin ortaya çıkması, kent dokusunda ikili bir yapının oluşmasına neden olmuştur. Bu ikili yapı, mekânsal olduğu kadar ekonomik ve kültürel farklılıklar da içermektedir.

1960'lı yıllarda devletin gecekonduya karşı tutumu değişmeye başlamış ve gecekonduların yıkılmasından daha çok iyileştirme yapılmasına yönelik yaklaşım, kalkınma planında yer almıştır. 1966 yılında çıkan Gecekondu Yasası'nda, gecekondu alanlarının varlığının kabul edilmesi, gecekondu yapımının yasalarla güvence altına alınması anlamına gelmektedir. Konut ve altyapı kalitesinin gelişmesi, gecekondu inşasının ticarileşmesine ve rant alanlarında bir yatırım aracı haline gelmesine neden olmuştur.

1960-1980 döneminde gecekondü nüfusunun kentsel siyaset ve ekonomi alanındaki rolünü açıklayabilmek.

1960-1980 döneminde büyük kentlerin çevresinde oluşan gecekondü bölgeleri, kentlerin siyaset ve ekonomisinde önemli bir rol oynamışlardır. Bu dönemde göç ve gecekondü olgusu, siyasal dengelerin değişmesinde etkili olmaya başlamıştır. Gecekondü mahallelerinde yaşayanlar, siyasi grupların karşısında seçmen olarak pazarlık gücü elde etmişler ve bu anlamda popülist politikaların hedefi haline gelmişlerdir. 1973 yılı yerel seçimlerinde, büyük kentlerin gecekondü nüfusu ilk kez sosyal demokratlara oy vermişler ve İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlerdeki belediyelerin denetimini Cumhuriyet Halk Partisi kazanmıştır.

Kentsel siyaset alanında önemli bir etki yaratan gecekondü nüfusu, kentlerde ekonomik anlamda da önemli bir işgücü kaynağı olmuş, sanayiye ucuz emek sağlamıştır. Bununla birlikte, marjinal işler olarak tanımlanan geçici, düzensiz, sigortasız, örgütsüz ve kısa zamanlı işlerde çalışmaya başlamış ve kent ekonomisinde formel sektör dışında, enformel bir sektörün oluşmasına ve gelişmesine yol açmıştır.

1970'li yıllarda kentin yapısı ve ulaşım biçimleri arasındaki ilişkiyi kurabilmek.

1970'li yıllarda kentin yapısını etkileyen önemli faktörlerden biri kent-içi ulaşım biçiminde görülen değişimler olmuştur. Bu dönemde Türkiye'de otomobil üretiminin başlaması, özel araba sahipliğinin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu durum kent içi trafik sorunlarına neden olmakla birlikte, kent merkezlerinde yoğunluğun düşmesine ve kent dışına yayılma eğiliminin artmasına yol açmıştır. Kent merkezlerindeki trafik sorununu çözmek ve yayalara yer vermek amacıyla bazı bölgelerin araç trafiğine kapatılması ve yaya bölgeleri uygulaması başarılı olamamıştır. Özel araba sahipliğinin yaygınlaşması, kentlerin yollar boyunca gelişme göstermesine neden olmuştur. Bu duruma bağlı olarak sonraki yıllarda yüksek gelir gruplarının kent dışındaki yerleşimlerde yaşama eğiliminin artmasına ve kent dışında alışveriş merkezlerinin açılmasına yol açmıştır. Ayrıca özel araba sahipliğinin yaygınlaşması, kamu ulaşım sistemlerinin ekonomik çalışmasını da engelleyerek birçok planlama sorunu ortaya çıkarmıştır.

Bu dönemde kent içi ulaşımında belediyeler tarafından alınan yeni otobüsler hizmet vermeye başlamış, bununla birlikte özel otobüs yolları yapılmıştır. 1973 yılında İstanbul'da birinci boğaz köprüsünün ulaşımına açılmasıyla boğaz köprüsü ve otoyollara bağlı yeni yol sistemi özel araçla yolculuğun artmasına neden olmuştur. Bu anlamda işyeri ile konut arasındaki ilişki, özel arabaya bağımlı hale gelmiştir. Ayrıca artan araç trafiği yeni yolların açılmasını gerektirmiştir.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Ankara'nın başkent seçilmesinin kent ölçeğindeki amaçlarından biri **değildir**?
 - a. Modern ve yeni bir kentin kurulması
 - b. Ulusal burjuvazi yaşam kalıplarının geliştirilmesi
 - c. Cumhuriyetin başarılarının simgeleştirilmesi
 - d. Ulusal burjuvazinin yaşam kalıplarının yaratılması
 - e. Ülke ekonomisinde önemli bir ticari kenti olması
2. Tek parsel üzerinde birkaç kişinin bir arada yaptıkları apartmanlarda bir kat sahibi olmalarına ne ad verilir?
 - a. Konut projesi
 - b. Yapsatçılık
 - c. Kat Mülkiyeti
 - d. Gecekondu
 - e. İmar planı
3. Aşağıdakilerden hangisi kentteki gecekondu mahallelerinin hemşehrilik ilişkilerinin özelliklerinden biri **değildir**?
 - a. Kentte barınak bulma aracı olması
 - b. Toplumsal ilişki ağları olması
 - c. Kimlik kazanma mekanizması olması
 - d. Ekonomik katkıya göre belirleniyor olması
 - e. Mahallelerin ayrılmasına neden olması
4. Aşağıdakilerden hangisi 'gecekondu' kavramına **ilk kez** yer verilen yasadır?
 - a. İstimlak Yasası
 - b. Belediye Yasası
 - c. Gecekondu Yasası
 - d. İmar Yasası
 - e. Kamulaştırma Yasası
5. Türkiye'nin otomobil üretimine başladığı yıllar aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. 1930'lu
 - b. 1940'lı
 - c. 1950'li
 - d. 1960'lı
 - e. 1970'li
6. Aşağıdakilerden hangisi kentlerin yeni yönetim merkezlerinin ögelerinden biri **değildir**?
 - a. Bankalar
 - b. Belediye
 - c. Hanlar
 - d. Oteller
 - e. Adliye
7. Aşağıdakilerden hangisi Erken Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-1950) uygulanması amaçlanan mekânsal stratejilerden biri **değildir**?
 - a. Yabancı devletlerin yatırımlar yapması
 - b. Ulaşım altyapısının geliştirilmesi
 - c. Demiryolu ağlarının kurulması
 - d. Anadolu'da fabrikaların kurulması
 - e. Ankara'nın ulusal başkent seçilmesi
8. Aşağıdakilerden hangisi Ankara'nın planlanmasına yönelik çıkarılan kanunlardan biri **değildir**?
 - a. Belediye Kanunu
 - b. Kat Mülkiyeti Kanunu
 - c. Umumi Hıfzısıhha Kanunu
 - d. Belediye Bankası Kuruluş Kanunu
 - e. Belediyeler İstimlak Kanunu
9. Türkiye'den Batı Avrupa ülkelerine dış göçün yaşanmaya başladığı dönem aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. 1923-1940
 - b. 1940-1950
 - c. 1950-1960
 - d. 1960-1980
 - e. 1980 sonrası
10. Aşağıdakilerden hangisi 1950'li yıllarda apartmanlaşma sürecini hızlandıran unsurlardan biridir?
 - a. Kooperatif satışı
 - b. Yapsat usulü
 - c. Sendika desteği
 - d. Toplu konutlar
 - e. Emlak kredisi

Okuma Parçası

YETİŞİN ANKARA'YI YIKIYORLAR!

Can Dündar

Bu yazı bir ihbar mektubudur: Başkent yıkılıyor. Diyeceksiniz ki, sadece başkent değil ki, bütün kentler müzmin bir zevksizliğin, açgözlü bir rant kavgasının tehdidi altında...

Ama burada bir fark var:

En güzel yapılarını cumhuriyetin kuruluş yıllarına borçlu olan başkent'in mirası göz göre göre, birer birer yok ediliyor.

İntikam alırcasına...

Ve Ankara susuyor, izliyor.

Kızılay: Utanç meydanı

Benim hafızamda tahribat, 1979'da Kızılay binasının yıkılışıyla başladı.

Geniş bahçe içindeki bu üç katlı bina başkent'in simgelerinden biriydi. Üstelik 1930 öncesi yapılmış tüm binalar gibi "tarihi eser" olarak tescilliydi. Ama Yüksek Anıtlar Kurulu'nun çoğunluk olmadan yaptığı bir toplantıda apar topar "Tarihi eser değildir" kararı çıkarıldı ve bina bir günde yerle bir edildi. Yerine devasa bir beton yığını kondu. Kentin tam merkezindeki bu kaçak yapı, alışveriş merkezi olacaktı; mahkemeye düşünce Ankara'nın göbeğinde çürümeye terk edildi.

Karşıdaki Güven Park da dolmuş durakları arasında kayboldu.

Yolunuz düşerse bir bakın ve Londra'nın, Roma'nın, Moskova'nın meydanlarıyla kıyaslayın.

Bir başkent'in kalbi bu kadar mı zevksiz, bu kadar mı albenisiz, görgüsüz olabilir?

Göçmen su perileri

O ucubenin yerinde cumhuriyetin ilk yıllarında, bronzdan dökülmüş, su perili, Eros heykelli bir fiskiye vardı. Şimdiki Kızılay, o zamanki adıyla Tospağa Yatağı'ndaki Havuz Başı'nda Riyaseti Cumhur Orkestrası konser verir, Ankaralılar toplaşıp dinlerdi.

Meydan, kuleli köşklerle çevriliydi. Önce köşkler yıkıldı. Sonra su perileri oradan alındı, Ulus'a sürüldü. Orada da huzur bulmadı; Hacettepe Parkı'na gönderildi.

Olmadı; Tandoğan Meydanı'na uçuruldu.

Bir gün Tandoğan'a geldik ki, bizim periler orada da tutunamamış, gözden irak bir köşeye tayin edilmiş, yerine zevksiz keçi heykelleriyle seramik fincanlar gelmiş.

Kurutulmuş nehirler yatağı

Büyük dünya kentlerinin içinden nehirler geçerken bir dereler kenti olan Ankara, su yollarının üstünü örtüp bağlarını yok ederek "gelişti".

Keçiören ve Etlik bağları yerle bir edildi. "Estergon Türk Kültür Merkezi" denilen bir arabesk kalenin yanından geçerek gidin ve o yeşilliğin yerine nasıl bir beton ormanı dikildiğini görün.

İncesu kurutuldu.

Bentderesi denince sadece genelev akla geliyor artık... Kavaklıdere'de de ne kavak kaldı ne de dere... "Ankara'nın son bağı"nın üzerine kurulan otel genişledikçe genişliyor.

Papazın Bağı'nın budanan parçası, bir otele otopark alanı yapıldı.

Bir kuşağın anılarını saklayan Piknik, Milka pastanesi, Körfez lokantası tarih oldu.

Merkezdeki tek tiyatro binası olan Yeni Sahne yıkım bekliyor.

Şehre soluk aldırın Atatürk Orman Çiftliği dilim dilim doğramıyor.

Sırada Gençlik Parkı var.

Ulus'un kaleye tırmanan tarihi bölgesi de yakında rantta açılacak.

Sanatsız, kültürsüz başkent

Devlet Resim Heykel Müzesi o muhteşem binasında yıllardır tadilat nedeniyle kapalı duruyor. İçindeki paha biçilmez tabloları milletvekillerinin alıp odalarına götürdüğü iddiaları var. Başkent hâlâ cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan konser ve tiyatro salonları ile idare ediyor. Hipodrom yakınlarına itici bir uzay üssü gibi kondukları Atatürk Kültür Merkezi işlevsiz, atıl duruyor.

Hâlâ bu şehrin iyi bir sergi salonu, bir modern sanatlar müzesi, büyük bir konser salonu yok. Turistlerin gezebileceği bir parkuru yok.

Film festivali, müzik festivali parasızlıktan can çekişiyor, gönüllüler elinde zar zor yaşıyor.

Bir çirkinlik yarışı

Ve şehir, 20 yıl öncesine göre daha yeşil belki ama çirkin...

Yanıp sönen plastikten kırmızı palmyeleri, caddeleri çamura bulayan sevimsiz su fiskiyeleri, Dubai özentisi allı yeşilli görgüsüz ışıklandırma sistemleri ile çirkin...

İnatla her yere yapıştırılan camili amblemi, elçiliklerce işgal edilmiş caddeleri, tükürülen, kırılan heykelleri, günbegün mafyaya terk edilen eğlence yerleri, havaalanı yolu mezbeleliği, yayalara yaşam hakkı tanımayan alt ve üst geçitleri, kimi fallik bir görünümle yükselen, kimi "Ankamall" türünden adlarla genişleyen alışveriş merkezleriyle çirkin...

O alışveriş merkezlerinde kentin üst düzey sanayi-ticaret çevreleriyle yerel yöneticilerin ortaklığına dair dedikodularıyla çirkin...

Sinsice uygulanan içki ruhsat kısıtlaması ve bu bahaneyle gençlerin eğlence merkezi SSK'da "Gölge" türü rock barların kapatılmasıyla çirkin...

Tarihsel dokunun tahribi, rant kavgası, çok katlı yapılaşma, tabela kirliliği sürdürdüğü müddetçe daha da çirkinleşeceği kesin...

Kültür devriminin başını çekmiş, bunca sanatçı, aydın, politikacı, yazar yetiştirmiş Ankara, gaddar bir belediyeçilik anlayışının, duyarsız bir kentleşme siyasasının elinde tarihsizleşiyor.

Ankaralılar kentlerine sahip çıkmak için daha ne bekliyor?

Plastikten kırmızı palmyenin Çankaya Köşkü'nün bahçesine dikileceği günü mü?

Havagazı fabrikası

Bir gece ansızın yıkabilirim

Ankara'nın son kurbanı, haziran ortasında yıkılan Maltepe'deki tarihi Havagazı Fabrikası oldu.

Lise yıllarım boyunca önünden geçmiştim.

1929 doğumlu bir cumhuriyet tanığı, sanayi hamlesinin motoruydu o... Yeni yeni elektriklenip havagazı kullanmaya başlanan yılların mirasıydı.

Raylar boyunca yeni rejimin gurur abideleri gibi dizilmişlerdi:

Demiryolları, tren garı, gaz fabrikası ve diğerleri...

Yıllar geçip de teknoloji gerileyince ve sınır ötesinden doğalgaz gelince emekliliği istenmiş, 1990'da da üretime veda etmişti.

61 yıllık hizmeti karşılığında Kültür Bakanlığı kendisine "tarihi bina" payesini verdi. SİT alanı ilan edildi.

Ve çoğu cumhuriyet mirası gibi emeklilik yıllarında kaderine, çürümeye terk edildi. Ancak sanayi arkeoloğlarının ilgileneceği bir mezbelelik haline geldi.

Güvercin pislikleri, asit dökülmüş gibi eritti asırlık demirleri, metal aksam çürüdü, geride bir harabe kaldı.

Kentin duyarlı korumacıları için ideal bir sanayi müzesi şansıydı orası...

15 yıl kadar önce biz de bir kısa film yapıp korunmasını istemiştik.

Olmadı.

Planlı bir şekilde üye kompozisyonu değiştirilip Belediye etkisine sokulan Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu, mahkeme kararını hiçe sayıp fabrikanın bulunduğu alanı SİT kapsamından çıkardı.

Yasal koruma zırhının kaldırılmasını fırsat bilen Belediye de (tıpkı Kızılay binasındaki gibi) bu metruk binayı

bir gecede yerle bir ediverdi.

Geride bir moloz yığını kaldı.

Yeni bir alışveriş merkezi ya da gökdelen dikmenin vaktidir şimdi...

Kaynak: 9 Temmuz 2006 tarihli Milliyet Gazetesi

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e Yanıtınız yanlış ise "Erken Cumhuriyet Dönemi: 1923-1950" bölümünü gözden geçiriniz.
2. c Yanıtınız yanlış ise "Göç ve Hızlı Kentleşme Dönemi: 1950-1960" bölümünü gözden geçiriniz.
3. d Yanıtınız yanlış ise "Planlı Kalkınma Dönemi: 1960-1980" bölümünü gözden geçiriniz.
4. c Yanıtınız yanlış ise "Planlı Kalkınma Dönemi: 1960-1980" bölümünü gözden geçiriniz.
5. e Yanıtınız yanlış ise "Planlı Kalkınma Dönemi: 1960-1980" bölümünü gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız yanlış ise "Erken Cumhuriyet Dönemi: 1923-1950" bölümünü gözden geçiriniz.
7. a Yanıtınız yanlış ise "Erken Cumhuriyet Dönemi: 1923-1950" bölümünü gözden geçiriniz.
8. b Yanıtınız yanlış ise "Erken Cumhuriyet Dönemi: 1923-1950" bölümünü gözden geçiriniz.
9. d Yanıtınız yanlış ise "Planlı Kalkınma Dönemi: 1960-1980" bölümünü gözden geçiriniz.
10. b Yanıtınız yanlış ise "Göç ve Hızlı Kentleşme Dönemi: 1950-1960" bölümünü gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Tanyeli (1997, s.82) Ankara'nın, modern bir kent olma niteliklerini taşıdığını belirtmektedir. Bunlardan biri, geleneksel kimlik örüntülerinin yerine modern kimlik örüntülerinin ilk olarak Ankara'da gündeme gelmesidir. İkincisi, kentsel mekânın ve kentlinin örgütlenmesi anlamında Ankaralı'nın, geleneksel mahalle yapısının denetim ve dayanışma ilişkilerinin dışına çıkmasıdır. Bunun bir göstergesi, Ankara'da mahalle adına göre değil sokak adı ve kapı numarasına dayanan adres sisteminin uygulanmasıdır. Bir diğer niteliği, birçok modern mekânın Türkiye'de ilk olarak Ankara'da ortaya çıkmış olmasıdır. Bu anlamda mesire yerleri yerine parkların bulunması ve ilk yazlık mekânları Ankaralılar'ın kullanması örnek gösterilebilir. Bununla birlikte, gündelik alışverişin modern normları da Ankara'da yerleşmeye başlamıştır. Ankaralı, şarküteriler ya da besin marketlerinden alışveriş ederek geleneksel normların dışına çıkmış, tanımlanmış ve örgütlü pazaryerini kullanmıştır. Ankara'nın modern bir kent olma niteliklerinden bir diğeri ise kentsel yaşam ritmini geleneksel doğa ve dinsel takviminden, modern saat ve takvime göre şekillendiren ilk kent olmasıdır. Ayrıca "modern kentli bilinci de ilk önce Ankaralılar'da belirecektir" (Tanyeli, 1997, s.82).

Sıra Sizde 2

20. yüzyılda kurulan başkentler arasında Ankara'nın yanı sıra Canberra (Avustralya), Brasilia (Brezilya) ve İslamabad (Pakistan) yer almaktadır. Tankut'a (1988b) göre bu dört başkent, "kuruluş tarihleri, coğrafi konumları, temsil ettikleri siyasal sistemler, benimsedikleri dünya görüşleri ve yansıttıkları başkent imgeleri" açısından farklılıklar göstermektedir. Buna karşın bu başkentlerin en önemli ortak yönü, dördünün de "bir siyasal karar ve davranış ürünü" olmasıdır. Ayrıca bu başkentlerin her biri, kente özel olarak hazırlanmış bir plan çerçevesinde kurulmuşlardır ve planlama tamamıyla devlet eliyle gerçekleşmiştir. Bu dört kentin de gelişmekte olan ülkelerin merkezleri olmaları ve liman kenti niteliğindeki eski merkezlerin tersine ülkenin iç kısmında yer almaları diğer ortak yönlerini göstermektedir (Tankut, 1988b).

Sıra Sizde 3

Bu dönemde benimsenen yeni akım, Amerika'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Avrupa'dan ithal ettiği Modern Mimari Akımı, kendi koşulları için tekrar yorumlanmasıyla ortaya çıkan 'Uluslararası Stil' olmuştur. Bu mimari tarzda yapılan binalar, yatay prizma biçiminde bir ana blok ile buna bağlı daha alçak bir bloktan oluşmaktadır. Bina'nın dört yönünde, perde-duvar niteliğinde kullanılan ızgara pencere sistemi ve çok amaçlı tasarlanan holün düz zemindeki açık planı, bu mimari tarzda yapılan binaların temel özelliği olarak tanımlanmaktadır (Tapan, 1984, s.110: Tekeli, 1984b, s.24). İstanbul'da yapılan Hilton Oteli ve Adliye Sarayı binası Türkiye'de 'Uluslararası Stil' mimari tutumunun ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Altaban, Özcan (1997) "Ulusal Yönetimin ve Toplumsallığın Kurgulandığı Bir Başkent", Dosya: Ankara, **Arredamento Dekorasyon**, Sayı 3, s. 89-94.
- Altaban, Özcan (1998) "Cumhuriyet'in Kent Planlama Politikaları ve Ankara Deneyimi", **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 41-64.
- Aslanoğlu, İnci (1986) "Evaluation of Architectural Developments in Turkey within the Socio-Economic and Cultural Framework of the 1923-38 Period", **Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi**, cilt 7, sayı 2, s. 15-41.
- Aydın, S.; D. E. Özsoy; K. Emiroğlu ve Ö. Türkoğlu (2005) **Küçük Asya'nın Bin Yüzü: Ankara**. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Batuman, Bülent (2002) "Mekân, Kimlik ve Sosyal Çatışma: Cumhuriyet'in Kamusal Mekânı Olarak Kızılay Meydanı", **Ankara'nın Kamusal Yüzleri Başkent Üzerine Mekân Politik Tezler**. Güven Arif Sargın (Der.) İletişim Yayınları, s. 41-76.
- Batur, Afife (1984) "To Be Modern: Search for A Republican Architecture", Holod, R. and Evin, A. (Eds.), **Modern Turkish Architecture**. University of Pennsylvania Press, pp.68-93.
- Batur, Afife (1998) "1925-1950 Döneminde Türkiye Mimarlığı", **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 209-234.

- Bilgin, İhsan (1998) "Modernleşmenin ve Toplumsal Hareketliliğin Yörüngesinde Cumhuriyet'in İmarı", **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 255-272.
- Boratav, Korkut (1997) "İktisat Tarihi (1908-1980)", **Çağdaş Türkiye 1908-1980, Türkiye Tarihi 4**, Yayın yönetmeni: Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi, s. 265-354.
- Danielson, M.N. ve Keleş, R. (1985) **The Politics of Rapid Urbanization: Government and Growth in Modern Turkey**. New York: Holmes and Meier.
- Erder, Sema (1998) "Kentteki Enformel Örgütlenmeler, 'Yeni Eğilimler' ve Kent Yoksulları", **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 139-154.
- Güneş-Ayata, Ayşe (1991) Gecekonduarda Kimlik Sorunu, Dayanışma Örüntüleri ve Hemşehrilik", **Birikim Sosyalist Kültür Dergisi**, Sayı 51/52, Güz/Kış, s. 89-101.
- Kılınç, Kıvanç (2002) "Öncü Halk Sağlığı Projelerinin Kamusal Mekânı Olarak Sıhhiye", **Ankara'nın Kamusal Yüzleri Başkent Üzerine Mekân Politik Tezler**. Güven Arif Sargın (Der.) İletişim Yayınları, s. 119-156.
- Kuban, Doğan (1995) "1950'lerde İstanbul'da Menderes İmarı", **İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Osmay, Sevin (1998) "1923'ten Bugüne Kent Merkezlerinin Dönüşümü", **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 139-154.
- Sey, Yıldız (1998a) "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Mimarlık ve Yapı Üretimi", **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 25-39.
- Sey, Yıldız (1998b) "Cumhuriyet Döneminde Konut", **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 273-300.
- Şengül, H. Tarık (2001) **Kentsel Çelişki ve Siyaset**. İstanbul: WALD Demokrasi Kitaplığı.
- Şenyapılı, Tansı (1998) "Cumhuriyet'in 75. Yılı, Gecekonduunun 50. Yılı", **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 301-316.
- Şenyapılı, Tansı (2004) **Barakadan Gecekonduya, Ankara'da Kentsel Mekanın Dönüşümü: 1923-1960**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tankut, Gönül (1984) "Jansen Planı Uygulama Sorunları ve Cumhuriyet Demokrasisinin Kent Planlama Yaklaşımı", Yavuz, E. ve Uğurel, N. (Der.), **Tarih İçinde Ankara**. Eylül 1981 Seminer Bildirileri, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, s. 303-319.
- Tankut, Gönül (1988a) "Ankara'nın Başkent Olma Süreci", **Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi**, Vol. 8, No. 2, s. 93-104.
- Tankut, Gönül (1988b) "20. Yüzyılın Planlı Başkentleri: Canberra, Ankara, Brasilia, Islamabad", **Middle East Technical University Studies in Development**, Vol. 15, No. 1-2, s. 129-150.
- Tanyeli, Uğur (1997) "Türk Modernleşmesinin Kentsel Sahnesini Yeniden Düşünmek", Dosya: Ankara, **Arredamento Dekorasyon**, Sayı 3, s. 81-82.
- Tanyeli, Uğur (1998) "1950'lerden Bu Yana Mimari Paradigmaların Değişimi ve Reel Mimarlık", **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 235-254.
- Tapan, Mete (1984) "International Style: Liberalism in Architecture", Holod, R. and Evin, A. (Eds.), **Modern Turkish Architecture**. University of Pennsylvania Press, pp. 105-118.
- Tapan, Mete (1998) "İstanbul'un Kentsel Planlamasının Tarihsel Gelişimi ve Planlama Eylemleri", **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 75-88.
- Tekeli, İlhan (1984a) "Ankara'nın Başkentlik Kararının Ülkesel Mekân Organizasyonu ve Toplumsal Yapıya Etkileri Bakımından Genel Bir Değerlendirilmesi", Yavuz, E. ve Uğurel, N. (Der.), **Tarih İçinde Ankara**. Eylül 1981 Seminer Bildirileri, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, s. 321-338.
- Tekeli, İlhan (1984b) "The Social Context Of The Development Of Architecture in Turkey", Holod, R. and Evin, A. (Eds.), **Modern Turkish Architecture**. University of Pennsylvania Press, pp. 9-33.
- Tekeli, İlhan (1998) "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması", **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 1-24.
- Tekeli, İlhan (2008) **Göç ve Ötesi**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İlhan ve Okyay, Tarık (1981) **Dolmuşun Öyküsü**. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Basım İşliği.

- Türel, Ali (1998) "Kent ve Ulaşım", **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 155-170.
- Vale, J. Lawrence (1992) **Architecture, Power, and National Identity**. London: Yale University Press.
- Yalım, İnci (2002) "Ulus Devletin Kamusal Alanda Meşruiyet Aracı: Toplumsal Belleğin Ulus Meydanı Üzerinden Kurgulanma Çabası", **Ankara'nın Kamusal Yüzleri Başkent Üzerine Mekân Politik Tezler**. Güven Arif Sargın (Der.) İletişim Yayınları, s. 157-214.
- Yavuz, Yıldırım (1986) "Turkish Architecture During the Republican Period", (Eds.) G. Renda and C. M. Koortepeter, **The Transformation of Turkish Culture**. Princeton: The Kingson Press, pp. 267-283.

9

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁️ Türkiye’de kent çalışmalarını etkileyen kuramları tanımlayabilecek,
- 👁️ Türkiye’de gecekondunun oluşumu ve dönüşümünü özetleyebilecek,
- 👁️ Türkiye’de gecekondulu olgusunu sosyolojik olarak dönemlere ayırabilecek,
- 👁️ Gecekonduda toplumsal ilişki ağlarını çözümleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Şikago Okulu
- Ekonomi-Politik Yaklaşım
- Göç
- Gecekondulu
- Gecekondulu
- Varoş
- Toplumsal İlişki Ağları
- Kümelenme
- Hemşerilik
- Apartman

İçindekiler

Gecekondu ve Toplumsal İlişki Ağları

GİRİŞ

Türkiye’de modern kentlerin en büyük sorunu olarak kabul edilen gecekondulaşma, kırdan kente göç eden insanların barınma sorununu çözmek için devlet arazisi üzerine kaçak yollarla inşa ettikleri konutlarla oluşan bir süreçtir. Dünyadaki tüm modern kentler kırdan göç alır ama gecekondu olgusu gelişmekte olan ülkelerdeki modern kentlerin sorunudur. Bu açıdan bakıldığında gelişme süreci içinde yer alan siyasi ve ekonomik gelişmeler gecekonduyunun oluşması ve süreklilik kazanmasında önemli bir rol oynar.

Tarihsel süreç içinde Türkiye’de gecekondulaşma nasıl gerçekleşmiş ve nasıl dönüşüme uğramıştır? Sosyolojik olarak gecekondulaşma nasıl dönemleştirilmektedir? Bu süreçte ve gecekondu açısından toplumsal ilişki ağlarının önemi ve rolü etkisi nedir? Kentli açısından gecekondu kimdir? Apartmana taşınmak gecekonduyu kentli yapar mı? Gecekondu açısından kentte yaşamak nasıl bir deneyimdir? Kentte yaşıyor olmak kendini kentli olarak görmesi için yeterli midir? Kırrın ve kentin birbiriyle çelişen değerleri gecekondu üzerinde nasıl bir etki oluşturur? Bu ünite genel olarak bu soruların yanıtı tartışılmaktadır. Önce Türkiye’de kent çalışmalarını etkileyen yaklaşımların kısa bir özeti verilecektir. Takip eden bölümlerde ise Türkiye’de gecekondu olgusunu açıklamaya yönelik çalışmalar ve gecekonduya yaşayanların sosyal ilişki ağları anlatılacaktır.

TÜRKİYE’DE KENT ÇALIŞMALARINI ETKİLEYEN YAKLAŞIMLAR

Türkiye’de kent çalışmalarını etkileyen kuramları tanımlayabilmek.

Akademik açıdan hem dünyada hem de Türkiye’de kent çalışmalarını büyük ölçüde etkileyen iki temel yaklaşım bulunmaktadır: Şikago Okulu ve Eleştirel Ekonomi-Politik Yaklaşımlar. 1980’lerden sonra dünyada akademik çalışmalarda etkili olan post-modern yaklaşım ise 1990’ların sonundan itibaren Türkiye’de kent çalışmalarında etkili olmuştur. Bu bölümde sözü edilen yaklaşımların kısa bir özeti verilecektir.

Daha geniş bilgi için kitabınızın “Kent Kuramları” bölümünü okuyunuz.

DİKKAT

1900'lü yıllarda Şikago kentine yaşanan yoğun göç sonucu ortaya çıkan sorunların kavramsallaştırılmasına dayanan *Şikago okulu*, iki temel çizgide gelişmiştir: *Birinci çizgi*, kentlerin doğal alanlar olarak adlandırılan bölgelerinin ekolojik haritasını çıkarmayı amaçlar. Bu yaklaşıma göre, kentte yaşayan çeşitli gruplar kente yerleşme sürecinde kentteki diğer gruplarla bir mücadele yaşar. Mücadele, doğada olduğu gibi en çok uyum sağlayan ve en güçlü olanın en iyi yerlere yerleşmesiyle sonuçlanır. Kentsel değişim ve büyüme bir grubun başka bir grubun alanını işgal ederek genişlemesidir. *İkinci çizgi*, göç eden gruplar üzerinde yapılan, grup üyelerinin davranışlarını ve davranışlarının nedenlerini anlamayı amaçlayan etnografik araştırmalardan oluşur. Şikago Okulu genel olarak üç tema etrafında çalışır:

- Bireyler ve gruplar arası ilişkiler ve bağlar,
- Bu bağların kentte uğradığı değişim ve yarattığı sorunlar,
- Bu sorunların çözümüne yönelik sosyal reformlar.

Şikago okulunun temel kaygısı, modernleşme deneyiminin ortaya çıkardığı **bütünleşme, yabancılaşma** gibi sorunlara çözüm önermektir (Şengül, 1994: 467-468). 1930'lardan 1960'lı yılların ortalarına kadar dünyada yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler, kent çalışmalarında Şikago Okulunun öne çıkardığı sosyal bütünleşme ve düzensizlik sorununu ikinci plana itmelerine neden olmuştur.

1960'lı yılların ortalarından itibaren kent çalışmalarında devletin kentsel alana müdahalesini ve bu müdahalenin yarattığı çelişki ve çatışmaları anlamaya çalışan anlayış ortaya çıktı. Eleştirel yaklaşım kentsel süreçleri daha geniş bir açıdan incelemeye başladı. Kendi içinde de farklı eğilimler barındıran bu yaklaşımda gözlenen *birinci eğilim* kentleri emeğin yeniden üretiminde oynadığı rol açısından değerlendirirken, *ikinci eğilim* kentleri sermaye birikim süreçlerinde üstlendikleri roller açısından inceler. Eleştirel çalışmaların temel çıkış noktası kapitalist kent formunun ve gelişiminin kapitalist gelişme yasalarından bağımsız olmadığıdır. Kentsel süreçleri makro düzeyde ve bütüncül bir çerçevede açıklamaya çalışır.

1980'lerden sonra genel olarak sosyal bilimlerde özel olarak da kent sosyolojisi alanındaki genel eğilim, kentleşme dinamiklerinin genel yasalarını ortaya koymak yerine; yerelliğin vurgulanması ve kentte ortaya çıkan bireysel, toplumsal ve mekânsal farklılıkların ve özgünlüklere öncelik verilmesidir. (Şengül, 1994, s. 469-472). Kent yazınındaki bu eğilim, ancak 1990'larda Türkiye'de yapılan kent çalışmalarını da etkilemiştir.

Chicago okulunun temel sorunsalı kırdan kente göç edenlerin kentle bütünleşme ve yabancılaşma gibi sorunlarına çözüm önermektir.

SIRA SİZDE

Şikago Okulunun kentle bütünleşme sorunsalının kent yazınında marjinal konuma itilmesine dünyada meydana gelen hangi siyasi ve ekonomik gelişmeler yol açmıştır?

TÜRKİYE'DE GECEKONDU OLGUSU

Türkiye'de gecekondunun oluşumu ve dönüşümünü özetleyebilmek.

Siyasi, Ekonomik Gelişmeler ve Gecekondulaşma

1945'ten 1950 yılına kadar önemli bir sorun, "sosyal afet" olarak kabul edilen gecekondular, Türkiye'de siyasi ve ekonomik gelişmelere paralel olarak "zik zak" politikasının hedefi hâline gelmiştir. Şenyapılı (1998, s. 308-316) siyasi açıdan den- gelerin değiştiği kritik noktalarda eski yapıların yasallaştırılması, yeni yapılacak

olanlara izin vermeme ve yıktırma politikasının yinelendiğini belirtir. Kırılma noktası olarak adlandırdığı bu dönemlerin ilki 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara geldiği dönemdir. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti özellikle gecekonduculardan oy almıştı. Gecekonducular 1945-1950 döneminde fakirlik ve sefaletin yaşadığı dağınık baraka özelliği göstermektedir. Bu dönemde gecekondu kavramı yerine baraka kavramı kullanılmaktadır.

Başkentte gecekondulaşma

Ankara'da biraz daha farklı bir mekânsal örüntü gerçekleşti. Burada gelişme ve mekânsal yayılma olgusu 1923'te kentin başkent oluşu ile başlamıştı. Bu kararın kentin gelişmesini etkileyeceği göz önünde tutularak 1924'te Jansen'e 300 bin nüfusa göre iki merkezli bir plan yaptırıldı. Öngörülen gelişme başkent bürokrasisinin çekeceği nüfusa bağlı hesaplanıyordu. Kentte bu yıllarda, II. Dünya Savaşı'ndan önce de barakalaşma vardı; ama bu, İstanbul'da olduğu gibi, henüz çok belirli yerlerde ortaya çıkan sınırlı bir olgu idi ve 1940'ların ortasına dek sınırlı boyutlarını korudu.

1940'lardan sonra ilk büyük göç yığınları kente yerleşmeye başladı. Ankara kentinde onları istibdam edecek ne örgütlü sanayi yığılması, ne de yaygın küçük sanayi vardı. Kırdan göçen bu becerisiz, deneyimsiz emeği istibdam edebilecek tek kaynak kent merkezi idi. Bu nedenle göçenler iş merkezi ve yerleşik bölgelere en yakın, ama %25'in üzerinde eğimli, sel yatağı ya da heyelan bölgesi (örneğin Altındağ) gibi topografik eşiklerdeki yerleşmeye açılmamış alanlara yerleştiler.

İlk gecekonducuların Kale dolayında ortaya çıkmasının bir diğer nedeni de, özellikle İçkale'nin geçiş bölgesine dönüşmüş olması ve kente yeni gelen ve konut yapma olanağı bulamayan kişilerin buradaki konutları oda oda kiralamalarıdır. Yenişehir ve güneyinin gelişmesi ile İçkale'deki büyük ve eski tip konutlarını bırakan orta sınıflar, güneyde yeni kurulan mahallelere geçmişlerdi. İçkale'de kalan çok odalı konutlar ise böylece, İstanbul'da Zeyrek bölgesinde olduğu gibi, oda ölçeğinde yerleşmeye açıldı. Sağladıkları gelir, onarım ve bakım maliyetin çok düşük olduğu için bu konutlar eskimeye bırakılmıştı. Ayrıca koruma alanı olarak kabul edilen Kale'de yapı düzenleme izni de verilmiyordu. Dolayısıyla İçkale, kırdan göçenlere açık, kiralık bir geçiş bölgesi özelliği taşıymaktaydı.

Bu düşük gelir grubu nüfus içinde üç alt grup tanımlanabilir. Birinci grupta kentin alt gelir kesimi memurları, ülkenin farklı yörelerinden savaş, doğal afetler ya da imar işlemleri nedeni ile göçenler ve kent çevresindeki köylerden göçen ve kentin içinde imar ya da afet gibi nedenlerle yerinden oynatılan nüfus vardı. Bu grubun özelliği konut için çok az da olsa belirli bir ödeme gücüne sahip olmasıydı. Ancak, bu olanak imarlı alan içinde, ya da 1940'ların ortalarında imarlı alan dışında kurulmakta olan konut kooperatifleri kapsamında yerleşmeye yeterli değildi. Bu grup Altındağ-Atıf Bey-Yenidoğan çemberinin kente ve altyapıya en yakın ve en düz alanlarına yerleşmiş ve en kısa sürede elektrik ve maballe çeşmelerinden su alabiliyordu.

İkinci grupta civar köylerde yaşayan ve belirli zamanlarda kente çalışmaya gelenler vardı. Bu kesim kente yakın yerleşmiş olmanın elverişliliğini, kırsal gelirlerine mevsimlik gelir ekleyerek maksimize etmeye çalışıyordu. Bu kesimin konutları birinci grubun konutlarına oranla daha derme çatma, genelde toplama malzemeyle ve konut sahibinin emeğini koyması ile gerçekleştirilmiş yapıları ve boş oldukları sürelerde kiraya veriliyorlardı. 1950'den sonra birinci gruptan da kentin imar sınırları içine geçenler konutlarını kiraya verdiler, ama 1945-1950 arasında gecekondu alanlarında kiralık konutlar genelde bu çevredeki köylerde yaşayanlara aitti.

Üçüncü grupta ise kırdan göçenler vardı. Bunların içinde toprak satıp bir miktar para ile göçenler birinci gruba katılırken, ortakçı, yarıcı, maraba gibi sırtında yorganı ile göçenler üçüncü grubu oluşturuyordu. Bu grup kentte işsiz ve parasız kaldığı için para ödemedi barınak bulmak zorunda idi. İş bulabilenler, uygunsuz iş yerinde gecelerken, kazandıkları paradan kira bile ödeyemeyecek durumda olanlar çoğunlukta idi. Altındağ-Atıfbey-Yenidoğan çemberinin en arızalı topografyası üzerinde, toprağı kazıp üzerine tahta ve kilim örterek ya da dört kazık çakıp üstünü kilimle kapatarak, çevreden toplanan malzeme ile kulübe yaparak yerleşen bu gruptu. Böylece, Ankara'da merkezin hemen içinde başlayan gecekondu mahalleleri, kenti önce kuzey-doğudan güneye ve kuzeye doğru çevrelemeye başladı ve bir süre sonra batıda Dikmen kesiminden gelen ikinci bir halka ile güneyde birleşti (Şenyapılı, 1998, s. 302-308).

1950-1960 yılları arasında “mahalleleşme” ve “yerleşme” dönemi başlamıştır. Bu dönemde barakaların bulunduğu yerlere altyapı hizmetleri götürülmeye başladı. Savaş sonrası dönemde sanayileşme ve kentleşme atağı içinde bulunan ülkede kırdan göç etmiş ve barakalarda yaşayan bu kişiler ucuz, hareketli, az eğitilmiş iş gücünü oluşturuyordu. Savaş tehlikesinden yeni kurtulan sektörler ithal teknoloji ile toparlanmaya çalışırken yüksek ücretler gibi ek maliyetleri kaldıramazdı. Göç eden vasıfsız iş gücünün sayıca fazlalığı, piyasada ücretleri belli bir düzeyde tutuyordu. Ancak bu grup düşük ücretlerle çalıştırılmaya karşı çıkmak yerine yaşadıkları ortam ve şartlarla bütünleşmeye çalışıyordu. Vasıfsız iş gücü olarak her işi yapmaya hazırdı. Hareketlilik olarak adlandırılan bu durumda bir sektörde istihdam olanağı kapandığında, hemen başka bir sektörde beceri gerektirmeyen işlere kayabiliyorlardı. Şenyapılı'ya (1998, s. 310) göre, hareketlilik bu nüfusun geliştirdiği konuta da yansıyor ve gecekondu tarihinde daha önce hiç görülmemiş bir “esnek” konut türüne dönüştürmüştür. Gecekondu hem yatay hem dikey olarak esnek bir konuttur ve barındırdığı nüfusun ekonomik mekândaki hareketliliğini olduğu gibi yansıtır.

Göç eden gecekondu nüfus 1950'lerin sonunda yalnızca hizmet, dağıtım, küçük parça üretiminde değil, ithal edilen teknolojinin ve kapitalin bakım, tamir, yedek parça ve bazı durumlarda yeniden üretimi görevlerini de üstlendi. 1940'lı yıllarda marjinal sektör içinde değerlendirilen göç edenler, 1960'ların ortasına doğru marjinal sektör çalışanı olmaktan çıkıp enformel sektöre geçtiler.

İstanbul'da gecekondulaşma

1947'lerde İstanbul kentine ulaşmaya başlayan göç akımına ek olarak, 1950 yılında 130 bin civarında bir göçmen grubu da gelmişti. Kentin eski dokusu ise, ödeme gücü çok düşük bu kitleyi barındırmaya yetmiyordu. Böylece, gelenlerin bir kısmı merkez ile içiçe girmiş, eski ve yenilenmeyen konut dokusunu oda ölçeğinde kiralarla Zeyrek'te ve özellikle Eminönü'nde Süleymaniye Camii'nin arkasındaki “bekâr odaları”ndan oluşan geçiş bölgelerini yaratmış, ancak bu bölgeler de kısa zamanda dolmuştu.

İstanbul'da yapılan kent planlama çalışmaları (Agache, Lambert, Elgötz 1933, Wagner 1938, Prost 1936) uygulanmadığından sanayinin mekânsal gelişmesi ara düzenlemeler ile yönetiliyordu. 1947 yılında Belediye İmar Müdürlüğü'nün yayımladığı bir talimatname ile örgütlü sanayinin Eyüp-Silabtarğa, Eyüp-Yenikapı, Yedikule-Bakırköy arasına, orta çaplı sanayinin yeri, 1949 yılında yayımlanan ilgili komisyon raporu ile de vurgulanıyor ve genişletiliyordu. İstanbul'da gecekondu olgusunun gazete haberi olarak yoğunlaşması da 1947 yılına rastlar. 1947-49 yılları arasında sur dışına alınan bu sanayiler çerçevesinde, Anadolu yakasında da Ankara asfaltı boyunca yerleşen sanayiler çevresinde ilk yoğun ve yaygın gecekondu mahallelerinin geliştiğini izliyoruz.

İstanbul'da ilk yoğun gecekondu yerleşmesi 1947'de Zeytinburnu'nda oluştu. Mülkiyeti karışık, vakıflar denetimindeki bu alan, tarım ve bayvancılık yapılmak üzere icara veriliyordu. Sanayinin mekânsal yerleşimine ilişkin alınan kararlar sonucu deri, tekstil, çimento ve diğer bazı dallardaki işyerleri Zeytinburnu'nda toplanmıştı; hemen bitişiğindeki Kazlıçeşme zaten imparatorluk döneminden bu yana derici esnafının iş ve konut yeriydi. Merkezin doyan bekâr odalarından ve geçiş bölgelerinden taşan göçen nüfus, herhangi bir iş bulma ümidi ile sanayi nüvesinin çevresindeki zayıf denetimli bu tarım alanlarına derme çatma kulübeler yaparak yerleşmeye başladı. İşçilerin böyle kendi olanakları ile yakın çevreye yerleşmeleri işçi ücretlerinin artmasını önlediğinden fabrikalar durumdan memnundu. Bu tür yasadışı bir eylem için açık yardım yapamamakla birlikte, konutlarını kurabilmeleri için işçilerine avans veriyorlardı. Çevredeki fabrikalarda iş bulabilenlere, sonradan göçmenlerin de katılması ile nüfusu hızla artarak 50 bini bulan Zeytinburnu, 1953 yılında bucak oldu.

Zeytinburnu'nun kurulduğu yıllarda İstanbul'un bir diğer ağır ve orta sanayi kompleksi olan Eyüp-Rami yakınlarında, ikinci büyük gecekondu mabalesi Taşlıtarla kuruldu. 1952 yılında bükümet kentin arkasındaki bu tepelerde kamu arazisi üzerinde göçmenler için 2 bin dolayında tek katlı, bahçeli konut yaptırdı. Eyüp, Topçular ve Maltepe-Topkapı'da sanayinin varlığı bu alanın çekiciliğini artırıyor. Bu düzenli konut alanına ilk yerleşen göçmenler, daha sonra gelen akrabalarını bahçelerine yerleştirip, evlenen çocukları için gene bahçelerinde konut yapmaya başladılar. 1954'den sonra Yugoslav göçmenlerin gelip gecekondu tipi konut yapması, Karadenizlilerin ve Sulukule'nin istisnâkinden sonra Çingenelerin de yerleşmesi ile bölge 1948'e bucak, 1963'te Gaziosmanpaşa adı ile ilçe oldu.

1950'lerde yerleşmeye açılan bu iki büyük ve yoğun gecekondu bölgesinin dışında gene bir sanayi nüvesine bağlı gelişen üçüncü büyük bölge de Kâğıthane çevresi oldu. Kent içinde yoğunluğun artması sonucu merkezde yükselen rantı ödeyemeyen, mekânda sıkışan ve farklı kullanışlar ile çevrildiğinden ötürü diğer sanayiler ile bir arada bulunmaktan doğacak dışsal ekonomilerden yararlanamayan orta ve özellikle büyük sanayi, kentin ana giriş-çıkış eksenleri çevresindeki köy ya da bağımsız belediye alanlarına kaçmaya başladı. Bu köy ve belediyeler kendi sınırları içindeki arazi kullanım kararlarını kendileri veriyorlar, sanayi ve çevresinde hemen türeyen gecekondu rabatça gelişebiliyordu. Altyapı ve gelişmek için bol alan da vardı. Kâğıthane ile Büyükdere Caddesi arasındaki alan bu nedenlerle gelişti. Kâğıthane köyü çevresi de Zeytinburnu ve Gaziosmanpaşa'da olduğu gibi, üzerinde tarım yapılan, mülkiyeti karışık kamu topraklarından oluşuyordu. 1934 yılında kentteki yangın sonucu konutlarını yitirenlere gene bu alanda yer gösterilmiştir. 1955-60 arasında Kâğıthane vadisine inen yamaçlar üzerinde yoğun gecekondu maballeleri yer almıştı (Şenyapılı, 1998, s. 302-308).

1960'lı yıllarda ithal ikameci politikalar benimsenmiştir. Bu politikalar veya ekonomik dönüşümler gecekondu için ikinci kırılma noktasıdır. İthal ikamesi politikalar yani içe dönük sanayileşme modeli ülke içi sermaye birikim sürecini hızlandırmak için pazara yönelik üretim ve tüketimi desteklemektedir. Bu anlamda gecekondu göçmenler için pazardaki tüketim talebinin genişletilmesinde, önemli bir rol oynamışlardır. Bu durum gecekondu kentin ekonomik anlamda bütünleşmesini desteklemiştir. Gecekondu nüfus kentli nüfusun bir parçası olarak tüketim talebini canlandırmıştır. Aynı zamanda kent ekonomisine üretici olarak da

katılmıştır. Özellikle de enformel dağıtım kanalları kurarak ürettikleri malların tüketiciye ulaşmasını sağlamış ve talebi canlı tutup pazar yüzeyini genişletebilmiştir. Kırdan kentlere devam eden göç gecekondulu nüfusun artmasına neden olmuştur. Gecekondulu nüfus kentsel ekonomi için her zaman ucuz işgücü olma özelliğini korumuştur. Kentsel ekonomiden elde edilen gelirlerin ek olarak gecekondulunun aile içi birikimleri, köyden getirilen sınırlı para, iç borçlanmalar ve ilişki ağları gecekondunun kentsel mekândaki konumunu güçlendirmiştir. Sonuç olarak gecekondulu kentsel ekonomi için hem ucuz işgücü hem de tüketici özelliğiyle varlığını güçlendirmiştir. 1966 yılında çıkarılan 775 sayılı yasa ile gecekondular resmî olarak da yasallaşmıştır.

SIRA SİZDE

2

Gecekonduda yaşayan nüfusun 1960'larda marjinal sektörden enformel sektöre geçişi nasıl olmuştur?

Gecekonduların yasallaşmasıyla, **1970'lerde** yirmi sene önceki teneke barakalar, kentlerin düzgün, düşük yoğunluklu, alt yapıya sahip ve yeşil ağırlıklı mahallelerine dönüşmeye başlamıştır. Kentlerin mekânda genişlemesiyle, kentin ortasında kalmış bazı eski gecekondulu mahallelerinin ana caddeye ve merkeze bakan tarafları inşaat şirketlerince dönüştürülmeye ve eski nüfus başka alanlara taşınmaya başlamıştır. Merkezdeki diğer gecekondular ise sahiplerinin kent çeperlerindeki küçük apartmanlara taşınmasıyla boşalmaya başladı. Artık ikinci kuşağa geçmiş olan gecekondular, sahipleri tarafından yeni göç edenlere kiraya verilmeye başlandı. Böylece Türkiye'de ilk kez kent alanında yaygın geçiş ve çöküntü bölgeleri oluştu.

İzmir'de gecekondulaşma

Çok verimli ve geniş bir tarım, tarımsal madde işleme ve ihracat alanının merkezinde yer alan İzmir'de büyük ölçekli gecekondulaşma 1950 yılından sonra başladı. Tarımsal teknolojisi değişen Doğu ve İç Anadolu'dan göçen nüfus, Ankara ve İstanbul'un yanı sıra aradaki "basamak" kentlere de takılırken, İzmir verimli tarımı, sanayisi ve ihracatı ile nüfusunu, kırdan uzun süre besleyebildi.

Ankara'da olduğu gibi, ilk gelen dalga kent merkezinde Kadifekale yamaçlarının oluşturduğu topografik eşiğe, Meles Çayı Vadisi'nin yamaçlarına yerleşti, buradan da denetimi zayıf, genelde kamuya ait, eşik niteliği taşıyan, ana ulaşım aksları ile istihdam olanakları sunan kent merkezine, sanayi komplekslerine, verimli tarım alanlarına bağlı diğer vadi içlerine ve yamaçlarına yayıldı. Bu bağlamda Samantepe, Ferahlı, İstiklal, Boğaziçi, Balıkuyu, Gürçeşme gibi mahaller gelişti. Daha sonraki yıllarda gecekondulu olgusu aynı ölçütleri izleyerek, liman çevresine yapışan kenti geriden sararak yayıldı (Şenyapılı, 1998, s. 302-308).

1970-1980 dönemlerinde, kentin daha dışında yer alan gecekondulu bölgelerinde, buradaki nüfus kendi olanaklarıyla bir dönüşüm başlatarak mahalleleri inşaat alanlarına çevirmiştir. Kentin üst sınıfları, diğer kentli gruplarla aralarındaki sosyal mesafenin olumsuz sonuçlarından kurtulmak için kent çeperlerinde villalar kurmaya, orta ve alt gelir sınıfları da kredi olanaklarında yararlanarak ev sahibi olmak kooperatifler aracılığıyla kent çeperlerinde yerleşmeye başlamıştır. Eskiden gecekondulu nüfusunun yaşam alanları olan bu yerlerle yeni gelenler arasındaki çatışmalar hâlâ sürmektedir. Yönetimlerin yapabildikleri ise gecekondulara yaptıkları bu yer-

leşim yerlerine de alt yapı sağlamaktır. Merkezîyetçi kalkınma modelinin marjininde kalan ve marjiniğini fiziksel mekâna da yaşayan nüfus, ihracata dönük liberal kalkınma modeline verdikleri desteğe karşılık kentsel mekâna mahalleler ölçeğinde yerleşebilmiş, altyapı ve yasallık olanakları elde etmiştir (Şenyapılı, 1998, s. 312).

1980 sonrası reel ücretlerde düşüş, sendikal haklarda ve kamu sektöründe istihdam kısıtlamasına karşılık, fiziksel mekândan taviz verilerek Toplu Konut Yasaları, gecekondulara rant paylaşım hakkı veren **ıslah imar planı kavramı** ve **uygulaması** getirilmiştir. 1983-1988 yılları arasında çıkarılan beş adet birbirleriyle ilişkili af yasası ile gecekondu alanlarındaki mülkiyet sorunları çözülmüş ve gecekondu alanlarına hızla yasal statü kazandırılmıştır. Gecekondu afları, gecekonduların düzenli apartman türü konut stokuna dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Beklenen dönüşüm kent merkezlerine yakın, topografik açıdan çok belirgin alanlara yerleşmiş geniş gecekondu alanlarında özel sektör işbirliği ile uygulanmıştır. Ankara'daki Dikmen ve Portakal Çiçeği Vadileri bu duruma örnek olarak verebiliriz. Diğer taraftan gecekondu başkalarının arazisi ya da devlet arazisi üzerine bedel ödemedi yapılmışlardı. Söz konusu durum mülkiyet sorunu yaratıyordu. Sorunun çözümü ise hem büyük miktarda para hem de zaman gerektiriyordu. Toprağın gerçek mülk sahipleriyle çıkan anlaşmazlıklar zaman zaman basına da yansdı. Böyle durumlarda mülk sahiplerinin uğradığı bazı zararları inşaat firmaları üstlenmek durumunda kaldılar. Bu olumsuzluk büyük girişimci firmaların gecekondu alanlarında inşaat işine girmekte isteksizleşmelerine neden oldu. Büyük girişimci firmaların gecekondu alanlarından uzak durmasıyla, bu bölgelerde kat ya da arsa karşılığı inşaat yapan bireysel girişimciler ortaya çıktı.

Mekânsal açıdan avantajlı olmayan yerlerde ise dönüşüm aile birikimlerine dayanmıştır. Bazı yerlerde mülkiyet biçimi ve sorunları çözülemediği için bu dönüşüm gerçekleşmemiştir. 1980 sonrası gecekonduyunun dönüşerek apartmanlaşması sürecinde özellikle 1984 yılında Özal döneminde 1984 yılında çıkarılan kat çıkma yasası etkili olmuştur. Bu yıllar yani 1980 sonrası dönem kentsel alanlara büyük ölçekli sermayenin de yatırım yaptığı yıllar olmuştur. Özal'ın kat çıkma izniyle gecekonduların dönüşmesi bir anlamda bu kesimin de kentsel ranttan pay alması anlamına gelmektedir. Yani, kentin ilk göçmenleri bir dönem kaçak yaptıkları gecekondu kat karşılığında mütaitte vererek görel olarak nemalanmıştır. Kat çıkma izni ve daha sonra ve günümüzde de devam eden kentsel dönüşüm projeleri çerçevesinde gecekonduların konut tipi olarak dönüşümleri tamamlanmaya çalışılmıştır. Gecekonduların çoğu büyük kentlerde önemli düzeyde dönüşüme uğramıştır.

Akademik Çabalar: Gecekonduyu Anlamak

Türkiye'de gecekondu olgusunu sosyolojik olarak dönemlere ayırabilmek.

Dünyada modern kentleri anlamaya ve açıklamaya çalışan, dönemselsel olarak farklı eğilimler gösteren akademik yaklaşımlar, Türkiye'deki akademik çalışmaları da büyük ölçüde etkilemiştir. **Gecekondu**, kentin çevresini saran, düşük yoğunluklu, alt yapı ve hizmet açısından yetersiz yerlerinde yaşayan nüfusu tanımlayan bir terimdir. Erman'ın (2004) çalışması Türkiye'de dönemselsel olarak siyasi ve ekonomik gelişmelere ek olarak, akademik çevrelerde hâkim olan kuramsal anlayışın gecekondu kurgusunu nasıl oluşturduğunu ve gecekondu çalışmalarını nasıl etkilediğini göstermek açısından önemlidir. Erman, gecekondu çalışmalarını sosyolojik ola-

Gecekondu; kentin çevresini saran, düşük yoğunluklu, alt yapı ve hizmet açısından yetersiz yerlerinde yaşayan nüfusu tanımlayan bir terimdir.

rak dört döneme ayırmaktadır. Bu bölümde, dört farklı döneme göre gecekondulu kurgusundaki değişim Erman'ın sınıflandırması çerçevesinde incelenmektedir.

Birinci Dönem (1950-1960): “Eksik Öteki”, “Yanlı Öteki” ya da “Geri Kalmış Öteki”

Bu dönemde Demokrat Parti, köyden kente doğru yaşanan kitlesel göçte sürdürüldüğü popülist politikalar nedeniyle; kentin coğrafi olarak dezavantajlı bölgelerinde inşa edilen gecekondulara karşı esnek bir tavır sergilemiş ve bu tutum gecekonduların yaygınlaştırmıştır. 1960 darbesinden sonra devlet tarafından benimsenen ithal ikameci kalkınma modelleri nedeniyle, gecekondulara biçilen ucuz iş gücü kaynağı ve tüketici rolü (Şenyapılı, 1982; Erman, 2004) gecekonduların oluşumuna karşı sert bir tavır almak yerine, gecekonduların varlığını kabul etmeye yönelik ilk gecekondular yasasının bu dönemde çıkarılmasına yol açmıştır.

Diğer taraftan akademik çevrelerde hakim olan Şikago Okulu perspektifinden, gecekondular geleneksel toplumdaki modern topluma geçişte ortaya çıkan, kente göç edenlerin sonunda kentlileşmesi nedeniyle yok olup gidecek geçici bir olgu olarak görülmektedir. Bu bağlamda gecekondular sonuç olarak kentin modern değer ve yaşam tarzının benimsenecek ne köylü ne de kentli bir kişidir.

Gecekondular ailesi, köyle kent arasında kalmış bir ailedir. Hem köyün hem de kenti birbiriyle çelişkili kültürel değerlerini taşıdığı için de mutsuz ve iki arada kalmış bir aile tipidir. Hem köy hem de kent ailesinin özelliklerini ve değerlerini taşır. Bir yandan köyde olduğu gibi evinin bahçesinde sebze, tavuk, ağaç yetiştirmeye uğraşırken, diğer yandan bir fabrikada işçi olarak çalışmayı ister (Yasa, 1970, s. 10; Yasa, 1973, s. 24; aktaran Erman 2004). Bu dönemde kentlinin bakış açısından gecekondular köylü özelliklerini taşıyan ama kentle tam olarak bütünleşememiş homojen bir grup olarak görülür. Yapılan çalışmalar bu grubun kentle ne ölçüde bütünleşebildiğini ölçmeye yönelik olarak kentli yaşam tarzını yansıttığı kabul edilen sinemaya, tiyatroya, konsere gitme, gazete okuma alışkanlıklarıyla ilgili sorular sorulmuştur.

Gecekonduların köyle olan bağı ve kentliye göre aşağı konumunu vurgulamaya yönelik olarak gecekondular kadının giyim zevki de eleştirilmektedir. Köyde yaygın olarak kullanılan giyim tarzının (parlak renklerin, köy desenli çorapların v.s.) eleştirilmesinin yanı sıra, gündelikçi olarak kentli kadının çalışan ve onun eskilerini giyen gecekondular kadın, kentli kadına özenmek ve onun giyinişini taklit etmekle eleştirilir. Gecekondular bir an önce kentle bütünleşmesi gereken **“Eksik Öteki”, “Yanlı Öteki”** ya da **“Geri kalmış Öteki”** olarak tanımlanmaktadır.

İkinci Dönem (1970’li Yıllar): “Sömürülen/Dezavantajlı Öteki”den “Sakıncalı Öteki”

Bu dönemde akademi Eleştirel Okulu etkili olmaya başlamış ve gecekondular olgusu bu kuram çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşıma göre gecekondular artık sonunda kentle bütünleşecek bir yapı değil, kapitalist sistemdeki çevre ülkelerinin yaşadıkları kentleşme olgusunun kalıcı bir ürünüdür.

Örneğin, **Mübeccel Kıray** (1982, s. 339-349), **gecekonduların** yalnızca tarımda pazara yönelik üretime geçişin göreceli olarak hızlandığı ve kentteki nüfus yığılmasının hızla artmasına karşılık çok yavaş bir sanayileşmenin gerçekleştiği toplumlarda ortaya çıktığını söyler. Ayrıca gecekonduların, sosyal ve ekonomik değişmelerin yalnız klasik pazar mekanizmasıyla düzenlendiği toplumlarda yer aldığını da ekler. Bu açıdan **sanayileşmekte olan ülkelerde** köyden kente göç feodal

kentlere ve sanayileşmiş ülkelerdeki modern kentlere göçten farklı bir özellik gösterir. Sanayi öncesi ve sanayileşmiş ülkelerde de köyden kente göç edenler kentin çeperlerine yerleşirler ancak sonradan kentsel sistemi özümledikleri bilinmektedir. Sanayileşmekte olan ülkelerde ise kente göçen nüfus mekânı göçtükleri kent ile hiçbir ilişkileri yokmuş gibi yerleşirler. Bunun nedeni “temel sosyal yapının tarım kesiminin tarımsal olmayan üretimden ve buna paralel olarak pazar yarışmasına ilişkin örgütsel yönlerden çok daha hızlı gelişmesinin, yani, şehir yapısının çok daha yavaş değişme süreci içinde bulunmasının, mekânsal biçimlenmesini” temsil etmesidir (Kıray,1982, s. 339). *Türkiye’de gecekonducular geçici değil, kentlerin egemen ve kalıcı özelliği durumuna gelmiştir.*

Kentte toplumun farklı sınıfları, arsalar için istenilen ücreti ödeyebilme güçlerine göre farklı yerlere yerleşmektedir. Böylecek kentsel yerleşme alanı, sanayileşme derecesine göre toplumun iş yapısı kadar tabakalaşma ve sınıf yapısını da yansıtmaktadır. Ekonomik bakımdan gelişmiş ülkelerde, kente göç eden nüfus, genellikle iş bölgesine yakın geçiş alanlarında kısa bir süre kaldıktan sonra, ekonominin sağladığı yüksek ücretler ve güvenli iş sayesinde daha iyi ve düzenli konut alanlarına taşınmaktadır. Ekonomik bakımdan gelişmekte olan ülkelerde ise köyden kente göç edenler iş merkezleri yakınına yerleşmek yerine kentin kenarlarındaki bir gecekondu semtine taşınmak, sonra da gecekondu satın alarak, yaparak ya da kiralayarak buraya yerleşmektedir. Bunun nedeni, göçen kimsenin satın alma gücü çok kısıtlı olduğundan şartlar elverdiğince ucuz konut sahibi olmaktır. *Konutların ucuz olmasının nedeni yapım aşamasında kullanılan emek için ücret ödenmemesi ya da en düşük ücretin ödenmesi, ucuz malzeme kullanılması ve arsa için hiç para ödenmemesi ya da çok düşük bir ücret ödenmesidir.*

Kıray, köyden kent çeperlerine göç edenlerin köylerinde küçük toprak sahibi ya da ortakçı, kiracı olarak tarımla uğraşan kişiler olduğunu, modern teknoloji, yeni ürün çeşitleri ve diğer tarımsal-ekonomik gelişmelerden dolayı kısa sürede ortakçı, kiracı olarak kalmaları imkânsız hâle gelen, bu nedenle ya tarımda ücretli işçiye dönüşen ya da kentlere göç eden insanlar olduğunu söyler. Kentlere büyük sayıda nüfus akmasının nedeni tarımdaki değişimlerin geri dönüşü olmayan bir nitelik taşıması ve köylüyü tamamen topraktan koparmasıdır. Kente göç eden köylü, hemen yeni üretim ilişkileri içine girememektedir. Diğer bir deyişle hemen “işçileşme” yaşanmamaktadır. Göç eden nüfus, sanayileşme hızından kat kat fazladır. Yapısal değişimler yeterince hızlı değildir. Sanayi işçisi olarak çalışacak kimseler çok yavaş ve oldukça sınırlı oranda ortaya çıkmaktadır.

Gecekonduya yaşayanların kentle bütünleşememelerinin nedeni gelir ve eğitimleri ile kendilerine bütünleşme fırsatı vermeyen bir düzenin parçası olmak zorunda kalmalarıdır. Öte yandan, zorlukla kazanılan para, köyde elde edilen ortalama gelirin iki katıdır. Parasız olarak köyden sağlanan mallar, aile rastgele kazançları ya da parasız sağlık bakımı gibi kentte bulunan fakat köye gitmeyen yararların ayrıtaları bu gelire katılmamaktadır. Kentte güvenilir sanayi işleri kıt olsa da, köyde tamamen işsiz kalanlar için kent, gelirin görece yüksek olduğu bir yerdir. Eğitim durumları incelendiğinde, okuma-yazma oranı köylere oranla yüksektir. Kıray’a göre bunun nedeni, kırsal kalıplardan kurtulmak ve kentsel çevreye uyum için harcanan bireysel çabalarıdır.

Sanayileşmenin yavaşlığı nedeniyle güvenli ve yüksek ücretli işlerin kıtlığı, gecekondu bölgelerini kısa süre için konaklanan yerler olmaktan çıkarıp kalıcı bir özellik kazanmasına neden olmuştur. Kent nüfusunun yarısı gecekonducularda yaşadığı için buraya yerleşenlere ilişkin tabakalaşma özelliklerindeki farklılaşma-

lar mekâna da yansımaktadır. Bazı gecekondular alt-orta tabakanın konut alanlarına dönüşmüştür. Buralarda yaşayanlar küçük devlet memurluğu, hastabakıcılık ve benzeri işlerde çalışmaktadır. Genellikle ilköğretim eğitimi görmüşlerdir. Bazı gecekondular yalnızca dar gelirli konut alanlarıdır. Bazı bölgeler düşük statülü etnik gruplar tarafından, bazıları ise farklı mezheplerden gelenler tarafından paylaşılmaktadır. Böylece gecekondular bölgelerinde eğitim, gelir ve meslek açısından olduğu kadar, dinsel ve etnik bağlantılar açısından da tabakalaşmayı gayet iyi yansıtmaktadır. Kentin diğer bölgelerinde de konut alanları gelir, eğitim ve mesleğe göre farklılaşmasına rağmen, bu farklılaşma gecekonduda olduğu kadar belirgin değildir. Kentte üst sınıf hariç ne kadar farklılaşma ve biçimlenme varsa, gecekonduda hepsi görülmektedir. *Gecekonduların tek ortak yönü bina biçimidir.* Bu nedenden dolayı gecekondular birçok kentli tarafından tek tip bir sosyal olgu ve genellikle istenmeyen vatandaşların bulunduğu bölgeler olarak nitelenir (Kıray, 1982, s. 347).

Gecekondular bölgelerinde yaşayıp küçük hizmet işlerinde çalışan ve az bir ücret kazanan kişilerin gerek çalıştıkları işte gerekse kazandıkları küçük ücrette hiçbir güvenceleri yoktur. Bu nedenle onlara güvenlik sağlayan herşeye ve ilişkiye büyük önem verirler. **Güvenlik duygusu** yaratacak olan şeylerin başında bir gecekondular edinmek, oturacak bir yere sahip olmak gelir ama gecekondunun yapıldığı toprak genellikle başkasının toprağı olduğundan, güvensizlik duygusu, her an yıkıma uğrama tehlikesi vardır. Diğer taraftan **güvenlik duygusu** veren ikinci ilişki türü *akrabalarla ya da hemşehrilerle* komşu oturmaktır. Zor durumda kalınca komşudan yardım istenir. Bunlara ek olarak geldikleri köyü ziyaret, karşılıklı para, erzak, hediye yollayıp mektuplaşmak gibi ilişkiler güvenlik gereksinimi karşılamaktadır. Köyde sahip olduğu çok ufak bir toprağı dahi elden çıkarmak istemez. Kentte işler kötü giderse bu toprağı dönüş güvenlik sağlayan bir diğer mekanizmadır.

Kıray'ın yaptığı araştırmaya göre, gecekondularda yaşayanlar kendilerini ve burada yaşayan diğerlerini hâlâ köylü saymakta, bu nedenle kentteki durumlarını köydeki durumlarıyla karşılaştırmaktadır. Kendisine göre ekonomik durumu kırdan kalan köylülerden çok daha iyidir. Çocuğunu okutabilmek için daha iyi fırsatları vardır. Sağlık hizmetlerinde kolaylıkla faydalandığı için kendini şanslı hissetmektedir. Kendilerini toplumda farklı bir sınıfla ya da daha yüksek bir sınıfla karşılaştırmazlar ve ona özlem duymazlar. Bu nedenle de kendilerini görece olarak yoksul görmemektedirler. Kıray'a göre farklı bir yapıyla tanışıp onunla bütünleşerek kendi durumlarını onlarla kıyaslama fırsatı bulamadıkları için tabaka bağlılıklarının öznel yanı sürüp gitmektedir.

Erman (2004), "Sömürülen/Dezavantajlı Öteki" olarak kurgulanan gecekonduların, dönemin siyasi gelişmeleri nedeniyle "**Sakıncalı Öteki**"ye dönüşmeye başladığı belirtir. Sömürülen/Dezavantajlı Öteki kurgusunda gecekondular yaşadığı şartların mağduru olarak görülmektedir. Kentle bütünleşmek isteyen ancak kapitalist sistemin getirdiği dengesiz gelişme ve çarpıklıkların sonucu bunu gerçekleştiremeyen, kent hizmet ve olanaklarından da yararlanamayan kişidir. Yapısal şartlar ya da devlet politikaları buna izin vermemektedir.

Ancak, 1970'lerin sonlarına doğru meydana gelen siyasi gelişmeler ve sağ-sol kutuplaşması gecekondulara da yansımıştır. Yürütülen ekonomik politikalar ve gecekondulara gösterilen esnek tavır nedeniyle 1950 ve 1960'lı yıllarda gecekonduların destek alan Demokrat Parti ve Adalet Partisi'nin muhafazakâr eğiliminin desteklenmesi yerine sol söylem destek görmeye başlamıştır. Siyasi gelişmeler ne-

Sömürülen/Dezavantajlı Öteki, kentle bütünleşmek isteyen ancak kapitalist sistemin getirdiği dengesiz gelişme ve çarpıklıkların sonucu bunu gerçekleştiremeyen, kent hizmet ve olanaklarından da yararlanamayan kişidir.

deniyle gecekondu artık düzenle bütünleşmek yerine, kendi çıkarları doğrultusunda düzeni değiştirmeye çalışan “Sakıncalı Öteki”ye dönüşmeye başlamıştır. Yine bu dönemde Alevi-Sünni çatışmalarının gecekondu bölgelerinde ciddi boyutlara ulaşması, gecekondulunun homojen bir grup olmadığını, aralarındaki farklılıkların şiddete varacak ölçüde bir çatışma yaratabileceğini göstermiştir (Erman, 2004).

Üçüncü Dönem (1980 ve 1990’lı Yıllar): “Haksız Kazanç Sahibi Gecekondu” ve “Kent Yoksulu Olarak Gecekondu”

Bu dönemde gecekondu çalışmaları, post-modern çalışmaların etkisi ve bir önceki dönemde farkına varılan gecekondulular arasındaki farklılıklar nedeniyle, etnik kimlik, mezhep ve cinsiyet odaklı çalışmalara yönelmiştir (Erman, 2004). Cinsiyete odaklı çalışmalarda artık gecekondu kadın bir nesne olarak değil, özne olarak ele alınmaya başlamıştır. Daha önce gecekonduya yaşayan erkeklerle yapılan çalışmaların yerini, burada yaşayan kadınların seslerini duyurmak, onların bakış açısından yaşamlarını anlamaya çalışmak için yapılan çalışmalar almıştır. Bunlara ek olarak göç sürecinin en başından beri var olan ve gecekondulaşma sırasında da birbirlerinden ayrı yerlere yerleşme ve karışmama eğilimi gösteren etnik gruplar ve farklı mezhepler de kamusal alanda görünür olmaya başlamıştır.

Diğer taraftan bu yıllarda uygulanan ekonomik politikalar gecekondulunun iki farkı biçimde kurgulanmasını getirmiştir: “**Haksız Kazanç Sahibi Gecekondu**” ve “**Kent Yoksulu Olarak Gecekondu**”. Haksız kazanç sahibi gecekondu kurgusunun ortaya çıkması enformel piyasada yasa dışı olarak bu konutlardan büyük kazanç sağlayan arazi mafyası gibi aktörlerin varlığı gibi söylencelere dayanmaktadır. Bu dönemde gecekondu formel konut piyasasına çekmek için çıkarılan yasalarla, gecekondu artık ‘yasal rant’ sağlayan kişiler olarak kurgulanmaya başlamasıdır. Erman (2004) bu konuyla ilgili olarak araştırmalarda bulguya rastlanmadığını söylemektedir. Ancak, dönemin ekonomik politikalarının gecekondu üzerindeki etkisi artan yoksulluk olduğu için “Kent Yoksulu” gecekondu kurgusu da ortaya çıkmıştır. Yoksul olmak beraberinde yardımları getirdiği ve haksız kazanç sağlama gibi olumsuz etiketlemeyi etkisiz bıraktığı için, yoksulluk utanılacak bir durum olmaktan çıkıp kadınların komşularına onlardan daha yoksul olduğunu ispata çalıştığı, böylece üzerinden ‘haksız kazanç sağlanacak bir durum’ (Erman, 2004) hâline gelme eğilimindedir.

Haksız Kazanç Sahibi Gecekondu kurgusunun oluşmasında hangi faktörler etkili olmuştur?

Dördüncü dönem (2000’li Yıllar): Varoş

2000’li yıllarda gecekondu basında şiddet, yasadışı faaliyetlerin hâkim olduğu bir yer, radikal oluşumların kaynağı, terör yatağı, topluma ve sisteme karşı bir duruşun üretildiği, kent ve kentli için sürekli bir tehlike kaynağı olarak yeni bir terimle anlaşılmaya başlandı: **Varoş**. Varoş, yerleşik kentlinin göç sonucu oluşan kültüre tepkisini göstermektedir. **Varoşlu**; tüketim estetiğinden yoksun, kentin nimetlerinden yararlanan ve kent kültürünü yakalayamamış kişiler olarak kurgulanmaktadır (Etöz, 2000; Erman, 2004 içinde). Basındaki olumsuz etiketleme akademik çevreyi fazlaca etkilememiş ve gecekonduya yaşayan kişileri onların bakış açısından anlamaya çalışan, gecekondu mahallelerini derinlemesine inceleyen etnografik çalışmalar sayıca artmaya başlamıştır. Erman (2004) akademik çevredeki bu değişikliği gecekondu gibi akademik çevrenin de zamanla çeşitlenmesine, bir zamanlar gecekonduya yaşamış ya da ailesi köyden göç etmiş akademisyenlerin ortaya çıkması-

Varoşlu; tüketim estetiğinden yoksun, kentin nimetlerinden yararlanan ve kent kültürünü yakalayamamış kişilerdir.

na bağlamakta, bu akademisyenlerin yapacağı araştırmaların yeni bakış açıları getirme potansiyelinden dolayı önemli olduğunu söylemektedir.

GECEKONU VE TOPLUMSAL İLİŞKİ AĞLARI

Gecekonuda toplumsal ilişki ağlarını çözümleyebilmek.

Önceki bölümde dönemsel olarak yapılan çalışmalarda gecekondu ve gecekondu-lu kurgusunun nasıl farklılaştığını görmüştük. Bu nedenle gecekonuda sosyal ilişkiler ağının nasıl oluştuğunu ve zaman içinde farklılık gösterip göstermediğini görmek için dönemsel olarak seçilen **üç çalışma** anlatılacaktır. Bu çalışmalar;

- 1970'leri temsilen **Sharon Baştuğ**'ün *Şehirleşme Olgusunda Hısmımlık ve Hemşehrilik Bağlarının Yeri* çalışması,
- 1980'li yıllarda gecekonuda sosyal ilişkileri anlatan **Sencer Ayata**'nın *Toplumsal Çevre Olarak Gecekondu ve Apartman* çalışması,
- 1990'ların sonunda özne olarak ele alınan gecekondulunun kurduğu sosyal ilişkiler ağını anlatan **Tahire Erman**'in *Kentteki Kırsal Kökenli Göçmenlerin Yaşamında Gecekondu ve Apartman* çalışması.

Büyük kentlerin gecekondu bölgelerinde kümelenme olgusuyla karşılaşmaktadır. **Kümelenme** aynı bölgeden, aynı ilden, aynı ilçeden veya aynı köyden kente göç eden insanların kentte aynı mahalleye yerleşmeleri anlamına gelmektedir. 1970'lerin Ankara'sını araştıran **Baştuğ** (1976, s. 151-157), yoğunlukla köyden göç edenlerin yerleştiği bölgeler olarak kabul edilen gecekondualarda yeni gelenlerin akraba ve hemşerilerinin yanına yerleştikleri gözlemlenmiştir. Baştuğ, **kümelenmenin nedenini** köyde sosyal ilişkilerin örgütlenme ve yabancılarla ilişki kurma biçiminde aramak gerektiğini söyler. Köyde toplumsal ilişkiler büyük çoğunlukla akrabalık ve tanıdıklar arasında kurulan sevgi, güven, işbirliği bağlarına dayalıdır. Yabancılarla kurulan ilişkiler hem çok azdır hem de kurumsallaşmış mekanizmalar fazla gelişmemiştir.

Köyden kente göç eden kişi yabancılar arasına yerleşmek, eğitim ve beceriden yoksun vasıfsız işgücü olarak yüksek işsizlik ortamında iş bulmak, ev bulmak, bürokratik işlemleri yapmak, alışveriş yapmak, kısaca yabancılarla yoğun ilişkide bulunmak ve kurumları kullanmak zorundadır. Böyle bir ortamda göçmenlerin şehirdeki başarısı kişisel ilişkiler ağının kurulmasına bağlıdır. **Kişisel ilişkiler ağı** akraba ve arkadaş bağlarından oluşup, ben-merkezlidir (Baştuğ, 1976, s. 153). Bu ilişki ağında yer alan herkes birbirini tanımayabilir ama kişi bir başkasını tanır, o kişi bir başkasını ve böylece tüm sınıfları kesen biçimde, kişide odaklanan bir ilişki ağı oluşur.

Gecekondu bölgesine yerleşenlerin büyük çoğunluğu akrabalarının arasında- dır. Bununla birlikte bir kısmının ucuz apartmanlarda ya da kapıcı dairelerinde yaşayan akrabaları bulunmaktadır. Bu akrabalar normal konut alanları ve daha üst sınıflarla önemli bağlar sağlarlar. Kamuda iş olanakları, bürokratik ve hukuki sorunların çözümü, çocukların eğitimden doğum kontrolüne kadar geniş bir yelpazede yer alan bilgi alışverişi bu akrabalar aracılığıyla sağlanır. Kentte yaşam akrabaların dışında yabancıların da kişisel ilişkiler ağı içine alınmasını gerektirmektedir. Akrabalıkla yabancıardan oluşan arkadaşlık arasında bir yerde bulunan hemşehrilik kişisel ağların genişlemesinde ikinci basamaktır. Baştuğ, hemşehri teriminin gurbet terimiyle birlikte bir anlam kazandığını çünkü köylerde

Kümelenme aynı bölgeden, aynı ilden, aynı ilçeden veya aynı köyden kente göç eden insanların kentte aynı mahalleye yerleşmeleri anlamına gelmektedir.

Hemşehri terimini gurbet terimiyle birlikte bir anlam kazanmaktadır çünkü köylerde herkes hemşehridir. Kişinin doğup yaşadığı yerde herkes hemşehri olduğu için hemşehrilik köylerde işlevsizdir ve kentte yani gurbette anlam kazanır.

herkesin hemşehri olduğunu söyler. Kişinin doğup yaşadığı yerde herkes hemşehri olduğu için hemşehrilik köylerde işlevsizdir.

Hemşehrilik kurumu genellikle aynı bölgeden kente gelenlerin kaldıkları 'han'larda oluşur. Hemşehrilige dayanarak evlere misafir edilmek olağandır. Baştuğ, Türkiye'de kurulan **hemşehri derneklerinin**, Latin Amerika ve Afrika'dan farklı olarak; üyelerinin üst ve orta sınıftan ve özellikle tüccarlardan oluştuğunu, alt sınıf göçmenlerin dernek kurmadıklarını ve bu derneklere katılmadıklarını belirtir. Diğer taraftan alt sınıftan göçmenler, üst sınıftan hemşehrileriyle efendi-bağımlı niteliğinde ilişkilere girmektedir. Efendi bağımlı-ilişkisi güçlü kişilerle onlara bağımlı ve onları destekleyen kişiler arasında oluşturulur. Bu durum her iki tarafın da yarar sağladıkları bir ilişki görünümünde olmasına rağmen, aralarında güç farklılaşması bulunmaktadır. Güçlü olan taraf, yaptığı iyilikler karşılığında bağımlısından sadakat, itaat ve ekonomik-politik konularda destek alır.

Efendi-bağımlı ilişkisinin kökleri kırsal kesimdedir. Bu ilişki göçmen taraftan kente taşınır. Kentte efendiler konut pazarlayan han sahipleri, amele kiralayan müteahhitler, fabrika sahipleri, çırak işe alan ustalar v.s. dir. Efendiler bu ilişkiden iki yönlü kazanç sağlar:

- Kendileri de köy ve kasaba kökenli oldukları ve yöreleriyle ekonomik ve politik bağlarını sürdürdüklerinden, hemşehrilerine yardım ederek kendi yörelerindeki durumlarını pekiştirirler.
- Bağımlı konumunda olanlar kente yeni gelmiş vasıfsız göçmenlerdir ve toplu pazarlık güçleri azalmış ucuz emek kaynağıdır. Kente yerleşmiş, sürekli ve düzenli bir işe sahip, gecekondu olan olmuş kişilere hemşehrilik fazla bir yarar sağlamayacaktır. Diğer taraftan hemşehri olarak kendisi yeni ilişkiler kurarak efendiler gibi memleketi ile ilişkilerini sürdürecektir. Özellikle, ilk yerleşme döneminde en üst düzeyde işlev kazanan efendi-bağımlı ilişkisinde, yeni göç edenlerin büyük kısmının efendi konumundaki kişilerin yanında kalması, efendinin bütçesinin önemli ölçüde sarsacaktır.

Baştuğ, ortak bir yöreden gelmenin, karşılıklı güven ve işbirliği ilişkilerinin kurulmasının temelini oluşturan **hemşehriligin**,

- Hızlı kentleşme ve modernleşme geçiren ülkelerde önemli bir işlevi olduğunu,
- Yeni göç edenler için kent ekonomisi ve sosyal hayatıyla ilişkide aracı rolünü oynadığını,
- Akrabalığa dayanan toplumlardan akrabalığa dayanmayan toplumlara geçişte köprü oluşturduğunu belirtir.

Gecekondularda akraba ve hemşehri kümelenmesinin 1980'lerde de devam ettiğini görmekteyiz. Bu kümelenmelerin nedenlerini **Sencer Ayata** (1989, s. 101-127) şöyle açıklamaktadır:

- **İlk olarak** kümelenme göç olgusuyla yakından ilişkilidir. Semte ilk yerleşenler akraba ve hemşehrilerine yakın olabilmek, onların desteğini sağlayabilmek, böylece güçlerini artırmak, semtte yaşayacağı kişilerin sorun çıkarmayacak ve birliği bozmayacak kişiler olmasını sağlamak için memlekette akrabalarının, yakınlarının göç etmesine ön ayak olmuş, böylece zaman içinde topluluk büyümüş ve çoğalmıştır.
- **Kümelenmenin ikinci nedeni** kentte karşılaşılan sorunların çözümünde yardımlaşma ve dayanışma arayışıdır. Yeni göç edenlerin ev buluncaya kadar misafir edilmesi, iş bulmada, ev yapacak arsa bulunmasında ve ev yapımında yardım ve destek sağlanabilmesi, borç alıp-verme, kent yaşamını öğ-

Baştuğ'a göre, Türkiye'de kurulan hemşehri derneklerinin üyeleri üst ve orta sınıftan ve özellikle tüccarlardan oluşmaktadır. Alt sınıftan göçmenler, üst sınıftan hemşehrileriyle efendi-bağımlı niteliğinde ilişkilere girmektedir.

Kümelenmenin önemli nedenlerinden arasında kentte karşılaşılan sorunların çözümünde yardımlaşma ve dayanışma arayışı ve gecekonduların dışındaki dünya ile olan ilişkilerde ortak çıkarların korunması yer almaktadır.

retme ve bilgilendirme, kent yaşamına uyum sağlamasına yardımcı olma nedeniyle daha önce göç eden akrabaların yanına yerleşme eğilimi olmasıdır.

- **Üçüncü neden** kıra bağımlılık ve kır geleneklerinin korunmasıdır. Kente göç ettikten sonra da kırla olan bağın sürdürülmesi iki açıdan önemlidir: *Birincisi* kentte geçinebilmek için köyden gelen yiyecek ve paranın ailenin geçiminde önemli bir yer tutması; *ikincisi* ise kentte tutunamamak durumunda geri dönebilecek bir yerin, bir güvencenin varlığının sürdürülebilmesidir. Kadınların namusunu koruma, kadının uygun kıyafetlerle gezmesi, kadının çalışacağı alanların belirlenmesi, aileye üstün değer verme, dine saygı, yaşlılara saygı gibi kır geleneklerinin bu bölgelerde varlığını sürdürmesi aynı zamanda kırın kent yaşamı üzerinde oluşturduğu denetleyici bir mekanizmadır.
- **Dördüncü neden** gecekonduların dışındaki dünya ile olan ilişkilerde ortak çıkarlar doğrultusunda ortak eylem geliştirebilmeye imkân sağlamaktadır. Burada yaşayanlar, gecekondulara götürülecek alt yapı, imar durumu ve benzeri ortak çıkarlar konusunda yüz yüze ilişkilerle bilgi alışverişi ve ortak eylemde bulunabilmektedir.

Ayata, kümelenme olgusundan gecekondunun kapalı bir cemaat olduğu ve değişmediği sonucunu çıkarmanın yanlış olduğunu düşünmektedir. Ayata, gecekondunun ulusal ve dünya ekonomisinin bir parçası haline geldiğini; gecekonduların nüfusunun istihdam alanları, tüketilen mallar, kamu hizmetlerini kullanma, kurumlarla ilişki düzeyi dikkate alındığında kentle bütünleşmenin ileri düzeyde olduğunu; ancak sosyal ilişkiler ve kültürel düzeyde bütünleşmenin aynı yoğunlukta olmadığını ama bu alanlarda önemli değişiklikler meydana geldiğini belirtir. Araştırmalar, gecekonduda yaşayanların kentte yeni arkadaşlar edindiğini, radyo ve TV programlarını izlediğini, gazete okuyuculuğunun artmaya başladığını, başta futbol olmak üzere spor faaliyetlerine katıldıklarını, kasetler aracılığıyla müzik dinlediklerini, luna park türü yerlere giderek eğlenmeye ve kent içinde gezmeye başladıklarını ortaya konmaktadır. Bu nedenle gecekonduların kapalı bir cemaat olduğu ve hiç değişmediğini savunmak zordur.

Gecekondudaki farklılıkların kaynağı çeşitlidir. Bu farklılıkların kaynakları şöyle sıralanmaktadır:

- Hemşehri kümelenme düzeyi, din, dil, mezhep farklılıkları, Kıra bağımlılık derecesi ve türü,
- Toplumsal ve sınıfsal farklılaşma düzeyleri ve biçimleri,
- Konut tipi,
- Rejimin ve yerel yönetimlerin politikalarından kaynaklanan hareketlilik,
- Kamu hizmetinin karşılanma düzeyi,
- Semtin eskiliği ve semte yerleşmelerle semtte ayrılımların hızı.

Ayata'ya göre gecekondular mahallelerinde üç farklı grup bulunmaktadır: **Birincisi**, gecekonduların nüfusunun en büyük dilimini oluşturur. Bir bölgeye taşınan kişiler akrabalarının ve arkadaşlarının yanına taşınmıştır ve komşularının tamamı hemşehrileridir. **İkinci grup** az sayıda akrabası ya da arkadaşı bulunan bir yere taşınıp, her tür komşuyla ilişki kuranlardan oluşur. **Üçüncü grup** ise akraba ve hemşehri olmayıp, yalnızca komşularıyla ilişki kuranlardır. Mahallede yaşayan ve hemşehri ya da akrabası olmayan ailelerin büyük bir bölümü de önemli ölçüde çoğunluğun davranışlarından etkilenmektedir. Yürütülen ortak eylemlere **"mahalleli"** olarak katılmakta ve destek vermektedir.

Gecekonduyun özgün yönü toplumsal çevrede geleneksel kökenli birincil ilişkilerle komşuluğun çakışmadır. Bu nedenle ilişkiler daha yoğundur ve birkaç zit eğilimi içerir. Bu ilişkiler içlerinde;

- Yardımlaşma, paylaşma, bağlılık, dayanışma, kollama ve koruma, birlikte eğlenme ve vakit geçirme, dışarıya ve yabancıya karşı kenetlenme ve ortak hareket etme;
- Aileler arasında karşılıklı güvensizlik, açık ve örtülü rekabet ve çekişme;
- Denetim, müdahale, baskı bulundurur.

Dayanışma: Ayata, **gecekonduyun fiziksel yapısını** apartmanın birbirinden kopuk fiziksel yapısından farklı olarak daha az kesintiye uğramış açık bir alan; dinlenme, buluşma, yardımlaşma, iş yapma faaliyetlerinin evlerin dışında yapıldığı için apartmandan çok köye benzeyen bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Mekânda görülen bu açıklık ve yayılma nedeniyle toplumsal ilişkiler ve yaşamın büyük bir bölümü herkesin gözleri önünde yaşanmaktadır. Ailelerin yalnızca kendilerine ait olan dünyalarının dışında komşularıyla paylaştıkları, kadın, erkek, çocuk, yaşlı gibi ayrımlardan çok aileleri topyekûn ilgilendiren konuları kapsayan birçok ortak iş ve faaliyet alanı bulunmaktadır. Bu anlamda gecekondu birincil, yüz yüze ilişkilerin egemen olduğu bir iç çevre, diğer yandan bu ilişkilere dayanarak bireylerin birbirlerinin çeşitli olanaklarından yararlandıkları sınırlı ve dışı kapalı bir mekândır. Konut yapımı, genişletilmesi, resmî kurumlarla ilişkiler, konut kiralama, teknik yardım, borç verme, işe koşma, bu sınırlı mekânda yaşayan kişilerce yapılmaktadır. İş bulma, işe girme, yakınına işe yerleştirme, ortak edinme, kişisel felaketler karşısında maddi ve manevi destek konusunda aynı ilişkiler kullanılır. **Apartmentlarda** komşu/akraba/hemşehrilikler arasında böyle yoğunlukta bir haberleşme, yardımlaşma ve dayanışma görülmez. Gecekondulular bu yardımlaşmaları ciddi anlamda bir yardımlaşma olarak görmezler. Bunları hısım ve akrabaların **vazifesi**, hemşehrilik **görevi** olarak görürler. Ayata'ya göre böyle bir tanımlamanın **üç nedeni** bulunmaktadır:

- Yardım niteliği, iş kuran akrabaya önemli miktarda borç verme, işe yerleştirme gibi büyük destekler için kullanılır;
- Yardımın gurur sorunu yapılması, yardım alanın kendi işinin üstesinden gelemediği imajını vermektense, yardım edenin ise kendisine öğünüyor de-dirtmemek için verdiği desteği yardım olarak nitelenmekten kaçınmasıdır;
- Önemsiz bir yardımın yardım olarak gösterilmesi durumunda yapanın hanesine alacaklı kendisi için de borçlu olarak geçmesinden geleceğe yönelik olarak duyulan kuşku.

Gecekondu çevresinde, çevre içi görücü usulü evlilikler yaygındır. En iyi ve en güvenilir gelinin ve damadın bulunacağı yer olarak akrabalık, hemşehrilik, komşuluk çevresi görülmektedir. Cemaat yaşamının yüz yüze, samimi ve teklifsiz yönü, yardımlaşma, dayanışma, eğlence, ziyaret, kahve sohbeti, maç, piknik, düğün gibi her çeşit paylaşım için yarattığı fırsatlar aynı zamanda bu yaşamın yenilenmesi ve devamını sağlamaktadır. Her komşu, akraba, hemşehri birbirine yakın değildir ancak cemaatin hiçkimseyi dışlamayan yönü, insanların farklı yoğunluklarla da olsa bütünden kopmamasını sağlamaktadır.

Evi en çok kullanan, dolayısıyla komşuluk ilişkileri en yoğun olanlar kadınlar ve yaşlılardır. Bazı kadınlar için gecekondu, günlük rutin sırasında eve giren çıkmanın belli olmadığı, düzensiz ve zamansız ziyaretlerin yapıldığı, insanın yalnız kalmasına, kafa dinlemesine izin vermeyen bir ilişki türü olarak algılanırken, diğerleri için insanın hiç sıkılmadığı ve yalnız kalmadığı, evden sıkılınca açık havaya çıkabildiği bir mekândır.

Gecekondulular için dayanışma ve yardımlaşma hısım ve akrabaların **vazifesi ve hemşehrilik görevidir**. Yardım kavramı, iş kuran akrabaya önemli miktarda borç verme, işe yerleştirme gibi durumlar için kullanılır.

Gecekondu, yaşlıların çocuklar ve gençler üzerinde, erkeklerin kadınlar üzerinde sıkı bir toplumsal denetim uyguladığı çevredir. Bireyin hareket serbestliği ve davranış özgürlüğü önemli ölçüde sınırlanır. Mahallenin namusu herkesin namusudur.

Gecekondu bir yandan dayanışma, yardımlaşma gibi özelliklere sahip iken diğer yandan, özellikle de genç erkekler arasında; cemaatçi, eşitlikçi, başkalarına saygı gösteren değerleri benimsemekten çok yarışmacı, bireyci, hırslı, faydacı, çıkarlarını kollayan, kendini kanıtlayan insan tipini içerir.

İç gerilimler: Gecekondu, yaşlıların çocuklar ve gençler üzerinde, erkeklerin kadınlar üzerinde sıkı bir toplumsal denetim uyguladığı çevredir. Bireyin hareket serbestliği ve davranış özgürlüğü önemli ölçüde sınırlanır. Baskıyı en yoğun olarak yaşayan kesim, kadınlar, genç kızlar ve yeni gelinlerdir. Bazı akrabalar, hemşehriler, yaşlı kadın ve erkekler namus konusunda doğrudan sorumluymuş gibi hareket ederler. Kişinin göz hapsinde tutulması, çeşitli yollardan uyarılmasının yanı sıra, dedikodu ile toplumsal baskının kişiye yöneltilmesi ve onun üzerinde odaklaştırılması sağlanır. Bunun bir adım ötesi, baskının örgütlenmesi ve fiziki eyleme geçmesidir. Mahalleli gençler mahalle namusunu korumak için kadınlara yaklaşan yabancıları sürekli gözetleyerek, gerektiğinde güç kullanarak yabancıların ve kadının üzerine gidebilirler. Gençlerin bu tür davranışları yaşlılar ve çalışan erkekler tarafından destek görmektedir. Bu nedenlerden dolayı en çok yaşlılar ve erkekler gecekonduyu tercih etmektedir. Gecekondu geleneksel otorite ilişkileri daha iyi korunmaktadır.

Gecekondu yaşayanlar açısından en belirgin olumsuzluk aile mahremiyetinin çok az olmasıdır. Günün herhangi bir saatinde habersiz yapılan ziyaretler, ev sahibinin görünmek istemediği bir biçimde yakalanabilmesine, sofradaki yiyekten temizlik ve düzene kadar her konuda sürekli bir açık verme, sınıma ve dedikodu malzemesi olma korkusunu beraberinde getirmektedir. Gecekondu insanın kendine özgü bir düzeninin olmamasıdır. Nedeni ise çevrenin ilgilenen, karışan, müdahale eden ve sürekli denetleyen yakınlarla dolu olmasıdır.

Yarışma ve çekişme: Ayata, gecekondu akrabalık ve komşuluk ilişkilerini en çok vurgulayanlar arasında bile hiç kimseye güvenmeme, onları beğenmeme ve kendini onlardan üstün görme eğilimi olduğunu söyler. Genç erkekler cemaatçi, eşitlikçi, başkalarına saygı gösteren değerleri benimsemekten çok yarışmacı, bireyci, hırslı, faydacı, çıkarlarını kollayan, kendini kanıtlayan insan tipine daha yakın görünmektedir. Çoğunlukla her iki eğilim düşünüş ve davranış olarak birarada bulunmaktadır. Bir yandan cemaatçi değerleri savunurken, diğer yandan bunları eleştirmekte ve boş bulmakta, ancak aksi biçimde davranmanın da zor olacağını belirtmektedir. Ayata, köyden kente, gecekondu apartmana geçme isteğinin altında söz konusu yüz yüze ilişkilerin getirdiği itişip kakışmadan ve dedikodudan kurtulma isteğinin yattığını söyler.

1990'ların sonları ve 2000'li yıllarda gecekonduyu, gecekonduculuların gözünden anlamaya çalışan araştırmalardan biri de Erman'ın (1998, s. 317-324) çalışmasıdır. Gecekondulunun gözünden gecekondu her şeyden önce eksik altyapı ve sınırlı hizmetlerden kaynaklanan sorunların bulunduğu bir yerdir. Rutubetli evler, yıkım tehdidi etkisiyle yapılan düşük kaliteli inşaatlar, kanalizasyon yokluğu, asfalt yol ve çarşı-pazarın olmayışı yaşamı zorlaştırır. Ayrıca toplumun gecekonduya yüklediği olumsuz imaj, gecekondu halkını farklı düzeylerde olsa da olumsuz etkilemektedir. **Kadınlar** zamanlarının çoğunu ev ve aile içinde geçirdiklerinden, günlük yaşamdaki zorluklardan erkeklerden daha fazla etkilenmektedir. Gecekondu olumsuz şartları nedeniyle kadın ev içinde daha fazla iş yapma ve emek harcamaya durumundadır.

Gecekondu olumsuz etkilenen ikinci grup **gençlerdir**. Gençler, ilk kuşak göçmen anne babalarından farklı olarak; gecekonduya yaşıyor olmaktan daha fazla rahatsızlık duymaktadır. Diğer taraftan bir kısmı da toplumdaki "düşük" konum-

larını kabullenmiş görünmektedir. Ancak gecekondu herkes için zorunluluk sonucu kalınacak bir yer değildir. Zamanlarının büyük bir bölümünü mahalle içinde geçiren birçok kadın, komşularıyla kurdukları samimi ilişkilerden ve onlarla birlikte zaman geçirmekten, sohbet etmekten memnundur. **Yaşlılar** da gecekonduya yaşamlarından memnundur. Kendilerini terk edilmiş hissetmemekte, gördükleri saygı ve ilgiden memnurluk duymaktadır. Diğer taraftan samimi ilişkilerin getirdiği teklifsizlik bazı kadınlarda rahatsızlık yaratmakta ve mahremiyetlerini koruyabilmek için apartmana taşınma isteği yaratmaktadır. **Komşuluk ilişkileri** aynı zamanda bir toplumsal **kontrol mekanizması** olarak da işlemekte ve köyden kente göçen kadının kentte değişmesini engelleyici bir rol oynamaktadır. Gecekondu da komşular arasında yarışma ve çekişme de görülmektedir. Bir yandan dayanışma ve paylaşma ile topluluk içinde homojenlik sürdürülmeye çalışılırken, diğer yandan kentin rekabetçi ortamı, bireysel başarıyı ve yarışmayı ödüllendirmesi, kente göç eden kişilerin birbirlerini rakip olarak görmesine neden olmaktadır.

Günümüzde gecekondu bölgelerinde artan **kiracılık** ve sık konut değiştirme dayanışma ve paylaşma sonucu gelişen “gecekondu ruhu”nun zayıflamasına, bölge alt yapı ve hizmetlere kavuştukça gecekondu yapımı ortadan kalkmakta, gecekonduların apartmana dönüşme süreci komşuluk dayanışmasını ve yakınlığını olumsuz etkilemektedir.

Gecekondu için **apartman** dairesi satın alarak taşınmak ailenin toplumsal konumunun iyileşmesinin bir aracı ve göstergesidir. Apartmanda yaşamak demek kentin içine girmek, kentin olanaklarından yararlanmak, daha kentli olmak demektir. Ev içinde temizlik için harcanan zaman ve emeğin ziyan olmaması, çocuklar üzerindeki denetim ve kontrolün artması, teklifsiz ilişkilerden kurtulma, giyimde kılık kıyafete özen gösterme, komşuların kalitesinden dolayı gecekonduya gibi kavgaların olmadığı bir ortamda yaşamak demektir. Geride kalanlar komşularının taşınmasından dolayı bir eksiklik ve burukluk yaşamakta, apartmana taşınmış eski komşularını ziyarete gittiklerinde ise tedirgin ve huzursuz olmaktadır. Diğer taraftan apartmana taşınan herkes olumlu duygular yaşamamaktadır. Gecekondu nun açık alanına gönderme yaparak apartmanı hapishane olarak niteleyenler, komşular arasındaki kısıtlı ve mesafeli ilişkilerden dolayı doyumsuzluk hissedenler, gürültü, ortak karar alma zorunluluğu, ortak giderler, doğadan uzaklaşmak apartmanın olumsuz yönleri olarak sıralanmaktadır.

Özet

Türkiye’de kent çalışmalarını etkileyen kuramları tanımlayabilmek.

Türkiye’de kent çalışmalarını etkileyen okullardan birincisi Şikago Okuludur. Kırsal kesimden göç edenlerin kentle bütünleşme sorunlarına odaklanır. İkinci yaklaşım eleştirel ekonomi-politik yaklaşımdır. Bu yaklaşım kentleri emeğinin yeniden üretiminde ve sermaye birikim süreçlerinde oynadığı rol açısından değerlendirir. Günümüzde, yapılan çalışmalar ise her iki yaklaşımdan farklı olarak kent deneyimini yaşayanların bakış açısından kentliyi anlayamaya yönelik, yerelliği ve farklılığı vurgulayan çalışmalardır.

Türkiye’de gecekondunun oluşumu ve dönüşümünü özetleyebilmek.

Türkiye’de gecekondulu olgusunu çözümleyebilmek için hem dönemsel olarak siyasi ve ekonomik gelişmeleri incelemek hem de akademik çevrelerde hakim olan kuramların etkisini dikkate almak gerekir. Gecekondulu, kente göç eden göçmenleri devlet arazisi üzerine kaçak yollarla inşa ettikleri konut türüdür. 1940’lı yıllarda, gecekondulu yerine “barakalaşma” kavramı kullanılmıştır. 1950’den ve 1980’li yıllara kadar gecekondular özellikle oy depoları olarak görülmüştür. 1960’lı yıllardan sonra ithal ikameci politikalarla birlikte kentin ucuz emek depoları olarak görülüp, çeşitli yasal düzenlemelerle yasallık kazanmaya, alt yapı ve hizmet götürülmesiyle kentlerin yayılmalarına ve dönüşümlerine katkıda bulunmuştur. 1980 sonrası özellikle kat çıkma yasası ve kentinsel dönüşüm projeleriyle gecekondular apartmanlaşmış ve /veya büyük oranda konut tipi olarak dönüşüme uğramıştır.

Türkiye’de gecekondulu olgusunu sosyolojik olarak dönemlere ayırabilmek.

Akademik çalışmalar açıdan önceleri yeni göçmenlerin kentle bütünleşme sorunları çerçevesinde ele alınan ve homojen bir grup olarak kabul edilen gecekondular, daha sonra ucuz emek deposu ve kapitalist sistemdeki çevre ülkelerinin yaşadıkları kentleşme olgusunun kalıcı bir ürün olarak ele alınmıştır. Bu dönemde de gecekondulular homojen bir grup olarak kabul edilmektedir. 1980’lerden sonra post-modern yaklaşımın etkisiyle gecekondularda farklılıklar incelenmeye başlamış, son dönemde ise özne olarak gecekondulunun bakış açısından gecekondulu anlaşılmaya çalışılmıştır.

Gecekonduda toplumsal ilişki ağlarını çözümleyebilmek.

Gecekondulu bölgelerinde akrabalık ve hemşerilik bağlarına dayanan bir kümelenme gözlenmektedir. Bu kümelenmenin nedeni kentle ve yabancılarla kurulan ilişkide dayanışma ve yardımlaşma sağlamaktadır. Ayrıca bu kümelenmeler gecekondulu bölgelerinde mezhep, etnik farklılıkları da yansıtmaktadır. Sosyal ilişkiler yalnızca yardımlaşma ve dayanışmaya dayanmaz. Aynı zamanda içinde çok fazla iç içe yaşamının getirdiği gerilimleri ve kentin yarışmacı-bireyci tavrını ödüllendiren yaklaşımının gecekondunun eşitlikçi ve farklılıkları törpülemeye yönelik yaklaşımının getirdiği çatışma ve gerilimleri de içerir.

Kendimizi Sınayalım

1. Ankara'nın başkent oluşundan sonra yaptırılan ilk kent planının tarihi aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. 1923
 - b. 1924
 - c. 1927
 - d. 1950
 - e. 1966
2. Aşağıdakilerden hangisi Ankara'da oluşan ilk gecekondu bölgesidir?
 - a. Yenişehir
 - b. Altındağ
 - c. Kale
 - d. Mahmutpaşa
 - e. Gürçeşme
3. İstanbul'da 1947 yılında gerçekleşen ilk yoğun gecekondu yerleşiminin olduğu bölge aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Zeytinburnu
 - b. Eyüp-Rami
 - c. Taşlıtarla
 - d. Maltepe-Topkapı
 - e. Topçular
4. Aşağıdaki kişilerden hangisi yeni göçenlerin yaptığı ilk işin eski göçenlerden biriyle efendi-bağımlı ilişkisi kurmak olduğunu söylemektedir?
 - a. Sencer Ayata
 - b. Tahire Erman
 - c. Mübeccel Kıray
 - d. Sharon Baştuğ
 - e. Tarık Şengül
5. Aşağıdakilerden hangisi gecekondudaki sosyal ilişkilerin olumsuz yönünü yansıtır?
 - a. Açık alan
 - b. Aile mahremiyetinin korunamaması
 - c. Dayanışma
 - d. Her konuda bilgi alışverişi
 - e. Akrabalık bağları
6. Aşağıdaki kavramlardan hangisi okuma parçasında anlatılan gecekondu kurgusunu yansıtır?
 - a. Haksız Kazanç Sağlayan Öteki
 - b. Köylü Öteki
 - c. Özne Olarak Öteki
 - d. Sömürülen Öteki
 - e. Sakıncalı Öteki
7. Türkiye'de ilk olarak gecekondu varlığının yayıla kabul edildiği ve yerleşimle ilgili resmî kurallar ve olanakların getirildiği tarih aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. 1940
 - b. 1950
 - c. 1966
 - d. 1983
 - e. 1988
8. Aşağıdakilerden hangisi 1950'li ve 1960'lı yıllarda Türkiye'deki akademik çalışmalarda gözlenen gecekondu kurgusudur?
 - a. Sakıncalı Öteki
 - b. Köylü Öteki
 - c. Kent Yoksulu
 - d. Sömürülen/Dezavantajlı Öteki
 - e. Özne Öteki
9. Aşağıdakilerden hangisi "Varoş'a" yüklenen olumsuz anlamlardan biri **değildir**?
 - a. Radikal oluşumların kaynağı
 - b. Terör yatağı
 - c. Şiddet kültürü
 - d. Kent ve kentli için tehdit
 - e. Sömürülen ucuz emek deposu
10. Aşağıdakilerden hangisi Varoşluların "Öteki" kurgusunu anlatan bir kavramdır?
 - a. Yanlış Öteki
 - b. Sömürülen Öteki
 - c. Kent Yoksulu
 - d. Sakıncalı Öteki
 - e. Haksız Kazanç Sağlayan Öteki

Okuma Parçası 1

FAZLA KAT ÇIKANLARA BELEDİYEDEN FİLİZ VE KOLON OPERASYONU

Şanlıurfa Belediyesi, Gecekondu Önleme ve Sosyal Konutlar Müdürlüğü bir günde 3 farklı noktada filiz ve kolon operasyonu düzenledi

09 Mayıs 2011, 13:55

Şanlıurfa Belediyesi, Gecekondu Önleme ve Sosyal Konutlar Müdürlüğü bir günde 3 farklı noktada filiz ve kolon operasyonu düzenledi. Karşıyaka Mahallesi ve Sancaktar Mahallesi'nde fazla kat çıkan ve kolon filizleri yükseltile binaların demirlerini kesen Şanlıurfa Belediyesi, fazla katın önüne geçti.

Karşıyaka Mahallesinde dere kenarında bulunan 2 farklı binada ve Sancaktar Mahallesinde bir binada yapımı süren fazla katların durdurulması için belediye mülk sahiplerini bir süre önce uyarıyordu. Ancak ev sahipleri, belediyenin uyarısını dikkate almayarak kat fazlası çıkmaya devam etti. Bunun üzerine kolon filizleri yükselen 3 farklı binada kat fazlalıklarının yıkımını gerçekleştiren Şanlıurfa Belediyesi Gecekondu Önleme ve Sosyal Konutlar Müdürlüğü, her hangi bir olayın çıkma ihtimaline karşı, polisten ve zabıtanın takviye ekip istedi. Ancak yıkım olaysız bir şekilde gerçekleşti. CİHAN

Kaynak: <http://www.showhaber.com/fazla-kat-cikanlara-belediyeden-filiz-ve-kolon-operasyonu-434912.htm>. Erişim Tarihi: 05.06.2011

Okuma Parçası 2

Gecekondu Çalışmalarına Eleştirel Bir Yaklaşım

1990'lara geldiğinde gecekonduyu anlamak ve yaşanan değişik ve çok yönlü gelişmeleri anlamak için farklı ideolojik ve metodolojik yaklaşımlara gereksinim olduğunu düşünüyorum. Gecekondu ve gecekonduyu artık kır ve kent kutuplaşması ile anlamlandırmak ve tanımlamak mümkün görünmemektedir. Gecekonduyunun her gün büyüyen ve değişen yapısı içinde daha farklı sorular sormaya ihtiyaç büyüktür.

Gecekondu, geçen yıllar içinde hem fiziksel hem de kültürel bir yapı olarak büyük ölçüde bir geçiş yapısı olmadığını kanıtlamıştır. Apartmanlaşma süreci kimi bölgelerde fiziksel dönüşümü sağlamış görünse bile ikinci ve üçüncü kuşaklar da dahil olmak üzere gecekondu nüfusu içinde, kültür alanında tanımlanmış "kentli kültüre" doğru bir dönüşüm söz etmek mümkün görünmemektedir.

Özellikle kültürel alanda şehirde büyük bir değişim yaşandığı bir gerçektir. Fakat bunun ne "kentlerin köyleşmesi" ne de "köylülerin kentleşmesi" ile anlatılması oldukça güç görünmektedir. Bu daha kompleks ve iç içe yapılar barındıran bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Bana göre bu süreç, gecekondu nüfusunun kentte bazı melez formlar oluşturması ile açıklanabilir ve bu formlar artık ne kentli ne de köylüdür.. Bu anlamda mo-

dernleşme yaklaşımının "kentli kültür" tanımlamasının Türkiye için baştan yapılmasına ihtiyaç vardır. Çünkü tarihsel bazı belirleyicilerin ihmal edildiği bir ortamda yapılan bu ideal kentli tanımlaması bir ithal tanımlama olmaktan öteye geçememiş bu yüzden de gecekondu gerçeğini kavram olarak sürekli dışlamıştır.

Artık gecekonduyunun ülkemizde elli yılı aşan bir tarihi vardır ve gecekondu kompleks ve heterojen bir yapı olarak sürekliliğini bu tarih içinde kanıtlamıştır. Sayısal artışını sürdüren ve sadece İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlere değil zorunlu göç ve başka faktörlerle birlikte diğer şehirlere de yönelen bu göç ve gecekondu oluşumu, artık kendi içinde bir değerlendirmeye ihtiyaç duymaktadır. Çünkü Türkiye'de kent ve kentli tanımlaması özellikle son dönemde bu insanlardan bağımsız yapılamaz. Bu anlamda ideolojik olarak da, gecekondu nüfusunun özellikle kültürel alanda dönüştürücü bir role sahip olduğu kentlerde, bu yapıyı ve tarih içindeki gelişimini anlamaya yönelik çalışmalara ihtiyaç vardır. Dünyanın birçok yerinde gün geçtikçe önem kazanan kent mekânı ve o mekânda gelişen olayları anlamak için Türkiye'de gecekonduyu anlamaktan başka bir yol yoktur. Artık gecekondu mekânında yaşanan süreçler büyük ölçüde değişmiştir, yeni gelen göçmenler kuralları çoktan belirlenmiş bir kültürel, sosyal, politik ve ekonomik mekânın içine düşerler. Eski göçmenlere göre daha zor ve daha ağır koşullarla karşı karşıya kalabilmektedirler (Erder, 1997). Artık gecekondu yapımı ve sahipliğinde çok daha farklı mekanizmalar ve yeni aktörler ortaya çıkmıştır.

Gecekondu mekânında beklenenin aksine cemaat toplulukları ve geleneksel yapılar yok olmamış, daha kurumsal bir hal almaya başlamışlardır. Kimi bölgelerde hemşehrilikle birlikte ortaya çıkan gruplaşmalar devam etse de bazı yerlerde dinsel ve etnik ayrımlar gruplaşmaları belirler hale gelmiştir.

Bütün bu gelişmeler sonucunda gecekondu yapılabilecek daha derinlemesine araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bunu da kolay genellemelere gitmeden ve gecekonduyunun içinde yaşadığı mekânın nesnel ve fiziksel koşullarını anlamının yanı sıra gecekonduyunun bunları nasıl anlamlandırdığı ile ilgili çok ciddi araştırmalara ihtiyaç vardır. Bunu yapabilmek için kullanılacak yöntem niteliksel ve niceliksel araştırma yöntemlerinin bir birleşimi olmalı ve gecekonduyunun kendini ifade etmesine yardımcı olmalıdır. Bütün bunların sonunda, gecekondu ve kente ilişkin teorik bir yaklaşım geliştirmek mümkün gözükmemektedir. Böyle bir yaklaşımın gecekonduyunun geleceği ile ilgili yapılacak tahminlerin de daha sağlıklı olmasını sağlayacağı düşüncesindeyim (Demirtaş-Tok, 1999:138-139).

Kaynak: Neslihan Demirtaş-Tok (1999) "Gecekondu Çalışmalarına Eleştirel Bir Yaklaşım", **Mürekkap**, sayı 12:129-140.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1.b	Yanıtınız yanlışsa “Bilgi Notu Başkentte Gecekondulaşma” bölümüne bakınız.
2.c	Yanıtınız yanlışsa “Bilgi Notu Başkentte Gecekondulaşma” bölümüne bakınız.
3.a	Yanıtınız yanlışsa “Bilgi Notu İstanbul’da Gecekondulaşma” bölümüne bakınız.
4.d	Yanıtınız yanlışsa “Gecekondu ve Sosyal İlişkiler Ağı” konusuna bakınız.
5.c	Yanıtınız yanlışsa “Gecekondu ve Sosyal İlişkiler Ağı” konusuna bakınız.
6.a	Yanıtınız yanlışsa “Türkiye’de Gecekondu Olgusu” konusuna bakınız.
7.c	Yanıtınız yanlışsa “Türkiye’de Gecekondu Olgusu” konusuna bakınız.
8.b	Yanıtınız yanlışsa “Türkiye’de Gecekondu Olgusu” konusuna bakınız.
9.e	Yanıtınız yanlışsa “Türkiye’de Gecekondu Olgusu” konusuna bakınız.
10.d	Yanıtınız yanlışsa “Türkiye’de Gecekondu Olgusu” konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

1930’lu yılların ortasından itibaren Şikago Okulu’nun kentle bütünleşme sorunlarının kent yazınında önce ikinci plana düşmesi, sonra da marjinal konuma itilmesinin en önemli nedeni, 1929 yılında dünyada yaşanan ekonomik krizden sonra refah devletinin temelleri atılmaya başlamıştır. II. Dünya Savaşı’ndan sonra refah devleti politikaları doğrultusunda devletin kentlere müdahalesiyle sosyal harcamalar büyük ölçüde kentlere yönelmiş, hem fiziksel hem sosyal yaşantıda büyük iyileşmeler yaşanmış, kentle bütünleşme sorunsalı önemi ni yitirmeye başlamıştır. Diğer taraftan devletin kentlere müdahalesinin yarattığı çatışma ve çelişkileri anlamak için farklı bakış açılarına ihtiyaç duyulmuştur.

Sıra Sizde 2

1940’larda sokaklarda sigara, gazete satan, inşaat ameleliği yapan yeni göçenler, 1960’larda ithal teknoloji kullanılarak üretilen malların tamir, bakım ve yedek parça üretiminin yapıldığı küçük işlerinde çalışmaya başlayarak marjinal sektörden enformel sektöre geçiş yapmışlardır.

Sıra Sizde 3

Gecekonducuların haksız kazanç sahibi olarak algılanmalarındaki en önemli faktör, gecekonducuların yasallaşmasıyla, başkalarının arazileri üzerine hiçbir bedel ödemediği ev yapan, sonra da yasadışı faydalanarak bu evlerin tapularını alan gecekonducuların sağladıkları kazançtır. İkinci faktör ise uygulanan ekonomi politikalarının bir kısım gecekondu bölgelerinde yoksulluğu artırması üzerine kent yoksulu olarak adlandırılan gecekonducuların büyük çoğunluğunun devlet yardımlarından faydalanabilmek için ne kadar yoksul olduğunu ispat etmeye çalışarak haksız kazanç sağlama eğilimidir.

Sıra Sizde 4

Gecekonduca sosyal ilişkiler birbiriyle çelişkili üç temel dinamiği kapsamaktadır: yardımlaşma, çatışma, denetleme. Yardımlaşma ve dayanışma kentte var olabilmeye mücadelesinde konut yapımından iş bulmaya ve her konuda bilgi alışverişine dayanan bir özellik gösterirken, büyük ölçüde özel yaşamın ortadan kalkmasına, özellikle kadın, genç kız ve yeni gelinler üzerinde topluluğun bir denetim oluşturulmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan kentin yarışması ve bireysel değerleriyle, cemaatin farklılaşmayı engelleyici, eşitlikçi değerleri arasında kalan erkekler arasında çatışma ve yarışmalara neden olmaktadır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Ayata, S. (1989) "Toplumsal Çevre Olarak Gecekondu ve Apartman", **Toplum ve Bilim**, 46/47: 101-127
- Baştuğ, S. (1976) "Şehirleşme Olgusunda Hısımlık ve Hemşehrilik Bağlarının Yeri".
- Demirtaş-Tok, N. (1999) "Gecekondu Çalışmalarına Eleştirel Bir Yaklaşım", **Mürekkep**, sayı 12:129-140.
- Erman, T. (2004) "Gecekondu Çalışmalarında 'Öteki' Olarak Gecekondu Kurgusu", **European Journal of Turkish Studies**, n.1, www.ejts.org/documents85.htm
- Etöz, Z. (2000) "Varoş: bir istila, bir tehdit", **Birikim**, 132: 49-53
- Kıray, M. (1982) "Gecekondu: Az Gelişmiş Ülkelerde Hızla Toprakdan Kopma ve Kentle Bütünleşeme", **Toplum Bilim Yazıları**, Toplumbilim Araştırma Merkezi Yayınları, 339-349
- Şenyapılı, T. (1982) "Economic change and the gecekondu family", Çiğdem Kağıtçıbaşı (der). **Sex Roles, Family and Community in Turkey** içinde. Bloomington: Indiana University Turkish Studies, 3:237-248
- Şenyapılı, T.(1998) "Cumhuriyet'in 75.Yılı, Gecekondu'nun 50. Yılı", **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, T.İş Bankası ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 301-316.
- Türkiye'de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler Semineri**. Orta Doğu Teknik Üniversitesi 17-19 Aralık 1976, Ankara,151-157
- Yasa, İ. (1970) "Gecekondu ailesi: Geçiş halinde bir aile tipolojisi", **AÜSBF Dergisi**, 25:9-18
- Yasa, İ. (1973) "Gecekondu ailesi mozayigi", **Amme İdaresi Dergisi**, 6:41-46

10

Amaçlarımız

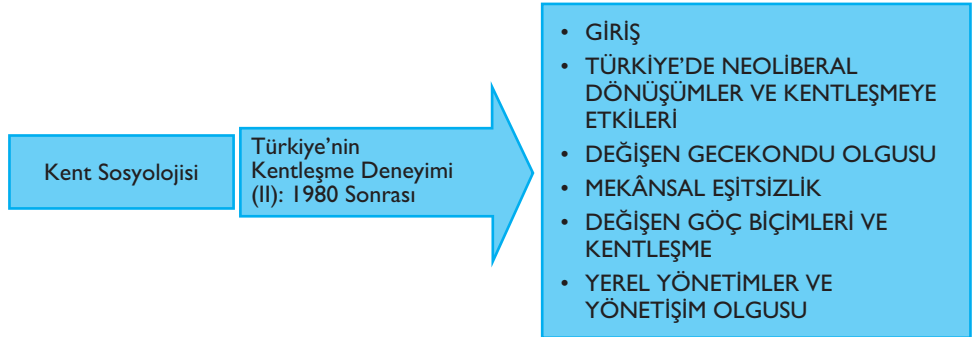
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁️ Türkiye’de kentleşme olgusunu etkileyen temel dinamikleri sıralayabilecek,
- 👁️ Neo-liberal politikaların Türkiye’de kentleşme sürecini nasıl etkilediğini açıklayabilecek,
- 👁️ Değişen gecekondü olgusunun temel özelliklerini ayırt edebilecek,
- 👁️ Mekânsal eşitsizliği “çöküntü alanları” ve “güvenlikli siteler” örneklerinde tartışabilecek,
- 👁️ Göç olgusu ile kentsel yoksulluk arasındaki bağı kurabilecek,
- 👁️ Yerel yönetim ve yönetim olgularını eleştirel olarak analiz edebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Kentleşme
- Gecekondü
- Mekânsal Ayrışma
- Çöküntü Alanları
- Güvenlikli Siteler
- Göç ve Kentleşme
- Yerel Yönetim ve Yönetişim
- Neoliberalizm

İçindekiler

Türkiye'nin Kentleşme Deneyimi (II): 1980 Sonrası

GİRİŞ

Türkiye'de kentleşme olgusunu etkileyen temel dinamikleri sıralayabilmek.

Biliyoruz ki kentleşme fiziksel veya mekânsal bir süreç olmakla birlikte aynı zamanda ekonomik, politik, sosyal, kültürel ve ideolojik boyutları da olan çok boyutlu bir süreçtir. Bu anlamda, kentleşme süreci, sadece nüfusun mekânda yer değiştirmesini ve mekânsal değişimleri oldukça aşan, ekonomik, toplumsal ve kültürel bir dizi değişim sürecine işaret etmektedir.

Türkiye'deki hızlı kentleşme süreçleri sanayileşmeyle paralel olarak belli gelişimler göstermiş olmakla birlikte genel olarak kırdan kente göç eden kitlelerin önemli bir kısmı kentsel işgücüne katılamamış ve **işsizlik, gecekondulaşma, yoksullaşma ve yetersiz altyapının** yol açtığı sorunlar Türkiye'nin kentleşme süreciyle el ele gitmiştir.

Dolayısıyla Türkiye bir yandan geçmişten getirilen ve önemli ölçüde etkileri devam eden geçmişin kentleşme sorunlarını çözemezken öte yandan, bununla eşzamanlı olarak yeni dönemin getirdiği karmaşık ve çok yönlü kentleşme sorunlarıyla da yüz yüze gelmiştir. 1950 öncesinde son derece yavaş olan kentleşme süreci, 1950'den sonra kırdan kente göçün artışıyla birlikte epeyce hız kazanmıştır. 1980'lere kadar olan dönem incelendiğinde, kentsel nüfus artışının genel olarak İstanbul, Adana ve çevresi, Bursa, Karabük, Ereğli, Batman ve Kırıkkale vb. sanayi kentlerinde oldukça yüksek olduğu görülmektedir. 1980'lerden sonra Türkiye, dünyadaki kentsel gelişim eğilimlerine paralel olarak, **tarımsal ekonomi** kentlerinden **sanayi toplumu** kentlerine doğru bir gelişim sürecine girmiştir. 1980 sonrasında sanayi, kentleşmeye yön vermeye devam etmekle birlikte, kentleşme sürecine çok önemli iki faktör daha eklenmiştir. Bunlardan biri **turizm**, diğeri de ülkenin doğusunda yaşanan güvenlik sorunu nedeniyle gerçekleşen **zorunlu göçler**dir. *1980 sonrasında ülkemizde kentleşmeyi etkileyen temel faktörler, neo-liberal politikalar, sanayileşme, turizm ve güvenlik sorunundan kaynaklanan büyük çaplı göçlerdir.* Hatta 1980'lere kadar geleneksel sanayi merkezlerine yönelik göçlerin egemen olduğu kentleşme modeli, ülkemizdeki mevcut kentleşmenin tek modeli olurken; bu modele ek olarak, kentleşme sürecinin kaynağını tarım ve turizm faaliyetlerindeki gelişmeler, doğudaki güvenlik sorunundan kaynaklanan iç göçler ve yeni kurulan üniversiteler etkilemiş olduğu gözlenmektedir.

Türkiye'de kentleşme süreci işsizlik, gecekondulaşma, yoksullaşma ve yetersiz altyapının yol açtığı sorunlar ile el ele yürümektedir.

Son dönemde Türkiye'de kentleşmeye damgasını vuran en önemli faktörler, Güneydoğudaki güvenlik sorunu olaylarından dolayı yaşanan zorunlu göç, turizm (kısıtlaşma), sanayileşme, dışa dönük ihracat ve neoliberal politikalar, küresel ekonominin gerektirdiği yeni ekonomik kurumların kurulması ve geliştirilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

1980 sonrası dönemde Türkiye’de kentleşme sürecini etkileyen en önemli faktör öncelikle ihracata dönük birikim rejimiyle birlikte uygulanan neo-liberal politikalar sayesinde büyük sermayenin kentsel mekânlara yönelmesidir. Yani, sermayenin kentleşmesi süreci Türkiye’de 1980 sonrası kentleşmeye damgasını vurmuştur.

Demografik (nüfus ilişkileri) açıdan kentleşme sürecini değerlendirecek olursak, artan nüfus ve göç nedeni ile Türkiye aynı zamanda hızlı bir kentleşme yaşamaktadır. Resmî istatistiklere göre kentleşme oranı 2007 yılında Türkiye genelinde %70 civarındadır. Bu istatistik her ilçe merkezinin kent sayılması ile elde edilmiştir. Ancak 923 ilçe merkezinden 604’ünün nüfusu 20,000’in, 450’sinin ise 10,000’in altındadır. Çeşitli çalışmalarda kır-kent ayrımı 20,000 nüfus ile yapılmaktadır. Eğer kent tanımı nüfusu 20,000 ve üzeri merkezler olarak alınırsa, Türkiye genelinde, kentleşme % 64 civarında kalmaktadır (Tüsiad, 2008, s. 87).

1980 sonrasındaki tüm bu gelişmeler sonucunda Türkiye’nin dünya pazarlarıyla bütünleşmesi artmış ve küreselleşen dünyaya daha çok uyum sağlaması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmeler kentleşme açısından ülkenin yerleşme yapılarında önemli değişimler meydana getirmiştir.

- Ülkenin en büyük kenti İstanbul 1980 sonrasında önemli değişimler geçirmiş ve bir dünya kenti olma yolundaki önemi görece olarak artmıştır. İstanbul sanayii Marmara Bölgesi içinde yayılmış ve dış pazarlarla yarışmak zorunda olduğu ve küreselleşen pazara uyum sağlamak yönünde yapısal uyumunu gerçekleştirmiştir. Tabii tüm bu süreçler hem İstanbul’un hem de Türkiye’nin dünya yerleşim ağlarıyla bütünleşmesini de birlikte getirmiştir.
- 1980 sonrasındaki bu süreçte yaşanan eşzamanlı diğer gelişmeler de Tekeli’nin (1998) “**kıyılaşıma**” diye tarif ettiği, kıyı şehirlerinde turizm yatırımlarının teşvik edilmesi, dinlence faaliyetlerinin gelişmesi ve seracılığın yaygınlaşması olmaktadır. Bu gelişmeler sonucunda, ülkenin Batı ve Güney kıyıları nüfus ve sermaye girişleri açısından önemli ilerlemeler sağlamıştır.
- Anadolu kentlerindeki girişimciler doğrudan dış dünya pazarı için üretim yapan sanayileri geliştirme olanağına kavuşmuştur. Bu konuda en iyi örnek, Denizli, Çorum, Kayseri vb. kentlerdir.

Ayrıca, kıyılaşıma ve Orta Anadolu kentlerinin doğrudan dünya için yatırım yapar hale gelmesi, Türkiye yerleşim ağlarının küresel yerleşim yerleriyle bütünleşmesini sağlarken, en önemlisi de bu küresel ilişkiler İstanbul üzerinden değil doğrudan yerel düzeyde gerçekleşmiştir. Ancak, Türkiye’nin her bölge ve yerel yerleşim yerlerinin bu küresel ağ ile bütünleştiği söylenemez.

Ayrıca, bütün bu süreçlere ek olarak, toplu konut sunumu 1980 sonrasında Toplu konut yasalarıyla kurumsallaşmış ve **Toplu Konut İdaresi** kurulmuştur. Bu özellikle konut alanına kaynak aktarımını hızlandırmış ve Türkiye’de kent biçimlerinin oluşma süreçlerini değiştirmiştir (Tekeli, 1998, s. 22). Dahası, kentleşme olgusunu yönlendirmek için bir uzman kurulu olarak kurulmuş olan İmar ve İskân Bakanlığı bu süreçte kaldırılmıştır. Öte yandan, 1983 ve 1984’te çıkartılan yasalarla belediyelerin kaynaklarının önemli derecede artırılmış, merkezi yönetimin ve denetimin bir ölçüde de olsa azaltılması ve imar planı yapımına ve onanmasına ilişkin yetkilerin belediyelere devredilmesi sağlanmıştır (Tekeli, 1998, s. 23).

Belki son bir nokta olarak, 1990 sonrasında, Türkiye’nin değişik merkezlerinde **yeni üniversitelerin kurulması** da, kentleşmeye yeni bir boyut kazandıran önemli bir gelişme olarak düşünülebilir. 2011 yılı itibariyle yüzün üzerinde üniversite kurulmuştur ve bu üniversitelerin her geçen yıl daha da büyümesi, bazı kentlerimizde hızlı bir kentleşme süreci yaratmıştır. Ancak, bu gelişmelerin somut sonuçları henüz olgunlaşmamış ve etraflıca analiz edilmemiştir.

TÜRKİYE'DE NEOLİBERAL DÖNÜŞÜMLER VE KENTLEŞMEYE ETKİLERİ

Neo-liberal politikaların Türkiye'de kentleşme sürecini nasıl etkilediğini açıklayabilmek.

1980'lerle birlikte gündeme gelen neo-liberal politikalar, hem tüm dünyada yarattığı genel sonuçlar bağlamında, hem de Türkiye toplumuna özgü geçmişten gelen kentleşme sorunlarıyla birlikte Türkiye kentlerinde de toplumun geniş kesimleri açısından yaşam koşullarını ağırlaştırarak etkiler yaratmıştır. Neo-liberalizmin söz konusu etkileri, öncelikle 1980 sonrasında ekonomi alanında 24 Ocak 1982 kararlarıyla gündeme gelmiştir. **24 Ocak kararlarıyla** birlikte ekonomide neo-liberal dönemin ilkeleri temel ekonomik politikaları olarak uygulanmaya başlamış ve aşağıdaki gelişmeler yaşanmıştır:

1. Devlet müdahaleciliğine dayanan ağırlıklı bir ekonomiden dışa açık ve serbest piyasa kurallarıyla işleyen bir ekonomiye geçilmiştir.
2. Bu çerçevede, ağır sanayi ve temel mallara dönük kamu yatırımlarının giderek tasfiye edilmesi ve ihracata öncelik verilmesi gündeme gelmiştir.
3. Tarımda fiyat kontrolleri ve sübvansiyonlar (tarımda hibe, düşük faizli kredi ve destekler) kaldırılmıştır.
4. Mevduat faizleri serbest bırakılmıştır.
5. Sermaye hareketleri ve ithalat rejiminin serbestleşmesi sağlanmıştır.
6. Sendikal faaliyetler askıya alınmış ve ücretler dondurulmuştur.
7. Finans piyasalarının serbestleşmesi sağlanmıştır (Boratav, 1990, s. 23; Ekinçi, 1998, s. 135; Kaygalak, 2001, s. 137).

1982'de uygulamaya konulan 24 Ocak Kararlarının ardından yaşama geçirilen neo-liberal politikalarla kentler, işsizlik, gelir dağılımı dengesizliğinin artması, toplumsal ve mekânsal kutuplaşmaların belirginleşmesi, sosyal adalet düşüncesinin gerilemesi, kamusal hizmet alanının daraltılması gibi yoksulluk olgusunu besleyen süreçlerin etkisi altına girmiştir.

Genel olarak bakıldığında, 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında gelişmiş ülkelerde devletin içine girdiği mali kriz, az gelişmiş ülkelerde ise izlenen ithal ikameci politikaların tıkanışı giderek artan ve merkezden çevreye, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların aracılığı ile yayılan neo-liberal politikaların uygulanmasına yol açmıştır. Ancak neo-liberal politikalar, bir önceki ithal ikameci dönemden farklı olarak, devlet merkezli gelişme stratejilerini ya da sosyal devlet uygulamalarını sona erdirmiştir. Bununla birlikte, sermaye birikim süreçlerinin coğrafyası da dikkate değer biçimde değişmeye başlamıştır. Ulus-devletlerin bu süreçte oynadıkları rol marjinalleşmemekle birlikte, üretimin örgütlenmesinde ve sermayenin dolaşımında küreselleşmenin giderek güçlenen bir olgu haline geldiği açıktır.

Neo-liberal politikaların ve küreselleşme sürecinin gerek gelişmiş gerekse de az gelişmiş kentler üzerindeki etkisi oldukça dramatiktir. Bu çerçevede neo-liberal politikalarla birlikte kentlerde devletin üstlendiği rollerde de benzer dramatiklikte değişiklikler olmuştur. Neo-liberal politikaların uygulanmaya başlanmasıyla birlikte, devletin kentsel alana müdahalesine ilişkin olarak iki temel politika değişikliğinin ön plana çıktığı söylenebilir: **Birincisi**, neo-liberal dönemde devlet kentsel hizmetlerin sağlanmasından hızla elini çekmeye başlamıştır. Eğitim, sağlık, ulaşım ve benzeri türden hizmetlerin sağlanmasından devlet kademeli olarak çekilirken,

Türkiye'nin ekonomi tarihinde yeni bir sayfa olan 1980'lerle birlikte gündeme gelen neo-liberal politikalar, Türkiye kentlerinin tarihinde de yeni dönüşümler anlamına gelmektedir.

çekilmediği alanlarda da hizmetin sağlanmasını ihale ve benzeri yöntemlerle özel sektöre bırakmıştır. Bu yönelim bir anlamda refah devletinin çözülüşünün kentsel düzlemdeki yansımasıdır. **İkincisi**, benzer biçimde yerel devlet özellikle çalışan kesimlere yönelik kira ve işsizlik yardımı gibi uygulamalardan da yavaş yavaş uzaklaşmıştır. Kent mekânına ilişkin düzenlemelerde de giderek gevşekleştirilmiş, planlama kurumları güçlerini önemli ölçüde yitirmiştir (Şengül, 2002).

1980'li yıllardaki ekonomik ve siyasal yapılanmalar, kentleşme süreçlerinde emek gücünün kentleşmesi olarak nitelenen bir kentleşme dönemini sona erdirirken, büyük sermayenin giderek hegemonyasını kurduğu bir kentleşme dönemine doğru gidilmiştir. **1980 ve 1990'lar**, kent mekânının hiçbir dönemde olmadığı kadar sermaye mantığı tarafından belirlendiği yıllardır. Kentin yarattığı rantların burjuva sınıfı tarafından bir sermaye birikim aracı olarak algılandığı, birikimin diğer rant alanları gibi kentsel alanlara yöneldiği yeni bir durum ortaya çıkmıştır (Teke- li, 1988, s. 132; Işık, 1996, s. 798; Eraydın, 1988, s. 151). Kentsel rantların sanayi yatırımlarına alternatif bir nitelik kazanmasına yol açan bu gelişme, önceki dönemde geçerli olan büyük ve küçük sermaye arasındaki işbölümünü de değiştirmiştir. Kentin fiziki formunun belirlenmesini küçük sermayeye bırakan bu işbölümü terk edilerek, büyük sermayenin birikim güdülerine ve faaliyet ölçeklerine (iletişim, finansman, hizmetler alanında) göre yapılanmış bir kente geçiş gerçekleştirilmek istenmiştir. Böylece, 1980 sonrasında *toplu konut projeleri*, *yap-sat* devret yoluyla yapılan *altyapı projeleri*, *gökdelemler*, *uluslararası ticaret merkezleri*, *dev alışveriş ve eğlence merkezleri* bu geçişin ürünleri olmuştur (Tekeli, 1988, s. 132).

Büyük sermayenin kentsel alanları tekeline almasıyla birlikte, arsa ve konut piyasası toplumsal grupları ayrıştırıcı bir işlev görmeye başlamıştır. Çünkü bu döneme kadar küçük sermaye grupları bu piyasalara kolayca girebilmekte ve kentte oluşan rantlara orta ve düşük gelirli de dahil ederek arsa ve konut piyasasını bütünleştirici bir işlev görmektedir (Işık, 1998: 107-8). 1980'lerin önemli bir özelliği de, bu dönemde uygulanan *neo-liberal politikalar sonucu*, *kentsel iş piyasasında*, *işten çıkarma*, *taşeronlaşma*, *eve iş verme*, *parça başı iş*, *sözleşmeli ve dönemsel/mevsimlik işçilik gibi uygulamaların yaygınlaşmasıdır*. Bu durum, bir yandan çalışanların ücretlerinin düşmesine neden olurken, diğer yandan da, özellikle yeni göç edenler açısından, kent ekonomisi içindeki örgütsüz çalışma kanallarını çoğaltmıştır (Kaygalak, 2001, s. 140).

SIRA SİZDE

Tarık Şengül'ün Cumhuriyet döneminin kentleşme sürecine ilişkin tüm dönemleri kapsayan dönemleştirmesini araştırınız?

Ayrıca **ilk olarak**, 1980 sonrası dönüşümlerin en önemli etkilerinden biri, sanayideki gelişmeyi büyük ölçüde İstanbul merkezli **büyük sermayenin** sürüklemeye başlaması olmaktadır. Dolayısıyla büyük sermayenin yatırım yeri seçimleri, sanayileşen illerin belirlenmesinde en önemli etmendir. Gerek onunla girdi-çıkı ilişkileri içinde olan küçük-orta ölçekli sanayi, gerekse diğer sektörler büyük sermaye yatırımlarını izlemektedir. Bu bakımdan en dikkat çeken iller, İstanbul ve İzmir gibi önemli merkezlerin yakın çevresindeki Tekirdağ, Kırklareli, Sakarya, Bilecik, Eskişehir, Çanakkale, Manisa gibi iller olmuştur. Kocaeli, Bursa, Ankara, Adana ve İçel de bu kategoriye dahil edilmesi gereken illerdir. Bu söylenenler elbette, bu illerdeki sanayinin büyük sermayelilerden ibaret olduğu ve büyük sermayenin bu iller dışında hiçbir yatırımı olmadığı biçiminde değerlendirilmemelidir. Söylenmek istenen, büyük sermayenin yatırımlarının daha çok bu illerde yoğunlaştığı ve

bu illerdeki gelişmeyi büyük ölçüde büyük sermayenin yatırımlarının sürüklediği- dir. Bu illerden bazılarında önemli bir KİT tabanı da bulunmaktadır. Yabancı sermayeli-ortaklı yatırımlar da genellikle bu illerde toplanmaktadır.

İkinci olarak, Türkiye'nin dünya ekonomisi ile eklenme biçimi küçük-orta ölçekli sermaye ile kurulabilen, dış pazarlara dönük üretim yapılan, tekstil, gıda gibi emek ya da hammadde yoğun sektörlerle belli bir gelişme olanağı sağlamıştır (Ataay, 2001: 74). Bu iller, hem ucuz işgücü, hem hammaddeye yakınlık, hem belli bir sermaye tabanına sahip olması, hem de kamunun çeşitli desteklerinden yararlanabilmeleri sayesinde gelişme olanakları yakalayabilmiştir. 'Yeni sanayi odağı', '**Anadolu Kaplanı**' gibi adlandırmalar yapılan bu iller arasında en önemlileri Denizli, Gaziantep, Konya, Karaman, Kayseri ve Kahramanmaraş'tır. Bu kapsamda değerlendirilen diğer iller Edirne, Uşak, Afyon, Çorum, Adıyaman, Malatya'dır. Bu illerden bazıları kayda değer bir sanayiye sahip olmakla beraber Türkiye ekonomisindeki payları çok büyük değildir. Nitekim bu illerin çoğu net göç vermeye devam etmektedir. Ayrıca, ülkedeki ihracata dönük emek ya da hammadde yoğun sektörlerin tamamen bu illerde toplandığı da sanılmamalıdır. Marmara Bölgesi bu bakımdan da en öndedir (Ataay, 2001, s. 75).

Daha da önemli başka bir boyut ise, bu Anadolu Kaplanları olarak anılan illerdeki sanayilerin tamamıyla ucuz emeğe dayalı olmasıdır. Bu iller, hem çalışan başına katma değer ortalamasında, hem de ücretlerde Türkiye ortalamasının bir hayli altında kalırken, kayıt dışılık, kadın ve çocuk emeği istihdamındaki yüksek eğilimi ile dikkat çekmektedir (Köse ve Öncü, 1998). Dolayısıyla, '**kitlesel üretim**' ile '**esnek uzmanlaşma**' arasında karşıtlık kuran ve gelişmelerin ikinci grup lehinde olduğunu ileri süren 'esnek uzmanlaşma', 'sanayi bölgeleri', 'ağ tipi ilişkiler' vb. teorilerin Türkiye'nin 'Anadolu Kaplanı' olarak adlandırılan kentlerinin sanayileşmesindeki yeni eğilimleri açıklayabilmekteki gücü sanıldığı gibi güçlü değildir (Taymaz, 1993 ve 1995; Erendil, 2000; Konukman, 1999; Ayata, 1999).

Üçüncü olarak, devletin imalat sanayiindeki ağırlığının azalışı, hatta **özelleştirilen** bazı KİT'lerin kapanması sanayinin coğrafi dağılımına etki yapan bir başka gelişmedir. Sahip olduğu sanayi tabanı önemli ölçüde kamu sektörüne dayanan, yerel dinamiklerle sanayileşemeyen, büyük sermaye tarafından da yatırım yeri olarak cazip bulunmayan iller önemli bir gerileme içine girmektedir. Nitekim ülkenin doğusuna doğru gidildikçe kamu sektörünün ağırlığı ülke ortalamasının oldukça üzerine çıkmakta, özel sektörün payı iyice azalmaktadır (Ataay, 2001, s. 77).

Neo-liberal yeniden yapılanma sürecinin, sermayenin yeni uluslararasılaşmasının etkileri ile birlikte değerlendirdiğimizde sermayenin kentleşmesinin Türkiye'nin kentleşme tarihinde yeni bir dönemin aşılması anlamına geldiği görülmektedir. 1980'li yılların başından itibaren ortaya çıkan yeni siyasal dengeler ve ekonomik yapılanmalar, sermayenin giderek hegemonyasını kurduğu bir kentleşme dönemine doğru bir yönelimi doğurmuştur. Sonuçta, **sermayenin kentleşmesi**, büyük sermayenin kentleşme sürecinde üretimden çok kentsel rantlar ve finans sektörü gibi yeniden üretim alanlarına yönelmesiyle karakterize olan bir süreci anlatmaktadır (Doğan, 2001, s. 107).

Büyük çaplı ulusal ve uluslararası sermaye kentleşme süreçlerinde kentlerin yapılandırılmasında önemli roller üstlenmiştir. Büyük ulusal ve uluslararası inşaat şirketleri, yeraltı raylı sistemleri, toplu konut ve altyapı gibi büyük inşaat projelerinde yer almaya başlamıştır. Bu çerçevede ulusal-büyük ölçekli sermaye ve yerel küçük ölçekli sermaye ayrışması da yeniden yapılandırılmıştır. Daha önce merkezi yönetim çerçevesinde çıkarlarını temsil eden birçok büyük sermaye grubu yerel

Neo-liberal yeniden-yapılanma döneminde kentler bir işletme gibi planlanmakta ve değerlendirilmektedir. Kentler, temel olarak teknokratik-işlevselci bakış açısının hâkimiyetinde işletmecilik ilkeleriyle planlanmaktadır.

Sermayenin kentleşmesi kavramı, büyük sermayenin kentleşme sürecinde üretimden çok kentsel rantlar ve finans sektörü gibi yeniden üretim alanlarına yönelmesiyle karakterize olan bir süreci anlatmaktadır.

1980 sonrasında en göze çarpan gelişme sermayenin giderek kentleşme süreçlerinde ağırlığını hissettirmesi yani Şengül'ün deyimiyile **sermayenin kentleşmesi** olmuştur.

düzeydeki ihalelerin ulaştığı boyut nedeniyle yerel düzeye de yönelmiştir. Bu süreç yerel siyasete yeni bir boyut getirmiştir.

Ayrıca, Türkiye ekonomisinin dışa açıldığı ve küreselleşme dinamiklerinden derin biçimde etkilenmeye başladığı 1980 sonrası dönemde, İstanbul her zaman olduğundan daha fazla bir şekilde sermayenin kent merkezli yatırım odağına dönüşmüştür. Bu yatırımlar sadece ulusal ölçekli sermayeyle sınırlı değildir. Aynı zamanda bir dizi çok uluslu şirkette son dönemde başta İstanbul olmak üzere büyük kentlerde boy göstermeye başlamıştır.

Başka bir boyuttan bakacak olursak, 1980'li yıllarda uygulanmaya başlanan neo-liberal politikalarla birlikte, kent ve kentsel araziler üzerinde rant için kayırmacı ilişkilerin ve sermaye birikiminin sağlandığı yeni bir kentleşme stratejisi ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucunda ise kentsel rantlar eşitsiz ve adaletsiz olarak dağıtıldığı için mekânsal ve toplumsal kutuplaşmalar ve farklılaşmalar baş göstermiştir.

1980 öncesinde zenginliğin ve fakirliğin kurallarını belirleyen devlet iken, 1980 sonrası dönemde ise devlet, toplumdaki sınıflar arası ilişkilerde hakem rolünü ve toplum içindeki uzlaşmanın devamı için çoğu kez alt sınıfların çıkarına yönelik müdahale etme anlayışını terk etmiştir. Devlet bu rolünü piyasa ilişkilerine ve özel girişimcilere bırakmıştır. Devletin bu rolünü terk etmesi ile birlikte zaten gerçek ücretlerdeki düşüşlerle durumu iyice bozulan kitleler, dolaylı ücretlerin bir kısmından da yoksun kalınca, Türk toplumunda daha önce görülmeyen bir gelir kutuplaşması ortaya çıkmıştır. Sonuçta, zenginler ve yoksullar arasındaki gelir uçurumları ürkütücü boyutlara ulaşmış, daha da önemlisi zenginler ile yoksullar arasında şimdiye kadar görülmeyen ölçüde kültürel duvarlar örülmüştür.

Böylece, 1980'li yılların Türkiye'sindeki kentleşmeye farklılaşma ya da çeşitlenme dinamikleri ve bunun sonucunda ortaya çıkan **ayrışma** ve **eşitsizlik** eğilimleri damgasını vurmuştur. Bu ayrışmada bir yanda kent çeperindeki **yoksullar**; arada bir yerlerde kooperatifler yoluyla kentteki paylaşım kavgasına katılan ve kent çeperindeki arazilere gözlerini diken orta **sınıflar**; en prestijli alanlara ise **üst sınıflar** yerleşmiştir (Pınarcıoğlu ve Işık, 2001, s. 32-36).

Sonuç olarak, neo-liberal ekonomi politikalarıyla birlikte **sermayenin kentleşmesi sonucunda Türkiye'deki kentsel gelişmeler** şöyle özetlenebilir:

1. Büyük sermayenin kentsel rant alanlarına yönelmesi. Önceki dönemde küçük üreticiliğe bırakılmış olan kentsel rantlar ve kentsel tüketim alanlarının büyük sermayenin ilgi alanlarına girmektedir ve bu dönemde büyük sermaye kentsel gelişmeden doğan değerlerden daha fazla pay almaya başlamıştır.
2. Kent ve bölgelerin ekonomik açıdan eşitsiz ve dengesiz gelişimi. Sanayi alt yapısı ve dış ticaret bakımından gelişmiş metropoliten kentler ve ulusal ve uluslararası sermaye ile ilişkilerini geliştiren Denizli, Gaziantep gibi kentler ve turizm kentleri ön plana çıkmakta ve ülkenin batısında kalan Marmara, Ege ve İç Anadolu bölgeleri gelişmektedir.
3. Kentleşme oranının yüzde 65'lere yükseldiği, tarım sektörünün ve ücretlerin ulusal gelirden aldığı payın düştüğü bu dönemde ülkenin az gelişmiş Doğu ve Güneydoğu bölge ve kentleri ekonomik olanaklar ve nüfus bakımından daha da gerilemektedir.
4. Eskiden beri süren ve yeni ortaya çıkan toplumsal ve mekânsal sorunlar. Gecekondulaşma, kıyı yağması, mekânsal ayrışma ve ikili kentsel yapı gibi sorunlar dönüşümlere uğrayarak bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir.

5. Yerel yönetim anlayışlarının değişimi. Yerel yönetimlerin yaşadığı değişimlerle birlikte, yerel yönetimlerin işlevleri de değişmektedir. Yerel yönetim pratikleri “yönetişim” olarak tarif edilebilecek kentsel işletmecilik, katılımcılık ve girişimcilik tarafından belirlenmektedir.

DEĞİŞEN GECEKONU OLGUSU

Değişen gecekondu olgusunun temel özelliklerini ayırt edebilmek.

Bildiğimiz gibi gecekondu kırdan kente göçen kitlelerin temel barınma ve konut edinme biçimi olarak Türkiye kentleşmesinin ilk aşamaları olan 1950'lerde oluşmaya başlamıştır. Türkiye kentleşmesinin en önemli özelliklerinden birisi, toplumun kentleşme sürecinin ortaya çıkardığı sorunlara çoğu kez formel kurum ve mekanizmalar dışında, kendiliğinden sayılabilecek yollardan çözümler geliştirmiş olmasıdır. Enformel çözüm yolları ise daha sonra meşrulaşmıştır. Gecekondu olgusu bunun en açık örneğidir. Gecekondu ilk oluştuğu 1950'li yıllarda yok sayılmış, daha sonra yasal bir statü olmaksızın, ama meşru bir çözüm olarak kalmaya devam etmiştir. Daha sonraları çıkarılan yasalarla gecekonduyunun varlığı yasal olarak tanınmış ve gecekondu olgusu ile enformel yollardan çözüm aranan sorunun yasal yollardan çözülmesi arayışına girilmiştir (Işık, 1996: 789). Dolayısıyla, denilebilir ki Türkiye kentleşmesinin en temel yönlerinden biri, kentleşme sürecine tepki olarak geliştirilen enformel kurum ve mekanizmaların bir süre sonra meşrulaşarak yasal bir statüye kavuşmasıdır.

1950'lerde ortaya çıkan ilk dönem gecekondu satılmak veya kiraya vermek üzere yapılan rant araçları değil, belli bir ihtiyacı karşılaması için yapılan konutlardı. Bu yönüyle, ilk dönem gecekondu değişim değeri için değil, kullanım değeri için inşa edilmiş ve kullanılmıştır. Yine bu yönüyle, ilk dönem gecekondu piyasa ilişkileri mekanizmasına dahil olmamıştır ve tamamen gecekondu sahibinin istekleri doğrultusunda yapılmış ve kullanılmıştır.

1980'lerden sonra ise gecekondu anlayışında ciddi dönüşümler ortaya çıkmıştır. Gecekonduyunun birinci dönemi diyebileceğimiz 1950'lerde gecekondu yapımının ve gecekondu sahibi olmanın tek yolu, gecekonduyunun temel ögesi olan kamu arazilerinin kullanıcılar tarafından işgal edilmesiydi. Ancak, **gecekondulaşmanın ikinci dönemi** diye adlandırabileceğimiz süreçte ise kent çeperindeki hazine arsaları sahipleri tarafından parsellenip satılmaya başlanmıştır (Işık, 1996). Dolayısıyla, ilk dönemde gördüğümüz gecekondu yapan ve kullanan özdeşliği 1980'lerden sonra giderek ortadan kalkmış, **gecekondu** başkaları tarafından yapıp başka kullanıcılara satılan bir getiri aracına veya **metaya** dönüşmüştür. Gecekonduya özgü ayrı bir inşaat piyasası ve sadece gecekondu alıp satan arsa piyasası ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak, Işık'ın (1996) da işaret ettiği üzere, bu piyasa içinde kentin ruhsatlı kesimlerinde yıkılan konutlardaki malzemeleri toplayıp gecekonduların kullanımına sunan, bunun da ötesinde gecekondu yapımında kullanılmak üzere malzeme üreten enformel üretim ve dağıtım ağları oluşmuştur. Gecekondu kendi halinde insanların ürettiği piyasa-dışı bir ürün olmaktan giderek çıkmış, kendine özgü işleyiş kuralları olan bir rant aracına dönüşmüştür.

Kırdan kente hızlı göç akımının olduğu yıllarda, kullanıcıların kendilerine ve ailelerine kentte bir yer edinmek amacıyla yaptıkları **gecekondu artık**, kullanım değeri ön planda olan ve piyasa-dışı ilişkilerle üretilen bir ürün olmaktan çıkarak

1980 sonrası dönemde gecekondularda yapıcı-kullanıcı özdeşliği ortadan kalkmış ve gecekondu piyasa ve rant ilişkilerine açık hale getirilmiştir.

Gecekondu 1980 sonrasında kullanım değeri ve salt barınma için yapılan yapılar olmaktan çıkmış ve değişim değeri için alınıp satılan bir metaya ve spekülasyon aracına dönüşmüştür.

ticarileşmiştir (Buğra, 1998, s. 311). Her ne kadar, bu ticarileşme süreci 1970'lerde başlamışsa da 1985 yılında ANAP iktidarı tarafından çıkarılan gecekondu affı bu konutların değişim değerinin öne çıkmasında bir dönüm noktası olmuştur. Bu yasal düzenleme, 1970'lerde **yapımcı konut sahibi özdeşliğinin** giderek ortadan kalkmaya başladığı gecekonducularda bir süre sonra **konut sahibi kullanıcı özdeşliğinin** de ortadan kalkmaya başlamasına yol açmış, gecekondu hızla bir spekülasyon aracına dönüşmüştür. 1980'li yıllarda Türkiye kentlerinin büyümesiyle mevcut gecekondu alanlarının kent içinde kalması, gecekondu alanlarının değişim değerini ve kentsel gelişme potansiyelini artırmıştır. Şengül'ün (2001) de işaret ettiği gibi, bu gelişmelerin etkisiyle çıkarılan gecekondu affı söz konusu konut bölgelerinin iyileştirilmesine hizmet etmemiş, çoğunlukla düşük standartlı apartmanlara dönüşmesine neden olmuştur (Aktaran, Doğan, 2001).

Ayrıca, ilk dönemden farklı olarak, 1980 sonrasında gecekonducular piyasa ilişkilerine açılarak getiri sağlayan her meta ve kimi zaman **arazi mafyasının** elinde bulunan bir rant aracına dönüşmüştür. Bu yönüyle, 1980 sonrasında gecekondu yapılmasının temel nedeni, eskiden olduğu gibi kırdan kente gelmiş insanlara geçici de olsa bir barınak sağlaması değil, gecekonducuların üzerine kurulu olduğu araziye el koymak ve bu arazi üzerinden rant sağlamaktır.

Özetle ilk dönem (1950-1980) gecekondu olgusunu 1980 sonrası ikinci dönem gecekondu olgusu ile kıyaslayacak olursak;

1. İlk dönemdeki gecekondu **yapan-kullanan özdeşliği** ikinci dönemde ortadan kalkmıştır.
2. Gecekonducuların üzerine yapıldığı hazine arazileri gecekondu sahipleri tarafından parsellenerek **piyasa ilişkilerine** açılmıştır.
3. Gecekondu arazi ve inşaatları piyasası, gecekonduya özel malzemelerin üretildiği ve dağıtıldığı kendine özgü bir **enformel alan** oluşturmuştur.
4. Gecekondu arazisi veya inşaatı, kullanım değeri için değil **değişim değeri** için kullanılmaya başlamıştır.
5. Gecekonducular ilk dönemden farklı olarak el değiştirmeye başlamış ve kiracılık artmıştır.
6. Gecekonducuların kentin içinde kalması değerinin artması sonucunda bazı gecekondu sahipleri mümkün olduğu kadar ek bina yaparak veya kaçak apartman inşa ederek bu değere en fazla şekilde el koymak yoluna gitmişlerdir. Bu da kentin çevresinde düzeltilemeyecek kadar sağlıksız ve altyapı imkânlarından yoksun **"çöküntü alanları"** oluşmasına neden olmuştur.

Peki, 1980 sonrasında gecekonducuların bir rant aracına dönüşmesini sağlayan temel faktörler nelerdir? İkinci dönem gecekonduculama olgusunu ortaya çıkaran ve süreci hızlandıran faktörler 1980 sonrasında çok özel ekonomik ve toplumsal koşullarıydı. 1980 sonrası dönemde gecekonducuları **rant aracı** haline getiren iki çarpıcı faktörden söz edebiliriz;

1. Kentlerin hızla büyümesi sonucu mevcut gecekondu alanlarının kent içindeki konumu ve değerinde meydana gelen değişimler. Kuruldukları dönemde kentin ücra köşelerinde ve kıyısında kalan gecekonducular zamanla kentin genişlemesiyle birlikte kentin en değerli arazileri durumuna dönüşmüştür.
2. Gecekonducuların bir rant aracına dönüşmesindeki en önemli diğer faktör 1980'li yıllarda çıkarılan af yasaları olmuştur (Mart 1983 tarihli 2805, Mart 1984 tarihli 2981, Haziran 1986 tarihli 3290 ve Mayıs 1987 tarihli 3366 sayılı yasalar). Bunların içinde en önemli olan 2981 sayılı yasa, diğerlerinin aksine kaçak yapıların affedilmesiyle kalmamış, mevcut gecekonducuların, hazırlanan

1980 sonrasında çıkarılan yasalar gecekonducuların piyasa ilişkilerine ve rant mekanizmasına açılmasını sağlamıştır.

ıslah imar planlarında öngörülen modele göre dönüşümüne zemin hazırlamıştır (Işık, 1996, s. 793). Bu çıkarılan ıslah imar planları, gecekonduların apartmanlaşmasını ve ranta açılmasını sağlamanın temel aracı olmuştur.

Bütün bu gelişmelerin sonrasında, gecekondu eskiden olduğu gibi kentte barınmanın bir aracı değil, kentte oluşan rant alanlarına el koymanın mekânları haline gelmiştir. 1980 sonrası ikinci dönemde gecekondu tek katlı kaçak yapılardan çok katlı yapılara doğru bir dönüşüm geçirmiş ve onlar için bir imar iskân affı çıkana kadar bir nevi **çok katlı kaçak yapılar** haline gelmiştir. Bunlar artık gecekondular olarak değil, kaçak yapılar olarak adlandırılmalıdır. Çünkü kaçak yapılar, çoğu zaman kullanıcılar dışındaki gruplar tarafından; doğrudan doğruya hazine arazilerine çok katlı yapılar olarak inşa edilmektedir. Sonuç olarak, kent içinde oldukça kötü ve plansız olarak inşa edilmiş olan bu mekânlar, yetersiz altyapı özellikleri ve son derece kötü çevre koşullarıyla, iyileştirilmesi ve ıslahı mümkün olmayan **çöküntü alanları** (slum) haline gelmiştir.

1985 yılında çıkarılan *gecekondular affı* bu alanların iyileştirilmesini değil, dönüştürülmesini öngörmüş, bu alanların özellikle kent merkezine yakın olanları çok kısa sürede apartmanlaşmaya başlamıştır. Bir anlamda, gecekonduların birer girişimciye dönüşmeleri ve kentsel ranttan pay almaya yönelmeleri devlet tarafından sadece teşvik edilmemiş, aynı zamanda örgütlenmiştir (Özdemir, 1999; Buğra, 1999; Şengül, 2001). 1950'lerden 1980'lere kadar düşük ücretli emeğin ve işçi sınıfının barınma ihtiyacına cevap veren gecekondular mahalleleri sosyal devletin erozyonu, ücretlerde dramatik düşüşler ve kent merkezlerinde yükselen rantlar nedeniyle merkezden kaçan alt-orta ve orta sınıfların talebi ile birlikte; giderek apartmanlaşarak büyümeye devam etmektedir (Türkün ve Kurtuluş, 2005, s. 15).

Ancak adına ister gecekondular ister kaçak yapılaşma diyelim, Türkiye'de **gecekonduların sınıfsal bir niteliği** her zaman olmuştur. Geçmişte gecekondular kırdan kente göç eden, kent ve konut piyasasından dışlanan düşük gelirli veya alt-sınıfta yer alan insanların mekânı olmuştur. Bugün kaçak yapıların sınıfsal tabanını da alt-sınıf özellikler göstermektedir. Buna göre, bazı gecekondular kentleşme sektörünün sermaye birikim alanına girerek dönüşmeye başlarken, bazı gecekondular da yeni göçlerle giderek değeri düşen emeğin yer seçtiği yoksulluk ve çöküntü alanlarına dönüşmektedir (Türkün ve Kurtuluş, 2005). 1980'li yılların ortalarından itibaren bazı gecekondular yerleşimleri buldukları "yere" bağlı olarak **"kentsel dönüşüm"** sürecine girerken, bazı gecekondular yerleşimleri orta sınıfların konut talebi ile düşük maliyetli apartmanlaşma ile büyümekte, bazı gecekondular yerleşimleri ise, yine buldukları "yere" bağlı olarak **varoşlaşma** sürecine girmektedir (Türkün ve Kurtuluş, 2005, s. 19).

Toplumun bir zamanlar yoksul ve çaresiz olarak gördüğü ve hoşgörüsüyle yaklaştığı gecekondular, gecekondularını onaylamasa ve kenti bozduğuna inansa bile; bugün rant mekanizması içine çekildikçe, **"haksız kazanç"** **"talan"** **"yağma"** gibi sözcüklerle anılır olmuştur (Kongar 1998; Ekinci 1993). Özellikle liberal politikaların uygulandığı Özal döneminde çıkarılan gecekondular affı ve gecekondular arazisi üzerinde dört kata kadar bina yapılmasına izin verilmesi ile birlikte gecekondulara formel konut piyasasında rant yolu açılmıştır. Gecekondular büyük kazanç getiren ticari meta haline gelmiştir. Bunun da "evvelden bir gecede gecekondularını yapıyorlardı; şimdi bir günde köşeyi dönüyorlar" diye halkın tepkisini çektiği basında sıkça ifade edilmektedir. Bu fikre kuşkulu yaklaşan akademisyenler vardır. Örneğin Wedel, "gecekondular yapımında spekülasyon ve rantın bir söylem olarak ön plana çıkarılması belli toplumsal tabakaların çıkarlarını koruyan, eski 'me-

Gecekondu arazileri rant ve piyasa ilişkilerine açıldığında, gecekondu buldukları "yere" göre sahibini zengin veya çok yoksul bir konuma itmiştir.

deni' ve burjuva İstanbul'un yeniden kurulmasına ve köklü ıslah çalışmasına karşı sosyal sorunlar nedeniyle yükselen sesleri bastırmak için ortaya atılan bir bahane olabileceği kuşkusunu uyandırmaktadır" demektedir (Wedel 2001, s. 68). Özal'ın, gecekondu formel konut piyasası içine çekmek için yaptığı yasal değişiklikler sonucunda ortaya "yasal rant" çıkmıştır. Gecekondu üzerinden enformel piyasada işleyen büyük rantlar da söz konusudur. Bu rantın aktörleri olarak da karşımıza "**arazi mafyası**" "**gecekondu mafyası**" çıkmaktadır (Erman, 2004).

Öte yandan, resmin diğer yüzü olan **gecekondu** ve **yoksulluk**, giderek artan bir şekilde araştırmalara konu olmaktadır. Bugün, gecekondu denilince aklı gelen **kent yoksullarıdır**. Özal döneminin liberal politikalarının sonucunda zenginle yoksulun arasındaki ekonomik eşitsizliğin derinleşmesiyle (Sönmez 1996), ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların teşvikiyle yoksulluk çalışmaları artmıştır. Kentteki yoksulun adresi gecekondu ve gecekondu artık köylü değil, **kentin yoksuludur**. Hemşehrileri tarafından dışlanan, enformel ilişkileri içine girmeyi başaramayan, Doğu'dan zorunlu göçle gelip, çok kötü durumdaki konutlarda kirada oturanların sosyolojik konumu gecekondu araştırmalarında ortaya konulmaktadır. Ayrıca, gecekondu arazisinin giderek ranta açılmasıyla, kent çeperindeki arazi üzerinde artan bir rekabet ortaya çıkmış, bu durum da güçsüz kesimleri gecekondu yapma sürecinden dışlamıştır. (Erman, 2004). Günümüzde gecekonduların değeri bulunduğu "yere" göre değişmekte ve buna göre bulunduğu "yere" bağlı olarak gecekondu bir taraftan "**köşeyi dönen**", öte taraftan ise "**yoksulluk içine hapsolan**"dır.

Bugün bazı gecekondu bölgeleri karşımıza yasa dışı siyasi örgütlerin kök saldıkları, Cumhuriyet'in kuruluş ilkelerine ve özellikle laikliğe aykırı yaşantı ve görüşlerin hüküm sürdüğü çevreler olarak çıkmaktadır. Ayrıca, tinerci çocuklardan, sokak çetelerine, kapkaççılara kadar her türlü şiddetin ve yasa dışılığın adresi gecekondu olmaktadır. Bu durumu ifade etmek için yeni bir kavram kullanılmaktadır: **Varoş ve varoşlu**. Varoşlu sözcüğü giderek günlük yaşamda ve özellikle basında, yaygın olarak kullanılan bir kavram haline gelmektedir. Akademik çevrede bu kavramı kullanan (örneğin, Ayata 1996) ya da bu kavramı eleştirel olarak irdeleyen (örneğin, Etöz 2000) çalışmalar ortaya çıkmaktadır (Erman 2004).

Dolayısıyla **varoş** ile **şiddet** arasında bir bağ, sözcüğün ilk kullanımından itibaren kurulagelmiştir. Gecekondu kavramının, gecekondu zaman içinde uğradıkları değişimlerden/dönüşümlerden dolayı geçerliliğini kaybettiği, içinin boşaldığı ve yerini alacak yeni kavramlara ihtiyaç duyulduğu günümüzde, varoş sözcüğü giderek artan bir biçimde gecekondu yerine kullanılmaya başlanmıştır. Varoşun şiddetin kol gezdiği, yasa dışı faaliyetlerin hakim olduğu, toplumla bütünleşmek yerine topluma ve sisteme karşı bir duruşun üretildiği yerler olarak kurgulanması söz konusudur (Etöz 2000). Bu kurgulama içinde varoşlu, kent ve kentli için sürekli bir tehlike kaynağıdır; topluma ve Cumhuriyet'in varlığına bir tehdittir; Cumhuriyet'in üzerinde kurulduğu ana ilkeleri yok etmeye, düzeni yıkmaya çalışan bir düşmandır; kenti kuşatarak teslim aldığı varsayılmaktadır. Bu algıya göre, Arazi yağması ve imar afları, salt kentleri değil, 'laiklik ve demokrasi'yi de tehdit" etmektedir.

Ayrıca **varoşlu**, "tüketim estetiğinden yoksun," kentin nimetlerinden yararlanan ama kentin kültürünü yakalayamamış kişiler olarak da ortaya çıkmaktadır (Etöz 2000). Varoş kavramı, göç sonucunda kentlerde oluşan kültüre yerleşik kentlinin tepkisini içinde taşımaktadır. Kent seçkinleri, "yoz" "dejenere" olarak tanımladıkları "**varoş kültürü**"nü beğenmemekte, 1980 sonrasında içlerinden kısa za-

manda servet sahibi olmuş yeni zenginler çıkararak köy kökenli göçmenleri kültür-süzlükleri ile kent yaşantısını bozmakla suçlamaktadırlar. Kısacası, “**varoşlu**” şemsiyesi altında şiddet ve toplumsal düzensizlik, İslamcı köktencilik ve yasa dışı bölücü sol olarak sisteme karşı siyasal tehdit ve kültürel olarak yetersiz olma durumu bir araya getirilmektedir.

Ayrıca, bu gelişmelere paralel olarak, uzun yıllar kapitalistleşme süreci dışında bırakılan gecekondu arazisi (kentlerin çeperlerindeki araziler) artık sistemin içine çekilmek istenmektedir. Yukarıda da değindiğimiz Özal hükümetinin çıkardığı gecekondu ve toplu konut yasaları ile bunun önü açılmıştır. Dolayısıyla gecekondu- ların ortadan kaldırılması gereğini meşrulaştıracak bir söyleme ihtiyaç vardır. Varoş kavramı da böyle bir söyleme olan ihtiyaca denk düşmektedir. Tehdit ve tehlike üzerine kurulan bu varoş söyleminin abartılı yönüne karşın, bir gerçek tarafı da vardır. Kent çeperindeki arazi üzerinde yaşanan çekişme ve rekabet, artan işsizlik, siyasallaşan etnik ve mezhepsel kimlikler, devletin yanlı tutumu, devlet kurum ve hizmetlerinin belli mahallelerde mevcut olmaması, “çeper mahalleleri” kendi içlerinde birbirine düşürmektedir.

Gecekondu mahallelerinin zaman içinde birbirlerinden farklılaştıkları, kimisinin apartmanlara dönüşerek kentin formel konut piyasası içine katıldığı, kimisinin tipik gecekondu mahallesi özelliklerini koruyarak varlığını sürdürdüğü, kimisinin ise eskiyerek, bozularak en yoksulun sığınma mekânları haline geldiği gözlemlenmektedir. Buna paralel olarak, kimi gecekondu apartman ya da bir/bir kaç gecekondu sahibi olurken, kimisi ise gecekondu kirada oturmaktadır. Ayrıca gecekondu halkı kendi içinde hiyerarşik olarak bölünebilmekte, böylece kentli için “Öteki” olan gecekondu kendi “**Öteki**”sini üretmektedir (Erman ve Eken, 2004). Bu farklılıkların yok sayılarak gecekondu halkının ve gecekondu halkının homojen bir grupmuş gibi “varoş” ve “varoşlu” şemsiyesi altında bir araya getirilme eğiliminin toplumda oluşmuş olması anlamlıdır ve yukarıda bahsedilen 1980 sonrası Türkiye’indeki makro değişiklikler bu duruma ışık tutması açısından önemlidir.

Son olarak, 1980 sonrasında yaşanan bütün bu gelişmelere paralel olarak kentlerde sosyo-mekânsal kutuplaşmalar ve farklılaşmalar göze çarpmaktadır. Örneğin, kentlerin ortasında kalan eski gecekondu alanlarında **çok katılışma**, düşük standartlı **apartmanlaşma** gelişmiştir. Bu gecekondu halkasının kentin yüksek gelirliilerinin bulunduğu konut eksenlerine yakın kısımlarında gecekondu tasviyesi, onun yerini yüksek gelir gruplarına dönük, yüksek standartlı konutların alması projeleri geliştirilmeye başlanmıştır.

MEKÂNSAL EŞİTSİZLİK

Mekânsal eşitsizliği “çöküntü alanları” ve “güvenlikli siteler” örneklerinde tartışabilmek.

Klasik kentleşme kuramlarında kentleşme süreciyle birlikte “kentsel bütünleşme” ve “kentsel uyum” un gerçekleştiği ya da gerçekleşeceği varsayılmaktadır. Ancak son yıllarda yapılan araştırmalar kentleşme sürecinin bütünleşmeden daha çok farklılaşmalara ve ayrışmalara neden olduğunu göstermektedir. Günümüzde modernleşme literatürünün kastettiği anlamıyla kentli nüfusu bir arada tutan bir kentli kültüründen ya da kentleşmeden söz etmek çok zordur.

Büyük kentlerde son yirmi yıl içinde gelir dağılımının önceki dönemlere göre çok daha fazla bozulduğu ve bunun da kentlerde ortaya çıkan kutuplaşmaya

önemli katkısının bulunduğu açıktır. İstanbul'da 1990'lı yılların başında kent nüfusunun en varlıklı kesimini oluşturan % 20'lik bir kesim kentte elde edilen gelirin % 57,6'sına el koyarken; en yoksul % 20'lik kesim söz konusu gelirden % 4,6 civarında pay alabilmektedir (Sönmez, 1998). Bu kutuplaşma kent mekânındaki mülkiyet ilişkilerinde de kendisini açık bir şekilde göstermektedir. Gelir dağılımı adaletsizliğinin en fazla kristalize olduğu yerler ise özellikle 1980 sonrasında ekonomik olarak gelişmelerini hızlandıran metropoliten kentlerdir. Bu nedenle 1950-1980 arası hızlı kentleşme döneminde ortaya çıkan ikili yapı bu dönemde daha da belirginleşmiştir. Söz konusu yapının en belirgin biçimde açığa çıktığı İstanbul'da en zengin ailenin yıllık geliri (1.006.000 dolar) ile en yoksul hanenin yıllık geliri (700 dolar) arasında 1437 kat fark vardır (Sönmez, 1998, s. 21). En zengin yüzde 20'lik grubun gelirin yüzde 64'ünü aldığı, en yoksul yüzde 20'nin ise yalnızca yüzde 4'ünü aldığı bu kent (Sönmez, 1998, s.30); farklı yaşam tarzlarının ve ilişkilerinin bir arada bulunduğu, mekânsal ayrışmanın derinleştiği, kentsel yoksulluğun arttığı, toplumsal kutuplaşma ve kentsel gerilimlerin zaman zaman patlamalara yol açacak ölçüde yükseldiği bir parçalanmışlığı yaşamaktadır. Sonuç olarak, 1980 İstanbul, sayısı giderek artan gökdelenlerle gecekondu, -zenginlerin yaşadığı- özel sitelerle -kent yoksullarının yaşadığı- varoşlardan oluşan kent parçalarının birbirine eklenildiği ikili bir kentsel yapıya sahiptir (Doğan, 2001, s. 115).

Türkiye'nin son yirmi senedir geçirdiği çok boyutlu sosyo-mekânsal dönüşüm yeni ve daha derin sosyo-politik eşitsizlikleri ve mekânsal ayrışmaları da beraberinde getirmiştir. Türkün ve Kurtuluş'a göre, Türkiye'nin ve İstanbul'un 1980 sonrası kentleşme bağlamını ithal ikameci yerine yeni liberal politikalar, popülist siyaset yerine kayırmacı ilişkiler, sermaye birikiminin sahnesi olmaktan çıkıp bizzatihi aktörü olan kentsel araziler oluşturmaktadır. Kent politikası *popülizmden elitizme* kayarken, kentsel rantın ve hizmetlerin paylaşımında eşitsizlik artmakta, sosyal sınıfların kentsel mekânda ayrışmaları derinleşerek yaygınlaşmakta, *gönüllü* zengin gettoları *gönülsüz* yoksul gettolarını besleyerek büyütmektedir (Aktaran, Geniş, 2006, s. 3). Bu yolla kentsel mekân birbirine kapalı, geçişlerin değişik teknikler ile sekteye uğrattığı, sınıfsal ve kültürel olarak bölünmüş, kendi içinde homojen ama bir bütün olarak parçalanmış adacıklara doğru hızla evrilmektedir (Geniş, 2006, s. 5).

Sermayenin kentlere olan ilgisindeki artış kentlerin yapılanmasını ve bu çerçevede oluşan ilişkileri dramatik bir biçimde değiştirmeye başlamıştır. Bu değişimin en çarpıcı boyutu kentsel kutuplaşmanın daha önce görülmedik düzeylere ulaşmasıdır. Üst ve orta gelir grupları kentlerin içinde ve dışında kendi yaşam biçimine uygun mekânlar yaratmaya yönelip, kendisini kent çalışan sınıflarından soyutlarken, emekçilerin yaşadığı alanlarda hem sosyal hem de mekânsal anlamda yoksullaşma sürecini derin biçimde yaşamaya başlamıştır. Diğer bir anlatımla, kentler, birbirinden hem sosyal hem de mekânsal anlamda kopmuş, zengin ve yoksul gettolarının yoğunlaşmasına sahne olmaya başlamıştır. Bu tür bir gettolaşma sürecinde en belirleyici öğelerinden birisi üst gelir gruplarının daha önce yaşamayı tercih ettikleri kentin merkezi alanlarını terk ederek, kentin dış çevrelerine yönelmeleri olmuştur.

Sonuç olarak, 1990'lı yıllar kentlerin dışında oluşan korunaklı zengin konut sitelerinin oluşumuna şahit olurken, bu gelişmeye paralel bir başka gelişme de, kent merkezlerinin içinin boşaltılması olmuştur. Daha önceki dönemlerde belli bir sınıfsal ayrışma çerçevesinde de olsa, kentin ticari ve idari merkezlerinin kent içinde yerleşmesi, konut düzeyindeki farklılaşmalara rağmen, kentleri bir arada tutma iş-

levini yerine getirmiştir. Alışveriş merkezleri ve diğer kent merkezi işlevleri giderek artan biçimde, kentlerin merkezlerini terk ederek, kentin dışında alanlara yönelmiş, çoğu durumda yeni merkez odakları, aynı süreç içinde kentin dışında oluşan konut alanları içinde ya da etrafında yerleşmeye başlamıştır. Kentlerin varsılları kentleri terk edip içini boşaltırken, mevcut kent dokuları içinde kalan iki farklı kesimden söz edilebilir: Bunlardan **birincisi** gecekondular alanlarında yaşayan emekçi kesimlerdir. **İkinci kesim** ise, son dönemde yaşanan dönüşümden görece dışlanan geleneksel orta sınıftır. Bu kesimler içinde de son dönemde dikkate değer bir yoksullaşma süreci yaşanmaya başlanmış, daha önceki dönemden farklı olarak, kent yoksulluğu gecekondulularla özdeşleşen bir olgu olmaktan çıkıp, bu kesimlerin yaşadığı apartman alanlarını da içeren bir nitelik kazanmıştır. Diğer bir anlatımla, ilk dönemin gecekondulu apartmanlı ikililiği giderek anlamını yitirmiş, yeni ikililik daha çok kentin mevcut dokusunda yaşayanlarla, kentleri terk eden yeni orta-üst sınıf arasındaki bir çelişkiye doğru evrilmeye başlamıştır.

Sermayenin uluslararasılaşması sürecinin kentler üzerindeki etkilerinden biri de, bazı kentler desteklenip parlatılır ve belirli bir gelişme temposunu yakalarken, bazılarının iyice gözden düşmesi ve çökme tehlikesiyle karşı karşıya kalmasıdır. Aynı mekânsal bütün içinde bir yerin yükselişiyle diğerinin gözden düşmesi ve mekânsal yoksulluk (konutların durumu, kültür etkinlikleri, dinlenme yerlerinin yeterliliği ve bakımı, yol, su, kanalizasyon gibi altyapı hizmetleri bakımından) içinde olması durumu, özellikle metropoliten kentlerde yoğun biçimde yaşanmaktadır. Diğer bir deyişle, küresel-yerel ilişkisinin içeriği nedeniyle günümüzün mekânsal gelişme eğilimleri, farklı kentler arasında rekabete, kentin iç mekânında ise eskiden beri az çok söz konusu olan ve savunmacı kent planlamasıyla, kolektif tüketimle hafifletilmeye çalışılan ikili yapının daha da keskinleşmesine neden olmaktadır (Doğan, 2001, s. 103).

Kentlerdeki ikili yapının oluşmasını etkileyen bir diğer gelişme de **metropolitenleşme** dinamiğinin yarattığı parçalanmışlıktır. Bu parçalanmışlık içinde, kentin belli kısımları günümüzün belirleyici ekonomik ilişkileri içinde yatırımları, hizmetleri ve diğer maddi olanakları kendine çekip gelişirken, bunun dışında kalanların önceki dönemlerden daha fazla merkezden-olanaklardan uzaklaşarak yoksullaşmasıdır. Önceki dönemde de söz konusu olan, kentte yaşayan toplumsal grupların mekânsal ayrışması günümüzde toplumsal ayrışmayı destekleyen bir etmen durumuna gelmektedir. Böylesi farklılıkların söz konusu olduğu kentlerin **bir yönü**, büyük iş merkezleri, plazalar, eğlence yerleri, banka binaları, ışıklı vitrinler, kültürel çeşitlenme, lüks ve güvenli konut alanları, yaşam koşullarının iyiliğiyle karakterize olurken, **diğer bir yönü ise** nüfusun büyük bölümünün yaygın işsizlik, düşük gelir, yoksulluk koşullarında yaşaması ve konut, sağlık, eğitim, ulaşım gibi temel kentsel hizmetlerin en alt düzeyde bulunmasıyla karakterize olmaktadır (Doğan, 2001, s. 104).

Giderek birbirinden kopan ve gettolaşma eğilimi gösteren farklı bölgeleriyle kentlerin sosyo-mekânsal olarak çok büyük refah ile çok derin yoksulluk alanlarını içinde barındırması, toplumda gerilimi artıran bir kutuplaşmayı da gündeme getirmektedir. Giderek birbirinden kopan ve gettolaşma eğilimi gösteren farklı bölgeleriyle bugünün Türkiye kentleri Murat Belge'nin deyişiyle **"yan yana yabancılar kenti"** görünümündedir (Işık, 1996, s. 801). Buna ek olarak, neo-liberal ekonomi politikalarının ve sermayenin yeni uluslararasılaşması sürecinin her yöreyi ve toplumsal grubu aynı biçimde ve derecede etkilememesi ise kent-içi toplumsal farklılaşmaları ve bundan kaynaklanan ikili yapıyı daha da pekiştirmektedir.

1980 sonrası dönemin Türkiye kentlerinin en belirgin özelliklerinden birisi de sosyo-mekânsal ayrışmadır. Ancak vurgulamak gerekir ki kentlerde yaşanmakta olan ayrışma süreçleri sadece mekânsal bir ayrışma değil aynı zamanda, tüketim normları, davranış kalıpları ve politik tercihleri açısından da bir ayrışma söz konusudur.

1980 sonrasında kentleşmenin fiziki dokusunda mekânsal bir ayrışma veya parçalanma yaşanmaktadır. Aynı kent içinde, bir yanda yaşam standardının yüksek olduğu lüks ve güvenli konut alanları, banka binaları, büyük iş merkezleri, ticaret ve alışveriş merkezleri, eğlence yerlerinin bulunduğu, diğer yanda nüfusun büyük bölümünün yaygın işsizlik, düşük ücretli işlerde çalışma, düşük gelir, yoksulluk koşullarında yaşadığı ve konut, sağlık, eğitim, ulaşım gibi temel kentsel hizmetlerden en alt düzeyde yararlandığı ikili bir yapı söz konusudur.

Kent, 1980 sonrasında piyasa ve rant ilişkilerine açılınca, bir yanda bu rant bölgelerine uzak olan ve yoksulların sağlık, eğitim, alt-yapı vb. hizmetlerinden yararlanamadığı **çöküntü alanları oluşurken**, öte yandan üst gelir gruplarının her türlü kamusal ve özel hizmetlerden yararlanabildiği yüksek değerli rant arazilerine kurulmuş **güvenlikli sitelerin** olduğu **mekânsal bir kutuplaşmayı** aynı anda barındırmaktadır.

Gerçekten de, kent içinde yoksulların yaşadıkları yerler; kamusal hizmetlerin yetersiz olduğu, yani konut açığının yaşandığı, yolların asfaltlanmadığı, içme suyu ve kanalizasyon hizmetinin sağlanmadığı, sağlık ve eğitim olanaklarının eksik karşılandığı **çöküntü mekânlarıdır** ve günümüzde **“mekânsal yoğunlaşma”** yoksulluğun bir özelliği olarak eskisinden daha fazla göze çarpmaktadır. Bir yanda, en temel altyapı hizmetlerinden bile yoksun durumdaki kentin çeperlerine ya da iç kentin çöküntü alanlarına yerleşmiş işçiler, eksik istihdam edilen ya da işsiz olan yedek işgücü ordusu ve çalışamayacak durumda olanlar, diğer yanda ise yüzme havuzlu, kültür ve alışveriş merkezli kent dışı sitelere yerleşen üst gelir grupları ve yüksek alım gücüne sahip orta-sınıfların oluşturduğu kentsel manzara, toplumbilimciler arasında, mekânın toplumsal olgular ve süreçler üzerindeki farklılaştırma etkisini tartışma eğilimini güçlendirmektedir (Kaygalak, 2001, s. 130).

Gelir dağılımının oldukça bozulduğu 1990'ların bir özelliği de, kentte yaşayanların ekonomik, toplumsal ve kültürel olarak giderek birbirlerinden uzaklaşması ve farklılaşması olmuştur. Özellikle metropol yaşamı, büyük alış-veriş merkezlerinin, dünya markalarını satan lüks mağazaların, sosyete barlarının “asli tüketicileri” ile buralara uzak yoksul kesimlerin birbirleriyle pek karşılaşmadığı bir yapıda örgütlenmeye başlamaktadır. Üst orta sınıfların giderek rağbet gösterdiği **“site yaşamı”** bu ayrışmanın önemli bir figürü olmaktadır (Kozanoğlu, 1996, s. 597). Gündelik yaşamdaki bu parçalanmalar sonucu, kentin bir ucunda “... reggy dinleyen, öğle yemeğini McDonalds'da yiyen, akşamları yerel mutfak çeşitlerinden deneyen, Paris parfümü kullanan, ‘retro’ giyinen” (Harvey; 1997, s. 108) gruplar yer alırken, diğer ucunda naylon çadırlara sığınmış aileler, çöplerden ekme toplayan, araba camı silen, kâğıt mendil, sakız satan, dilenen çocuklar ile ısınmak için tiner çeken, bali koklayan sokak çocuklarının yaşadığı **“çöküntü alanlarının”** olduğu bir kentse1 manzara ortaya çıkmıştır (Kaygalak, 2001, s.140).

1950'lerde başlayan kentleşme sürecinde, 1990'lara geldiğinde beklenen kentsel bütünleşmenin sağlanmadığı görülmektedir. Bu da kentleşmeye bakışta değişmelere neden olmaktadır. Çünkü bu süreç boyunca kentleşme, bütünleşmenin değil çoğulcu kültürün yeri olmaya başlamıştır. Günümüz kentleri heterojen, farklı kültürlerin bir arada yaşadığı yaşam alanlarına dönüşmüştür. Bu yapı içinde tek bir kültürden bahsetmek yerine her bir kentlinin ya da kentli grubun kent algısının birbirinden farklı olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Yani kentleşme farklılaşmalara ve ayrışmalara neden olmuştur.

Sonuç olarak, sermayenin mantığının kentlere damgasını daha güçlü biçimde vurduğu ve kentsel eşitsizliklerin ve kutuplaşmasının uç noktalara itildiği bir dönemde, bu projeden zarar gören kesimlerin kendi içlerinde giderek artan biçimde parçalandıkları siyasal düzlemde de bu tür bir dağınıklığın ve parçalanmanın kendisini yeniden ürettiği gözlemlenmektedir (Şengül, 2001, s.93). Kentleşmenin neden olduğu mekânsal farklılaşmalar, aynı zamanda devingenlik olanaklarını da sekteye uğratarak toplumsal ve ekonomik niteliklerine göre ayrılmış grupların kendi yapılarını koruyarak bu yapıyı tekrardan üretmelerine neden olabilmekte, grupsal ayrışmayı sürekli hale getirebilmektedir (Yılmaz, 2003, s. 258).

Güvenlikli Siteler

1980 sonrası dönemde konut piyasası gelişmiş ve çeşitlenmiştir. Kentlerin imarlı ve planlı arazilerinde yeni ve çok çeşitli konut ve yerleşim tipleri Türkiye kentleşmesinin 1980 sonrası 25 yıllık dönemine damgasını vurmuştur. Kooperatiflerin konut üretiminden aldıkları payın artması kentlerin büyüme süreçleri üzerinde önemli ölçüde etkili olmuştur. Çünkü ölçeklerinden dolayı daha büyük alana ihtiyacı olan kooperatifler, çoğunlukla kent çevresindeki ucuz arsalarda konut yapma yoluna gitmişlerdir. Bu durumda kentlerin merkezden uzaklaşmalarına (desantralizasyon) neden olmuşlardır.

1980 sonrasının orta sınıflar açısından önemli bir diğer özelliği, yine kooperatiflere benzer şekilde büyük şirketler eliyle kent dışındaki arazilerin topluca imara açan şirketler büyük kârlar elde etmişlerdir. Ancak büyük yapımcı şirketler eliyle gerçekleştirilen bu uygulamaların büyük ölçüde üst gelir gruplarına yönelik kaldığını da belirtmek gerekir (Işık, 1996, s. 798). 1980 sonrası dönemde kentlerin imarlı kesimlerinde yaşanan bu dönüşümler, büyük sermayenin kentsel alanlara girme, kentlerde oluşan rantlardan pay alma çabası olarak da yorumlanabilir. Özellikle Özal döneminde büyük sermayenin kente girişini kolaylaştırmaya yönelik bir dizi düzenleme yapılmıştır. Tekeli'nin küçük sermayenin kentinden büyük sermayenin kentine geçiş olarak adlandırdığı bu dönüşümlerin kentsel alanlarda rant paylaşımı ve bu paylaşımın politik sonuçları üzerinde çok büyük etkileri olmuştur (Işık, 1996, s. 798). 1980 sonrası dönemde kentlerin muhtemel gelişme alanları üzerinde oluşan baskılar, farklı grupların rantlardan pay alma talepleri olarak da değerlendirilebilir. Bu anlamda, aynı süreç içinde büyük sermaye de kentsel rantlardan pay alma çabası içine girmiştir.

Türkiye'nin birçok kentinin ve özellikle İstanbul'un son yirmi yılına damgasını vuran en çarpıcı gelişmelerden biri de, konut piyasasında ortaya çıkan yeni yerleşim biçimleridir. Değişen ölçeklerde inşa edilen, üst-orta ve üst sınıflara hitap eden ve sunulan hizmetler açısından farklılıklar gösterecek de, temelde kendilerini seçkinlik, dışarı kapalılık, alternatif yaşam tarzı ve özelleştirilmiş altyapı ve hizmetler üzerinden pazarlayan **'korunmalı siteler'**, belki de kentsel yaşamın nereye doğru evrildiğini gösteren en somut örneklerdir. Buna rağmen, korunmalı siteler üzerine yapılan çalışmalar hala çok sınırlı, ampirik, etnografik araştırmalar ise neredeyse yok denecek kadar azdır. Bunun bir nedeni, bu yerleşimlerin hem tasarım hem de yönetsel olarak dışarıya kapalı 'özelleştirilmiş kamusal alanlar' olarak kurgulanmaları, izinsiz girişlerin yasak olmasının bu mekânı araştırmacıların erişimine sınırlamasıdır. Bir diğer neden ise, halen görece sınırlı sayıda olan bu yerleşim yerlerinin kenti dönüştürmedeki rolünün küçümsemesidir (Geniş, 2006, s. 4).

"Zengin gettolar" olarak adlandırılacak bu yeni konut alanlarının temel özelliği "sağlıksız, güvenliği olmayan ve kirli" kentin içinde ve çevresinde kalarak kendisini soyutlamasıdır. Söz konusu sitelerin girişlerindeki güvenlik noktaları dışardan girişleri sınırlarken, sitelerin içyapısı alışveriş, spor ve eğlence merkezleri ile kendi kendine yeterli olma iddiasını taşımaktadır. Kentin diğer kesimlerinden kendilerini yaşam çevreleri ve tüketim alışkanlıkları ile farklılaştıran bu yeni orta sınıfların 1980 sonrası ortaya çıkan kentsel gelişme sürecinin en can alıcı aktörleri olarak belirginleştiklerini söylemek yanlış olmayacaktır (Şengül, 2001, s. 90).

Yaşanan kutuplaşma karşısında kentin görece refah içindeki kesimlerinin kent dışındaki kendilerine *özel*, güvenlik sistemleriyle donatılmış sitelere kaçma eğiliminin hızla artması ise söz konusu kutuplaşmayı ve mekânsal ayrımcılığı daha da pe-

Zengin gettolar diye tanımlanabilecek güvenlikli siteler, daha çok üst-orta ve üst sınıflara hitap eden, en temelde seçkinlik, dışarı kapalılık, alternatif yaşam tarzı ve özelleştirilmiş altyapı ve hizmetler üzerinden pazarlanan sosyo-mekânsal yapılardır.

kişirmektedir. Bir tarafta, kentin olanaklarından dışlanmışlar, *öte* taraftan dışlananların buna karşı öfkesinden korkarak sitelerine kapananların yaşadıkları günümüz metropoliten kentleri, “kentlilik”, “yerel katılım”, “yerel özerklik”, “demokratik bir kent yaşamı” gibi kavramlar ve ideallerin altını oymakta ve bu kavramların havada kalmalarına neden olmaktadır (Doğan, 2001, s.104).

Ayrıca, bütün bu süreçlere ek olarak, yoğunlaşan göçle birlikte Türkiye'nin büyük kentlerinin çevre bölgelerinde, hemşerilik bağlarına göre şekillenen gecekondu semtleri, kentin merkeziyle bütünleşemeyen çöküntü alanlarına ve “getto”lara dönüşmektedir. Bu durum kentin doğası gereği fonksiyonel farklılaşma gösteren çeşitli noktaları arasındaki çelişkileri pekiştirmektedir. Merkez ile çevre arasındaki fark, bir tür iç ve dış karşıtlığa dönüşmektedir. Gecekondu bölgelerinden her biri, reel veya sembolik düzeyde, farklı bir kimliğe bürünüp kentin bütününden kopmaktadır (Bilgin ve Göneneli, 1996, s. 49-50). Böylece farklılaşan ve ayrışan bölgeler arasında gerilime dayalı bir ilişki biçimi de gelişmektedir (Yılmaz, 2003: 258). Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, küreselleşme sürecini tanımlayan ilişkiler içinde yer alamayan, tüketim ve bilgi toplumunun sunduğu olanaklardan yararlanamayan ve dışlanan gecekondu gruplar, bu kez içe kapanma, cemaatleşme, olarak tanımlanabilecek bir strateji geliştirmişlerdir. Bu gruplar kentin belirli yörelerini ele geçirmekle kalmamış buralarda gündelik yaşamın tümünü yeniden örgütlemeye yönelik cemaat içi dayanışma ağları kurmuşlardır. Burada vurgulamak gerekir ki, bu ayrışma esas olarak etnik köken ya da mezhep gibi pre-modern kimlikler çevresinde gerçekleşmektedir.

DEĞİŞEN GÖÇ BİÇİMLERİ VE KENTLEŞME

Göç olgusu ile kentsel yoksulluk arasındaki bağı kurabilmek.

Ekonomik, siyasi, ekolojik veya bireysel nedenlerle, bir yerden başka bir yere yapılan ve kısa, orta veya uzun vadeli geriye dönüş veya sürekli yerleşim hedefi güden coğrafik, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketi olarak tanımlanabilecek olan göç olgusu ile Türkiye ciddi anlamda ilk kez 1950'li yıllarla birlikte karşılaşmıştır. Türkiye'de 1923-1950 yılları arasında güçlü bir kentleşme ve göç hareketine rastlanmamıştır. Etkisini günümüzde de hissettiren birçok sorun barındıran göç süreci ile ciddi anlamda ilk kez 1950'lilerden sonra karşılaşmıştır.

İnsanlık tarihi boyunca yaşanan göçler, mekânda eşitsiz biçimde dağıtılmış ekonomik fırsatlardan yararlanma isteğinin bir sonucu olabildiği gibi, doğadan kaynaklanan zorunluluklar (deprem, sel, vb. doğal afetler) ya da devlet otoritesinin gündeme getirdiği sürgünler, mecburi iskânlar ve savaşlar nedeniyle de ortaya çıkabilmektedir. Sayılan bu unsurlar, dünya üzerinde hemen hemen her toplumun karşılaştığı her göç türü için kaynaklık edebilecek niteliktedir. Türkiye'de 1980'lere kadar söz konusu olan göçler daha çok ekonomik nedenlerle kırdan kente gerçekleşirken, 1980 sonrasında Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaşanan ekonomik (işsizlik vb.), güvenlik ve siyasi nedenlerle (Kürt sorunu vb.) daha çok kırdan kente, kentten kente ve bölgeler arası gerçekleşmiştir.

Türkiye'de bölgelerarası ekonomik gelişme farklarının giderek büyümesi, eskiden beri göç alan merkezlerin daha fazla göç almalarına neden olmuştur. Aynı zamanda sanayi, turizm ve tarım faaliyetlerinin gelişmesiyle ortaya çıkan ve giderek güçlenen yeni çekim merkezleri ortaya çıkmıştır. Sözelimi, GAP ile Şanlıurfa'da,

Türkiye'de 1980'lere kadar söz konusu olan göçler daha çok ekonomik nedenlerle kırdan kente gerçekleşirken, 1980 sonrasında Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaşanan ekonomik (işsizlik vb.), güvenlik ve siyasi nedenlerle (Kürt sorunu vb.) daha çok kırdan kente, kentten kente ve bölgeler arası gerçekleşmiştir.

turizmin gelişmesiyle Antalya'da ve sanayi faaliyetlerindeki büyümesi ile Tekirdağ'da, son 20 yıl içinde hızlı bir kentleşme olgusu ortaya çıkmıştır. Elimizdeki veriler, ülkemizde özellikle son 15-20 yılda kentleşmenin mekânsal dağılımında yeni ve ilginç gelişmeler olduğunu da ortaya koymaktadır. Örneğin, 1985 sonrasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin özellikle kırsal kesiminde yoğunlaşan terör olaylarının doğrudan veya dolaylı etkileri, bu bölgelerin kırsal alanlarından bölge kentlerine yönelik önemli göçlere neden olmuştur. Bu gelişmeler, söz konusu iki bölgenin kentlerinde son derece hızlı bir nüfus artışına yol açarken, gerek Doğu Anadolu gerek Güneydoğu Anadolu Marmara bölgesini büyük farklarla geride bırakarak, Türkiye'de kentsel nüfusun en hızlı artış kaydettiği bölgeler olmuştur (Işık, 2005, s. 58). *Ancak, Doğu ve Güneydoğu bölgesinde yaşanan bu kentleşme modeli, birçok açıdan Marmara ve Akdeniz kıyılarımızda görülen kentleşme modelinden ayrılmaktadır. Bunun en önemli nedeni, bölge kentlerinin, herkesin bildiği gibi, bu yoğun göçü kaldıracak ekonomik potansiyelden yoksun olmalarıdır.* Başka bir ifadeyle, meydana gelen göçler, bölge kentlerinin nüfuslarını 10-15 yılda 2-3 kat artırırken; Antalya, Mersin, Adana, İzmir, İstanbul ve diğer büyük kentlere göç etmeye hazır büyük bir nüfus kütlesi yaratmıştır (Işık, 2005, s. 66).

Bu durum geleneksel bölge ve merkezlerinde kentsel nüfus artışına neden olmuş ve Türkiye'de **kentleşme süreçlerine “zorunlu göç kaynaklı kentleşme” adı verilebilecek bir olguyu da eklemiştir.** Doğu ve Güneydoğu Anadolu kentlerinde ortaya çıkan bu kentleşme modelinin, genel olarak “güvenlik kaynaklı” olduğu da dikkat çekmektedir. Bölgenin, güvenlik koşullarının yeterince sağlanamadığı kırsal alanlarından bölge kentlerine yönelik büyük göçlerin ilk varış noktası, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun il ve ilçe merkezleri olmuştur. Batman, Hakkâri, Adıyaman ve Van il merkezlerinin yanı sıra Viranşehir, Yüksekova, Bismil ve Siverek son 15 yılda nüfusları hızla artan kentler arasında yer almaktadır.

Ayrıca, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ortaya çıkan ve zaman zaman şiddetini artıran güvenlik ve terör olaylarının doğrudan veya dolaylı etkileri Türkiye'de kentleşmenin yönünü ve yoğunluğunu önemli ölçüde etkilemiştir. Bölgede gerçekleşen terör olayları, başta kırsal yerleşmelerdeki güvenliğin sağlanamamasına yol açarken, temel ekonomik faaliyetlerin sürdürülememesi kırsal yaşamı zorlaştırmıştır (Işık, 2005, s. 66).

1950'lerde yaşanan kırdan kente iç göçle birlikte kentsel alandaki işgücü piyasasını incelediğimizde; ulusal kalkınmacı politikaların egemen olduğu bu dönemde göç edenlerin bir ölçüde kentsel tabanlı sanayi tarafından emilebildiği söylenebilir. Ancak 1980'lerden sonra uygulanan neo-liberal dönemde kamu ve özel kesimin kentlerde yarattığı istihdam olanağı tüm göçmenleri ememediği için, göçmenler kentsel işgücü piyasasında enformel işlerde çalışmaya başlamıştır (Peker vd., 1997, s. 6).

1980'lerden sonra kente “zorunlu” göç yoluyla gelen insanlar, bambaşka bir siyasal ve ekonomik iklimle karşı karşıya gelmişlerdi. Çünkü 1980'lerle birlikte neo-liberal ekonomi politikaları uygulanmaya başlamıştı. 1980 sonrasında Doğu illerinde yaşanan güvenlik sorunundan kaynaklanan düşük yoğunluklu savaş ve terör nedeniyle göç kırdan kente artarak devam etti. Ancak 1980 sonrasında kentlerin yeni gelen göçmenlere vaat edebileceği pek bir şey kalmamıştı. 1960'lı ve 70'li yıllarda kırdan kente büyük göçler sırasında kentlere yeni gelen insanlar endüstrileşmenin yarattığı emek talebi tarafından istihdam edilebilmiştir. Çünkü o dönemde büyüyen bir ekonomi söz konusuydu. Ekonomik yaşam gelişiyor ve modernizasyon düşüncesi maddi hayatın içinde destekleniyordu (Karaömerlioğlu, 1995).

1980 öncesi yaşanan göçlerde göçmenler sanayi sektörü tarafından güvenceli ve sigortalı işlerde istihdam edilebilirken, 1980 sonrası dönemde göç edenler değişen ekonomik ve politik koşullar nedeniyle kentlerde ancak güvencesiz, sağlıksız ve sigortasız enformel hizmet sektöründe istihdam olanağı bulabilmişlerdir.

Türkiye’de kentlerde ortaya çıkan yoksulluğu derinleştiren en önemli olgulardan birincisi, 1990’larla birlikte Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan özellikle metropol kentlere yönelen kitlesel, zorunlu göçlerdir. 1980 sonrası dönemde, artan dış ilişkiler ağı içerisinde dünya sistemi ile ilişkilerin kurulduğu bağlantı noktaları ve dışa açılan turizm sektörünün önemli merkezleri konumundaki kentlere yönelik yoğun bir gönüllü nüfus hareketi yaşanmasına karşılık (Eraydın, 1992, s. 112), özellikle 1990’larla birlikte, iç göç olgusunda zorunlu göçlerin ağırlık kazanmaya başladığı görülmektedir. 1990-1996 yılları arasında zorunlu göç olgusu nedeniyle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan, Batı’ya ve Güney’e doğru hızlı bir nüfus hareketliliği yaşanmıştır. OHAL Bölge Valiliği’nin 1997 yılı verilerine göre, toplam 905 köy ve 2.523 mezranın, yani 3.428 yerleşim yerinin boşaltılması sonucu, bölgeden 450.000 kişi göç etmek zorunda kalmıştır. Yine aynı raporun açıklamasına göre, köyleri boşaltılan bu insanlar, çoğu zaman toplu halde göç ederek ya bölgedeki Urfa, Van, Diyarbakır gibi büyük kentlere ya da tarım işçiliği gibi eğitim ve beceri gerektirmeyen istihdam olanaklarının bulunduğu Mersin, Adana, Antalya gibi kentlere yerleşmektedirler (Kaygalak, 2001, s. 141).

1980 sonrası dönemin göç konusunda 1950 sonrası hızlı kentleşme döneminden farkı, eskiden kırsal alandan kentsel alana göçler ağırlıkta iken, 1980’lerden sonra **kentler arası göçlerin payının önemli ölçüde artmasıdır**. Öte yandan, büyük ölçüde siyasal ve askeri nedenlerle kırsal alanın boşaltılması anlamında zorunlu bir göç sürecinin yaşandığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri bir kenara bırakılırsa, kırdan kente göçün daha çok Antalya, Mersin, Denizli, Gaziantep gibi gelişme potansiyeli yüksek olan bölgesel merkezlere yöneldiği görülmektedir. Bu nedenle, İstanbul, İzmir, Bursa, Ankara gibi göç bakımından eskiden temel çekim merkezleri olan kentlere yeni çekim merkezleri eklenmiştir. Ülkenin iş olanaklarının olmadığı ve/veya siyasal gerilimlerin had safhada yaşandığı yörelerinden, iş olanaklarının görece olarak daha fazla olduğu gelişmiş bölgelere ya da büyük kentlere olan ve daha çok *kentten kente gerçekleşen göçlerde, görece olarak daha nitelikli işgücünün yer değiştirmesi söz konusu olduğu için göç veren yerlerin gelişebilme potansiyelleri daha da düşmektedir*. Bu nedenle, yaşanan kentleşme süreci kırkent, gelişmiş-azgelişmiş bölgeler, uluslararası sermayenin ilgi alanına giren ve girmeyen kentler arasındaki dengesizlikleri ve eşitsizlikleri daha da arttırmaktadır (Doğan, 2001, s. 112-113).

DİKKAT

Türkiye’de zorunlu göç ve neo-liberalizm politikalarının kentleşme sürecine etkilerinin detaylı incelemesi için *Kentin Mültecileri, Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme kitabını okuyunuz. Kentin Mültecileri, Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme, Sevilay Kaygalak, 2009, (Ankara: Dipnot).*

Özellikle 1980 sonrasında Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki kır ve kentlerden “hazırlıksız” göçle gelenler, travmatik biçimde geldikleri kentlerde en yoksul kesim durumuna gelmiştir.

Göç, geçmişte olduğu gibi bugün için de kentlerdeki yoksulluk olgusunu büyüten faktörlerden birisi durumundadır. Kapitalizmin kır ve kent, kent ve kent arasındaki dengesizlikleri artıran eşitsiz mekânsal gelişme dinamiklerinin neo-liberal politikalar ve küreselleşme projesi ile birlikte hızlandığı günümüzde, ekonomik açıdan geri kır ve kentlerden gelişmiş kent merkezlerine göçün yoğun biçimde sürmesi, göç olgusunun yeni kentsel yoksulluk üzerinde oldukça etkili olmaktadır. Daha önce de vurgulandığı gibi, *kentleşmenin sanayileşmeden hızlı yaşandığı, sermaye birikimi düşük, azgelişmiş ülkelerde, kentte sürekli ve örgütsüz işgücü arzı yaratan göçün, sanayi tarafından emilemeyişi kentsel yoksulluk olgusunu ortaya çıkaran en önemli nedenlerden birisidir* (Güler, 1999, s. 58). Kentsel yoksul-

lukla ve onun göstergeleri olan “yağ lekeli büyüme”, gecekonduleşme, enformelleşme gibi olgularla arasında nedensellik ilişkisi olan göçün, günümüzde de yoksulluğun derinleşmesinde, mekânsal olarak yoğunlaşmasında ve süreklileşerek bugünkü halini almasında büyük payı vardır (Kaygalak, 2001, s. 133).

Yeni **kentsel yoksulluğun** önemli boyutlarını oluşturan toplumsal ayrımcılık, dışlanma ve kronikleşmiş yoksulluğun, kent içinde coğrafi olarak yoğunlaştığı yoksul mahallelere yerleşen göçmenlerin, konut, iş ve gelir bakımından eski göçmenlerin ilk geldiklerinde yakaladıkları olanaklardan bile yoksun olmalarıdır. İş bulma olanaklarının azaldığı yeni kentsel yoksulluk koşullarında göçmenlerin kentte tutunmaları da zorlaşmaktadır. İşsizlik oranının zaten yüksek olduğu günümüzde, göçmenlerin yarattığı işgücü arzı işgücü piyasasında ücretlerin daha da düşmesine yol açan bir faktör olarak, kent yoksullarının yaşam koşullarını daha da bozmaktadır. Göçmenlerin kimliğine bağlı olarak kimi yerlerde ortaya çıkan etnik ayrımcılık ve dışlamalar ise, göç edenlerle yerli işçi ve işsizleri birbirinden ayırıp, zaten kent yoksulu olan göçmenleri daha düşük ücretle çalışmaya zorlayan bir faktör olarak, hem yeni bir eşitsizliğe kaynaklık etmekte hem de bir bütün olarak yeni kentsel yoksulluğun koşullarını daha da ağırlaştırmaktadır.

1980 sonrasında kentin kenar mahallelerinde (varoşlar) daha yüksek bir yaşam standardına ulaşmak için fırsat kollayan göçmenler, işsizliğin hızla arttığı, çalışanların ücretlerinin düşürüldüğü, örgütlülüklerinin zayıfladığı, sosyal adalet kavramının yerini bireyciliğin, rekabetin aldığı ve orta sınıfların büyük bir bölümünün yoksullaştığı neo-liberal yeniden yapılanma koşullarında bu umut ve beklentilerine veda etmek zorunda bırakılmıştır. Çünkü bu koşullardaki kentsel ortama gelen göçmenlerin, kent ekonomisinin herhangi bir sektöründeki istihdamı artık yalnızca gecikmeye uğramamakta, işsizlik ve kentin olanaklarından dışlanma durumu kalıcı hâle gelmeye başlamıştır. Özellikle ekonominin kilit sektörlerinde (otomotiv, biyo-kimya, silah gibi), üretimin kapasitesinin yeni işçilerin işe alınmasıyla değil de, işgücü verimliliğinin artırılması yoluyla yükseltilmesi ve bu sektörlerin üretim birimlerinde yüksek nitelikli, toplam kalite çemberleri etrafında çalışan az sayıda işçinin istihdam edilmeye başlanması kapitalizmin tarihi boyunca gelişen sanayinin yedek işgücü ordusunu oluşturan göçmenleri sürekli olarak **enformel sektörde** çalışmaya itmektedir. *Seyyar satıcılıktan, inşaat işçiliğine, düzensiz, sigortasız, yarı zamanlı biçimde çalışan bu göçmenler*, toplumsal ve mekânsal ayrımlaşmalarla kendini ortaya koyan yeni kentsel yoksulluğun önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Kaygalak, 2001). Toplumsal yaşamdan dışlanmış kitlelerle dolup taşan ve yoksullara yaşayabilecekleri yerler olarak varoşları sunan bugünün kentlerinde, göçmenler yeni kentsel yoksulluğu en yoğun biçimde yaşayan kesimler olmaktadır.

Daha da önemlisi, Türkiye’de enformel sektörün genişlemesini sağlayan faktörlerden birisi de 1980 sonrasında yaşanan güvenliğe dayalı olarak gelişen Doğu ve Güneydoğu’dan diğer bölgelere olan zorunlu göçlerdir. Bölge nüfusunun göç sürecinde kente fazla bir kaynak aktarmaması, kalkış noktasındaki kişisel niteliklerinin düşük olması bu insanları enformel işlere yöneltmiştir. 1980 sonrası dönemde özellikle büyük kentlerdeki hal ve Pazar yeri ticareti, kent içi nokta ve seyyar satıcılık, kent içi ulaşım ve inşaat işlerinde büyük çoğunlukla Doğu ve Güneydoğu’dan göç eden insanlar çalışmaktadır.

Ayrıca, iç göçlere bağlı olarak yaşanan kentlerde mekânsal yoğunluğa bağlı olarak gruplaşmalar meydana gelmektedir. Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden kente yeni göç eden Kürt gruplarının daha çok, kendilerinden önce göç etmiş olan hemşerilerinin bulunduğu mahallelerde yoğunlaşmış olduğu görülmektedir. Ancak bel-

1980 sonrası Doğu ve Güneydoğudan Batı’ya güvenlik nedeniyle gerçekleşen zorunlu göçle gelen göçmenler kentlerde uygulanan neo-liberal politikalar yüzünden düşük ücretli, sigortasız ve güvencesiz enformel sektörlerinde istihdam olanağı bulabilmiştir. Bu da göçmenlerin kent yoksulluğu yaşamalarının temel nedeni olmuştur.

li bölgelerdeki bu tür yoğunlaşmaların da kendi içerisinde Sünni-Kürt ya da Alevi-Kürt şeklinde bir ayrışmaya maruz kaldığını gözlemlemek mümkündür (Erder, 2002, s. 148-156; Yılmaz, 2003, s. 264). Bunun yanında, iç göçe katılanların varış noktasındaki tercihlerinde aile-hemşehri eksenli ilişkiler yoğun olarak yaşanmaktadır. Bu ilişkilerde koruyucu, kollayıcı öğelerin ön planda olması, kentte insan-insan ve insan-kurum ilişkilerinin kentsel kurumlara geçmesini engellemektedir (Peker vd. 1997, s. 133). İç göçe katılanların varış noktasındaki piyasa koşulları içinde en çok etkilendikleri konuların başında ise konut ve işgücü piyasası gelmektedir.

1980 sonrası kentleşme açısından vurgulanması gereken **son nokta** ise Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden Batı'ya göçün hızlanarak devam etmesini sağlayan bölgesel eşitsizlik ve dengesizlik olgusudur. Bölgesel dengesizlik, Türkiye'de yaşanan önemli sorunlardan biri olarak görülmektedir. Özellikle ülkenin Doğu ve Güneydoğusu ile Batısı arasındaki farklılık her geçen gün artmaktadır. Bu olumsuz durum nedeniyle az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere hem insan gücü hem de servet akışı artarak devam etmekte ve aradaki dengesizlik az gelişmişler aleyhine büyümektedir. Devletin bölgesel dengesizliği gidermek üzere gerçekleştirdiği politikalar ise beklenen sonuçları şimdilik verememektedir. Ayrıca, Doğu ve Güneydoğu'daki terör olayları, bölgedeki dengesizliği artırarak sorunların çözümünü daha da güçleştirmektedir.

Türkiye'de kentli nüfusun satın alma güçleri bölgelere göre oldukça farklılaşmaktadır. Devletin sağlık ve eğitim imkânlarını dengeleme çabası yetersiz kalınca, bu alanlarda da fırsat eşitsizlikleri yaşanmaya devam ediyor. Böyle olunca, az gelişmiş bölgenin sermayesi de, işgücü de gelirin ve refahın daha yüksek olduğu bölgelere göç ediyor ve bu az gelişmişlik sarmalı süreklilik kazanıyor. Eğitim ve sağlık başta olmak üzere, kamu hizmetlerinden daha çok yararlanılabilecek bölgelere göç sürüyor. Yoğun göç, bir süre sonra göç alan merkezlerin kamu hizmetlerinde, iş ve konut piyasasında üzerinde oldukça olumsuz etkiler ve baskılar oluşturuyor. Az gelişmiş bölgeden sermaye ve nüfus göçü, bölgenin potansiyel gelişme gücünün de açıkca zayıflaması sonucunu doğurmaktadır.

YEREL YÖNETİMLER VE YÖNETİŞİM OLGUSU

Yerel yönetim ve yönetim olgularını eleştirel olarak analiz edebilmek.

1980 sonrasında kent ve yerel yönetimlere damgasını vuran yerel yönetim anlayışı kentsel işletmecilik ve girişimcilik mantığı olmuştur.

Türkiye'de 1980 sonrası kentleşme sürecinde en göze çarpan gelişmelerden biri de yerel yönetim sürecinde yaşanan değişimdir. Şengül (2001) Türkiye'de yerel yönetimler deneyimini ve bu deneyimlere ilişkin değişimleri **üç dönem**de ele almaktadır: **Birinci dönem**, Cumhuriyet'in kuruluşundan 1970'li yılların başına kadar süren ve yerel yönetimlerin merkezi yönetimin bir uzantısı olarak düşünülebilecekleri bir zaman dilimini kapsarken, **ikinci dönem** 1970'lerin başından 12 Eylül'e kadar olan dönem, yerel yönetimlerin *merkeze karşı bir özerklik* çabası içinde olduğu ve sol içerikli bir kent yönetimi anlayışının egemen olduğu bir dönemdir. Halen sürmekte olan ve 1980'den sonra başlayan **üçüncü dönemde** ise yerel yönetim pratikleri neredeyse tamamen kentsel işletmecilik ve girişimcilik tarafından belirlenmektedir.

Türkiye'de 1985 yılında çıkartılan 3194 sayılı İmar Yasası ile imar planlarını yapma ve değiştirme yetkisi belediyelere verilmiştir. Böylelikle yerel yönetimler önemli birer güç odağı haline gelmekle kalmamış, rantların oluşumu ve yeniden

dağıtım konusunda eskisinden çok daha güçlü kurumlar haline gelmişlerdir (Işık, 1996, s. 799). Bundan sonra, yerel yönetimlerin artan hareket alanı sayesinde 1980 öncesi dönemde olduğu gibi kentsel rantların dağıtımını siyasi destek sağlamanın temel yollarından biri olma özelliğini korumuştur. Güler, **yerel yönetim reformu yasa tasarısını** şöyle değerlendirmektedir: Bu yasa tasarısı devletin neo-liberal politikalarla yeniden yapılandırılmasının bir ayağı olarak gündeme gelmiştir. Bu çerçevede tasarı özelleştirme, ihalecilik (taşeronlaştırma), yapı-ışlet-devret, bütçenin personel ücretleri payının kısıtlanması, yönetim gibi neo-liberal politikaları yerel yönetimlerde kurumsallaştırmayı amaçlamaktadır. Yerel yönetimlerin ulusal büyük sermayeyi ve belki daha önemlisi uluslararası sermayeyi o yerelliğe gelme konusunda teşvik etmek için hazine arzileri üzerinde tasarruf hakkını genişletmekte ve borçlanma konusunda sınırlamaları kaldırmaktadır (Güler, 1998; Doğan, 2001, s. 102).

Bu dönemde 1980-1985 arasında sayısı artmayan hatta azalan belediye sayısı, 1985'ten sonra tekrar artmaya başlamış, 1725'ten 1997'de 2837'ye yükselmiştir. (Güler, 1992, s.87; Akkaya, 1999, s.45). Bu dönemin önemli bir özelliği yerel yönetim birimlerinden belediyelerin görev ve yetkilerinin artırılmasıdır. Bazı büyük kentlerde metropolitenleşme eğilimi, hızlı nüfus artışı ve 1980 sonrası uygulanan ekonomi politikalarıyla güçlenmiştir. Örneğin, 1984 yılında çıkarılan 3030 sayılı anakentlerle ilgili yasayla birlikte, genel bütçe gelirlerinden belediyelere yüzde 10'lara ulaşan pay verilmiştir. Ayrıca, 1985 yılında çıkarılan 3194 sayılı imar planı yapma yetkisini belediyelere veren yasa gibi 1980 sonrası yapılan düzenlemeler belediyelerin gelir ve yetkilerini artırıcı işlevler görmüştür. Belediyelere tanınan imar yetkisi, kentsel rantları sermaye birikiminin yatırıldığı kârlı alanlar haline getirilmesinin araçlarından biri olmuştur (Doğan, 2001, s. 115).

Birlikte tüketim, kentleri özgün kılan faktör olmaktan çıkarken, kentler ekonomik gelişmenin odakları haline gelmektedir. Sermayenin hareketliliği ve ulusdevletlerin bu alanlarda daha az müdahaleci hale gelmeleri, yerel girişimcilerin liderliğinde yerel birimleri aktive etmiştir. Ayrıca, yerel birimler uluslararası mekânsal işbölümünde kendilerine daha iyi bir konum elde etmek için birbirleriyle "yarışmaya" itilmiştir. Sonuçta, dünya kentleri hiyerarşisi olarak adlandırılan yapılanma içinde kentler kendilerine olabildiğince avantajlı bir yer elde etmeye yönelik olarak stratejiler izlemeye başlamışlardır. Bu yeni oluşum içinde yerel devlet ekonomik büyümeye yönelik koalisyonların oluşturulmasına ve stratejilerin belirlenmesine yönelik yerel düzeyde oluşan bu yeni eğilimin merkezinde yer almaktadırlar. Diğer bir anlatımla, günümüzde **yönetişim** anlayışını benimseyen yerel yönetimler, emeğin yeniden üretiminde üstlendikleri rolleri ikinci plana iterken **sermayenin desteklenmesine yönelik** bir müdahale anlayışına yönelmişlerdir (Şengül, 2002). Bütün bu gelişmeler 1980 sonrası Türkiye'nin kentleşme sürecinde de etkilerini göstermiş ve yerel yönetimler bu anlayış etrafında örgütlenmeye başlamıştır. Ancak, Türkiye'de sermayeye yönelik kentsel politikalar, endüstriyel büyümeyi hedefleyen sermayenin sınırlılığı nedeniyle batıdakine benzer bir yerel yarışmacılık yerine; zaten mevcut olan **rant merkezli bir kentsel gelişme anlayışını güçlendirmiştir**.

Devlet sermayeyi desteklemeye yönelik politikalara yönelirken, kent yönetimi anlayışı da önemli bir değişime uğramaktadır. Mevcut yazın bu değişimi **yönetimden yönetişime geçiş** olarak adlandırmaktadır (Harvey, 1989). Bu değişimin gerisinde kent yönetiminin artık devletin ötesinde bir boyut kazandığı vurgusu vardır. Devlet merkezli birikim stratejilerinin geçerliliğini yitirmesinin, sermaye ve yerel

1980 sonrasında çıkarılan yasalar belediyelerin kendi başına karar alıp uygulaması anlamında özerklik kazanmalarında önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1980 sonrası dönemde belediyeler önceki dönemlere göre daha özerk bir yapıya kavuşturulmuştur.

Günümüzde popüler hale gelen yerel yönetim anlayışı olan "yönetişim" ihtiyaç sahibi emek güçlerinin desteklenmesinden ziyade sermayenin ve finans çevrelerinin desteklenmesine yönelik bir yönetim anlayışını benimsemektedir.

toplulukları içeren biçimde, **çok aktörlü bir yönetim yapısına** yol açtığı öne sürülmektedir. Bu anlayışa göre, kentlerin kendilerini pazarlamaları geniş katımlı bir yönetsel yapı ve süreci de gerektirmektedir. Geçmişte olduğu gibi devlet kurumlarının bu tür bir sorumluluğu tek başlarına yerine getirmeleri mümkün değildir. Yerel aktörlerin desteğini almayan bir yönetim anlayışının kenti temsil edebilmesi mümkün görülmemektedir. Bu tür bir yönelimin yerel devlet açısından en önemli sonucu, yönetim olgusunun kurumsal yapısının geçmişteki belirgin çizgilerle tanımlanmışlığını yitirmesidir. Kamu ile özel arasındaki ayrışmanın büyük ölçüde çöktüğü bir dönemde, yönetimin kurumsal yapısı da belirginliğini yitirmekte, kurumsal sınırları daha az belirgin yönetim yapıları ortaya çıkmaktadır. Böylece kent yönetimi bir yandan daha geniş bir içerik kazanıp, devlet örgütlenmesinin dışına taşarken, bir yandan da enformel ve esnek bir yapı kazanmaktadır (Ataay, 2001).

Yerel yönetime herkesin katılımını sağlamak iddiasıyla ortaya atılmasına rağmen, yönetim uygulamaları belli grupları dışarda bırakarak, rant merkezli bir anlayışı benimseyerek sermaye ve finans çevrelerine hizmet etmektedir.

Kuşkusuz bu tür bir yeni yapılanma geçmiştekenden oldukça farklı bir yönetim felsefesini temsil etmektedir. Kuramsal düzeyde varsayılan devlet, kapitalist girişimciler ve yerel topluluklar etrafında oluşan bir ittifak ve bu temelde oluşacak bir çoğulculuktur. Ancak yönetim örneklerinin birçoğunda ortaya çıkan durum bu varsayımın gerçekçi olmadığı yönündedir. Kamu-özel işbirliği kavramının varsaydığı güç birliği, devlet ve girişimciler arasında yaygın biçimde gerçekleşmektedir. Birçok durumda yerel toplulukların bu tür koalisyonlar içinde temsil edilmesi ya gerçekleşmemekte ya da sembolik düzeyde kalmaktadır. Bu çerçevede temsiliyet kanalları ve biçimleri hızlı bir değişime uğramaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, yerel yönetim yapıları daha çok örgütlü çıkarların temsiliyetine duyarlı bir kurguya sahiptir. İşveren dernekleri ve odaları ve benzeri türden örgütlenmeler çoğu durumda yönetim yapılarının meşru üyeleri haline gelmektedir. Aynı tür bir temsiliyet biçimi yerel topluluklar için de geçerlidir. Yönetim yapılarına çoğunlukla örgütlü gruplar ulaşabilmektedirler. Diğer bir anlatımla, yeni yapılanma bireysel bir katılımdan çok, yerel düzeyde korporatist bir temsiliyet yapısını öngörmektedir. Bu tür bir oluşumun en çarpıcı olumsuz özelliği, örgütsüz grupları tamamıyla dışlayıcı olması (Şengül, 2002) ya da yönetime katılacak olan örgütleri çoğunlukla finans ve sermaye örgütlerinden seçmesidir.

Yönetim uygulamalarında kentsel grupların tamamı temsil edilmemekte ve katılımcılığın felsefesi kentsel gelişimden daha çok rantların paylaşımı kaygısıyla şekillenmektedir.

Yerel demokrasiyi, temsili demokrasiye göre daha katılımcı bir çerçeveye kavuşturduğu söylenen **yönetişim modeli**, yereli salt üretimin örgütlendiği mekân olarak tanımlamakta ve neo-liberal eğilimlerin bir ürünü olarak gündeme gelmektedir. Bunun yanında, yönetim modelinin temsili demokrasinin merkezi ve yerel düzeylerde **“popülist”** politikalara zemin hazırladığı, bunun sonucunda kamu kaynaklarının bir **“kayırmacılık”** (clientalism) içinde israf edildiği de söylenebilir. Yönetişim modelinin getirdiği beraber yönetim sürecinde, neo-liberal yeniden yapılanmayla birlikte, toplumsal açıdan önemli ölçüde güç kaybına uğrayan işçi sınıfı ve diğer kent yoksullarının örgütlerinden çok, sivil toplum kuruluşları olarak sermaye tabanlı örgütler ve firmalar etkili olmaktadır. Sonuçta, yerel yönetim yaklaşımı, toplumun görece refah içindeki kesimlerinin sivil toplum örgütleriyle, firmaların ve yerel yönetimlerin birlikte yönettiği korporatist bir yerel temsiliyet yapısını doğurmaktadır (Ersoy ve Şengül, 1998, s. 138; Doğan, 2001, s. 101). Dolayısıyla, yönetişimin daha seçkin bir yönetim biçimi olduğunu söylemek mümkündür. Sonuç olarak, tersi yöndeki bir söylemin varlığına karşın, Türkiye’de kentlerde yerel toplulukların temsiliyeti sınırlı kalmış, bunun gerçekleştiği durumda ise, katılımın çerçevesi, daha yaşanılır kentler yaratmaktan çok, daha fazla rant elde etme kaygıları tarafından belirlenmiştir.

1980 sonrası kentleşme sürecinde yerel yönetimlerin birçok alanda işlev ve hizmetlerini özel sermayeye devretmesi, uluslararası piyasalardan borçlanması, kendi yörelerine sermaye çekmeye çalışması, yerel özgünlüklerini pazarlamaya çalışması ve medyada görülme kaygısı yerel yönetimlerde meydana gelen değişimlerin göstergeleri olarak değerlendirilebilir (Doğan, 2001, s. 101).

Büyük şirketler eliyle kent dışındaki arazilerin topluca imara açılması, bu kesimin toplu konut, turistik tesis, villa, eğlence yerleri ve eskinin iş hanlarının yerini alan iş merkezleri (plazalar) gibi inşaat projelerine ve bunların işletmesine girişmesi, özel eğitim ve sağlık kuruluşlarının sayısının büyük bir artış göstermesi, özel (vakıf) üniversitelerin kurulup yaygınlaşması büyük sermayenin bu alana yönelmesinin örnekleridir. Sermayenin söz konusu yönelimi ve 1984 yılında imar kanununda yapılan değişiklikle birlikte, kentsel rantın nasıl dağıtılacağı konusu yerel politik süreçlerin en önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Bir ölçüde yerel yönetimlerin önemini artıran bu gelişme, aynı zamanda işlevleri arasında kentsel rantların dağıtımının ön plana çıkmasına neden olmuştur (Güler, 1992, s. 196-197, 1996, s. 160; Doğan, 2001, s. 109).

Neo-liberal ekonomi politikaları ve yerellikleri ön plana çıkaran küreselleşme projesi ve yönetim anlayışının etkisiyle, 1990'lı yıllarla birlikte, belediyelerde yaşanan önemli gelişmeler olan özelleştirme, maliye sisteminin dış kredilere dayandırılması ve personel yapısının değiştirilmesi uygulamaları da bu dönem kentlerini ve kentli nüfusu önemli ölçüde etkilemektedir. Çünkü özellikle büyük şehirlerin belediyelerinde gündeme gelen bu gelişmelerle birlikte içme suyu, temizlik, çöp toplama, kent-içi toplu taşımacılık gibi hizmetlerin büyük bölümü özelleştirilmektedir. Bunun yanında, hizmet ve yapım işleri düşük ücretle ve sigortasız, sendikasıız işçi çalıştıran taşeron firmalara ihale edilmektedir. Buna bağlı olarak, belediyelerin personel sayısı azalmakta, geçici işçi ve sözleşmeli personel uygulaması yaygınlaşmaktadır. Ayrıca, dış kredilerle uluslararası sermaye çevrelerine bağımlı hale gelinerek ulusal ve kentsel değerler dışarıya aktarılmaktadır. Bütün bunların sonucu olarak, neo-liberal politikaların zaten olumsuz yönde etkilediği işçi sınıfı ve kentin diğer çalışan kesimleri kentsel hizmetlerden daha da dışlanmaktadır (Doğan, 2001, s. 116).

Neo-liberal dönemin mekânsal kurgusu, önceki dönemle karşılaştırıldığında, çok daha hiyerarşik niteliktedir. Bu düzenin yeni mekânsal yapılanması, popüler ifadeyle "dünya kentleri sistemi"dir. "Yerel birimlerin" ise bu hiyerarşik yapı içinde birbiriyle "yarışması" öngörülmektedir. Bu sistemin tepesinde iletişim ağlarıyla birbirine bağlanmış, mali sektörün geliştiği, yüksek iş merkezlerinin ve/veya Jameson'un (1994) adlandırmasıyla "hiper-mekânların" fiziki mekâna hakim olduğu, dünyadaki üretim ve hizmetlerin denetlendiği New York, Londra, Frankfurt, Tokyo gibi, Sassen'in tanımlamasıyla "şirketleşmiş" (Sassen, 1996, s. 23) dünya kentleri ya da küresel kentler bulunmaktadır (Doğan, 2001, s. 99).

1980 sonrasında belediyeler imar ve islah konularında kendisine tanınan geniş yetkileri ve özerkliği, kentsel rantların dağıtım yönünde kayırmacı ve popülist politikalar üretmek için kullanmışlardır.

1980 sonrasında küreselleşme süreciyle birlikte ortaya çıktığı iddia edilen "dünya kentleri" kavramını tartışınız?

Kentler ya da daha genel olarak yerelliklerin gelişimini yönlendiren güçlerin söz konusu değişimi “yarışan yerellikler” modeli ile belli bir çerçeveye oturtulmaya çalışılmaktadır (Şengül, 2000). Bu model yaşanan süreçten kârlı çıkmak isteyen yerel güçleri, dünya ekonomisinin döngüsüne katılabilmek için yük saydığı şeylerden arınmaya, bütün sermayesini ve beşeri kaynaklarını uluslararası yarışmacı ortama katılabilmek için seferber etmeye zorlamakta, bu da ulusal ve yerel açıdan toplumsal-ekonomik sorunlara yol açmaktadır.

Neo-liberal yeniden yapılanma ile ortaya çıkan yeni kapitalist ilişkiler, kent ve bölge anlamında yerel düzeydeki sermaye ve iktidar sahipleri ile uluslararası sermaye arasında yeni bağlantılar yaratmıştır. Bu bağlantılar özellikle ekonomik ve kültürel boyutta yeni eşitsiz ilişkiler doğururken, çoğu durumda bu sürecin gerçek kaybedeni çalışan sınıflar olmaktadır. Bunun başlıca nedenlerinden biri, neo-liberal politikalarla sermaye dolaşımının önündeki engeller kaldırılırken, işgücünün hareketsiz kılınmaya çalışılmasıdır. Dünya çapında yeni bir eşitsiz gelişme dinamiği yaratan ve yeni bir ekonomik işbölümü doğuran bu değişimin, kentlerin konumu ve gelişimini belirleyen dinamikler ve yerel yönetimler üzerinde önemli etkileri vardır (Doğan, 2001, s. 99).

Özet

Türkiye’de kentleşme olgusunu etkileyen temel dinamikleri sıralayabilmek.

1980 sonrası dönemde Türkiye’de kentleşme sürecinde öncelikle ihracata dönük birikim rejimiyle birlikte uygulanan neo-liberal politikalar sayesinde büyük sermayenin kentsel mekânlara yönelmesi ve kenti bir rant mekanizması olarak görmesi kentleşmeyi etkileyen en büyük faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Sermaye Türkiye’de 1980 sonrası kentleşme sürecine damgasını vurmuş ve bu süreç sermayenin kentleşmesi olarak ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra, Güneydoğudaki güvenlik olaylarından dolayı yaşanan zorunlu göç olmak üzere, turizm (kıyılaşma), sanayileşme, dışa dönük ihracat ve neoliberal politikalar, küresel ekonominin gerektirdiği yeni ekonomik kurumların kurulması ve geliştirilmesi, üniversitelerin kurulması, demografik değişiklikler, kente göçler de kentleşmeyi etkileyen diğer faktörlerdir.

Neo-liberal politikaların Türkiye’de kentleşme sürecini nasıl etkilediğini açıklayabilmek.

Sermayenin kentleşmesi süreci yani 1980 sonrası kentleşme olgusu kentleri “kullanım değeri merkezli” bir mantıktan uzaklaştırmış “değişim değeri merkezli” bir yapıya doğru yöneltmiştir. Bu anlayışın bir uzantısı ve neo-liberal politikalar sonucunda, büyük sermaye kentsel rant alanlarına yönelmiş; kent ve bölgelerin ekonomik açıdan eşitsiz ve dengesiz gelişme devam etmiş; kentlerin fiziki dokusunun değişimler meydana gelmiş; ikili bir yapı ortaya çıkmış aynı kentte birbirinden bağımsız sosyo-mekânsal ayrışmalar oluşmuş; eskiden beri süren ve yeni ortaya çıkan toplumsal ve mekânsal sorunlar, (gecekondulaşma biçimleri, işsizlik ve kent yoksulluğu) ve yerel yönetim anlayışlarında sermaye sınıfı lehine önemli değişimler yaşanmıştır.

Değişen gecekondu olgusunun temel özelliklerini ayırt edebilmek.

Öncelikle denilebilir ki, 1980 sonrası dönemde çıkarılan imar ve ıslah yasalarıyla birlikte piyasa ilişkilerine açılan ve rant mekanizma haline gelen gecekondularda yapıcı-kullanıcı özdeşliği ortadan kalkmış ve gecekondu piyasa ve rant ilişkilerine açık hale getirilmiştir. Buna bağlı olarak, gecekondu arazi ve inşaatları piyasası, gecekonduya özel malzemelerin üretildiği ve dağıtıldığı kendine özgü bir enformel alan oluşturmuştur. Gecekondu arazisi veya inşaatı, kullanım değeri için değil değişim değeri için kullanılmaya başlamıştır. Gecekondularda ilk dönemden farklı olarak el değiştirme ve kiracılık olguları ciddi bir artış göstermiştir. Gecekonduların kentin içinde kalarak değerinin artması sonucunda bazı gecekondu sahipleri mümkün olduğu kadar ek bina yaparak veya kaçak apartman inşa ederek bu değere en fazla şekilde el koymak yoluna gitmişlerdir. Bu da kentin çevresinde düzeltilemeyecek kadar sağlıksız ve altyapı imkânlarından yoksun çöküntü alanları oluşmasına neden olmuştur. Ayrıca, gecekondu bölgeleri kentin ucuz işgücü emeği olma işlevi devam etmiş ancak gecekondu oturan insanlara bakış giderek daha özensizleşmiştir. Gecekondu kentle “uyuşmayan” varoşlar olarak görülmeye başlanmış ve her türlü tehlike ve suçun merkezi olarak algılanmaya başlanmıştır.

Mekânsal eşitsizliği “çöküntü alanları” ve “güvenlikli siteler” örneklerinde tartışabilmek.

Büyük sermayenin kentsel alanlara yatırım yapması sonucu özgül koşullara göre rant değeri yüksek ve kentin çeperindeki yerleşim yerleri daha çok orta ve üst sınıfların yerleştiği ve korunaklı siteler içinde yaşadığı ayrıcalıklı yerler haline gelmiştir. Ancak, alt-sınıftan insanlar kentin içinde alt-yapı, sağlık ve çevre açısından çoğu imkândan yoksun yalıtılmış bölgelerde yani “çöküntü alanları”nda yaşamak durumunda kalmışlardır. Dolayısıyla, 1980 sonrası dönemin Türkiye kentlerinin en belirgin özelliklerinden birisi aynı kent içinde sosyo-mekânsal ayrışmalar olmuştur. Ancak vurgulamak gerekir ki, kentlerde

yaşanmakta olan ayrışma süreçleri sadece mekânsal bir ayrışma değil aynı zamanda, tüketim normları, davranış kalıpları ve politik tercihleri açısından da bir ayrışma söz konusudur. Sonuç olarak, 1980 sonrasında kentleşmenin fiziki dokusunda mekânsal bir ayrışma veya parçalanma yaşanmaktadır. Aynı kent içinde, bir yanda yaşam standardının yüksek olduğu lüks ve güvenli konut alanları, banka binaları, büyük iş merkezleri, ticaret ve alışveriş merkezleri, eğlence yerlerinin bulunmaktadır. Diğer yanda ise, nüfusun büyük bölümünün yaygın işsizlik, düşük ücretli işlerde çalışma, düşük gelir, yoksulluk koşullarında yaşadığı ve konut, sağlık, eğitim, ulaşım gibi temel kentsel hizmetlerden en alt düzeyde yararlandığı ikili bir yapı söz konusudur.

Göç olgusu ile kentsel yoksulluk arasındaki bağı kurabilmek.

Özellikle 1980 sonrasında Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesindeki kır ve kentlerden zorunlu göçle gelenler, kentlerde önceki dönemlerden farklı olarak yoğun bir işsizlik, güvencesiz ve sigortasız çalışma ve dışlanma mekanizmalarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Göç eden bu insanların çoğu nitelikli bir emek sahibi de olmadıklarından travmatik biçimde geldikleri kentlerde en yoksul kesim durumuna gelmişlerdir. Bu durum, göçmenleri sürekli olarak enformel sektörde çalışmaya itmektedir. Seyyar satıcılıktan, inşaat işçiliğine, düzensiz, sigortasız, yarı zamanlı biçimde çalışan bu göçmenler, toplumsal ve mekânsal ayrımlaşmalarla kendini ortaya koyan yeni kentsel yoksulluğun önemli bir parçasını oluşturmaktadır

Yerel yönetim ve yönetim olgularını eleştirel olarak analiz edebilmek.

1980 sonrasında çıkarılan yasalar, belediyelerin kendi başına karar alıp uygulaması anlamında özerklik kazanmalarında önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1980 sonrası dönemde belediyeler önceki dönemlere göre daha özerk bir yapıya kavuşturulmuştur. Ancak yerel yönetimler bu özerkliği genel olarak rant mekanizmalarını paylaşırma aracı olarak kullanmışlar ve çoğu zaman kayırmacı ve popülist politikalar izlemişlerdir. 1980 sonrasında ortaya çıkan yönetim kavramı, genel olarak kentte bulunan tüm grupların kentin yönetimine katılmasını öngörürken, uygulamada kent yönetimine belli sermaye ve finans çevreleri katılmakta ancak kent yoksulları bu süreçten dışlanmaktadır. Sonuç olarak, yerel yönetime herkesin katılımını sağlamak iddiasıyla ortaya atılmasına rağmen, yönetim uygulamaları belli grupları dışarda bırakarak, rant merkezli bir anlayışı benimseyerek sermaye ve finans çevrelerine hizmet etmektedir.

Kendimizi Sınyalım

1. Aşağıdakilerden hangisi neo-liberal ekonomik politikaların uygulanmasının sonucu olarak ortaya çıkabilecek bir toplumsal gelişmelerden biri **değildir**?
 - a. Taşeron şirketlerin çoğalması
 - b. Sosyal güvenceli işlerin artması
 - c. Sözleşmeli ve mevsimlik işlerin artması
 - d. Esnek çalışma saatleri ve ücretlerin düşmesi
 - e. Zengin ile yoksul arasındaki kutuplaşmaların giderek hızlanması
2. Aşağıdakilerden hangisi sermayenin kentleşmesi sürecinin sonunda ortaya çıkan gelişmelerden biridir?
 - a. Tarım arazilerinin halka açılması yoluyla kentsel gelişme sağlanması
 - b. Arsa ve konut piyasalarının toplumsal grupları ayırıştırarak birer rant mekanizmasına dönüşmesi
 - c. Düşük gelirli ailelere maliyetinin altına konut satışının sağlanması
 - d. Çalışanların ücretlerinin yükselmesiyle birlikte kent arazilerindeki sınıfsal dağılımın yoksullardan yana artması
 - e. Küçük sermaye gruplarının ve yap-satçıların arazi ve kent mekânlarının çoğuna hakim olmaya başlaması
3. Türkiye'de 1980 sonrası kentleşme süreci ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?
 - a. Kentsel sosyal adaleti sağlamaktan uzak, dışlayıcı, kent mekânının ve kentsel bazı bölgeleri yüksek değerlendirme nedeniyle her kesime açık olmaması.
 - b. Kent mekânını şekillendiren temel dinamik olarak rant yaratma kaygısı olduğu için, tüm kesimlerin kent ve kentin yarattığı olanaklardan yararlanmasını sağlayan politikalar desteklenmemesi.
 - c. Kentlerin piyasa güçlerine hizmet etmesi ve böylelikle plansız gelişmenin yolunun açılması
 - d. Kent mekânlarının ortak alışveriş mekânları üretmek bireyleri bir araya getiren bütünleştiren bir işlev görmeye başlamış olması.
 - e. Kentleşmenin bir yandan çöküntü alanları oluştururken aynı anda üst sınıfa hitap eden ve etrafından soyutlanmış güvenli siteleri üretmesi.
4. 1980 sonrası göçle gelen göçmenler ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?
 - a. Yoğun olarak sadece kırdan kente bir göç biçimi olması.
 - b. Kentlerden köylere doğru bir geriye dönüş söz konusu olması.
 - c. Geldikleri kentlerde en çok enformel iş piyasasına girebilmiş olması.
 - d. Güvenceli ve sigortalı işlere giren göçmenlerin girmeyenlerden fazla olması.
 - e. Göçmenler gittikleri illerde daha çok hayvancılık ve besicilikle geçimini sağlamış olmaları.
5. Özel otomobil sahipliğinin gelişmesiyle birlikte, kentin çevresini oluşturan gecekondu halkaları aşarak, merkeze daha uzak konumlarda yüksek ve orta gelirli grupların altkentleri oluşmaya başlamasının sonucu aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Mekânsal ayrışma
 - b. Kentle bütünleşme
 - c. Yerel özerklik
 - d. Nüfus artışı
 - e. Kıyılama
6. Türkiye'nin 1980 sonrasında yaşadığı kentleşme deneyiminin "sermayenin kentleşmesi" kavramsallaştırmasıyla anlatmaya çalışan kent kuramcısı kimdir?
 - a. David Harvey
 - b. İlhan Tekeli
 - c. Karl Marx
 - d. Kemal Sönmez
 - e. Tarık Şengül
7. Aşağıdaki ifadelerden hangisi 1980 sonrası gecekondulaşma sürecinde yaşanan gelişmeleri **en iyi** açıklamaktadır?
 - a. Gecekondulaşma geçmişten daha hızlı bir şekilde artmıştır.
 - b. Gecekondu kentsel rant ve piyasa ilişkilerine açılarak meta aracı haline gelmiştir.
 - c. Gecekondu apartmanlaşma sürecini tamamlamışlardır.
 - d. Gecekondu toplumu kentle her alanda bütünleşmeye başlamıştır.
 - e. Gecekondu sadece kullanım değeri için vardır.

8. Türkiye’de yerel yönetimlerin uyguladığı yönetim olgusuyla ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?
- Yönetişim tüm kentli grupları karar organlarında temsilini sağlamaktadır.
 - Yönetişim uygulamada oldukça adil ve eşit sonuçlar yaratmaktadır.
 - Yerel yönetim ilkelerine yönetim algısı 1950’lerden itibaren yerleşmiştir.
 - Yönetişim mekanizması Türkiye’de kayırmacılık ve rant dağıtımıyla birlikte yürümektedir.
 - Yönetişim girişimci ve işletmeci anlayıştan ziyade sosyal adaletçi ve sosyal devletçi bir uygulamadır.
9. Zorunlu göç sonucu oluşan kent yoksulluğuyla ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?
- Zorunlu göç ile gelen kitleler kentlerde esnek üretim yapan enformel sektörde çalışmak zorunda kaldığı için çok daha derin bir yoksulluk içerisine girmektedir.
 - Zorunlu göçler daha çok kentlerden köylere geri dönüşlerin yolunu açmıştır.
 - Zorunlu göç sonucunda kentlere gelen nitelikli işgücü kentlerin işgücü piyasasını güçlendirmektedir.
 - Zorunlu göç iyi kentleşmenin başlangıcı için gereklidir.
 - Kentleşmeyi dinamik hale getiren zorunlu göçler sanayileşme sonucunda ihtiyaç haline gelen nitelikli emek gücünü kentlerde karşılamakta olduğu için önemli bir işleve sahip olmuştur.
10. Aşağıdakilerden hangisi 1980 sonrası kentleşmeyi etkileyen faktörlerden biri **değildir**?
- Sanayileşme
 - Turizm
 - Kıyılama
 - Üniversite kurulması
 - Ucuzlayan işgücü

Okuma Parçası

Hasta şehirlerin hasta insanları

Türümüzün şehirlerde yaşaması nispeten yeni. İlk şehirimiz bilinen Çatalhöyük 9000 yıl önce kurulmuş olsa da toplu halde yaşama koşullarının oluşması zaman aldı. 1800 yılında Amerikalıların % 96’sı, nüfusu 8000’in altında yerlerde yaşıyordu.

Sanayileşmeyle kaçınılmaz olan şehir yaşantısı, türümüzü tarihinde olmadığı kadar sarstı. Kendine yabancılaştırdı.

Çözüm, yeni yaşam ve çalışma anlayışlarında. Fabrikalarda insanın yerini robotların alması, yaratıcı endüstriler, çalışma hayatının internet üzerinden sağlanması ve toplu halde bulunmamızı gerektirmeyen yeni meslekler, bizleri artık kentlerde yaşamaya, üst üste sıkıştırılmış beton kutularda oturmaya zorunlu kılmıyor. Türümüz, çok daha geniş bir coğrafyada, doğanın dengesiyle bütünleşebileceği evlerde yaşayabilir. Ne var ki albenili reklamlarla beslenen rant kapitalizminde, kentler kanser hücreleri gibi yayılıp çoğalıyor.

Günümüz insanı kent patolojisinden mustarip. Semptomların hepsine birlikte bakınca ortaya insan halinin ürkütücü bir tablosu çıkıyor.

Hasta şehir, hasta insan

Hasta şehirlerde hasta insanlar yaşıyor.

Kentli halimiz, konumumuza alışkanlık ve aymazlığımızdan, sosyal bilimlerin konusu bile değil. Töre cinayetleri üzerine sayısız tez varken, anonim saldırganlık, otomobillerimizde canavarlaşmak, dizi katiller biz şehirlilere ait. Bunlar türümüzde yeni görülen davranışlar. Vicdanlarımız sansürlü. Sokaklarda sefilleri sıradan bir görüntü olarak içselleştirdik. Yarı aç, yarı çıplak el açan çocuklara, kâğıt mendil satanlara kapalı vicdanlarımızı ‘aç Afrikalılar’ için arada sırada sızlanmakla dengeliyoruz.

İnsanın insana güvenini yitirdik. Kilit üstüne kilit vurulu apartmanlarda komşumuzu tanımaz, kapımızı çaldan şüphelenir olduk. Şehir insanının tek güveni, korkusunun gerçekleşmesine karşı sigortalı olması. Kente endeksli yaşamımızda bireye değer verdiğimiz yalanıyla yaşıyoruz.

Şehirli insanın doğal hali

Robotlar gibi aynı saatlerde okullara, işe gidiyor, aynı saatlerde acıkıyoruz. Karnımız acıktığından değil, saatimize baktığımızdan anlıyoruz yemek zamanının geldiğini. Bunlar şehirli insanın doğal hali.

Neon ışıklarımızla geceyi örttük. Yıldızları göremeyince, uzayın derinliğine bakıp evrendeki konumumuzu düşünemeyince, tür olarak haddimizi bilmez olduk. Doğaya meydan okuduk.

Şehirleşmenin bireyleri anonimleştirdiği 20. yüzyılda kitlelere kimlik veren totaliter ideolojilerin kurbanı olduk. Faşizmin kitle psikolojisi kentlere özgü. Politikacılar bizleri en çok meydan mitinglerinde şuursuzlaştırabiliyor.

Nereye kadar?

Para bolluğunda mimarların iştahını kabartan, Şanghay gibi yenilenen şehirler, geleceğin değil miadını doldurmuş şehirleşmenin son örnekleriyken Türkiye'de tek bir Atatürk Kültür Merkezi'ni bile yıllardır kapalı tutanlar, şimdi de İstanbul'u çılgın düşlerine gömmenin hırsında.

İki yeni İstanbul

İstanbul'a iki İstanbul katarak geleceği öngördüklerini sanırken, 21. yüzyılda şehirleşmenin küçülmek, otomobilsizleşmek, yeşilleşmek, daha az tüketmek, kent yaşamını yavaşlatmak olduğunun farkında değiller. Hiçbir şehir daha çok yol, köprü, alt-üst geçit yaparak trafik sorununu çözemezken, akıntıya kürek çekenlerin alkış beklediği bir ülkede yaşıyoruz. Ve başka ülkelerin tecrübesine bakılırsa insanları çağdaş yaşama kavuşturacağı iddia edilen ruhsuz TOKİ binaları gelecekte gettolaşmanın, cürümün, hoyratlığın adresleri. Türkiye'de kentleşme geri viteste hızla ilerliyor.

GÜNDÜZ VASSAF

19/06/2011, Radikal Gazetesi

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1.b	Yanıtınız yanlış ise, "Türkiye'de Neo-liberal Dönüşümler ve Kentleşmeye Etkileri" konusunu gözden geçiriniz.
2.b	Yanıtınız yanlış ise, "Türkiye'de Neo-liberal Dönüşümler ve Kentleşmeye Etkileri" konusunu gözden geçiriniz.
3.d	Yanıtınız yanlış ise, "Mekânsal Ayrışma: Çöküntü Alanları ve Güvenlikli Siteler" konusunu gözden geçiriniz.
4.c	Yanıtınız yanlış ise, "Değişen Göç Biçimleri ve Kentleşme" konusunu gözden geçiriniz.
5.a	Yanıtınız yanlış ise, "Mekânsal Ayrışma: Çöküntü Alanları ve Güvenlikli Siteler" konusunu gözden geçiriniz.
6.e	Yanıtınız yanlış ise, "Türkiye'de Neo-liberal Dönüşümler ve Kentleşmeye Etkileri" konusunu gözden geçiriniz.
7.b	Yanıtınız yanlış ise, "Değişen Gecekondu Olgusu" konusunu gözden geçiriniz.
8.d	Yanıtınız yanlış ise, "1980 Sonrası Yerel Yönetimler ve Yönetişim Olgusu" konusunu gözden geçiriniz.
9.a	Yanıtınız yanlış ise, "Değişen Göç Biçimleri ve Kentleşme" konusunu gözden geçiriniz.
10.a	Yanıtınız yanlış ise, "Giriş" konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Tarık Şengül, Kentsel Çelişki ve Siyaset adlı eserinin "Türkiye'de Kentleşmenin İzlediği Yol Üzerine: Bir Dönemleme Girişimi" adlı bölümde, Türkiye'de kentleşme deneyimine ilişkin bir dönemleme önerisi getirmekte ve her dönemin temel özelliklerini tartışmaktadır. Bu dönemler şöyle yer almaktadır: 1. Ulus-devletin toprak-sallaşması ve kentleşmesi (1923-50) 2. Emegin kentleşmesi (1950-80) 3. Sermayenin kentleşmesi (1980 sonrası) şeklinde dönemselleştirmiştir.

Sıra Sizde 2

Kentsel yenileme projeleri çerçevesinde (kentsel dönüşüm) merkezdeki çöküntü alanlarındaki konutlar, orta ve üst-gelir gruplarını çekecek biçimde "soylulaştırılırken" aynı zamanda da tarihi mekânlar restore edilerek yeni işlevlerle yeniden kullanıma açılmakta, özellikle sanayi kentlerinde artık atıl hale gelen sanayi alanları

ya da kıyı kullanımları dinlenme ve eğlenme alanları olarak yabancı turistler için de cazip kılınmış turistik bölgelere dönüştürülmektedir. Bu şekilde yüksek rant elde etme olanağını yitirmiş ancak bu potansiyeli barındıran kent parçaları yüksek gelir grupları açısından cazip kılınarak tüketime açılmaktadır. Soylulaştırma ve diğer yenileme projeleri çöküntü alanlarında yaşayan ve kent içinde ucuz konut edinme olanakları son derece sınırlı olan yoksul kesimleri yerinden etmekte ve kentin çeperinde yeni yoksulluk bölgelerine itmektedir. Ayrıca kentte var olan potansiyellerin yeniden canlandırılması yanı sıra yerel yönetimlerin, daha büyük organizasyonlara ev sahipliği yapmak üzere devreye girerek uluslararası spor karşılaşmaları için stadyumlar, fuar alanları, Disneyland gibi "tema parkları" ve eğlence mekânları ve özellikle turistler için güvenli alışveriş alanlarının yaratılmasına ön ayak oldukları gözlenmektedir (Boyer, 1992, Gottdiener, 1995; Türkün ve Kurtuluş 2005, s.14).

Sıra Sizde 3

Neo-liberal dönemin ekonomik anlamda gücünü arttıran ve sermayenin yeni gözbebeği artık "dünya kentleri" olarak kavramsallaştırılan New York, Londra ve Paris gibi büyük metropol kentlerdir. Dünya kentleri, içinde uluslararası mali sermayenin egemen olduğu bir birikim sürecinin geçerli olduğu, ticari ve mali işlemlerin serbestleştirilmesi, üretim sisteminin ve işgücü piyasasının esnekleştirilmesi çabalarıyla iç içe gelişen, iletişim teknolojisinin yeni ilişki ağları doğurduğu metropol kentlerdir. Bu kentler uydu bağlantılı iletişim şebekesi, mali kuruluşlar, uluslararası standartta barınma ve eğlence içeren bir merkez (Bora, 1996, s.102) ve onun çevresindeki iş merkezleri, alışveriş merkezleri, endüstriyel üretim alanları ve yerleşim yerlerinden oluşmaktadır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Akkaya, Y. (1999) "1980 Sonrasında Belediyelerde İşçi Hareketleri", **Çağdaş Yerel Yönetimler**. Cilt 8, 2, 43-57.
- Alver, K (2007) **Siteril Hayatlar, Kentte Mekânsal Ayırışma ve Güvenlikli Siteler**. Ankara: Hece.
- Ataay, F (2001) "Türkiye Kapitalizminin Mekânsal Dönüşümü", **Praksis**. Kent ve Kapitalizm Özel Sayısı, 2, 53-97.
- Bora, T. (1996) "Taşralaşan ve Taşrasını Kaybeden Türkiye", **Birikim**. 86/87, 101-106.
- Ayata, Sencer (1996) "Varoşlar, Çatışma ve Şiddet", **Görüş**. 6, 18-23.
- Boratav, K. (1991) **1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Doğan, A. (2001) "Türkiye Kentlerinde Yirmi Yılın Bilançosu", **Praksis**. Kent ve Kapitalizm Özel Sayısı, 2, 97-124.
- Eraydın, A. (1988) "Sermaye Birikim Sürecinde Kentler", **Defter**. 5, 133-153.
- Eraydın, A. (1992) **Post-Fordizm ve Değişen Mekânsal Öncelikler**. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Erder, S. (1995) "Yeni Kentliler ve Kentin Yeni Yoksulları", **Toplum ve Bilim**. 66, 106-119.
- Erder, S. (1996) **İstanbul'da Bir Kent Kondu Ümraniye**. İstanbul: İletişim.
- Erder, S. (1997) **Kentsel Gerilim**. Ankara: Umag.
- Erman, T. (2004). "Gecekondu Çalışmalarında 'Öteki' Olarak Gecekondu Kurguları", **European Journal of Turkish Studies**. Sayı, 1.
- Ersoy, M. ve Şengül. H. T. (1998) "Küreselleşme ve Yarışan Kentler", TMMOB Makine Mühendisleri Odası (der.) **Sanayi 97 Kongresi** içinde, Ankara: TMMOB-MMO, 135-139.
- Etöz, Z. (2000) 'Varoş: bir istila, bir tehdit', **Birikim**. 132, 49-53.
- Geniş, Ş. (2006) "Hatice Kurtuluş, İstanbul'da Kentsel Ayırışma: Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar", **European Journal of Turkish Studies**. Book reviews, URL: <http://www.ejts.org/document580.html>
- Güler, B. A. (1992) **Yerel Yönetimler-Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım**. Ankara: TODAİE.
- Güler, B. A. (1996) **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi-Yapısal Uyarılama Politikaları**. Ankara: TODAİE.
- Güler, B. A. (1998a) **Yerel Yönetimler / Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım**, 2. Baskı, Ankara: TODAİE.

- Güler, B. A. (1998b) "1998 Reform Tasarısı Üzerine İnceleme", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, 7 (4), 3-25.
- Işık, O. (1996) "1980 Sonrası Türkiye'de Kent ve Kentleşme". **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt 13, 780-801.
- Işık, O. (1998) "Türkiye'de Kırdan Kente Göçün Değişen Niteliği: Yeni Sorunlar, Bölge Birimi Türk Milli Komitesi (der.). **Bölge Planlama Kongresi** içinde, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi, 105-111.
- Işık, O., Pınarcıoğlu, M. (2003) **Nöbetleşe Yoksulluk: Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli Örneği**. İletişim, İstanbul.
- Işık, Ş (2005) "Türkiye'de Kentleşme ve Kentleşme Modelleri", **Ege Coğrafya Dergisi**. 14, 57-71.
- Karaömerlioğlu, M. A. (1995) "Globalizm ve Türkiye'de İslam", **Mürekkep**. 3, 4, s.63-68.
- Kaygalak, S. (2001) "Yeni Kentsel Yoksulluk, Göç ve Yoksulluğun Mekânsal Yoğunlaşması: Mersin/Demirtaş Mahallesi Örneği", **Praksis**. Kent ve Kapitalizm özel sayısı, 2, 124-173.
- Kaygalak, S. (2009) **Kentin Mültecileri, Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme**. Ankara: Dipnot.
- Kongar, Emre (1998) **21. Yüzyılda Türkiye**. İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Kozanoğlu, C. (1996) "80'lerde Gündelik Hayat", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt 13, 596-600.
- Kurtuluş, H. (2005), "İstanbul'da Kapalı Yerleşmeler Beykoz Konakları Örneği", **İstanbulda Kentsel Ayırışma** içinde, Ed. (H. Kurtuluş), İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Peker, M. vd. (1997) **Göç, Kentleşme Sorunları ve Yerel Siyaset: Yeni Eğilimler, Yeni Yaklaşımlar**, İzmir: Saray.
- Sönmez, M. (1998) **Bölgesel Eşitsizlik: Türkiye'de Doğu-Batı Uçurumu**. İstanbul: Alan.
- Şengül, H. T. (2000) "Siyaset ve Mekânsal Ölçek Sorunu", Derleyen: E. A. Tonak, **Küreselleşme/Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı** içinde, Ankara: İmge, 111-158.
- Şengül, H. T. (2001) **Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçleri Üzerine Yazılar**. İstanbul: WALD Yayınları.
- Şengül, H. T. (2002) "Kapitalist Kentleşme Dinamikleri ve Türkiye Kentleri", **Evrensel Kültür**. Sayı, 128.
- Tekeli, İ. (1988) "Kentleşmeye Kapital Birikim Süreçleri Açısından Bakmanın Sağladığı Olanaklar". **Defter**. 5, 130-132.
- Tekeli, İ. (1998) "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması", **75 Yılında Değişen Kent ve Mimarlık**. İstanbul: Türkiye İş Bankası, 1-24.
- Tekeli, İ. (2000) "Kent Yoksulluğu ve Modernite'nin Bu Soruna Yaklaşım Seçenekleri Üzerine", Güvenç, M., Şenyapılı, T. ve Tekeli, İ. (der.), **Kent Yoksulluğu** içinde, İstanbul: TESEV.
- Türkün, A. ve Kurtuluş, H. (2005) Giriş, **İstanbulda Kentsel Ayırışma** içinde, Ed. (H. Kurtuluş), Bağlam Yayınları, İstanbul, 9-25.
- Yılmaz, N. (2003) "Farklılaştırıcı ve Ayırıştırıcı Bir Mekanizma Olarak Kentleşme", **Sosyal Siyaset**. 48, 249-267.

KENT SOSYOLOJİSİ

Amaçlarımız

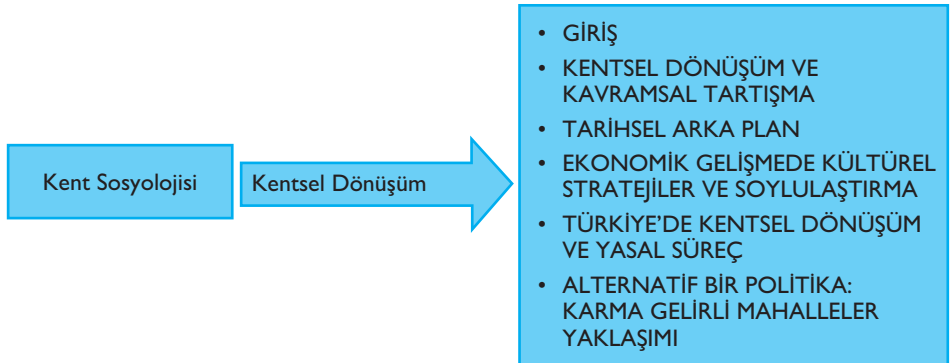
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁️ Kentsel dönüşüm kavramını ve farklı programlarını tanımlayabilecek,
- 👁️ Kentsel dönüşümün neoliberal ekonomi politikalarla olan ilişkisini kurabilecek,
- 👁️ Soylulaştırma ve kentsel dönüşüm kavramlarını karşılaştırabilecek,
- 👁️ Türkiye’de kentsel dönüşümün yasal sürecini açıklayabilecek,
- 👁️ Karma gelirli konut alanlarını tartışabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Kentsel Dönüşüm
- Soylulaştırma
- Yerinden Edilme
- Sanayisizleşme
- Yasal Süreç
- Neoliberal Kentleşme
- Karma Gelirli Konut Alanları

İçindekiler

Kentsel Dönüşüm

GİRİŞ

Dünya üzerinde gerek kentlerin sayısı gerekse kentli nüfus her geçen gün artmaktadır. Artık, kent toplulukları hâkim hâle gelmiştir. 2030 yılında dünya nüfusunun %60'nın kentlerde yaşayacağı tahmin edilmektedir (UN/Habitat, 2004). Bu durum aynı zamanda kentlere ait sorunların da giderek artması anlamına gelmektedir. Nüfus büyüklüğü ile ülkeleri andıran megakentlerin sayısı artmaktadır. Bu durum sosyal sorunların yanı sıra ciddi mekânsal sorunlara da neden olmaktadır. Mevcut ekonomik ve çevresel kaynakların giderek yetersiz hâle gelmesi, konut sorunlarının büyümesi, kentsel alt yapı ve çevrenin eskimesi-kullanılamaz olması gibi bir dizi sorun yeni yöntemlerle çözülmeye çalışılmaktadır. Bu yöntem ve politikalarından biri de “**kentsel dönüşüm**”dür. Bu olgu kentlerin oluşumundan öte kentlerin devamı ile ilgili bir yaklaşımı içermektedir.

Kentsel dönüşüm olgusu Türkiye'deki kent literatürüne yakın zamanlarda giren bir kavramdır. Fakat kavramsal karşılığına bakıldığında, bu kavramın daha eski uygulamaları kapsayan bir olgu olduğu görülmektedir. Dolayısıyla aşağıda ele alınacak olan kavramsal açıklama, tarihsel ve toplumsal bir yaklaşımla detaylandırılacaktır. Bu bölümde ayrıca kentsel dönüşümün yarattığı etkilerle gündemde olan “**soylulaştırma**” ve “**karma gelirli konut alanları**” gibi farklı kavramsallıklar da ele alınacaktır.

“KENTSEL DÖNÜŞÜM” VE KAVRAMSAL TARTIŞMA

Kentsel dönüşüm kavramını ve farklı programlarını tanımlayabilmek.

Kentlerin gelişme süreçlerinde çöküntüye uğrayan eski kent içi alanlarının yıkılıp yeniden yapılması veya yenilenmesi günümüze ait bir olgu değildir. Farklı dönemlerde ve farklı nedenlerle gerçekleşen kentsel yeniden yapılanmalar kentin mekânsal ve toplumsal gelişimini belirleyen ekonomik, politik ve kültürel olmak üzere birçok değişkenin etkisiyle gerçekleşmiştir. Sadece toplumsal ihtiyaçlar değil, yaşanan savaşlar ve doğal afetler gibi olağanüstü gelişmelerle gerçekleşen dönüşümler, çağdaş toplumlarda çok yönlü uygulamaların araçlarını içermiştir.

“**Kentsel dönüşüm**” kavramı kentsel yeniden yapılanmaların tarihselliğine göre farklı uygulama programlarının “şemsiye” kavramı olmuştur. Bu kavram, “*kent-*

sel sorunların çözümünü sağlayan ve değişime uğrayan bir bölgenin ekonomik, fiziksel, sosyal ve çevresel koşullarına kalıcı bir çözüm sağlamaya çalışan kapsamlı bir vizyon ve eylem” olarak tanımlanmaktadır (S.Thomas, 2003’tan Aktaran Turok, 2004, s.25). Bir başka tanım ise **kentsel dönüşümün**, kentsel bozulma süreçlerini daha iyi anlama ihtiyacından doğduğunu belirterek, gerçekleştirilecek dönüşümü, elde edilecek sonuçlar üzerine kurulan bir uzlaşma olarak tanımlar. Gerek yaygın tanımlarda gerekse eleştirel yaklaşımlarda, *bir kentsel alanda yitirilen ekonomik ve mekansal etkinliğin yeniden kazanılması açısından kentsel dönüşümün önemi veya yetersizlikleri* üzerinde durulmaktadır (Lichfield, 1992; aktaran Akkar, 2006, s.29-38). Farklı tanımlarda ortak olarak görülen vurgu, bir kentsel alanda yitirilen ekonomik etkinliğin yeniden kazanılması sosyal sorunların iyileştirilmesi üzerinedir (Roberts ve Skyes, 2000, s.10-13). Kentsel dönüşümün konusu çoğu zaman *kentsel gerileme, kentsel köhneme, yoksullaşma, suçun artması* ve sektörel değişimlere bağlı iş kayıpları gibi bir dizi sorunu da içerir. Buna yeni fonksiyonel ihtiyaçlar ile sıkça gündeme gelmiş olan *büyük ulaşım ağları, yeni liman veya istasyonların yapımı* ve dönüşümünü de eklemek gerekir (Şen, 2008).

Son yarım yüzyılın kentsel yeniden yapılanmalarına bakıldığında, kullanılan dönüşüm programları kendi içinde mekansal ve sosyal kriterlere göre ayrıştırılarak farklı isimler almıştır. Buna göre 1950’li yıllarda bir **“yeniden inşa”** politikası uygulanırken, bunu takip eden 1960’lı yıllarda **“yeniden canlandırma”**, 1970’lerde **“yenileme”** ve 1980’lerde **“yeniden geliştirme”** uygulamaları ön plandadır. Belirtilen her bir kentsel uygulamanın dönemlere ayrılmasındaki kriterler ise şöyle belirtilmektedir: Strateji ve uyum, anahtar aktörler ve yükleniciler, mekansal düzey ve faaliyet, ekonomik odak, sosyal içerik, fiziksel önem ve çevresel yaklaşımdır. Bu biçimde sıralanan proje ve programların temel boyutları her bir döneme göre farklı niteliklerle ortaya konmaktadır (Roberts ve Skyes, 2000).

Kentsel dönüşümle birlikte anılan ama farklılıklar taşıyan önemli bir olgu da **“soylulaştırma”**dır. İngilizcede *gentrification* olarak kavramlaşan **“soylulaştırma”** olgusu Batı toplumları açısından sanayisizleşmeyi izleyen bir politika olarak 1960 sonlarında izleri görülen kentsel bir yeniden yapılanmadır (Şen, 2006). Bu olgu Türkiye açısından ise yeni sayılabilecek bir süreçtir.

Kentsel dönüşüm programları kendi içinde mekansal ve sosyal kriterlere göre ayrıştırılarak farklı isimler almıştır. Buna göre 1950’li yıllarda bir **“yeniden inşa”** politikası uygulanırken, 1960’lı yıllarda **“yeniden canlandırma”**, 1970’lerde **“yenileme”** ve 1980’lerde **“yeniden geliştirme”** uygulamaları ön plandadır.

SIRA SİZDE

Sanayisizleşme nedir?

Soylulaştırma, eski kent merkezlerinin özellikle yeni orta sınıf tarafından yeniden keşfedilmesi ve kent merkezinde yaşayan işçi sınıfı ile diğer kent yoksullarının yerinden edilmesi biçiminde özetlenebilir.

Yukarıda belirtilen her bir program, döneminin sosyo-ekonomik öncelikleriyle uygulanmıştır. 1800’lü yıllardan itibaren 1950’lilere kadar olan dönemde gerçekleştirilen büyük kentsel yenilemelerde, kapitalist ekonominin mekansal örgütlenme ihtiyacı oldukça ön plandadır. Bu ihtiyaçla birlikte işgücünün kentle olan ilişkisi ekonomik bir temelde olmak üzere ev-işyeri bağı üzerinden şekillenmiştir. Sektörel ve kişisel yer seçimi tercihleri açısından olağan beklenti, ev-işyeri ilişkisini, maliyetleri en aza indiren ve kolaylıkları maksimize eden ilkeler ile gerçekleştirmeye çalışır. Buna rağmen bu ilişkinin tarihsel olarak zorlandığı, toplumsal gerilimlere yol açtığı görülmüştür. Bu dönemin en kapsamlı müdahalesi veya operasyonu, kuşkusuz Haussmann’ın 1850-60 yıllarında Paris’teki uygulamalarıdır. Etkisi ve politik tavrı itibarıyla bu uygulama kent tarihinde hâlâ önemli bir örnek olarak durur. Kent içinde kendiliğinden oluşmuş sınıfsal ve sosyal karma yapı, “düzene sokulmak” amacıyla homojenleştirilmeye çalışılmıştır. Bu programların her biri günümüzde hâlâ uygulanan kentsel programlardır. Örneğin “kentsel canlandırma”, tarihi kent alanlarının içinde yaşanan bir yer olarak korunması için önerilen bir programdır.

(Bu tanımların ve programların her biri için bkz. Pelin Pınar Özden, *Kentsel Yenileme, Bilim ve Sanat Yay.*, Ankara: 2008) Yeniden inşa, yeniden canlandırma, yenileme, yeniden geliştirme ve kentsel koruma kavramlarının içerikleri (Okuyay, 2001; Kuban, 2000), uygulanan örneklerin yarattığı etkilere bağlı olarak değişebilmektedir. Yenileme programlarında yıkıp yeniden yapmaya başvurulması diğer uygulamalardan farklı olarak daha derin etkiler yaratmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse yıkıp yeniden yapma girişimleri her zaman tarihsel mimari değerlerin korunması ve sürdürülmesini tehdit etmiştir. Ayrıca yerinden etmelere neden olması ile kentin eski alanlarına mağduriyetler yaşatmıştır.

Canlandırma ve geliştirme gibi uygulamalar, sorun alanında ekonomik ve mekânsal bir iyileşme sağlamaktadır. Bunu takiben o kentsel alanın ekonomik değeri ve talebi artmakta ve amaçlanan sonuçlardan farklı olarak bu uygulamalarla da yerinden etmelere neden olabilmektedir.

Aşağıdaki tablo, kentsel dönüşüm politikalarının farklı boyutları ile farklı dönemlerdeki belli başlı niteliklerini özetlemektedir.

Kentsel dönüşüm bir kentsel alanda yitirilen ekonomik ve mekânsal etkinliğin yeniden kazanılması olarak tanımlanmaktadır.

Tablo 11.1 Kentsel Dönüşüm Süreçleri

Dönem	1950'ler	1960'lar	1970'ler	1980'ler	1990'lar
Politika Biçimi	Kentlerin Yeniden İnşası (Reconstruction)	Kentsel İyileştirme (Revitalisation)	Kentsel Yenileme (Renewal)	Kentsel Yeniden Yapılandırma (Redevelopment)	Kentsel Yenileşme-Canlandırma (Regeneration)
Ana Strateji ve Yönelim	Kentlerin yeniden inşası ve büyümesi Genellikle banliyölerdeki gelişim bir master plana bağlı	1950'lerin devamı niteliğinde; banliyöler ve çevresinde genişleme; kentsel sağliqlaştırmanın ilk girişimleri	Var olan yapının yenilenmesine odaklanılmıştır ve mahalli ölçekte planlar başlamıştır; gelişme hâlâ şehrin çevresindedir.	Birçok büyük ölçekli yeniden yapılandırma planları; öncü (flagship) projeler ve kent merkezinin dışında projeler söz konusudur.	Kentsel dönüşüm politikaları ve deneyimlerine doğru daha kapsamlı bir yaklaşım söz konusudur.
Aktörler ve Paydaşlar	Ulusal ve yerel hükümet, özel sektör girişimcileri ve yüklenici firmalar	Kamu ve özel sektör arasında daha dengeli bir yaklaşım	Özel sektörün rolünün gelişmesi ve yerel hükümetin desantralizasyonu	Özel sektör ve özel ajanslarda ağırlık vardır. Ortaklıkların gelişmesi söz konusudur.	Ortaklıklar en belirgin yaklaşımdır.
Gelişmenin mekânsal Ölçüsü	Yerel ve mahalle ölçeğinde	Gelişmenin bölgesel ölçeği ortaya çıkmıştır.	Başlangıçta bölgesel ölçekte sonrasında daha yerel yaklaşım	İlk dönemlerinde mahalle ölçeğinde iken daha sonra yerel ölçek belirgindir.	Stratejik perspektifin yeniden ele alınması edilmesi ve bölgesel ölçekte gelişme
Ekonomik İçerik	Kamusal ve bazı özel sektör yatırımları	1950'lerin sonlarından itibaren özel sektör yatırımlarının etkisi	Kamudaki kaynak kısıtlamaları ve özel sektör yatırımlarının gelişimi	Bazı kamusal fonlarla birlikte özel sektör dominant durumda	Kamu kuruluşları, özel ve gönüllü kuruluşlar arasında denge

Toplumsal İçerik	Barınma ve yaşam standartlarında gelişim	Toplumsal refahın gelişimi	Halk tabanlı faaliyetler ve yetkilendirmeler	Bazı özel durumlarda desteklerle birlikte halkın kendini idare etmesi	Halkın rolünün kuvvetlenmesi
Fiziksel önem	Kentin merkez alanlarının yeniden ikamesi ve kent çevresinde gelişme	Var olan alanların sağlıklılaştırılması a birlikte 1950'lerin devamı niteliğinde	Eskimiş kentsel alanların daha kapsamlı yenilenmesi	Büyük ölçekli yenileme ve yeniden yapılandırma projeleri, Öncü (Flagship) Projeler	1980'lere göre daha iddiasız projeler, kentsel koruma
Çevresel Yaklaşım	Peyzaj ve yeşillendirme	Bazı seçici yenilemeler	Yeni fikir ve görüşlerle çevresel yenilemeler	Çevreye dair daha geniş yaklaşımlarla ilgili gelişmeler	Çevresel sürdürülebilirlik kavramının tanımı

Kaynak; Stöbr, 1989 ve Lichfield, 1992. Alıntı; Roberts, 2000

Kentsel dönüşümün dayanakları, kentsel gelişme eşiklerinin krize girdiği veya kendini yeniden üretemediği dönemlere ait olmaktadır. Bu dayanaklar mekânsal değil aynı zamanda sosyo-mekânsal ve ekonomik bir süreci kapsamaktadır.

Yukarıda sıralanan kentsel uygulamaların kavramsal referansları, Batı kentlerinde yaşanan deneyimlerin bilgisine, akademik çalışmalara ve buna dayalı bir sınıflandırmaya dayanmaktadır (Akkar, 2006). Türkiye'de ise kavramların içeriğine ve pratikteki karşılıklarına dair süren bir karmaşa söz konusudur. "Kentsel dönüşüm" kavramının "**yıkıp yeniden inşa etme**" mi yoksa mevcut gerilemiş ve köhnemiş sorun alanlarını "**yenilme**"yi mi kapsadığı hatta tarihi kent alanlarına dair yaklaşımıyla kentlerin geleceğini "**tehdit**" mi ettiği tartışılmaktadır. Fakat bütün bunlara rağmen Türkiye'de "kentsel dönüşüm" adı altında konuşulan ve üzerine tartışılan konunun ilk referansı eski gecekondular alanları ile gerilemiş tarihî kent merkezlerindeki sorunları gidermek üzere gerçekleştirilen uygulamalar olmaktadır.

TARİHSEL ARKA PLAN

Kentsel dönüşüm Türkiye kentleşmesi açısından henüz bütünlüklü bir politika izlenimi bırakmamaktadır. Buna rağmen kentsel dönüşüm sanayi devrimini erken yaşamış Batı kentleri açısından tarihi oldukça eski olan bir süreçtir. Bu sürecin tarihsel referansları 19.yüzyıl ile 20.yüzyılın kapsamlı kentsel yeniden yapılanmalarına kadar uzanır. Oysa bugün Türkiye'de de tartışılan kentsel dönüşüm programı, 1980'li yılların **neoliberal şehirciliği** ile karakterize olan ve 1990'lı yıllarda **küresel** etkisi artan bir olgudur. Bu sürecin, kapitalist kentlerin yaşadığı ve 19.yüzyıldan bu yana devam eden her türlü kentsel yapılanmalardan farkı, yeni bir ekonomi politik programa sahip olmasıdır.

19. Yüzyıl ve Erken Sanayileşme Dönemi

Kentsel dönüşüm uygulamalarının erken dönemi, 19. yüzyılda Avrupa'da yaşanan sanayileşme ve buna bağlı olarak gerçekleşen hızlı kentleşme süreciyle başlar. Kentlere akan kırsal nüfus sanayide işçileşmiş, barınma ve sağlıklı çevrede yaşamak gibi önemli toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Gerek sanayinin ihtiyaçları için gerekse sanayi çalışanlarının ihtiyaçları için kentin mevcut mekânsal yapısı yetersiz kalmıştır.

Yeni ulaşım araçları için gereken yolların açılması, konut alanlarının inşası, fabrika, antrepo, pazar alanları, okullar, hastaneler ve kamusal kurumlar için yeni arazi kullanımının yanı sıra eski yapıların da yıkılması gerekmiştir. Bu yıkıp yeniden yapma, kentsel dönüşümün bir türü olan **“kentsel yenileme”** programları ile gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla kentsel planlama sistemi yeni ihtiyaçlar açısından geliştirilmiş, sosyal ve mekânsal içeriği de değişmiştir. 19. yüzyılda sanayileşme ile birlikte batı ülkelerinin büyüyen kentlerinde işçi sınıfının yaşadığı sosyal ve ekonomik çöküntü alanlarının iyileştirilme ihtiyacının gündeme gelmesi, kentsel dönüşümün temellerini oluşturmuştur. Dolayısıyla erken dönem kentsel dönüşüm, yaşanan sefaletin ve çevresel düzenlemelerin ilacı olarak görülmüştür. Bu uygulamalar sağlık tedbirleriyle de eşgüdümlü olarak uygulanmıştır.

19.yüzyılın ortalarından 1945'lere kadar olan süreçte kentlerdeki fiziksel ve toplumsal bozulmaya karşı en önemli müdahale biçimi **“kentsel yenileme”** (urban renewal) olmuştur. Bu dönemde toplumun büyük bir kesiminin ihtiyaç ve beklentilerini karşılamak kaçınılmaz hâle gelmişti.

19. yüzyılın ortalarında ekonomik ve ideolojik inşasını tamamlamış olan kapitalizm dayanıklılığını modern kentin inşası ile sağlamayı amaçlamıştır. Temiz, sağlıklı ve yaşanabilir kentlerin geliştirilmesi amacıyla ilk kentsel yenileme projeleri kamusal alanların artırılmasını hedeflemiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'nın yeni sanayi kentleri modern kentlere dönüşürken çok etraflı değişimler yaşanmaktaydı:

- Sanayinin ihtiyacı olan işgücünü ve kapitalizmin yeni sınıflarını mekânda yerleştirerek sermaye birikim hızını tehdit eden sınıfsal isyan (çatışma) potansiyelini harekete geçirebilecek sefalet, göreceli olarak engellenmekte/ertelenmekte,
- Hizmetler ve metaların mekândaki akışı hızlanmakta,
- Kapitalizmin aşırı birikim kaynaklı krizlerinin aşılmasında kentsel yatırımlar sermaye birikiminin ikinci döngüsünü oluşturarak, krizi ertelenmekte,
- Toplumsal sözleşmeye dayanan yeni ve soyut ortak kimlikler (“vatandaş”, “halk”) mekânsal semboller (anıtlar, meydanlar, anıt-sembol binalara verilen isimler gibi) yoluyla somutlanarak özdeşleşme sağlanmaktadır (Kurtuluş, 2008).

Aynı dönemde kamusal alanların artırılması amacıyla bütünleşen **“Park Hareketi”** kente doğayı getirmeyi amaçlamıştır. 1844'te Liverpool'da Birkenhead Parkı, 1845'te Londra'da Victoria Park'ı ve 1863'te de New York'ta Central Park yapılmıştır. Bu devasa parkların inşası, kenti önemli bir yatırım alanı olarak işaret etmiş aynı zamanda bu alanların alt sınıfların ortak kamusal kullanımına açılması, onların da kentsel dönüşümden göreceli olarak “pay” almalarını sağlamıştır. Bu mekânsal rekabet açısından sınıfsal gerilim belli ölçüde azaltılmaktaydı. Park Hareketi'ni, kent merkezlerinde geniş bulvar ve caddelerin açılmasını kapsayan kentsel yenileme projeleri izlemiştir. 19 yüzyılın ikinci yarısından I. Dünya Savaşına kadar olan dönemde kentsel dönüşüm, modern kentin kapsamlı imar hareketleriyle inşa edildiği; metalar, hizmetler ve emeğin mekândaki hızlı akışının sağlandığı ve ulusal ortak kimliğin simgelerinin anıtsal binalarla “modernleşen” zihinlere nakşedildiği, modern toplumun mekânsal inşasına işaret etmektedir (Kurtuluş, 2008).

Bu dönemde kente müdahale etmek bir “kamu” meselesidir. İngiltere'de 1851'de çıkarılan Konut Kanunu bu kentteki toplumsal uygulamalar açısından önemli bir örnektir. Ayrıca 1850-1860 yılları arasında Paris'e yönelik geliştirilmiş olan Baron Haussmann'ın kapsamlı operasyonları diğer önemli örnektir. Bu dönemde işçi sı-

nının çoğunlukta olduğu kent merkezinde büyük yıkımlar yapılmıştır. Kentin merkezi yerleri büyük bulvarlarla birbirine bağlanmıştır. Böylece dönemin yöneticilerinin yaklaşımına uygun biçimde kentin denetlenmesi mekânsal açıdan da mümkün olabilecekti. Bu dönemde de Londra'daki Park Hareketini andırır biçimde büyük parklarla kentin bağlantısını sağlamak gibi bir çaba da göze çarpar. Paris kent merkezi bu ulaşım ağları ile kent merkezi dışındaki Bois de Boulogne ve Bois de Vincennes gibi parklara bağlanmıştır. Avrupa'daki bu modernist ve otoriter yenileme projeleri gerçekleşirken, Kuzey Amerika'da "**Güzel Kent Hareketi**" gelişmekteydi. Bu hareketin etkisiyle ise kentlerde geniş bulvar ve caddeler açılmıştır. Kentin hakim formunda belediye ve mahkeme binaları, kütüphane, müze gibi önemli kamusal yapılar öne çıkmıştır. Bu yapılar bulvar ve caddelerin etrafına yerleştirilerek kent merkezinin yenilenmesi gerçekleştirilmiştir.

2. Dünya Savaşı Sonrası: Refah Kapitalizmi ve Kentler

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yeniden yapılanma süreci, refah toplumu ve sosyal devlet anlayışına dayalı bir kapitalist kentleşme deneyimini yaşatmıştır. Keynesyen ekonomi politikalarının hakim olduğu ve 1950'li yıllardan itibaren 1970'lere kadar süren bu süreç, talep eksikliğini politikalara dayanmaktaydı. Ücret politikaları ile sosyal güvenlik sistemlerinin gelişmesi yönünde önemli adımların atıldığı bu dönemde, kentsel gelişmede ortak tüketim ihtiyaçlarına ve emeğin yeniden üretimine yapılan kamusal yatırımlar artmıştır.

Kentsel harcamalar refah döneminde öncelikle eğitim, sağlık, konut, ulaşım gibi ortak tüketim alanlarına yönelmiştir. Ortak tüketim harcamaları, özel girişimci açısından yeteri kadar kârlı olmadığından, devlet harcamaları önemli ölçüde artmıştır. Kentsel harcamalar ve ortak tüketimin büyük ölçüde devlet tarafından yerine getirilmesi; devletin kâr amacı gütmeyen üretimini bizzat örgütlemesi, rant, faiz ve kâr gelirlerinden önemli ölçüde veya tümüyle vazgeçmesiyle mümkün olmuştur (Tekeli, 1988).

Mülkiyet yatırımlarının sübvansede edilmesi küresel mali piyasalardaki kısa dönemli yatırımların seyrini de etkilemiştir. Küresel sermaye hareketi bu teşviklerle hızlanmıştır (Weber, 2004). Londra, Atina, Kopenhag, Lizbon, Rotterdam vb kentlerdeki büyük projelerin gerçekleştirilmesinde; kentlerin turizm merkezi yapılmasında devletin rolünün özellikle kurumsal ve finansal açıdan oldukça etkin ve kapsamlı olduğu belirtilmektedir. Tarihsel koruma ve bunu izleyen yeni müzelerin ve yeni turizm alanlarının oluşturulması teşvik edilmiştir (Zukin, 1998).

Yukarıda açıklanan politikalar (ya da bir anlamda Modernist Hareket) İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da etkili olmuştur. Savaş sonrası Avrupa kentlerinde oluşan büyük yıkımlar, **kentlerin yeniden inşasıyla** (urban reconstruction) ilgiliydi. Yaşanan mekânsal ve toplumsal yıkımları aşabilmek için yerel ölçeklerde politikalar geliştirilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1949'da Konut Yasası ile sosyal konut politikası geliştirilmeye çalışılmış ve kalıcı bir kentsel dönüşüm programı hedeflenmiştir (Roberts, 2000). Yerel yönetimlerin gerçekleştirdiği kentsel gelişme programları ve planlarıyla ilgili olarak merkezi yönetim de ilgili ilkleri ve standartları içeren detaylı rehberler oluşturmuştur. Kamu öncülüğünde başlayan kentsel dönüşümler (yenileme biçiminde) 1950'lerin sonlarına doğru özel sektör yatırımlarıyla birleşmiştir. Yapılan yenileme projeleri ve planları sadece kent içi alanlara değil, kenar mahallelerin temizlenmesine (fiziksel çevre açısından) de öncelik vermiştir. Bunun için yıkımlar kapsamlı olmaya başlamıştır. Yıkılan eski ve köhnemiş konutların yerine büyük sosyal konut blokları inşa edilmiştir. Bu süreç kentlerin

Emeğin yeniden üretimi ile toplumsal sınıfların ayrışması; bu sınıfların ekonomik, politik ve kültürel özelliklerinin oluşması arasında ontolojik olarak da önem taşıyan önemli bir bağ vardır.

Fonlamalar veya mali teşvikler slum gibi köhnemiş kent alanlarının temizlenmesindeki yıkım ve yeniden geliştirmeye dayanan kentsel yenilemelere yönelmiştir.

çevresinde büyümeye başlayan banliyöleri de arttırmıştır. Dönemin refah politikaları nedeniyle yüksek gelirli ve güvenceli işlerde çalışan kesimler, Avrupa ve Kuzey Amerika kentlerinde talep eksenli bir politikayla büyüyen banliyölerin kullanıcıları olmuşlardır. Eski kent merkezlerindeki yıkımlar sonrasında yeni kent merkezleri tamamen ofis ve ticaret işlevleriyle donatılmaya çalışılmıştır. Dayanaklı tüketim malları ve özellikle otomobil kullanımının yaygınlaşması ise banliyö yaşamını önceleri herkes için çekici yaparken daha sonra anlatılacağı gibi ciddi sosyal çıkmazları da beraberinde getirmiştir.

Hiroşima Danbara Kenti Kentsel Dönüşüm Projesi (Japonya)

6 Ağustos 1945'te Hiroşima şehri üzerine, dünyanın ilk atom bombası atılması 140.000 kişinin ölümü ve 13 kilometrekarelik bir alanın tamamen yerle bir olmasına sebep olmuştur. Böylesi bir yıkım bölgeyi kaçınılmaz bir yeniden yapılandırılmaya karşı karşıya bıraktı. Hiroşima kentsel dönüşüm projesi, dünyanın en güzel ve endüstriyel olarak üretici şehrini yaratmak için uygulanmıştır. Yeşillikleri, nehirleri ve kültürü ile dünya barışına hizmet verecek örnek bir yerleşim yeri oluşturulmak istenmiştir. Danbara yeniden gelişim projesi, şehrin en eski bölgelerinde çok iyi planlanmış, yaratıcı ve etkin bir tarzda gerçekleştirilen küçük ölçekli bir yeniden doğuş hareketinin başlangıcıdır. Danbara projesi, bölgeye sadece fiziksel ve çevresel gelişim değil, aynı zamanda endüstriyel ve kültürel bir gelişim sağlamak için planlanmıştır. Bölgeyi yeniden yaşamak ve çalışmak için çekici hale getirmeyi amaçlanmıştır.

Proje 1973 yılında onaylanmış, 1983 yılında başlatılmış ve 1995 yılında tamamlanması hedeflenmiştir. Binaların yüzde 62'si üzerinde bu tarihe kadar çalışılmıştır. Proje, kamu, özel sektör ve yerel halk işbirliği ile gerçekleştirilmiştir. Dönüşüm alanındaki 461 bina özel sektör tarafından inşa edilmiştir. Bu binalar genel olarak ana yollar üzerinde, 7 ila 10 katlı, yerleşim yeri olarak veya ticari amaçlı kullanılan binalardır. Projenin toplam maliyeti 283.800.000 dolardır. Maliyetin %38'i yerel yönetimlerden, %57'si Hiroşima şehrinden ve %5'i diğer özel kaynaklardan sağlanmıştır.

Danbara bölgesinin temel ihtiyaçlarından biri de gençler ve yetişkinler için dinlenme imkânı sağlayacak mekânlardır. 1995 yılı itibari ile Danbara 5 park alanı (10002500 metrekare), 2 yeşil alan ve 13 oyun parkına kavuşmuştur. Bütün yeni parklar ve oyun alanları bölgenin geleneksel karakterini yansıtacak şekilde dizayn edilmiştir. Ayrıca proje kapsamında 4.761 metre uzunluğunda ana yol, 10.457 metre uzunluğunda ikinci derecede önemli yol inşaatı gerçekleştirilmiştir.

Projeye halk tarafından kurulan örgütler de katılmıştır. 21 örgüt kurulmuş, bunların 12 si yapılan planların karar aşamasında etkin rol oynamışlardır. Karar aşamalarında halk örgütlerinin yer alması, özellikle fakir yerleşim alanlarında yapılan çalışmalara estetik katmıştır.

Kaynak: Şişman, ve Kibaroglu, 2009, s.4.

1940'lardan 1960'lara kadar olan yıllarda İngiltere'deki dönüşüm pratikleri özellikle mekânsal ve fiziksel bir vurguyla aşırı kalabalık ve sağlıksız konutların iyileştirilmesi ya da yıkılarak gelişimin kent çevresine yönlendirilmesi biçimindeki bazı çözümleri içermekteydi. Fakat bu dönemin sosyal politikalara dayalı uygulama-

malarda kent merkezlerine sıkışıp kalan yoksullaşma, banliyölerdeki sosyal ilişkilerin zayıflaması, etnik gerilimler ve artan suç oranlarını ortadan kaldıramaması ve bu sorunları politikleştirilmesi bilinen bir durumdur. İngiltere’de hızlı kentsel gelişmeyi kontrol etmenin bir aracı olarak **“yeşil kuşak”** (greenbelt) adı altında bir politikaya da başvurulmuştur. Dünya Savaşı sonrasında Londra kentinin planı için uygulanması önerilmiş olan yeşil kuşak modeli, öncelikle kentin genişlemesini önlemektir. Fakat bunun yanı sıra tarımsal kaynakları korumak da planın bir parçası olmuştur. Park ve benzeri eğlence aktivitelerini içeren alanların artırılması ve geliştirilmesi yine yeşil kuşak politikası kapsamında yer almıştır. Bugün hâlâ kentsel planlarda bu politikaya referans verilmektedir.

1960 ve 1970’ler kentsel iyileştirme (urban revitalisation) ve kentsel yenileme (urban renewal) projelerine öncelik verilen yıllardır (Akkar, 2006). 19.yüzyıl sanayileşmesiyle büyümüş ve 20. yüzyıl ortalarında eskimeye, gerilemeye ve fonksiyon değişikliklerine uğrayan kentler açısından kentsel yenileme kurtarıcı bir politika olarak görülmüştür. Londra, Paris, New York, Manchester gibi sanayi kentlerinde bu uygulamalar kapsamlı biçimde gerçekleştirilmiştir. 1960-1970’li yıllar fiziksel bozulmayla toplumsal bozulma arasındaki doğrudan bağlantıya dayanan ve toplumsal sorunlara duyarlı olma hedefini güden kentsel iyileştirme ve yenileme projeleri geliştirilmiştir. **Kentsel sağlıklaştırma** (urban rehabilitation) girişimlerinin ilk örnekleri de bu dönemde gündeme gelmiştir.

Bu yıllardaki dönüşüm projelerinde de banliyöler öncelik kazanmıştır. Bu projelerde hem kamu setkörü hem de özel sektör rol almaktadır. Bu dönemin en belirgin niteliği kentsel dönüşümün hem fiziksel mekânı hem de toplumsal boyutları gözetmiş olmasıdır. Kent merkezleri ve yoksul mahallelerin iyileştirilmesi, yenilenmesi gibi çabalar merkezi yönetimler için öncelikli politikalarından olmuştur.

1970’lerin ilk yarısına kadar kentsel bozulma toplumsal bir hastalık olarak görülmüştür. Fakat bunu izleyen yıllarda bu konuya yaklaşım değişmiştir. Kentsel sorunlar, yapısal ve ekonomik nedenleri göz önüne alınarak açıklanmaya başlanmıştır (Balchin ve Hull, 1987; aktaran Akkar, 2006). Bu dönem, ayrıca, devletin desantralizasyon politikaları ve daha katılımcı yaklaşımları benimsemeye başladığı yılları temsil eder. Özellikle kent merkezi ve çevresini ele alan dönüşüm projelerini başlatan ve yürüten aktörlerin çeşitlendiği gözlenir (Roberts, 2000).

Yoksul mahallelerin temizlenmesi, yenilenmesi ve yeniden değerlendirilmesi sonucu, eski merkezler fonksiyon ve nüfus kompozisyonları açısından değişmiştir. En büyük mülkiyet geçişi İngiltere’de meydana gelmiştir. Örneğin; 1960’lı yılların ortalarında kent nüfusu çoğunluğu kirada oturanlardan kendi evinde oturana doğru değişmiştir. Mülkiyet ve banliyölere taşınma, yüksek düzeyde özelleştirmeye dayalıdır. Bu dönüşümdeki önemli faktör, endüstriyel üretimin yapısal olarak değişmesidir. Eski kapitalist girişimler küçük ölçekli iken, giderek ulusal ölçekten de çıkmış çok uluslu yeni şirketler egemen olmuştur.

1960’lı yılların başında kentsel sorunların kurtarıcısı olacağı düşüncesiyle **“konut esaslı yenile(ş)irme programları”** geliştirilmiştir. Bu durum, bölgede yaşayan yoksul kesimin kent çeperlerindeki yeni konut bloklarına gönderilmesini engellememiştir.

1960-1970’li yıllar fiziksel bozulmayla toplumsal bozulma arasındaki doğrudan bağlantıya dayanan ve toplumsal sorunlara duyarlı olma hedefini güden kentsel iyileştirme ve yenileme projeleri geliştirilmiştir. Kentsel sağlıklaştırma (urban rehabilitation) girişimlerinin ilk örnekleri de bu dönemde gündeme gelmiştir.

1970-1990 Dönemi: Neoliberal Kent

Kentsel dönüşümün neoliberal ekonomi politikalarla olan ilişkisini kurabilmek.

1980 sonrası geniş bir dünya coğrafyası üzerinde uygulanmaya başlayan neoliberal politikalar, kentlerin ekonomik ve sosyal gelişmeleri üzerinde oldukça belirleyici olmuştur. Kentsel mekânın sermaye birikimi için önemli bir kaynak olmaya başlaması ve istihdam politikaları ile sosyal politikaların gündemden düşmesi, neoliberal sürecin temel özellikleridir. Refah devleti uygulamalarının zayıfladığı 1970 sonları; artan işsizlik, yoksullaşma, mekânsal ve sosyal açıdan gerileyen semtlerin artışı, kamusal hizmetlerin gerilemesi ve bu alanların giderek özelleşmesi gibi sorunların öne çıktığı yıllardır. Refah devleti uygulamalarının başarısızlığını ilan eden neoliberal politikalar, 1980 sonrası başlayan uygulamaları ile yeni bir kapitalist süreci başlatmıştır. Kısacası, toplumsal fayda yaratan kamu harcamaları (özel kesime yönelik harcamalar devam etmiştir) ile istihdamın azaltılması yeni dönemin başat politikası olmuştur. Kentler ise bu sürecin ekonomi politikalarında stratejik bir önem kazandı. Neoliberal politikalara uygun bir yaklaşımla geliştirilen projeler, kent merkezinde ya da merkezin yakın çevresinde işlevini yitirmiş alanların kent ekonomisine kazandırılmasını hedeflemiştir.

Yenileme projeleri gayrimenkul eksenli ve prestijli projelere odaklanmıştır. Kent politikalarında “**sanayisizleşme**”, “**girişimci kent**”, “**dünya kenti**”, “**yerel ekonomi**” kavramları öne çıkmıştır. Geliştirilen politikalar ulusal nitelikli değil küresel olarak planlanmıştır. Kentler bilgi ve finans merkezi olan New York, Londra ve Tokyo gibi küresel kentler düzeyinde rekabet etmeye zorlanmışlardır. Her ülke bölgesel ve yerel merkezlere, yeni güç ve fırsat hiyerarşilerinin olduğu uluslararası sisteme uyum sağlamak için kendi küresel kentini yaratmaya çalışmıştır.

Küreselleşme ve Dünya Kentleri tartışmaları için kitabımızın “Küresel Kentler Kuramı ve Araştırmaları” başlıklı ünitesini okuyunuz.

DİKKAT

Docklands, Paris Defans, Beyrut Kent Merkezi ve Dubai örnekleri ise 1970’lerde devam eden büyük kentsel dönüşüm örnekleridir. Bu örneklerde de kentlerin rekabet gücünü artırma amacı geçerlidir (İstanbul’un Eylem Planlamasına Yönelik Mekânsal Gelişme Stratejileri Araştırma ve Model Geliştirme Çalışması, 2005). Büyük kentsel projelerin finansman kaynaklarının sağlanması için kurulan kamu-özel ortaklıkları aşırı borçlanmaların önüne geçememiştir. Örneğin Beyrut Kent merkezi yenilemesinde Batı (özellikle Fransa) ve Suudi Arabistan kaynaklı finansman kullanımı, daha sonrasında büyük bir dış borca yol açmıştır (a.g.e). Bu proje sonunda ülkenin siyasal kaderini etkileyecek kadar önemli olmuştur.

Aşağıdaki tablo, neoliberal ve Keynesyen dönemlerin kentsel deneyim farklılıklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 11.2
Neoliberal Kenti
Yönetmek ve
Deneyimlemek

Kaynak: Ward, 2003: 203

Kenti Yönetmek	Kentsel Keynescilik	Kentsel Neoliberalleşme
Ekonomi	Yeniden dağıtım	Büyüme öncelikli rekabet
Siyaset	Yerel siyasal partiler arasında	Devlet düzeyi ve seçim dışı aktörler arasında
Kurumlar	Yerel yönetim	Yerel yönetim, bölgesel kamu-özel ortaklığı, ulusal yönetim, topluluk grupları, gönüllü kişiler, konut birlikleri, özel-kamu sektörü hizmet sunan kesimleri
Yönetim Biçimi	Kolektif	Bireysel
Yönetim Mesajları	Resmî komitelere dayalı	Ortaklık türleri, koalisyonlar, forumlar
Kenti Deneyimlemek	Kentsel Keynescilik	Kentsel Neoliberalleşme
Birey	Topluluğa resmi siyasetle olan doğrudan bağ ve yurttaşlığın gerektirdiği iş ile yerel bağlılık	Siyasetin bireyselleşmesi, yurttaşlar ve topluluklar tüketim pratiklerini tanımlamaktadır
Hane halkı	“Ekmeği kazanan erkek” hakim model; hizmetlerde devlet izinli tasarım ve teşvikler; bir girişimci olarak devlet	Pasif refah devletinin çıkarılması nedeniyle emeğin içsel bölünmelerindeki yeniden pazarlık, hizmetlerde özel teşvikler
Topluluk	Resmi seçim kanalları dolayımındaki temsiliyet	Topluluk biçimleri, yeni sosyal hareketler ve kâr amacı gütmeyen aktörlerin dolayımındaki temsiliyet
Kent	Kaynakların yeniden dağıtımı ve eşitsizliğe hitap etmesi anlamını taşıması	Devlet için darağacı hâline gelmiş birçok alanlardan biri

1980 dönemi kentleşmesinin sosyo-ekonomik çerçevesi şu şekilde özetlenebilir:

1. Kentsel mekân piyasa mantığı ve ihtiyaçları çerçevesinde rekabete dayalı bir büyümenin kaynağı olarak giderek daha fazla metalaşmıştır. Bu durum kent toprakları ile yapılı çevrenin, **kullanım değerinden** öte **değişim değeri** yaratmak amacıyla alınıp satılmasını doğurmuştur.
2. Özellikle 1990 sonrasında, yarışmacı kentsel gelişme anlayışının hakim olmaya başlamasıyla gündeme gelen **küresel kent, kültür başkenti** vb. hiyerarşik yapılanmalar, kent merkezlerinin stratejik önemini arttırmıştır. Böylece eski kent merkezleri, tarihsel ve kültürel potansiyelleri ön plana çıkarılarak turizm ve ofis alanları olarak yenilenmiş veya yeniden yapılanmıştır. Bu süreç merkezlere yakın eski konut alanlarını da bu yatırımların parçası yapmıştır. Soylulaştırılan bu semtler veya mahalleler, yeni bir kesimin gelmesi ile yerinden etme sorununu da yaşamaya başlamıştır.
3. Gerçekleşen değişimler sermaye birikimine dayalı yeniden yatırım ortamlarını arttırmıştır. Bu ortam aynı zamanda farklı toplumsal sınıfların ve grupların kültürlerini de etkilemiştir.
4. **Yerinden etme;** yoksul kentli sınıfların toplumsal sorunları ile konut sorunlarını gündeme getirmiş fakat burada daha çok konut sorunu ve yoksul-

luk öne çıkmıştır. Yerinden edilmeyi kolaylaştıran diğer toplumsal sorunlar ikincil kalmıştır (Şen, 2006).

5. Rekabet açısından sürekli yeni çekim merkezleri yaratmak hem beklentileri artırmakta hem de birbirine benzeyen kent modelleri arttırmak bir süre sonra turistler için bile cazibesi olmayan kentleri yaratmıştır. Bu durum kentlere yapılan yatırımların ekonomik değerini düşürebilmekte hatta iflaslara yol açmaktadır.

Kentsel yenilemelere dair fonlamalar veya slum gibi köhnemiş kent alanlarının temizlenmesindeki mali teşvikler yıkım ve yeniden geliştirmeye bağlı bir pratiğe sahiptir.

EKONOMİK GELİŞMEDE KÜLTÜREL STRATEJİLER VE SOYLULAŞTIRMA

Soylulaştırma ve kentsel dönüşüm kavramlarını karşılaştırabilmek.

Küresel kentleşme olarak da adlandırılan 1980 sonrasının neoliberal şehirciliği “**kültür endüstrisi**” gibi yeni alanları da ekonomik hayata katmıştır. Ayrıca yaşam biçimlerine dair analizler daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Bunda tüketimin öne çıkması etkili olmuştur. Bu konuda çalışmalar yapan Sharon Zukin (1998), “kültürel” niteliğin öne çıkmasının yeni bir ekonomi politik olduğunu ve kente dair değişimlerin kâr amaçlı kültür endüstrilerinin oluşumuna eşlik ettiğini vurgular. Örneğin, post modernizmin yükselişi sanayi sonrası üretim tarzı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan kimlik ayrımları, hizmet sektöründeki büyüme, savaş sonrası teşvik edilmiş nüfustaki olgunlaşmanın sonuna gelinmesi ve bu kesimin tüketici olarak yüksek beklentilere sahip olması gibi yapısal bir dizi değişim bu dönemi tanımlayan boyutlardır. Kentsel yaşam tarzı yukarıdaki etkilerle değişirken göçmenler, etnik ve ırksal azınlıklar, lezbiyen ve eşcinseller ise kamusal mekânda daha fazla görünür olmaya başlamıştır.

Kentsel yaşam tarzı yukarıdaki etkilerle değişirken göçmenler, etnik ve ırksal azınlıklar, lezbiyen ve eşcinseller ise kamusal mekânda daha fazla görünür olmaya başlamıştır.

Bu dönemde kentsel estetik anlayışının çok fazla öne çıkması ise giderek yoksullaşan ve eşitsiz gelişmeden olumsuz etkilenen kesimlerin çatışmalı görüntüsünü de belirginleştirmiştir. Tasarım, tüketim ürünlerinde öne çıkmıştır. Değişen yaşam tarzına göre üretilen ve tasarlanan ürünleri üreten endüstriler, kentin ekonomisinde daha geniş yer tutmaya başlamıştır. Kafeler, restoranlar, barlar ve her türlü butik mekân, kültür ve sanat mekânı ile galeriler kent merkezlerinde gözle görülür derecede artarken bu mekânların estetik kaygıları da belirginleşmiştir. Bu eğilimi kent yönetimleri de kendi politikaları arasına alarak öncelikli kılmışlardır. Artık her kent, kent merkezindeki kentsel dönüşümleri ve yenilemeleri bu tür kaygılarla gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu politika aynı zamanda kentsel turizmi de teşvik etmekte ve geliştirmektedir.

Kısacası bu dönemdeki kentsel dönüşüm ve yenilenme süreci, sanayi kentinden sonra ortaya çıkan kentlerin eşitsizlik, suç, köhneme, çevresel kirlenme, eski sektörlerin gerilemesi gibi olumsuz durumlardan kaçışı ve kente yeniden dönüşü gösteren bir süreç olarak da görülmüştür. Kente dair bu yeni yönelim kentlerin “**bir tema parkı**” olarak üretilmesine de yol açmıştır (Zukin, 1991; aktaran; Ward, 2003). Sonuç olarak, yenilenmeler arttıkça kent içinden kaçış yerine “**tüketimin öneminden kent yaşamının inşasına**” doğru bir yönelim olarak kent içine geri dönüş artmıştır (Ward, 2003). Bu durum da soylulaştırma için gerekli koşulları hazırlamıştır.

Soylulaştırma, genel anlamı itibarıyla eski kent merkezleri ile tarihi niteliği olan kentsel alanların mekânsal ve sınıfsal değişimini ifade eder. **Soylulaştırma süreci**, bu alanlardaki eskimiş veya köhnemiş mekânların yenilenmesi veya bazı durumlarda yıkılıp yeniden yapılmasını da içerir.

Soylulaştırma

Soylulaştırma, genel anlamı itibarıyla eski kent merkezleri ile tarihi niteliği olan kentsel alanların mekânsal ve sınıfsal değişimini ifade eder. **Soylulaştırma süreci**, bu alanlardaki eskimiş veya köhnemiş mekânların yenilenmesi veya bazı durumlarda yıkılıp yeniden yapılmasını da içerir. Kentsel yenilemeler beraberinde mülkiyet değerlerini de arttırarak piyasadaki el değiştirmeyi dayatmaktadır. Değeri artan mülkiyetleri kullanan eski sosyal sınıflar içinde kiracı olanlar, bu artan değerleri karşılayamadıkları için yerinden edilerek kentin daha ucuz fakat merkeze daha uzak yerlere taşınmaktadırlar. Mülk sahibi olanlar ise bu yüksek fiyatlardan yararlanmak üzere yine mülklerini satarak kentin yine daha ucuz yerlerine taşınmaktadırlar. Soylulaştırmanın olduğu yerlerde sadece mülk fiyatları değil yaşam için gerekli olan diğer kentsel hizmetler ile gündelik tüketimler de pahalılaşmaktadır. Bu etken de yerinden etmelere neden olmaktadır.

Engels (1982) *Konut Sorunu* adlı eserinde bu süreci İngiltere için sanayinin çok erken bir döneminde de tespit etmiştir:

“Büyük kentlerin genişlemesi, kentin bazı bölgelerindeki yerleri ve özellikle de merkezi konumda olanları büyük ölçüde değerli hale getirir. Merkezdeki eskimiş binalar ise bu artan değeri karşılamayacaklarından, yıkılmaları gündeme gelir. Genellikle de yıkılırlar ve yerlerine başkaları dikilir. Bu durum en çok emekçilerin konutlarının başına gelir. Çünkü bunların konumu merkezîdir ve kiralari aşırı kalabalık olmalarına karşılık hiç artmaz ya da belli bir düzeyin üzerine çıkamaz. Bu binalar yıkılır ve yerlerine dükkânlar, depolar ve kamu binaları dikilir.”

Neil Smith (1996) ise **soylulaştırmanın oluşum nedenlerini ve sonuçlarını** şöyle açıklar:

- Banliyöleşme ve rant farkının ortaya çıkması,
- İleri kapitalist ülkelerdeki sanayisizleşme ve beyaz yakalı istihdamın büyümesi,
- Mekânın merkezîleşmesi ve aynı zamanda sermayenin merkezsizleşmesi,
- Kâr oranlarının düşüşü ve sermayenin döngüsel hareketi,
- Tüketim biçimlerindeki değişme ile demografik değişmeler soylulaştırmanın nedenleri ve sonuçlarıdır.

Soylulaştırmanın gerçekleştirilmesinde (yeni) orta sınıfın etkin bir rolü vardır. “Yeni orta sınıf”, eğitim düzeyi yüksek, yabancı dil bilen, yüksek gelirli işlerde çalışan kentli bir sınıftır. Kültürel anlamda geleneksel değerler ile arasına mesafe koyan ve daha çok genç bir kesimden oluşur. Yaşam tarzını çok fazla dillendiren ve öne çıkaran bir kesimdir. Kent merkezlerinin kültür-sanat açısından dinamik olması, yeni orta sınıfın taleplerini tetiklemektedir. Böylece ekonomi-politik etkenler yerine “kültürel” gündemler tek başına soylulaştırmada belirleyici bir etkenmiş gibi algılanmaktadır.

Resim 11.1

Eskişehir Odunpazarı Evleri

Resim 11.2

Türkiye’de soylulaştırma süreci en çok hangi ilde etkili olmuştur, tartışınız.

SIRA SİZDE

2

Feminist yaklaşım (Rose, 1984) ise toplumsal cinsiyet meselesi ile kadınların değişen sınıfsallıklar içindeki konumları ve değişen rollerini ortaya koyması itibarıyla önem taşır. Soylulaştırma sürecinde çalışan ve yalnız yaşayan kadınların sayısındaki artış, bu süreçte kadınların rolüne ayrıca bakılmasını gerektirmiştir. Kadınların istihdam yapısında değişen varlıkları ve konumları, kentteki konumlarını da etkilemiştir. Çalışma yaşamında kadın varlığının artması, çalışma koşullarına dair taleplerde cinsiyete bağlı ayrımları önemli kılmıştır. Bu durum kadınların iş ve sosyal hayattaki örgütlü varlığı ile mümkün olurken; kentsel ve toplumsal hizmetlere olan talebin kapsamını ve içeriğini değiştirmiştir. Kadınların kentteki hareketliliği artarken, mekânsal sınırlamalara yönelik feminist tepkiler daha fazla dile getirilmiştir.

Kent merkezlerinin kültür-sanat açısından dinamik olması, yeni orta sınıfın taleplerini tetiklemektedir. Böylece ekonomi-politik etkenler yerine “kültürel” gündemler tek başına soylulaştırmada belirleyici bir etkenmiş gibi algılanmaktadır.

Avrupa Kültür Başkentleri uygulaması nedir? Kentsel dönüşüm ve soylulaştırmaya etkisi nedir?

SIRA SİZDE

3

TÜRKİYE’DE KENTSEL DÖNÜŞÜM VE YASAL SÜREÇ

Türkiye’de kentsel dönüşümün yasal sürecini açıklayabilmek.

Türkiye’de yaşanan kentsel dönüşüm süreci, yasalar ve politikalar açısından oldukça karmaşık bir tabloyu yansıtmaktadır. 1980 sonrası İstanbul’u “küresel kent” yapma yönündeki çabalar (Öktem, 2005) günümüz kentsel dönüşüm politikaları için bir zemin hazırlamıştır. 1984’te üç büyük kentte belediye başkanlıklarını ANAP kazanmıştır. Bütün kapitalist ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de bu dönemdeki kent politikalarında neoliberal bir program benimsenmiştir. Bunu takiben yerel yönetim yasalarının değiştirilmesi; yerel yönetimlere borçlanabilme yetkisinin tanınması denetimsiz plan değişiklikleri ile büyük kentsel projelerin yapılabilmesinin koşulları yaratılmıştır. ANAP yönetimi döneminde İstanbul’da Tarlabası Bulvarı, Gökkafe, Park Otel, Boğazın yapılaşmaya açılması, kentsel dönüşümün ekono-

mik stratejiyle birleşmesinin kritik aşamasını yansıtan projelerdir (Gürsel, 1990). Bunun yanı sıra İzmir'de deniz ile kentin ilişkisini koparan sahil yolunun yapımı, sahillerdeki yapılaşmanın genel olarak artması; Ankara'da Güvenpark'ın altının yapılaşmaya açılmak istenmesi, Ulus tarihi kent merkezinin, Ankara uluslararası ticaret merkezinin bir aşaması olarak düşünülerek yarışmaya açılması gibi büyük projelerin kentlerin dönüştürülmesindeki etkisini göstermektedir. 1989 Murat Karayalçın döneminde ise Dikmen ve Portakal Çiçeği Vadisi projelerinin kamu-özel işbirliği ile gecekonduların alanından lüks konut ve ofis alanına dönüştürülmesi gibi büyük proje örnekleri ise dönemin niteliğini vermesi açısından hatırlanabilir. Kıyıları yapılaşmaya (Bu yapılaşma, Özal Dönemi ekonomi politikasının temellerini de gösterir. Bu durum aynı zamanda ranta bağlı bir ekonomik birikimin, mekânsal anlamda kıyılara âdeta yığılan otellerin inşasına ve niteliksiz bir turizmin gelişimine yönlendirilmesidir.) açan Turizm Yasası ve gecekonduların giderek ranta bağlı ekonomiden pay almak üzerinden çok katlı yapılara dönüşmeye başlaması; yeni kent yoksullarının ise artarak kent merkezinin gerilemiş bazı alanlarında sıkışıp kalması (Bu durum "nöbetleşe yoksulluk" kavramı ile ifade edilebilir. Bu kavram ve ilgili çalışma için bkz. Oğuz Işık ve Melih Pınarcıoğlu, *Nöbetleşe Yoksulluk, İletişim Yay.: İstanbul, 2001*) kentsel gelişmenin yönü açısından incelenmesi gerekli konulardır (Şen, 2008).

Türkiye'den Uygulama Örnekleri

Düzensiz Konut Alanlarında Kentsel Dönüşüm Modelleri Üzerine Bir Değerlendirme

Kamu-özel sektör ortaklığı ile uygulanan kentsel dönüşüm projelerinin ilk örneklerinden biri de Dikmen Vadisi Projesidir. Dikmen Vadisi 1957 tarihli Uybadın-Yücel Planında "yeşil alan" olarak ayrılmış ancak bu karar uygulanamamıştır. Vadide ilk gecekondular 1960'lı yılların başlarında yapılmaya başlanmıştır. 1982 yılında yapılan revizyon da vadide gecekondular dikkate alınmaksızın yine yeşil alan olarak korunmuştur...1989 yılında yapılan yerel seçimlerden sonra da Ankara Büyükşehir Belediyesi ile Çankaya Belediyesi tarafından kurulan Metropol İmar A.Ş. vadinin dönüşümü için Dikmen Vadisi Konut ve Çevre Geliştirme Projesi'ni hazırlamıştır. Bu proje 1989 yılında onaylanarak uygulamaya konmuştur.

...Proje ile vadi tabanının yeşil alan olarak korunması, ancak konut, işyeri ve kültürel tesislerin yapılmasına da olanak sağlayacak oranda yapılaşmaya izin verilmesi planlanmıştır. Bu yolla kentin tüm kesimlerine hizmet veren bir rekreasyon ve kültür alanına dönüştürülmesi planlanmıştır.

...Hak sahipleri için yapılan apartmanların yanı sıra, vadide projenin finansmanında kullanılmak üzere lüks konut ve işyeri kullanım alanları da önerilmiştir.

...Projeden ekonomik olarak etkilenen aktörlerin başında vadide kiracı yada ev sahibi durumunda yaşayan gecekonduların sakinleri gelmektedir. Gecekonduların kiracıları projeden tamamen dışlanırken "hak sahibi" olarak nitelenen gecekonduların sahipleri de mülkiyetlerinin büyüklüğü ile orantılı olarak borçlandırılmışlardır... Gecekonduların sahipleri kendilerine verilen dairenin fiyatı ile gecekonduların ve arsasına biçilen fiyatın arasında kalan farkı ödemek suretiyle daire sahibi olmuşlardır.

...Dikmen Vadisi Konut ve Çevre Geliştirme Projesi'nin ilk etabı katılımcı yaklaşımın gereklerinin en fazla yerine getirilmeye çalışıldığı örnek olmuştur...Bugün gelinen noktada Dikmen Vadisi artık bir yeşil ve rekreasyon alanı değil Ankara kent merkezinde yer alan en lüks konut alanlarından biridir.

Nihan Özdemir Sönmez, Planlama Dergisi, 2006/2 Sayısındaki yazısından alınmıştır.

Şekil 11.3

Dikmen Vadisi

Kentsel Dönüşümün Yasaları Nasıl Bir Beklentiyle Tasarlanmıştır?

Kentsel dönüşüme dair yasal süreç 2004 yılında “Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu”(http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5104.html: Okuma Tarihi: 8 Eylül 2008) ile başlamıştır. Oysa yasal sürecin başlayabilmesinin koşulları bu tarihten önce fiili olarak oluşmuştu. Bu konu en fazla İstanbul üzerinden gündeme gelmiştir. Büyükşehir Belediyesi Mesken ve Gecekondu Müdürlüğü tarafından İstanbul’da “Kentsel Dönüşüm Projesi”ne onay verildiğine dair haberler yapıldı ve bazı yerlerin isimleri verildi. Armutlu, Sarıgöl ve Gazi Mahallesi’nde 1500 gecekonduyun yıkımından bahsedilmiştir. Mesken ve Gecekondu Müdürlüğü’nün 2003 yılında yaptığı araştırmaya göre, kent genelinde toplam 85 bin 423 gecekondu bulunduğu bilgisi ile bu girişimin kapsamlı olacağı duyurulmaktaydı (*www.yapitr.com*: 26.7.2004; Okuma tarihi; 8 Eylül 2008). Kısacası Türkiye’de kentsel dönüşüm sürecinin Mesken ve Gecekondu Müdürlüğü ile başlayan kurumsal dönem de değişmiştir. Önce Kentsel Dönüşüm Müdürlüğü sonra TOKİ gibi daha merkezi politika üreten ve yetkileri olağanüstü artırılmış bir kurum kentsel dönüşümün merkezinde yer almıştır (Şen, 2008).

Kentsel dönüşümün gerekliliğini ortaya koymak üzere yapılan açıklamalarda genel olarak benzer bir söylem oluşmuştur. Örneğin yerel ve merkezî yönetimler ile TOKİ, dönüşümün gerekçeleri olarak mahallelerdeki suçun, deprenselliğin ve diğer sosyal çöküntülerin olması göstermişlerdir.

Kentteki hastaneler, sağlık ocakları, ilköğretim okulları, meslek liseleri, yollar, kavşaklar, sosyal tesisler ve altyapıların ıslahı da dönüşümün parçasıdır.

TOKİ (Toplu Konut İdaresi) ne zaman ve ne amaçla kurulmuştur? Araştırınız!

SIRA SİZDE

4

Kentsel dönüşümle ilgili bir diğer düzenleme ise 2005 yılında gündeme gelmiştir. 3 Temmuz 2005’te yasalanan “Yeni Belediye Kanunu”nun 73.maddesi, “Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Kanunu” başlığını taşımaktaydı. Oysa bu başlığı taşıyan bu yasa tasarısı, 1 Mart 2005 tarihinde Meclise gelmiş ve komisyonlarda görüşülmüştür. Bu yasa tasarısı 16 Haziran 2005’te, (Belediye Kanunu’ndan on beş gün önce)

Bu dönüşüm projelerinin tarihi alanlarda gerçekleşmesinin bir sonucu da soylulaştırmaya neden olmasındır.

kabul edilmiştir. Fakat kabul edilen yasanın adı ve hükümleri son anda değişmiş ve 5366 sayılı “Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkındaki Kanun” adıyla yürürlüğe girmiştir. (Kabul Tarihi: 16/6/2005; Yayımlandığı R.Gazete; Tarih: 5/7/2005 Sayı: 25866 Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5; Cilt: 44) “Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Kanunu” adıyla anılan tasarı ise gündemden çekilmemiş ve taslak yeni adıyla “Dönüşüm Alanları Hakkında Kanun Tasarısı” (*Başbakanlığın 22 Haziran 2006 günü TBMM Başkanlığına sunduğu “Dönüşüm Alanları Hakkında Yasa Tasarısı” için bkz. T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü; Sayı: B.02.0.KKG.0.10/101-1054/896; Konu: Kanun Tasarısı; Tarib: 1.3.2005*) olarak meclise gönderilmiştir. Bu Kanun Tasarısının, genel gerekçesi kabaca aşağıda verilmektedir:

“...kentlerin merkez alanlarının sağlıklı bir şekilde iskan edilerek şehrin güvenliğine tehdit eden denetimsiz bölgeler olmaktan çıkarıp yenileştirmek ve günümüz gereklerine uygun olarak kullanılabilir hale getirmek amacıyla bu alanları “kentsel dönüşüm ve gelişim alanı” ilan etmek ve bu alanlarda uygulama yapmaya imkan vermek gerekliliği ortaya çıkmıştır.”

“...sosyal donatı alanlarını büyütmek ve sağlıklılaştırmak, otopark sorununu çözüme kavuşturmak, günümüz konforu ve kullanım şartlarını içeren konut, ticaret, kültür, turizm ve sosyal donatı alanları oluşturmak...”

“Dönüşüm Alanları Hakkında Yasa Tasarısı”nın rafa kaldırılması ile gündeme başka bir yasal düzenleme gelmiştir. 2008 yılında 5793 Sayılı, “Bazı Kanun ve kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik yapılmasına Dair Kanun” adlı düzenleme çıkarılmış ve bu düzenleme ile Özelleştirme İdaresi Başkanlığı’na da TOKİ’ninkine benzer olmak üzere planlama, proje ve yapı izni konularında yeni yetkiler verilmiştir. Aynı şekilde TCDD’ye de planlama ile ilgili yetkiler verilmiştir. Okul alanlarının, DSİ, Karayolları, TCDD taşınmazlarının satışı kolaylaştırılmıştır (Türkin ve Yapıcı, 2008).

Yukarıdaki aktarımlara bakıldığında Türkiye’de kentsel dönüşüme dair yasal sürecin gelişim seyrinin oldukça sancılı olduğu görülmektedir. Kentsel dönüşümün kapsamı, uygulama araçları ve ekonomi-politik yaklaşımının hala parçalı olduğu görülmektedir. Kentsel dönüşüm politikasına dair beklentilerin ise yöneticiler-yatırımcılar-etkilenen toplumsal kesimler açısından farklı anlamlar kazandığı görülmektedir. Ama özetle belirtmek gerekirse tarihe bakıldığında kentsel dönüşümün her bir politik yönetimde farklı uygulanabildiği ve farklı sonuçlar doğurduğu görülmektedir.

Türkiye’de Kentsel Dönüşümün Yasal Dayanakları

Türkiye’de Kentsel dönüşüm projelerine ve aynı yaklaşımda farklı adlarla hayata geçirilen projelerde aşağıda sıralanan yasalar dayanak olarak alınmaktadır.

- 3194 sayılı İmar Kanunu,
- 2981 sayılı İmar Affı Kanunu,
- 5104 sayılı, “Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi” kanunu,
- 5366 sayılı, “Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması” kanunu,
- 2005 5393 sayılı, “Belediye Kanunu”nun 73. maddesi.
- 2008 5793 Sayılı “Bazı Kanun ve kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik yapılmasına Dair Kanun”

Kaynak: Şişman ve Kibaroğlu, 2009; Türkün ve Yapıcı, 2008

Kentsel Dönüşümde Katılım

Bu konu özellikle son 20-25 yıl içinde bir yönetim sorunu olmaktan uzaklaşıp “yönetişim” gibi yeni bir kavramla ele alınmaktadır. Bu kavrama göre, iyi bir kentsel yönetişimin sahip olması gereken ilkeler şunlardır:

- Etkilik,
- Eşitlik,
- Katılım,
- Halkın sürece katılması ve
- Güvenlik ilkesidir (Thornley, 2005).

Bu ilkeler sürecin demokratik olarak planlanmasını ve gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır. Fakat kentler arasındaki rekabet, küresel ekonomideki neoliberal uygulamalar, kentsel dönüşümün uygulama alanları üzerinde baskı yaratmaktadır. Bazı alanların büyük projeler veya küresel kent stratejileriyle daha avantajlı konuma gelmesi, diğer alanların gerilemesine neden olabilmektedir. Kent politikalarında kamusal kesimden öte özel sektörün daha fazla etkili olmaya başlaması, konuyu daha parçalı ve gerilimli hâle getirmiştir. Kentsel dönüşümlerle gerçekleşen yapı ve inşaa faaliyetleri yeni bir yatırım alanı oldukça, halkın bu süreçteki konumu doğrudan devletle veya yönetimle ilişkili olmaktan çıkmaktadır. Dolayısıyla beklentilerin ve taleplerin yönlendirileceği hedef kamu-özel sektör ortaklıkları veya tek başına özel sektörün kendisi olmaya başlamıştır. Bu durum kentsel dönüşümün sosyal boyutunu zayıflatabilmektedir. İş çevrelerinin yönetim sürecindeki etkisinin artması, yerel siyasi elitlerin ekonomik refaha dair sonuçları seçim süreçlerinde popülerlik malzemesi yapması (Thornley, 2005), halkın kent politikalarındaki katılımını ve görünürlüğünü zayıflatmaktadır.

Alternatif bir öneri olarak Harvey (2003), yoksul mahallelerde uygulanacak olan yenileme ve **dönüşüm programlarının rekabetçi bir temelde olmaması** gerekliliğini vurgular. Dolayısıyla bu konuda toplumsal olarak denetlenen bir kentsel toprak piyasası ile konut sektörünün toplumsallaştırılmış bir denetimini önerir. Burada kentsel dönüşüm ve yenileme çalışmalarının piyasalaşmasının yol açabileceği sorunlara dikkat çekilmektedir. Çünkü bu uygulamaların piyasa esaslarına göre yapılması, kentsel rantları arttırmanın yanı sıra emlak spekülasyonlarına da yol açmaktadır. Bu durumlar yoksul kesimlerin yaşadığı konutların daha yüksek gelirliyle geçmesine neden olmaktadır. Bunu önlemek üzere, dönüşüm programlarının mahalle veya herhangi bir yerel ölçekte yaşayanların bir araya gelmesini sağlayacak örgütlenmelere gittikleri görülmektedir. Yani birlikte yaşamayı sürdürme amaçları, kentsel dönüşüm sürecindeki demokratik katılımın başlıca hedefi olmaktadır. Bu süreçteki diğer önemli konu ise mülk sahipliği ve kiracılık oranları arasındaki ilişkidir. Her dönüşüm programında kiracıların daha dezavantajlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla alternatif bir kentsel dönüşüm, herhangi bir alanın dönüşümünde, mülk sahipliğini avantaj; kiracılığı ise dezavantajlı bir durum olmaktan çıkarmalıdır. Ayrıca girişimciyi öncelikli alan politikalar yerine yaşayanların sorunlarını çözmeyi öncelikli kılan politikaların uygulanmasını sağlamalıdır.

Bir başka öneri ise farklı kesimlerin bir arada yaşamalarını olanaklı kılan **ayrışmamış kentsel ortamları arttırmak; sosyal ve kültürel birikimlerin paylaşılmasını** sağlamaktır. Ekonomik anlamda ise piyasa eksenli özelleşmiş ihtiyaçların yerine birbirine yakın taleplerle daha ortak ve kamusal nitelikli ihtiyaçları sağlamaktır. Girişimciyi çekmek için önerilen vergi kolaylıkları ve teşvikleri gibi destek politikaları yerine, burada yaşayan yoksul kesime yönelik destekler talep edi-

lebilir. Düşük kira politikası ve desteğini yaygınlaştırma ise diğer hedeflerden biri olabilir. Binaların ve içinde yaşanan her türlü eskimiş ve köhnemiş konutun yenilenmesi için yaşayanlar-yerel yönetim-İlgili merkezî yönetim kurumları arasındaki ilişkiler için yasal ve finansal araçların oluşumunda yaşayanların etkili olması sağlanabilir (Şen, 2006).

ALTERNATİF BİR POLİTİKA: KARMA GELİRLİ KONUT ALANLARI

Karma gelirli konut alanlarını tartışabilmek.

Kentsel dönüşüm ve soylulaştırma gibi olguların neden olduğu bir dizi soruna ve özellikle de yerleşim birimlerinin sınıfsal ve sosyal açıdan homojenleşmesinin önüne geçmek için alternatif politikalar tartışılmaktadır. Bunlardan en önemlisi “**karma gelirli konut alanları**” yaratma yaklaşımıdır (DeFilippis ve Fraser, 2009; Slater, 2006). Kamu politikalarının bir aracı olarak şekillenen bu yaklaşım bir politik program üzerinden tartışılmaktadır (Joseph vd., 2007).

Bir başka öneri ise farklı kesimlerin bir arada yaşamalarını olanaklı kılan ayrışmamış kentsel ortamları arttırmak; sosyal ve kültürel birikimlerin paylaşılmasını sağlamaktır. Ekonomik anlamda ise piyasa eksenli özelleşmiş ihtiyaçların yerine birbirine yakın taleplerle daha ortak ve kamusal nitelikli ihtiyaçları sağlamaktır. Girişimciyi çekmek için önerilen vergi kolaylıkları ve teşvikleri gibi destek politikalarını yerine, burada yaşayan yoksul kesime yönelik destekler talep edilebilir. Düşük kira politikası ve desteğini yaygınlaştırma ise diğer hedeflerden biri olabilir. Binaların ve içinde yaşanan her türlü eskimiş ve köhnemiş konutun yenilenmesi için yaşayanlar-yerel yönetim-İlgili merkezî yönetim kurumları arasındaki ilişkiler için yasal ve finansal araçların oluşumunda yaşayanların etkili olması sağlanabilir (Şen, 2006).

Karma gelirli konut alanları oluşturmanın gerekçeleri:

- Başta Amerika olmak üzere Batı kentlerindeki (metropoller) ayrışmanın kentsel sınıfların kamusal ortamdaki birlikteliğini tehdit edecek düzeyde artmış olması.
- Yoksulların “tehlikeli sınıflar”, yoksul mahallelerin “tehlikeli yerler” olarak görülmesi.
- Kamusal hizmetlere (eğitim ve sağlık ile kentsel hizmetler) erişimde piyasalaşmanın etkisiyle yaşanan dışlamalar; sınırlı sosyal ağlar; suçun varlığı.

Neden karma gelirli konut alanlarına ihtiyaç vardır?

- Yüksek gelir düzeyine sahip olanlar ile düşük gelirlilerin iç içe yaşamaları veya yerleşim yerlerinin iç içe olacak biçimde planlanması ve tasarlanması, yoksul mahalleleri iyileştirir.
- Bir yoksullukla mücadele yöntemidir.
- Devlete ait eski sosyal konut bloklarının yenilenmesindeki fiziksel sınırlayıcıları piyasaya yeni seçenekler sunarak aşmak.
- Konutların sübvansede edilmesi, işgücünü olumlu yönde etkiler.

Karma gelirli konut alanlarının hangi konut alanlarında gerçekleştirilebileceğine dair de bir sınıflandırma yapılmaktadır. Buna göre devlet mülkiyetindeki sosyal konutlar, devletin sübvansede ettiği sosyal konutlar ile piyasa değerine tabi konutlarda bu politikanın uygulanabileceği iddia edilmektedir.

Karma gelirli konut alanlarından beklenen sonuçlar:

- Daha fazla toplumsal kontrol,
- Kamusal hizmetleri arttırmak ve kalitesini yükseltmek,
- Daha kapsamlı yapısal destekler sağlanması,
- Konutların fiziksel iyileştirilmesinden öte sosyo ekonomik iyileştirmeler,
- Yoksulluğu azaltmak (özellikle kent merkezlerinde yoğunlaşan yoksulluğa yönelir),
- Sadece yoksulluk politikası değil, genel bir kentsel yeniden yapılanma açısından yeni bir strateji olması,
- Çevresel iyileştirme sağlanması,
- Konut maliyetinin yükünü azaltmak ve tasarımını yükseltmek,
- Sübvansiyon edilen kiralık konut üretimini arttırmak (piyasa aracılığı ile),
- Kâr amacı taşıyanlar ile taşımayanlar arasındaki işbirliğini sağlamak,
- Kamu sisteminde daha hızlı ve daha fazla yatırım: Yerel ve merkezi devletten daha fazla teknik destek almak. Düzenleyici politikaları yenilemek,
- Mahallenin fiziksel ve sosyal donatılarını niceliksel ve niteliksel olarak arttırmak,
- Eğitim, sağlık kurumları, kütüphaneler, alışveriş hatları ile çocuk parkı vb. donanımları-hizmetleri arttırmak,
- Vergi gelirlerinin artışı; piyasa yapısının stratejik olarak desteklenmesi,
- Hizmet dağıtımının sübvansiyon edilmesi,
- İstihdam alanlarına yakın konutları arttırır.

Bu politikaya yönelik yapılan eleştiriler farklı başlıklarda yoğunlaşmaktadır. Buna göre;

- Gelir artmadan konut fiyatları ile kiralarının artabileceği,
- Pratikte uygulamanın zor olacağı,
- Yüksek gelirlilerin düşük gelirli mahallelerde veya yakınında yaşamak istemeyeceği,
- Bu politikanın devlet sübvansiyonları olmadan gerçekleşmeyeceği,
- Yeni bir devlet harcaması alanı piyasayı yönlendirebileceği,
- Serbest piyasa girişimini ilerletmeye yarayacağı.

Bu eleştirilerin yanı sıra, kentsel yoksulluktan kazanç sağlama gibi bir amacın da yaşanabileceğine dikkat çekilmektedir. Bu politikanın uygulanacağı alanlar, iflas etmiş sosyal konut projesinin varlığına dayanmaktadır. Dolayısıyla uygulamalar düşük gelirli arasında bir hareketliliğe neden olarak yeni bir çözülmeyi yaratır (Van Criekingen, 2008; Slater, 2006).

SONUÇ

Kentsel dönüşüm, kentlerin yeniden yapılandırılması açısından ilk sanayi kentlerinden günümüze kadar önemli bir kentsel politika olarak hep gündemde olmuştur. Bu politika, kent toplumlarının ekonomi-politik, sosyal ve kültürel niteliklerini ise önemli oranda değiştirmiştir. Tarihin her döneminde gerçekleştirilmiş olan bu dönüşüm programları, kent insanının öncelikle birlikte yaşama deneyimlerini etkilemiştir. Çünkü her dönüşüm aynı zamanda bir arada yaşayan kesimlerin dağılmasına veya yer değiştirmesine neden olmuştur. Bu açıdan her kentsel dönüşüm programına yönelik öncelikle kaygılı tepkiler verilmiştir. Hatta bazı durumlarda ciddi toplumsal tepkilerle karşılaşmıştır.

Kentsel dönüşümün uygulandığı alanlar çoğu zaman düşük gelirli kesimlerin yaşadığı konut bölgeleri olmaktadır. Dolayısıyla dönüşüm programlarında ekono-

mik kaygıların ön plana geçmesi, yoksul konut alanlarının daha yüksek gelirli kesimlerin yaşadığı konutlara dönüşmesini doğurabilmektedir. Bu durumda dönüştürülen alanda yaşayan kesimlerin yeni oluşan yüksek standartlı konutları ve yaşam çevresini kendi mevcut olanakları ile karşılayamaması durumu ortaya çıkmaktadır. Bu durum ise borçlanarak yerinde kalmaya çalışan veya kentin daha ucuz bir semtine taşınmayı doğurmaktadır. Dolayısıyla kamu desteği olmadan dönüşüm ile gerçekleşen yüksek bir standart karşılanamamaktadır.

Karma gelirli konut alanları yaklaşımına göre bu durumu aşmanın yöntemlerinden biri girişimciyi çekmek için önerilen vergi kolaylıkları ve teşvikleri gibi destek politikaları yerine, burada yaşayan yoksul kesime yönelik desteklerin talep edilmesidir. Bir diğer yöntem ise düşük kira politikası ve desteğini yaygınlaştırmaktır. Bu konudaki yaklaşımlar büyük oranda her ülkenin kendi konut politikaları çerçevesinde de şekillenmektedir. Sosyal konut politikasının hala yaygın olduğu Hollanda gibi ülkelerde kamusal olarak desteklenen kiralık konutlar hala önemini korumaktadır. Fakat İngiltere, İrlanda, Macaristan, Almanya gibi konutta mülk sahipliğinin çok fazla öne geçtiği ülkelerde kentsel dönüşüm politikalarında piyasa beklentileri belirleyici olmaktadır.

Özet

Kentsel dönüşüm kavramını ve farklı programlarını tanımlayabilmek.

“Kentsel dönüşüm” farklı uygulama programlarının “şemsiye” kavramı olmuştur. Kavram, bir kentsel alanda yitirilen ekonomik ve mekânsal etkinliğin yeniden kazanılması ve kentsel gerileme, kentsel köhneme, yoksullaşma, suçun artması ve sektörel değişimlere bağlı iş kayıpları gibi bir dizi sorunun aşılmasını da içerir. Kentsel dönüşüm olarak 1950’li yıllarda bir “yeniden inşa” politikası uygulanırken, bunu takip eden 1960’lı yıllarda “yeniden canlandırma”; 1970’lerde “yenileme” ve 1980’lerde “yeniden geliştirme” uygulamaları ön plandadır.

Kentsel dönüşümün neoliberal ekonomi politikalarla olan ilişkisini kurabilmek.

Yenileme projeleri gayrimenkul eksenli ve prestijli projelere odaklanmıştır. Kent politikalarında sanayisizleşme, “girişimci kent”, “dünya kenti”, “yerel ekonomi” kavramları öne çıkmıştır. Geliştirilen politikalar ulusal nitelikli değil küresel olarak planlanmaktadır. Büyük kentsel projelerin finansman kaynaklarının sağlanması için kurulan kamu-özel ortaklıkları tercih edilmeye başlamıştır. Yerel yönetim, bölgesel kamu-özel ortaklığı, ulusal yönetim, topluluk grupları, gönüllü kişiler, konut birlikleri, özel-kamu sektörü hizmet sunan kesimler kentsel dönüşüm sürecinin yönetim çerçevesini vermektedir. Kentsel estetik ve tasarım uygulamalarının, kültür endüstrisi ve yeni tüketim mekânlarının artması, kamusal mekânların özelleşmesi gibi neoliberal politikalar kentsel dönüşüm projelerinin gözettiği kriterler olmuştur.

Soylulaştırma ve kentsel dönüşüm kavramlarını karşılaştırabilmek.

Kentsel dönüşüm belli bir projeye dayanır. Yani projeyi uygulayan aktörler, mali araçlar ve yasal dayanaklar belli bir planla sağlanır. Buna karşın soylulaştırma doğrudan plan ve projelerle gerçekleşmeyen ancak bunların sonuçlarından etkilenen bir olgudur. Yeni orta sınıf soylulaştırmada belirleyici iken, kentsel dönüşümde rolü daha ikincildir. Bir diğer önemli ayırım ise soylulaştırmanın özellikle tarihi kent merkezleri ile mimari özellikleri ve tarihi olan mekânlarda gerçekleş-

mesidir. Soylulaştırmada sınıfsal değişim yavaş iken, kentsel dönüşüm keskin sınıfsal değişimlere yol açar. Ayrıca soylulaştırmada kültürel etkiler daha ön plandadır.

Türkiye’de kentsel dönüşümün yasal sürecini açıklayabilmek.

Kentsel dönüşümüne dair yasal süreç 2004 yılında “Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu” ile başlamıştır. Yasal sürecin başlayabilmesinin koşulları ise bu tarihten önce fiili olarak oluşmuştu. Bu konu en fazla İstanbul üzerinden gündeme gelmiştir. Türkiye’de kentsel dönüşüm sürecinin Mesken ve Gecekondu Müdürlüğü ile başlayan kurumsal dönemi hemen akabinde Kentsel Dönüşüm Müdürlüğü ve TOKİ gibi daha merkezî politika üreten ve özellikle TOKİ nezdinde bakıldığında yetkileri sınırsız olan kurumların devreye girmesi ile şekillenmiştir.

Yerel ve merkezî yönetimler dönüşümün gerekçeleri olarak mahallelerdeki suçun, deprenselliğin ve diğer sosyal çöküntülerin olmasını göstermişlerdir.

2005’te 5366 sayılı ve “Yıpranan Tarihî ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkındaki Kanun” isimli yasa yürürlüğe girmiştir.

Karma gelirli konut alanlarını tartışabilmek.

Bu arayış kent içinin (ve merkezlerinin) orta ve orta üst sınıftan olan kesimlerin oluşturduğu oldukça homojen bir yapıya yönelik tepkiyi yansıtmaktadır. Ayrıca neoliberalizmle artan eşitsizlik ve ayrışma artık kontrol edilemez olduğunda şiddetin ve suçun artacağı korkusu “sınıfsal karma” önermesini yeniden gündeme getirmiştir. Bu politikanın iddiaları ise şunlardır: Yüksek gelir düzeyine sahip olanlar ile düşük gelirli olanların iç içe yaşaması veya yerleşim yerlerinin iç içe olacak biçimde planlanması ve tasarlanması; yoksul mahallelerin iyileştirilmesi; kamusal hizmetlerin artırılması ve kalitesinin yükseltilmesi; daha kapsamlı yapısal destekler sağlanması; çevresel iyileştirme sağlanması; konut maliyetinin yükünün azaltılması; sübvans edilen kiralık konut üretimini arttırmak (piyasa aracılığı ile) gibi hedefleri söz konusudur.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıdaki ifadelerden hangisi kentsel dönüşümü **en iyi** şekilde tanımlar?

- Kentsel dönüşüm bir kentsel alanda yitirilen ekonomik ve mekânsal etkinliğin yeniden kazanılmasıdır.
- Yeni orta sınıfın kent merkezlerindeki etkinliğidir.
- Tarihi alanların korunmasıdır.
- Kentsel alanın ekonomik değerinin artırılmasıdır.
- Sanayi sonrası yapılanmalardır.

2. Aşağıdakilerden hangisi soylulaştırmanın ekonomi politik nedenlerinden biri **değildir**?

- İleri kapitalist ülkelerdeki sanayisizleşme ve beyaz yakalı istihdamın büyümesi
- Banliyöleşme ve rant farkının ortaya çıkması
- Devletin artan rolü
- Mekânın merkezileşmesi ve aynı zamanda sermayenin merkezileşmesi
- Kâr oranlarının düşüşü ve sermayenin döngüsel hareketi

3. Aşağıdaki kurumlardan hangisi Türkiye'deki kentsel dönüşümün **ana** aktörüdür?

- TOKİ
- KİPTAŞ
- İlçe belediyeleri
- Vali
- Başbakanlık

4. Aşağıdakilerden hangisi neoliberal şehirciliğin özelliklerinden biri **değildir**?

- İstihdam politikaları ile sosyal politikaların gündemden düşmesi
- Kentsel mekânın sermaye birikimi için önemli bir kaynak olmaya başlaması
- Refah devleti uygulamalarının başarısızlığının ilan edilmesi
- "Girişimci Kent", "Dünya Kenti", "Yerel Ekonomi" gibi kavramların öne çıkması
- Sanayinin gelişmesi ve yeni üretim tarzlarının ortaya çıkması

5. Türkiye'deki **ilk** kentsel dönüşüm yasası aşağıdakilerden hangisidir?

- "Gecekondu ve Mesken Yasası"
- "Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu"
- 5366 Sayılı Yasa
- Belediyeler Yasası
- Kamu Yönetimi Yasası

6. Aşağıdakilerden hangisi kentsel dönüşümün gerekçelerinden biri **değildir**?

- Kentte artan suç ve yoksulluğu önlemek
- Deprem riskini azaltmak
- Gecekondulaşmayı önlemek
- Hizmet sektörünü geliştirmek
- Mekansal iyileşme sağlamak

7. "Kentsel yenileme" hangi dönemde etkili **olmamıştır**?

- II. Dünya Savaşı sonrası
- 1980 sonrası
- Soylulaştırmanın yoğun olduğu dönemlerden sonra
- 1800-1945 döneminde
- 1970'li yıllarda

8. Aşağıdakilerin hangisi Türkiye'de kentsel dönüşümün **ilk** örneklerinden biri **değildir**?

- Portakal Çiçeği Vadisi projeleri
- İzmir'de sahil yolunun yapımı
- Gökkafes, Park Otel'in yapılması
- Tarlabaşı Bulvarının açılması
- Sulukule Projesi

9. Aşağıdakilerin hangisi karma gelirli konut alanları politikasının iddialarından biri **değildir**?

- Yüksek gelir düzeyine sahip olanlar ile düşük gelirlilerin iç içe yaşaması yoksul mahalleleri iyileştirir.
- Kültürel yatırımları artırır.
- Devlete ait eski sosyal konut bloklarının yenilenmesindeki fiziksel sınırlayıcıları piyasaya yeni seçenekler sunarak aşar.
- Bir yoksullukla mücadele yöntemidir.
- Konutların sübvansede edilmesi, işgücünü olumlu yönde etkiler.

10. Aşağıdakilerden hangisi modernist hareketin hakim olduğu yıllara ait uygulamalardan biri **değildir**?

- Park Hareketi
- Konut Kanunu uygulaması
- Güzel Kent Hareketi
- Kentsel estetik anlayışının çok fazla öne çıkması
- Paris'e yönelik geliştirilmiş olan Baron Haussmann'ın operasyonları

Okuma Parçası

“GÜVEN-LİK” İÇİNDE SOYLULAŞTIRMAYA DOĞRU

Büyüyen kentler, ihtiyaçlarına yanıt veremeyen eski merkezleri geride bırakıp yeni merkezlere kavuşmakta zorlanmamışlardır. Eski kent merkezleri ise birçok zaman, kaderine terk edilmiş bölgeler haline gelerek; suçun, yoksulluğun, toplumsal ayaklanmaların, şiddetin merkezleri olarak varlığını sürdürmeye çalışmışlardır. Gerileyen kent merkezlerinin her boyutuyla “tekinsiz” yerler olması, kentin diğer “tekin” bölge sakinlerini tehdit etmeye başlayarak “güvenlik” sorununu sosyal bir durum olarak gündeme taşımıştır.

İstanbul çok merkezli bir metropoldür. Beyoğlu, Eminönü, Karaköy, Beşiktaş, Kadıköy, Üsküdar gibi eski merkezler, artık yenilerek yeni çekim merkezleri haline getirilmektedir. Tarihsel nitelikteki bu merkezlerin yenilenmesi, “tarihin yeniden kazanılması” iddiasını da taşımaktadır. Eski kent merkezlerinin yenilenmesine, büyük kentsel projeler eşlik etmektedir. Bu yenilemeler, söz konusu kentsel alanlarda soylulaştırmaya yol açmaktadır. Yani sosyal sınıfların ve mekânsal yapının değişmesi, beraberinde önemli bir sermaye hareketini de yaratmaktadır. Çünkü bu alanlar artık yeni yatırımların merkezi olmaktadır.

Yapılan yatırımlar ile değerlendirilen mülkiyetler, piyasa sürecinde el değiştirmeye başlayarak, eski kullanıcılar yerine yeni kullanıcıların bu alanlarda yaşamaya başlamasını doğurmaktadır. Bu durum, burada yaşayan yoksul ve düşük gelirli kesimlerin, yerinden edilmesine neden olmaktadır. Bu süreçten en çok kiracılar etkilenmektedir. Artan fiyat artışları, bu semtlerde yaşamayı pahalılaştırarak dolaylı bir yerinden etmeyi de yaratmaktadır. Büyük ölçekli üretim birimlerinin önemli oranda kent dışına yönelmesi, hizmet sektörünün çeşitli kollarının merkezde yer seçmesi ve yeni orta sınıfın konut talebi, soylulaştırma sürecinin gelişmesine yön vermektedir. Eski kentin köhnemiş fakat tarihi nitelikteki mimarisinin yeniden keşfedilmesi ve kent merkezindeki eğlence, kültür-sanat etkinliklerinin yoğunluğu, bu talebi etkileyen kaynaklardır (Şen, 2007).

1990’lardan itibaren hareketlenen soylulaştırma, eski “parlak” dönemini yitirmiş kent merkezlerine, mevcut bozulmayı aşacak sihirli bir formül olarak, meşruiyet zemini sağlayan nostaljik söylemin içeriğini de genişletmektedir. Gerilemeye ve bozulmaya karşı olan bir tepkisellik yükselmektedir.

Üretimin sembolü olan kentlerin sonu

Günümüz kentleri üretim mekânları olmaktan uzaklaşarak, sanayi öncesinin kentleri gibi “pazar yeri” olma gayretindedir. Buna rağmen hala büyük kentler ile bu izleyen diğer kentler önemli üretim merkezidirler. Bir “küresel kent” olma iddiasının somut koşullarını kurmaya çalışan İstanbul metropolü, küresel ekonominin ve buna bağlı kültürel ortamın gereklerini sağlamak üzere önemli mekânsal altyapı yatırımlarını karlı bir alan haline getirmeyi de başarmaya çalışmaktadır.

Mekânın meta olarak üretimi, mekâna bağlı toplumsal ilişkilerin çelişkili ve bazı durumlarda çatışmalı olan niteliğini belirleyen somut bir ortam yaratır. Neoliberal dönemin kentsel politikaları, ekonomik kaygılarla mekânın değişim değeri üzerinden hareket ederek, toplumsal sorunların çözümünü, bu alanın içine sıkıştırılmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla sermaye birikiminin önündeki engelleri aşmaya çalışan bu politikalar, sosyal alandaki sorunları, yapısal olarak yeniden üretmektedir. Kentler bir taraftan küresel sermayenin ihtiyaçları ile yenilenirken, diğer taraftan bu yenileme girişimlerinin başarı şansını azaltan çatışmalı bir ortamı özellikle yeni kent yoksulları üzerinden yeniden üretmektedir. Gündelik yaşam mekânında artan bu çelişkiler, üretim alanındaki sorunlarla birleştiğinde; kentselliğin sosyal boyutu merkezi bir önem kazanmış olur. Emegün yeniden üretimini sağlayan kamusal hizmetler ile çalışma hayatını düzenleyen sosyal güvenlik tedbirlerinin toplumsal niteliği; kamunun bu alandan iyice çekilmesi ile aşınmaktadır. Bu alan değişim değeri yaratma kaygısı ile özel sermayenin girişimciliğine terk edilmektedir.

Enformelliğe karşı, enformel müdahaleler

Ekonomik ayrıcalığını, kültürel ve tarihsel bir ayrıcalık ile birleştiren eski kent merkezleri, hala her türlü enformelliğin odak noktalarıdır. İdeal bir mahalle yaşamının her zaman için sürdürüldüğü yerler olan kent merkezleri, aşırı kentsel kullanımların baskısını taşımışlardır. Günümüzde ise buradaki sosyal yaşamın iç bağlantıları, karmaşık ve de geçici bir enformellikte devam etmektedir. Yeni ve eski kent yoksulları, göçmenler, eşcinseller, öğrenciler, sanatçılar, yabancılar ile bazı marjinal kesimler, sosyal yaşamlarını; barlar, restoranlar, meyhaneler, genelevler, küçük imalat atölyeleri ile sanat atölyeleri, ofisler ve mağazalarla iç içe geçirmektedirler. Semtlerin doğrudan kendi iç ihtiyaçlarını karşılaması yönündeki mekânsal ve sosyal ölçeğin geçerliliği-

ni kaybetmesi; eğitim ve sağlık hizmetleri ile farklı kentsel hizmetlerin mahallelerin ihtiyacından bağımsız belirlenmesi; dışsal müdahaleleri kolaylaştıran bir zemini yaratmaktadır. Prestijli eğitim ve sağlık kurumları, kendilerini çevreleyen köhnemiş mekânları aşarak, kapılarını üst gelirli kesimlere açmışken; semtin geçici enformelliğinden etkilenmeyen merkeziliklerini de sürdürmektedirler.

Dolayısıyla buradaki geçicilik, İstanbul'un eski merkezlerinin soylulaştırılması ile yeni bir sınıfın beklentilerini karşılama yolunda, önemli dönüşümlerle yerini daha kalıcı bir kentsel ortama bırakırken; bu toplumsal kurumlar önemli bir misyonu üstlenmiş olacaktır. Her geçen gün sayıları artan kafe, bar, restoran, butik otel, kültür-sanat mekânları, mimarlık ve reklamcılık ofisleri gibi yeni işletme tipleri; yenilenmiş konutlar ile iç içe geçerek, ekonomik bir getiriye arttırmanın gücünü de arkasına almaktadır. Fakat bütün bu dönüşümler çelişkili ve çatışmalı bir ortamın içinde doğmaktadır.

DEĞİŞİMİN “GÜVENLİKLİ” NİTELİĞİ

Devletin güvenliği sağlaması fikrinin aşınması, yerini özel güvenlik birimlerinin yaygınlaşmasıyla doldurdu. Bu nedensel bağ, özelleştirme uygulamalarının yaygınlaşması ile de kolay bir ortamda gerçekleşmeye başladı. Kentte farklı kesimlerin bir aradalığı, özel güvenlik tedbirlerinin koruması altında sağlanması, gerek kent merkezinde gerekse kentin diğer bölgelerinde hızla yayılmaktadır. Polisiye tedbirler ise konjonktürel olarak artmakta veya gerilemektedir. Kentsel yeniden yapılmalar ve buna bağlı büyük yatırımlarla birlikte kent merkezlerinin güvenliği anahtar bir role sahip oldu. Yapılan yatırımların bir değer yaratması ve bunu sürdürmesi açısından da bu güvenliğe ihtiyaç duyulmaktadır. İstanbul'daki sokak çocukları sorunu, kap-kaç biçiminde sokaklarda gerçekleşen hırsızlık türlerinin yaygınlaşması; ayrıca seks çalışanlarının da çoğu zaman kriminal bir grup olarak görülmeye başlaması ile bu durum kapsamlı güvenlik tedbirlerinin ve politikalarının konusu olmaya başladı. Dolayısıyla suçu temizlemek ve yeni “temiz” alanlar yaratmak için bazı alanları boşaltmak, yıkıp yeniden yapmak gibi mekânsal düzenlemelere gitmek meşruluk kazanmaktadır. Çünkü suçun ürettiği yerler ortadan kaldırılmış olmaktadır.

Bir diğer yönelim ise soylulaştırılan semt/mahalle-sokakların sürecin son aşamasındaki haliyle, özel güvenlik sistemini de kurmaya çalışacağı, en azından böyle bir eğilimin ve isteğin özellikle yeni işletmeciler tarafından istenmesidir. Asmalımescit, Fransız Sokağı ile Be-yoğlu'ndaki sokaklarda yakın dönemde uygulanan özel

güvenlik uygulamaları, farklı semtlerdeki soylulaştırmanın son aşamalarında da başvurulan bir yönelim olacaktır. Kiracılık oranı gerileyerek, mülkiyet sahipliği daha da artacaktır.

Soylulaştırmaya bağlı süreç, kent yoksullarının enformelliğe bağlı geçim olanaklarını ortadan kaldırarak, bu kesimleri iyice marjinalleştirmekte ve onları olağan sosyal yaşamın dışına itmektedir. Bu çatışmalı durum, kaderine terk edilmiş mekânların yerine “kaderine terk edilmiş yoksulları” yaratmaktadır. Acımasızlaşan koşullar sonucunda, öfke, hoyratlık, şiddet bu kesimlerin yaşamlarına içkinleştirilmekte, onları topluma kaşı yabancılaştırmaktadır. Şiddetin, toplumsal temelinden öte bireysel bir kökene dayandırılması dolayısıyla sosyal politikalar üretmekten öte her seferinde güvenlik tedbirlerini devreye sokan kentteki iktidar elitinin yaklaşımı, bu sorunların kökenlerini görmezden gelmektedir. Dolayısıyla yoksulluğun kültürel bir uzantısı olarak kavranan kent içi şiddet ve suç vakaları, güvenlik tedbirlerinin meşruiyeti için oldukça öznel bir zemin yaratmaktadır.

Kaynak: Evrensel Kültür Dergisi, Nisan 2007

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. a Yanıtınız yanlışsa “Kentsel Dönüşüm” konusunu gözden geçiriniz.
2. c Yanıtınız yanlışsa “Soylulaştırma” konusunu gözden geçiriniz.
3. a Yanıtınız yanlışsa “Türkiye’de Kentsel Dönüşüm” konusunu gözden geçiriniz.
4. e Yanıtınız yanlışsa “Tarihsel Arka Plan” konusunu gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız yanlışsa “Türkiye’de Kentsel Dönüşüm” konusunu gözden geçiriniz.
6. d Yanıtınız yanlışsa “Kentsel Dönüşüm” konusunu gözden geçiriniz.
7. c Yanıtınız yanlışsa “Tarihsel Arka Plan” konusunu gözden geçiriniz.
8. e Yanıtınız yanlışsa “Türkiye’de Kentsel Dönüşüm” konusunu gözden geçiriniz.
9. b Yanıtınız yanlışsa “Karma Gelirli Konut Alanları” konusunu gözden geçiriniz.
10. d Yanıtınız yanlışsa “Tarihsel Arka Plan” konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Sanayisizleşme kapitalist üretim biçimindeki yapısal dönüşümleri sadece ekonomik değil sosyal ve kültürel olarak da ortaya koyan bir değişimdir. Bu dönüşümün önemli iki dayanağı vardı: Birincisi sanayinin yarattığı çevre tahribatıdır. İkincisi, sanayiye dayalı bir kalkınmanın ürünü olan refah devleti projesinin kentler düzeyinde de somut olarak iflas etmesidir. Giderek bakım-sızlaşan ve kötü yönetilen sosyal konut alanları kendi içine kapanan yoksulluk alanları hâline gelmiştir. Orta ve üst sınıf yaşam alanları ise büyük oranda kapalı sitelere yönelen bir eğilimle büyürken bu sitelere dev karayolu projeleri eklenerek kentin bütünlüğüne olan müdahaleleri arttırmıştır. Bazı coğrafyalar sanayisizleşmenin “kaçınılmaz” olarak yaşandığı yerler olurken, özellikle az gelişmiş kapitalist metropoller ve yereller yeni sanayi odakları olmuştur.

Sıra Sizde 2

Türkiye’de soylulaştırma en çok İstanbul’un çeşitli semt ve mahallelerinde, özellikle 1995’ten sonra oldukça görünür olmaya başlamıştır. Fakat dönemsel olarak yaşanan ekonomik krizlerin etkisiyle bu süreç yavaş gelişmiştir. Cihangir, Kuzguncuk, Arnavutköy, Galata ve Fener-Balat gibi semtlerdeki soylulaştırma deneyimleri ar-

tık aşına olunan olgulardır. Bu etkiler öncelikle mekânların yenilenmesi biçiminde dışarıdan görülen bir aşamayla somutlaşmıştır. Ancak semtlerdeki sınıfsal değişim yavaş da olsa belirgin yaşam biçimi değişimi ile ön plana çıkmıştır.

Sıra Sizde 3

Avrupa Kültür Başkenti fikri ilk kez 1985 yılında dönemin Yunanistan Kültür Bakanı tarafından önerilen bir kentsel programdır. Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi ise projenin kapsamını belirledi. Sırasıyla bir veya iki Avrupa kenti “Kültür Başkenti” seçilmektedir. İstanbul ise 2010 yılı için seçilen kentlerden biri oldu. Avrupa Kültür Başkentleri uygulaması, Türkiye açısından kentsel dönüşüm ve soylulaştırmanın öne çıkmış olduğu 2000’li yıllardan itibaren bilinen kentsel bir politika oldu. Avrupa Kültür Başkenti, kentler arası rekabete dayalı bir yaklaşımla daha fazla turist çekmek üzere bir kentin her türlü potansiyelini harekete geçiren etkinlikler dizisiyle, çoğu durumda kalıcı olmayan faaliyetler zincirinden ibaret olabilmektedir. Gerek soylulaştırma gerekse Avrupa Kültür Başkenti uygulamaların öne çıkan mekansal temsilleri sanat galerileri, kongre ve sergi sarayları, film endüstrisi ve sinemalar, reklam ve tanıtım etkinlikleri, eğlence sektörü, tasarım ve estetik işleri, restoranlar, cafe-bar ve butik oteller, biçiminde sayacağımız alanlarla karakterize olmaktadır.

Sıra Sizde 4

TOKİ, 1984 yılında çıkartılan ve 2985 sayılı Toplu Konut Yasası ile kurulmuştur. Bu kuruluş özerk bir bütçeye sahip olmuştur. Toplu konutu özendirmek ve konut açığını kapatmak; dar gelirlilerin konut sorununa yönelmek; sosyal konut üretimini gerçekleştirmek gibi hedefleri ortaya koymuştur. Fakat 2003 yılından itibaren yapılan değişiklikler ile yasadaki görevlerine ek olarak TOKİ’ye yeni görevler verilmiştir. Yeni yasayla TOKİ’ye konut sektörü ile ilgili şirketler kurmak veya kurulmuş şirketlere iştirak etmek; yurtiçi ve yurtdışındaki konut dışında doğrudan veya iştirakleri aracılığıyla proje geliştirmek; alt yapı ve sosyal uygulamaları yapmak veya yaptırmak; idareye kaynak sağlanmasını temin için kar amaçlı projelerle uygulamalar yapmak veya yaptırmak gibi görev ve yetkiler verilmiştir. Ayrıca Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü kaldırılmış ve yetkileri ile varlıkları TOKİ’ye devredilmiştir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Akkar, Z.M. (2006) "Kentsel Dönüşüm Üzerine Batı'daki Kavramlar, Tanımlar, Süreçler ve Türkiye", **Planlama Dergisi**, Sayı 36, s.29-38
- Aslan, Ş. (2006) "Kamu, Yaygınlaşan Şiddetin Neresinde?", **Radikal Gazetesi** (11.04.2006)
- Christopher, L. (2010) Does Mixed-Income Housing Ameliorate Poverty?: http://uwwebpro.uwinnipeg.ca/faculty/politics/faculty_home.htm
- Engels, F. (1982) **Konut Sorunu**, Çev. Güneş Özduval, Ankara: Sol Yay.
- Gürsel, Y. (1990) **Demokratikleşme Sürecinde Kent ve İnsan**, E Yay.: İstanbul
- Harvey, D. (2003), **Sosyal Adalet ve Şehir**, İstanbul: Metis Yay.
- Huat Chua, B. (2005) "Ekonomi ile Irk arasında: Singapur'un Asyalaşması". **Mekan, Kültür, İktidar**, A. Öncü ve P. Weyland (Der), İletişim Yay., İstanbul: 43-66
- Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. (2001) **Nöbetleşe Yoksulluk**, İletişim Yay: İstanbul.
- J. Popkin, S., Katz, B., Cunningham, M.K., D. Brown, K., Gustafson, J. ve Turner, M.A. (2004) **A decade of Hope VI: Research findings and policy challenges**, Washington, DC: The Urban Institute.
- Joseph, M., Chaskin, R., ve Webber, H. (2007) "The Theoretical Basis for Addressing Poverty Through Mixed-Income Development", **Urban Affairs Review**, Sayı: 42 (3), 369-409.
- Joseph, M.L. (2006) "Is Mixed-Income Development An Antidote To Urban Poverty?" **Housing Policy Debate**, Cilt 17, Sayı 2, s.209 - 234
- Kuban, D.(2000) **Tarihi Çevre Korumanın Mimari Boyutu**, Yapı Endüstri Yay., İstanbul
- Kurtuluş, H. (2008) "Kentsel Dönüşümün Politik Ekonomisi", **İktisat Dergisi**, Aralık Sayısı, s.26-34
- Lovering, J. (2007) "The Relationship Between Urban Regeneration And Neoliberalism; Two Presumptuous Theories And A Research Agenda" **International Planning Studies**, 12(4).
- Newman, P. (2004) " Kültürel Dönüşüm, Turistler ve Kent Yönetimi", **Uluslar arası Kentsel Dönüşüm Sempozyumu**, İstanbul.
- Okyay, İ. (2001) **Fransa'da Kentsel Sit Alanlarının Korunması**, Yapı Endüstri Merkezi Yay., İstanbul
- Öktem, B (2005) "Küresel Kent Söyleminin Kentsel Mekanı Dönüştürmedeki Rolü: Büyükdere-Maslak Akısı", **İstanbul'da Kentsel Ayrışma**, H. Kurtuluş (Der.), Bağlam Yay.,İstanbul: 25-77
- Özden, P.P.(2008) **Kentsel Yenileme**, Bilim ve Sanat Yay., Ankara
- Roberts, P. ve Skyes, H. (der) (2000) **Urban Regeneration**, Sage Pub., London
- Rose, D. (1984) "Rethinking Gentrification: Beyond The Uneven Development of Marxist Urban Theory", **Environment and Planning D: Society and Space**, 2(1), 47-74.
- Slater, T. (2006) "The Eviction of Critical Perspectives from Gentrification Research", **International Journal of Urban and Regional Research**, Cilt 30, Sayı 4, 737-757.
- Smith, N. (1996) **The New Urban Frontier: Gentrification and The Revanchist City**, Routledge, London
- Şen, B. (2006) "Ekonomik Gelişmenin Kültürel Stratejileri: İstanbul Kent Merkezleri ve Tarihi Kentsel Alanların Yeniden Yapılandırılması", **Planlama Dergisi**, Sayı 36, Ankara 49-52
- Şen, B. (2006) **Kentsel Gerilemeye Karşı Yeni Bir Strateji Olarak Soylulaştırma: Galata Örneği**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul
- Şen, B. (2008) "Kentsel Dönüşüm ve Yasal Sürecin Anlamı", SAV Yay. **ALMANAK**, İstanbul, 2008, 391-407
- Şen, B. (2008) "Kentsel Dönüşüm: Kavramsal Karmaşa ve Neoliberalizm", **İktisat Dergisi**, Aralık Sayısı, 2008, 34-42
- Şen, B. (2011) "Sanayisizleşme, Soylulaştırma, Yeni Orta Sınıf: "Üçlü İttifak"", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı 44, Mart 2011, 1-21.
- Şişman, A. ve D. Kibaroglu (2009) **Dünya'da ve Türkiye'de Kentsel Dönüşüm Uygulamaları**, TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 12 Türkiye Harita Bilimleri ve Teknik Kurultayı 11-15 Mayıs 2009, Ankara.
- Tekeli, İ. (2008) "Kamusal Özne Olmanın Doyumu", **İstanbul Dergisi**, Sayı 64.
- Turok, İ. (2004) "Kentsel Dönüşümde Yeni Eğilimler ve Dönüşüm", **Uluslararası Kentsel Dönüşüm Sempozyumu**, İstanbul

- Türkün, A. ve Yapıcı, M. (2008) "Kentsel Dönüşüm ve Yasaların Araçsallaşan Rolü", **İktisat Dergisi**, Aralık Sayısı, 2008, s. 48-59
- Ward, K. (2003) "The Limits to Contemporary Urban Redevelopment; 'Doing' Entrepreneurial Urbanism in Birmingham, Leeds and Manchester", **City**, 7 (2).
- Weber, R. (2004) "Extracting Value from the City: Neoliberalism and Urban Redevelopment", **Spaces of Neo-liberalism**, N. Brenner ve N. Theodore (der.), Blackwell, Oxford: 172-193.
- Zukin, S. (1991) **Lanscapes of Power: From Detroit to Disney World**, University of California Press, **The City Reader**, Gary Bridge, Sophie Watson (Ed.), Blackwell.
- Zukin, S. (1998) "Urban Lifestyles: Diversity and Standardisation in Spaces of Consumption", **Urban Studies**, Cilt. 35, No. 5-6, 825-839.

İnternet Kaynakları

- <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5104.html>: Okuma Tarihi: 8 Eylül 2008
- <http://www.emlakkulisi.com>; Okuma Tarihi; 8 Eylül 2008
- www.yonjada.com; tarih: 13 Kasım 2007; okuma tarihi: 7 Eylül 2008
- www.yapitr.com: 26.7.2004; Okuma tarihi; 8 Eylül 2008
- <http://www.emlakkulisi.com>; Okuma Tarihi; 8 Eylül 2008
- <http://www.gazetelertr.com/gecekondutarihe-karisiyor.html> 22 Nisan 2008; Okuma Tarihi: 8 Eylül 2008

Diğer Kaynaklar

- ODTÜ MATPUM(2005) **İstanbul'un Eylem Planlamasına Yönelik Mekânsal Gelişme Stratejileri Araştırma Ve Model Geliştirme Çalışması**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Matpum, (Mimarlık Fakültesi Araştırma Tasarım Planlama Ve Uygulama Merkezi), Şehir Ve Bölge Planlama Bölümü, Ağustos, 2005

Resmi Gazete:

- R.Gazete; Tarih: 5/7/2005 Sayı: 25866, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5; Cilt: 44 Kabul Tarihi: 16/6/2005; **Yayımlandığı R.Gazete**; Tarih: 5/7/2005 Sayı: 25866 Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5; Cilt: 44
- Başbakanlığın 22 Haziran 2006 günü TBMM Başkanlığına sunduğu "Dönüşüm Alanları Hakkında Yasa Tasarısı" için bkz. **T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü**; Sayı: B.02.0.KKG.0.10/101-1054/896; Konu: Kanun Tasarısı; Tarih: 1.3.2005 Kabul Tarihi: 16/6/2005; Yayımlandığı R.Gazete; Ta-

rih: 5/7/2005 Sayı: 25866 Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5; Cilt: 44.

Başbakanlığın 22 Haziran 2006 günü TBMM Başkanlığına sunduğu "Dönüşüm Alanları Hakkında Yasa Tasarısı" için bkz. T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü; Sayı: B.02.0.KKG.0.10/101-1054/896; Konu: Kanun Tasarısı; Tarih: 1.3.2005

12

Amaçlarımız

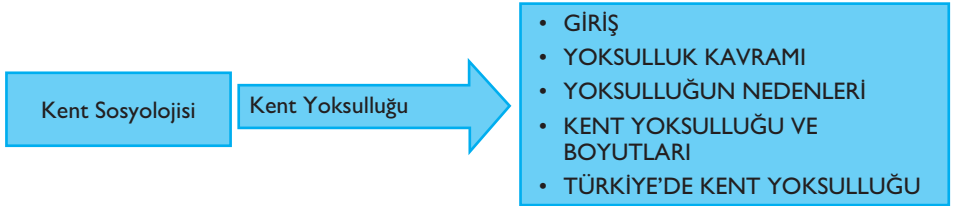
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Yoksulluk kavramını, yoksulluğun ölçülmesini, yoksulluğun göstergelerini açıklayabilecek,
- Yoksulluğun nedenlerini açıklayan yaklaşımları karşılaştırabilecek,
- Kent yoksulluğunun farklı boyutlarını ayırt edebilecek,
- Türkiye’de yoksulluk olgusunu farklı boyutlarıyla özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Yoksulluk
- Kent yoksulluğu
- Toplumsal dışlanma
- Görelî yoksunluk
- Savunmasızlık
- Eşitsizlik
- Güçlendirme
- Yoksulluk kültürü
- Sınıf-altı

İçindekiler

Kent Yoksulluğu

GİRİŞ

Yoksulluk, çok boyutlu ve farklı boyutları birbirileri ile iç içe geçmiş bir olgudur. Çok boyutlu özellik taşımasının yarattığı farklı tanımlar ya da tanımlama güçlükleri yanında, yoksulluğun nedenlerine ve buna bağlı olarak çözüm yollarına ilişkin de literatürde son derece tartışmalı yaklaşımlar mevcuttur. Yoksulluk, insanın temel insani ihtiyaçlarını karşılayamaması durumudur. Bu anlamda yoksulluk, kişinin besleme, barınma, giyim, temiz içme ve kullanma suyu, sağlık, eğitim gibi olanaklara ulaşamamasını ifade eder. Uluslararası düzeyde geçerliliği olan ve açlık sınırının belirlenmesinde kullanılan mutlak yoksulluğun ölçütü kişi başı günde 1.25 \$ altında bir gelire yaşamak zorunda olmayı ifade etmektedir.

Yoksulluk çalışmalarında daha çok kullanılan ve yoksulluğun nedenleri ve ortaya çıkardığı etkileri de çözümlenmekte kullanılan görelî yoksulluk kavramı ise sahip olunan olanakların yerel, ulusal, ya da uluslararası düzeyde karşılaştırılması ile ortaya çıkan bir kavramdır. Bu kavram ele alınan bütünlük içinde, var olan kaynakların dağılımı sorunu çerçevesinde kaynaklara ulaşılabilirlik koşulları, eşitlik, hakkaniyet (adalet), ayrımcılık, toplumsal dışlanma gibi sorunlar üzerinde durur. Daha geniş bir çerçeveden bakıldığında ise bu sorunların cinsiyet, etnik kimlik, ya da dinî kimliklerle ne kadar iç içe geçmiş olduğu incelenir.

Yoksulluk olgusunun çok boyutlu bir özellik göstermesi gibi, yoksulluğun nedenlerine ilişkin açıklamalar ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasına ya da meşruluk temeline işaret edilebilmesine dair açıklamalar da literatürde oldukça geniş bir yelpazede ele alınmaktadır. Yoksulluğun toplumda varlığına ilişkin nedensel açıklamalar, mikro düzeyde bireysel özelliklerden, mezzo ve makro düzeylerde ulusal ekonomik ve toplumsal koşullar ile uluslararası düzeyde, uluslararası ekonomik işbölümünün getirdiği sonuçlar üzerinde olmak üzere üç ana başlık altında ele alınabilir.

Bireysel açıklamalar daha çok, yoksulluğun kişisel özellikler ile açıklanmasına dayanmakta veya tembel, çalışmayı sevmeyen, sosyal yardımlarla yaşamayı seçen bireylerin içinde buldukları yoksulluğun nedenlerini bu kişilik özelliklerine dayandırarak açıklamakta ya da yaşlı, kadın, dul, engelli, hasta ya da çocuk olup çalışamayacak durumda kabul edilenler olarak iki ana kategoriye ayırmaktadır. Bu kategorileştirme literatürde sosyal yardımları hak edenler ve hak etmeyenler ayrımına yol açmakta ve çalışan yoksullar; yoksulluk kültürü, sınıt-altı gibi kavramlarla geniş bir tartışma alanı bulmaktadır. Yapısal unsurlar üzerinde durarak yoksulluğun nedenlerini açıklamaya çalışan yaklaşımlar ise ülke içi gelir dağılımı, bölge-

sel eşitsizlikler, istihdam olanakları, eğitim ve sağlık olanaklarının ulaşılabilirliği, toplumsal eşitlik, adalet, dışlanma ve ayrımcılık gibi kavramlar üzerinde durmaktadır. Uluslararası düzeyde ise özellikle 1980 sonrası etkileri tüm dünyada açık bir şekilde ortaya çıkan uluslararası işbölümünün getirdiği, ülkeleri birbirine ekonomik, toplumsal ve kültürel anlamda bağlayan küreselleşme olgusuyla kendini göstermektedir. Bu bağlamda, kentsel yoksulluğun da artarak sürekli bir hâl almasında rol oynayan işgücü piyasalarındaki Yapısal Uyum Politikaları'na bağlı olarak düzensizleşme, esnekleşme, taşeron firmalara geçici işgücü istihdam etme olanaklarının açılması, buna bağlı olarak örgütlü, sendikalı, düzenli geliri olan bir işgücü yerine geçici ve düzensiz işlerde istihdamın yoğunlaşması özellikle yoksulluğun şiddetlenmesinde en önemli etkenlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Birinci bölümde, yoksulluk olgusu mutlak ve görelî tanımları çerçevesinde ele alınacaktır. Uluslararası geçerliliği olan ve mutlak yoksulluğu tanımlayan ölçütler yanında bağlam bağımlı olarak ele alınan görelî yoksulluk kavramının gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler için tanımlanma sorunları üzerinde durulacaktır.

İkinci bölümde, yoksulluğun nedenlerinin açıklanmasında mikro, mezo ve makro düzeylerde bireysel faktörler üzerinde duran yoksulluk kültürü kavramı, ulusal istihdam politikaları, gelir dağılımı üzerinde durulacak; küreselleşmenin ve uluslararası işbölümünün ulusal düzeydeki yoksulluk olgusuna etkileri ele alınacaktır.

Üçüncü bölümde ele alınacak olan kentsel yoksulluk kavramı, dünyada ve özellikle az gelişmiş ülkelerde kentlerde nüfus artışı, bunun yoksulluk üzerine etkileri, gelir, eğitim, sağlık gibi unsurların yanında, güvenlik, güçlendirme, eşitsizlik, kutuplaşma gibi kavramları da içerecek biçimde incelenecektir.

Mutlak ve görelî yoksulluk kavramını çözümlenmeye çalışırken sosyolojik bir yaklaşımla toplumsal adalet, fırsat eşitliği, kaynaklara ulaşılabilirlik sorunu, savunmasızlık ve dışlanma gibi kavramlardan yararlanılacaktır.

Son bölümde, Türkiye'deki yoksulluk kavramı ele alınacak ve uluslararası karşılaştırılabilirlik olanağı sağlayan İnsani Gelişme Raporu göstergeleri üzerinde durulacaktır.

YOKSULLUK KAVRAMI

Yoksulluk kavramını, yoksulluğun ölçülmesini, yoksulluğun göstergelerini açıklayabilmek.

Yoksulluk Tanımları

Yoksulluk kavramını tanımlamaya ilişkin yaklaşım biçimleri literatürde oldukça çeşitlilik göstermesine karşın (Donnison, 1982, s.7 Ananad ve Sen, 1997, s.5 UNDP, 1990; UNDP 2000; UNDP 2010; WDR, 2000; Townsend, 1993; Wield ve Chataway, 2000) en temelde, kişinin yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan minimum kalori miktarını ifade eden **mutlak yoksulluk** ve **"insani gelişme"** yaklaşımı olarak ele alınabilecek, kişinin insanca yaşama ya da yaşam kalitesine odaklanan görelî yoksulluk kavramları çerçevesinde ele alınmaktadır. **Görelî yoksulluk**, kişinin küçük bir grup içinde diğerlerine göre kendisini nasıl tanımladığından, ulusal düzeyde gelir dağılımı eşitsizliği ve uluslararası düzeyde gelişmişlik sıralamasında her bir ülkenin yerini belirleyen ölçümlere göre farklı boyutları olan bir kavramdır. **Mutlak yoksulluk** kavramı uluslararası düzeyde yoksulluğun ölçülebilmesi anla-

mında bir standart getirirken, görelî yoksulluk kavramı, tanımlanmaya çalışılan yere göre değişmektedir. Bu anlamda, bu kavram beraberinde gelir dağılımı adaletsizliği, eşitsizlik, savunmasızlık, kutuplaşma, kültürel yoksulluk, ayrımcılık, dışlanma, toplumsal adalet, fırsat eşitsizliği, yoksulluğun kısır döngüsü gibi kavramları da yoksulluk literatüründe tartışmaya açmaktadır.

Yoksulluk Sınırı

Yoksulluk sınırları genellikle kişi başına düşen parasal gereksinimleri ve bireysel ihtiyaçları kapsayan temel mal ve hizmetleri içeren paketi satın alma gücü olarak tanımlanır. Temel mal ve hizmetler sepetinin değeri birçok şekilde belirlenebilir (UNCHS, 2010).

Mutlak yoksulluk: Mutlak yoksulluk sınırları hane halkının standart olarak tüketmesi gerekenden mahrum kalmaması anlamına gelmektedir. Mutlak yoksulluk zaman ve mekâna göre değişiklik göstermezken, görelî yoksulluk yerel, ulusal ya da uluslararası bağlama göre tanımlanır. Mutlak yoksulluk, hane halkının sağlıklı yaşaması için gerekli en alt düzeyde temel beslenme sepeti temel alınarak belirlenir. **Görelî yoksulluk:** Görelî yoksulluk sınırı bir ülkede ortalama gelir ya da harcamaya örüntüsü ile belirlenen bir çizgidir, örneğin, sınır, ülke ortalama tüketim ya da gelir değerinin %60'ı üzerinden hesaplanmaktadır (WB, 2008).

Dünya Bankası tarafından ve küresel yoksulluğun tanımlanmasında kullanılan yoksulluk sınırı 1985 yılında **günlük 1 \$**, 1993 fiyatlarıyla 1.08 \$ olarak belirlenmiş, 2005 yılında ise Uluslararası Karşılaştırma Programında, yaşam maliyeti yeni tahminler kullanılarak yeniden değerlendirilmiş ve 2005 fiyatlarıyla 1.25 \$ olarak değiştirilmiştir. Buna göre, Dünyada 1.4 milyar insan aşırı yoksulluk içinde yaşamaktadır. Uluslararası yoksulluk sınırını belirlemesi tipik olarak "temel ihtiyaçların maliyeti" göz önüne alınarak yapılmıştır. İlk olarak minimum kalori alımını sağlayan gıda paketi fiyatlandırması yapılmaktadır. Buna genellikle, yoksulluk sınırına yakın yaşayan insanların gıda dışı harcamaları veri alınarak temel ihtiyaçların maliyetine bu gıda dışı harcamaların maliyeti eklenmektedir. Bu yöntem, minimum kalenin belirlenmesinde gıda paketleri arasındaki farklılıklar ve gıda dışı harcamalarda meydana gelebilecek değişiklikler nedeniyle yine de uluslararası geçerliliği olması anlamında soru işaretleri bırakmaktadır. Bu nedenle, "görelî yoksulluk" sınırı toplumsal olarak belirlenmiştir ve gelir ile birlikte yükselmektedir. Mutlak yoksulluk sınırı, dünyanın en yoksulluk ülkelerinde bile yoksul olarak nitelendirilmemek için gereken tüketimin en alt sınırıyla belirlenir (WB, 2008).

Yetersiz beslenme ölçüsü, insanların temel enerji ihtiyaçlarını karşılayabilecek besinleri sağlayamaması durumudur ve yetişkin bir insan için günlük minimum kalori miktarı 2.100 olarak kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü günlük 2.100 kaloriden daha az kaloriyle yaşamak zorunda olan kişi sayısının 2004-2006 yılları arasında 873 milyondan, 2004-2006 arasında 915 milyona çıkacağı, daha sonraki 2 yıl içinse daha da artacağını tahmin etmektedir. 2010 FAO raporuna göre ise dünyada açlığın artık 1 milyardan fazla kişiyi kapsadığı tahmin edilmektedir (OECD-FAO, 2010). Ortalama günlük tüketimin 1.25 dolar ya da daha olması açlık sınırı anlamına gelen aşırı yoksulluğu tanımlar. 1990 yılından bu yana aşırı yoksulluk içinde yaşayan kişi sayısında azalma olmuştur. Küresel mali krizlerle yoksulluktaki bu düşüş yavaşlamış olsa da, aşırı yoksulluk sınırları içinde yaşayan kişi sayısının 2015 yılı itibarıyla 900 milyon civarında azalması beklenmektedir. Buna karşın, 2015 yılında gelişmekte olan ülkelerin nüfusu 5.8 milyara ulaşacak ve hâlen 1.1 milyar insan günde 2 dolardan daha az bir gelire yaşayacaktır.

Yoksulluk kavramı, mutlak anlamda, bir bireyin günlük tüketmesi gereken kalori miktarı ile açıklanırken, diğer taraftan çok boyutlu bir yaklaşımla insani gelişme kavramı son yıllarda önemli bir yer tutmaya başlamıştır. İnsani gelişme yaklaşımı sosyal bilimlerde, özellikle kent yoksulluğunu açıklamakta, gelir dağılımı adaletsizliği, eşitsizlik, savunmasızlık, kutuplaşma, toplumsal dışlanma gibi kavramları da yoksulluk tartışmalarının içine dahil etmiştir.

Küresel ve bölgesel ortalamalar göstermektedir ki, ülkeler arasında ilerleme farklılıkları vardır. 2000 yılından beri, 49 ülke 1990 yılının yoksulluk oranlarını yarıya indirme hedefiyle mücadele etmekte, ancak 38'i hâlen bu hedefi gerçekleştirememiştir. Diğer taraftan, 57 ülke, bunun 22 tanesi sahra altı Afrika ülkeleridir, 1990 yılından beri ilerlemeyi ölçecek yeterli araştırma verilerinden yoksundur (UN, 2004). Minimum enerji tüketimiyle açıklanan yetersiz beslenen kişi sayısı 1980'den itibaren dünyada 850 milyona düşmesine karşın son yıllarda 1 milyara çıkmıştır. Bu sayının, %63'ü Asya ve Pasifik ülkelerine, %26'sı Sahra Altı Afrika ülkelerinde ve %1'i gelişmiş ülkelerdedir (HDR, 2010, s.47).

DİKKAT

HDR, Human Development Repor'un kısaltılmış halidir. Türkçe biz bu rapora İnsani Gelişme Raporu diyoruz.

Uluslararası karşılaştırılabilirliği sağlamak için Dünya Bankası tarafından belirlenen yoksulluk sınırı 2005 fiyatlarıyla günlük 1.25 dolar olarak belirlenmiştir. Buna göre Dünyada 1.4 milyar insan aşırı yoksulluk, diğer bir deyişle, günde 1.25 dolardan daha az bir gelirle yaşamak zorunda kalmaktadır.

Yoksul bir kişinin ortalama günlük harcaması, yoksulluk sınırı yüzdesi olarak, yoksulluk sınırından toplam nüfusun ortalama açığı yoksulluk açığı oranından türetilmiştir, ancak bunlar sadece ortalamadır, daha fazla insan daha azla yaşamaktadır. Aşırı yoksulluğun üstesinden gelmek için, öncelikle herkesi yoksulluk sınırına çekmek gerekmektedir. *Bin yıl Kalkınma Amaçlarında*, temel eşitlik ölçüsü olarak en yoksul %20'lik nüfusun gelir ve tüketim payı dikkate alınmıştır. Tipik bir gelişmekte olan ülkede nüfusun en yoksul %20'si için hesaplama sadece toplam gelirin ve tüketimin %6'sı için yapılır. 1990 yılından bu yana gelir ve tüketim payı düşük gelirli ülkelerde artmış, üst orta gelirli ülkelerde ise azalma eğilimi göstermiştir (UN, 2004).

Yoksulluk sınırını çizmek refah düzeyinin ölçülmesinde zaman ve yer anlamında bir tutarlılık sağlamak için son derece önemlidir. *Gelir ya da tüketim açısından yoksulluk sınırı altında kalan yoksulun tanımlanması, yoksulluk politikalarının belirlenmesi ve yoksulluk çözümlemesi için de önem taşımaktadır.* Bir yoksulluk sınırının olması, politika yapıcılara yoksulluk koşullarının değerlendirilmesi, yoksulluk için kaynak ayrılması, yoksulluğun azaltılması ve iyi tanımlanmış bir yoksulluk ölçütü ile ilerlemeyi izlemeyi sağlar. Bir yoksulluk sınırının belirlenmesinin ardından, yoksulluk genel tahmini yapılabilmesi sağlayacak yoksulluk profilleri oluşturulabilir. Buna bağlı olarak, yoksulluğun sektörler, bölgeler ve sosyo-ekonomik gruplar arası dağılımı ve yoksulların temel karakteristikleri ile yoksul olanlar ve olmayanlar arasında bir karşılaştırma olanağı sunulabilir. Yoksulluk sınırından kaynaklanan pek çok varsayım yapılmaktadır. Örneğin, kişi başına düşen gelir ya da tüketim gibi, bunu yaparken alınması gereken iki önemli karar vardır. İlk olarak, düzenlemeler hane halkı üyelerinin yaşlarına, diğer bir deyişle yetişkin ya da çocuk olmaları ya da cinsiyetlerine göre mi yapılmalıdır? Ya da bu temel gereksinimler tüm hane haklı için aynı mı kabul edilecektir? İkinci olarak da, hanelerde değişen birey sayısı göz önüne alınacak mıdır? www.adb.org/Statistics/Poverty/glossary.asp

Ulusal Yoksulluk Sınırları

Hemen hemen tüm ülkeler, gelirleri kabul edilebilir asgari yaşam standartlarının altına düşen vatandaşlarını tanımlamak üzere ulusal yoksulluk sınırı tanımı oluşturmuşlardır. Bunun için hükümetler yoksulluğu ölçerken ya düşük gelir ya da yetersiz harcamaya odaklanmaktadırlar.

Ulusal yoksulluk sınırını ölçmek için, ilk yaklaşımlardan bir tanesi, asgari beslenme ihtiyaçlarını gözetken kalori eşiği ile başlar ve devamında gıda dışı harcamalara uyarlanır. Ulusal gıda yoksulluk sınırı beslenme eşiğini temel alır. Bir kişinin tükettiği gıdaların besin içeriği öngörülen eşikten daha az ise kötü beslendiği kabul edilir. www.adb.org/Statistics/Poverty/glossary.asp

Gıda yoksulluk sınırı, kişilerin temel gıda ihtiyaçlarının karşılanması için parasal geliri ifade eder. Bir yoksulluk sınırı oluşturulduğunda çocukların ve yetişkin erkek ve kadınların gıda ihtiyaçları ayırte edilir ve nüfusun yetişkin eşdeğerliğine dönüştürülür. Gıda dışı yoksulluk sınırı, barınma, giyinme, sağlık, eğitim gibi temel gıda dışı ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak belirlenir. Toplam yoksulluk sınırı, gıda ve gıda dışı yoksulluk sınırları toplamıdır. Yoksulluk sınırları ülkeye özgüdür. Her ülke asgari yaşam standardının tanımını kendisi belirler ve hükümetler yoksulluğun ne anlama geldiğini her bir ülke için kesin olarak tanımlamak zorundadır. www.adb.org/Statistics/Poverty/glossary.asp

Uluslararası Yoksulluk Sınırı

Yoksulluk ölçümleri farklı ülkelerin ilerlemelerinin karşılaştırılabilmesi ve tek bir ülkeye ilişkin olası tanım ve yaklaşımların belirlenmesinde kullanılır. Çünkü, farklı ülkeler yoksulluğu değişik biçimlerde ölçüp tanımlayabilir. Yerel harcama düzeyleri genellikle ülkelerin karşılaştırmasını yapabilmek amacıyla bir uluslararası ölçeğe dönüştürülür. Bu temelde, Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası, 1985 yılında uluslararası fiyatlarla yoksulluk sınırını kişi başına 1\$ olarak belirlemişler, 1993 yılında güncellenen bu değer 1.08 Dolar, 2005 yılında ise 1.25 \$ olarak değiştirilmiştir. www.adb.org/Statistics/Poverty/glossary.asp

Satın Alma Gücü Paritesi (PPP)

Farklı para birimlerinde ölçülen yoksulluk sınırlarının nominal değerini ortak bir hesap birimine dönüştürmek için Dünya Bankası 2005 yılından bu yana Uluslararası Karşılaştırma Programının 146 ülke fiyatlarının araştırıldığı satın alma gücü paritesini kullanmaktadır. PPP (Satın alma gücü paritesi) bir ülkenin, ABD'de bir dolara alınabilecek aynı miktarda mal ve hizmeti o ülkede satın almak için gerekli para birimi sayısı olarak tanımlanabilir. PPP, en çok satın alınan mal ve hizmetlerin görel fiyatlarının harcama ağırlıklı ortalamalarıdır. PPP'leri, finans, ticaret ve yatırım talebi ve ayrıca spekülasyon talepleri tarafından belirlenen cari döviz kuruna endekslidir çünkü döviz kurları zorunlu olarak bir ülkedeki tüketilen mal ve hizmetlerin görel fiyatlarını yansıtmaz. Bir dolar, cari döviz kuruna bağlı olarak bir ülkenin yerel para birimine çevrildiğinde ABD'dekinden az ya da çok satın alabilir. Aslında, bir doların satın alma gücü genellikle, yoksul ülkelerde daha büyüktür, bu nedenle piyasa döviz kuru için PPP oranı ve kişi başı GSYİH arasında ters (negatif) bir ilişki vardır (World Bank, 2008).

Yoksulluk Ölçümü

Yoksulluğu ölçmenin en temel amaçlarından bir tanesi yoksul kişiyi tanımlayabilmek ve böylece hedefe uygun müdahaleler geliştirebilmektir. Ayrıca, yoksul insanları gündemde tutmak, yoksullara yönelik projeleri yürütmek, değerlendirmek, politik müdahalelerde bulunmak ve hedefi yoksul insanlara yardım etmek olan kurumların etkinliğini arttırmak yoksulluğun ölçümünün nedenleri arasındadır (Houghton ve Khandker, 2009). Yoksulluk çözümlemesinde kullanılacak verileri toplamak için birkaç veri toplama tekniği mevcuttur. Oldukça az sayıdaki araştırmanın birincil amacı yoksulluk ölçümü yapmaktır. Bu nedenle yoksulluk çözümlemesi yapanların, araştırmaların başka amaçlar için gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini ve eğer araştırma başka amaçlar için yapılmış ise buradan elde edilen verilerin yoksulluğu ve yaşam koşullarındaki değişiklikleri ölçmek için güvenilirliğini dikkatlice değerlendirmeleri gerekmektedir. www.adb.org/Statistics/Poverty/glossary.asp

1. Nüfus Sayımı: Nüfus sayımı, bir ülkenin tüm vatandaşlarının temel bilgilerini içerir. Sayım, demografik yapı ve bunun konumuna ilişkin tüm ülke nüfusunun temel bilgilerini elde etmeyi amacıyla her bir hane için yapılır ve pek çok ülkede bir ulusal istatistik enstitüsü tarafından yürütülür. Nüfus sayımında toplanan veriler sınırlıdır. Hanenin geliri, tüketim, hastalık örüntüleri ve yoksulluk algısı gibi bilgileri içermez. Nüfus sayımı verileri, ancak şunları sağlar: ülkede ya da bölgede ayrışmanın düzeylerine ilişkin bilgi, konut stokunun tanımlayıcı istatistikleri, su elektrik ve kanalizasyon gibi temel hizmetlere erişim oranı ve istihdam örüntüleri. www.adb.org/Statistics/Poverty/glossary.asp

2. Hanehalkı anketleri: Hanehalkı anketleri gelir yoksulluğunu ölçmede vazgeçilmez bir araç olabilir. Öncelikle yoksulluk sınırı belirlendikten sonra, hanehalkı anketlerinden elde edilen tüketim dağılımı verileriyle yoksulluk sınırının altında kalan nüfus oranı belirlenir. Hanehalkı anketleri aynı zamanda, kaynakların, özellikle gelir ve tüketimin hane içinde nasıl dağıldığına ilişkin sınırlı bir bilgi verir. Nüfus sayımı tüm nüfusu kapsarken, anketler sadece küçük bir alt grup üzerinde gerçekleştirilir. Örnekleme alınacak haneler son derece dikkatli bir biçimde seçilir, böylece anketin sonuçları ülkede ve ülkenin farklı yerlerindeki yaşam koşullarını doğru bir biçimde temsil yeteneğine sahip olur. Gelir ve gelir-dışı yoksulluk tahminleri çoğu hanehalkı anketi, yerel yönetimler düzeyinde doğru çıkarımlar yapabilmek için çok küçük örneklemelere dayanmaktadır. Yerelleşme yönünde artan bir eğilim göz önüne alındığında, yerel yönetimler için yoksulluk koşullarını izlemek ve değerlendirebilmek bir ihtiyaç hâline gelmiştir. Bunun için bir yöntem, nüfus sayımı değişkenleri ile hanelerin hizmetlere erişim ve harcamaları üzerine yapılan hanehalkı anketleri verilerinin ortak özelliklerini belirlemek ve ilişkiyi yerel düzeyde yoksulluk oranını tahmin etmekte kullanmaktır. www.adb.org/Statistics/Poverty/glossary.asp

3. Millî Gelir Hesapları: Millî Gelir Hesapları da birçok ülkede gelir yoksulluğunu tahminleri yapmak için kullanılır. Hane halkı anketlerine dayalı gelir dağılımındaki değişiklikler uygulanarak, millî gelir hesaplarından alınan özel tüketim harcamalarındaki değişiklikler tahmin edilir. Millî gelir hesapları kullanılarak yoksulluk kafa sayımı ölçümü yapılır. www.adb.org/Statistics/Poverty/glossary.asp

4. Yaşam Standardı Ölçüm Anketleri: Yaşam Standardı ölçüm Anketleri ve diğer çok konulu anketler genellikle yoksulluğun ölçümü ve çözümlemesinde önemli araçlardır. Bu anketler, hanehalkı harcamaları ve geliri, sağlık, eğitim, istihdam, göç, tarım, konut, arsa, mal-mülk sahipliği ile hizmetlere ve toplumsal programlar gibi konularda veri toplar. www.adb.org/Statistics/Poverty/glossary.asp

5. Nüfus ve Sağlık Araştırması:

Nüfus ve sağlık Anketleri:

- Nüfus ve sağlık anketleri, sağlık, bebek ölümleri, doğurganlık, doğum kontrol uygulamaları ve aile planlaması, gebelik sırasında sağlık olanaklarından yararlanabilme, aşı, anne ve çocukların sağlık merkezlerini kullanmaları, sağlık hizmetlerinden memnuniyet ve tedavi maliyetleri;
- Eğitim düzeyi,
- Kadın/erkek meslekleri,
- Göç,
- Temel hizmetlere erişim,
- İçme suyu, elektrik, kullanma suyu kaynaklarına ve dayanıklı mal sahipliğine ilişkin verileri içerir.

Nüfus ve sağlık anketleri, hane zenginliğini hesaplamak ve yoksulluk çözümlemesi yapmak amacıyla kullanılır. www.adb.org/Statistics/Poverty/glossary.asp

6. İstihdam Anketleri:

İstihdam anketleri, istihdam ve işsizlik örüntüleri ve dalgalanmaları üzerine bilgiler içerir. Bunlar;

- Hanehalkı geliri,
- Demografik,
- Hane özelliklerini içerir.

Bu konulara ilişkin veriler, istihdam istatistikleri, gelire dayalı yoksulluk göstergeleri ve temel hizmetlere erişim göstergelerine kaynaklık eder. Ücret verileri, istihdam anketlerinden elde edilebilir ancak kesin olarak hanehalkı refahını yansıtmaz. Çünkü bu ücreti almayan işsiz sayısındaki değişimi, pek çok ekonomi için önemli olabilecek küçük girişim ve diğer enformal etkinlikleri, hane içi üretim ve aile içi transferleri içermez. www.adb.org/Statistics/Poverty/glossary.asp

7. Nitel ve Katılımcı Yoksulluk Analizleri: Nitel veriler özellikle “**kim yoksuldur?**” sorusuna uygundur. Nitel veri ve yaklaşımlar, belli bir topluluğa ilişkin yoksulluğun en önemli belirtilerini tespit etmek, analiz yapmak ve çözüm yolları ortaya koymaya yardımcı olur. Stratejik düzeyde, bu bilgiler yoksulluğun azaltılması, proje düzeyinde ise bu bilgilere dayanarak yoksullara ulaşmak üzere projeler ve politikalar tasarlamak üzere kullanılır. Katılımcı yoksulluk değerlendirmesi özellikle, ekonomik şok dönemlerinin ardından, düşük gelirli hanelerin, gelir, istihdam ve hizmetlerin erişiminde belirsizlikler yaşadıkları zamanlarda kamu politikalarının planlama yapmalarında yararlı olabilir. www.adb.org/Statistics/Poverty/glossary.asp

Yoksulluk ölçümü, “yoksul” tanımını yapabilmek ve buna uygun yoksulluğu önleyici stratejiler geliştirebilmek, yoksulluk sorununu gündemde tutmak, yoksulluğa yönelik projeler geliştirmek, politik müdahalelerde bulunmak ve yoksullukla mücadelede kurumların etkinliğini arttırmak amacıyla yapılmaktadır. Yoksulluk ölçümü yapmak üzere kullanılan veri toplama teknikleri, yaşam standardı ölçüm anketleri, milli gelir hesapları, nüfus sayımı, hanehalkı anketleri, istihdam anketleri, nüfus ve sağlık araştırmaları, nitel ve katılımcı yoksulluk analizleri olarak sayılabilir.

Yoksulluk Göstergeleri

Bir yoksulluk sınırı belirlenip yoksulluk verileri ölçüldükten sonra, asgari temel ihtiyaçlara ulaşamayan insanların sayısı ve oranı tahmin edilebilir. Ancak bu yoksulluğun derinliği konusunda yani yoksulluğun yoksulluğu nasıl yaşadığı konusunda hiçbir bilgi vermez. Bir yoksulluk endeksi, yoksulluğun derinliğini ölçmek için oluşturulan yoksulluk açığı oranıdır. **Yoksulluk açığı oranı**, yoksulluk sınırına göre ortalama gelir ya da tüketim açığı hesabı üzerinden yoksul sayısı ortalamasını alır. Böylece, tüm yoksulların yoksulluk sınırı üzerine geçmesini sağlayacak gerekli kaynak miktarı hakkında bir fikir verir. Diğer yoksulluk endeksi yoksulluğun şiddeti olarak adlandırılır ve sadece yoksulluğun derinliği temel alınarak değil fakat yoksullar arasında gelir ve tüketim eşitsizliğini hesaplanarak belirlenir. Bu özellikle, aşırı ve ultra yoksulluğun ortadan kaldırılmasında hükümet politikalarına yol gösteren veriler içermesi nedeniyle önem taşır. www.adb.org/Statistics/Poverty/glossary.asp

Kafa Sayısı Ölçümü: Yoksulluk oranı ya da kafa sayısı oranı, yoksulluğu ölçmede kullanılan en yaygın standarttır. Yoksulluk oranı, gelir ya da giderler açısından yoksulluk sınırının altında kalan nüfus oranı ile tanımlanır. Diğer bir deyişle, nüfusun temel gıda maddelerine ulaşamamasını ifade eder. **Kafa sayısı oranı**, yoksulluğu açıklayıcı bir araçtır ancak yoksulluğun büyüklüğü, şiddeti ve derinliği konularını ihmal ettiği için yanıltıcı da olabilir. Ayrıca, yoksulluk kafa sayım oranı, çok yoksul biri daha az yoksul olduğunda ya da yoksul biri daha da yoksullaştığında değişmez. Bu yaklaşımı daha yararlı hâle getirmek için yoksulluk en düşük eşikten yoksulluk sınırına kadar kendi içinde derecelendirilerek kafa sayım oranı hesaplanır. Böylece, gıda dışı ihtiyaçlar dışarıda bırakılarak temel gıda için gerekli olan gelir dikkate alınmış olur. Alt yoksulluk sınırı altındaki nüfusu izlemek görelî

olarak kolaydır ve güçlü tanımlayıcı bilgiler edinmeyi sağlar. www.adb.org/Statistics/Poverty/glossary.asp

Yoksulluk Derinliği ve Yoksulluk Şiddeti: *Yoksulluk açığı endeksi*, yoksulların hem sayısı hem de ne kadar yoksul olduklarını dikkate alan, yoksulluğun büyüklüğünü ölçmeye yarayan bir diğer endekstir. Yoksulluğun görülme sıklığı ve derinliğini bir arada hesaplar. Bu ölçümün en önemli avantajı en yoksula ulaşmayı sağlayacak politikaların oluşturulmasının sağlanmasıdır. *Yoksulluk açığı ve yoksulluk şiddeti endeksi* yoksulluğa sınıfsal düzeyden bakmak ve yoksulluğun farklı unsurlarını yakalamak açısından önem taşır. Bunlar uluslararası istatistik kuruluşları tarafından raporlandırılan ve ulusal otoritelerin zaman içinde yoksulluğun değişimini izlemekte kullandıkları yararlı araçlardır. www.adb.org/Statistics/Poverty/glossary.asp

Eşitsizlik Önlemleri: Eşitsizlik, ister gelir, tüketim ya da başka bir refah göstergesi isterse bir nüfusun niteliği olsun kaynakların dağılımındaki dağınıklığı ifade eder. *Eşitsizlik* genellikle *yoksulluk* ve *refah* da içine alan daha geniş bir çözümlene biçiminde ele alınır, Buna karşın bu üç kavram birbirinden farklıdır. Eşitsizlik, yoksulluktan daha geniş kapsamlı bir kavramdır ve sadece belli bir yoksulluk sınırının altındaki bireyler ya da haneler değil, tüm toplumu kapsayan bir tanım üzerinden ele alınır. Bazı yoksulluk göstergeleri, kendi tanımlarında eşitsizliği de kullanır. Örneğin Sen'in yoksulluk ölçümü yoksullar arasında Gini katsayısını içerir. Bazı basit oranlar yaygın olarak eşitsizliği ölçmek için kullanılır. Burada yer alan unsurlar:

- Nüfusun en altında yer alan nüfusun milli gelirden aldığı pay,
- Nüfusun en zengin kesiminin milli gelirden aldığı pay,
- Milli gelirden en az ve en çok payı alan grupları ortalama gelir düzeylerinin karşılaştırılmasından oluşur.

OECD eşitsizliği, gelir/tüketim açısından en düşük %20'lik grupla yer alan nüfusun toplam nüfusun gelir/tüketimine bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Gini katsayısı eşitsizliğin göstergesi olarak kullanılan en yaygın göstergedir: gini katsayısı "0" olduğunda gelir tamamen eşit dağılır, sayı "1"e yaklaştıkça gelir dağılımı eşitsizliği artar. www.adb.org/Statistics/Poverty/glossary.asp

Gelir-Dışı Yoksulluk Göstergeleri: Yoksulluğun çok boyutlu bir çerçevede ve sistematik bir tanımının yapılması 1990 yılına rastlamasına karşın yoksulluk sorununun küresel düzeyde ele alınışı İlk olarak 1961 yılında, Birleşmiş Milletler 10 yıllık kalkınma programında, kalkınma sonuçları arasındaki büyük farklılıklara dikkat çekilmesi ve büyümenin hızlandırılması çağrısının yapılmasıyla başlamış ve sonraki on yıllık kalkınma için yeni gelişme stratejileri formüle edilmiştir. Ancak 1990'lara kadar, geniş anlamda bir yoksulluk tanımlaması, gelişme çabalarının merkezinde olması gerektiği ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasına ilişkin bir uzlaşma ortaya çıkmamıştır. Buna ilişkin çözümleneci bir çalışma, 1990 Dünya Bankası (WB) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yoksulluğa yaklaşım sadece gelir ve tüketim açısından değil, kalkınma bakış açısıyla, istihdam, sağlık, eğitim ve diğer toplumsal hizmetlere erişimin artırılmasıyla yoksulun güçlendirilmesi yaklaşımı etrafında şekillendirilmiştir. Bu uzlaşma, 1990'ların ilk yıllarında bir seri Birleşmiş Milletler toplantılarına yansımış ve 1995 yılında Dünya Toplumsal Kalkınma Zirvesi'nde (World Summit Social Development) yoksulluğun ortadan kaldırılması hedefinin onaylanması ile sonuçlanmıştır (UN, 2004).

Yoksulluk günümüzde çok boyutlu bir kavram olarak ele alınmakta ve insanın insanca yaşaması için gerekli olan tüm ihtiyaçları göz önüne alın-

rak tanımlamaya çalışılmaktadır. Çünkü toplumun bazı kesimlerinin yoksulluk sınırı tarafından belirlenmiş asgari ihtiyaçlarını karşılayacak gelirden yoksun olmaları yoksulluğun nedeni olarak belirtilmektedir. Ancak yeterli gelire sahip olamamak yoksunluğun sadece bir çeşitidir. Gerçekten de insanlar yeterli gelire sahip olmalarına karşın hayatlarının birçok alanında sürekli bir yoksunluk içinde bulunabilirler. Böylece, yoksulluk artık yeterli gelire sahip olmaktan çok daha fazla bir şey olarak yetersiz yaşam standartları açısından değerlendirilmektedir. **Yaşam standartları** hanelerin kamu mallarına ulaşması derecesini ifade eden bir kavramdır. Bu nedenle, gelir dışı yoksulluğun bir yönü insanların temel hizmetlere ulaşma derecesi ile ilgilidir. www.adb.org/Statistics/Poverty/glossary.asp

İkinci boyut toplumsal ve fiziksel yoksunlukları içerir: Toplum hayatına ve belki de dinî hayata tümüyle katılmamanın sonucu oluşan toplumsal yoksunluk ve örneğin, engelli olma, hastalık, yetersiz beslenme ya da bir felaketten dolayı her an yoksulluğa düşme riskinin ortaya çıkardığı fiziksel yoksunluk. Yoksulluk ve yoksulluk sınırı sadece mali tanımlarla sınırlı değildir, aynı zamanda, her insanın hakkı olan temel mal ve hizmetlere ve fırsatlara ulaşmaktan yoksun olmayı da kapsar. Ayrıca, bireyler ya da toplumlar kendi yaşamlarını şekillendirecek kararlara katılacak güçten yoksun iseler yine yoksul olarak tanımlanırlar. www.adb.org/Statistics/Poverty/glossary.asp

Bu bağlamda yoksulluk, dar anlamda sadece yaşam maliyetleriyle ilişkili gelir açısından ele alınamaz. Minimum yaşam standartlarında yaşamak aynı zamanda sağlık olanakları, sağlıklı içme suyu, kanalizasyon, çöp toplama gibi temel hizmetlerden de söz etmeyi gerektirir. Yaklaşık 220 milyon kent sakini, diğer bir deyişle, dünya nüfusunun %13'ü temiz içme suyuna ulaşamamakta ve bu sayının yaklaşık yarısı derme çatma bir tuvaletten bile yoksun bulunmaktadır (UN, 2004).

Dünya nüfusu 2000 yılında 6.1 milyar iken, %47 artışla 2050 yılında 8.9 milyar olması öngörülmektedir. 2050 yılına kadar öngörülen bu demografik değişikliğin önemli bir kısmı az gelişmiş ülkelerde gerçekleşecektir. Gelişmiş ülkelerde %2 oranında olacak olan bu demografik artış, gelişmekte olan ülkeler için %58 olarak gerçekleşecektir. Bu dönemde, beklenen dünya nüfus artışının %99'u az gelişmiş ülkelerde görülecektir. Buna karşın, gelecekte az gelişmiş ülkelerde nüfus artışının yavaşlaması beklenmektedir. Tahminlere göre, dünya nüfusu 2050 yılında 8.92 milyara ulaştıktan sonra nüfus artış hızı daha düşük bir düzeyde seyredecektir. Ondan sonraki 25 yıl olan 2075 yılında, 2050 yılı tahmininin sadece %3.4 fazlası olan en fazla 9.22 milyar olması beklenmektedir. 2175 yılında, nüfus artışı tersine bir seyir izleyecek ve 8.97 milyara gerilecek ve 2300 yılında, 2050'deki sayıya yakın olan 8.97 milyar olacaktır. Diğer bir deyişle, 2050 yılındaki artış dışında, dünya nüfusünde önümüzdeki 250 yıl için son derece düşük bir nüfus artışı beklenmektedir. (UNCHS, 2010).

Yirminci yüzyıl boyunca uluslararası çalışmalarda yoksulluk kişinin varlığını sürdürebilmesi, temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesi ve görece yoksunluk olmak üzere üç temel üzerinden ele alınmıştır. 1970 ve 1980'lerle birlikte özellikle "varoluş" üzerinden yapılan yoksulluk tanımı, kişinin sadece beslenme, barınma ve giyecek gibi fiziksel ihtiyaçlarının ötesinde toplumsal ihtiyaçları olan bir varlık olarak görülmesi gerektiği yaklaşımıyla eleştirilmiştir. Toplumsal ihtiyaçların da göz önüne alınması gerektiğini ileri süren yaklaşıma göre, kişi sadece fiziksel enerji kaynaklarının yerini alan bir organizma değildir. İnsanlar, işçi, vatandaş, ebeveyn, arkadaş ya da komşu olarak kendisinden beklenen rolleri olan toplumsal varlıklardır. Sadece birer tüketici değil fakat üretici ve karmaşık toplumsal ilişkilerin aktif katılımcıdırlar. Temel ihtiyaçlar kavramının ele alınışı 1970'lere dayanmasına karşın dü-

Yoksulluk göstergeleri, yoksulluğun derinliği ve şiddetini belirleyerek, gelirin dağılımı, diğer bir deyişle eşitsizlik çözümlerine ışık tutar. Bunlar, kafa sayısı ölçümü, yoksulluk derinliği ve şiddeti, gini katsayısı, eşitsizlik önlemleri ve gelir dışı yoksulluk göstergeleridir.

şünmesi çok daha eskilere gitmektedir. Temel ihtiyaçlar iki unsura dayanarak tanımlanır. Birincisi, bir ailenin beslenme, barınma, giyim ve ev alet gereçlerini kapsayan özel tüketimi için gerekli minimum harcamayı göz önüne alır. İkincisi ise bir topluma sağlanması gereken temiz içme ve kullanma suyu, toplu ulaşım, sağlık, eğitim ve kültürel etkinliklere olanak sağlayacak hizmetleri içerir. Bu bağlamda, insanların onurlu ve özgür bir biçimde yaşamaları temeline dayalı bir tanım olan temel ihtiyaçlar kavramı ulusal bağlamdan bağımsız olarak ele alınmalıdır (Townsend 1993, s.30-31)

YOKSULLUĞUN NEDENLERİ

Yoksulluğun nedenlerini açıklayan yaklaşımları karşılaştırabilmek.

Yoksulluğa ilişkin dört temel yaklaşım, iki ana tema üzerinden ele alınabilir. **Birincisi**, yoksulluğun bireysel mi yoksa yapısal faktörlerden mi kaynaklandığı tartışması; **diğeri**, yoksulluğun belli sebeplerin yan ürünü mü yoksa sistemin mi özsel/içsel özelliği olduğu tartışmasıdır.

Yoksulluğun sebeplerini kalıtsal kişisel özelliklere atıfla açıklayan yaklaşım biçiminin temel noktası, kurbanı suçlamak üzerine kuruludur. Yoksul kişi, kendine ait kusurları nedeniyle yoksuldur ve genellikle kalıtsal eksikliklerin kişinin zekâsını etkilediği ileri sürülür. Günümüzde yoksulluğu açıklamakta genetik faktörler akademik çevrelerde çok önemli bir yer almasa da günlük yaşamda insanlar arasında görece olarak önemini korumaktadır.

Tesadüfi kişisel karakteristiklerin yan ürünü olarak yapılan yoksulluğun nedenlerine ilişkin yaklaşımda, değer ve normlara vurgu yapılır ve kültürel toplumsallaşma süreci ile değerler dizisinin kuşaklararası aktarılmasıyla yoksulluk döngüsünün aralıksız devam ettiği üzerinde durulur.

Yoksulluğun toplumsal sistemin bir yan ürünü olduğu görüşü Liberal Reformistler tarafından olduğu kadar muhafazakârlar tarafından da benimsenmiştir. Örneğin Charles Murray, ABD'deki sınıf altı sorununu 1960'larda oluşturulan ve 1970'lerde genişletilen refah politikalarının talihsiz bir yan ürünü olarak görür. Murray, bu programların insanları yoksulluktan kurtulmak için stratejiler üretme konusunda sorumsuz hâle getirdiği ve insanların yoksulluklarını sürdürmelerini teşvik edici etkisi olduğunu ileri sürer. Murray'a göre refah devleti politikaları sadece yoksulların rasyonel bir biçimde refah sistemini sömürmelerine yol açar. Çözüm ise sosyal programları ortadan kaldırarak yoksulların çalışmaya başlamalarını ve sorumluluk almaları ve böylece kendilerini yoksulluktan kurtarmalarını sağlamak olmalıdır (Murray, 1984).

Yoksulluğu açıklamakta bir diğer yaklaşım, toplumsal sistemin yarattığı sonuçlar üzerinde durur. Buna göre, yoksulluk tesadüfi bir şey değildir, çağdaş kapitalizmde yoksulluk sınıf sömürsüne dayanır. Bu anlamda yoksulluk bir yan ürün değil, ekonomik yapı, sınıf ve sömürü üzerine kurulu bir toplumun vazgeçilmez özelliğidir. Yoksulluğun devamından faydalanan güçlü ve ayrıcalıklı aktörlerin bulunduğu kapitalist sistemde, yoksulluk bu aktörlerin çıkarlarının devamlılığı açısından zorunlu bir durumdur. Bu yaklaşım biçimine göre, yoksulluğun son derece önemli politik uygulamaları vardır. Bu yaklaşımın en önemli versiyonu Marksist gelenek olarak tanımlanan ve yoksulluk çağdaş kapitalizmde sınıf sömürsü temeline dayanmaktadır. Diğer taraftan, sınıf sömürsüne dayalı yoksulluk açıkla-

Yoksulluğun nedenlerine ilişkin açıklamalar temelde, bireysel ve yapısal olmak üzere ele alınmaktadır. Yoksulluğu bireysel özelliklerle açıklayan yaklaşım, aile yaşamı, toplumsal ilişkilerin biçimi, hayata karşı alınan kadercî ya da umutsuz tutum gibi nedenleri temel alır. Yapısal unsurları temel alan yaklaşım biçimi ise bir taraftan toplumsal sistemin bir yan ürünü olarak yoksulluk olgusunu açıklayan muhafazakârlar ile sınıf ve sömürü ilişkileri bağlamında açıklayan sol kanat olmak üzere ikiye ayrılır.

masında, yoksulluğu azaltmak için güçlü, ayrıcalıklı toplumsal güçleri dönüştürmek değil ortadan kaldırmak gerekmektedir. Şiddetli yoksulluğun kalıcı olarak yaşanmasında, ne güçlü elitlerin yoksulluğun çözümüne ilişkin yanlış fikirleri ne de dar bakış açısı bir neden değil fakat bu elitlerin yoksulluğun varlığından çıkar ve iktidarlarının devamlılığını sağlamaları temel etkidir (Wright, 1994, s.38).

Yoksulluk ile çocuk işçiliği arasındaki bağlantıyı nasıl açıklarsınız?

SIRA SİZDE

1

Çocuk işçiliği ile yoksulluk olgusu arasındaki bağlantı için aşağıdaki kaynaklardan yararlanabilirsiniz:

DİKKAT

1. <http://www.ilo.org/global/lang-en/index.htm#a3>
2. Kağıtçıbaşı, Ç. (1982) *The Changing Value of Children in Turkey, Number 60-E, Current Studies on the Value of Children.*
3. Turner, B. (1986) *Equality, London and New York: Tavistock Pub.,*
4. Karabulut, Ö. (1996) *Türkiye’de Çalışan Çocuklar, Friedrich Ebert Vakfı: İstanbul.*

Bu bağlamda, baskı bir grubun meşru olmayan yollardan kaynaklara ulaşım diğer grupları dışladığında ortaya çıkar. Sömürü ise, diğerlerinin emeğinin ürünlerine sahip çıkmak demektir. Sınıf analizi sömürü ve baskı ilişkilerini içerdiği ölçüde, güçlü aktörlerin çıkarları diğerlerinin yoksulluk içinde bulunmasına neden olmaktadır. Yoksulluk, çıkar ve iktidarın bu mantığının spesifik bir sonucudur. Sınıf, sömürü ve yoksulluk kavramlarının analizi, yoksulluk problemini iki alt soruna bölmektedir: sömürü ilişkileri içinde oluşan yoksulluk ve baskının yarattığı yoksulluk. Birincisi, çağdaş politik söylemde çalışan yoksullar, diğeri ise sınıf-altı olarak tanımlanmaktadır (Wright, 1994, s.43-46).

Çalışan yoksullar olgusu, en temelde, kötü çalışma koşulları, düşük ya da düzensiz ücretler, sosyal güvenlik sisteminin dışında kalmak olarak ele alınabilir. Yoksulluğun açıklanmasında, yoksulların sosyo-patolojik davranışları yerine yapısal nedenleri öne çıkaran bu kavram beraberinde, uluslararası ekonomi-politikalarını, yoksulların işgücü piyasalarından dışlanmaları, eşitsizlik, kutuplaşma, ayrımcılık gibi kavramları da beraberinde getirmektedir.

Cypher ve Dietz (1997), gelişmenin karşısında potansiyel iç ve dış engeller olarak kategorileştirerek yoksulluğun nedenlerine ilişkin yaptıkları çözümlemede, iç engeller olarak;

Gelir dağılımı eşitsizliği, altyapı olanaklarının etkinlik düzeyi, bankacılık, kredi verme faaliyetleri, mali piyasalar ve finansal araçlar rol ve gelişim düzeyleri, etkisiz ya da geri kalmış eğitim sistemi, egemen ideolojik düşünce kalıpları, kadınların statüsü, etnik ya da dinî azınlıkların kabulü; politik özgürlüğün derecesi, demokratik sürecin gücü, yolsuzluk, patronaj ilişkileri ve bunlar üzerindeki kamu politikalarının etkileri sıralarken, dış engeller olarak da çok uluslu şirketler, uluslararası işbölümü, uluslararası finans kuruluşların işlevleri, ulusların coğrafi ve stratejik çıkarları, küresel ekonomik sistem üzerinde merkez ülkelerin ekonomi politikalarını olarak ele alınmaktadır (Cypher ve Dietz, 1997, s.18).

Uluslararası ekonomik işbölümünün yoksulluğa etkisi, Bağımlılık Kuramı çerçevesinde merkez-çevre ilişkilerinin biçimlenişi üzerinde durur ve tarihsel süreç içinde, geçmişin sömürge ülkelerinin bugünün azgelişmiş, dolayısıyla yoksul ülkelerini oluşturduğu temel iddiası ile uluslararası ilişkileri gelişmiş merkez ülkeler ile azgelişmiş çevre ülkeler arasındaki ekonomik, toplumsal ve kültürel bütünlük içinde açıklar.

Çalışan yoksullar olgusu da özellikle küreselleşmenin etkilerinin 1980'lerle beraber **"yeni kent yoksulları"** kavramını ortaya çıkarmıştır. Küreselleşme, günümüzde ülkelerin ve kentlerin ekonomik geleceğini biçimlendiren en önemli sosyo-ekonomik olgudur. Bazen küreselleşmeye karşın bazen de küreselleşme sayesinde aşırı yoksulluk sürmekte eşitsizlik pek çok ülkede derin bir biçimde varlığını sürdürmektedir. Azgelişmiş ülkelerde, küreselleşme üretim süreçlerinin, işgücü piyasalarının, siyasi kuruluşların ve toplumların parçalamalarına neden olmuştur. Bugün yoksulluğun en önemli göstergeleri, düşen gelirler, özellikle kentlerde yaşam maliyetlerinde artış, temiz içme ve kullanma suyu gibi temel hizmetlere ulaşmada eşitsizlik olarak sayılabilir. Küreselleşmenin üretim ilişkileriyle ilgili olarak, yoksulluk üzerine en önemli etkileri, çalışmanın bireyselleşmesi, toplumsal dışlanma, bütünleşmeden sapma bu etkenlerin toplumsal sonuçları ise eşitsizlik, kutuplaşma, yoksulluk ve sefaletin ortaya çıkışı olarak kendisini göstermektedir.

"Yeni kentsel yoksulluğu" kavramı ve sosyal yardımlar harcamalarının kısıldığı, istihdamın düzensiz olduğu ve bu sürece bağlı olarak taşeronlaşmanın arttığı, çalışma koşullarının daha kötü denetimsiz hâle geldiği, işçilerin sendikalaşma oranının iyice düştüğü ve taşeron düzenlemelerle kayıtdışı sektörden büyük şirketlere değer transferinin gerçekleştiği, Castells ve Henderson'un kavramsallaştırmasıyla "işgücünün aşırı sömürsünün" ortaya çıktığı yeni bir dönemdir (Castells ve Henderson, 1987, s.2). 1980'lerde ortaya çıkan bu büyük dönüşüm, uluslararası ilişkilerde yeni uluslararası işbölümü olarak adlandırılmaktadır. Bu dönüşüm kapitalist rekabetin tetiklediği sermaye birikiminden kaynaklanmaktadır. Frobel'e göre, dünya ekonomisinin gelişimi giderek daha çok şirketin, işgücünün bol olduğu, iyi disipline edilmiş ve ucuz satın alınabileceği yeni sanayi alanlarında yaşama olanağı bulduğu yöne doğru kaymaktadır. Diğer bir deyişle bu yeni dönem üretimin ulusötesi yeniden organizasyonu dönemidir (Frobel v.d. 1987, s.20-21). Öte yandan bu dönemin diğer önemli bir özelliği eşitliği değil verimliliği güvence altına almasıdır. Başka bir deyişle, küresel fırsatlar insanlar, uluslar ve şirketler arasında eşitsiz dağılmaktadır. Bu süreç 1980'den beri yoksul ve zengin ülkelerdeki eşitsizliğin neden arttığını da açıklamaktadır (HDR, 1999, s.9). Düzenli çalışma ve tam zamanlı istihdam, iş sözleşmeleri, yaşam boyu devam edecek kariyer olanakları tüm dünyada erozyona uğratılmasına karşın, çevre ülke ekonomileri bu süreçten daha fazla etkilenmekte ve bu ülkeler için sosyal güvenceden yoksun kalmak ve düzensiz gelir anlamına gelmektedir. Castells düzensiz (esnek) işgücü piyasasında iki ana işgücünden söz eder. Bilgiye dayalı ekonomide geçerli bir model olan "çekirdek işgücü" (core labor force) ve üretim pazarında kiralanmış, "tek kullanımlık işgücü" (disposable labor force) (Castells, 1998, s.272). Bu süreç aynı zamanda ücretlerde düzensizleşme (esnekleşme), kötü çalışma koşulları ve düzensiz çalışmayı da (casualization) beraberinde getirmektedir. Diğer bir deyişle, niteliksiz ve yarı nitelikli işgücü için yapısal işsizliğin büyümesi, gelir eşitsizliği, yoksulluk, toplumsal kutuplaşma, marjinalleşmeye de yol açmaktadır. Ayrıca, istihdam yaratmadan artan verimlilik sürecinde sendikaların zayıflaması da son derece önemli unsurlardan birini oluşturmaktadır (Castells, 2000). Bu süreç özellikle niteliksiz/düşük nitelikli işgücü, göçmenler, kadınlar, gençler ve çocuklar üzerinde aşırı sömürüyü getirir. Castells bu süreci, " belli bireylerin ve grupların, belli bir bağlamdaki kurumlar ve değerler çerçevesinde çizilen sosyal standartlar hâlinde özerk bir hayat sürmelerini sağlayacak kurumlara erişmekten sistematik olarak alıkonulmaları" olarak ifade ettiği toplumsal dışlanma kavramıyla açıklar (Castells, 2007, s.95). Toplumsal dışlanma süreci hırsızlık, fuhuş, uyuşturucu trafiği gibi suç ekonomisi-

ni de beraberinde getirir (Castells, 2000, s.71). Van Kempen'in belirttiği gibi, yüksek gelirli profesyonel yöneticiler ile geçici, kayıtdışı istihdam edilenler arasında giderek artan toplumsal kutuplaşma, toplumsal tabakalaşma örüntülerini de değiştirir. Bu çerçevede, orta gelir grubu giderek azalırken, kentlerde kutuplaşma da artmış olur (Van Kempen, 1994). Ayrıca bu süreçte, geçici süreli istihdam edilen işçiler sadece “yedek işgücü ordusu” olarak kullanılmaz fakat aynı zamanda, düzenli çalışan işgücünün düzensiz işçi statüsüne geçirilmesi tehdidiyle, “grev kırıcı güç” olarak da kullanılırlar (Bromley ve Gerry, 1979, s.9). Bauman bu sürecin sonunda, artık “yedek işgücü ordusu” da değil fakat kentsel işgücü pazarından “kalıcı olarak yerinden edilmiş” (permanently displaced) yeni bir kentsel yoksulluk olgusunun ortaya çıktığını belirtir (aktaran Bradley, 1996).

Sınıf-altı: Sınıf-altı, ekonomik anlamda baskı altında olan ancak sürekli olarak bir sınıf sistemi içinde sömürülme bir toplumsal aktörler kategorisi olarak tanımlanabilir. Burada temel nokta, bazı insanların verimli kullanılabilir işgücü olmamasıdır. Bu durum modası geçmiş makinelere sahip bir kapitalistin durumuna benzer, kârlı olarak kapitalist üretim sürecine dâhil olmadıklarında kapitalist fiziki olarak makinenin bu parçalarını kontrol ederken onlar sermaye olmaktan çıkar ve verimli kaynaklar hâline gelir. Emek gücü söz konusu olduğunda, bir kişi kendi işgücü kapasitesini fiziksel olarak kontrol edebilir. Ancak bu kapasite verimli bir biçimde kullanılmazsa kapitalizmde ekonomik değer olmaktan çıkabilir. Emek güçlerini satılabilir hâle getirmek için gerekli becerileri kazanmaları zorunludur. Diğer durumda, eğitim, beceri hatta iyi işleri olduğunda bile baskı yoluyla kaynaklara ulaşmaları engellenir ve dışlanırlar, şurası tartışmalıdır ki kaynakların miktarı sabittir ve bunlara ulaşmak güç yoluyla engellenebilir. Böylece, kaynaklara ulaşmadaki gerçek eşitsizlik zorlamacı bir baskının neden olduğu dışlama değildir. Mevcut amaçlarıyla, sınıf-altının ekonomik olarak ezilen/baskı altında olduğu varsayımı öne sürülebilir, yani, kaynaklardan dışlama süreci belli bazı grupların yararına diğerlerini feda etmektir (Wright, 1994, s.47-48).

Çağdaş politk söylemde yoksulluk analizi “çalışan yoksullar” ve “sınıf-altı” kavramları çerçevesinde tartışılmaktadır. Çalışan yoksullar, kötü çalışma koşulları, düzensiz ücretler, sosyal güvenlik sistemi dışında bırakma unsurlarla çalışanların emeklerinin sömürüldüğü temeli üzerinden açıklanırken, sınıf-altı kavramı kapitalizmin artık işgücüne ihtiyaç duymadığı ve emek sürecinden tümüyle dışladığı kesimi ifade eder.

Kadın yoksulluğu olgusunu insan hakları bağlamında değerlendiriniz.

Bu anlamda, sınıf-altı rasyonel kapitalizmin bakış açısından gözden çıkarılabilir insanlardan oluşmaktadır. Kapitalizm, işsiz kenar semt gençliğinin işgücüne ihtiyaç duymamaktadır. Tam tersine, toplumunun zengin ve ayrıcalıklı bölümünün, bu insanlar ortadan kaldırılsa çok daha iyi hizmet alacağı düşünülmektedir. Ancak ondokuzuncu yüzyılın aksine, artık siyasi güçlerin doğrudan soykırım gerçekleştirme uygulanabilir bir strateji değildir. Bunun yerini, hapishaneler kurmak, sınıf-altının yaşadığı şehrin bölgelerini kordonla çevirmek almıştır. Böyle bir durumda, sınıf-altının kendini ezenlere karşı potansiyel gücü özellikle suç ve diğer şiddet biçimleri yoluyla ortaya çıkmaktadır.

Alcock'a göre, sınıf-altını ortaya çıkaran dört temel neden:

- İşsizlikteki artış,
- Sınıf bölünmelerinin artması
- Yükselen yaşam standartlarından yoksulların dışlanması,
- Başkalarını düşünmekten kendi çıkarlarını düşünmeye doğru tutum değişikliğidir.

Sınıf-altı toplumun genel değerlerini ve özlemlerini paylaşmayan, toplumsal düzeni ve dengeyi tehdit eden, kültürel yabancılaşma içinde bulunan ve bu nedenlerle yoksul olan ve bu değerleri de kuşaktan kuşağa aktaran toplumsal grubu

ifade eder. Kuşaklar arası aktarılan bu uyumsuzluk problemini Joseph “yoksunluğun kısır döngüsü” olarak adlandırmaktadır. Murray’a göre sınıfsız bazı insanlar için sosyal yardımlar çekici olmakta, özellikle artan sayıda genç kadın evliliğin sorumluluklarını kabul etmek yerine sosyal yardımlarla yaşamayı tercih etmekte ve bu durum bağımlılık kültürünü yaratmaktadır. Yoksunluk ve bağımlılık kültürünün sonraki kuşaklara aktarılması ve böylece sosyal yardımlarla yaşamaya yatkın ya da alışmış izole ve umutsuz bir sınıfın yeniden yaratılması söz konusu olmaktadır. Yüksek düzeyde yoksunluğun yaşandığı kentin belli bölgelerindeki sosyal yardımlara bağımlı işsizler arasındaki umutsuzluk ve kanunsuzlukla bir dizi toplumsal huzursuzluk olayları arasında yakın bir ilişki vardır. Murray’a göre, yeni alt sınıfın artış, gayrimeşruluk düzeyinin ve tek ebeveynliliğin artması, yüksek düzeyde suç ve hiçbir zaman çalışma alışkanlıkları olmamış okulunu terk etmiş genç erkeklerin işgücü dışında kalmaları sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Murray’ın açıklaması sınıfsız altını “yoksulluğun bir türü” olarak ele alır ve var olan politikaların problemi azaltmak yerine artırdığını belirtir. Murray’ın yaklaşımı akademik araştırma ve politik tartışmalarda yoksulluğu patolojikleştirmeye bir örnek oluşturmaktadır. Bu iddialar, yoksunluk sorununun açıklanmasında kültürel yoksulluk kavramına odaklanan ve böylece kurbanı suçlayan politik yaklaşımları meşrulaştıran bir zemin hazırlamıştır. Böylece, yoksulluğun nedeni yoksul kişidir, kendisini farklı bir statü olarak sınıf altı olarak tanımlar ve sonuç olarak, sahte/aldatıcı sosyo-ekonomik meşrulaştırmaları haklı kılar (Alcock, 1997, s.29-32).

Modern toplumlarda yoksulluğun yeni biçimleri ya da sınıf altı tartışmalarının ortaya çıkması örtük bir biçimde yoksulluğun nedenlerine ilişkin varsayımları da gündeme getirmektedir. Yoksulluğun nedenlerinin ortaya konulması çözüm yollarına ilişkin politikaları da belirlemektedir. Murray’ın yoksulluğu kişisel güçsüzlük ve beceriksizlik olarak ele alan toplumsal nedenselliğin patolojik modeli, örtük olarak yoksulluğu giderici politikaların kişilere odaklanması ve onların davranış ve tutumlarını değiştirmesi üzerine çözüm yolları üretmesi sonucunu getirmektedir.

Lewis’de Yoksulluk Kültürü Kavramı: Yoksulluğun nedenlerini açıklamakta bireysel özelliklere vurgu yapan yoksulluk kültürü yaklaşımı özellikle muhafazakâr kesim tarafından “kurbanı suçlayan” bir yaklaşım biçimine dönüştürülmüştür. Yoksulluk kültürü kavramını Londra, ABD, Porto Riko, Mexico City ve Meksika’da yaptığı antropolojik çalışmalara dayandırarak açıklayan Oscar Lewis, yoksullara özgü olarak tanımladığı bazı davranış örüntülerinin aynı zamanda evrensel de olduğunu iddia etmektedir.

Lewis’e göre, aşağı tabakadaki yerleşim yerlerinde bireysel davranış özellikleri, aile yaşamı, değerler sistemi, para harcama şekli, çalışmaya karşı tutum ve toplumsal ilişkilere kadar pek çok alanda köy, kent hatta ulus farklılıklarının da üstüne çıkan evrensel özellikler bulunmaktadır.

Lewis “La Vida” (İşte Hayat), “Sançez’in Çocukları” ve “Beş Aile” adlı çalışmalarında yoksulluk kültürünün özelliklerini şu alt kategorilerle açıklamıştır:

Bireysel Özellikler:

- Aile yaşamındaki düzensizlik,
- Sevgiden yoksun büyüme,
- Cehalet,
- Şiddet taraflısı olma,
- Sekse düşkünlük,
- Serüven hevesi,
- Düşünceden çok hareket,

- İçeriden dönüklükten çok dışarıya açılma,
- Verimlilikten çok zevke, tasarruftan çok harcamaya yönelen bir hayat tarzı,
- Daha az kontrollü ve kararlı,
- Suçluluk duygusu taşımayan,
- Bütün bireylerde öfke, şiddet hatta kan dökücülük özellikleri görülen,
- Kişinin kendini değerli görmemesi,
- Çaresizlik, güçsüzlük, beceriksizlik,
- Çok zor yaşam koşullarının gerçeklerine dayanan bir tevekkül,
- Kendi başına birşeyler başarabileceğine olan inancını kaybetmesi şeklinde ele alınmaktadır. (Lewis, tarihsiz; Lewis, 1969).

Aile İçi İlişkiler:

- Seks konuları nedeniyle aile bütünlüğünün tehdit edildiği,
- Üvey babalarıyla kızların, enişterileriyle baldızların ilişkilerin olduğu,
- Kardeşler, ana ve kızları arasında cinsel ilişkiler yönünden rekabetin olduğu,
- Kadınların kavgacı, ağzı bozuk, kaba ve çığ konuşma tarzına sahip olduğu,
- Kadınların gözünde erkeklerin, kararsız, sorumluluk duygusundan yoksun, güvenilmez kişiler olarak görüldüğü,
- Erkeklerin karılarına dayak atmaları,
- Çocukların yetişme dönemlerinde sık sık dayak yemeleri,
- Ana ve çocukların babaları tarafından terk edilme oranlarının yüksekliği,
- Anaya dönük ailelere olan akım ve ana tarafından akrabaların daha iyi tanınması,
- Erken evlenme, nikâhsız yaşama, çok evlilik, evlilik dışı çocukların olağan sayıldığı,
- Para, maddi ve ailevi değerlerin ikinci planda kaldığı, sadece aşk ve sevgi için arzu ve hırsın olduğu,
- Kadınların yaşam mücadelelerinde fahişeliğin çekici bir ekonomik fırsat olarak görüldüğü (Lewis, tarihsiz, Sançez'in Çocukları, La Vida)

Kentle Bütünleşme:

- Kent merkezinde yaşadıkları halde kabuğuna çekilmiş bir hayat
- Sendikalara üye olmama, siyasi partilere katılmamak,
- Tedavi görmek, doktora gitmek, doğum yapmak ya da gebeyken doktora muayene olmak ya da yaşlılık ödeneği almak konusunda ilgisizlik,
- Bankalar, hastaneler, çok katlı mağazalar, müze, sanat galerileri ya da havaalanlarından pek az yararlanmak.

Ekonomik Özellikler:

- Yaşamak için devamlı uğraşma,
- İşsizlik ve gereği kadar kazanç sağlayamama,
- Düşük ücretler,
- Kişilerin yetenekleri olmayan iş dallarında talihlerini denemeleri,
- Çocukların çalıştırılması,
- Para biriktirememe,
- Devamlı olarak para darlığı,
- Evde devamlı yiyecek stoku bulunmayışı,
- Özel eşyaların rehine konması,
- Tefecilerden çok yüksek faizle para almak,
- Komşuların bir araya gelerek kredi birlikleri kurması,
- Elden düşme eşya ve giysi kullanmak. (Oscar Lewis, Sançez'in Çocukları, tarihsiz)

Yoksulluk kültürü kavramı, bireysel özellikleri, aile içi ilişkileri, ekonomik örüntüleri, kentle bütünleşme ve sosyo-psikolojik unsurlara dayalı olarak yoksulluğun nedenlerini kültürel kalıplara ve bunların kuşakla boyu aktarılmasına dayandırarak açıklayan "kurbanı suçlayan" bir yaklaşım biçimidir.

Toplumsal ve Psikolojik özellikler:

- İnsanı, eğlenceyi, müziği, beraber olmayı, kaynaşmayı seven bir topluluk,
- Çok kalabalık yerlerde yaşamak; kalabalık gruplar halinde yaşamak ve gezmek,
- Birey gizliliğinin ortadan kalkması,
- Alkolik oranının yüksek olması,
- Kavgaların sık sık korkunç şekillere dönüştürülmesi,
- Her türlü psiko-patolojinin hoşgörülmesi,
- Erkeğin üstünlüğüne inanmak,
- Kadınlar arasında bir çilekeşlik kompleksi,
- Orta sınıf için içki içmek toplumsal bir zevk iken, burada içki içmenin, sarhoş olmanın, derdi unutmak, içki içebilme yeteneğini göstermek, zor yaşam koşullarına göğüs gerebilmek için güç kazanma aracı olarak görülmesi,
- Yüksek ya da hakim sınıfların kurumlarını ve değerlerini yermeleri,
- Polisten nefretleri,
- Hükümet ve yüksek seviyeli kişilere duydukları güvensizlik,
- Kiliseyi üstü kapalı alaya almaları. (Lewis, tarihsiz, La Vida, Sançez'in Çocukları)

KENT YOKSULLUĞU VE BOYUTLARI

Kent yoksulluğunun farklı boyutlarını ayırt edebilmek.

Kent yoksulluğu kavramı üzerinde bir görüş birliği olmamasına karşın, ekonomik ve antropolojik olmak üzere birbirini tamamlayıcı **iki yaklaşım biçimi** vardır. **Geleneksel ekonomik temelli yaklaşım** yoksul grupları ortak bir maddi refah endeksi altında kategorileştirmeye karşı çıkarak yaşam beklentisi, bebek ölümleri, beslenme, gıdaya harcanan bütçenin hane halkı toplam bütçesine oranı, okuryazarlık, okullaşma oranları, sağlık klinikleri ya da içme suyuna erişimi, gibi bir dizi sosyal göstergeleri içeren gelir ya da tüketim örüntülerini kullanır. **Antropolojik yaklaşım ise**, üçüncü dünya ülkelerinde yoksulluğun tanımının yerel düzeydeki değişimlerini ve maddi olmayan yoksunluk ve toplumsal farklılaşma dinamiklerini de göz önüne alarak yoksulluk tanımını genişletirler (Moser, 1998)

2030 yılına ilişkin projeksiyonlara göre Dünya'da kent nüfusu 5 milyara ulaşacaktır. Bu artışın önemli bir bölümü de Asya ve Afrika kıtalarındaki az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkacaktır. Kent nüfusu bir taraftan doğal yolla diğer taraftan kırdan kente göç yoluyla artmaktadır. Kent yaşamı bir taraftan insanlara iş olanakları, kırdan ulaşamadıkları hizmetler, kırsal geleneksel toplumsal ve kültürel değerlerinden farklı bir ortam sunarken diğer taraftan da kalabalık, işsizlik, toplumsal dayanışma bağlarının zayıflaması, eşitsizlik, suç ve şiddetin yaşandığı bir mekân da beraberinde sunmaktadır. Tahminlere göre bugün dünyada kentlerde yaşayan nüfusun 1/3'ü, tüm dünya nüfusunun 1/4'i yoksul durumdadır (Baker, 2008, s.11). Dünya nüfusunun giderek artan bir şekilde kentlerde yaşaması kent yoksulluğu olgusunun ortaya çıkmasına neden olan bir etken iken, küreselleşmenin çok boyutlu etkileri diğer önemli nedeni oluşturmaktadır. Özellikle, kent yoksulluğu olgusu gelişmiş ülkelerde de bir sorun olmasına karşın, özellikle az gelişmiş ülkelerin kentlerinde yaşanan yoksulluğun niceliği, şiddeti ve derinliği gelişmiş ülkelerden önemli farklılıklar göstermektedir. Bu bağlamda, kentsel işgücü piyasasından, eğitim ve

sağlık olanaklarından, temiz içme ve kullanma suyundan yararlanma olanaklarına kavuşamayan bir “kent yoksulu” profili ortaya çıkmaktadır. Bu temel maddi ihtiyaçların karşılanamamasının yanında, kişinin kendisini kent yaşamından izole, dışlanmış, güçsüz hissetmesi, politik süreçlere katılamaması yoksulluk olgusunu sadece ekonomik değil toplumsal bir sorun hâline getirmektedir. Kentin sunduğu olanaklara erişmeden kentte yaşamaya çalışan kent yoksulları, yoksulluğu gelecek kuşaklara da aktarmakta, yoksulluk kısır döngüsü olarak tanımlanan bu olgu ise ekonomik, toplumsal ve kültürel sorunları bir sarmal hâlinde büyütürken genç kuşaklara miras olarak devretmektedir.

Kent yoksulluğu olgusu yerel, ulusal, uluslararası bağlamda önemli farklılıklar göstermesine karşın yoksulların günlük yaşamı etkileyen bazı ortak sorunlar da taşımaktadır:

- Gelir ve istihdama sınırlı erişim olanakları,
- İnsanca ve güvenli olmayan yaşam koşulları,
- Alt-yapı ve hizmetlerin yetersiz olması ya da bunlara hiçbir biçimde erişememe,
- Doğal afetler, çevre felaketleri gibi risklere karşı savunmasız olma ve kötü barınma koşulları nedeniyle sağlık risklerine maruz kalma,
- Kent mekânı sınırlı ulaşım olanakları,
- Eşitsizlik ve dışlanma. (Baker, 2008, s.14)

Dünya nüfusu giderek artan oranda kentlerde yaşamaya başlamıştır. Kent nüfusu artarken beraberinde, kentte bulunduğu olanaklara ulaşma sorunu da beraberinde önemli sorunları getirmiştir. Kentin istihdam olanaklarından yararlanamayan, eğitim ve sağlık olanaklarına ulaşamayan, altyapı hizmetlerinin gitmediği ya da kısıtlı gittiği kentsel mekânlarda yaşamak durumunda kalan nüfus kent yoksulluğu sorununu da beraberinde getirmiştir.

Dünya nüfusunun önemli bir bölümü kentlerde yaşamaktadır. Gelişmiş ülke nüfusunun büyük çoğunluğu kentlerde iken, gelişmekte olan ülkelerde kentleşme süreci hâlen devam etmektedir. 2001 yılında gelişmekte olan ülkelerinin nüfusunun %40'ı kentlerde yaşarken (UNCHS, 2001), 2010 yılında nüfusun %50'sinden fazlası kentlerde yaşamaktadır. Kentlerde yaşayan nüfus her yıl yaklaşık 60 milyon artmakta ve 2050 yılında kentlerde yaşayan nüfus oranının %70'leri bulması öngörülmektedir. Bu artışın yarısını doğal nüfus artışı oluşturmaktadır. Kırdan kente bu demografik geçişin geniş kapsamlı sonuçları ortaya çıkmaktadır. Kentleşme, tarıma dayalı ekonomiden kitle endüstrisi, teknoloji ve hizmeti yönünde bir değişim anlamına gelmektedir. Yüksek nüfus yoğunluğu, altyapı kamu harcamalarının maliyetlerini düşürmekte ve hizmetler daha ekonomik olarak uygulanabilir hâle gelmekte, bilginin yayılma alanı genişlemekte ve bütün bu gelişmeler ekonomik büyümeyi körüklemektedir. Küreselleşmeyle birlikte kentleşme daha da hız kazanmakta, endüstri ve teknoloji dünyanın her yerine yayılmaya devam etmektedir (UNCHS, 2010). Gelişmekte olan ülkelerin kentleşme süreci gelişmiş ülkelerin geçmişte yaşadıkları süreçten farklı devam etmektedir. Kentleşme, gelişmekte olan ülkelerde yüksek nüfus artışına karşın daha düşük gelir düzeyi, daha az kurumsal ve finansal kapasite ve yeni yerleşim yerlerindeki kısıtlı fırsatlarla kendini göstermektedir. Diğer bir deyişle, kentleşme kendini kent nüfusunun belirgin oranda yükselen yoksulluğuyla ortaya koymaktadır. Kent yoksulluğu özellikle hızlı büyüyen gelişmekte olan ülkelerin kentlerinde görülmekte, özellikle kadınları ve çocukları etkilemekte, etnik gerilimlere yol açmakta, bazen kent nüfusunun önemli bir kısmını marjinalleştirmekte, toplumsal ve ekonomik dışlanmaya, sağlıksız yaşam koşullarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır (UNCHS, 2001, s.3).

Yoksulluk alanındaki antropolojik çalışmalar göstermiştir ki kişilerin dezavantaj kavramından anladıkları profesyonel uzmanlarınkinden farklıdır. Uzmanlar da-

ha çok, bağımsızlık, güvenlik, öz saygı, kimlik, sömürü içermeyen toplumsal ilişkiler, karar alma özgürlüğü ve hukuki ve siyasi hakları gibi yoksulluğun niteliksel boyutları üzerine dikkat çekmektedirler. Bu yaklaşım biçimi, “savunmasızlık”, “eşitsizlik” ve “toplumsal dışlanma” gibi kavramları da yoksulluk kavramı içinde ele alarak yoksulluk tartışmalarının içeriğini zenginleştirmiştir. Bu kavramlar yoksulluk riskini artıran unsurlar ve yoksulluğun yeniden üretim koşullarını çözümlenebilmekte son derece önem taşıyan kavramlardır. 1990 Dünya Bankası Raporu’na göre, yoksulluğun azaltılmasında birbirleriyle iç içe geçmiş üç önemli strateji vardır. İlki, Ekonomik büyüme ve en önemli varlık olarak yoksul işgücünün yoğun bir biçimde kullanılması, ikincisi, yoksulların emeğinin verimli bir biçimde kullanılabilmesi için temel sağlık ve eğitim yatırımlarının yapılması ve son olarak yoksul ve yoksulluğa düşme riski olan grupları korumak için toplumsal güvenlik ağlarının oluşturulması (Moser,1998, s.3).

Bu anlamda yoksulluk çok boyutlu bir sorundur ve temel olarak gelir düzeyi, sağlık, eğitim barınma olanaklarına ulaşma düzeyi, şiddete maruz kalma, suça bulaşma, alkol ya da uyuşturucu bağımlılığı gibi durumlardan korunabilme, vatandaşlık haklarını kullanabilme, kentin olanaklarından dışlanma, ayrımcılık gibi durumlarla karşı karşıya kalmadan yararlanabilmeyi ifade eder (Townsend, 1993).

Kent Yoksulluğunun Boyutları

Gelir

Yoksulluk özünde, kırsal olsun kentsel olsun gelir ve istihdam olanaklarına kavuşmaktaki sınırlılıklarla ilgili bir kavramdır. *Gelir düzeyine ilişkin yoksulluk tanımlaması*, kişinin temel ihtiyaçlarını karşılayamaması ve hizmetlerden yararlanabilmesi için gerekli paraya sahip olmamasıdır. Yaşamsal ihtiyacını karşılayamama ve hizmetlerden yararlanamamasına neden olan unsurlardan biri *iş güvencesinin olmamasıdır*. Kentsel işgücü pazarının ihtiyaç duyduğu nitelikten yoksun olmaktan dolayı daha iyi ve düzenli gelir getirecek işlerde çalışma olanakları da bulunamamaktadır. Bu da insanların geçici ve düzensiz işlerde çalışmasına neden olmaktadır.

Kentsel ekonomi insanlara bir taraftan büyüme ve istihdam yaratılması konusunda pek çok olanaklar sunarken diğer taraftan da düşük ücretler, işsizlik, sosyal güvenlik olanaklarından uzak olmak, olumsuz çalışma koşulları gibi sorunları da içinde barındırmaktadır. Bazı ülkelerde, yoksulların mekânsal izolasyonu, yetersiz altyapı ve negatif damgalama da istihdama kısıtlamalar getirebilmektedir. Kent yoksullarının önemli bir kısmı kayıtdışı sektörde istihdam edilmektedir. Tahminlere göre az gelişmiş ülkelerde GSYİH'nin %30 ila %70'ini kayıtdışı sektör oluşturmaktadır. Sosyal güvenlikten yoksun, kötü çalışma koşulları, ekonomik dalgalanmalar karşısında savunmasız, hukuki sistemin dışında olarak karakterize edilebilecek olan kayıtdışı sektör bir taraftan, formel işgücü pazarına giremeyenler için istihdam olanakları sağlarken diğer taraftan da yoksulluğun yeniden üretimine yol açmaktadır (Baker, 2008, s.15).

Yönetim politikalarının yoksulluğun artışına etkilerine bakıldığında, makro ekonomik krizlerin gerçek gelirler üzerine olumsuz etkisi, eğitim, sağlık, altyapı, ulaşım gibi kamu hizmetlerinin kent yoksullarına ulaşmasındaki yetersizlikler, küçük işletmeler üzerinde düzenleyici kısıtlamalar, krediye ulaşım olanaklarının sınırlandırılması kayıt dışı çalışmanın sürdürülmesine ve buna bağlı olarak da işçilerin savunmasızlık durumları ve mağduriyetlerini arttırmasına neden olmaktadır.

Kent yoksulluğunu açıklamakta önemli göstergelerden biri olan gelir düzeyi, sadece istihdam olanakları, sosyal güvenlik ya da ücret sorunlarından çok daha fazlasını içermektedir. Örneğin, düşük gelir düzeyi ya da sosyal güvenlik sistemine dâhil olamaktan kaynaklı, altyapı hizmetlerinin yetersiz olduğu mekânlarda yaşamın getirdiği kentle bütünleşme, aidiyet sorunları, benzer kültürel örüntülerin değişmesinin güçleşmesi, kayıtdışı çalışmaktan kaynaklı risklere açık, savunmasız durumda kalmak ya da çocuk işçiliğinin bir hayatta kalma stratejisi olarak devreye girerek yoksulluk kısır döngüsüne yol açması gibi sayılabilir.

Gelir yetersizliğinin yoksulluğun yeniden üretimindeki en önemli etkileri:

- Bir ev ya da arazi gibi bir mülke sahip olamamanın getirdiği fiziki sermaye varlıklarının olmayışı,
- Sağlıksız içme ve kullanma suyu ve sağlığı bozacak kötü barınma koşulları gibi yeterli nitelik ve nicelikte kamu hizmetlerine ulaşamama,
- Eğitimsiz ve sağlıksız olmanın getirdiği stress, iyi beslenememe eğitim ve sağlık hizmetlerine ulaşamamanın sonucu olarak niteliksiz insan sermayesi,
- Aile içi şiddet ve suç gibi nedenlerin yol açtığı düşük toplumsal sermaye. (Baharoğlu ve Kessides, 2001)

2010 HDR, gelir artışının önemini sadece bireylerin insan onuruna yakışır bir yaşam sürdürebilmeleri açısından değil fakat geliri aynı zamanda hükümetlerin ihtiyaç duyulan hizmetleri yerine getirebilmesinde gerekli olan vergi ve diğer gelirlerin de kaynağı ele alınmakta ve bu bağlamda gelir artışının sağlanmasını önemli politik öncelikler arasında değerlendirmektedir (HDR, 2010, s.17).

Sağlık

Yoksulluğa **sağlık** boyutuyla bakıldığında ise en önemli unsurlar, son derece kalabalık ve sağlıksız yaşam koşulları, konut ve endüstriyel alanların kentlerde iç içe yapılmış olmasının getirdiği endüstriyel ve trafik kirliliğinin yaşam alanlarına olumsuz etkileri, yoksulların kentlerde yerleştiği arazilerde heyelan ve toprak kayması gibi çevresel tehlikelere ilişkin risklerin daha fazla olması, kirliliği hava, içme ve kullanma suyu kullanmaktan kaynaklı hastalıklar, özellikle kayıt dışı sektörde güvensiz çalışma koşullarının yol açtığı mesleki riskler olarak ele alınabilir.

Kent yoksullarının sağlık olanaklarına erişememesinin sonuçlarından bir tanesi de bebek ölüm oranları göstergesidir. Dünyada çocuk ölüm oranları 1990 yılından beri düşme eğilimi göstermektedir. 2006 verilerine göre, 5 yaşına gelmeden ölen çocuk sayısı 10 milyondur (UNCHS, 2010, s.37). Bu bağlamda bir diğer gösterge ise, anne sağlığıdır. Dünyada her yıl 500.000 kadın gebeliği ya da doğum sırasında hayatını kaybetmekte, bu sayının %99'u da geri kalmış ülkeleri içine alması nedeniyle son derece dikkat çekicidir. Gebeliğe bağlı komplikasyonlar geri kalmış ülkelerde 15-49 yaş arası kadınlarda ölüm ya da engelli yaşama mahkûm olmayı getirebilmektedir. Dünyada 200 milyondan fazla kadın artık çocuk sahibi olmak istememekte, yarısından çoğu ise, en son gebeliklerini istemeden yaşadıklarını belirtmektedir. Ayrıca, gebeliklerin dörtte birinden çoğu, yaklaşık 52 milyonu her yıl düşükle sonuçlanmakta ve kadınların %13'ü sağlıksız koşullarda düşük nedeniyle hayatını kaybetmekte ve bu konuda özellikle genç kadınlar yüksek risk altındadır (UNCHS, 2010, s.39).

Kişilerin sağlıklı bir yaşam sürmelerini engelleyebilecek yönetim politikalarına ilişkin nedenlere bakıldığında ise şunlar sıralanabilir: arsa ve konut düzenlemelelerinin, sağlıklı konutların satın alınabilmesini engellemesi ve bunu sonucu olarak da kent yoksullarının çevre felaketi riski yüksek ve kirlenmiş alanlarda konut edinmek zorunda kalmaları, su ve kanalizasyon, katı atık bertarafı gibi hastalık taşıyıcısı faktörlerin kontrol edilmediği, çevre ve sağlığa ilişkin kötü çevre politikası uygulamaları ve kamu hizmetlerinin yetersizliği, çalışanların iş güvenliğinden yoksun olmaları, aileler ve gençler için güvenlik ağları ve sosyal destek sistemlerinin yetersizliği olarak ele alınabilir.

Gelir göstergesi, kentsel işgücü piyasalarından ve sosyal güvenlik sisteminden dışlanma, düşük ve süreksiz gelir, kötü çalışma koşulları gibi konuları da beraberinde getirmektedir.

Kent yoksulluğu tartışmaları, gelir, sağlık, eğitim, temiz içme-kullanma suyu gibi göstergelere, siyasal katılım, savunma, güvenlik, eşitlik, dışlanma, adalet gibi göstergeleri de eklemiştir.

Kent yoksullarının sağlık olanaklarına kavuşamaması demek, olumsuz yaşam ve çalışma koşullarının neden olduğu, doğumda yaşam beklentisi düzeyinin düşük olması, bebek ölümleri, meslek hastalıkları, altyapı hizmetlerinin eksikliğinden kaynaklanan çevre koşullarının sağlık üzerindeki etkisi gibi riskleri gündeme getirmesi anlamına gelmektedir.

Kent yoksullarının sağlık olanaklarına ulaşamamasının etkilerine bakıldığında ise,

Kişinin bir iş sahibi olamaması,
Yeterli gelir elde edememesi,
Niteliksiz eğitim ve sağlık sorunları nedeniyle çocukların öğrenme güçlükleri çekmesi,
Düşük kilolu çocuklar, aile içi eşitsiz besin dağılımı, kişinin sağlığı için gerekli vitamin ve mineralleri alamamasının beslenme sonuçlarını etkilemesi,
Bu konuda en savunmasız durumda olanların kadınlar ve çocuklar olması, Ülkelerin gelişmişlik düzeyinin beslenmeyi belirlemesi örneğin, az gelişmiş ülkelerin en yoksul hanelerindeki çocukların en zengin hanelerindeki çocuklardan iki kat daha düşük kilolu olması, olarak sıralanabilir.
(United Nations World Summit Outcome 2005)

Eğitim

Yoksulluğun bir kısır döngü içinde yeniden üretilmesinde önemli etkenlerden birini oluşturan eğitim boyutuna bakıldığında ise kent yoksulları açısından, hızla büyüyen kentlerde okul sayısındaki yetersizlikler eğitime ulaşmanın önündeki önemli kısıtlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, okul masraflarının karşılanmaması, okula düzenli devamın sağlanmaması yoksulluğun hem nedeni hem de sonucu olarak önemli unsurları oluşturmaktadır. Yönetim politikalarının eğitim boyutuyla yoksulluğun sürmesinde ele alınabilecek önemli eksiklikleri ise, kamu otoritelerinin uygun derslik ve yeterli sayıda okul sağlayacak kapasitede olmaması, ailenin yaşadığı ekonomik sıkıntılara karşın çocuğun okula devamını sağlayacak güvenlik ağlarının eksikliği ve toplu taşıma araçlarının yetersizliği sıralanabilir.

Eğitim olanaklarına ulaşamamanın kent yoksulluğu üzerine etkileri ise;

- Düzenli ve sürekli bir iş sahibi olamamak,
- Çocuk işçiliği,
- Sokakta yaşayan çocuklar,
- Okul çağındaki gençler için yapıcı aktivite eksikliği ve bunun gençler arasında suça yatkınlığı arttırması,
- Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden üretilmesi,
- Okula devam ve okulda kalma süresinin düşük olmasının getirdiği kalitesiz eğitimin geleceğin niteliksiz işgücünü yaratması.

Her çocuğun en azından ilköğretimi tamamlaması Herkes İçin Eğitim Jomtien Konferansında 1990 yılında ilan edilmiş, bu hedefe uygun olarak gelişmekte olan ülkelerde 1990 yılında yavaş seyreden hız 2000 yılından beri artmıştır. Buna karşın, 2006 yılında dünya çapında yaklaşık 72 milyon çocuğun okula gitmeyeceği tahmin edilmekte ve bu sayının yarısının formel eğitimle hiçbir biçimde buluşmaları mümkün olmayacaktır. Ülkeler içinde, yoksul çocukların okula gidebilmeleri olasılığı daha düşüktür, ancak en yoksul gelişmekte olan ülkelerin daha zengin hanelerdeki çocukların da büyük oranda eğitim kurumları dışında oldukları görülmektedir (UN, 2004:8).

Eğitim olanaklarına ulaşamamak ya da kaliteli eğitim alamamak demek, işgücü piyasalarına niteliksiz girmek zorunda kalarak savunmasız kalmak, çocuk işçiliğinin artması, çocukların olumsuz toplumsal çevrede sosyalizasyonu, suça, uyuşturucuya ya da fuhuşa yönelme risklerinin artması, hane içinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden üretilmesi anlamlarına gelmektedir.

Bugün dünyanın her tarafında insanlar her zamankinden daha üst eğitim düzeyine sahip durumdadırlar, 15 ya da daha büyük yaşta olan ortalama bir kişi 1960 yılında 4 yıldan daha az eğitim almış iken 2010 yılında bu sayı dünya genelinde ikiye katlanmış, az gelişmiş ülkelerde ise ortalama 1.9 yıldan 6.4 yıla çıkarak üçe katlanmıştır. İlk HDR'nin yayınlandığı 1990 yılından beri okulda kalma süresi iki yıl artmış ve okuma-yazma oranı %73'ten %84'e çıkmıştır. Ancak eğitime yapılan harcamaların ya da okulda kalınan sürenin artması her zaman daha kaliteli bir eğitim anlamına gelmemektedir. Eğitimde kalitesindeki uçurumlar bir sorun olarak varlığını korumaktadır. Genel olarak az gelişmiş ülkelerdeki çocuklar, aynı süre okula devam eden gelişmiş ülke çocuklarından daha az şey öğrenmektedirler. Standartlaştırılmış bir testte, aynı eğitim düzeyine sahip az gelişmiş ülke çocukları, gelişmiş ülke çocuklarından ortalama %20 daha az puan alabilmektedirler (HDR, 2010, s.51).

Güvenlik

Yoksulluğun güvenlik boyutu gayrimenkul güvenliği ve kişisel güvenlik olmak üzere iki başlık altında ele alınmaktadır. İmara açık alanlarda arsa ve konut edineme sonucu, kent yoksulları ya insani yaşam koşullarının sağlanamadığı alanlarda kendi barınağını yapma ya da kiralama yoluna gitmekte ve güvenli olmayan alanlarda yaşamının getirdiği sağlık sorunlarından doğal felaket risklerine kadar pek çok tehlikeyle birlikte yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmaktadırlar. Güvenliğin kişisel boyutunda ise, uyuşturucu, alkol kullanımı, aile içi şiddet, parçalanmış aileler ve bunun sonucu olarak çocukların aileleri tarafından desteklenme olasılıklarının düşmesi, kentlerde eşitsizliklerin ve buna bağlı olarak toplumsal kutuplaşmanın keskinleşmesi sonucu toplumda gerilimlerin ve suça eğilimin artması unsurları ele alınabilir.

Kent yoksullarının güvenliklerinin sağlanamamasında yönetim politikalarının rolü ise şu şekilde ifade edilebilir: Arazi politikalarının, yoksulların arazi sahibi olabilmeleri konusunda gerekli düzenlemelerden yoksun oluşu, izinsiz yerleşim yerlerinin çoğunda arazi düzenlemelerine olanak vermeyen politikaların var olması, standartlara uygun olmayan konutların yapımına izin verilmesi, kayıt ya da oturma izinlerinin alınmasına ilişkin düzenlemelerin ağır işleyen bir süreç ve pahalı olması, krediye ulaşma olanaklarının yetersizliği, istihdam fırsatlarının ve hizmetlerinin yetersiz olduğu kentin belli yerlerinin suç merkezleri olarak damgalanması ve güvenlik ağı politikalarının ve programlarının yetersizliği.

Yoksullara gayrimenkul güvenliğinin sağlanamamış olmasının en başta gelen etkileri fiziki sermayeden yoksun kalmaları, iş ve güvenlik bağlarını sağlayan toplumsal ve enformel ilişki ağlarının zarar görmesi ve güvende oldukları duygularını yitirmeleri olmaktadır.

Güvenliğin diğer bir boyutunu oluşturan kişisel güvenliklerinin sağlanamadığı durumlarda ise, fiziksel ve zihinsel sağlığı kaybetme ve buna bağlı olarak kazançlarının düşmesi, mülklerinin zarar görmesi ya da kaybetmeleri sonucu kendilerini korumaları ve sağlıklı kalabilmelerinin maliyetlerinin artması, aile birliğinin bozulması ve toplumsal izolasyon gibi sonuçlarla ortaya çıkan toplumsal sermayelerini kaybetmeleri söz konusu olabilmektedir.

2010 İnsani Gelişme Raporu'nda ise insan güvenliği, bir çocuğun ölmemesi, bulaşıcı bir hastalığın yayılmaması, bir işçinin işsiz kalmaması, etnik bir gerginliğin şiddete dönüşmemesi, bir muhalifin susturulmaması anlamlarını taşımaktadır. Diğer bir deyişle, insan güvenliği silahla değil insan yaşamı ve onuruyla ilgili bir kavram olarak ele alınmaktadır. İnsan hakları, tüm bireylerin özgür ve onurlu bir bi-

Kent yoksulluğu bağlamında güvenlik kavramı, ekonomik ve toplumsal sermaye sahipliği ile sivil ve siyasi özgürlükleri kapsamıyla, insan güvenliğini silahla değil insan yaşamı ve onuruyla ilgili bir kavram olarak ele alınmaktadır.

çimde yaşamak için insan olmaları nedeniyle sahip oldukları haklardır, bu anlamda, evrenseldir, devredilmez ve bölünmez. İnsanca yaşam standardı, yeterli beslenme, sağlık, eğitim ve felaketler karşısında korunma her insanın en temel hakkıdır, bu nedenle yoksulluk bir insan hakları sorunudur. İnsan hakları, ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar yanında sivil ve siyasi özgürlükleri de kapsamaktadır (HDR, 2010, s.29).

Savunmasızlık

İnsan güvenliği kavramı beraberinde, kişilerin yoksulluğa düşmelerine neden olabilecek karşılaşmaları olası risklerin en aza indirilmesi için gerekli önlemlerin alınması konusunu da ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda savunmasızlık (vulnerability) kavramı yoksulluk literatüründe önemli bir yer işgal etmektedir. Savunmasızlık kavramı Latince kökenli olup “yaralanmak”, refah içindeki durumunu kaybetmek anlamına gelmekte olup farklı bağlamlarda anlamı da değişebilmektedir. İnsani gelişme bağlamında, insani gelişme olanaklarını kaybetme olasılığını ifade etmektedir (HDR, 2010, s.89). İnsani gelişmenin ani şoklar ya da bireysel kazalarla pek çok risk tehditleri taşıması ülkelerin ve kişilerin savunmasız olduğu anlamına gelmektedir.

Savunmasızlık, yoksullukla eşanlımlı değildir ve emniyette olmamayı, risk, şok ya da stres altında savunmasız olmayı kolay yara alabilir olmayı ya da yüksek duyarlılık oranını ifade eder. Maddi varlık sahibi olmakla örneğin sağlık ve eğitim alanlarında insana yatırım yapmak, ev, arazi gibi fiziki yatırım yapmak, para ya da mücevher sahibi olmak ya da arkadaş, akraba, bir topluluk üyesi olarak toplumsal ilişki ağlarına sahip olmak savunmasızlık durumunu azaltır. Yoksul insanların çoğunun savunmasızlar arasında olmasına karşın tüm savunmasızlar yoksul değildir. Bu kavram düşük gelirli insanlar arasında bir ayırım yapmaya yarar. Özellikle afet yönetimi, salgın hastalıklar ve gıda güvenliği gibi alanlarda güvenlik açığı kavramı tanımlanmıştır. Yıllar içinde anlamı genişleyerek “geçim güvenliği”, risk ve tehlikelere, şoklara, strese maruz kalma ve yükümlülüklerle başa çıkma güçlükleri de tanıma dahil edilmiştir. Kent çalışmaları bağlamında savunmasızlık, insanların, hanelerin ve toplulukların değişen koşullara karşı refah içinde olmaları anlamını taşımaktadır (Moser, 1998, s.3).

Savunmasızlık, insani gelişme olanaklarını kaybetme olasılığını ifade etmektedir. Toplumsal, sağlık, çevresel, siyasi ve piyasa riskleri savunmasızlığı beş alt kategoride incelemektedir. Kent çalışmaları bağlamında savunmasızlık durumundan çıkmak, insanların, hanelerin ve toplulukların değişen koşullara karşı refah içinde olmaları anlamını taşımaktadır.

Asya Kalkınma Bankası, savunmasızlığı beş alt kategoride incelemektedir:

- **Çevresel riskler:** Kuraklık, sel ya da haşereler.
- **Piyasa Riskleri:** Fiyat dalgalanması, ücret değişkenliği ve işsizlik.
- **Siyasi Riskler:** Sübvansiyon veya fiyatlardaki değişiklikler, gelir transferleri ve iç kargaşa.
- **Toplumsal riskler:** Topluluk desteği ve yetkilerindeki azalma.
- **Sağlık riskleri:** Hastalıklar nedeniyle çalışamaz duruma gelmek.

Kaynak: www.adb.org/Statistics/Poverty/glossary.asp

Güçlendirme

Yoksulluğun güçlendirme (empowerment) boyutunun ele alınışında ise yoksulların içinde yaşadıkları toplumun bir bireyi olarak toplumsal yaşamın pek çok alanından dışlanmaları olgusu üzerine vurgu yapılmaktadır. Örneğin, kent yoksullarının yasa dışı yerleşim yerlerinde yaşamak zorunda kalmaları ve yasa dışı işlerde

çalışmaları, toplumsal izolasyon sonucu iş olanakları ve kentin sunduğu hizmetlerden uzak kalmak, bu iş olanaklarından haberdar olabilecekleri ya da yasal haklarına dair bilgi edinebilecekleri kanallardan mahrum olmak ve vatandaşlık hak ve sorumluluklarına sahip olmamak yoksulluk olgusunun güçlendirme boyutuna ilişkin ele alınabilecek temel unsurları oluşturmaktadır. Friedman güçsüzleşmeyi, kişinin yaşamını belirleyebilme ve kendi tercihlerini yapabilme gücünün bulunmaması olarak tanımlamaktadır (Friedman, 1996:167).

Sivil toplum kuruluşlarının yoksulluğun azaltılmasında etkisini zayıflatabilecek unsurlar neler olabilir?

Yoksulların güçlendirilmesi bağlamında bilgi sahibi olmanın önemine vurgu yapan 2010 HDR' ye göre, bilgi kişinin olanaklarını genişletir, yaratıcılığını ve haval gücünü geliştirir, bunun yanında özgürlüklerin genişlemesinde de bir araçtır. Eğitilmiş olmak, kişinin çıkarlarını koruyabilmesi ve sömürüye karşı direnebilmesini sağlayarak kişiyi güçlendirir. Eğitilmiş kişi, hastalık risklerinden nasıl korunabileceği, nasıl daha uzun ve daha konforlu yaşayabileceğinin farkına varır, daha yüksek ücretle daha iyi işlerde çalışabilme olasılığını artırır (HDR, 2010, s.48).

Kent yoksullarının güçlendirilmesi konusunda karşılaşılan sorunlara düzenleyici ve uygulayıcı politikalar anlamında bakılacak olursa en başta, hizmetlerin sağlanmasından arsa ve konut edinmeye ve gelir getiren bir işte çalışmaya kadar, yoksulların yaşadıkları yerleşim yerlerinin ve yaptıkları işlerin “enformel” ya da “yasal olmayan” tanımı içinde ele alınmış olması, onların kentin diğer vatandaşlarının sahip oldukları haklara sahip oldukları gerçeğini reddeder. Buna ek olarak, baskıcı bürokrasi ve yolsuzluklar ile resmi ya da gayriresmi ayrımcılık uygulamaları olarak ele alınabilir.

Kent yoksullarının güçlendirilmesi konusundaki eksikliklerin en önemli etkileri şu şekilde sıralanabilir:

- Kent hizmetlerine erişimde yetersizlikler,
- İzole edilmişlik ve güçsüzlük duygularının yaşanması,
- Toplumsal şiddet ve suça eğilimin artması,
- Zamanın ve paranın etkin bir biçimde kullanılamaması sonucu örneğin rüsvet ödeme gibi alternatif yolların denenmeye çalışılması,
- Önemli planlama kararlarına vatandaş olarak katılamaması,
- Yerel yönetim kararları ve hizmetler hakkında bilgiye ulaşamama.

Friedman yoksulların güçlendirmesi konusunda şu temel ilkelerin gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir:

- Yoksullara, ulaşım, okul, telefon, spor tesisleri, ibadet yerleri v.b., güvenli bir yaşam alanı sağlanması,
- Günlük yaşamı sürdürebilmek için gerekli olan çalışma zamanı dışında da kişiye zaman kalması,
- Aile, arkadaşlar, komşular v.b. toplumsal ilişki ağlarına sahip olmaları,
- Sivil toplum örgütlerinin varlığı, toplumun ortak çıkarları için güçbirliği oluşturulması ve mücadele etmesi,
- Bilgi ve yetenek kazanma olanaklarının sağlanması. Sadece formel eğitimi değil hane ekonomisini güçlendirmek için yararlı bilgi ve yeteneklerin kazanılması (Friedman, 1996, s.167)

Güçlendirme en temelde, kişinin yaşamını belirleyebilme ve kendi tercihlerini yapabilme gücünün bulunmasını ifade eder. Sivil toplum örgütlenmeleri, toplumsal ilişki ağları, kişinin iş yaşamı dışında kendisini gerçekleştirmek üzere zamanının ve olanaklarının olması, bilgi sahibi olma ve yaratıcılığını geliştirebilecek fırsatlar yakalayabilme kişinin hayatında tercih seçeneklerini de arttıracaktır.

Eşitsizlik, Kutuplaşma, Toplumsal Dışlanma

Mutlak yoksulluk yeterince kötü olmasına karşın refah koşullarında ortaya çıktığında daha da kötü olmaktadır. Göreli yoksulluk, haklara ve kaynaklara hakkaniyetli/adil ulaşım ile ilgili önemli soruları gündeme getiren eşitsizlikleri yansıtır. Eşitsizlikler arttıkça kutuplaşma meydana gelmekte ve eşitsizlikler daha da büyümektedir.

Eşitsizlik, zenginliğin (gelir ve varlıkların) farklı bireylerce, toplumsal gruplarca sahiplenilmesi, bu sahiplenmede bireyler, gruplar arasında gözlenen göreli farklılıklarla ilgili bir kavramdır. **Kutuplaşma** ise gelir ya da zenginlik dağılımı tablosunda en üstte ve en altta bulunan kesimlerin, orta kesimden daha hızlı büyüyen orta kesimi daralttığı, nüfusun iki aşırı ucu arasındaki toplumsal farklılıkları keskinleştirdiği özgül bir eşitsizlik sürecidir (Castells, 2000).

Toplumsal dışlanma, dezavantajlı grup üyelerinin yaşam koşullarının iyileştirilmesinin önlenmesi olarak tanımlanabilir. Bu dezavantajlı konum da toplumsal eşitsizliklerin kuşaklar boyunca sürdürülmesine yol açmaktadır. Son yıllarda, eşitsizlik ve toplumsal dışlanma “ghetto-isation” süreci ile mekânsal anlamda daha da görünür olmaya başlamıştır. Toplumsal dışlanmayı üreten toplumsal süreçler aynı zamanda bu sorunu aşmaya yarayacak stratejiler gibi sunulmaktadır. Bu birleşmiş ayrıcalıklar düzleminde, toplumsal sermayenin artırılması ve toplumun avantajlı kesiminin yararına kullanılması ile dezavantajlı kesimlere doğru yönlendirilmesinin önünü kesmek anlamını taşımaktadır. Toplumsal dışlanma, eşitsizlik ve dezavantaj genellikle güç ilişkilerinin sonuçları olarak ele alınır. Kişi bazında bakıldığında, eşitsizlik, ayrımcılık, kalıpyargı ve hoşgörüsüzlüğün aktif süreciyle bağlantılıdır. Bu süreçte, toplumsal dışlanma kolaylıkla toplumsal kapanma olarak görülmüştür. “Güç yapıları” eşitsizliği devam ettirir ve sürekli olarak dezavantajlı grupların güçlenme girişimlerini baltalamaya çalışır. Toplumsal kapanma (social closure), bir grubun kaynaklara ve fırsatlara ulaşımı sınırlandırarak kendi çıkarlarını en üst düzeye çıkarmak çabasıdır (Alexander, 2005).

Kentin işgücü pazarından dışlanmak, düşük ücretler, kötü çalışma koşulları ve sosyal güvenlik kapsamı dışında kalmak, eğitim, sağlık olanaklarına yeterince ulaşamama, insanca tüketim sınırlarının altında kalma sonucu olarak, ortaya çıkan bir tutum ve davranış biçimi dizgesi olarak marjinalleşme, düşük gelir gruplu nüfusun politikaya düşük katılımı, kaderciler, geleceğe ilişkin umutsuz bir bakış açısıyla oluşturulan bir yaşam biçiminin aynı zamanda kuşaktan kuşağa aktarılması nedeniyle yoksulluk kısır döngüsüne de yol açmaktadır. Wilson, yeni kuşaklar önünde, çalışan, başarılı rol modelleri olacak kişilerin bulunmamasının kişilerde düşük özsaygı, kadercilik, çalışmak için düşük motivasyon gibi tutumlarının geliştiğini bu kişisel özelliklerin ise yoksulluğu yeniden ürettiğini belirtir. Wilson’a göre değişen ekonominin toplumsal yan ürünleri etkilerini, kentin iç bölgelerinde olağanüstü düzeyde işsizlikle ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, yoksulluğun en aza indirilmesinde birinci çözüm önerisi, dezavantajlı konumdaki çocukların donanımlı olarak işgücü pazarına katılımlarını sağlayacak mesleki formasyon ve eğitimin verilmesi; ikinci olarak ise, iş edindirme programları marjinal becerilere sahip kişiler için istihdam yaratıcı çalışmalar yapılmalıdır (Wilson, 1987).

Bu bağlamda göreli yoksunluk (relative deprivation) kavramı toplumsal dışlanma, eşitsizlik ve kutuplaşma kavramlarıyla yakından ilişkilidir. Göreli yoksunluk yaşayan bir kişinin objektif olarak yoksun olması gerekli değildir, daha genel anlamda, kişi yoksunluğunu kanıtlayacak bir şey bulunmamaktadır. Göreli yoksunluk, kişinin, bazı diğer kişi ya da grupların hayali durumlarını kendi durumuyla

karşılaştırmasıyla ortaya çıkan yoksunluk duygusu anlamına da gelir. Bu diğer kişi ya da grup, referans grubudur. Göreli yoksunluğun büyüklüğü, sıklığı veya derecesi referans grubuna göre değişebilir göreli yoksunluk büyüklüğü, arzu edilen durum ile kişinin bunu ne kadar arzu ettiği arasındaki farkın genişliği ile ölçülür. Göreli yoksunluğun sıklığı bir grubun bunu hissetme oranıdır. Derecesi ise bunun hissedilme yoğunluğudur. Beklentilerin gerçekleşmemesi göreli yoksunluk duygusunu artırır (Runciman, 1979, s.300-304).

Yoksullukla mücadelede karşılaşılan engeller nelerdir?

SIRA SİZDE

4

2010 İnsani Gelişme Raporu Gelişmişlik Göstergeleri:

İnsana Yakışır İş

- Nüfusun istihdam edilme oranı
- Kayıtlı istihdam oranı
- Kayıtdışı istihdam oranı
- Çocuk işgücü oranı
- Doğum iznine zorunlu ödeme oranı (HDR, 2010)

Sağlık

- Sağlık harcamaları oranı
- Hastanede yatak sayısı oranı
- Doktor sayısı oranı
- Erken doğuma karşı aşılama oranı
- HIV yaygınlığı
- Bebek, beş yaş altı ve yetişkin ölüm oranları
- Bulaşıcı olmayan hastalıklardan ölüm oranı (HDR, 2010)

Eğitim

- Yetişkin okumaz-yazmaz oranı
- 25 yaş üstü en az ortaöğretimi tamamlayanların oranı
- Öğrenci-öğretmen oranı
- İlköğretimde okullaşma oranı
- Ortaöğretimde okullaşma oranı
- Tüm düzeylerde okul terk oranı
- Sınıf tekrarı oranı
- İlköğretim için eğitilmiş öğretmen oranı (HDR, 2010)

Cinsiyet

- Anne ölümleri oranı
- Yetişkin doğurganlığı oranı
- Parlamentoda kadın temsil oranı
- Ortaöğretimi bitirme oranı
- İşgücüne katılım oranı
- Gebeliği önleyici yöntem kullanma oranı
- Doğum öncesi en az bir kez sağlık kuruluşuna gitme oranı
- Doğumda profesyonel sağlık personeli bulunma oranı (HDR, 2010)

Savunmasızlık

- Net tasarruf
- Kişi başına karbondioksit emisyon oranı
- Kapalı ve açık alanda su ve hava kirliliği nedeniyle gerçekleşen ölüm oranlar,
- Doğal felaketlerden etkilenen nüfus oranı
- Fosil yakıtlar ve yenilenebilir enerji kaynakları oranı (HDR, 2010)

Güçlendirme

- Seçim özgürlüğü ve memnuniyet oranı
- Politik özgürlük oranı
- İnsan hakları ihlalleri oranı
- Basın özgürlüğü oranı
- Hapsedilmiş gazeteci oranı
- Yolsuzluk kurbanı oranı
- Demokratik yerel yönetim oranı
- Politik katılım oranı (HDR, 2010)

Güvenlik

- Konvansiyonel silah transferi oranı
- Mülteci olarak gidenlerin oranı
- Ülke içinde yerinden edilenlerin oranı (zorunlu göç)
- İç savaş oranı (iç savaşın yoğunluğu ve bu nedenle ölen kişi sayısı)
- Yetersiz beslenme yaygınlığı
- Gıda yoksunluğu yaygınlığı (HDR, 2010)

Vatandaşlık ve Toplumsal Refah

- Cinayet oranı
- Soygun oranı
- Saldırı kurbanları oranı
- Güvenlik algısı oranı (HDR, 2010)

Refah ve Mutluluk

- İstihdam edilenlerin işinden memnuniyet oranı
- Yaşam standardından memnuniyet oranı
- Toplumsal destek ağları oranı
- Yaşamın amaca uygunluğu oranı (HDR, 2010)

TÜRKİYE'DE KENT YOKSULLUĞU

Türkiye'de yoksulluk olgusunu farklı boyutlarıyla özetleyebilmek.

2010 İnsani gelişme Raporu'na göre Türkiye, 169 ülke arasında, 83. sırada yer alarak yüksek gelişmişlik düzeyine sahip bir ülke konumundadır. Rapor, gelişmişliği,

İnsani Gelişme Endeksi, Eşitsizlik Endeksi, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi ve Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi olmak üzere dört ana kategori altında ele alınmıştır (HDR, 2010, s.224).

İnsani Gelişme Endeksi, gelişmişliği, uzun ve sağlıklı yaşam, bilgiye ulaşılabilirlik ve insanca yaşam standardı alt başlıklarıyla ele alınmıştır. Uzun ve sağlıklı yaşam, doğumda yaşam beklentisi göstergesi kullanılarak, bilgiye ulaşılabilirlik okulda kalma süresi ve beklenen okullaşma oranı ve insanca yaşam standardı ise Gayri Safi Milli Gelir (GSMG) göstergeleri kullanılarak ölçülmektedir. Buna göre, Türkiye’de doğumda yaşam beklentisi 72.2 yıl, okulda kalma süresi 6.5 yıl, beklenen okula devam süresi 11.8 yıl ve Gayri Safi Millî Gelir (GSMG) 13.359 \$ olarak gerçekleşmiştir.

Raporun üzerinde durduğu göstergelerden bir diğeri olan Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi, anne ölümler, doğumda hayatını kaybetme, doğum kontrol yöntemlerini kullanma, cinsiyetlerarası eğitime ulaşılabilirlik oranları, parlamentoya girebilme, işgücü pazarında sektörler temelinde cinsiyet dağılımı gibi göstergelere bakmaktadır. Buna göre Türkiye 2010 Rapor’unda 77. sırada yer almaktadır. Parlametoda kadın temsil oranı %9.1, işgücüne katılımda erkeklerin %74.6’lık oranına karşılık kadın oranı %26.9’luk bir oranı göstermektedir (HDR, 2010).

TUİK 2009 verilerine göre, Türkiye’de yoksulluk oranı % 18,08’dir. 2009 yılında Türkiye’de fertlerin yaklaşık % 0,48’i yani 339 bin kişi sadece gıda harcamalarını içeren açlık sınırının, % 18,08’i yani 12 milyon 751 bin kişi ise gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. 2008 yılında bu oranlar sırasıyla % 0,54 ve % 17,11’dir. Kişi başı günlük harcaması, satınalma gücü paritesine göre 1 Doların altında kalan fert bulunmamaktadır. Buna karşın satınalma gücü paritesine göre kişi başı günlük 2,15 Dolar olarak tanımlanan yoksulluk sınırı altında bulunan fert oranı %0,22, yoksulluk sınırı 4,3 Dolar olduğunda yoksul fert oranı ise % 4,35 olarak tahmin edilmiştir.

2009 yılında, 4 kişilik hanenin aylık açlık sınırı 287 TL, aylık yoksulluk sınırı ise 825 TL olarak tahmin edilmiştir. 2009 yılında hanehalkı büyüklüğü 3 veya 4 kişi olan hanelerde bulunan fertlerin yoksulluk oranı % 9,65 olurken, 7 ve daha fazla olan hanelerde fertlerin yoksulluk oranı % 40,05 olarak hesaplanmıştır. 7 ve daha fazla kişiden oluşan hanelerden kentsel yerlerde oturanlar için yoksulluk riski % 25,21 iken kırsal yerlerde bu oran % 54,06’dır.

2009 yılında okur yazar olmayan veya bir okul bitirmeyenlerde yoksulluk oranı % 29,84 olurken, ilköğretim mezunlarında bu oran % 15,34, lise ve dengi meslek okulları mezunlarında % 5,34, yüksekokul, fakülte ve üstü mezuniyete sahip fertlerde % 0,71 olmuştur. İlköğretime başlamamış olan 6 yaşından küçük çocukların yoksulluk riski ise % 24,04’tür.

2009 yılında ücretli-maaşlı çalışanlarda yoksulluk oranı % 6,05 iken, yevmiyeli çalışanlarda bu oran % 26,86, işverenlerde % 2,33, kendi hesabına çalışanlarda % 22,49 ve ücretsiz aile işçisi olanlarda ise % 29,58 olmuştur. En yüksek yoksulluk riskine sahip olan tarım sektöründe çalışanlarda yoksulluk oranı, 2008 yılında % 37,97 iken 2009 yılında % 33,01 olarak tahmin edilmiştir. Sanayi sektöründe çalışanlarda 2009 yılında yoksulluk oranı % 9,63 olarak hesaplanırken, bu oran hizmet sektöründe çalışanlarda % 7,16 olmuştur. 2009 yılında ekonomik olarak aktif olmayan fertlerin yoksulluk oranı % 14,68 ve iş arayan fertlerin yoksulluk oranı % 19,51’dir (TUİK, 2009).

Türkiye açlık sorunu ile karşı karşıya olan bir ülke olmamasına karşın, yıllardır yoksulluktan kaynaklanan ve özellikle çocukların karşı karşıya oldukları yetersiz beslenme sorunu ile mücadele etmektedir. Beş yaşın altındaki düşük ağırlıklı ço-

cukların oranı 1998'de yüzde 8,3, 2003'te yüzde 3,9 ve 2008'de yüzde 2,8 olarak bulunmuştur. Düşük ağırlıklı çocukların oranındaki düşüşle beraber çocukların iyi beslenmemesi ile ilgili kentsel ve kırsal alanlardaki farklılıklar azalmaktadır.

2008 yılında kırsal alanda düşük ağırlıklı çocukların oranı yüzde 4,8 iken, kentsel alanlarda yüzde 2,1 olarak bulunmuştur. "Gıda yoksulluğu" da denilen asgari besin enerjisi tüketimini karşılayamayan nüfusun oranı göstergesi toplam nüfus içinde yetersiz beslenmenin yaygınlığını ölçmek için kullanılan önemli bir araçtır. Türkiye'de beslenme ile ilgili yoksulluk düzeylerinin sağlıklı bir değerlendirmesinin yapılabilmesi için yeterli veri bulunmamasına karşılık, mevcut veriler, 1994'te nüfusun yüzde 2,9'unun asgari gıda maliyetini karşılayamadığını göstermektedir. Son bulgular Türkiye'de gıda yoksulluk oranının 2008 yılı itibarıyla yüzde 0,54 olduğunu ortaya koymaktadır (DPT, 2010, s.22).

1994 yılından 2008 yılına en yoksul yüzde 20'lik grubun tüketimdeki payı Türkiye genelinde ve kentsel alanlarda artış gösterirken, kırsal alanda söz konusu pay 2005 yılına kadar artmış, sonrasındaysa düşüş göstermiştir. Buna paralel olarak Türkiye genelinde ve kentsel alanlarda en zengin grubun payında da düşüş gözlenmiştir. Bu gelişmelere karşılık, en zengin yüzde 20'lik kesimin tüketim düzeyi en yoksul yüzde 20'lik kesimin tüketim düzeyinin yaklaşık dört katıdır. Türkiye'de gelir sadece ülke genelinde değil, bölge ve yerleşim yeri düzeyinde de dengeli dağılmamaktadır. 2003 yılında gelirin en adil dağıldığı bölge 0,35 Gini katsayısı ile Doğu Karadeniz bölgesi, en adaletsiz dağıldığı bölge ise 0,43 Gini katsayısı ile İstanbul bölgesidir. Türkiye'de gelir ve yoksulluk düzeylerindeki bölgesel farklılıklar ülke için önemli bir zorluk olarak kalmaya devam etmektedir (DPT, 2010, s.18).

Yıllar itibarıyla istihdamın nüfus içerisindeki payına bakıldığında söz konusu oranda 1990'dan itibaren genel olarak bir azalma eğilimi görülmektedir. Nitekim 1990 yılında istihdamın nüfus içindeki payı yüzde 34 iken, bu oran 2009 yılında yüzde 29'a gerilemiştir. İstihdamın toplam nüfus içindeki payının azalması istihdam artışının nüfus artışının Ülkemizdeki işgücü piyasasının iyileştirilmesine yönelik olarak 2008 yılında 5763 sayılı Kanunla işgücü maliyetlerini azaltıcı, gençlerin, kadınların ve engellilerin istihdamını artırıcı, aktif işgücü programlarını geliştirici, işsizlik ödeneklerini artırıcı, eğitim ile istihdam arasındaki ilişkiyi güçlendirici, kayıtdışı işi azaltıcı, özel istihdam bürolarının açılma gerisinde kalmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumun oluşmasında ise özellikle ekonomik büyümenin yeterince istihdam yaratamaması ve tarımda yaşanan yapısal çözülme etkilidir (DPT, 2010).

Türkiye, yoksulluğun azaltılması ve insani gelişmenin tüm boyutlarıyla gerçekleştirilebilmesi için 2010 yılı itibarıyla, 2015 yılına kadar gerçekleştirilmesi planlanan, 8 amaç, 21 hedef ve 50 göstergeden oluşan "Binyıl Kalkınma Hedefleri"ni ortaya koymuştur. Bu hedeflerden bazıları şunlardır:

- İnsan onuruna yaraşır olanakları yaratmak, tam ve verimli istihdamı sağlamak,
- Mutlak yoksulluğu ortadan kaldırmak,
- Cinsiyet ayrımı yapmaksızın herkesin ilköğretim (tercihen eğitimin her düzeyinde) hakkından yararlanmasını sağlamak,
- Beş yaş altı bebek ölümlerini azaltmak,
- Gebelik, doğum ve lohusalık sırasında meydana gelen anne ölümlerini azaltmak,
- Üreme sağlığında evrensel erişimi sağlamak,
- HIV/AIDS yayılımını durdurmak ve geriletmeye başlamak,
- HIV/AIDS için tedaviye ihtiyaç duyanların tedaviye erişimini sağlamak,
- Sıtma ve diğer salgın hastalıkların yayılımını durdurmak,

- Çevresel kaynakların yok oluşunu tersine çevirmek,
- Güvenli içme suyu ve temel atık sistemine erişimi olmayan nüfus oranını yarı yarıya azaltmak,
- 2020 yılına kadar geçekonduda yaşayan en az 100 milyon kişinin yaşamlarında iyileşme sağlamak,
- Açık, kurallara bağlı, tahmin edilebilir, ayrımcılık içermeyen ticaret ve finans sistemleri geliştirmek,
- En az gelişmiş ülkelerin özel ihtiyaçlarına yönelmek (az gelişmiş ülkelerin ihracatları için tarife ve kota muafiyetleri; ağır borç yükü altındaki yoksul ülkeler için geliştirilmiş borç rahatlatma programları ve ikili resmî borçların iptalini ve ayrıca yoksulluğu azaltmayı hedefleyen ülkeler için daha cömert resmi kalkınma yardımları içerecek şekilde),
- Denize kıyısı olmayan ülkelerin ve kalkınmakta olan küçük ada ülkelerinin özel ihtiyaçlarını ele almak (Kalkınmakta Olan Küçük Ada Ülkelerinin Sürdürülebilir Kalkınması için Eylem Programı ve BM Genel Kurulunun 22. Özel oturumu çıktılarını vasıtasıyla),
- Borçları uzun vadede sürdürülebilir hâle getirmek için ulusal ve uluslararası önlemler almak ve kalkınmakta olan ülkelerin borç problemleri ile kapsamlı şekilde ilgilenmek (DPT, 2010, s.67-68).

Yoksulluk sınırı yöntemlerine göre fert yoksulluk oranları, 2002-2009

Fert yoksulluk oranı (%)								
Yöntemler	2002	2003	2004	2005	2006	2007(*)	2008	2009
	TÜRKİYE							
Gıda yoksulluğu (açık)	1,35	1,29	1,29	0,87	0,74	0,48	0,54	0,48
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	26,96	28,12	25,60	20,50	17,81	17,79	17,11	18,08
Kişi başı günlük 1\$'in altı	0,20	0,01	0,02	0,01	-	-	-	-
Kişi başı günlük 2,15 \$'in altı	3,04	2,39	2,49	1,55	1,41	0,52	0,47	0,22
Kişi başı günlük 4,3 \$'in altı	30,30	23,75	20,89	16,36	13,36	8,41	6,83	4,35
Harcama esaslı görelî yoksulluk	14,74	15,51	14,18	16,16	14,50	14,70	16,06	15,12
KENT								
Gıda yoksulluğu	0,92	0,74	0,62	0,64	0,04	0,07	0,25	0,06
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	21,95	22,30	16,57	12,83	9,31	10,36	9,38	8,86
Kişi başı günlük 1\$'in altı	0,03	0,01	0,01	-	-	-	-	-
Kişi başı günlük 2,15 \$'in altı	2,37	1,54	1,23	0,97	0,24	0,09	0,19	0,04
Kişi başı günlük 4,3 \$'in altı	24,62	18,31	13,51	10,05	6,13	4,40	3,07	0,96
Harcama esaslı görelî yoksulluk	11,33	11,26	8,34	9,89	6,97	8,38	8,01	6,59
KIR								
Gıda yoksulluğu (açık)	2,01	2,15	2,36	1,24	1,91	1,41	1,18	1,42
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	34,48	37,13	39,97	32,95	31,98	34,80	34,62	38,69
Kişi başı günlük 1\$'in altı	0,46	0,01	0,02	0,04	-	-	-	-
Kişi başı günlük 2,15 \$'in altı	4,06	3,71	4,51	2,49	3,36	1,49	1,111	0,63
Kişi başı günlük 4,3 \$'in altı	38,82	32,18	32,62	26,59	25,35	17,592	5,33	11,92
Harcama esaslı görelî yoksulluk	19,86	22,08	23,48	26,35	27,06	9,16	31,00	34,20

(1) Satılma gücü paritesine (SGP) göre hesaplama yapılmıştır. 2009 yılı için 1 \$'in SGP'ne göre karşılığı olarak 0,917 TL kullanılmıştır.

(2) Eşdeğer fert başına tüketim barcaması medyan değerinin %50'si esas alınmıştır.

(*) Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir. (TUIK, 2009).

Özet

Yoksulluk kavramını, yoksulluğun ölçülmesini ve yoksulluğun göstergelerini açıklayabilmek.

Yoksulluk kavramı, mutlak ve göreceli yoksulluk olarak iki temel biçimde ele alınmaktadır. Mutlak yoksulluk, bir kişinin yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan en az miktarın para birimi olarak 1.25 Dolar, kalori miktarı için ise 2.100 kaloriye karşılık gelmektedir. Göreceli yoksulluk ise yerel, ulusal ya da uluslararası bağlamda varolan koşulların diğerleri ile karşılaştırılması sorucunda ortaya çıkan bir kavramdır. Yoksulluk ölçümü yapmanın en temel amacı, “yoksul” tanımını yapabilmek ve soruna uygun politikalar üretebilmektir. Yoksulluk ölçümünde, nüfus sayımı, hanehalkı anketleri, millî gelir hesapları, yaşam standardı ölçüm anketleri, nüfus ve sağlık araştırması, istihdam anketleri, nitel ve katılımcı yoksulluk analizleri kullanılmaktadır. Yoksulluk göstergeleri, yoksulluk ölçümü ile belirlenen yoksul insan sayısı ve oranına, yoksulluğun şiddeti ve derinliğini anlayabilmek açısından önemli bir katkı sağlar. Böylece, yoksulluğun şiddeti, derinliği, gelir ve tüketim açısından yaşanan eşitsizlikler hesaplanabilir duruma gelir. Başlıca yoksulluk göstergeleri, kafa sayısı ölçümü, yoksulluk derinliği ve şiddeti, gini katsayısı, eşitsizlik önlemleri ve gelir dışı yoksulluk göstergeleridir.

Yoksulluğun nedenlerini açıklayan yaklaşımları karşılaştırabilmek.

Yoksulluk kavramını ele almak akademik bir çalışma alanı olduğu kadar politikanın da konusudur. Bu bağlamda, en önemli sorun, yoksulluğa ilişkin çözüm yollarının getirdiği maliyetler göz önüne alındığında yoksulluk olgusundan “kimin sorumlu” olduğu problemine yanıt son derece can alıcı bir tartışma konusu hâline gelebilmektedir. Yoksulluğa bireyin kültürel değerleri, bireysel tutum ve hayata bakış biçimi, aile yapısı, toplumsallaşma süreci gibi nedenlerin yol açtığı açıklaması, doğal olarak yoksulluğun ortadan kaldırılmasında da bireyin tembelliğine ve kültürel değerlerine vurgu yaparak refah devleti ödeneklerini olabildiğince kısıtlamayı öngörmektedir. Diğer taraftan yapısal faktörlerle yapılan yoksulluğa ilişkin açıklamalar sınıf ve sömürü ilişki-

leri ile ulusal gelir dağılımı adaletsizliğinden, uluslararası işbölümü ve merkez-çevre ilişkilerine kadar iç içe geçmiş tarihsel ve toplumsal olguların çözümlemesine yer vermektedir.

Kent yoksulluğunun farklı boyutlarını ayırt edebilmek.

Günümüzde yaklaşık dünyada kentlerde yaşayan nüfusun 1/3’ü yoksulluk içindedir. Kent yoksulluğu, tüm dünyada önemli bir sorun olmakla birlikte özellikle az gelişmiş ülke kentlerinde yaşanan yoksulluğun, niceliği, şiddeti ve derinliği gelişmiş ülke yoksulluğundan önemli farklılıklar göstermektedir. Kent yoksulluğu bu anlamda, işgücü piyasalarından dışlanmak, sağlık, eğitim, altyapı olanakları gibi kentsel hizmetlere erişememek buna bağlı olarak, kent yoksulunun kendisini dışlanmış, güçsüz, izole, göreceli yoksunluğu kıra göre daha şiddetli hissedilen konumda bulmasıyla önemli ekonomik, kültürel ve toplumsal sorunları da beraberinde getirmiştir.

Türkiye’de yoksulluk olgusunu farklı boyutlarıyla özetleyebilmek.

Türkiye, 2010 İnsani Gelişim Raporu’na göre 169 ülke arasında 83. sırada yer alarak yüksek gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Ülkemizde, açık sınırı altında yaşayan olmamasına karşın, kötü beslenme ve düşük ağırlıklı çocuklar halen mevcuttur. Gayri Safi Millî Gelir (GSMG) 13.359 \$ olup gelir dağılımı ülke, bölge ve yerleşim yeri temelinde önemli eşitsizlikler göstermektedir. Buna göre, 2003 yılında gelirin en adil dağıldığı bölge 0,35 Gini katsayısı ile Doğu Karadeniz bölgesi, en adaletsiz dağıldığı bölge ise 0,43 Gini katsayısı ile İstanbul bölgesidir. Türkiye’de gelir ve yoksulluk düzeylerindeki bölgesel farklılıklar ülke için önemli bir zorluk olarak kalmaya devam etmektedir. İstihdamın nüfus içindeki payı 1990’dan 2009’a gerileyerek %34’den %29’a düşmüştür. Toplumsal cinsiyet açısından aynı raporda 7. sırada yer alan ülkemizde halen parlamentodaki kadın temsil oranı %9.1, istihdamdaki payı, erkeklerin %74.6’lık oranına karşılık %26.9’luk bir oranı göstermektedir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi 2005 verileriyle tanımlanmış uluslararası yoksulluk sınırı çizgisidir?
 - a. 1 Dolar/ 2100 cal.
 - b. 2 Dolar/3000 cal.
 - c. 1.25 Dolar /2100 cal.
 - d. 1.08 Dolar/ 2.200 cal.
 - e. 1.25 Dolar/2.200 cal.
2. UNCHS, 2010 verilerine göre 2050 yılına ilişkin dünya nüfusu öngörüsü aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. 5.9 milyar
 - b. 6.1 milyar
 - c. 8.9 milyar
 - d. 9.9 milyar
 - e. 6.5 milyar
3. Yoksulluğun **ilk defa** küresel düzeyde ele alındığı tarih aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. 1940
 - b. 1961
 - c. 1965
 - d. 1990
 - e. 1980
4. Aşağıdakilerden hangisi yoksulluk ölçümünde kullanılan tekniklerden **değildir**?
 - a. Nüfus Sayımı
 - b. İnsani Gelişme Raporları
 - c. İstihdam Anketleri
 - d. Milli Gelir Hesapları
 - e. Yaşam Standardı Ölçüm Anketleri
5. Görelî yoksunluk kavramına ilişkin aşağıdakilerden hangisi **söylenemez**?
 - a. Kişi mutlak yoksulluk sınırı altındadır.
 - b. Kişinin objektif olarak yoksun olması gerekli değildir.
 - c. Kişinin, başka kişi ya da grupların hayali durumlarını kendi durumuyla karşılaştırmasından ortaya çıkar.
 - d. Kişinin kendi durumunu belirlemede referans grubu önemlidir.
 - e. Kişinin beklentilerinin gerçekleşmemesi görelî yoksunluk duygusunu artırır.
6. 2009 verilerine göre Türkiye’de gıda yoksulluğu oranı kaçtır?
 - a. % 0.16
 - b. % 0,48
 - c. % 0.80
 - d. % 1.08
 - e. % 1.15
7. 2009 TÜİK verilerine göre Türkiye’de kırsal/kent gıda/gıda dışı yoksulluk oranı aşağıdakilerden hangisidir?

a. Kırsal: % 38.69	Kent:% 8.86
b. Kırsal: % 25.69	Kent:% 12.36
c. Kırsal: % 49.53	Kent:% 27.65
d. Kırsal: % 35.16	Kent:% 18.99
e. Kırsal: % 20.12	Kent:% 18.99
8. 2010 İnsani Gelişme Raporu’na (HDR) göre Türkiye, Dünya gelişmişlik sıralamasında kaçınıcı sırada yer almaktadır?
 - a. 83
 - b. 92
 - c. 169
 - d. 183
 - e. 192
9. 2010 İnsani Gelişme Raporu’na (HDR) göre, aşağıdakilerden hangisi “güçlendirme” göstergelerinden biridir?
 - a. Net tasarruf
 - b. Nüfusun istihdam edilme oranı
 - c. Öğretmen-öğrenci oranı
 - d. İnsan hakları ihlalleri oranı
 - e. Konvansiyonel silah transferi oranı
10. 2010 İnsani Gelişme Raporu’na (HDR) göre, aşağıdakilerden hangisi “savunmasızlık” göstergelerinden biridir?
 - a. HIV yaygınlığı
 - b. Anne ölümleri oranı
 - c. Politik özgürlük oranı
 - d. Bulaşıcı olmayan hastalıklardan ölüm oranı
 - e. Doğal felaketlerden etkilenen nüfus oranı

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız yanlışsa “Yoksulluk Sınırı” konusunu gözden geçiriniz.
2. c Yanıtınız yanlışsa “Gelir-Dışı Yoksulluk Göstergeleri” konusunu gözden geçiriniz.
3. b Yanıtınız yanlışsa “Gelir-Dışı Yoksulluk Göstergeleri” konusunu gözden geçiriniz.
4. b Yanıtınız yanlışsa “Yoksulluk Ölçümü” konusunu gözden geçiriniz.
5. a Yanıtınız yanlışsa “Yoksulluk Tanımları” konusunu gözden geçiriniz.
6. b Yanıtınız yanlışsa “Türkiye’de Kent Yoksulluğu” konusunu gözden geçiriniz.
7. a Yanıtınız yanlışsa “Türkiye’de Kent Yoksulluğu” konusunu gözden geçiriniz.
8. e Yanıtınız yanlışsa “2010 İnsani Gelişme Raporu Gelişmişlik Göstergeleri” konusunu gözden geçiriniz.
9. a Yanıtınız yanlışsa “2010 İnsani Gelişme Raporu Gelişmişlik Göstergeleri” konusunu gözden geçiriniz.
10. a Yanıtınız yanlışsa “2010 İnsani Gelişme Raporu Gelişmişlik Göstergeleri” konusunu gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Çocuk işçiliği, 6-14 yaş grubu nüfusun ekonomik gelirden elde etmek amacıyla çalışmasını ifade etmektedir. ILO (International Labor Organization-Uluslararası Çalışma Örgütü) 6-14 yaş grubunda çalışanları “çalışan çocuklar”, 15-24 yaş grubunu ise “genç işçi” olarak tanımlamaktadır. Çalışan çocuk olgusu tüm dünyada bir sorun olmasına karşın, özellikle azgelişmiş ülkelerde çok daha yoğun ve şiddetli bir biçimde yaşanmaktadır. Çalışan çocuk olgusunun yoksulluğu yeniden üretmedeki en önemli etkisi, çalışma yaşamının çocukların bedensel, zihinsel gelişimini tamamlamalarını kısıtlayıcı etkileri olması ve formel eğitim kurumlarından yararlanamamaları nedeniyle geleceğin, “niteliksiz, ne iş olsa yapacak” işgücünü oluşturmalarıdır. Çocuk çalıştırılması olgusunun nedenlerine bakıldığında da ailede yaşanan yoksulluğun çok önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

- Ailede hane reisinin getirdiği gelirin hanenin geçimine yetmemesi ya da herhangi bir iş kazası ya da meslek hastalığı nedeniyle çalışamaz duruma gelmesi çocukların evin geçimine katkıda bulunması durumunu yaratmaktadır.
- Yoksulluk ile sıkı bir ilişki içinde olan diğer bir neden ise, ailenin çocuğun uzun yıllar eğitim kurumunda kalmasının maliyetini karşılayamayacağını düşünmesi nedeniyle erken yaşta meslek sahibi olmalarını tercih etmeleridir. Diğer bir deyişle, ailenin çocuğun geleceğini biçimlendirmede okuldan beklentisinin son derece düşük olması durumu da çocuk işçiliğini artırmaktadır.
- Çocuğun ders çalışmasını ve okul başarısını arttıracak olanakları bulamaması da çocuk işçiliğinde son derece önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, çocuğun hane içinde çalışabileceği fiziksel mekân bulunmaması, ders araç gereçlerinin olmaması/eksik olması, anne babanın düşük eğitim düzeyi nedeniyle çocuğa hanede çocuğa yol gösterecek akademik destek verecek ortamın bulunmaması, çocuğun kendisini geliştirebileceği oyuncak, ders dışı kitap, materyal v.b. bulunmaması sayılabilir.
- Bütün bu olumsuz koşullar içinde eğitimini sürdürmeye çalışan çocuğa başarısızlığı durumunda, ailenin hatta eğitimcilerin “geri zekâlı, kafası almıyor” gibi ifadelerle çocukta özgüven duygusunu yıkmaları ekonomik yoksulluk yanında kültürel yoksulluğun etkilerini de ortaya çıkarmaktadır.

Bu faktörlerin tümü bir araya gelerek çocukların erken yaşlarda zihinsel ve bedensel becerilerini, yeteneklerini

ortaya çıkarmalarına izin vermeyen koşullar yaratarak “yetenek ziyanına” neden olmaktadır. Çalışan çocuk olgusu, çocuğa çocukluğu süresince verdiği zararlar yanında en önemli etkisi geleceğin yoksullarını yeniden üretmek olmaktadır.

Sıra Sizde 2

Kadın yoksulluğu olgusu özellikle kadınların erkek nüfusa oranla istihdam olanakları ya da çalıştıkları sektörler, eğitim, sağlık olanaklarına ulaşabilme, gebelik ve doğum sonrası kadının karşılaştığı sorunlar gibi kentsel hizmetlere ulaşılabilirlikte erkeklerden daha az pay almaları anlamına geldiği gibi, özellikle son yıllarda tartışma konusu olan kadının toplumsal cinsiyet kültürü bağlamında ikincilleştirilmesi ve sadece cinsiyetinden dolayı uğradığı ayrımcılık, kadına yönelik şiddet, işyerine tacize uğraması, çocukları hane içinde kadını ikincilleştiren cinsiyet kültürüne uygun yetiştirmek gibi daha geniş bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Kişini insana yakıştır, insanca yaşamasının en temel koşullarından olan ekonomik olarak kimseye bağımlı kalmadan yaşamını sürdürebilmesi özellikle az gelişmiş ülkelerin geleneksel kültüründe kadını ikincilleştiren bir biçim almaktadır. Erkek çocuğuna hane kaynaklarının daha fazla aktararak, kadını eğitim olanaklarından mahrum bırakmak, devamında ucuz ve nitelsiz işgücü, çoğu zaman da geleneksel cinsiyet rollerine uygun, evde-iş projeleri yoluyla kadını geleneksel cinsiyet rollerine hapsedmek biçimini almaktadır.

Sıra Sizde 3

- Sivil toplum kuruluşlarıyla, değişik kademelerdeki devlet kurumları arasındaki ilişkinin uyumlu olmak bir yana, bu kuruluşlara karşı güvensizliğin bir sonucu olarak çatışma içinde olabilmesi,
- Bu kuruluşların etkilerinin çoğu kez yerel düzeyle sınırlı olması ve yetersiz kaynakları, etki alanlarını daraltan ve özellikle sağlık ve eğitim alanında, devletin yerini almalarını engelleyen bir etmen olması,
- Sivil toplum kuruluşlarının uygulamada her zaman şeffaflık, hesap verebilir ve dürüst yönetimlere sahip olmak gibi özellikler taşıması,
- Örgütlenme ve gelişmişlik düzeyinin birbiriyle yakından bağlantılı olmasının bir yansıması olarak, az gelişmiş ülkelerdeki sivil toplum kuruluşlarının görece gelişmiş ülkelerde yoğunlaşması, olarak ele alınabilir. (Şenses, 2001, s.290).

Sıra Sizde 4

- Yoksullukla mücadelenin başarılı olabilmesinin birinci koşulu, bu konunun toplumsal gündemin üst sıralarına çıkabilmesi ve öncelikli bir toplumsal hedef

olabilmesidir. Bu anlamda en büyük engel, işbaşındaki yönetimlerin ve genel kamuoyunun konuya karşı süregelen duyarsızlığıdır.

- Toplumların yoksulluğa karşı yaklaşımının, kökenleri derin tarihsel ve kültürel izler taşıyan birçok unsur tarafından biçimlendirilmektedir. Yoksulluğun nedenlerinin “sosyal ve ekonomik düzen” yerine, ağırlıklı yoksulların kendi kişisel özellikleriyle ve/veya “kader”leriyle ilişkilendirildiği durumlarda yoksulluk olgusu geri plana atılabilmektedir. Yoksulluğu, “insanların iradesini ve iman gücünü sınamak için Tanrı tarafından bahşedilen bir durum” ve yoksulların yaşam sürelerince değiştiremeyecekleri bir “alın yazısı” olarak gören dini yaklaşımlar yoksullukla mücadele yanlısı bir kamuoyu oluşturulmasını güçleştirebilir.
- Yoksulluk profilinin “çalışan” yoksullardan işgücü piyasası dışındaki kesimlere doğru kayması, “hak etmeyen” yoksulluk kavramının yaygınlaşmasına ve yoksulluğun toplumsal gündemde gerilemesine yol açabilir.
- Sosyal ve ekonomik sorunların derinleşmesinin ve bunun sonucunda ortaya çıkan sosyal ve siyasal hareketlilik ve örgütlü mücadelenin toplumsal duyarlılığı sağlayabilme derecesinin düşüklüğü mücadelenin önünde engel olabilir.
- Yoksulların politik süreçlere “katılımlar”ındaki artış söylemi, siyasal anlamda eşitliği de içeren daha eşitlikçi bir ekonomik düzen kurmaya yönelik önlemlerle desteklenmediği sürece, “ekonomik kaynaklar üzerinde denetime sahip” sosyal seçkinlerin gücünü, azaltmak bir yana daha da artırabilir.
- Yoksulların çıkarlarını savunması beklenen siyasal partilerin ve sivil toplum kuruluşlarının bu amaçtan farklı etkenlerle hareket edebilmeleri, yoksullukla mücadele programlarının uygulanmasında, özellikle istihdam olanaklarının dağıtımında, projelerin yer seçiminde, ilişkilerin kolaylıkla patronaj ilişkisine dönüşebilmesi, yolsuzlukların artması ve yoksullara yönelik yönelik amaçların kolaylıkla rafa kaldırılabilmesidir.
- Yoksullukla mücadele alanında etkinlik gösteren uluslararası, ulusal ve yerel düzeydeki değişik yardım kuruluşlarının amaç ve yöntemlerinden kaynaklanan çatışmaların olması.
- Siyasal düzlemde dinî unsurları vurgulayan bir siyasal partinin, özellikle yerel düzeyde yoksulluğu ön plana çıkararak ve “oy”a dönüştüren etkinlikler gerçekleştirilmesi.
- “Seçilmiş temsilcilerin seçmenlerine karşı sorumlu hissetmedikleri”, onlara karşı hesap verebilir konumda olmadıkları, saydam olmayan siyasal süreçler, “adları demokrasi de olsa” yoksulluğun azaltılması için uygun bir ortam oluşturamaz (Şenses, 2001, s.302-311).

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Alexander, M L. (2005) **Social Inclusion, Social Exclusion and Social Closure: What Can We Learn from Studying The Social Capital of Social Elites?** <http://www.engagingcommunities2005.org/abstracts/Alexander-Malcolm-final.pdf> (Erişim Tarihi: 12.03.2011)
- Alcock P. (1997), **Understanding Poverty**, London: Macmillan.
- Anand, S. ve A. Sen (1997) "Concepts of human development and Poverty: A Multidimensional Perspective", **Human Development Papers**, 1997, USA: United Nations Publications.
- Baharoğlu, D. ve C. Kessides, (2001) **Urban Poverty, Draft for Comments**, April, 2001.
- Baker, J.L. (2008), **Urban Poverty: A Global View** The World Bank. http://www.wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2008/03/24/000333037_200803240217_2_2/Rendele-Red/PDF/430280NWPOGlob10Box327344B01PUBLIC1.pdf (Erişim Tarihi: 12.12.2010)
- Bradley, H. (1996) **Fractured Identities: Changing Patterns of Inequality**, Oxford: Polity Press.
- Bromley, R. ve C. Gerry (1979) "Who Are The Casual Poor?", *Casual Work and Poverty in Third World Cities*, (eds) R.Bromley and C.Gerry, New York: John Wiley&Sons Pub.
- Castells, M. ve J. Henderson, (1987) "Techno-Economic Restructuring, Socio-Political Process And Spatial Transformation: A Global Perspective", **Global Restructuring And Territorial Development**, London, SAGE Publications.
- Castells, M. (1998) **The Rise Of The Network Society**, USA: Blackwell Pub.
- Castells, M. (2000) **End Of Millennium: The Information Age**, Vol. III. USA: Blackwell Pub.
- Cypher, D. ve J.L. Dietz, (1997), **The Process of Economic Development**, New York: Routledge.
- Friedman, J. (1996) "Rethinking Poverty: Empowerment and Citizen Rights", **International Social Science Journal**, 48, 161-172.
- Frobel, R. ve C.Hill, (1987), "Capital Factory and the Dynamics of Global Restructuring", (eds) J. Handerson, and M.Castells, **Global Restructuring and Territorial Development**, London; Sage Publication.
- Donnison, D. (1982) **The Politics of Poverty**, Oxford: Martin Robertson.
- DPT (2010) **Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu Türkiye 2010**. <http://europeandcis.undp.org/poverty/mdghdpm/show/3567A27E-F203-1EE9-BE235648FAD69127> (Erişim Tarihi: 16.03.2011)
- Houghton, J. and S. (2009), *Handbook on poverty and Inequality*, Washington, DC: World Bank. <http://www.google.com/books?> (Erişim Tarihi: 15.01.2011)
- <http://www.ilo.org/global/lang-en/index.htm#a3>(Erişim Tarihi: 06.06.2011)
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1982), **The Changing Value of Children in Turkey**, Number 60-E, Current Studies on the Value of Children.
- Karabulut, Ö. (1996), **Türkiye'de Çalışan Çocuklar**, Friedrich Ebert Vakfı: İstanbul.
- Masika R. ve A. Haan, S. Baden, (1997), **Urbanisation and Urban Poverty: A Gender Analysis**, *Report No 54*, October 1997, Bridge (development - gender) Institute of Development Studies University of Sussex, Website: <http://www.ids.ac.uk/bridge/>(Erişim Tarihi: 15.01.2011)
- Moser, C.O.N. (1998), "The AssetVulnerability Framework: Reassessing Urban Poverty Reduction Strategies", **World Development**, Vol.26, No.1, pp.1-19. http://www.sciencedirect.com/science?ob=MImg&imagekey=B6VC6-3SX6Y97-1-1&cdi=5946&user=1390476&pii=S0305750X97100158&origin=browse&zone=rsult_list_item&coverDate=01%2001.2011 (Erişim Tarihi: 10.01.2011).
- Murray, C. (1984) **Losing Ground**, USA: BasicBooks.
- Lewis, O. (Tarihsiz), **La Vida**, (İşte Hayat), Tarihsiz, E Yayınları.
- Lewis, O. (Tarihsiz) **Sançez'in Çocukları**, E Yayınları.
- Lewis, O. (1969) "The Culture of Poverty", **On Understanding Poverty**. Ed. D.P. Moynihan, New York: Basic Books Inc. Pub.
- OECD-FAO (2010) **Agricultural Outlook 2010 Summary in Turkish** <http://www.agri-outlook.org/dataoecd/23/1/45461339.pdf>(Erişim Tarihi: 09.04.2011)
- Runciman, W.G. (1979) "Relative Deprivation and the Concept of Reference Group", **Sociological Perspectives**, ed. K. Thompson and J.Tunstall, England: Penguin Books.

- Şenses, F. (2001) **Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk**, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Townsend, P. (1993) **The International Analysis of Poverty**, New York and London: Harvester Wheatsheaf.
- Turner, B. (1986) **Equality**, London and New York: Tavistock Pub.,
- TÜİK (2011), "2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları" **TÜİK Haber Bülteni** Sayı: 3, 06 Ocak 2011.
- UN (2004), **World Population to 2300, New York**: Printed in United Nations. <http://www.un.org/esa/population/publications/longrange2/WorldPop2300final.pdf>(Erişim Tarihi: 15.12.2010)
- UN (2005), **World Summit Outcome**. http://www.un.org/summit2005/presskit/fact_sheet.pdf(Erişim Tarihi: 15.01.2011)
- UNCHS (2001) **World Development Indicators**, New York: Oxford University Press. UNCHS (2010) **World Development Indicators**, New York: Oxford University Press.
- UNDP (1997) **Human Development Report**, New York: Oxford University Press.
- UNDP (1998) **Human Development Report**, New York: Oxford University Press.
- Wield, D.ve J. Chataway, (2000) "Unemployment and Making a Living", **Poverty and Development into the 21st Century**, (eds) T. Allen, A. Thomas, USA: Oxford University Press.
- Wilson, W.J. (1987) **The Truly Disadvantaged: The Innercity, The Underclass and Public Policy**, Chicago: Chicago University Press.
- World Bank (2000) **World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty**. Washington, DC: World Bank. www.worldbank.org/data(Erişim Tarihi: 15.12.2010)
- World Bank (2008) **2008 World Development Indicators: Poverty Data A Supplement to World Development Indicators**, Washington, DC: World Bank. www.worldbank.org/data(Erişim Tarihi: 10.12.2010)
- World Development Report (2001), Oxford: Oxford University Press.
- Wright, E.O. (1994) **Interrogating Inequality**, London: Verso.
- Van Kempen, Eva T. (1994) "The Dual City and the Poor: Social Polarization, Social Segregation and Life Chances", **Urban Studies**, Vol. 31, No.7, 995-1015. (2006) Monitoring ADB'S Poverty Reduction Impact: Poverty Definition, Measurement, and Analysis. ADB, Economics and Research Department,
- (2006), Monitoring ADB'S Poverty Reduction Impact: Poverty Definition, Measurement, and Analysis. ADB, Economics and Research Department, 2006,
- Poverty and Development Indicators: Statics Glossary**.
- Available: www.adb.org/Statistics/Poverty/glossary.asp(Erişim Tarihi: 10.01.2011)